

॥ श्री ॥

स्वपरसमयपारावारपारीण शासनसम्राट्पूज्यरक्षक-
तपोगच्छाधिराज-भट्टारकाचार्यश्रीविजय-
नेमिसूरिभगवद्भूयो नमः ॥

॥ नवतत्त्वविस्तरार्थः ॥

यन्त्र-परिशिष्ट-टिप्पण्यादिविभूषितः ॥

प्रकाशक—

श्री जैनग्रन्थप्रकाशकसभाना—

ओनररी-सेक्रेटरी,

वाडीलाल वाणुलाल शाह द्वारा
शा. जेशींगभाइ कालीदास शेरदलाल.
अमदावाद.

नकल १००१,

प्रथमावृत्ति-

सन्ने १९२३

वीर सं. २४५०

आ पुस्तक जैन एडवोकेट श्री. प्रेसमां शा. चीमनलाल
गोकलदासे छाप्युं, ठे, घीकांटा जेशींगभाइनीवाडी
अमदावाद.

मूल्य. ४-१-०

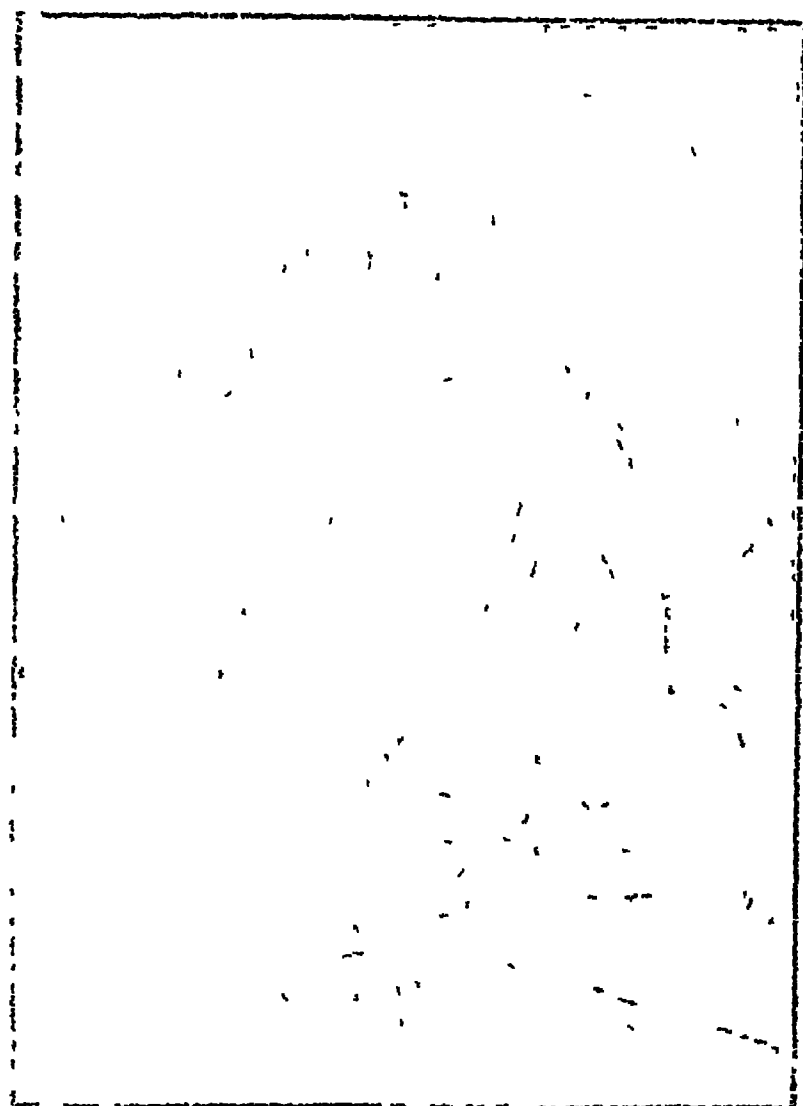
सारस्कारसुवर्णराशिकलितं सर्वार्थसिद्धिप्रदं,
विस्तोर्गैर्नवभिः सुतत्त्वनिधिभिः संपूरितं सर्वदा
प्रस्कृजद्गुणसाधुवृत्तविलसद्रत्नाञ्जितं श्रीपदं,
शास्त्रं भव्यजनोपकृत्यभिमतं विभे चिरं नन्दतात् ॥१॥

अस्य पुनर्गुद्रणादिना सर्वसत्ता १८६७ वर्षीय २५ नियमा
(एवम्) नुसारेण स्वायत्तीकृता ॥

१९५७ भागवतपारीष-शास्त्रसंज्ञाद-नीतिगथाप्रकाश-परिभाषा-
 । जयन्तिसंस्मरण-नमोभक्त्याधिपति-सूचिचक्रप्रकाशित-

आचार्य श्री विजयनेमिपण्डितः

जन्म - १९००

दीक्षा २१ ५

गणितस्य म १९००

वर्तमान मु १

अध्ययन

नातिक टु म ७

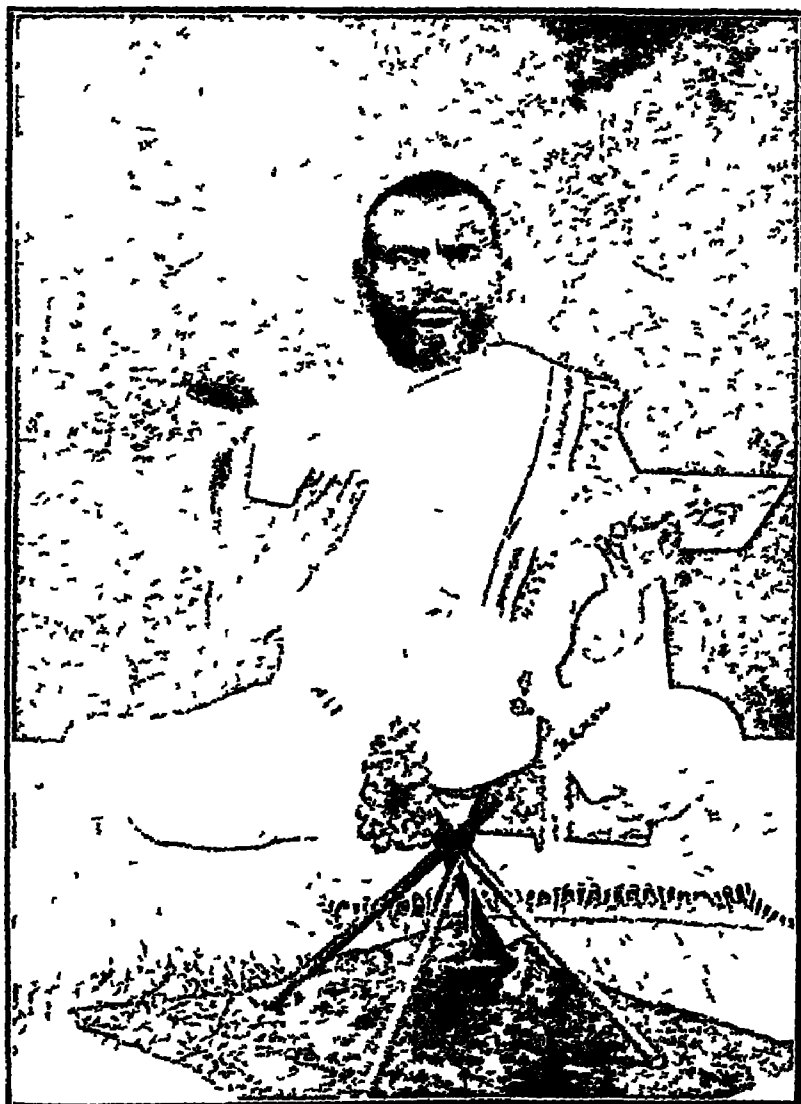
पञ्चांगस्य म १९००

गणितस्य १ १९६०

म राजन ० ०

जो म १०

स्वयं समयपारावारपारीण-शासनसम्राट्-तीर्थक्षाप्रव्रण-परांपकारै-
कार्पितकरण-तपोगच्छाधिराज-सूरिचक्रचक्रवर्ति-

आचार्य श्री विजयनेमिमुरीगः

जन्म स १९२९

दीक्षा स १९४५

गणपद स १९६०

कार्तिक शु १

ज्येष्ठ शु. ७

कार्तिक कृष्ण ७

पन्थासपद स १९६०

सूरिपद स १९६४

मागशर शुद ३

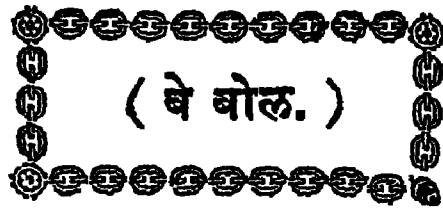
ज्येष्ठ शुद ५.

पूज्यपाद सिद्धान्तवाचस्पति न्यायविशारद विद्वद्वर्य
आचार्य महागजाधिराज

श्रीमान् विजयोदयमूरिः

जन्म स १९४४ दीक्षा स १९६२ पन्थासपद स १९६९ महोपाध्यायपद स १९७२
पौष शु १२ वैशाख शु ६ अषाढ शु ९ मागशर वद ३
आचार्यपद स १९७९ वैशाख वद २

(બે બોલ.)

આ આપણું પરમપવિત્ર અમિતગુણાસ્પદ અમેયમહિમ-
રત્નરત્નાકર દેવગુરુ અને ધર્મની ત્રિપુટીશુદ્ધ કષ-હેદ--તાપાદિ પ-
રીક્ષામાં સો ટચના સનાની જેમ ઉત્તીર્ણ થયેલ પૂર્વાપર અવિરોધા-
દિગુણવિભૂષિત શાશ્વતપ્રભાવશાલી ત્રિકાલાવાધિત સનાતન શ્રી
ૐનદર્શન સૂક્ષ્મતત્ત્વો તેના ચથાર્થસ્વરૂપ--લક્ષણવિભાગ--ગુણધર્મ-
પર્યાય આદિ પ્રતિપાદન કરવામાં સકલદર્શનોમાં અગ્રપદ ભોગવે
છે એમાં કિંચિન્માત્ર પણ અતિશયોક્તિ નથી.

આત્મવિચારણા--કર્મવિચારણા પુદ્ગલાદિદ્રવ્યો વિગેરેની વિ-
ચારણાઓ જૈનદર્શનના ગ્રંથો જે વિસ્તારથી બતાવેછે તેની આંશિક
વિચારણા પણ અન્ય ગ્રંથોમાં દૃષ્ટિગોચર થતી નથી. અમે ઘણાજ
મગરુર થયે છીએ કે પાશ્વિમાત્ય પ્રજા કે જે વસ્તવનો, અનર્ગલ દ્ર-
વ્યનો અને અગાધ પરિશ્રમનો લાંબો ભોગ આપી ઘણા પ્રયોગોની અજ-
માયશથી “વાયરલેમટેલીગ્રાફ ફોનોગ્રાફ હાઈડ્રોજન ઑક્સીજન વાયુ-
માંથી પાણીતત્ત્વ” વિગેરે વિજ્ઞાનકલાઓ જે પોતે નવીન શોધ કર્યાનો
ઠાવો કરે છે તે સર્વ કલાઓ કરામલકષણલોકાલોકવર્તિભાવોની
ત્રિકાલસત્તા તથા પરિવર્તનને દેખનાર સર્વજ્ઞભગવન્તો--તીર્થંકરદે-
વો જેમણે આરંભ પરિગ્રહાદિનો સર્વથા પચ્ચક્ષણ (ત્યાગ) હો-
વાને લઈને કોઈપણ જાતનો પ્રયોગ અજમાવ્યા વગર “શક્રેન્દ્ર પરમા-
ત્માના જન્મમહોત્સવાદિ સમયે હરિજૈનમેવિદ્યારા સુધોષાઘંટાવગદાવેહે
તેમજ “ભાષા વર્ગણના પુદ્ગલપરિણામરૂપ શબ્દો બીજા પુદ્ગલોની
જેમ યન્ત્રાદિદ્વારા પકડાય છે” “વાયુયોનિજ અપ્કાય” इत्यादि જે જે
તત્ત્વો કેવલજ્ઞાનથી લોકાલોકના ભાવો દેખી પહેલેથીજ પરમાવ્યા છે
તે સમજનારાઓને સહેજે સમજી શકાય તેમ છે!! વહી નૈયાયિક વૈશેષિ

કાદિ અન્યદર્શનકારો જ્યારે શબ્દને આકાશનો ગુણ માનતા હતા ત્યારે જૈનસિદ્ધાન્ત લઘુઘોષણાથી જાહેર કરી રહ્યું હતું અને કરે છે કે શબ્દ એ ભાષાવર્ગણના પુદ્ગલો છે. તે આજ ફોનોગ્રાફની કલાએ સાચીત કરી વતાવ્યું જે શબ્દ પુદ્ગલ હોવાથી જ પકડાય છે, દ્રવ્ય અલગ રહે અને ગુણમાત્ર પકડાય તે વની શકે નહિ, તેમજ હાંઠા ઘોષા કે જેમણે જાહેર કરેલી વનસ્પત્યાદિ સ્થાવરોમાં જીવત્વ સાચીત કરનારી યુક્તિઓ સાંપ્રતકાલમાં કેદલાક લોકોને ઘોન ભાસે છે, પરંતુ તે યુક્તિઓ પ્રાચીન આચાર્ય ભગવન્તોએ શ્રીઆચારાંગ-દશાવૈકાલિકવૃત્તિ ષટ્દર્શનસમુચ્ચય વૃત્તિ આદિમાં ફરમાવેલ અનુમાન આદિ પ્રમાણ યુક્તિઓનો એક લેશમાત્ર છે. તેમજ પાશ્વિમાત્ય વૈજ્ઞાનિકો જુદા જુદા પદ્ધતિ પરિવર્તનના કારણભૂત અનેક જાતના અણુઓ છે તેમ પ્રથમ કહેતા અને હવે તેઓ જાહેર કરે છે જે એકજ પ્રકારના પરમાણુઓ જુદા જુદા પ્રકારે પરિણામ પામી જુદી જુદી પાર્થિવાદિ દ્રવ્ય પરિવર્તનના વતાવે છે, જ્યારે શ્રી સર્વજ્ઞદેવનો અચલ સિદ્ધાન્ત હંકો વગાડીને અનાદિકાલથી ઘોષણા કરી રહ્યો છે જે પરમાણુમાં અનન્તકાલે અનન્તપદાર્થ રૂપે પરિવર્તન પામવાની અનન્તી શક્તિઓ છે.

અવાધ્યસિદ્ધાન્ત અતિશયસપન્ન સર્વજન પ્રસિદ્ધ તે જૈનદર્શન ચાર વિભાગે તત્ત્વોનું પ્રતિપાદન કરે છે- ૧ દ્રવ્યાનુયોગ--જે ષટ્દ્રવ્યો, કાલને જીવાજીવમાં અન્તર્ભાવ કરવાથી પાંચ અથવા ધર્માસ્તિકાયાદિને અજીવમાં દાખલ કરવાથી જીવ અને અજીવ એ બે દ્રવ્યો, દરેકનું યથારિચત લક્ષણસ્વરૂપ, સહ વિગુણો-ક્રમભાવિ-પર્યાયો અનેક પરિણામો, ભિન્નભિન્નકાલે જુદી જુદી પરિવર્તનનાં દરેક સમયે ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રોવ્યનું ઘટવું, इत्यादि તત્ત્વ નિશ્ચાયક સમ્યક્ત્વશુદ્ધિ તથા કર્મનિર્જરાના હેતુભૂત વિચાર વતાવ-

વામાં સમર્થ છે. ૨ ચરણકરણાનુયોગ મુક્તિમાર્ગ, સાધુ શ્રાવક ધર્મનો આચાર, ક્રિયા, શુભભાવમાં કેવી રીતે વર્તવું, અશુભભાવમાંથી કેવી રીતે નિવર્તવું, હેયોપાદેય કર્તવ્ય્યાકર્તવ્ય્યાદિ વિવેક, પાપ-વન્ધનો ત્યાગ શી રીતે થાય, રૂપાદિ સંવરના અનેનિર્જરાના વિચારોને બતાવે છે, ગણિતાનુયોગ-જીવાજીવાદિ દ્રવ્યોની સંખ્યા, પરસ્પર અલ્પવહુત્વ, કાયસ્થિતિ, ભવસ્થિતિ, સંવેદાદિ, જ્યોતિશ્ચક્રના ચારાદિનુ ગણિત, દ્વીપ, સમુદ્ર, નરક, વિમાનાદિક્ષેત્રમાન તથા તેની ગણતરી વિગેરે વિચારો દર્શાવે છે. ૪ ધર્મકથાનુયોગ—મહાપુરુષોની જીવનપ્રણાલિકા, તેમાંથી ફલકતી ઉત્તમનીતિ, સદાચરણ, પૂર્વકાલીન રૂપાદિ, દીર્ઘદષ્ટિય વિચારતા પૂર્વાપરકાલનો અનુભવ, ઉપાદેયવસ્તુ પ્રત્યેનો આદરભાવ, અસદાચારિના ચરિત્રથી થતો અસદાચાર પ્રત્યેની ગદ્દી સાધુ, શ્રાવકોના આચાર પ્રત્યે પડતો ઉત્તમ ચલકાટ, વિગેરે વિચારો સમજાવે છે. આ ચારે અનુયોગો પૈકી આગમોની અપેક્ષાએ સૂત્રકૃતાંગમાં દ્રવ્યાનુયોગ પ્રધાન છે. આચારાંગમાં ચરણકરણાનુયોગ, જંબૂદ્વીપપન્થિઆદિમાં ગણિતાનુયોગ, જ્ઞાતાધર્મકથાંગાદિમાં ધર્મકથાનુયોગ પ્રધાનતયા વર્તે છે. આનવતત્ત્વપ્રકરણ પછી જોકે મુલ્યનયા દ્રવ્યાનુયોગ પ્રધાન છે. તે પછી જીના અનુયોગોના વર્ણનમાં તે અલગ પડતું નથી કારણ સમિતિ શુદ્ધિ પરિપદ્ધતિ ધર્મ ભાવના આદિના તથા હેયનયા આશ્રવવન્ધાદિ ઉપાદેયતયા સંવર-નિર્જરા આદિના વર્ણનથી ચરણકરણાનુયોગ પછી તેમાં છે. રૂપ્યરૂપ્યાદિભેદ, મોક્ષતત્ત્વમાં અલ્પવહુત્વાદિ વર્ણન વિગેરેમાં ગણિતાનુયોગ, સમિતિ-શુદ્ધિ સાચવનાર તથા પરિપદ્ધતિ જય કરનાર પંદરમેદમાં સિદ્ધિપદ્ધતિ પામનાર મહાપુરુષોના વર્ણનદ્વારા

૧ ચારે અનુયોગોના જુદા પના સંવન્ધી વિચાર માટે જુઓ સાથેની પ્રસ્તાવના પેજ ૩-૪

ધર્મકથાનુયોગ પળ તેમાં સંગત જ છે અને તેયીજ આ ગ્રન્થ મહ-
ત્પદ ભોગવનારો છે.

જૈનદર્શનમાં નવતત્ત્વગ્રંથ પટલો ઘણો પ્રસિદ્ધ અને મહિમા-
શાલી છે કે જેના પરિચયમાટે કાંઈ પળ ચોલવું કે લખવું તે એક
‘લંકાવાસિ માનવોની આગલ સુવર્ણવર્ણન તુલ્ય’ છે. સૂત્રથી સિદ્ધા-
ન્ત મળવાના અનધિકારી શ્રાવક વર્ગમાં પળ ઉત્તમપંક્તિના શ્રા-
વકો નવતત્ત્વજ્ઞાનથી સુશોભિત થઈ રહ્યા છે જે માટે સકલ આગ-
મોમાં પૂજ્યતમશ્રી અગવતી આદિમાં શ્રાવકોની જ્ઞાનસમૃદ્ધિનું વ-
ર્ણન કરતાં “ અભિગયજીવાંજીવાં ઉબલદ્વપુર્ણપાર્વા આ-
સંવસંવરણિજ્જરંકિરિયાહિગરણબંધપ્પમોક્ષ્વંકુસલા ” વિ-
શેષણાન્તર્ગતતયા નવતત્ત્વોની મુખ્યતા દર્શાવી છે, વળી સક-
લતત્ત્વસંગ્રહ સૂત્ર સમવાયાંગવીજ-શ્રુતરત્નનિધાનસ્કન્ધ-દૃષ્ટિવાદ-
ના ધરણથી પુષ્ટ-તત્ત્વોરૂપ પત્ર ફુલ અને મુક્તિફલવાળો
ચતુર્થોપાદ્ધ શ્રી પન્નવળા સૂત્ર કલ્પવૃક્ષ પળ આ તત્ત્વોના
મૂલ ઉપરજ રુઢ થયેલો છે.

જુઓ શ્રી પન્નવળાવૃત્તિકાર પૂજ્ય આચાર્ય ભગવાન્ મલય-
ગિરિજો મહારાજના વચન “ સર્વે ચ તે ભાવાશ્ચ સર્વભાવા
'જીવાજીવાશ્રવબન્ધસંવરનિર્જરામોક્ષાઃ । તથાહિ—અસ્યાં
પ્રજ્ઞાપનાયાં ષટ્ત્રિંશત્ પદાનિ, તન્ન પ્રજ્ઞાપનાબહુવક્તૃદ્ય-
વિશેષચરમપરિણામસંજ્ઞેષુ પચ્ચસુ પદેષુ જીવાજીવાનાં પ્ર-
જ્ઞાપના । પ્રયોગપદે ક્રિયાપદે ચાશ્રવસ્ય 'કાયવાદ્મનઃક-
ર્મયોગ આશ્રવ' ઇતિ વચનાત્ । કર્મપ્રકૃતિપદે બન્ધસ્ય પ્રરૂપ-
ણા । સમુદ્ઘાતપદે કેવલિસમુદ્ઘાતપ્રરૂપણાયાં સંવરનિર્જરા-
મોક્ષાણાં ત્રયાણાં, શોભેષુ તુ સ્થાનાદિષુ પદેષુ ક્વચિત્કસ્ય-
ચિદિતિ ” શ્રમણ ભગવાન્ જગદ્બન્ધુ પરમાત્મા શ્રી મહાવીર પ્ર-
શુના ચરમોપદેશરૂપ અપૂર્વગ્રંથાકરણ શ્રીઉત્તરાધ્યયનમૂવના મોક્ષ-

માર્ગને દર્શાવનાર અઠાવીશમા મોક્ષમાર્ગગતિ અધ્યયનમાં પણ આજ તત્ત્વોનો ઉદ્દેશ છે-જૂઓ ગાથા ૧૪-૧૫ ‘જીવાજીવા ચ વન્ધો ય પુણં પાવાસવો તદ્દા । સંવરો નિજ્જરા મોક્ષત્વો, સન્તે ઇ તદ્દિયા નવ ॥૧॥ તદ્દિયાણં તુ ભાવાણં, સન્ધાવે ઉવપસણં । ભાવેણં સદ્દહંતસ્સ સમ્મત્તં તં વિયાહિયં ॥૨॥’ તેમજ અનૂનાપૂર્વદશપૂર્વધર ભગવાન્ શ્રીઉમાસ્વાતિવાચકનિર્મિત તત્ત્વાર્થમૂત્રપ્રાસાદ પણ આજ તત્ત્વોના પાયા ઉપર રચાયેલ છે. ‘તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનં સમ્યગ્દર્શનમ્’ ‘જીવાજીવાશ્રવવન્ધસંવરનિર્જરામોક્ષાસ્તત્ત્વમ્’ ઉપરના વચનોમાં પુણ્યતત્ત્વ પાપતત્ત્વનો વન્ધ-તત્ત્વમાં અન્તર્ભાવ કરેલ હોવાથી નવસંખ્યામાં વિરોધ નથી, પ્રશમરતિ, ત્રિષષ્ટિશાલાકાપુરુષચરિત્રાન્તર્ગત તીર્થકરોપદેશ, યોગશાસ્ત્રવૃત્તિ ધર્મરત્નપ્રકરણવૃત્તિ, સમયસારપ્રકરણ ઇત્યાદિ અનેક ગ્રન્થોમાં આ તત્ત્વોને ઉદ્દેશી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે,

તત્ત્વોનો સ્વતન્ત્ર વોધ લેવા માટે આ નવનત્ત્વપ્રકરણ અતિ પ્રસિદ્ધ છે. જો કે આ પ્રકરણ ઉપર સંસ્કૃતમાં અવચૂર્ણિ ટીકા-વિવરણ વિચારસારોદ્ધાર વિગેરે, ભાષામાં ટવા ચાલાવવોધ વિગેરે અને પંનાજ અનુવાદ તરીકે ભાષામાં પદ્યવન્ધ વિવિધસ્તવનો રાસો ચોપાઈઓ-જોડ છન્દોવદ્ધ અનુવાદ ગદ્યવન્ધવિચાર વિગેરે ઘણુંજ લખાયું છે, છતાં પણ કાલાનુભાવથી વહોલે ભાગે સંસ્કૃતભાષાનુ અજ્ઞાન, પ્રાચીનશૈલીનો અનવ વોધ ઇત્યાદિ કારણને ઉદ્દેશી સંસ્કૃતછાયા-શબ્દાર્થ અર્થ વિગેરેની યાસ અ ત્યના હતી તે કેટલેક અંશે આ પુસ્તકથી પૂરી પડશે એમ ધારી આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે. સંસ્કૃત છાયા-શબ્દાર્થ-વિસ્તરાર્થ, માસ્તર ચંદુલાલ નાનચન્દ પાસે લખા-

ઓ છે, જો કે-- આ લઘુ પ્રકરણ ઉપર પ્રસ્તાવનાની આવશ્યકતા ન જ હોય તો પણ અમારા ઉપર અનુગ્રહ કરી ' પંચકલ્યાણકપૂ-જાદિસંગ્રહ' વિગેરેના પ્રણેતા મુનિ મહારાજશ્રી પદ્મવિજયજી મહારાજે ' કિંચિત્પ્રાસ્તાવિક ' તથા તદન્તર્ગત ઘણોજ ઉપયોગી અનેક ગ્રંથોના સાર રૂપ સમ્યક્ત્વવિચાર લખી આપ્યો છે, આવાજ સ્વતંત્ર નવતત્ત્વોનો વોથ આપનારા જયશેખરસૂરિકૃત નવતત્ત્વ, દે-વગુપ્તસૂરિકૃત નવતત્ત્વ તે ઉપર અભયદેવસૂરિકૃત નવનત્ત્વમાણ્ય દે-વાનન્દસૂરિકૃત સમયસારપ્રકરણ વિગેરે અનેક પ્રકરણો છે, તથાપિ તે સર્વ કરતાં આ પ્રકરણ ઘણું પ્રસિદ્ધિ પામેલું અને અધ્યયન અ-ધ્યાપનમાં તેનો વહોલો પ્રચાર થયેલો હોવાથી આનેજ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે, ઘીજા પ્રકરણો પૈકી તથા ગ્રંથાન્તર્વર્તિ નવત-ત્ત્વવિચારો પૈકી કેટલાક અમોઘ નવતત્ત્વસાહિત્યસંગ્રહ નામ-ના પુસ્તકમાં ગુર્જરાભુવાદ સાથે પ્રસિદ્ધ કર્યા છે. નવતત્ત્વના પ્રણે-તાની ગવેષણા કરતાં હજુ સુધી કાંઈ નિર્ણય થઈ શક્યો નથી

નવતત્ત્વ ટવાવાળી એકજ પ્રાચીન પ્રતિમાં સાઠમી એક ગાથા

“ હ્ય નવતત્ત્વવિચારો । અપ્પમહનાણજાણણાહેતું ॥

સંસ્થિતો ઉદ્ધરિઓ । લિહિઓ સિરિધમ્મસૂરીહિં ॥ ૧ ॥

દેખવામાં આવવાથી શ્રીધર્મસૂરિ મહારાજ આ પ્રકરણના કર્તા હોય તેમ જણાય છે, ધર્મસૂરિજી મહારાજનો સમય નિર્ણય કરવો અશ-ક્ય છે? વૃત્તિ-અવતૂર્ણિ વાલાવવોધકારો આ ગાથા જણાવતા નથી જેથી જણાય છે જે મૂલ સત્તાવીશ ગાથાઓ અન્યકર્તૃક હોવી જો-ઈએ અને તેના પ્રણેતા તેરમા સૈકાની પૂર્વે થયેલા હોવા જોઈએ તેમ તેની વૃત્તિઓ ઉપરથી અનુમાન થાય છે, વળી ઘીજા એક પ્રાચીન પુસ્તકમાં “ હિતિ ઓ વાદિદેવસૂરિચિરચિતં નવતત્ત્વપ્રકરણમ્ ” એ પ્રમાણે વાક્ય જોવામાં આવ્યું હતું જે ઉ-

પરથી સ્યાદ્દાદરત્નાકરગ્રન્થનિર્માતા જે અપૂર્વ ગ્રંથમાં સ્ત્રીનિર્વાણ સિદ્ધિપાટે લગભગ ૪૨ હજાર શ્લોક પ્રમાણનો ભાગ હતો મહારાજ સિદ્ધરાજની સભામાં કુમુદચન્દ્ર જેવા દિગમ્બર વાદીઓને જીતનાર અદ્વાર દેશમાં અમારિના પ્રવર્તક પરમાર્હત મહારાજ કુમારપાલ નૃપપ્રતિવોધક કલિકાલસર્વેશ્વર ભગવાન્ હૈમચન્દ્રાચાર્ય મહારાજ વિગેરેના વિદ્યાગુરુ ભગવાન્ ઘાદિદેવસૂરિ મહારાજ આ પ્રકરણના રચયિતા હોય તેમ પણ અનુમાન થાય છે. ઉપરની ગાથા તથા વાક્ય એ વચ્ચે તરફ વિચાર કરતાં એક વાક્યતા વિષયક એવું પણ અનુમાન થઈ શકે કે મૂલ ગાથા ૨૭ના કર્તા શ્રીવાદિદેવસૂરિ મહારાજ અને પ્રક્ષિપ્ત ગાથાઓના સંગ્રાહક શ્રીધર્મસૂરિ મહારાજ હોય ? ! !

આ પ્રકરણની મૂલ ગાથાઓ-ટીકા-અવચૂર્ણિ-વાલાવબોધ વિગેરેની પ્રાચીન પ્રતિઓના આધારે ૨૭ જણાય છે. કેટલીક ટઘાવાલી પ્રતિઓ વિગેરેના આધારે ગાથાઓની સંખ્યાનો નિયમ નથી તે ૨૭ મૂલ ગાથાઓ પૈકી ૩ ગાથાઓ જીવતત્ત્વમાં, ૪ અજીવતત્ત્વમાં, ૨ પુણ્યતત્ત્વમાં, ૪ આશ્રવતત્ત્વમાં, ૧ સંવરતત્ત્વમાં, ૧ નિર્જરા અને વંધતત્ત્વમાં, અને ૧૦ મોક્ષતત્ત્વમાં, મોક્ષતત્ત્વની અંદર શ્રી સાધુરત્નમૂરિક્ત અવચૂર્ણિમાં ૨ ગાથાઓ અધિક છે જે અપેક્ષાએ મૂલગાથાઓ ૨૯ થાય છે, છતાં પણ પઠન પાઠનમાં ૬૯ ગાથાઓ પ્રચલિત હોવાથી અમોએ પણ તેજ સંખ્યા રાખી છે ૨૭. યા ૨૯ થી બાકીની ગાથાઓ પ્રાસંગિક અર્થ યાદ રાખવાપાટે મહાપુરુષોએ ઉત્તરાધ્યયન-કર્મગ્રન્થવિગેરેની પ્રક્ષેપકરેલી જણાય છે અને આવી જ રીતે પ્રક્ષેપગાથાઓ મેલત્રીને ૧૪૦ ગાથાના નવતત્ત્વ(બૃહન્નવનત્ત્વ)વાલી પ્રતિઓ પણ દેવાય છે જે ઉપરથી અમોએ પણ તે ૧૪૦ મૂલગાથાઓ આ પુસ્તકને અન્તે અલગ પ્રસિદ્ધ કરી છે.

પુસ્તકના વિષયમાટે સંક્ષેપમાં આગઝની પ્રસ્તાવનામાં લખાયેલ હોવાથી તથા સ્વતંત્ર વિશાલ વિષયાનુક્રમણિકા રાखेल હોવાથી અહીં તેની ચર્ચા કરતા નથી. જો કે પુસ્તકનું શુદ્ધિપત્રક દાखલ કર્યું છે, તોપણ દૃષ્ટિદોષ યા અનુપયોગમાવથી અશુદ્ધ રહ્યું હોય તો તે વાચકવર્ગ ક્ષાન્તઘ્ય ગણી સુધારી વાંચશે. અને અમોને સૂચના કરશે તો વીજી આદૃત્તિમાં સુધારવામાં ઉપયોગી થશે,

આગ્રન્થમાં ભારતમેદિનીમાર્ત્તણ્ડ સ્વપરસમયપારાવારપારીણ ન્યાયાલોક ટીકા (તત્ત્વપ્રમા)-સંહનસાધટીકા (ન્યાયપ્રમા)-ન્યાયમિન્ધુ-અનેકાન્તતત્ત્વમીમાંસા વિગેરે ન્યાયગ્રન્થો, વૃહત્તહેમપ્રમા-લઘુતહેમપ્રમા-પરમલઘુતહેમપ્રમા વ્યાકરણગ્રન્થો, પ્રતિમામાર્ત્તણ્ડાદિ ઔપદેશિકગ્રન્થો વિગેરેના નિર્માતા શ્રીતીર્થરક્ષણાદિમાટે અસંહ અમોઘ પરિશ્રમ કરી શ્રીસંઘ ઉપર અનુપમ અનુગ્રહ કરનાર શાસનસમ્રાટ્ તપોગચ્છાધિરાજ સકલસૂરિસાર્વભૌમ, મદ્યારક આચાર્ય-મહારાજશ્રીમાન્વિજયનેમિસૂરીશ્વરજીના પટ્ટાલંકાર સિદ્ધાન્તવાચસ્પતિ-ન્યાયવિશારદ- આચાર્ય મહારાજશ્રીમાન્વિજયોદયસૂરી-શ્વરજીમહારાજે વહોલો સુધારો, વહોલો વધારો, ટિપ્પણ, સૂચના, પરિશિષ્ટ વિગેરે કરી આપી અમારા ઉપર તેમજ વાચક વર્ગઉપર અગાધ ઉપકાર કર્યો છે, ! ॥

હેવટે આ નવતત્ત્વવિસ્તરાર્થ કેટલો ઉપયોગી છે ? તે પ્રશ્નનો ઉત્તર વાચક વર્ગ ઉપર રાखી વાચકવર્ગપ્રત્યે સવિનયનમ્રપણે “ આદ્યન્ત આ ગ્રન્થને વાંચી યથાર્થ તત્ત્વજ્ઞાન મેલ્લવી સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ-દૃઢતા સંપાદનકરી સિદ્ધિપદ મેલ્લવો ” તેવી પ્રાર્થના કરું છું

સં. ૧૯૮૦
કાર્તિક શુક્લ
પૂર્ણિમા

શ્રી સંઘચરણ સેવક-
શ્રી જૈન ગ્રન્થપ્રકાશક સભા.

श्री ॥

॥ नवतत्त्वसाहित्यग्रन्थोनी सूचि ॥

(प्राकृत संस्कृत साहित्य)

प्रणेतानुं नाम.

१ नवतत्त्व प्रकरण मूल

२ नवतत्त्व विचार

३ बृहन्नवतत्त्व

४ नवतत्त्वविचार सारोद्धार गा-८

५ नवतत्त्वसार प्रकरण [कुलक]

६ नवतत्त्वसार

७ नवतत्त्ववृत्ति

८ " "

९ " "

१० " "

११ " विवरण

१२ " "

१३ " अवचूर्णि

१४ " "

१५ " "

१६ " प्रक्षेपगाथा ११३

अवचूर्णि

२ श्रीभावसागर

५ आंच० श्रीजयशेखरसूरि

७ श्रीअंबप्रसाद सं १२२०

८ श्रीदेवेन्द्रसूरि

९ श्रीकुलमंदनसूरि

१० श्रीसमयमुन्दरगणि

११ श्रीपरमानन्दसूरि

१२ श्रीदेवचन्द्र

१३ श्रीसाधुरत्नसूरि

१४ श्रीमानविजयगणि

१६ तपोगच्छाचार्य श्रीविजय

नेमिसूरिशिष्य सि०वा०न्या०वि०

श्रीविजयोदयसूरि

१ आ लीन्ड अमोण प्राचीन भंडारोना लीस्टो तथा जैन-ग्रन्थावलिना आधारे आप्पुं छे,

२ नवतत्त्व संबन्धी प्रकरणो प्रशमरति-योगशास्त्रवृत्ति-त्रिपट्टिशलाकापुरुषचरित-धर्मरत्नप्रकरणवृत्ति-विगेरे अनेक ग्रन्थोमां आये छे,

१७ नवतत्त्वप्रकरण

१८ " भाष्य

१९ " " वृत्ति

(प्राकृतभाषा साहित्य)

२० नवतत्त्व बालावबोध

२१ " "

२२ " (कुलक)बालावबोध

२३ " टवो

२४ " "

२५ " "

(भाषा साहित्य)

२६ नवतत्त्व रास

२७ " "

२८ " "

२९ नवतत्त्व जोड

३० नवतत्त्व स्तवन

३१ " "

३२ " चोपाइ

३३ " "

३४ " "

३५ " "

३६ नवतत्त्व छन्दोबद्धभाषा

३७ " सार

३८ समयसार प्रकरण

३९ " वृत्ति

१७ श्रीदेवगुप्तसूरि

१८ श्रीअभयदेवसूरि

१९ श्रीयशोदेवोपाध्याय

(हर्षवर्धनगणी)

२० श्रीसोमसुन्दरसूरि शि०श्री-

२१ श्रीपार्श्वचन्द्र

२२ श्रीमेखतुंगसूरिसन्तानीय

२३ श्रीमानविजयगणी

२४ श्रीमणिरत्नसूरि.

२६ श्रीकृष्णभदास

२७ श्रीभावसागर

२८ श्रीसौभाग्यसुन्दर

२९ श्रीविजयदानसूरि

३० श्रीभाग्यविजयजी

३१ श्रीविवेकविजयजी

३२ श्रीकमलशेखर

३३ श्रीसौभाग्यसुन्दर

३४ श्रीवर्धमानमुनि

३५ श्रीलुम्पकमुनि

३६ श्रीज्ञानसारमुनि

३८ श्रीदेवानन्दसूरि

॥ किञ्चित्પ્રાસ્તાવિકમ્ ॥

જે વિશ્વશુદ્ધિ શુદ્ધ દેવના ન ગણીશકે શુભ જોહના,
જિનધર્મ શાસન તીર્થરક્ષણ દક્ષ લોગે દેહના;
ઉપદેશ દે ભવિષ્યવને દ્રષ્ટાન્તથી નિત મેહના,
“શુદ્ધિનેમિસૂરીશ” વંદુ ભૂષણ વિમલ શીલવ્રતગેહના.

સર્વથા શાસન રસિક પ્રિયબન્ધુઓ! પરમ કારણિક શ્રીતીર્થંકર મહારાજને,
શુભાભિલાષવાળા છતાં વિષયાંસ બુદ્ધિબંધ ક્લેશથી પરિપૂર્ણ ચતુર્ગતિક સં-
સારમાં પરિભ્રમણશીલ-સકલ જીવોના હિતને ઉદ્દેશી ઉપદેશ ભોક્ષર્ષિ પ્રાસા-
દભાગ્યદવાને નિઃશ્રેણિ સમાન દર્શનગાન ચારિત્રમાર્ગમા દર્શનપદની મુખ્યતા
ખતાવેલ છે. ખરેખર તે વ્યાજબીજ છે. કાગળ કે—દંસણમટ્ટો મટ્ટો,
દંસણમટ્ટસ્ત નસ્થિ નિઃવાણ । સિદ્ધિશ્ચતિ ચરણરહિયા, દંસણરહિયા
ન સિદ્ધિશ્ચતિ ૧ । મિથ્યાત્વમેહનીય અને અનંતાનુબંધિ-ચતુષ્કના કિંચે
દરેક સંસારિઆત્માને અનાદિ સંસારમાં અનન્તીવાર ભટકવું પડ્યું છે. તેમા
કેાઇ જીવ આત્મવીર્યની પ્રખલતા તથા ભવ્યત્વ દશાને પરિપાકકાલ,
સાત પ્રકૃતિઓના ક્ષયોપશમ વિગેરે કારણે પામી યથાપ્રવૃત્તિઆદિ ત્રણ કરણ
કરવાપૂર્વક સમ્યગ્ દર્શનરૂપ ભાવરતને પ્રાપ્ત કરે છે. જે પ્રાપ્ત થયેથી “તમેવ
સર્વં નિસ્સંક જં, જિજ્ઞેહિ પવેદ્ય” (શ્રી વીતગગ પ્રભુએ પ્રરૂપેલ
ભાવો તેજ સત્ય અને શંકારહિતપણે સ્વીકારવા લાયક છે) એવા પ્રકારનું
શ્રદ્ધાન પ્રકટે છે. અને તે જીવને અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત કાલથી અધિક
સસાર હોતો નથી. એજ રહસ્યને જણાવતાં શાસ્ત્રકાર મહારાજ કહે છે કે—
જે જીવ-સમ્યગ્દર્શનથી પતિત થયો, તે દર્શનસહચારિ ગાનચારિત્રથી પણ
પતિત થયો સમજવો. એટલે સમ્યક્ત્વ વખીને મિથ્યાભાવને પામેલ જીવોને
યથાર્થ ગાનચારિત્ર સભવતા નથી. તેમજ દ્રવ્યચાન્ત્રિ (મુનિવેપાદિ)
રહિત જીવો શ્રીભરત મહારાજદિની માફક મુક્તિપદ પામી શકે, પરંતુ તત્ત્વાર્થ
શ્રદ્ધાનથી રહિત આત્માઓ અંગારમર્દક-વિનયરત વિગેરેના દૃષ્ટાન્તે નિર્જેતિ
સૌખ્ય મેલવવા અસમર્થ નીવડે છે. તેમજ તેજ સમ્યગ્દર્શનના પ્રતાપે દૃષ્ય
અને શ્રેણિક મહારાજ જેવા જીવો પણ દ્વિવિધ આવક (સમ્યગ્દષ્ટિ આવક,
અને દેશવિરતિ આવક) પેટી સમ્યગ્દષ્ટિ આવક તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામેલ છે. એ
કુપરથી સાગીત થાય છે કે—સમ્યગ્દર્શન સિદ્ધિપદ મેલવવામા મુખ્ય કાગળ

છે, અને તેથી તે મુક્તિને આકર્ષણ કરવામાં આકર્ષણી વિદ્યા સમાન કહેવાય, એ નિર્વિવાદ છે. ઇત્યાદિ ભાવને જાણે પ્રકટજ ન કરતા હોય તેમ પૂજ્યપાદ શ્રીમદ્ ઉપાસ્વાતિવાચકમહારાજએ પણ શ્રીતત્ત્વાર્થમુદ્રમાના 'સમ્યગ્વર્ણનજ્ઞાનચારિત્રોણિ મોક્ષમાર્ગઃ' આ આદ્ય સૂત્રમાં સમ્યગ્વર્ણનતુજ પ્રથમ ઉપાદાન કરેલ છે.

જોકે અન્યત્ર 'નાણકિરિયાર્હિ મોક્ષો' આવાક્યમાં દર્શનપદતુ અગ્રહણ હોવાથી તેની (દર્શનની) શી જરૂર છે? એવી વગર સમજણની શંકા ન કરવી. કારણકે અન્ય વ્યતિરેકથી દર્શન અને જ્ઞાનતુ મહત્વારિપણુ છે—એટલે જ્યાં જ્ઞાન ત્યાં દર્શન, અને જ્યાં દર્શન ત્યાં જ્ઞાન હોય છે દર્શન વિનાતુ જ્ઞાન તે અજ્ઞાન કહેવાય છે કારણ કે 'આચત્રિકમજ્ઞાનમપિ ભવતિ મિથ્યાત્વસંયુક્તમ્' એ પ્રમાણે પ્રસંભરતિમાં કહેલ છે. તેથી દર્શનનો જ્ઞાનમાં અન્તર્ભાવ 'કરીને' — 'જ્ઞાનક્રિયામ્યાં મોક્ષઃ' એમ કહેલ છે.

હવે સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ શું ! તે જણાવવું, જોઈએ

૧ “દંસણમિદ્ સમ્મત્ત । તે પુણ તત્તત્થસહ્વણરૂવ”

(દર્શન તે સમ્યક્ત્વ જાણવું, અને તે તત્ત્વાર્થ અદ્વાન રૂપ છે.)

૨ - જિનોક્કત્તવ્વેપુ રુચિઃ । શુદ્ધા સમ્યક્ત્વમુચ્ચત્તે - । (શ્રી વીતરાગ પ્રભુએ કહેલ તત્ત્વેને વિષે શુદ્ધ રૂચિ એટલે અદ્વા તે સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે)

૩ - તત્ત્વાર્થઅદ્વાનં સમ્યગ્વર્ણનમિતિ (તત્ત્વભૂત પદાર્થોતુ-પદાર્થ અદ્વાન તે સમ્યક્ત્વ જાણવું) એ પ્રમાણે અનેક અર્થોતુ રહસ્ય છે. તેમાં પણ સૂક્ષ્મદષ્ટિયે વિચારતાં જે તત્ત્વાર્થ વિષયક અદ્વાન તે સમ્યક્ત્વરૂપ કારણતુ કાર્ય, અને મિથ્યાત્વાદિના ક્ષયોપશમ વિગેરેથી પ્રકટ થયેલ, મોક્ષને અનુકૂલ પ્રથમ મેવેગાદિ ચિદ્નવાક્ષો ઉત્તમ આત્મપરિણામ તે સમ્યક્ત્વ છે. આ આશ્રત પૂજ્યપાદ શ્રીમદ્બાહુસ્વામિ મહારાજ કહે છે કે— “સ્તે અસંમત્તેપસત્થસંમત્તમોહણીયકમ્માણુવેઅણોવસમસ્યસમુત્થે પસમસવેગાદિલિંગે સુદ્ધે આયપરિણામે પપ્પત્તે ” આ લક્ષણુ સર્વત્ર વ્યાપક છે અને તેથીજ મનઃ પચાપિ નહિ થવાને લક્ષને માનસિક અધ્યવસાયરૂપ અદ્વાન ન હોવા છતાં પણ અપર્યાપ્તજીવોમાં તેમજ સિદ્ધ પરમાત્માદિમાં પણ તે (સમ્યક્ત્વ) ઘટી શકે છે. એ પ્રમાણે જ્યારે સમ્યક્ત્વ હોય ત્યારેજ કહેલ સ્વરૂપવાલું અદ્વાન પ્રકટે છે અને તેથી તે અદ્વાન સમ્યક્ત્વ વિના સભવતુ નથી. એવા પ્રકારની વ્યાપ્તિ એટલે અદ્વાનવાલા જીવોને અવશ્ય સમ્યક્ત્વ હોય છે એ નિયમ જણવવા માટે અદ્વાન એ સમ્યક્ત્વતુ

કાર્ય છે તો પણ તેને વિશેસમ્યક્ત્વ રૂપ કારણનો ઉપચાર કરીને શ્રદ્ધાનને સમ્યક્ત્વ કહેવામા આવે છે.

૧-પ્રશસ્ત આત્મપરિણામરૂપ સમ્યક્ત્વ પણ તત્ત્વને પ્રતિપાદન કરનાર શાસ્ત્રના જ્ઞાનદાર પ્રકટ થાય છે. કહ્યું છે કે— 'જીવાદ્વનવપચયસ્ય, જો જાણજ્ઞ તસ્મિં હોઈ સમ્મત્તં ।' જ્યારે-તત્ત્વજ્ઞાનથી સમ્યક્ત્વ પ્રકટે છે, તો પછી "ભાવેણ સદ્દેહંતો, અચાણમાર્જેષિ સમ્મત્તં" આ વચનથી તત્ત્વજ્ઞાન ન હોય, તો પણ જે ભાવથી શ્રીવીતરાગ-પ્રભુએ કહેલ પદાર્થ સ્વરૂપની યથાર્થ શ્રદ્ધા રાખે ત જીવ સમ્યક્દષ્ટિ કહેવાય એ વાત કેવી રીતે સંભવે? આ સંબંધમાં મહાપુરુષોનું સમ્બંધન છે કે અચાણમાર્જેષિ ધત્યાદિ વચન જ્ઞાનના અભાવને કહેનાર નથી પરંતુ વિસ્તારપૂર્વક તત્ત્વજ્ઞાનની અપેક્ષાએ અજ્ઞાન (અધ્યજ્ઞાન) અર્થને જણાવનાર છે. એટલે જે જીવ-વિસ્તારથી તત્ત્વને જાણતો નથી, તો પણ જે ભાવથી શ્રીવીતરાગ પ્રણીત તત્ત્વોની યથાર્થ શ્રદ્ધા રાખે, તો તે સમ્યક્દષ્ટિ કહેવામાં દર્શાવે—જેમ બહુ લક્ષ્મીવાલાની અપેક્ષાએ ઓછી ઋદ્ધિવાલો નિર્ધન કહેવાય, તથા ઘુમ્મળ જીર્ણ વસ્ત્રવાલો માણસ પણ જેમ વિશિષ્ટ વસ્ત્રોના અભાવે વસ્ત્ર રહિત કહેવાય, તેવી રીતે બધે તત્ત્વોનું (વિસ્તારથી જ્ઞાન ન હોય, તો પણ "તમેવ સત્ત્વં નિસ્તક્કં જજિગેર્હિ પવેદ્યં", તથા "જ્ઞાનમેવ નિર્ગંગ્યં પાવયણે સત્ત્વે, સત્ત્વેણ યમમદ્વં યસપરમદ્વે સૈસે અણદ્વે ધત્યાદિશુભ રિણામ જન્ય શ્રદ્ધાનવાલા જીવને સમ્યક્દષ્ટિ કહી શકાય અને જે તેમન માનીએ તો દર્શનના અભાવે જ્ઞાન, અને જ્ઞાનના અભાવે ચારિત્ર પણ ન સંભવે અને તેથી મોક્ષ પણ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થશે? માટે ઉપર કહેલ રૂપ પવાલા શ્રદ્ધાન યુક્ત જીવને સમ્યક્ત્વ હોય એમ અંગીકાર કરવાથીજ વિસ્તાર જ્ઞાનરહિત શ્રીમાધતુપ આદિ મુનિ મહાત્માઓની આગમોમાં મુક્તિ કહેલી ધટે છે.

જ્યારે સમ્યક્ત્વ (તત્ત્વશ્રદ્ધાન) એ મુક્તિનું પરમકારણ છે. એમ સાબિત થઈ ચુક્યું, ત્યારે હવે નવતત્ત્વોનું સમ્યક્ત્વમાં સહાધ્યકારિત્વ શી રીતે છે તે જણાવવું અવસરોચિત છે.

પૂજ્યપાદ સર્વજ્ઞ પ્રભુશ્રીતીર્થકર મહારાજએ સકલ જીવોપકારિણિ સુધા-સમાન વાણીદાર કોકોનર શ્રી જૈનદર્શનનું તત્ત્વજ્ઞાન દ્રવ્યાનુયોગ, ચરણકરણાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ, અને ધર્મકથાનુયોગ એમ ચાર અનુયોગ ગર્ભિત વર્ણવ્યું. અને તેજ સ્વરૂપે પૂજ્ય શ્રી ગણધર મહારાજએ બીજાશુદ્ધિના પ્રતાપે શ્રી આચારાંગાદિ સૂત્રો ગુરુત્થા, કેટલોક સમય વીત્યાપાદ કાલાનુભાવે મતિ મંદતાદિ કારણોને ઉદ્દેશી સમગ્ર સાધુમંડલના

ઉપકારાર્થે પૂજ્યપાદ જગદ્ગુરુ શ્રીમદ્ધાર્મિકસિત સ્મરિ મહાગજનયે દરેક સિદ્ધાન્તોમા પૃથક્ પૃથક્ અનુયોગ દાખલ કર્યા જેમકે—શ્રીસત્કૃતાંગાદિમ દ્રવ્યાનુયોગ. શ્રીસૂર્યપ્રગ્નપિ તથા શ્રીચંદ્રપ્રગ્નપિ વિગેરેમા ગણિતાનુયોગ. શ્રીઆચારાંગાદિમાં ચગણકરણાનુયોગ, શ્રીચાતાસૂત્ર, ઉપાશકદશાગ, વિષાકશ્રુત, ઉત્તરાધ્યયન વિગેરેમા ધર્મકથાનુયોગ. તે ચારે અનુયોગોમાં પણ વિશેષે કરી સમ્યગ્દર્શનને માટે દ્રવ્યાનુયોગ ઉપયોગી છે, કહ્યું છે કે—“ દ્વિવિધ દેસણસોદ્ધી ” દ્રવ્યાનુયોગમય સિદ્ધાન્તોનો પણ સાધુવર્ગ શિવાય અન્યવર્ગ લાભ લઈ શકતો નથી. કારણ કે—દરેક સિદ્ધાન્તના અભ્યાસમાં કારણબૂત યોગોદ્ઘનની ક્રિયા છે. જેમાં સાધુવર્ગનું અધિકારી છે, તે પણ દરેક વર્ગને તેઓમા કહેલ ભાવેનો બોધ થાય, તે સારૂ પરોપકાર ધરીયુ પૂર્વાચાર્ય ભગવતોએ—તત્ત્વાર્થ—ધર્મસંગ્રહણિ પ્રવચનસારોદ્ધાર પંચસંગ્રહ, —કર્મપ્રકૃતિ—લોકપ્રકાશ, ત્રિગેરે ગ્રંથોરચ્યા. પરંતુ તે ગ્રંથો ધણા—જ વિસ્તીર્ણ ગંભીરાર્થવાલા, ગહનચુધ્ધિગમ્ય અને સંસ્કૃત પ્રાકૃત ભાષાબદ્ધ હોવાથી વિશેષચુધ્ધિવાલાઓનેજ ઉપકારક છે. તેથી મન્દચુધ્ધિવાલા જીવેના ઉપકારાર્થે તેજ પ્રાચીન મહાપુરૂષોએ જીવવિચાર—નવતત્ત્વ-૬૩૬ (વિચારપદ્તિ—શિક્ષા) સંગ્રહણી—ક્ષેત્રસમાસ—(વિચારપંચાશિકા આદિ પ્રકરણગ્રંથો બનાવ્યા. આ તમામ પ્રકરણોમા પણ સમગ્ર જૈનદર્શન—પ્રક્રિયા તત્ત્વોનો સંક્ષિપ્તસંગ્રહ અને ગહન ક્ષીણસોક્ષીનો બોધ વિગેરે સાધન સંપન્ન આ શ્રીનવતત્ત્વ પ્રકરણ જ છે, જે કે પ્રકરણ ગ્રંથો પરિમિતગાથાઓવાલા હોવાથી પાઠ કરવામા સુખે લાભ લઈ શકાય તેવા છે તે પણ મહાર્થવાલા હોવાથી કેવલ ગાથાઓ પાઠ કરી ગયે, તત્ત્વોની સમજણ વિગેરે જોઈતો સગીન લાભ મહી શકતો નથી, માટેજ પ્રાચીન મહાપુરૂષોએ તે તે પ્રકરણો ઉપર ઘટ્ટિ—અવચૂર્ણીઓ વિગેરે બનાવી તેપણ સંસ્કૃતભાષાબદ્ધ હોવાથી જીવેના બોધને માટે પ્રાચીન મહાપુરૂષોએ બાલાવબોધ ટપા વિગેરે અર્થો લખ્યા છે તેમાં પણ પ્રાચીનશૈલી અને ભાષાની પરિવર્તિતીને લઈને સાંપ્રતકાલીન જીવો પૂરતો લાભ લઈ શકતા નથી વહી પ્રસંગાનુપ્રસંગ પ્રાપ્ત પદ્યોના બોધને માટે અનેક ગ્રંથોની મદદ લેવી પડે છે ઇત્યાદિ અનેક હેતુઓને અવનંબી આ પ્રસ્તુત વિસ્તરાર્થ તથા તેના પરિશિષ્ટરૂપ નવતત્ત્વસાહિત્યસંગ્રહ બહાર પાડવામા આવ્યા છે.

હવે પૂર્વે કહેલ સમ્યગ્દર્શન પામવાની પ્રણાલિકા કહેવાય છે. સમ્યક્ત્વ પામનાર જીવ પરિણામ અર્થવાલા ઝકરણો કરે છે. ૧—યથાપ્રવૃત્તિકરણ ૨—અપૂર્વકરણ. ૩—અનિવૃત્તિકરણ ૪—યથાપ્રવૃત્તિ કરણનું સ્વરૂપ—જન્મ જરા અને મરણરૂપ જ.

હતરગોથી બ્યામ બયંકર સંસાર સમુદ્રમાંભિધ્યાત્વમોહનીયાદિ કર્મોની પ્રેરણાથી અનંત પુદ્ગલ પરાવર્તકાલસુધી અવ્યવહાર રાશિ સૂક્ષ્મનિગોદના ભવોમાં અનેક-અસલ દુઃખોનો અનુભવ કરતા કરતા અકામ નિર્જરાદિ હેતુના સંનિધાનથી વ્યવહાર રાશિમાં આવેલા છવને દ્રવ્યાદિકારણને અનુસારે તથાભવ્યવસ્થાનો પરિપાક થવાથી પ્રકટ થયેલ અધ્યવમાયોતુ' નામ યથાપ્રવૃત્તિકરણ કહેવાયછે. આ અધ્યવમાયો સાગરોપમ કોડા કોડી પ્રમાણુ દીર્ઘકર્મ સ્થિતિનો નાશ કરનાર છે. તેથી તેના પ્રનાપે પાંચમા આયુષ્કર્મ શિવાય જ્ઞાનાવરણીયાદિ સાત કર્મો પૈકી પ્રત્યેક કર્મને પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન એક કોડા કોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ સ્થિતિવાલા કરે છે. એટલે શેષ સ્થિતિનો નાશ કરી અન્ત' કોડા કોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ સ્થિતિ કરવી, એ પ્રથમકરણુતું કાર્ય છે "અન્તર્મુદૂર્ત પ્રમાણુ સ્થિતિવાલા જે વિશિષ્ટ અધ્યવસાયો તે યથાપ્રવૃત્તિ કરણુ અને ઉત્તરોત્તર સમયે પૂર્વ પૂર્વ સમયની વિગુદ્ધિ કરતા અનંતગુણી વિગુદ્ધિ એ તેવું કાર્ય એવો પણ અભિપ્રાય અન્યત્ર સમજાય છે

અયુષ્કર્મની અદ્ય સ્થિતિ હોવાથી આ પ્રમાણે તેવું વર્જન કહેલછે. તથા ઉપર કહ્યા પ્રમાણુ સ્થિતિનો નાશ કરવાતું કારણુ એ કે-જેમ વસ્ત્રની ઉપર લાગેલ ઘીનો ડાઘ ન્યાં સુધી તેનાં ઉપર ચોટેલ ધૂળને દૂર કરવામા ન આવે ત્યાં સુધી દેખાય નહિ, તેમ ઉપર કહેલ પ્રમાણુ કર્મ સ્થિતિનો લાઘવ થયા વિના અન્તઃસ્થ અંશિસ્થાન પ્રકટ થયું નથી.

પ્રશ્ન-જો ૩૦ કોડા કોડી ઈત્યાદિ યાવત્ ૭૦ કોડા કોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ કર્મસ્થિતિને ખાંધી છે, તો તે કર્મતેટલા કલ સુધી ભોગવતું જોઇએ. અને તમે તો અન્તર્મુદૂર્ત પ્રમાણુ અધ્યવસાયોના સમૂહ સ્વરૂપ યથાપ્રવૃત્તિ કરણુ કરી લાંબી સ્થિતિનો નાશ કરવાતું કહેા છે, તો તે વાત કેવી રીતે સંભવી શકે? અને જો તેમ સંભવે તો બાધેલ સ્થિતિ પ્રમાણુ તે કર્મ તેટલા કાલ સુધી ભોગવવામાં ન આવવાથી 'કૃતનાશ' ૧ અને ઓછી સ્થિતિતું તે કર્મ ખાંધું નથી, તો પણ અદ્ય સમયમાં ભોગવે છે, તેથી 'અકૃતાગમ' ૨ આ બે દોષો કેમ નહિ પ્રાપ્ત થાય ?

ઉત્તર-અધ્યવમાયની તાકાત એટલી તીવ્ર છે, કે જેને લાદને જો અશુભ અધ્યવમાય હોય તો તેના ચોગે અન્તર્મુદૂર્ત જેવા લલુકાલમાં પ્રાતમી નરકને લાયક કર્મફલિદો એકલા કરે છે. અને શુભ

અધ્યવસાયના પ્રતાપે શ્રીમદ્દેવામાતા વિગેરેના દ્રશ્યંતે અલ્પકાલમાં મોક્ષપદ
 પણ મેલ ૧ શકે છે એજ અધ્યવસાય વિશેષથી અનિકાચિત એવા સર્વ
 કર્મેના સ્થિતિરસની અપવર્તના ધટાડો થાય છે. તથા જ્ઞાનપુર્વક કામા પ્ર-
 ધાન તીવ્ર તપશ્ચર્યાના યોગે નિકાચિત બંધવાલા કર્મેના સ્થિતિરસનો પણ
 ધટાડો થઈ શકે છે, કહ્યું છેકે-સઙ્ગપર્ગર્જનમેઘં, પરિણામવસાદુવક્ત્રમો દ્યો-
 રજા। પાયમનિકાદ્દ્યાર્ણ, તથસાઙ્ગો નિકાદ્દ્યાર્ણ પિ ૧અર્થ ધણ કરીને
 અનિકાચિત બંધવાલી સર્વ કર્મ પ્રકૃતિયોનો એટલે તેઓના સ્થિતિરસનો
 એ પ્રમાણે પરિણામના યોગે ધટાડો થઈ શકે છે. તાત્પર્ય એ છે કે-જેમ
 ધણા કાલ સુધી ચાલે તેટલું ધણ અનાજ પણ ભરમકબ્યાધિના યોગે કોઈ
 માણસ અલ્પ સમયમાં ખાઈ જાય. એટલે તે ધાન્યની વર્તમાન સ્થિતિના
 નાશ થયો નથી. પરંતુ બ્યાધિના બલથી ધણું ધાન્ય થોડા કાલમાં ખવાઈ
 ગયું, તેવીજ રીતે લાંબી સુદૃઢ સુધી ભોગવવા લાયક કર્મે પણ પ-
 રિણામના યોગે થોડા સમયમાં ભોગવાય છે તથા જેમ આ-
 ર્દ્રલાદિને ખાડામાં નાંખી ઉપર ધાંસ વિગેરેથી ઢાંકી રાખીએ, તો તે ફેલો
 અલ્પ સમયમાં પરિપક્વ થાય છે તેવી રીતે તેવા પ્રકારના અનિકાચિત ક-
 ર્મો પણ અધ્યવસાયાદિ સામગ્રીના યોગે અલ્પકાલમાં ભોગવાય, એમાં કો-
 ધનતનો વિશેષ નથી, અને તેથીજ અમાધાકાલના જન્મ-ચોટકૃષ્ણ ભેદો તથા
 ઉન્માદલિમાં આવતા કર્મની નિષેક તથા ગુણ રચના ઘટે છે, કર્માતુભવ
 મંબધમાં એટલું તો અવશ્ય જાણવું જોઈએ કે કર્મના “પયઃકિરિત્ત-
 વપસા તં ચઢહા”-૧ પ્રકૃતિકર્મ, ૨ સ્થિતિકર્મ, ૩ રમકર્મ, ૪ પ્રદેશકર્મ
 એમ ચાર પ્રકારો છે, તેમાં “અવધ્યમેવ મોક્ષઞ્ચ મિત્યાદિ” વચ્ચેના પ્રદેશકર્મે
 ની અપેક્ષાએ અને અપવર્તના સ્થિતિ ગમની અપેક્ષાએ જાણવી. કાગળકે
 પ્રજાપનાવૃત્તિમાં બે પ્રકારનો કર્માતુભવ કહેલ છે. ૧ પ્રદેશકર્માતુભવ, ૨ વિ-
 પાકકર્માતુભવ, તેમાં પ્રદેશકર્મની વિચારણાએ દરેક કર્મ અવશ્ય ભોગવવું
 પડે છે. અને રસથી કર્મનો અતુભવ વિકલ્પે થાય છે એટલે કોઈ કર્મનો રસ
 અતુભવાય છે અને કોઈ કર્મનો રસ ન પણ અતુભવાય. કારણકે શુભપરિણામના
 યોગે તે કર્મના રસની અપવર્તના થાય છે આવી રીતે જો કે શુભપરિણા-
 મથી સ્થિતિ રસની અપવર્તના થાય છે. તો પણ તેમાં કૃતનાશાદિ દોષો
 લાગુ પડતા નથી કારણકે તેવા પ્રકારના ઉત્તમ પરિણામથી જો રસક્ષય પામે
 તો તેમાં અનિષ્ઠ કાંઈ નથી જેમ સૂર્ય કિરણના તાપથી શેલડીમાં રહેલ રસ
 સૂકાઈ જાય છે. તેમાં કૃતનાશ અને અકૃતાગમનામનો દોષ નથી. તેમજ સ્થિ-

તિ પણ રસાધીન હોવાથી ગ્સના નાગથી સ્થિતિનો નાશ અવશ્ય થાય છે, વળી જે કર્મ જેની રીતે બાંધ્યું, તે કર્મ તેવી રીતે. જ અવશ્ય ભોગવવું પડતું હોય, તો અશુભ કર્મોના ક્ષય નહિ થવાથી તથોવિધિ, જિનપન્થ વિધાનો વ્યર્થ થશે; પરંતુ તેમ તો છે જ નહિ, તેમજ, તે ભવમા સુક્તિગામી છવોને પણ પૂર્વકર્મ તે તે વિપાકોદયસ્થિતિમા ભોગવતાં નવીન નવીન કર્મોના બધ થવાથી સુક્તિ થવી ન જોઈયે. માટે પ્રાકૃતિકોસાગરોપમપ્રમાણ દીર્ઘસ્થિતિવાળું કર્મ પણ નીરમપણે પ્રદેશથી ભોગવાય છે, એમ માનવું જ જોઈયે અને તેથીજ અમર્યાતાભવે મા તે પ્રકારના વિચિત્ર અધ્યવસાયથી બિન બિન ગતિને આપનાર બાંધેલ કર્મ તે ભવમા પણ સત્તામાં હોય તો પણ ચરમભવમાં ગુબાધ્યવસાયની તીવ્રતાથી સર્વ કર્મોના ક્ષય થઈ શકે છે, તથા જે કર્મ બધસમયે તેવા પ્રકારની રમાપનર્તનને યોગ્ય પરિણામવડે બાંધ્યું હોય, તે કર્મ તેવીરીતે નીરમ ભોગવાય છે કારણકે—કર્મબંધના કારણપૂત્ર અધ્યવસાયસ્થાનકો દ્રવ્યાદિપ્રાંચમાંતા કોષપણ કારણથી હત્પન્ન થતાં કાયોપગમાત્રીની માફક વિચિત્ર દોનાથી સ્થિતિરમનો ઉપક્રમ (ધટાડો) કરી શકે છે. તાત્પર્યએકે અગંખ્યેય લોકાકાશના પ્રદેશ પ્રમાણ તે અધ્યવસાય સ્થાનકોમાં કેટલાએક ચોપક્રમ (જેના સ્થિતિ ગ્સનો ધટાડો થઈ શકે એવા) કર્મબંધમાં કાગણ છે, અને કેટલાએક અધ્યવસાયસ્થાનકો નિકપક્રમ કર્મબંધને હત્પન્ન કરનાર છે. જેથી જે કર્મ જેના અધ્યવસાયથી બાંધ્યું હોય તે કર્મ તેવીરીતે અનુભવાય આપ્રમાણે ઋતુ સ્થિતિ હોવાથી કૃતનાશ, અકૃતાગમરોગો અવકાશ પામતા નથી, વળી એકજ વિષયમાં ારણબેદથી કાલબેદ દેખાય છે, જેમ ધણા સિંચો એકજ ક્ષાત્રનો માથે અભ્યાસ કરતા હોય છતાં પણ તેમા ગુદિની તગ્તમતાથી બે પડે છે. તથા જેમ અમુક યોજનના લાંબા માર્ગમા ધણા માણસો એક માથે ચાલ્યા, છતાં તેઓની ગતિની તગ્તમતાથી ઇષ્ટસ્થલે પહોંચવામાં કાલબેદ થાય છે (કોઈ પહોંચે પહોંચે અને કોઈ પત્રી પહોંચે) તેવીજરીતે ધણા છવોએ સમાન ગ્થિતિવાળું કર્મ બાંધ્યું હોય તેમા પણ પરિણામની તગ્તમતાથી અનુભવકાલ જુદો જુદો દેખાય છે ઇત્યાદિ ધણેજ વિગત વિચાર વિશેષ જાણી છવોએ અન્યથાથી જાણવો.

આ યથાપ્રવૃત્તિકરણ તથા આગલ કહેવામાં આવનાર બંને કરણો પૈકી દરેક કરણ અન્તર્મુદ્ધૂતપ્રમાણસ્થિતિવહું જાણવું તથાતણે કરણનો સમગ્ર કાલ પણ અન્તર્મુદ્ધૂત પ્રમાણ છે પરંતુ તે દેકના કરતા મોટું જાણવું, આ યથાપ્રવૃત્તિકરણ ભવ્ય તથા અમવ્ય બંને પ્રકારના છવોના હોય છે,

કર્મસ્થિતિની અપવર્તના કરવાના સંબંધમાં ધ્યાનના ખ્યાલાનું દષ્ટાન્ત શાસ્ત્રમાં બતાવ્યું છે કે—જેમ એક માણસ ખાલામાં મોડું મોડું અનાજ નાંખતો જાય, અને વધારે વધારે કાઢતો જાય, એમ કરતા કરતાં કેટલેક કાલે તે ખાલામાં મધ્ય અનાજ પડવાથી મોડું ધ્યાન બાકી રહે છે. તેમ જાણ્યુંવ અનાજોગસ્વરૂપ આ કરણે કરી દીધું સ્થિતિનો નાશ અને અસ્થિતિનો બંધ કરે છે, એ પ્રમાણે કાંઈક જાણ્યું હવે આ કરણે કરી કર્મસ્થિતિનો લાભ કરી અન્યસ્થાનની નજીકમાં આવે છે આ કરણનું ખીણું નામ “ પૂર્વમચ્ચુક્ત ” છે. કારણકે શેષ કરણોથી પૂર્વ-પ્રથમ પ્રવર્તે છે. ઉપર કહેલ તે ગ્રંથિસ્થાન સુધી અજાણ્યુંવો પણ પ્રથમ કરણવડે કર્મસ્થિતિનો લાભ કરી અનંતીવાર આવે છે, પરંતુ તેઓ તેને ભેદી શકતા નથી. કારણકે તેઓ રાગાદિપરિણામને પાછા હઠાવવાના કારણજીવ વિશિષ્ટઅધ્યવસાયરહિત છે અને તેથીજ એટલે મિથ્યાત્વગોહનીયની સર્વોપશમના ન કરી શકવાથી યોગપશાનિક સમ્યક્ત્વ પામીશકતા નથી. અને તે સ્થલે તેઓ સંખ્યેય અથવા અસંખ્યેય કાલસુધી રહે છે. તેમાં કોઈ અજાણ્ય હવે ઉત્તમચુનિ મહાત્માઓની ચક્રવર્તિ વિગેરે રાજઓએ કરેલ શ્રેષ્ઠ પૂજા, સત્કાર, સન્માનાદિ ભેદને અથવા મીતીર્થકર ભગવંતની અનુપમઅતિશયાદિ ઋક્ષિતા દેખવાથી, અથવા સ્વર્ગચુખની અભિલાષાદિ પ્રયોજનથી પ્રમત્તના ગ્રહણ કરી દ્રવ્યથી સાધુપણાને ઉ શીને પોતાની મોટાઈ વિગેરેની અભિલાષાથી પ્રતિદેખનાદિ ક્રિયાકલાપને આચરે છે. અને તેથી તે ઉત્કૃષ્ટથી નવમા શ્રેયેયક સુધી પણ જઈ શકે છે. સાચુંજ છે કે દ્રવ્યચારિત્રનો ગહિમા પણ અપૂર્વ છે આ જાણત પંચાશક દીકામા કહ્યું છે કે—સઘ્વજિયાણં જન્મહા, સુતે નેચિજ્ઞેસુ ઉચ્ચવાઓ । મણિઓ જિણેદિં સો નય, લિંગં મોતું જઓ મણિયં ॥૧॥ જે વંસજવાવણના, લિંગગદ્ધને કરિંતિ સામન્ને । તેસિં પિંચ ઉચ્ચવાઓ, ઉચ્ચકોસો જાવ નેચિજ્ઞા ॥ ૨ ॥ અને કોઈ અજાણ્ય હવે નવમાં પૂર્વસુધી જાન રાપાઠ જાણે છે, તેથી જ તે મુતસામાયિક પામી શકે છે. કહ્યું છે કે—તિત્યંકરાદ્પૂર્વ, વદ્દદ્ધજળણેણ વાધિ કજ્જેણ । સુયસામાદયલાહો, દોજ્જ અમઠ્ઠસ્સ ગંઠિમ્મિ ॥૧॥ (ગંઠિમ્મિ—અન્યસ્થાનના નજીક પ્રદેશમાં) તે અજાણ્યો પૂર્વધરણ્ણિના અજાણ્યે અર્થ જાણતા નથી. અને તેથી જ તેમનું મુત તે દ્રવ્યમુત છે. વહી કોઈ મિથ્યાત્વી જાણ્યુંવ અન્યદેશમાં રહી કાંઈક જાણ્યા દશપૂર્વસુધી દ્રવ્યમુત મેળવે છે. તેથીજ ‘ મિથ્યાત્વિશૂઠીત કાંઈ જાણ્યા દશપૂર્વ સુધી મુત પણ મિથ્યામુત કહેવાય છે ’ જ્યારે પૂર્ણ દશપૂર્વનું જ્ઞાન હોય, ત્યારે નિશ્ચયે સમ્યક્ત્વ

હોય છે. બાકીમાં ભજના છે કહ્યું છે કે- ચતુદસ દસય અભિન્ને, નિયમા સમ્મં તુ સેસપ મયણા । અંધિસ્થાનની નજીકમાં આવેલા કેટલાએક ભવ્યજીવો પણ રાગાદિ બાવશત્રુથી છતાં પાછા વળે છે, તેમજ પૂર્વની માફક દીર્ઘસ્થિતિવાળા કર્મો બાંધે છે. અને કેટલાએક અવસ્થિત પરિણામિ ભવ્યજીવો તેજ સ્થલે રહે છે. તેઓ અવસ્થિત પરિણામવાળા હોવાથી કર્મોની સ્થિતિ ઓછી તેમજ વધારે પણ બાધતા નથી. અને જેઓને અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તકાક્ષમા મોક્ષ નિશ્ચિત છે, એવા ચારે ગાતેના સંનિપયાત્પર્યેન્દ્રિયજીવો કુહાડાની તીક્ષ્ણધારસમાન અર્પકરણનામના નવીન અધ્યવમાયોનાસમૂહે કરી અન્થિનો ભેદ કરે છે. જેમ કોઇ મોટા નગરમાં જવાની ઇચ્છાથી ત્રણ માણસો પોતાના ગામથી સાથે નીકળ્યા ચાલતા ચાલતા તેઓ ચોરોના હાથવવાળી અટવીમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં આવતાં તેઓને બે ચોરોએ દેખ્યા. એક માણસ ભયપામી પાછો હટી ગયો. બીજા માણસને ચોરોએ પકડ્યો ત્રીજો માણસ બલવાન હોવાથી તેઓને હરાવી અટવીનો પાર પામી ઇંદનગરે પહોંચ્યો દ્રષ્ટાન્તની ઘટના આ પ્રમાણે છે- ત્રણ માણસ તે સંસારી જીવો, અટવી તે સંસાર, માર્ગ તે કર્મોની દીર્ઘસ્થિતિ, ચોરોના રહેણાણાનું ભયકર સ્થાન તે અન્થિસ્થાન, બે ચોર તે રાગદ્વેષ, ચોરોથી ભયપામી પાછોવળેલ માણસ તે અંધિદેશમાં આવી ખરાબ પરિણામના યોગે પાછો કરી ન્યેષ્ઠસ્થિતિનો બાંધનાર જીવ, તેમજ ચોરોના પગમાં આવેલ માણસ તે ગગાદિથી ત્રામ પામેલ અંધિની નજીકમાં રહેલ જીવ, વિશિષ્ટપરિણામના અભાવે તે જીવ અંધિને ભેદતો નથી અવસ્થિતપરિણામવાળો હોવાથી પાછો પણ વળતો નથી. તથા ઇંદનગરે પહોંચેલ પરાક્રમિ માણસ તે અપૂર્વકરણે કરી ગગદ્વેષને ફર કરી સમ્યગ્દર્શન પામનાર જીવ બન્યો. તથા આકરણમા અનેકજીવાશ્રયોની અપેક્ષાએ દરેક સમયે અમંપ્રયેય લોહાકાશના પ્રદેશરાશિપ્રમાણુ અધ્યવસાયગ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે તથા પૂર્વપૂર્વમયની અધ્યમાયવિગુદ્ધિથી આગળ આગળના સમયની અનંતશુણી વિશુદ્ધિ હોય છે. તેનો યથાર્થભાવ દર્શાવનાર બે પુરૂષની વિવક્ષા શ્રીકર્મ-પ્રકૃતિટીકાથી બન્યું. પુનઃ આ કરણવિષે વિશિષ્ટ અધ્યવસાયોના અભાવે સ્થિતિ ધાતાત્રિ પ્રવર્તતા નથી. તેમજ આ કરણવર્તિ જીવ દ્વિસ્થાનક રસવાલા અગુમકર્માને. અને ચાગઠાણીયા રસવાળા શુભકર્મોને બાંધે છે. તથા સ્થિતિબંધ પણ પૂર્વ પૂર્વસમયની અપેક્ષાએ પદ્યોપમના અસંખ્યેય ભાગે હોંન આગળ આગળના સમયે કરે છે. એ પ્રમાણે અન્થિસ્થાનની નજીકમાં પ્રથમ કરણે કરી ભવ્યાત્મા કેવી રીતે આવે તે મહેસૂમાં કહ્યું -

હવે ૨-અપૂર્વકરણ- જે અધ્યવસાયોના ચોગે પહેલાં નહિ કરેલાં એવા- ૧ સ્થિતિધાત, ૨ રસધાત, ૩ શુણ્ણુઓળી, ૪ અભિનવસ્થિતિખંધ- આ ચાર પદાર્થો થઈ શકે- તેવા નવીન અધ્યવસાયોતું નામ અપૂર્વકરણ છે. જીવને પોતાના દુઃખમર્થી ઉત્પન્ન થયેલ કઠોર અને મળ્યુત, તેમજ લાખા કાળની ઉગેલ શુષ્કતાવાસની ગાંઠ જેવી દુઃખે કરી ભેદી શકાય એવી અને પૂર્વે નહિ ભેદાએલ રાગદ્વેષના પારણામ રૂપ ગ્રંથિ છે. આ ગ્રંથિને ભેદ કરવો તે અપૂર્વકરણતું ક્ષણ છે હવે ગ્રંથિ ભેદવા માટે આ કરણમાં પ્રવેશ કરવાની સાથે પ્રથમસમયથી માંડી સ્થિતિધાતાદિ ચાર ક્રિયાઓ કરેછે.

૧. સ્થિતિધાત- સીધીલાઇન રૂપ સત્તામાં રહેલિ અંતઃકોડાકોડિસા-ગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિ સળધિ ઉપરના ભાગમાંથી વધારેમાં વધારે સેકડો સાગરોપમ પ્રમાણ અને ઓછામાઓછા પદ્યોપમના અસંખ્યેયભાગ પ્રમાણ સ્થિતિખંડને ઉકેરે છે. એટલે તે ભાગમાં રહેલા કહેલ પ્રમાણ સ્થિતિવાલા કર્મદલિકોને ત્યાથી ઉઠાવે છે. અને તેઓને નીચેની પ્રથમ સ્થિતિ જેમાં રહેલા દલિકો અનુભવાતા નથી, તે સ્થિતિમાં ગોઠવે છે. આ ક્રિયા અન્તર્મુહુર્તમાં પૂરી થાય છે. તે વાર પછી પ્રથમસ્થિતિ ખંડની અનંતર રહેલા- જંધં-વા-ઉત્કું સ્થિતિખંડને અંતઃમાં ઉકેરે છે, અને પૂર્વની માફક દલિક પ્રક્ષેપ કરે છે. એ પ્રમાણે અપૂર્ણ કાલમાં હજારો સ્થિતિખંડના દલિકો ઉઠાવી નીચેની સ્થિતિમાં દાખલ કરે છે, તેમ કરતા અપૂર્ણ પ્રથમ સમયની સ્થિતિમાંથી સંખ્યેય શુણ્ણુહીન સ્થિતિ થાય છે. એટલે તેટલા પ્રમાણ સ્થિતિવાલા દલિકો તે ભાગમાંથી ખાલી થાય છે.

૨ રસધાત- અશુભ પ્રકૃતિયોના સત્તામાં રહેલ રસાણુઓના અનંત-ભાગ કરી તેમાંના એક ભાગ શિવાય બાકીના રસાણુઓને અતઃકાલમાં નાશ કરે તેવારપછી પહેલા ત્યાગ કરેલ અનંતમાં ભાગના અનંત ભાગો કલ્પી એકભાગ શિવાયના શેષભાગના રસાણુઓને અંતર્મુહુર્ત કાલમાં નાશ કરે. એપ્રમાણે- વિવક્ષિત સ્થિતિધાતના કાલમાં હજારો રસધાત થાય છે, અને હજારો સ્થિતિધાતો અપૂર્ણ કરણમાં થાય છે.

૩ શુણ્ણુઓળી- ઉપરની સ્થિતિમાંથી ઉઠાવેલ દલિકોને પૂર્વ પૂર્વ સમય કરતાં ઉત્તરોત્તર સમયોમાં અસંખ્યેયશુણ્ણુ વૃદ્ધિએ દાખલ કરવા તે.

૪ અભિનવસ્થિતિખંધ- આકરણમાં સરઆતથીજ માંડી દરેક સમયે પહેલાં નહિ કરેલ એવો પદ્યોપમના અસંખ્યેયભાગે હીન સ્થિતિખંધકરવો તે.

(સ્થિતિધાતાદિ સ્વરૂપ સમજવામાં કયુનાધન-ન્યુકયુનાધનિતુ' દષ્ટાન્ત સુગમ છે) આ કરણમાં પણ દરેક મમયે અસખ્યેય લોકાકાશ પરેગ પ્રમાણ અધ્યવ-માય ધ્યાનો છે. આ રીતે આર કાર્ય કરવાદ્વારા અન્ધિ ભેદ કરી ત્રીજા અનિવૃત્તિકરણમાં પ્રવેશ કરે છે

૩ અનિવૃત્તિકરણ- આ કરણમાં વર્તનારા ત્રિકાલવર્તિ જીવોની સમાન મમયમાં પરિણામવિશુદ્ધિ 'અનિવૃત્તિ'— ફેરફારવિનાની એક સરખી હોય છે તેથી આ કરણનું અનિવૃત્તિ એવું નામ છે. સમાન સમયમાં એટલે ઉપર કહેલ પરિણામવિશુદ્ધિ ઉત્તરોત્તર સમયોમાં પૂર્વના જેવી હોતી નથી. કાગળ અનંતગુણી કહેલ છે. પરંતુ વિવક્ષિત કોષપણ સમયમાં ત્રણે કાળના જીવોની પરિણામવિશુદ્ધિ એક સરખી હોય છે. તેમજ બીજી રીતે એપણુ અર્થ થાય છે કે— જે અધ્યવમાયો સમ્યક્ત્વ પમાડ્યા શિવાય પાછાહડે નહી, એટલે જેઓના પ્રાપ્ત થવાથી અઃમ્ય સમ્યક્ત્વ પામે, તે અનિવૃત્તિકરણ કહેવાય. ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ત્રણે કરણોની અનુક્રમે જ પ્રાપ્તિ થાય છે. જેને માટે કહ્યું છે કે— “ જા ગંઠિ તા પઠમં, ગંઠિ સમઙ્ગઙ્ગો ભવે ત્રીઝં ।

અનિવૃત્તિકરણં પુણ, સમ્મત્તપુરવ્ગ્ગહે જીવે ॥ ૧ ॥ ”

આ અનિવૃત્તિકરણના જેટલા સમયો છે, તેટલાજ તેના અધ્યવસાયો અને તેઓ પૂર્વ પૂર્વ મમયની વિશુદ્ધિથી ઉત્તરોત્તરસમયોમાં અનંત ગુણવિશુદ્ધિ-વાલા જાણવા તથા જેમ અપૂર્વકરણમાં શરૂઆતથી જ સ્થિતિવાનાદિ આગ્રગ્યો કહે છે તેવીરીતે અહીં પણ તે કાર્યો કરે છે. અન્તર્મુદ્ગર્તપ્રમાણસ્થિ-તિવાલા આ કરણના કહેલા મ'ખ્યાતા ભાગોમાથી ધણા ભાગો વ્યતીત થાય અને એક મ'ખ્યાતમો ભાગ બાકી રહે ત્યારે મીધી લાઇન રૂપ મિથ્યાત્વની સ્થિતિસંબધિ નીચેનો અન્તર્મુદ્ગર્તપ્રમાણ ઉદ્યાવલિકાનો ભાગ છોડી ઇંધ ગેયભાગમાં અંતર કરણ કહે છે અંતરકરણનો અર્થ એ છે કે— અન્તર્મુદ્ગર્તકાલસુધી ભોગવવા લાયક એવા મધ્યભાગમાં ગહેલા ફલિકોને પ્રથમસ્થિતિ અને દ્વિતીયસ્થિતિમાં દાખલ કરવાના કારણભૂત જે ક્રિયાવિશેષ અથવા અ-ધ્યવસાય ને અંતરકરણ કહેવાય. આ અંતરકરણની નીચેની સ્થિતિનું નામ પ્રથમસ્થિતિ તથા ઉપરની સ્થિતિનું દ્વિતીયસ્થિતિ નામ છે તથા અગળ પામવા લાયક અંતર્મુદ્ગર્તપ્રમાણસ્થિતિવાલા આપશમિક સમ્યગ્દર્શનને મિ-થ્યાત્વના પુદ્ગલો વિધન ન કરે તે સાગ્ર અંતર્મુદ્ગર્તકાલ પ્રમાણ અંતરકરણ કહેછે— આ અંતરકરણ કરે ત્યાગે મિથ્યાત્વની ગ્થિનિના બે વિભાગ પડે છે તેમાં ૧ પ્રથમગ્થિનિ અંતર્મુદ્ગર્તપ્રમાણવાલી છે ૨ દ્વિતીયસ્થિતિ અંતઃકો-

કાકોડી સાગરોપમપ્રમાણુ જાણુવી. તથા પ્રથમ સ્થિતિમાં વર્તમાન જીવ ઉદી-
રણા પ્રયોગથી તે (પ્રથમસ્થિતિ) ના દલિકોને ખેંચી જે ઉદ્યાવલિકામાં
દાખલ કરે, તેનું નામ ‘ ઉદીરણા ’ અને દ્વિતીયસ્થિતિમાં રહેલ દલિકોને તેજ
(ઉદીરણા) પ્રયોગવડે ખેંચી ઉદ્યાવલિકામાં દાખલ કરે તે ‘આગાત’ કહેવાય
આગાત તે ઉદીરણાનો એક ભેદ છે. ઉદય અને ઉદીરણાવડે પ્રથમસ્થિતિનો
અનુભવ કરતો કરતો જ્યારે તે સ્થિતિ ખે આવલિકા પ્રમાણુ શેષ રહે ત્યારે
આગાતરૂપ ઉદીરણા પ્રવર્તતી નથી તે પહેલાં તે અને શુશ્રુષેણિ પ્રવર્તે તે
વખતે માત્ર મિથ્યાત્વનો સ્થિતિરસધાત અને ઉદીરણા જ ચાલુ છે જ્યારે
પ્રથમસ્થિતિ આવલિકા કાલ પ્રમાણુ શેષ રહે ત્યારે મિથ્યાત્વનો સ્થિતિધાત
રસધાત અને ઉદીરણા પણ બધ પડે છે તે આવલિકામાં રહેલ દલિકોને
ઉદયવડે જ અનુભવે છે, તેમાં પ્રથમસ્થિતિમાં વર્તમાનજીવ મિથ્યાત્વદલિકોને
અનુભવે છે, તેથી તે મિથ્યાદષ્ટિ જાણુવો મિથ્યાત્વની પ્રથમસ્થિતિકાલના
ચરમમયે એટલે અનિવૃત્તિકરણના છેલ્લા સમયે ખીજી સ્થિતિમાં રહેલા
દલિકોનેમદનકોદ્રવના દષ્ટાન્તે અનુભાગની તત્તમતાવાળા ત્રણપુંજ કરે,

કહ્યું છે કે- “ ત કાલં લીયઠિહં, તિહાણુમાવેણ દેસવાઈત્થં ।

સમ્મત્ત સમ્મિસ્સં, મિચ્છત્ત સન્નવાઈત્થં ॥ ૧ ॥ ”

અર્થ:- તે કાલે એટલે જે સમયથી અનન્તર ઔપશમિક સમ્યગ્દર્શન પા-
મશે તે સમયે અથવા પ્રથમ સ્થિતિના છેલ્લા સમયે મિથ્યાત્વભાવમાં રહો
છતો ખીજી સ્થિતિમાં રહેલા કર્મદલિકોને અનુભાગવડે ત્રિધા શુદ્ધ, અર્ધ
શુદ્ધ, અશુદ્ધ, એમ ત્રણ પ્રકારના કરે છે તેમાં શુદ્ધદલિકો તે સમ્યક્ત્વ-
મોહનીયનો પુંજ જાણુવો. અને તે દેશધાતિપ્રકૃતિ છે. કારણકે તે પ્રકૃતિમાં ર-
હેલ રસ વિશિષ્ટ શ્રદ્ધાન રૂપ દેશને રોકે છે પરંતુ સામાન્ય શ્રદ્ધાનને રોકતો
નથી તથા અર્ધશુદ્ધ દલિકો તે મિશ્રમોહનીયનો પુંજ અને અશુદ્ધ દલિક તે
મિથ્યાત્વમોહનીયનો પુંજ જાણુવો. તે બન્ને પણ સર્વધાતિ પ્રકૃતિ છે. કારણકે
તેઓમાં સર્વોશ શ્રદ્ધાનનો ધાત કરનાર રસ રહેલો છે તથા ચરમસમય
મિચ્છદિદ્ધિ સે કાલે ઉવસમસમ્મદિદ્ધિ હોહીહ તાહે વિદ્વયઠિહં
તિહાણુમાગં કરેહ, તં જહા-સમ્મત્ત, સમ્મમિચ્છત્ત, મિચ્છત્તં
ચેત્તિ, આ પ્રમાણે કમ્મપયઠી તથા તેની ચુર્ણિનો અભિપ્રાય છે, અને
ઔપશમિક સમ્યગ્દર્શન પામ્યા પછી ત્રણ પુંજ કરે એમ શતકચુર્ણિઆદિ
નો અભિપ્રાય છે તે આ પ્રમાણે-‘ પદમ સમ્મત્તં ઉપ્પાદિતો તિન્નિ
કરણાણિ કરેહ । ઉવસમસમ્મત્તં પઢિવત્તો મિચ્છત્તદલિયં તિ-

પુંજી કરેઈ સુદ્ધ, મીસં, અસુદ્ધ ચેતિ” હવે પ્રથમસ્થિતિના અનુભવકા-
લમાં કરણનિક કરનાર સંસારિણવ મિથ્યાત્વદલિકોનો અનુભવ ચાલુ હોવાથી
મિથ્યાદષ્ટિ હોય છે કારણ પ્રથમ સ્થિતિના દલિકોને જ્યારે સંપૂર્ણ અનુભવી
રહે, ત્યારે અંતરકરણના પ્રથમ સમયે સેનાધિપતિને દુર્નયશત્રુના જયની મા-
ફક અપાર આનંદના કારણભૂત આપશમિક સમ્યક્ત્વ અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ જીવ
પ્રાપ્ત કરે છે જેમાં સાતે પ્રકૃતિ (અનંન્યતુષ્ટ્ય દર્શનમોદત્રિક) નો પ્રદે
શોદય તથા રસોદય પણ હોતો નથી, અને એ હેતુથી તેને શ્રીતત્વાથસૂત્રની
વૃત્તિમાં અપૌદગલિક સમ્યક્ત્વ કહેલ છે, અને તેજ હેતુથી ક્ષાયિકદર્શન,
આપશમિકદર્શન તે ભાવસમ્યક્ત્વ કહેલ છે. એ પ્રમાણે અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ
જીવ શરૂઆતમાં આપશમિક દર્શન જ પામે, એ અભિપ્રાય કર્મત્રયકારનો
છે. કારણકે તેઓ ઉપર કહેલા કમ્પયકી શતકચુણીઆદિના પાઠોથી આપ-
શમિક સમ્યક્દર્શન પામવાના પૂર્વ સમયે અથવા પામ્યાઆદ ત્રિપુંજ કરે એમ
સમ્મત છે. અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે- “કમ્મગ્ગયેસુ ધુવં, પદમોવસમી
કરેઈ પુંજતિએ । તન્વહિર્જા પુણ ગચ્છઈ સમ્મે મીસંમિ મિચ્છે
વા ॥૧૧॥” અને સિદ્ધાન્તકારના અભિપ્રાયે કોઈ અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ જીવ
વિશિષ્ટ અધ્યવસાયોદિ સામગ્રીના થોડે અપૂર્વકરણે ત્રિપુંજ કરે, તે વખતે
સમ્યક્ત્વમોહનીય પુંજના ઉદયમા વર્તમાન તે જીવ ક્ષાયોપશમિક દર્શન પામે
છે અને કોઈ અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ જીવ ત્રણ કરણ કરવા પૂર્વક અંતરકરણના
પ્રથમ સમયે જો આપશમિક દર્શન પામે, તો તે જીવ ત્રિપુંજ ન કરે કા-
રણકે તેની અદ્યસ્થિતિ છે. અને તેનો ઉત્કૃષ્ટથી છ આવલિકાકાલ, તથા
જ્યન્યથી એક સમય કાલ બાકી રહે ત્યારે તે વગીને અવશ્ય મિથ્યાત્વ જ
પામે. આ બાબત શ્રીકલ્પલક્ષ્યમાં કહ્યું છે કે-આલંબણમલહન્તો જહ
સદ્ધાણં ન મુંચય ફલિયા । પવં અકયતિપુંજી. મિચ્છંચિઅ ઉવ-
સમીપઈ ॥ ૧ ॥ સમ્યક્ત્વના પ્રાપ્તિકાલમા કોઈ પ્રકૃતવિચુદ્ધિવાળો જીવ
દેશવિરતિ અથવા સર્વવિરતિ પણ પામે છે કહ્યું છે કે- ઉવસમસમ્મહિટ્ઠી
અંતરકરણે ઠિઓ કોઈ । વેસવિરઈપિ લહેઈ, કોઈ પમત્તાપમત્ત-
માર્વપિ સાસાયણો પુણ ન કિંપિ લહેઈ ॥ આ સ્થલે એપણુ જાણવું
કે- સૈદ્ધાન્તિક મતે જેમ પ્રથમ સમ્યક્ત્વના લાભમાં ત્રણ કરણ કલા, તેમ
દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિના લાભમા ત્રણ કરણ કરવામાં આવતા નથી,
કારણકે- અપૂર્વ કરણના પ્રથમસમયેજ તે એમાના એકનો લાભ હોવાથી
અનિવૃત્તિકરણ અપ્રયોજક છે તથા તેનો લાભ થયા પછી અંતર્નિવૃત્તિરૂપી
વધનો પરિણામી જીવ હોય છે. તેમજ જે નિરપયોગ બાવે વિરતિમાવનો

ત્યાગ કરે, તે જીવ કંઈ ક્રિયા કર્યા વિનાજ ફરી વિરતિ પામે છે. અનેજે ઉપયોગ અવસ્થામાં વિરતિરહિત થાય, અને તેવીજરતિ મિથ્યાભાવને પામે તે જીવ જ્યન્યથી અતર્ક્યહુત્કાલમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી લાભે કાળે પણ પૂર્વે કહેલ કરણોની ક્રિયા કરીનેજ ફરી વિરતિ અગીકાર કરી શકે, એ પ્રમાણે કર્મમકૃતિવૃત્તિ-માં કહેલ છે, મૈદ્ધાન્તિકમતે- જે જીવો પામેલ સમ્યગ્દર્શન વધી ફરી સમ્યગ્દર્શન પામ્યા તે જીવોમાં કોઇ જીવોમાં કોઈ જીવ ઉત્કૃષ્ટથી છઠ્ઠી નગ્ક સુધી પણ જઈ શકે છે, પરંતુ કાર્મિકચિકમતે તે જીવ વૈમાનિક દેવજ થાય એમ શ્રીપ્રવચનસારોદ્ધારવૃત્તિમાં કહેલ છે. વહી કર્મક્રમચકારના મતે સમ્યગ્દષ્ટિજીવ જ્યારે મિથ્યાભાવપામે ત્યારે કર્મોની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ બાધે પણ તેઓનો તેવો રસ બધન કરે. અને સેધાન્તિકમતે અથોદ કરનાર જીવ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધન કરે. આ સમ્યગ્દર્શનના મહિમાને જણાવતા શાસ્ત્રકાર મહારાજ કહે છે કે-જે જીવને અતર્ક્યહુત્કાલ જેટલો અલ્પકાલ પણ જે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થયું હોય તો તે જીવને લાખા કાલ સુધી સંસારચક્રમાં પગ્ગિમણુ હોતું નથી, તો પછી લાખી મિથિતિવાદા સમ્યગ્દર્શનધાગિ જીવોને અલ્પમસાર હોય, તેમાં શું આશ્ચર્ય હોય ? તથા ચક્રવર્તિરાજ પણ સમ્યગ્દર્શનના અભાવે ભિક્ષુક જેવો ગણાય છે અને તે દર્શનના પ્રતાપે ભિક્ષુક પણ તેથી અધિકગણાય છે તથા સંસારમાં પરિગ્રમણુ કરતા દરેક વસ્તુ અનેકવાર પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ સમ્યગ્દર્શન પામવું ફલ્ગ છે, અને તેજ હેતુથી તેમે રત્નની ઉપમા આપેલી છે, છેવટે સર્વ સંપત્તિઓનું નિધાન અને જ્ઞાનનું કારણ પણ એક સમ્યગ્દર્શન છે. એ પ્રમાણે મોક્ષરૂપી કલ્પવૃક્ષના બીજ સમાન સમ્યગ્દર્શનનું સંક્ષેપમાં સ્વરૂપ જણાવ્યું સમ્યગ્દર્શનને પામેલ જીવ પરમપૂજ્ય શ્રીતીર્થંકર ભગવંતોએ પ્રતિપાદન કરેલ અને પૂજ્યશ્રી ગણધર મહારાજદિ પુર્વાચાર્યોએ સૂત્રરૂપે ગુથેલ આગમોમાં કહેલ અર્થો યથાર્થજ છે, એમ માને છે. કદાચ તેતે આવકા કર્મોના દોષોને લઇને પોતાને આત્મસ્વરૂપ કમરસ્વરૂપ વિગેરે ગહન અર્થો ન સમજાય તોપણ અસત્યના કારણભૂતાદિનો રાગ નાશકાર જિનેશ્વર ભગવંતો વિપરીત ભાવ કહે જ નહિ, એવી શ્રદ્ધા રાખે છે

હવે “તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન તે સમ્યગ્દર્શન” એમ પૂર્વે કહ્યું તેમાં વાસ્તવિક તત્ત્વો કેટલા છે ? અને તે બાબતમાં અન્યદર્શન કારોએ માનેલ ન્યુન-વા અધિક તત્ત્વો સત્યકોટીમાં દાખલ થઇ શકે છે કેમ ? આ મ બધી વિચાર કરીએ- અધ્યાની અપેક્ષાએ સ્પષ્ટાદમતાવલખિ રસિક આર્હતો શ્રીભગવતી આગિ

સૂત્રની સાક્ષીએ પ્રમાણસિદ્ધ નવતત્ત્વો માનેછે. જોકે-શ્રીચોગશાસ્ત્રવૃત્તિ અને શ્રીસમયસારપ્રકરણ વિગેરેમાં સાતતત્ત્વો કહેલછે, તોપણ તે વ્યાપોહને માટે નથી, કારણકે પુણ્યતત્ત્વને શુભાશ્રવ અને પાપ તત્ત્વને અશુભાશ્રવ તરીકે ગણી આશ્રવમાં પુણ્ય, પાપનો અંતર્ભાવ કરીને તેમ કહેવ છે. એક બીજામાં અંતર્ભાવ કરવાથી તો પાંચ અને એ તત્ત્વો પણ કહેવાય છે 'પરંતુ યથા-સ્થિતભાવે તત્ત્વો નવ જ છે, નવ એ અભેદસંખ્યા છે. અભેદસંખ્યાનું લક્ષણ એ કે- જોને કોઇપણ સંખ્યાએ ગુણ્યાપછી સરવાળો તેના (ગુણ્ય-સંખ્યાના) જેટલોજ થાય, તે અભેદસંખ્યા કહેવાય. જેમ ૯ સંખ્યાને ૪ આ સંખ્યાએ ગુણ્યાવાથી ૩૬ આ એનો સરવાળો કરવાથી ૯ અને ગુણ્યસં-ખ્યા પણ તેટલી જ છે, એવી રીતે ૯ ને કે ૪ પણ સંખ્યાએ ગુણ્યાપછી ગુણ્યાકારના અંકનો સરવાળો ગુણ્યસંખ્યાનો જેટલો જ થશે તેથી ૯ એ અભેદ-સંખ્યા છે. પરંતુ બીજી ૭ વિગેરે સંખ્યા અભેદ ન કહેવાય. કારણકે તેને કોઇપણ સંખ્યાએ ગુણ્યાપછી ગુણ્યાકારના અંકના સરવાળા જેટલી ગુણ્યસં-ખ્યા થતી નથી. જેમ $૭ + ૮ = ૫૬$) $૫ + ૬ = ૧૧$) ઇત્યાદિ યુ-ક્તિથી પણ નવતત્ત્વો ધટી શકે છે, તોપણ મિથ્યાદર્શનકારો જેવાકે અક્ષપાદ, કપિલ, યૌદ્ધ, વૈશેષિક વિગેરે પોતાની સકલામહ માન્યતાને અનુસારે ન્યુ-નાધિકતત્ત્વો પ્રરૂપે છે, જેમ અક્ષપાદ (નૈયાયિક) ૧૬ પદાર્થને, કપિલ ૨૫ તત્ત્વોને, યૌદ્ધ ૧૨ આયતનોને, વૈશેષિક ૭ પદાર્થોને માને છે, વિગેરે પરંતુ વાસ્તવિકરીતે તેઓ તત્ત્વરૂપજ નથી કારણકે તત્ત્વની વ્યાખ્યા એ છે કે- 'તસ્ય માવસ્તસ્થ' તેનું જેટલે પદાર્થનું યથાર્થ સ્વરૂપ તે તત્ત્વ કહેવાય ઇત્યાદિ તત્ત્વનું લક્ષણ તથા સ્વરૂપ તેઓના માનેલ તત્ત્વોમાં ધટતુ નથી. તે લક્ષણાદિ તત્ત્વરૂપલક્ષ્યમાં કેવી રીતે નથી ધટતા, તેનો વિસ્તાર 'ષડ્દર્શનસમુચ્ચય' નામના ગ્રંથથી જાણી લેવો.

સજ્જનો ? જાણુમાંજ હશે કે- પરિચય એ પ્રવૃત્તિનું કારણ છે તેથી હવે પ્રસ્તુત ગ્રંથોના પરિચય પરત્વે જણાવવું જોઇએ.

શ્રીનવતત્ત્વવિસ્તરાર્થ-— જેમાં નવતત્ત્વોનું દુક સ્વરૂપ, તથા તે-ઓને શ્રીભગવતી આદિ સૂત્રોમાં કહેલ ક્રમે દાખલ કરવાનું પ્રયોજન, તથા ઉપ સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરેલછે. તેમાં-

૧ જીવતત્ત્વ-— જીવોના અનેક ભેદોનુસ્વરૂપ, લક્ષણ, શ્રીતત્ત્વાર્થાધિગમ-સૂત્રાદિને અનુસારે પર્યાપ્તિનુ વિસ્તરસ્વરૂપ, દશગ્રાણોનું સ્વરૂપ, તેઓનો એકેન્દ્રિયાદિ જીવોમાં વિભાગ, રહસ્ય, પરિશિષ્ટ—

૨ અજવતત્વે—મૂલોત્તરભેદોત્તર સ્વરૂપ, પરિણામિઆદિ દ્વારોની ધરના પરિશિષ્ટ—

૩ પુણ્યતત્ત્વમાં— ૧૭-૨૫-૪૨ ભેદો સ્વરૂપ, પરિશિષ્ટ દર્શાવેલ છે.

૪ પાપતત્ત્વમાં— ૮૨ભેદો સવિસ્તરસ્વરૂપ, પરિશિષ્ટ પ્રતિપાદન કરેલ છે.

૫ આશ્રવતત્ત્વમાં—૪ન્દ્રિય, (૫) ક્રિયા, (૪) અનત. (૫) યોગ (૩)

(૨૫) ક્રિયાઓત્તર સ્વરૂપ છે

૬ સંવરતત્ત્વમાં— સમિતિ (૫), ચુપ્તિ (૩), પરિપક્વ (૨૨) ચતિધર્મ (૧૦), ભાવના (૧૨), ચારિત્ર (૫) સવિસ્તરસ્વરૂપ દાખલ કરેલ છે.

૭ નિર્જેરાતત્ત્વમાં— ૬ બાહ્યતપ, ૬ અભ્યંતરતપ સવિસ્તરસ્વરૂપ છે.

૮ બંધતત્ત્વમાં— ૮ કર્મોત્તર ભેદ પ્રભેદ સહિત વિસ્તારથી સ્વરૂપ છે.

૯ મોક્ષતત્ત્વમાં— સત્યદ પ્રશ્નપણાદિ નવદારોત્તર સવિસ્તર વર્ણન છે. તથા છેવટે પ્રક્ષિપ્ત ગાથા સહિત શ્રીનવતત્ત્વપ્રકરણની મૂલ ગાથાઓ દાખલ કરેલ છે વિશેષ સ્વરૂપના નિઃસાસુજીવોએ અનુક્રમણિકા ભેવી.

૧ શ્રીનવતત્ત્વસાહિત્યસંગ્રહ. ભાગ ૧-૨-૩-૪-જેમાં ચારભાગ પૈકી પ્રથમભાગમાં— પાંચ અથરત્નો દાખલ કરેલ છે, તે આ પ્રમાણે— ૧-વાચકવર્થ શ્રીમદ્ભાસ્વાતિમહારાજભગવદ્ગેહ શ્રીનવતત્ત્વપ્રકરણ સાર્થ. ૨-શ્રી જ્યોત્ષ્ણભરસુરિપ્રણીત નવતત્ત્વપ્રકરણ સાર્થ. ૩-શ્રીદેવચુપ્તસુરિપ્રણીત નવતત્ત્વપ્રકરણ સાર્થ. ૪-તેના ઉપર શ્રીનવાંગીવૃત્તિકાર શ્રીમદ્ભગદેવચુરિપ્રણીત ભાષ્ય સાર્થ. ૫-શ્રીદેવેન્દ્રસુરિપ્રણીત નવતત્ત્વપ્રકરણ સાર્થ.

દ્વિતીયભાગમાં— શ્રીનવતત્ત્વપ્રકરણ ઉપર-૧-શ્રીપ્રાચીન આચાર્યપ્રણીત અવચૂર્ણિ-૨-શ્રીમાધુરત્નસુરિપ્રણીત અવચૂર્ણિ-૩-શ્રીદેવેન્દ્રસુરિપ્રણીત વૃત્તિ-૪-૬-નવતત્ત્વની પ્રક્ષિપ્તગાથાઓ-૫-તે ગાથાઓની ઉપર- શ્રીતપોગચ્છાચાર્યજગદ્ગુરુ શ્રીમદ્દિગ્ગજ નેમિસૂરીશ્વર પદપૂર્વાચલ નભેમણિ શ્રીમદ્દિગ્ગજોદયસુરિ પ્રણીતઅવચૂર્ણિ- આ પાંચ અથરત્નો દાખલ કરેલ છે.

તૃતીયભાગમાં—૧-કલિકાલમર્વચ શ્રીદેવચુરિપ્રણીત સંપતતત્ત્વપ્રકરણ સાર્થ ૨-શ્રીદેવચુરિપ્રણીત સંપતતત્ત્વપ્રકરણ સાર્થ, આ બે અથરત્નો દાખલ કરેલ છે.

ચતુર્થભાગમાં— ૧-શ્રીભાગ્યવિજયજીભગવદ્ગેહ તથા ૨-શ્રીવિવેકવિજયજી ભગવદ્ગેહ-શ્રીનવતત્ત્વસ્તવન ૩-શ્રીજ્ઞાનસારમુનિકૃત હૃદયપદ્ધતિ-નવતત્ત્વપ્રકરણ ૪-પ્રાચીન ગુર્જરભાષામાં શ્રીનવતત્ત્વવિચાર આ ચાર અથરત્નો દાખલ કરેલ છે વિસ્તારથી નળુવાની ઇચ્છાવાલા જીવોએ અનુક્રમણિકા ભેવી.

આ પ્રસંગે મારે અવશ્ય જણાવવું જોઈએ કે—અત્રીનવતત્ત્વના પ્રસ્તાવમાં પ્રાથમિક વિષયોનું સંપૂર્ણજ્ઞાન સંપાદન કરાવાવામાં સાધનભૂત શીઘ્રાચારાંગનિર્ધારિત, શીઘ્રતરાર્થયન, કર્મશ્રેય, યુક્તવત્ત્વ વિગેરે શ્રેયોની પ્રશિષ્ટ ગાથાઓ સંગ્રહપ્રકરણ કે જેની અંદર ૧૪૦ ગાથાઓ છે. જે ગાથાઓ રમરજ્ઞાન, સ્થિતિસ્થાન વિગેરે જૈનકર્મફલોપોક્તિનો અનુભવ કરવામાં સર્વાંશ સાધનભૂત છે. તેઓમાંની જોડે-૨૭ ગાથાસુગ્રેય છે. કારણકે તેઓની વૃત્તિ, અવશ્યર્થિયાદિક વિવેચન છે. તોપણ બાકીની ૧૧૩ ગાથાઓ ઉપરકહેલ વૃત્તિઆદિ સામગ્રીના અભાવે બાલજીવોને સુબોધક થવી અગત્ય છે. એ હેતુ અવલંબીને વાત્સીચર્યનની માધ્યક સમાન યુદ્ધિએ બબજીવોને અધ્યાપનાદિકારા બાવદાન સંમર્પી કૃતાચીં યનાવનાગ, આહંતતત્ત્વના ત્રિસાલભાવોને સ્વચ્ચનાર શ્રીજૈનતત્ત્વપરિક્ષાદિ અપૂર્વ શ્રેયસંદર્ભના રચનાર.— શાસનસત્રાટનીર્થ-ગ્લણપરાયણ વિદ્વદ્દત્ત-દાવતસે તપોગગ્લણાર્થ મહારક પરગોપકારિ પૂજ્યપાદ, જગમકલ્પનર અમારા સદગુરુર્થ શ્રીમદ્વિજયનેભિસૂરીથર પદ્મપૂર્વાચલ માર્ત્તજ, મારા ઉપકારિ મિદ્ધાન્તવાચરૂપતિ ન્યાયવિશારદ પૂજ્યપાદ તપોગગ્લણાર્થ શ્રીમદ્વિજયેદયસુરિ મહારાજને સરલ અને સુબોધક અવશ્યર્થિયા ઉપર કહેલ ૧૧૩ ગાથાઓને અલંકૃત કરેલ છે. જેથી તેઓશ્રીનો આ અનંદ આભાર અનામદિ તત્ત્વરમિક બબજીવોને અવિરમગુણીય છે. અંતમાં આ બે શ્રેયોના પદન પાદન અને નિદિધ્યાસનદારા બબજીવો આત્મસ્વરૂપ કર્મનો બધ તથા મોક્ષ ધર્મ્યાદિ પદાર્થ તરોને યથાર્થ મમજ્વા ઉપરાંત હિનમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ અને અહિનમાર્ગથી નિવૃત્તિ પામી સકલ કર્મ કલંકથી નિર્મુક્ત થઈ કલ્યાણનું બાજન પરમપદને પામે, જેમ નિવેદન કરી પદાર્થ સ્વરૂપનો વિશેષ અનુભવ આ શ્રેયોના અધ્યયનાદિજન્ય પરિચયને આધીન હોવાથી હવે હું આ હુક પ્રસ્તાવનાને સંક્ષેપીલપ્ત કરું. અને તે બાજબીજ છે કારણ કે સંક્ષેપગિજીવોને હુકમાં બોધ શર્ષ શકે છે. જેમ— ચદનવૃક્ષનું મુક્ષિપ્તવર્ણન પણ તેમાં રહેલ શીતલતાનું જ્ઞાન કરાવામાં નિબંધનભૂત સ-પત્ર છે. તથા હાસ્યજીવોને આવારકર્મના પ્રતાપે અનાભોગ જન્યરૂબલના અનિવાર્ય છે.

યતઃ— અવશ્યં ભોવિમો દોષાઃ, છગ્લથગ્લથાનુભાવતઃ ।

સમાધિ તન્વતે સન્તઃ, કિનરાસ્યાત્ર ચક્રગાઃ । ૧ ॥

(૧૮)

॥ પ્રસ્તાવના ॥

તેથી આ બે ગ્રંથોમાં ગુણગ્રાહિ વિદ્યાન્વાયકવર્ગને સંશોધનજન્ય તથા મુદ્ર-
ણજન્ય જે કાંઈ ચોક્કસ બુદ્ધચુક જણાય તેને મહાશયો સુધારીને વાચ્યો.
અને કૃપાકરી જણાવવા તરફી લેશે તો બીજી આવૃત્તિમાં સુધારો પણ થઈ
શકશે— ઇત્યલં વિસ્તરેણ, બ્રૂયાદભદ્રં શ્રીશ્રમણસંપત્ત્ય

નિવેદક—

શ્રીગુરુનેમિસૂરીશ્વરચરણકૃતિ કર

મુનિ પદ્મવિજય,

પ્રસ્તાવનાની સૂચના.

પેજ ૧૩ પંક્તિ ૩ માં 'કારણ' શબ્દ પ્રેસ દોષથી કપાયો છે.
પેજ ૧૪ પંક્તિ ૨૪ માં આવકારને બદલે 'આવારક' વંચ્યું.

श्रीनवतत्त्वविस्तरार्थं तथा नवतत्त्वसाहित्यसङ्ग्रह विषयानुक्रमणिका.

विषय.	पृष्ठ.
विस्तृगर्थकारणं मगलाचरण	१
ग्रन्थकारणं यस्तुसंकीर्तनं मंगलनिरूपकं प्रथमं गाथा	१
नयतत्त्वं मंक्षिमं स्वरूप.	२
अतर्गतपुण्यानुबंधिपुण्यादि चांभंगीनुं स्वरूप.	४
नयतत्त्वोमां जीयाजीवादि विभागानां वृहत्तव.	६
वे अथवा मात तत्त्वोमां नयनो अंतर्भाव.	८
नयतत्त्वक्रमहेतुविचारं प्रथमगाथाग्रहस्य	८
नयतत्त्वना उत्तरभेदोनां मंक्ष्यामूचकं द्वितीयगाथा,	१०
उत्तरभेदोमां रूपोभरूपी भेदमूचकं प्राचीनगाथाओ.	११
नयतत्त्वमां जीयाजीवादि भेददर्शकं त्रय.	१२
जीयतत्त्वना भिन्नभिन्नरीते भेददर्शकं प्रक्षिप्ततृतीयगाथा	१३
जीयतत्त्वना १४ भेदना नाम यतायनार चांथीगाथा	१५
१४ भेदोनुं मंक्षिमं स्वरूप	१७
जीयनुं लक्षणप्रदर्शकं प्रक्षिप्तपंचमगाथा.	२०
न्यायदृष्टिं लक्षणस्वरूपं अने अनुमानयी जीयतत्त्वमिद्वि	२१
जीयनां लक्षणानुं टंकस्वरूप.	२२
मध्वजीयांमा चारित्र्यनुं, नपनुं स्वरूप	२४
पर्यामिस्वरूपज्ञापकं प्रक्षिप्तगाथापष्टी	२८
पर्यामिनुं विस्तृतस्वरूप.	२९
भिन्नभिन्नमते पर्यामिआनो अर्थ	३०
पर्यामिक्रमविचार	३३
पर्यामिसन्कपुद्गलविचार.	३४
आहारकवैक्यदेहमां तथा पक्कंन्द्रियोमां आहारना	
मृद्वरूपपरिणमनसंबंधी शकासमाधान. ३७	
देवांमां पांचपर्यामिवर्णनरहस्य ते संबंधी भिन्नभिन्नविचार. ३७	

विषय.	पृष्ठ.
पर्याप्तिनो प्रारंभ समकाले छतां समाप्ति क्रमशः थाय तत्संबन्धिग्रन्थोत्तर.	३८
जीवोमां पर्याप्ति सत्त्याविचार.	४०
लब्धिकरण भेदविचार.	४०
संमूर्च्छिममनुष्यनी पर्याप्तिविचार.	४२
पर्याप्तापर्याप्तसंबन्धि विस्तृतविचार.	४३
पर्याप्तापर्याप्तसूचकयंत्र	४४
पर्याप्तापर्याप्तनो संबन्ध.	४५
लब्धिकरण पर्याप्तापर्याप्तनो काळ.	४६
पर्याप्तापर्याप्तकालसूचक यंत्र.	४६
अपर्याप्त मृत्युसंबन्धी शंकासमाधान.	४७
पर्याप्तिओनुं कार्य.	४८
तत्त्वार्थभाष्यवृत्त्युक्त पर्याप्तिविचार.	५०
पर्याप्तिओनो प्रारंभ अने पूर्णता ते शु ? ते संबन्धी शंकासमाधानपूर्वक विस्तीर्णविचार.	५२
प्राणभेद तथा जीवोमां प्राणसंख्यासूचक प्रक्षिप्त सप्तमीगाथा.	५८
इन्द्रियप्राणनो अर्थ तथा द्रव्यादिभेद.	५९
द्रव्यादिभेदना निर्वृत्त्यादि भेददर्शकयंत्र	५९
इन्द्रियभेदस्वरूप.	५९
इन्द्रियोनो स्थानविचार.	६१
अभ्यन्तरेन्द्रिय संस्थान (आकार).	६२
इन्द्रियोनी लंबाई पहोळाई बाडाडनु प्रमाण.	६३
इन्द्रियग्राह्यविषय तथा तेनुं क्षेत्रप्रमाण.	६४
इन्द्रियोनो प्राप्याप्राप्यकारिविभाग.	६६
इन्द्रियपुद्गलप्रदेशो तथा तरक्षेत्रनुं अल्पावहुन्व	६६
कोण इन्द्रिय कयाजीवने होय ? ते विचार.	६७
इन्द्रियोनुं अल्पावहुन्व.	६८
इन्द्रियोना २९ भेदनो यंत्र.	६९
इन्द्रियोमां दैर्घ्यादि ९ द्वारनो यंत्र	७१
मनोबल प्राण तथा द्रव्यमनभाव द्रव्यमनविचार.	७३
दिगंबर तथा ज्ञेयायिकादि संमतमनोनिरास.	७३

विषय.	पृष्ठ.
वचनचलप्राणविचार.	७४
शब्दपौदगलिकत्वसिद्धि आकाशगुणत्वनिर्गस.	७४
भाषानी उत्पत्ति—क्षेत्र— आकृति— स्थिति चिंतने विचार.	७५
कायचल प्राणविचार पांचशरीरनुं भक्षितस्वरूप.	७६
शरीरमां कारणभेद—प्रदेशमन्या - स्वामित्वाविचार	७७
पक्ष जीवमां युगपत् शरीरमन्वेध.	७८
शरीरनुं व्याप्तिक्षेत्र तथा कार्य शरीरोनुं दैर्घ्यप्रमाण तथा जघन्योत्कृष्टस्थितिविचार.	८०
मर्धलोके शरीरमन्त्या तथा विरहविचार.	८१
कया जीवने केटला शरीर होय ?	८२
शरीरमां कारणकृतविशेषादि ? हास्यं	८३
स्वामोच्छ्वास प्राणविचार.	८६
आयुःप्राणविचार.	८७
द्रव्यायुष्य तथा कालायुष्यविचार.	८७
अपवर्तनीयानपवर्तनीय—सोपक्रमनिरूपकमायुर्विचार.	८८
आयुः पुष्टलक्ष्य थाय तेनी माथे स्थितिक्षय शरीरीते थाय ? ते मन्वेधोविचार.	८९
सोपक्रमनिरूपकमनां अर्थ.	९०
अपवर्तनीयादि भेदमन्वेध.	९१
उपक्रमभेदविचार.	९१
स्वामोच्छ्वास माथे आयुष्यनो अपेक्षाविचार.	९२
आयुर्वृद्धि थाय के नहि ? ते विचार.	९४
अपवर्तनीयानपवर्तनीयताहेतुविचार.	९५
तथार्थवृत्त्युक्त विस्तृतबुलासां.	९५
कया जीवने कयुं आयुष्य होय ? ते विचार.	९५
जीवपरम्वे आयुर्वन्धकालविचार.	९६
कया जीवने केटला प्राण होय तेनो विचार.	९७
पकेन्द्रियादिमां उच्छ्वासविचार तथा ममृष्टिममनुष्यना प्राणविचार.	९७
जीवतत्रपरिजिष्ट अपेक्षाभेदे जीवोना पकथी वायीश,	

विषय.	पृष्ठ.
वन्नीश, एकसोसोळ—पांचसोत्रेसठ, पांचसोचीराशी	
जीवभेदविचार. ९८	
पांचसोत्रेसठ जीवभेदविस्तार.	१००
चौदजीवभेदस्थानो.	१०१
अजीवतत्त्व १४ भेदस्वकगाथा आठमी.	१०३
धर्मास्तिकायविचार.	१०४
अधर्मास्तिकायविचार.	१०६
आकाशास्तिकायविचार.	१०७
कालविचार	१०८
नैसर्गिककालस्वरूप—वर्तनापर्याय-परिणामपर्याय विचार.	१०९
क्रियापर्यायविचार.	११०
परत्वापरत्वपर्यायविचार.	१११
व्यावहारिककालस्वरूप.	११२
स्कन्धविचार.	११२
देशविचार.	११३
प्रदेशविचार.	११४
परमाणुविचार.	११६
परमाणुप्रदेशभेदविचार	११७
द्रव्यानां स्कन्धादिभेदो तथा तेनी संख्याविचार	११९
अजीवतत्त्वमां द्रव्य केदला तथा धर्मास्तिकाय—अधर्मा-	
स्तिकायलक्षणदर्शक गाथा नवमी	१२०
पांचद्रव्यनु दुंकरमां स्वरूप	१२१
आकाशास्तिकायस्वभाव तथा पुद्गलभेददर्शक गाथा दशमी	१२३
द्रव्यस्वभावकथनप्रसंगे पुद्गलभेदकथनहेतुविचार.	१२५
पुद्गललक्षणदर्शक गाथा एकादशी.	१२६
शब्दभेद तथा उत्पत्तिविचार.	१२७
अधिकारविचार	१२८
उद्यात—प्रमा—छायाविचार.	१२९
आतप—घर्णादिविचार.	१३०
एकमुहूर्तनी आवृत्तिका संख्यादर्शक प्रक्षिप्त गाथा द्वादशी	१३४

विषय.	पृष्ठ
समग्रणी आरंभी काव्यप्रकाशनी काव्यप्रकाशक भाषा प्रयोगशी.	१३८
वृत्ताभोग्यनायकापुष्पक समग्रं नृधर्मस्वरूप.	१३८
आत्मलिका—धर्मक.भय—उत्पत्त्यामस्वरूप.	१३८
महर्षिना योऽपि नरो तथा नामो.	१३७
द्विगुणयतिना भेदो—तेन मान तथा गुरुद्विगुण १५.	
राशि १५ निधिनो नामो.	१३८
चंद्रगुणं चंद्रांशुना मायानुं स्वरूप.	१३८
अथनस्वरूप—पाच प्रकारना यन्ते स्वरूप युग पुर्यागयी	
आरंभी जीवप्रोत्पत्तिकानुधीकाव्यं स्वरूप.	१३९
मनोहरणी ललाटादिकाव्यस्वरूप.	१३९
पुष्पगोपमनागरीपुष्पस्वरूप.	१४०
उत्पत्तिनी, अथपत्तिनी, काव्यप्रकाशक.	१४१
अनीनानागत काव्यप्रमाण.	१४२
अनीनीपयकार काव्यप्रमाणविचार.	१४२
काव्यप्रमाणजायक यंत्र.	१४२
ए प्रथमां परिणाम्यादिभेदज्ञापक प्रसिद्धभाषा चतुर्दशी.	१४४
परिणामी—अपरिणामीविचार	१४५
जीवप्रत्ययना गत्यादि १० परिणामविचार.	१४५
अजीव (पृच्छ) प्रत्ययना यन्त्रनादि १० परिणामविचार.	१४६
ए प्रथमां जीवाजीवस्यपरिणामविचार.	१४७
ए प्रथमां समप्रदेशाप्रदेशादिविचार.	१४८
ए प्रथमां निर्यानिभ्य विषयकनिर्णयविचार.	१४९
ए प्रथमां कारणाकारणविचार.	१५०
प्रत्ययकृत उपकारादिवर्णन.	१५१
ए प्रथमां कृत स्याद्विचार.	१५२
ए प्रथमां सर्वव्यापि-देशाव्यापि समप्रदेशाप्रदेशादिविचार.	१५३
ए प्रथमां परिणाम्यादि विभागधर्म.	१५४
ए प्रथमां प्रथ. द्वय, काक, भाष. गुण, आकृति वर्णन	१५४
अजीवमध्यपरिणाम.	१५६
अजीवना ५६० भेद अकृतिना ३० सत्यजीवना ५३० भेद.	१५६

विषय.	पृष्ठ.
८ क्षीपरीषहस्वरूप तथा ते सहन करवाउपर श्रीस्थूलभद्र-	
भगवान्मुं दृष्टान्त. २२५	
९ चर्यापरिषहस्वरूप तथा ते उपर संयमसूरिनु	
संक्षिप्त वृत्तान्त. २२६	
१० नैवेधिकीपरीषहस्वरूप तथा ते उपरकुरुदत्तपुत्रमुनिनुं	
दृष्टान्त. २२७	
११ शय्यापरीषहस्वरूप तथा ते सहन करवाउपर	
सोमदत्तमुनिनुं दृष्टान्त. २२७	
१२ आक्रोशपरीषहस्वरूप तथा ते सहन करवाउपर	
तपस्विमुनिनुं दृष्टान्त. २२७	
१३ वधपरिषहस्वरूप तथा ते सहन करवाउपर स्कन्दकमुनिना	
शिष्योनुं दृष्टान्त. २२९.	
१४ याचनापरिषहस्वरूप तथा ते सहन करवाउपर बलभद्र-	
मुनिनुं दृष्टान्त २३१	
शेषपरिषहोना नाम वतावनार प्रक्षिप्त गाथा अठावीशमी २३२	
१५ अलाभपरिषहस्वरूप ते सहनकरो संतोषराखवा उपर	
कृष्ण—बलदेव—दारुक—सत्यकनुं दृष्टान्त. २३२	
१६ रोगपरिषहस्वरूप तथा ते सहन करवा उपर सनत्कुमार	
चक्रवर्तिनुं दृष्टान्त २३४	
१७ तृणरूपपरिषहस्वरूप तथा ते सहन करवा उपर	
भद्रमुनिनुं दृष्टान्त. २३५	
१८-१९ मलपरिषह तथा सत्कारपरीषहस्वरूप तथा ते सहन	
करवाउपर दृष्टान्त. २३७	
२० प्रज्ञापरिषहस्वरूप तथा ते सहन करवाउपर सागरा-	
चार्यनुं दृष्टान्त. २३७	
२१ अज्ञानपरिषहस्वरूप तथा ते सहन करवाउपर मानुष-	
मारुषमुनिनुं दृष्टान्त. २३७	
२२ सम्यक्त्वपरिषह स्वरूप तथा ते सहन करवाउपर	
आषाढाचार्यनुं दृष्टान्त २३८	

२२ परीपदमां कर्मोद्देश्य अने गुणस्थानयंत्र.	२३९
१० प्रकारे यतिधर्मदर्शयनारी प्रक्षिप्त गाथा ओगणप्रीक्षमी	२४०
क्षान्त्यादि दर्शयनोर्नुं दुष्क विवेचन.	२४०
चारभाषनाओ पैकी प्रथमनी नव भाषनाओ दर्शयनार	
प्रक्षिप्त गाथा प्रीक्षमी.	२४३
अनित्यतादि भाषनाओनुं प्रक्षिप्त विवेचन.	२४४
क्षेपभाषनाओ यतायनारी प्रक्षिप्त गाथा एकप्रीक्षमी	२४६
लोकस्वभाषनादि भाषनाओनुं दुष्क वर्णन.	२४८
पांच चारित्र्यो पैकी प्रथमता चार दर्शयनारी प्रक्षिप्त	
गाथा प्रीक्षमी.	२४८
सामायिकादि चारित्र्योनुं विवेचन.	२४८
परितारविशुद्धि चरित्रवर्णन प्रसंगे तेना भेदा तथा	
परितारविशुद्धिचारित्र्य उपर क्षेत्रादि चीज द्वारेनुं विवेचन.	२५०
यथाग्यातचारित्र्यनुं स्वरूप तथा महिमा सूचयनारी प्रक्षिप्त	
गाथा प्रीक्षमी.	२५४
संयतनपरिशिष्ट गतीन्द्रियादिमार्गजाण मन्त्रोनु घटावयुं.	२५६
निर्जंगनाय प्रारंभ निर्जंगना चारभेद तथा बन्धना चार-	
भेद दर्शयनार गाथा प्रीक्षमी.	२५३
प्रकृत्यादि बन्धभेदानुं विवेचन.	२५७
छ यादव तप सूचयनार प्रक्षिप्त गाथा प्रीक्षमी.	२५८
छ यादवतपभेदोनुं विवेचन.	२५९
अणमणना भेदो.	२६०
पुरुषस्त्रीनपुंसकना आहारनु प्रमाण.	२६०
अभ्यन्तरतपो भेदा सूचयनार प्रक्षिप्त गाथा प्रीक्षमी.	२६२
प्रायश्चित्तनुं स्वरूप तथा विवेचन	२६३
विनयनु स्वरूप तथा विवेचन.	२६४
वैद्यावृत्त्यस्वरूप तथा विवेचन.	२६५
स्वाध्याय स्वरूप तथा भेद विवेचन.	२६६
आर्त-रंद्र-धर्म-शुक्लध्यानना विवेचनो तथा भेदो	२६६
उत्सर्गस्वरूप तथा भेदविवेचन.	२६९
प्रकृतिवन्धादिनु स्वरूप सूचयनारी प्रक्षिप्त गाथा ३७ मी.	२७१

प्रकृतिबन्धनादि ४ नुं विवेचन.	२७१
संक्षेपमां ४ बन्धनेषु औनुं वर्णन.	२७३
मूल तमा उत्तर कर्मप्रकृतिभेदो दर्शावनारी प्रक्षिप्त	
गाथा अढशीशमी.	२७४
आठ कर्मोनुं हुंक स्वरूप.	२७५
आठ कर्मोना स्वभावसूचक दृष्टान्तो बतावनार प्रक्षिप्त	
गाथा ओगणवालीशमी.	२७६
क्रमेणा आठ दृष्टान्तोनुं विवेचन.	२७७
उच्चकुलादि विवेक नही माननाराभीने शिक्षण.	२८०
आठ कर्मोपैकी चार कर्मोनी उत्कृष्टस्थिति दर्शावनारी	
प्रक्षिप्त गाथा चालीशमी.	२८१
शेष चार कर्मोनी उत्कृष्टस्थितिल्लेखक प्रक्षिप्त	
गाथा एकतालीसमी.	२८२
कर्मोनी जघन्यस्थितिदर्शावनारी प्रक्षिप्त गाथा ४२ मी.	२८३
बन्धतत्त्व परिशिष्ट.	
आठ कर्मोनी उत्कृष्ट-जघन्य-स्थिति अवाधाकालदर्शक यंत्र.	२८५
मोक्षतत्त्वप्रारंभ मोक्षतत्त्वना नवद्वार दर्शावनार गाथा ४३ मी	२८६
नवद्वारोनुं विवेचन.	२८७
सत्पदप्ररूपणोद्धारस्वरूपसूचक प्रक्षिप्त गाथा ४४ मी.	२८९
मूल चौद-उत्तर वासठ मार्गणा बतावनारी प्रक्षिप्त	
गाथा पीस्तालीशमी.	२९२
मार्गणादर्शक यंत्र.	२९३
मार्गणाओमां मोक्षपद प्राप्तिदर्शक प्रक्षिप्त. गाथा ४६ मी.	२९५
द्रव्यप्रमाण तथा क्षेत्रद्वार बतावनारी प्रक्षिप्त. गाथा ४७ मी.	३००
स्पर्शना-काल-अन्तरद्वारसूचक प्रक्षिप्त गाथा अढतालीशमी.	३०३
भाग तथा भावद्वार बतावनारी प्रक्षिप्त गाथा ४९ मी.	३०६
अल्पबहुत्वद्वार बतावनारी प्रक्षिप्त. गाथा पचासमी.	३०९
नपुंसक भेदो तथा मुक्तियोग्य नपुंसकस्वरूप.	३१०
समकाले सिद्धियोग्य जीव संख्या यंत्र.	३१४
नवतत्त्वज्ञान तथा अज्ञाननुं फळ सूचवनारी गाथा ५१ मी.	३१६
सम्यक्त्व संबंधमां जाणवायाग्य प्रश्नोत्तरा.	३१८

निश्चल सम्यक्त्व कोने होय ? ते स्वरूप सूचयनार	
गाथा वाचनमी.	३१९
नम्यकत्वमो महिमा सूचयनार प्रक्षिप्त गाथा तेपनमी.	३२२
पुद्गलपरावर्तनुं स्वरूपसूचयनार प्रक्षिप्त गाथा चोपनमी.	३२५
वादर सूक्ष्म द्रव्यादि पुद्गलपरावर्तनुं संक्षिप्त वर्णन.	३२६
सिद्धना पंदर भेद दर्शावनारी गाथा पंचावनमी.	३२७
पंदरभेदोनुं कांडक विस्तृत विवेचन	३२८
पंदर भेदो पैकी प्रथमना चार भेदोना दृष्टान्त वतावनारी	
गाथा छपनमी.	३३४
पंदर भेदोनो परस्पर संवेध.	३३४
अतीर्थसिद्ध मरुदेवीमातानु दृष्टान्त	३३६
गृहिलिंगसिद्धादि चार भेदोना दृष्टान्त वतावनार	
गाथा सत्तावनमी.	३३७
गृहलिङ्गसिद्धादि उपर भरत महाराज-वलकलचीरिमहाराज	
पंदरसो तापमोना सक्षिप्त वृत्तान्तो.	३३८
खीलिंगसिद्धादि उपर चन्दनवालानुं दृष्टान्त.	३३९
पुरुषलिंगसिद्धादि चार भेदना दृष्टान्तो सूचयनारी गाथा	
अठावनमी.	३४०
पुरुषलिङ्गसिद्धादि उपरगौतमस्वामीजी—गांगेय—करकट्ट	
—कपिलमुनि विगेरेना दृष्टान्तो.	३४०
बुद्धबोधित सिद्धादि षण्णनुं वर्णन करनारी गाथा५९मी.	३४५
भोक्षतस्व परिशिष्ट, मिद्धमां नवतस्वभाष्यादिमां वर्णवेळुं	
१२ अनुयोगद्वारीनुं समवतारण.	३४७
गतीन्द्रियादिमार्गणाप मुक्तिवर्णन	३५१
समयनिद्ध मरुयायंत्र.	३५२
प्रक्षिप्त गाथाओ साथे एकसो चालीस गाथानुं	
नवतस्व प्रकरण.	३५३

॥ नवतत्त्वसाहित्यसंग्रहनी विषयानुक्रमणिका ॥

(सानुवादसंस्कृतसाहित्यानुक्रमणिका)

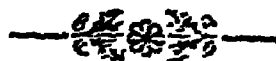
१. उमास्वर्तिवाचक विनिर्मित नवतत्त्व प्रकरण गूर्जर-
भाषानुवाद माथे. १
२. जयशंकरमृगिचित नवतत्त्वप्रकरण गूर्जरभाषानुवाद माथे. ८
३-४ अग्रयदेवमृगिणीत भाष्यमेत देवगुप्तमृरि संदूष्य
नवतत्त्वप्रकरण गूर्जरभाषानुवाद माथे. ९
५. देवेन्द्रमृरि गुंफित नवतत्त्वप्रकरण गूर्जरभाषानुवाद माथे. ३६

(संस्कृतसाहित्यानुक्रमणिका.)

- प्राचीनावचूणि—माधुरान्नमृरि कृतावचूणि—देवेन्द्रमृगिविनि-
र्मितमृति-बृहन्नवतत्त्वप्रकरण गाथा-तदवचूणिसमेतश्रीमव-
तत्त्व प्रकरण. १
नवतत्त्वोमां जीवाजीवादि विभाग तथा पड्डव्यामां पणिणा-
म्यादिविभागदर्शक वंशो. ८०

(गूर्जरभाषानुवादसमेतसप्ततत्त्वसाहित्यानुक्रमणिका)

- श्रीहंसचन्द्रमृगिणीत मन्तनत्त्व प्रकरण गूर्जरभाषानुवाद माथे. १
ज्ञात तत्त्वोमां जयदेयादि विभाग मूचक यंत्र ३८
देवानन्दमृरिचित मन्तनत्त्वप्रकरण गूर्जरभाषानुवाद माथे. १९

* आ नवतत्त्वसाहित्यसंग्रह, नवतत्त्वप्रकरणविस्तरार्थना परि-
शिष्टरूपे योजितं छनां परमाश्री वधी जयाश्री तथा विस्त-
रार्थ ब्रह्म पड्डां प्रेम विगरेनी अगवडनाने लीये विन्दुं
थवायी अलग वंशयो छे. पण तेनी विषयानुक्रमणिका न्यां
दाखल यधी नही गयेन् देवाश्री अही दाखल करी छे.

(गूर्जरभाषासाहित्यानुक्रमणिका.)

श्रीभाग्यविजयजीकृत नवतत्त्वस्तवन.	१
श्रीविवेकविजयजीकृत नवतत्त्वस्तवन.	१४
श्रीज्ञानसारमुनिकृत पद्यवङ्ग नवतत्त्व प्रकरण	२५
गद्यभाषा नवतत्त्व प्रकरण.	२८
नवतत्त्वोक्तं भाषामां दुःक विवेचन.	२९
जीवितस्वप्रारंभ तथा भेदवर्णन.	३०
पर्याप्तिविचार.	३२
प्राणविचार.	३२
अजीवितस्वप्रारंभ तथा भेदवर्णन.	३३
पद् द्रव्यविचार.	३५
पुण्यतत्त्वप्रारंभ तथा भेदवर्णन.	३६
पापतत्त्वप्रारंभ तथा भेदवर्णन.	३७
आश्रयतत्त्वप्रारंभ तथा भेदवर्णन.	३८
मन्त्रतत्त्वप्रारंभ तथा भेदवर्णन.	४०
निर्जरातत्त्वप्रारंभ तथा भेदवर्णन.	४०
बन्धतत्त्वप्रारंभ तथा भेदवर्णन.	४१
प्रकृतिबंधविचार.	४२
सम्यक्त्वाधिकारवर्णन, अचान्तरकर्मस्थिति विचार.	४४
रसबन्धवर्णन.	४८
प्रदेशबन्धवर्णन.	५१
मोक्षतत्त्वविचार.	५२
नवतत्त्वबोधफलविचार	५७
पल्योपम सागरोपम यावत् पुद्गलपरावर्त पर्यन्तकाल	
स्वरूप वर्णन	५७
पदर भेद सिद्धवर्णन	६०

॥ अथ शुद्धिपत्रकम् ॥

पृ.	पं.	अशु०	शुद्ध	३७	१७	मासा	भासा
१०	२२	कहयुं	कह्यु	३७	२०	च्छवा	च्छवा
११	२३	अध०	अध०१,	३८	११	वैकि	वैकि
१७	२१	जीवो	जीवो	३९	१०	बंध	बंध
१८	७	जेवो	जीवो	३९	२३	लब्धि	लब्धि
१८	१३	ब्रष्टि	ब्रष्टि	४०	२३	सम्भू	सम्भू
२१	२४	तीज	तोज	४०		र्याप्ति	र्याप्ति
२१	१७	शृङ्गि	शृङ्गि	४०	१८	लब्धि	लब्धि
२१	२४	सिद्ध	सिद्धि	४०	१८	च्छवा	च्छवा
२२	१८	इहा	ईहा	४१	३	रूप	रूप
२३	१	जाणा	जणा	४२	१९	सिद्धी	सिद्धि
२३	४	चैतन्य	चैतन्य	४२	२०	सुधी	सुधी
२३	७	नीगो	निगो	४३	९	च्छवा	च्छवा
२३	१०	अ	अ-	४३	२६	प्तेन	प्तेनै
२३	१२	कोइ	कोइने	४६	६	पर्या	पर्या
२४	१४	अश	अश	५०	२१	थथ	थथ
२४	१५	धीक	धिक	५४	२	पुद्ग	पुद्ग
२५	२६	जीवो	जीवो	७३	२	घ्राणे	घ्राणे
२६	४	ऊणो	ऊणो	७३	२८	मण	मणण
३१	८	रूप	रूप	७४	१७	अने	अने आकाश
३२	२०	पुद्ग	पुद्ग	७५	२६	सुधी	सुधी
३२	२६	च्छवा	च्छवा	७६	१	कता	का
३३	१५	रूप	रूप	७८	२१	भते	भते
३३	२६	च्छवा	च्छवा	७८	२४	आ	औ
३३	२०	अत्तमा	आत्मा	८९	२४	वीजे	वीजे
३४	४	च्छवा	च्छवा	९५	११	वाप्य	वाप्य
३४	१८	रूपे	रूपे	९६	८	बाकी	बाकी
३५	२	अत्तमा	आत्मा	९८	११	१ प	१ अप
३६	४	च्छवा	च्छवा	९९	७	(१	१
३६	६	वन	नव	१०१	१८	गपती	गती
३६	१४	शेष	शेषे	१०९	७	जीष	जीष

पृष्ठ.	पं.	शुद्ध.	अशुद्ध.
११०	४	ति	त्ति
१११	२	परा	पर
११२	१८	अवे	आवे
११४	४	धधो	धो
१२४	५	स्कं	स्क
१२४	२७	ग्ल	ग्ग
१३३	२७	भाषा	भाषा-
		उच्छ्वास	
१३६	२२	पण	प्राण
१३९	१२	मास	वर्ष
१४०	१९	अजे	अने
१४१	२२	वा	वत्
१४९		भा	भां
१५२	१	जौ	जो
१५२	२३	द्रव्य	द्रव्य
१५५	१९	पी	पो
१५६	९	मेद	भेद
१५६	१४	गुण	०
१५६	१७	तां	तां
१५८	१०	लद्ग	द्गल
१६०	१	ज्या	ज्य
१६०	८	अत्म	आत्मा
१६१	२	अग	अग
१६६	८	दापे	मापे
१६६	२४	हवा	होवा
१७०	२१	जध्य	अध्य
१७२		द्रष्टि	दृष्टि
१७३	२३	भाद	वाद
१७६	१५	क्षरो	थो
१७६	१८	थो	क्षरो
१९३	१८	३१+६+३+१	

पृष्ठ.	पं.	शुद्ध.	अशुद्ध.
१९३	२१	तोशु	तो अशु
२००	१७	प्रप	प्रपं
२००	२१	मोह	मोह
२००	२२	क्रिया	क्रिया
२०१	१८	शक्ति	शक्ति
२०५	१७	”	प्रायोगिकी
२०७	११	व्यापा	व्यापा
२०८		द्रष्टि	दृष्टि
२०८		क्रि	क्रि
२०९	७	मणि	मां:
२२८	७	खी	खी
२२८	९	ता	ता
२२९	१६	ह	र
२३१	२	हि	रि
२३४	१	न	न
२३७		गा	गो
२४०	७	दव	दवं
२४०		यैवो	जैव
२४१	१०	एम	एम समजी
२५०	१५	(वस्तु	(भेद)
२५१	१८	वि	वि
२५५	१०	अ	अ
२५७	५	स्वा	स्व
२५९	३	हस्त	हस्त
२५९	९	जीव	जीवि
२६२	१७	रस्त	रंत
२६३	२२	म	क
२६४	२७	नी	नीअनुमोदन
२६७	११	स्थावा	स्थापवा
२७२	१४	कौ	को
२७४	८	च	निश्च

૨૭૬	૧	યથ	યન્થ	૩૦૨	૮	જોષો	જોષ
૨૭૬	૨૨	થ	હિ	૩૦૩	૩	અંત	અંતરં
"	"	વા	વાન્	૩૦૩	૧૭	સિધ્ધ	સિદ્ધ
૨૮૮	૨૦	પ	૬	"	"	મહ	મહુ
૨૯૨	૬	ક્ષિરા	ફ્યા	૩૨૬	૧૨	ગદ્દા	ગયદ્દા
૨૯૮	૧૯	ચાર	ત્રણ	૩૨૯	૧૭	પમ	પમ
૨૯૯	૧૮	રૂમ	રૂપ	૩૩૭	૪	હિગ	ગિહ

સૂચના.

પા. ૧૩૪-૨૮ મી લાઇનમાં. ભગવતીજી-પત્રવગાવૃત્તિ આદિ ને અભિપ્રાયે તૈજસવર્ગના અદસ્પર્શી છે. અને તેથી તે ગુરુલયુદ્ધવ્ય માન્યું છે. અને ચતુઃ સ્પર્શીમાણાદિ વર્ગનાઓ અગુરુલયુદ્ધવ્ય છે.

પા. ૧૬૫-૩ જી લાઇનમાં "રૂઢ મુંડ" એ શબ્દ પછી છઠ્ઠી લાઇનમાં "જેતુ" એ શબ્દથી "પણ્યરૂપ છે" ત્યાં સુધીનું વાંચવું પછીથી "આ વ્રણે" વિગેરે વાંચવું.

પા. ૧૮૨-૧૪ મી લાઇનમાં પકેન્દ્રિયાદિ જાતિનામ કર્મ પકેન્દ્રિયાદિવિષ્ણુપદેશ થવામાં અને હિન્દ્રિયપર્યાપ્તિ નામકર્મ સ્પર્શનાદિ હિન્દ્રિયો પામવામાં કહ્યું છે.

પા ૧૮૪-૧૫મી લાઇનમાં. 'હોય તે' એ શબ્દ પછી ૮૨ હુડ-ક-જે કર્મના ઉદયથી શરીરના તમામ અવયવો લક્ષણરહિત હોય તે.

પા. ૨૦૯-૨૦ મી લાઇનમાં મનોયોગાદિની વૃત્તિઓને અશુ-ભ વ્યાપારમાંથી અથવા મર્વથા રોકવી તે ગુણિ

પા. ૨૫ -૧૬ મી લાઇનમાં. ભિક્ષાનાસંસૃષ્ટ અસંસૃષ્ટ-ઉદ્ધૃત-અલ્પલેપકૃત-ઉદ્ગૃહીત-અગૃહીત-ઉચ્છિન્નતર્ધમાપ સાત ભેદો પૈકી પ્રથમના બેનો ત્યાગ કરી પાંચ ભેદે ભીક્ષા ગ્રહણ કરે તેમાં પણ નિગન્તર બે ભેદનો અભિગ્રહ રાખે. નવ મુનિગણ પૈકી અનુચાર-ક તથા વાવનાવાયં (રૂપસ્થિત) નિરન્તર આચરિલ કરે છે. તપ કરનાર તથા અનુચારકને અનિચારાદિ કારણે વાવનાવાયં પ્રાપ્તિતાદિ આપે છે. પરિહાર વિશુદ્ધિકલ્પ તીર્થકરની પાસે અગર તીર્થકર પાસે જેમણે તે કલ્પ અંગીકાર કર્યો હોય તેની પાસે અંગીકાર કરાવ્ય છે.

પા ૩૩૮-૨૦ મી લાઇનમાં. ૧૬૦૦ તાપસોપ અષ્ટાપદપર્વ તથા કૃતરતા ગૌરમસ્વામી મહારાજ પાસે પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરી અને સાધુ વેપ લીધો હતો ત્યારવાદ પારણું કરાવ્યું હતું. જે-થી તેઓ સ્વલિંગ સિદ્ધજ ગણી શકાય

सकलस्वपरसमयपारावारपारीणेभ्यः सत्संयमभृद्वतंसकेभ्यो जगदनुग्र-
हकरणेभ्यस्तपोगच्छाचार्यभट्टारकश्रीमद्विजयनेमिसूरीश्वरपादपद्मे-
भ्यो नमो नमः

॥ श्रीनवतत्त्वविस्तरार्थः ॥

नत्वा वीरजिनेन्द्रं, नतविबुधेशं च नेमिसूरीशम् ॥

नवतत्त्वविस्तरार्थं, कुर्वेऽहं बालबोधार्थम् ॥१॥ (आचार्य)

अवतरण-आ नवतत्त्वप्रकरणना प्रारंभमां ग्रन्थकार महाराज वस्तुसं-
कीर्तनरूपमंगलाचरण तथा ग्रन्थामिधेयादि कहेवामाटे ९ तत्त्वनां नाम
जणावे छे.

मूळ गाथा ? ली.

जीवाऽजीवा पुण्यं, पावाऽसवसंवरो य निज्जरणा ॥

बंधो मुख्को य तहां, नवतत्ता हुंति नायव्वा ॥ १ ॥

॥ संस्कृतानुवादः ॥

जीवाऽजीवौ पुण्यं, पापश्रवौ संवरश्च निर्जरणा

बंधो मोक्षश्च तथा, नवतत्त्वानि भवंति ज्ञातव्यानि ॥१॥

शब्दार्थः

जीव-जीवतत्त्व.

अजीवा-अजीवतत्त्व.

पुण्यं-पुण्यतत्त्व.

पाव-पापतत्त्व.

आसव-आश्रवतत्त्व.

संवरो-संवरतत्त्व. य-अने.

निज्जरणा-निज्जरातत्त्व

बंधो-बंधतत्त्व.

मुख्को-मोक्षतत्त्व.

तहां-तथा, नेमज, तत्स्वरूपे.

नवतत्ता-नवतत्त्वो.

हुंति-छे. नायव्वा-जाणवायोण्य.

ગાથાર્થઃ—જીવ, અજીવ, ગુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જ્જરા, વંધ અને મોક્ષ એ નવ (૯) તત્ત્વો (સત્યસ્વરૂપે) જાણવા યોગ્ય છે.

વિસ્તરાર્થઃ—આ નવતત્ત્વ પ્રકરણના પ્રારંભમાં પ્રથમ નવ-તત્ત્વોનો સંક્ષિપ્ત અર્થ આ પ્રમાણે છે—

વ્યવહાર નયે (સ્થૂલ દૃષ્ટિ) 'શુભાશુભ કર્મો'નો કર્તા, હર્તા અને ધોક્તા (એટલે શુભાશુભ કર્મોને વિનાશ કરનાર અને તે કર્મો-ના શુભાશુભ ફલોને ભોગવનાર) તે જીવ કહેવાય, ^૧ અથવા દુઃખ-સુખાદિ જ્ઞાનના ઉપયોગરૂપ (અનુભવરૂપ) ચૈતન્ય લક્ષણવાળો તે જીવ ^૨ કહેવાય, અથવા ^૩ દશ વાહ્ય પ્રાણો પૈકી યથાયોગ્ય પ્રાણોને ધારણ કરે તે જીવ ^૪ કહેવાય, અને એ જીવનું જે (લક્ષણ-ભેદાદિ) સ્વરૂપ તે જીવતત્ત્વ કહેવાય. ^૫

જીવથી વિપરીત લક્ષણયુક્ત એટલે ચૈતન્યલક્ષણ રહિત જે જડ સ્વભાવી તે અજીવ કહેવાય, અને એ અજીવનું જે લક્ષણ ભેદાદિ સ્વરૂપ તે અજીવતત્ત્વ કહેવાય. ૨

૧ ગુણ્યકર્મ અને પાપકર્મનો.

૨ યઃ કર્તા કર્મભેદાનાં ધોક્તા કર્મફલસ્ય ચ.

સંસર્ત્તા પરિનિર્વાતા, સ ક્ષાત્મા નાન્યલક્ષણઃ ॥

અર્થ— જે કર્મભેદનો કરનાર, કર્મફલનો ભોગવનાર, કર્મને અનુસારે એક ગતિમાંથી બીજી ગતિમાં જનાર, અને કર્મનો અન્ત કરનાર એજ લક્ષણવાળો આત્મા છે, પરન્તુ બીજા લક્ષણવાળો નહિ,

૩ “ ચેતનાલક્ષણો જીવઃ ” इति वचनात्,

૪ ए दश बाह्य प्राणोऽनुं स्वरूप ७ मी गाथामां कहेवाशे.

૫ “ जीवति-दशविधान् प्राणान् धारयति इति जीवाः ”

इति वचनात्, संसारमां रहेला जीवन्तु ए उपर कहेलું લક્ષણ જાણવું. સિદ્ધ મગધંતોમાં તો જ્ઞાનાદિસ્વરૂપ ભાવ પ્રાણો હોવાથી જીવ-યણું કહેલું છે,

જીવ જેનાવડે સુખ ભોગવે છે તે કર્મ પુણ્ય કહેવાય, અને તે પુણ્યનું (શુભ કર્મેનું) જે લક્ષણ ભેદાદિ સ્વરૂપ તે પુણ્યતત્ત્વ કહેવાય છે અહિં જીવને સુખ ભોગવવામાં કારણરૂપ જે શુભ કર્મ તે 'દ્રવ્યપુણ્ય' કહેવાય, અને તે શુભકર્મને ઉત્પન્ન કરવામાં કારણરૂપ જે જીવના શુભ અભ્યવસાય (પરિણામ) તે 'ભાવપુણ્ય' કહેવાય. અથવા પુણ્યાનુબંધિપુણ્ય અને પાપાનુબંધિપુણ્ય એ પ્રમાણે પુણ્ય બે પ્રકારે છે. ત્યાં જે પુણ્ય ભોગવતાં વીજુ નહું પુણ્ય વંચાગ તે પુણ્યાનુબંધિપુણ્ય, એના ઉદયથી આ ભવમાં સુખ ભોગવી આગલ પળ સુખ જ ભોગવે ભરતવઠ્ઠચર્તી વિગેરેની માફક આર્યાવર્તના મહર્દિક દાનેશ્વરી અને ધર્મી જીવો આ ભવમાં પુણ્યકર્મ ભોગવી રહ્યા છે અને તે પુણ્ય ભોગવવાદ્વારા વીજુ નહું પુણ્ય પળ ઉપાર્જન કરે છે, જેથી આ લોકમાં અને પરલોકમાં (પરભવમાં) પણ તેઓને સદ્ગતિજ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે તે પુણ્યાનુબંધિપુણ્ય કહેવાય છે. અને જે પુણ્ય ભોગવતાં વીજું નહું પુણ્ય ન વંચાય પરન્તુ પાપ વંચાય તે પાપાનુબંધિપુણ્ય કહેવાય. જેમકે આર્યાવર્તના અને અનાર્ય-દેશના જે મહર્દિક જીવો કેટલાએક એવા છે કે આ ભવમાં ઘણાં ડંચા પ્રકારનો અનેક જાતનો વૈભવ ભોગવી રહ્યા છે, પરન્તુ તે વૈભવ (પુણ્યકર્મ) ભોગવતાં છતાં સત્કાર્યો-સદાચાર પ્રવૃત્તિ નહિ હોવાથી વીજું નહું પુણ્ય ઉપાર્જન નહિ કરતાં અસદાચાર પ્રવૃત્તિથી અનેક પ્રકારનાં પાપકર્મ કરી પાપ માત્રજ વાંધી રહ્યા છે જેથી આ ભવમાં તો પુણ્યકર્મથી સુખ ભોગવી રહ્યા છે, પરન્તુ

૧ આ સ્થાને દ્રવ્ય પટલે " લોકવ્યવહારથી, " અથવા " સ્વૃઠ દૃષ્ટિ " એવો અર્થ કરવો.

૨ આ સ્થાને ભાવ પટલે " વાસ્તવિક રીતે " અથવા " તત્ત્વદૃષ્ટિ " એવો અર્થ કરવો. એ વસ્તુ શબ્દનો અર્થ આશ્રવાદિકમાં પણ પણ પ્રમાણે જાણવો. ૩ મહાધનવાન.

પરમવર્મા તો બ્રહ્મદત્તચક્રવર્તીની માફક દુઃસ્વપ્ન દુર્ગતિજ છે. પણ પ્રકારના પુણ્યને પાપાનુવંધિ પુણ્ય કહેવામાં આવે છે ચાલુ પ્રકરણમાં વિશેષતઃ પુણ્યાનુવંધિપુણ્યનેજ પુણ્ય તરીકે માનવું યોગ્ય છે ૩

જીવને દુઃસ્વ ભોગવવામાં કારણરૂપ જે અશુભકર્મ તે દ્રવ્ય પાપ, અને તે અશુભ કર્મને ઉત્પન્ન કરવામાં મૂળ કારણરૂપ જે અશુભ અધ્યવસાય (ભાવ—પરિણામ) તે ભાવપાપ કહેવાય, અને એ પાપનું જે લક્ષણ મેદાદિ સ્વરૂપ તે પાપતત્ત્વ કહેવાય. અહિં પાપ પણ (પુણ્યતત્ત્વમાં કહ્યા પ્રમાણે) એ પ્રકારનું છે. ત્યાં જે કસાઈ મચ્છીમાર વિગેરે જીવો આ ભવમાં દ્રિદિતાદિ અનેક દુઃસ્વો (પાપો) ભોગવી રહ્યા છે (ભોગવે છે) અને એજ પાપ ભોગવવાદ્વારા વીજું નવું પાપ ઉપાજન કરે છે જેથી આ ભવમાં તેઓને સુખ નથી અને પરમભવમાં પણ સુખ નથી માટે તે પાપાનુવંધિ પાપ કહેવાય. તથા જે જીવો આ ભવમાં દ્રિદિતાદિ દુઃસ્વ (પાપ) ભોગવે છે પરન્તુ આ દ્રિદિતા તે પૂર્વકૃત પાપનોજ પ્રભાવ છે એમ સમજી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ધર્મકૃત્યો કરે છે જેથી આ ભવમાં તો તેઓને સુખ નથી પણ પરમભવમાં તો અવશ્ય સુખ થાય છે જ માટે તે પુણ્યાનુવંધિ પાપ ચણ્ડકૌશિક સર્પોદિની માફક કહેવાય છે અને વળે પાપને પાપ તરીકે માનવું યોગ્ય છે, તોપણ વાસ્તવિક રીતે પાપાનુવંધિ પાપને વિશેષતઃ પાપ તરીકે માનવું યોગ્ય છે. એ પ્રમાણે પુણ્ય પાપની ચતુર્મૂર્તિ (ચાર માંગા—ચાર પ્રકાર) નીચે પ્રમાણે થયા. ૪

૧ પુણ્યાનુવંધિ પુણ્ય—‘સુખ’ છે અને છે’—આ પ્રકાર આદરવા યોગ્ય છે.

૧ અર્થાત્ (પુણ્યાનુવંધિ પુણ્યથી) આ ભવમાં સુખ છે, અને પરમભવમાં પણ સુખ છે, એ રીતે ચાર પ્રકાર સમજાવા.

૨ વર્તમાનકાલની અપેક્ષા, ૩ ભવિષ્યકાલની અપેક્ષા.

૨ પાપાનુવંધિ પુણ્ય-મુત્ત્વ^૨ છે અને ^૩નથી-,, ત્યાગ કરવા યોગ્ય

૩ પાપાનુવંધિ પાપ-મુત્ત્વ^૨ નથી અને ^૩નથી-,, ,,

૪ પુણ્યાનુવંધિ પાપ-મુત્ત્વ^૨ નથી અને ^૩ છે ,, આદરવા યોગ્ય
જીવોમાં કર્મનું જે આવવું તે દ્રવ્ય આશ્રવ, અને કર્મ આવવા-

માં કારણ રૂપ જે જીવનો રાગદ્વેષયુક્ત પરિણામ તે ભાવ આશ્રવ, અને એ આશ્રવનું જે લક્ષણ ભેદાદિ સ્વરૂપ તે આશ્રવ તત્ત્વ કહેવાય. અહિં “ આશ્રવ ” એ શબ્દનો અર્થ “ આવવું ” થાય છે. આ આશ્રવ તત્ત્વમાં પુણ્યતત્ત્વ અને પાપ તત્ત્વનો પણ સમાવેશ થઈ શકે છે. કારણકે શુભ કર્મનું આવવું તે શુભાશ્રવ એજ પુણ્ય, અને અશુભ કર્મનું આવવું તે અશુભાશ્રવ એજ પાપ કહેવાય છે. એ પ્રમાણે બે તત્ત્વનો સમાવેશ કરવાથી સર્વ તત્ત્વ સાત છે એમ પણ શાસ્ત્રોમાં કહેલું છે. ૫

જીવમાં આવતાં કર્મોનું જે રોકાવું (સંવર-રોકાવું, અટક-

વું એ અર્થથી) તે દ્રવ્ય સંવર, અને આવતાં કર્મોને રોકવામાં કારણરૂપ જે જીવનો શુદ્ધ અધ્યવસાય (ભાવ-પરિણામ) તે ભાવ સંવર, અને એ સંવરનું જે લક્ષણ ભેદાદિ સ્વરૂપ તે સંવરતત્ત્વ કહેવાય. ૬

કર્મોનો જે દેશથી (અલ્પાંશે) ક્ષય થવો તે દ્રવ્યનિર્જ્જરા, અ-

ને કર્મોનો દેશથી ક્ષય કરવામાં કારણરૂપ જીવનો જે વિશુદ્ધ અધ્યવસાય તે ભાવ નિર્જ્જરા. અથવા સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવની (સર્વજ્ઞ-કથિત તત્ત્વજ્ઞાન પર સંપૂર્ણ પ્રતીતિ-શ્રદ્ધાવાળા જીવની) જે નિર્જ્જરા તે સકામ નિર્જ્જરા, અને મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવની (સર્વજ્ઞ કથિત તત્ત્વજ્ઞાન પર અલ્પાંશે પણ અપ્રતીતિવાળા જીવની) જે નિર્જ્જરા તે અકામ નિર્જ્જરા. અહિં ચાલુ પ્રકરણમાં સકામ નિર્જ્જરા જ નિર્જ્જરા તરીકે ગણવી યોગ્ય છે. કારણ કે

સમ્યગ્દ્રષ્ટિ જીવ જેટલી નિર્જેરા કરે છે તેનાથી નવો કર્મવંધ અતિ અલ્પ કરી શકે, અને મિથ્યાદ્રષ્ટિ જીવ તો નિર્જેરા અલ્પ કરે અને તવીન કર્મવંધ ઘણોજ કરે જેથી સર્વકર્મક્ષયનો અવસરજ ન મળે, માટે જેમાં અલ્પકર્મનો વંધ છે અને ઘણા કર્મની નિર્જેરા છે એવી સમ્યગ્દ્રષ્ટિની સકામ નિર્જેરા જ સર્વ કર્મનો ક્ષય કરનારી (મોક્ષ માત્રિણી કારણવાલી) હોવાથી નિર્જેરા તરીકે ગણી શકાય. ૭

જીવની સાથે કર્મોંતું જે પરસ્પર મલી જવું-વંચાવું તે દ્રવ્યવંધ, અને તે કર્મોંને વાંચવામાં કારણરૂપ જીવનો જે રાગદ્વેષયુક્ત પરિણામ તે ભાવવંધ કહેવાય, અને એ વંધનું જે લક્ષણ મેદાદિ સ્વરૂપ તે વંધતત્ત્વ કહેવાય. લોચંદના ગોળામાં અગ્નિ જેમ પ્રવેશ કરીને રહે છે. તેમ કર્મના અણુઓ પણ આત્મામાં પ્રવેશ કરીને રહે છે. ૮

આત્માની સાથે લાગેલાં સર્વ કર્મોંનો જે સર્વાંશે સંપૂર્ણ ક્ષય થવો તે દ્રવ્યમોક્ષ, તે કર્મોંના કારણરૂપ રાગદ્વેષાદિનો જે સર્વાંશે સંપૂર્ણ ક્ષય થવો તે ભાવમોક્ષ, અને એ મોક્ષનું જે લક્ષણ મેદાદિ સ્વરૂપ તે મોક્ષતત્ત્વ કહેવાય. ૯

ઉપર બતાવેલા સ્વરૂપવાળા નવતત્ત્વો જે પ્રમાણે સિદ્ધાન્તો તથા ગ્રંથોમાં વર્ણવ્યા છે તે પ્રમાણે જાણવાયોગ્ય છે, કારણકે તેનું જ્ઞાન સમ્યક્ત્વ સ્થિરતા તથા શુદ્ધિનું પરમ કારણ છે.

૧ તત્ત્વોમાં જીવાજીવ વિભાગ.

નવ તત્ત્વમાં જીવ તત્ત્વ યુક્ત હોવાથી જીવતત્ત્વ, તથા જીવગુણને (આત્માના ગુણને) પ્રગટ કરનાર હોવાથી સંવર નિર્જેરા અને મોક્ષ એ ચાર તત્ત્વ જીવસ્વરૂપ છે. અને પુણ્ય-પાપ-આશ્રવ-ને વં-

ધ એ ચાર તત્ત્વ જડપદાર્થના (પુદ્ગલના વિકાર રૂપ હોવાથી અ-
જીવ છે, અને અજીવ તો અજીવ છેજ, એ પ્રમાણે ૫ તત્ત્વ અજીવ-
સ્વરૂપ છે.

૧ તત્ત્વોમાં રૂપી અરૂપી વિભાગ.

નવતત્ત્વમાં જીવ દેહધારી હોવાથી રૂપી છે, તથા સંવર નિર્જ્જ-
રા અને મોક્ષ એ ત્રણે જીવના પરિણામ રૂપ હોવાથી અરૂપી છે, ત-
થા પુણ્ય, પાપ, બંધ, અને આશ્રવ એ ચારે જડનો (પુદ્ગલનો કર્મરૂ-
પ) વિકાર હોવાથી રૂપી છે, અને અજાંવના કેટલાએક ભેદ રૂ-
પી અને કેટલાએક ભેદ અરૂપી (૨જી ગાથાના વિવરણમાં કહેવાશે
તે પ્રમાણે સ્કંધ-દેશ-પ્રદેશ-ને પરમાણુ એ ચાર પુદ્ગલના ભેદ રૂપી છે,
અને શેષ ૧૦ ભેદ અરૂપી) છે માટે અજીવતત્ત્વ રૂપી અરૂપી છે.

૧ તત્ત્વોમાં હેય જ્ઞેય અને ઉપાદેય.

નવતત્ત્વમાં જીવ ને અજીવ એ બે તત્ત્વજ્ઞેય-જાણવા યોગ્ય છે.
કારણકે એ બે તત્ત્વનો આદર અથવા ત્યાગ થઈ શકતો નથી,
તથા પાપ આશ્રવ બંધ એ ત્રણ તત્ત્વ આત્મગુણને આચ્છાદન કર-
નાર [ઢાંકનાર-પ્રકાશિત નહિ થવા દેનાર] હોવાથી હેય-ત્યાગ
કરવાયોગ્ય છે. તથા સંવર નિર્જ્જરા અને મોક્ષ એ ત્રણ તત્ત્વ
આત્મગુણને પ્રગટ કરનાર હોવાથી ઉપાદેય-આદરવાયોગ્ય છે.
તથા પુણ્યતત્ત્વ એ સુવર્ણની પળ બેઠી સરસું હોવાથી વાસ્તવિક
રીતે ત્યાગ કરવાયોગ્ય છે, તોપણ આત્મગુણને પ્રગટ કરવામાં
(મોક્ષમાર્ગમાં ચાલતા મુમુક્ષુ જીવોને) સહાયરૂપ [બળાવા સરસું]
હોવાથી ઉપાદેય જ ગણાય છે.

પ્રશ્ન—સંવરાદિતત્ત્વ જીવસ્વરૂપ હોવાથી જ્ઞેય, અને આશ્ર-

વાદિતત્ત્વ પળ અજીવસ્વરૂપ હોવાથી હેય કેમ ન ગણાય ? અથવા સંવરાદિતત્ત્વો જો જીવસ્વરૂપ છે તો જીવતત્ત્વ ઉપાદેય કેમ ન ગણાય ? અને આશ્રવાદિતત્ત્વો જો અજીવ સ્વરૂપ છે તો અજીવ-તત્ત્વ હેય કેમ ન ગણાય ?

ઉત્તર—અહિં હેય હોવાદિ વિવેચનમાં મુખ્યતાયે નવતત્ત્વોની વિવેચના કરેલી હોવાથી સ્વતત્ત્વની મુખ્યતાયે જીવતત્ત્વ તે આત્મા જ, જાણવો. અને અજીવતત્ત્વ તે ધર્માસ્તિકાયાદિક (આગલ કહે-વાતા) ૧૪ ભેદ જાણવા, પરન્તુ આશ્રવાદિરૂપ વિકારોની મુખ્ય-તાયે એ વે તત્ત્વો અહિં ગ્રહણ ન કરવાં, જેથી એ વે તત્ત્વો હેય માત્ર જ છે.

બે અથવા સાત તત્ત્વ.

ચાલુ પ્રકરણમાં જો કે તત્ત્વો નવ કહેલ છે, પરન્તુ સંવર નિ-ર્જ્જેરા અને મોક્ષ એ ત્રણ તત્ત્વને જીવસ્વરૂપ (પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે) ગણવાથી અને પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ અને વંધ એ ચાર તત્ત્વો પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે અજીવ સ્વરૂપ ગણવાથી મુખ્યત્વે જીવ અને અજીવ એ બેજ તત્ત્વ ગણી શકાય. અથવા પ્રથમ કહી ગયા મુજબ પુણ્ય અને પાપને આશ્રવતત્ત્વમાં અતગેત ગણતાં જીવ, અજીવ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જ્જેરા, વંધ અને મોક્ષ એ પ્રમાણે (તત્ત્વાર્થ સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે) સાત તત્ત્વ પળ ગણી શકાય, વળી નવતત્ત્વોની ઉત્પાદ, સ્થિતિ, અને વ્યય સ્વરૂપસત્પણાની વિવેચનાયે સત્ત્વસ્વરૂપ એકતત્ત્વ પળ કહી શકાય, તેમ પાંચતત્ત્વો પળ વિવેચના ભેદે કહી શકાય છે. પરન્તુ ચા-લુ વિવેચન નવતત્ત્વને અગેજ છે એમ જાણવું.

નવતત્ત્વક્રમ હેતુવિચાર,

સકલતત્ત્વો વિચારકરનાર-સમજનાર અજીવ પુદ્ગલાદિદ્ર-

વ્યોની ગ્રહણાદિ ક્રિયા કરનાર, પુણ્ય-પાપ-આશ્રવ-સંવર-બંધ-નિર્જરા-અને મોક્ષતત્ત્વની ક્રિયાઓમાં પ્રવૃત્તિકરનાર જીવજ છે, તેમજ જીવ વિના તેના વિરોધી અજીવની તથા પુણ્યાદિતત્ત્વોની ઉપપત્તિ પણ થઈ શકે નહીં. માટે પ્રથમ જીવતત્ત્વ કહ્યું. જીવોના તે તે મેદોની જ્યવ-સ્થા તથા પરમ્ભવામાં ગમનાગમન વિગેરે ધર્માસ્તિકાયાદિ અજીવતત્ત્વ સિવાય થાય નહિ. માટે વીજું અજીવતત્ત્વ. તે અજીવના કર્મસ્વરૂપ વિકારોજ પુણ્ય પાપ છે, તેમાં પણ પ્રશસ્ત હોવાથી વીજું પુણ્યતત્ત્વ અને ચોથું પાપ-તત્ત્વ. તે વસ્તુનું શુભાશુભ આશ્રવ વિના ગ્રહણ થઈ શકે નહીં માટે પાંચ-મું આશ્રવતત્ત્વ. જ્યારે આશ્રવથી કર્મ આવે છે ત્યારે તેને રોકનાર તત્ત્વ હોવું જોઈએ માટે છઠ્ઠું સંવરતત્ત્વ જેમ સંવરથી નવાં આવતાં કર્મો અટકે છે તેમ જુના કર્મોને ક્ષયકરનાર તત્ત્વ પણ જોવું જોઈએ માટે સાતમું નિર્જરાતત્ત્વ કહ્યું. આશ્રવથી આવેલાં કર્મો જીવની સાથે સૂચિકલાપનાદિદાન્ટે વદ્ધસ્પૃષ્ઠાદિ અવસ્થાએ સંબદ્ધ થયા સિવાય ફળ આપી શકે નહીં. તેમજ નિર્જરાથી જીવસંબદ્ધ જુનાં કર્મ જ્યારે વિ-યુક્ત થાય છે ત્યારે તેનું વિરોધી જીવ સાથે કર્મોને સંયુક્ત કરનાર તત્ત્વ પણ કહેવું જોઈએ માટે આઠમું બંધતત્ત્વ કહ્યું. જ્યારે જીવની સાથે કર્મોનો સંબંધ થાય છે ત્યારે તેનો સર્વથા મોક્ષ પણ હોવો જોઈએ. વળી તે (મોક્ષ) સર્વોત્કૃષ્ટ હોવાથી અને તેને જ માટે સર્વ ગ્રંથની પ્રવૃત્તિ હોવાથી સર્વ ગ્રંથના નિઃસ્યન્દ(સાર) રૂપ નવમું મોક્ષ તત્ત્વ કહ્યું.

પ્રથમ ગાથાનું રહસ્ય.

આ પ્રથમ ગાથાએ કરી શિષ્ટાચારને પાઠવા માટે નિર્વિઘ્નપણે ગ્રંથની સમાપ્તિ થાય તે માટે વસ્તુસ્વરૂપ સંકીર્તન રૂપ મંગલાચરણ ૧, તથા શ્રોતૃપ્રવૃત્તિના હેતુરૂપ ગ્રંથનું અભિધેય ૨, તથા નવતત્ત્વનું જ્ઞાન મે-

૧-૨ યમાં નમસ્કાર, આશીર્વાદ, અને વસ્તુસંકીર્તન. ૫

ઝવણું તે અને પરંપરાએ મોક્ષરૂપ ફલ ૩, વલી અભિધેય અને ગ્રન્યનો વાચ્ય વાચક ભાવ સંબન્ધ ૪, તથા નવતત્ત્વનો જિજ્ઞાસુ આત્મા અધિકારી ૫, એ પ્રમાણે મંગલ તથા અનુબન્ધ ચતુષ્ટયનું વર્ણન કર્યું, જેથી મોક્ષાભિલાષી જીવોને આ ગ્રન્યની આદરયોગ્યતા પ્રદર્શિત કરી.

અવતરણ—પૂર્વ ગાથામાં ૯ તત્ત્વનાં નામ કહીને હવે આ-ગાથામાં કયા તત્ત્વના કેટલા મેદ છે ? તે દર્શાવે છે.

મૂળગાથા ૨ જી,

ચડદસ ચડદસ વાયા-લીસા વાસી અ હુંતિ વાયાલા ।
સત્તાવન્નં વારસ, ચડ નવ મેયા કમેણેસિં ॥૨॥

સંસ્કૃતાનુવાદઃ

ચર્તુદશ ચર્તુદશ દ્વિચત્વારિંશત્, દ્વયશીતિશ્ચ ભવંતિ
દ્વિચત્વારિંશત્ ॥

સપ્તપંચાશત્ દ્વાદશ, ચતુર્નવમેદાઃ ક્રમેણૈષાં ॥૨॥

શબ્દાર્થઃ

ચડદસ—ચૌદ.
વાયાલીસા—વેંતાલીસ.
વાસી—વ્યાસી.
હુંતિ—છે.
વાયાલા—વેંતાલીશ.
સત્તાવન્નં—સત્તાવન.

વારસ.—વાર
ચડ—ચાર.
નવ—નવ.
મેયા—મેદ.
કમેણ—અનુક્રમે.
એસિં—એ ૯ તત્ત્વોના.

૩ પ્રકારનાં મંગલાચરણમાંથી ઓછું વસ્તુસ્વરૂપસંકીર્તન નામનું મંગલાચરણ કહ્યું છે. તથા નવતત્ત્વોનાં નામ કહેવાથી અભિધેય, “ નાયન્ના ” એ પદથી પ્રયોજન, અને અર્થોપત્તિથી સંબન્ધ, તથા અધિકારી, એ પ્રમાણે અનુબન્ધ ચતુષ્ટય કહેલું જાણવું.

ગાથાર્થ—૧ ૯ તત્ત્વોમાં અનુક્રમે જીવના ૧૪, અજીવના ૧૪, પુણ્યના ૪૨, પાપના ૮૨, આશ્રવના ૪૨, સંવરના ૫૭, નિર્જરાના ૧૨, વંધના ૪, અને મોક્ષતત્ત્વના ૧ ૧ પ્રમાણે (સર્વ મઠી ૨૭૬) ભેદ છે.

વિસ્તરાર્થ—ગાથામાં કહેલા સર્વ મઠી ૨૭૬ ભેદ તે તે તત્ત્વના વિવેચન પ્રસંગે કહવાશે. તથા પ્રથમ ગાથાના અર્થમાં દ-શવિલ જીવ, અજીવ, રૂપી, અરૂપી, હેય, જ્ઞેય, ને ઉપાદેય ૧ સાત વિભાગમાં કયા તત્ત્વના કેટલા કેટલા ભેદ પ્રાપ્ત થાય છે તેનો સં-ક્ષેપ ગાથા અને યંત્રદ્વારા દર્શાવાય છે.

“ધમ્માઽધમ્માઽગાસા, તિય ત્તિય અહ્ધા અજીવ દસગા ય ॥

સત્તાવનં સંવર, નિજ્જર દુદસ મુત્તિ નવંગા ય ॥ ૧ ॥

અઢ્ઢાસિ અરુવિ હવ્વહ્, સંપહ્ હ ભણામિ વેવ રૂવીણં ॥

પરમાણુ દેસ પાણ્ણ, સંધ ચહ અજીવરૂવીણં ॥ ૨ ॥

જીવે દસચહ દુચ્છ, વાસી વાયાલ હુંતિ 'ચત્તારી ॥

સય અઢ્ઢાસી રૂવી, દુસય હસ્સત્ત નવતત્તે ॥ ૩ ॥

ગાથાર્થ—ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, અને આકાશાસ્તિકાય તેના 'ત્રણ ત્રણ ભેદો પડેલા કે નવ ભેદો, તથા અહ્ધા પડેલે કાઠ ૧ અજીવના ૧૦ ભેદો, તથા ૫૭ ભેદ સંવરના, નિર્જરાના ૧૨ ભેદ, મોક્ષતત્ત્વના ૧ ભેદ. ॥૧॥ ૧ ૮૮ ભેદ અરૂપી હોય છે, હવે નિશ્ચ-યથી રૂપીના ભેદો કહુંહું, પરમાણુ, દેશ, પ્રદેશ, અને સ્કન્ધ ૧ ચાર પુદ્ગલના ભેદો રૂપો અજીવના ॥૨॥ તથા 'જીવના ૧૪ ભેદ, પુ-ણ્યતત્ત્વના ૪૨, પાપતત્ત્વના ૮૨, આશ્રવના ૪૨, વંધતત્ત્વના ૪, ૧

૧ ધર્મસ્તિકાય ૧, દેશ ૨, પ્રદેશ ૩, ૧ પ્રમાણે અષ્ટ દેશ,
૨ પ્રદેશ ૩, આકાશ ૧, દેશ ૨, પ્રદેશ ૩.

૨ સંસારી જીવ સર્વદા કર્મયુક્ત હોવાથી.

सर्व मळी १८८ रूपीना भेदो जाणवा रूपी तथा अरूपीना मळीने नवतत्त्वना २७६ भेदो थया ॥ ३ ॥

तत्त्वना.	२७६ भेदमां.		२७६ भेदमां.		२७६ भेदमां		
	जीव	अजीव.	रूपी	अरूपी.	हेय.	ज्ञेय.	उपादेय.
जीवतत्त्वना.	१४	०	१४	०	०	१४	०
अजीवतत्त्वना.	०	१४	४	१०	०	१४	०
पुण्यतत्त्वना.	०	४२	४२	०	०	०	४२
पापतत्त्वना.	०	८२	८२	०	८२	०	०
आश्रयतत्त्वना.	०	४२	४२	०	४२	०	०
संवरतत्त्वना.	५७	०	०	५७	०	०	५७
निर्जरातत्त्वना.	१२	०	०	११	०	०	१२
बंधतत्त्वना.	०	४	४	०	४	०	०
मोक्षतत्त्वना.	९	०	०	९	०	०	९
	९२	१८४	१८८	८८	१२८	२८	१२०

॥ अथ प्रथमं जीवतत्त्वम् ॥

अवतरण—पूर्वगाथामां सामान्यथी नवतत्त्वनी भेद संख्या

કહીને હવે આ ગાથામાં જુદી જુદી અપેક્ષાપ્રથમ જીવતત્ત્વના ભિન્ન ભિન્ન ભેદ (આગલ ૪ થી ગાથામાં કહેવાતા ૧૪ ભેદથી) જુદે પ્રકારે કહેવાય છે.

મૂળગાથા ૩ જી

એકવિહદુવિહ તિવિહા ચડવિહા પંચછવિહા જીવા ॥
ચેયણ તસદ્વિયરેહિં, વેય-ગઈ-કરણ-કાણહિં ॥ ૩ ॥

॥ સંસ્કૃતાનુવાદઃ ॥

એકવિધદ્વિવિધત્રિવિધા, શ્રતુર્વિધાઃ પંચષડ્વિધા જીવાઃ॥
ચેતનત્રસેતરૈ-વેદગતિકરણકાયૈઃ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થઃ

એકવિહ-એક પ્રકારના

દુવિહ-બે પ્રકારના

તિવિહા-ત્રણ પ્રકારના

ચડવિહા-ચાર પ્રકારના

પંચ (વિહા)-પાંચ પ્રકારના

છવિહા-છ પ્રકારના

જીવા-જીવો

ચેયણ-ચેતન (એ એકજ ભેદ વહે)

તસ-ત્રસ (ત્રણે)

દ્વિયરેહિં-સ્થાવર વહે

વેય-વેદ (ના ભેદ વહે)

ગઈ-ગતિ (ના ભેદ વહે)

કરણ-ઇન્દ્રિય (ના ભેદ વહે)

કાણહિં-કાય (ના ભેદ વહે)

ગાથાર્થ-સર્વે જીવો ચેતન (ચૈતન્ય લક્ષણ યુક્ત) હોવાથી એકજ પ્રકારના છે, અથવા (આ જીવતત્ત્વમાં સર્વત્ર સંસારી જીવોનો વિચાર કરેલ હોવાથી સિદ્ધ જીવ સિવાયના)-સર્વે જીવો ત્રસ અને સ્થાવર એ બે ભેદમાં અંતર્ગત હોવાથી ૨ પ્રકારના છે, અથવા સર્વે જીવોનો ત્રણ વેદમાં સમાવેશ થતો હોવાથી ૩ પ્રકારના છે, અથવા સર્વે જીવો ગતિના ચાર ભેદમાં અંતર્ગત હોવાથી ૪ પ્રકારના છે, અથવા સર્વે જીવો ઇન્દ્રિયોના ૫ ભેદમાં અંતર્ગત હોવાથી ૫ પ્રકારના છે, અથવા સર્વે જીવો છ કાયમાં સમાવેશ થતો

હોવાથી જીવો ૬ પ્રકારના પળ છે.

વિસ્તરાર્થઃ—સર્વ જીવો ચૈતન્ય લક્ષણ યુક્ત હોવાથી (ચૈતન્ય લક્ષણ રૂપ મેદવહે સર્વ જીવો) એક જ પ્રકારના છે, પરંતુ કેટલા-એક જીવો ચૈતન્ય લક્ષણ યુક્ત અને કેટલાએક જીવો ચૈતન્ય લક્ષણ રહિત એમ બે પ્રકારના જીવો નથી, માટે સર્વ જીવો ચૈતન્ય લક્ષણવહે એક જ પ્રકારના છે. લઘ્વિઅપર્યાસા સૂક્ષ્મૈકેન્દ્રિય જેવા જઘન્ય જીવો-માં પણ જ્ઞાન માત્રા અનન્તમા ભાગ જેટલી સદા કાલ હોયજ છે-જેનું સ્વરૂપ આગલ કહેવાશે.

અથવા સંસારી જીવોમાં કેટલાએક જીવો ત્રસ (ત્રાસ-ભય પા-થી એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને ગમન કરનાર) છે, અને કેટલાએક જીવો સ્થાવર (ભય પામીને પણ સ્થાનાન્તર જવાને અશક્ત) છે, અર્હિ અગ્નિ અને વાયુ ગતિવહે ત્રસ છે પણ વાસ્તવિક રીતે સ્થાવર છે એ હેતુથી સંસારી જીવો ત્રસ અને સ્થાવર એમ બે પ્રકારના પણ ગણી શકાય છે.

અથવા સંસારી જીવોમાં કેટલાએક પુરુષવેદ (સ્ત્રી ઉપર અભિ-લાષ) વાળા, કેટલાએક જીવો સ્ત્રીવેદ વાળા (પુરુષ ઉપર અભિ-લાષ વાળા), અને કેટલાએક જીવો નપુંસકવેદવાળા (સ્ત્રી અને પુ-રુષ એ બન્ને ઉપર અભિલાષવાળા હોવાથી સંસારી જીવો પુરુષવેદી, સ્ત્રીવેદી, અને નપુંસકવેદી એમ ત્રણ પ્રકારના પણ ગણી શકાય.

અથવા સંસારી જીવોમાં કેટલાએક દેવ, કેટલાએક મનુષ્ય, કે-ટલાએક તિર્યંચ, અને કેટલાએક નારક હોવાથી ગતિમેદે (દેવાદિક ગતિના મેદવહે) સંસારી જીવો ચાર પ્રકારના પણ ગણી શકાય.

અથવા સંસારી જીવોમાં કેટલાએક જીવો માત્ર એક સ્પર્શ ઇન્દ્રિયવાળા, કેટલાએક સ્પર્શ અને જીવહા એ બે ઇન્દ્રિયવાળા, કેટલા-એક સ્પર્શ-જીવહા-અને નાક એ ત્રણ ઇન્દ્રિયોવાળા, કેટલાએક સ્પર્શ-જીવહા-નાક અને ચક્ષુ એ ચાર ઇન્દ્રિયવાળા, અને કેટલાએક જીવો

સ્પર્શ-જીન્હા-નાક-ચક્ષુ-અને કાન એ પાંચ ઇન્દ્રિયો વાલા પણ છે, એ હેતુથી સંસારીજીવો એકેન્દ્રિય-દ્વીન્દ્રિય-ત્રીન્દ્રિય-ચતુરિન્દ્રિય-અને પંચેન્દ્રિય એમ પાંચ પ્રકરના પણ ગણી શકાય.

અથવા સંસારી જીવોમાં કેટલાએક જીવો પૃથ્વીકાય (પૃથ્વી રૂપ દેહને ધારણ કરનારા) છે, કેટલાએક અપકાય (જલ-પાણી રૂપ દેહને ધારણ કરનારા), કેટલાએક તૈજસ્ (અગ્નિ રૂપ શરીરને ધારણ કરનારા), કેટલાએક વાયુકાય (વાયુ-હવારૂપ દેહવાળા) કેટલાએક વનસ્પતિકાય (વનસ્પતિ રૂપ દેહવાળા), અને કેટલાએક જીવો ત્રસકાય (ત્રસનામકર્મના ઉદયથી ગમન શક્તિવાળી દેહને ધારણ કરનાર) હોવાથી જીવો છ પ્રકારના પણ ગણી શકાય.

શિષ્ય—વીજી ગાથામાં કહેલા ઉદ્દેશ પ્રમાણે જીવના ૧૪ મેદ દર્શાવવાને વદલે આ વિચિત્ર રીતે જીવના ૬ મેદ દર્શાવ્યા તે શું ?

શુરુ—હે જિજ્ઞાસુ ! જીવના ૧૪ મેદ સામાન્યથી વીજી ગાથામાં કહ્યા છે તે આગળની ૪ થી ગાથામાં વિશેષતઃ કહેવાશે, પરન્તુ અત્રે તો પ્રસંગોપાત્ત જુદી રીતે ૬ મેદ દર્શાવ્યા છે. વળી આ ગાથામાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે જીવો જુદી જુદી રીતે ૬ પ્રકારના છે એટલું જ નહિ પરન્તુ યથી પણ અધિક સાત પ્રકારના, આઠ પ્રકારના, નવ પ્રકારના इत्यादि અનેક પ્રકારના છે, જે પ્રજ્ઞાપનાદિ સિદ્ધાંતથી જાણવા યોગ્ય છે.

અવતરણ—પૂર્વ ગાથામાં જુદા પ્રકારે જીવમેદ કરીને હવે આ ગાથામાં (વીજી ગાથાના ઉદ્દેશ પ્રમાણે) જીવના ૧૪ મેદ કહે છે.

મૂળ ગાથા ૪ થી.

एगिंदिय सुहुमियरा, सन्नियरपणिंदिया य सवितिचऊ॥

अपज्जत्ता पज्जत्ता, कमेण चउदस जियछाणा॥४॥

॥ સંસ્કૃવાનુવાદઃ ॥

एकेन्द्रियाः सूक्ष्मेतराः, संज्ञीतरपंचेन्द्रियाश्च सद्विचित्रचतुः॥
अपर्याप्ताः पर्याप्ताः, क्रमेण चतुर्दश जीवस्थानानि ॥४॥

શબ્દાર્થ.

एगिन्द्रिय--एकेन्द्रिय जीवो.
सुक्ष्म--सूक्ष्म.
“इयरा--वादर.
सन्नि--संज्ञिपंचेन्द्रिय.
“इयर--असंज्ञिपंचेन्द्रिय.
(पणिंदिया--पंचेन्द्रिय.)
य--अने, तथा.
स--सहित.

वि--द्वीन्द्रिय.
ति--त्रीन्द्रिय.
चत्त--चतुरिन्द्रिय.
अपज्जत्ता--अपर्याप्ता
पज्जत्ता--पर्याप्ता.
क्रमेण--अनुक्रमे.
चत्तदस--चौद.
जियद्वाणा--जीवना भेद.

ગાથાર્થઃ—સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય, વાદર એકેન્દ્રિય, તથા ત્રીન્દ્રિય ત્રીન્દ્રિય, અને ચતુરિન્દ્રિય સહિત સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય, તથા અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય એ સાત અપર્યાપ્તા અને સાતે પર્યાપ્તા ગણતાં અનુક્રમે ૧૪ જીવભેદ થાય.

૧-૨ ત્રીજી ગાથામાં “ ઇયરેદિ ” શબ્દનો અર્થ “ ન્યાયર પટે ” કહેલ છે અને આ ગાથામાં ઇયરા તથા ઇયરના અર્થ જુદા જુદા કહ્યા તેનું કારણ એ છે કે:—

ઇયર હસર શબ્દ જો નામને જોડાયલો હોય તે નામથી વિપરીત અર્થ થાય છે જેમકે સૂક્ષ્મનું હસર માદર, સ્થાવરનું હસર ગ્રમ, સંજ્ઞિનું હસર અસંજ્ઞિ, પર્યાપ્તનું હસર અપર્યાપ્ત, અને લઘુનું હસર ગુરુ હત્યાદિ રીતે ઇયર હસર શબ્દનો અર્થ પ્રતિપક્ષ (વિ-પરીત) કર્મમાં.

विस्तरार्थः—गाथामां कहेला जीवना १४ भेदनो अनुक्रम (अनुक्रमे १४ भेद) आ प्रमाणे छे.

१ अपर्याप्ता सूक्ष्म एकेन्द्रिय.	८ पर्याप्ता त्रीन्द्रिय.
२ पर्याप्ता सूक्ष्म एकेन्द्रिय.	९ अपर्याप्ता चतुरिन्द्रिय.
३ अपर्याप्ता वादर एकेन्द्रिय.	१० पर्याप्ता चतुरिन्द्रिय.
४ पर्याप्ता वादर एकेन्द्रिय.	११ अपर्याप्ता असंज्ञि पंचेन्द्रिय.
५ अपर्याप्ता द्वीन्द्रिय.	१२ पर्याप्ता असंज्ञि पंचेन्द्रिय.
६ पर्याप्ता द्वीन्द्रिय.	१३ अपर्याप्ता संज्ञि पंचेन्द्रिय.
७ अपर्याप्ता त्रीन्द्रिय.	१४ पर्याप्ता संज्ञि पंचेन्द्रिय.

उपर कहेला १४ भेदमां सर्व संसारी जीवोनो समावेश थइ शके छे, अर्थात् ए १४ भेदथी व्यतिरिक्त (भिन्न-जुदो) कोइपण संसारवर्ती जीव नथी. ए १४ भेदमां जे जीवो (६ द्वी गाथामां कहेवासे तेवा स्वरूपवाली) स्वयोग्य पर्याप्तिओ पूर्ण कर्या विना मरण पामे ते अपर्याप्ता, अने स्वयोग्य पर्याप्तिओ पूर्ण करीनेज मरण पामे ते पर्याप्ता जीवो कहेवाय छे. सूक्ष्म एकेन्द्रियादिकनुं स्वरूप अन्य स्थले विस्तृत छे तोपण अति संक्षेपथीकहेवाय छे. आ सिवाय बीजा पण ३२-५६३ विगेरे भेदो थाय छे जे परिशिष्टथी देखवा.

जे एकेन्द्रिय जीवो (अर्थात् एकेन्द्रियजीवोनां शरीर) घणां एक-त्र थया छतां पण चक्षुगोचर (दृष्टिगोचर) अथवा कोडपण इन्द्रियने ग्राह्य (इन्द्रिय गोचर) न थइ शके तेवा सूक्ष्मनामकर्मना-उदयवाला एकेन्द्रिय जीवो सूक्ष्मएकेन्द्रिय कहेवाय छे. आ जीवो चौद राज प्रमाण लोकमां (आत्मा जगतमां) सर्वत्र रहेला छे. अर्थात् सकल विश्वमां एवी कोइ पण जग्या नथी के ज्यां सूक्ष्म एकेन्द्रियो न रह्या होय, ए जीवो सूक्ष्म होवाथी कोइ पण इन्द्रिय द्वारा जाणी शकाता नथी, परन्तु सर्वज्ञोक्त सिद्धान्तोमां तेओनुं अस्तित्व (विद्यमानता) कहेल होवाथी ओपणे मानवा योग्य छे के जगत-

માં એવા પ્રકારના પળ 'અસંખ્ય તથા 'અનંત સૂક્ષ્મ જંતુઓ રહેલા છે. વઢી સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રથી જોવા ઇચ્છીએ તોપણ તે દેખી શકાય નહિ કારણકે હવા વાદર (પટલે ઇન્દ્રિય ગોચર) હોતે છતે પળ ગમે તેવા સૂક્ષ્મદર્શકથી જોઈ શકાય નહિ તોતે સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રથી સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જંતુઓ કેવી રીતે દેખી શકાય ? વઢી એ સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયમાં સૂક્ષ્મ પૃથ્વીના જંતુઓ (સૂ.૦ પૃથ્વીકાય) અસંખ્ય છે, તેમજ સૂક્ષ્મ અપ્-કાયાદિ (પાળી અગ્નિ અને વાયુના) જેવો પળ અસંખ્ય છે. પરન્તુ સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ જંતુઓ તો આ જગનમાં તેથી પળ અધિક પટલે અનંત છે. કારણકે અનન્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયનું એક શરીર જેને સૂક્ષ્મ સાધારણશરીર વા સૂક્ષ્મ નિગોદ અથવા સૂક્ષ્મ અનન્તકાય કહે છે તેવી અસંખ્યાત નિગોદોનો એક ગોલક (ગોઠો) વને છે તેવા અસંખ્યાત ગોલકો (ગોઠાઓ) ચૌદરાજ લોકની અંદર છે.

તથા જે પૃથ્વી-જલ-અગ્નિ-અને વનસ્પતિ દ્રષ્ટિ સ્પર્શનાદિ ઇન્દ્રિય ગોચર થાય છે અને જે હવા સ્પર્ગગોચર થાય છે તે પૃથ્વી વગેરે સર્વે વાદર પટલે સ્પૂઠ છે, અને એ પૃથ્વી-જલ-અગ્નિ-હવા અને વનસ્પતિ સર્વ જીવ યુક્ત છે, માટે એ પૃથ્વી વિગેરે જીવો વાદર એકેન્દ્રિય કહેવાય છે. વાદર વનસ્પતિકાયમાં કેટલાક સાધારણ શરીરી છે, જેવાં કે જમીનકંદ, આદૂ, મૂલા, શેવાલ વિગેરે. કેટલાક પ્રત્યેક શરીરી છે, જેવા કે આમ્ર, નિંવ, ફલ, ફુલ વિગેરે.

તથા શંખ-કોઢી-જલો-અલસીયાં-પૂરા-કુમી ઇત્યાદિ ઈન્દ્રિ-

૧ સૂક્ષ્મ પૃથ્વી અપ્ તેડ વાયુકાય એ ચારની અપેક્ષાએ.

૨ સૂક્ષ્મસાધારણ વનસ્પતિકાય (સૂક્ષ્મનિગોદ)ની અપેક્ષાએ.

૩ એક શરીરમાં અનન્તજીવો હોય તે સાધારણ શરીરી, કે જેઓ સરસી રીતે ઉચ્છ્વાસ આહારાદિ લેનારા છે.

૪ એક શરીરમાં એક એક જીવ અલગ અલગ હોય તે પ્રત્યેક શરીરી.

ય જીવો છે, અને તે માત્ર વાદર જ હોવાથી સૂક્ષ્મ દ્વીન્દ્રિય અને વાદર દ્વીન્દ્રિય એવા બે ભેદવાળાં નથી, એજ પ્રમાણે આગલ ત્રીન્દ્રિયાદિ જીવો પણ સર્વે એક વાદર ભેદવાળા જ છે પરન્તુ સૂક્ષ્મ નથી.

શિષ્ય—દ્વીન્દ્રિયાદિ જીવો વાદર જ હોય છે, એમ કેમ કહેવાય ?
કારણકે એ જીવો એવા સૂક્ષ્મ પણ હોય છે કે જે ચક્ષુથી દેખી શકાતા નથી, પણ સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રની મદદથી દેખી શકાય છે, વળી એથીપણ વધુ સૂક્ષ્મ હોવાનો સંભવ છે કે જેઓ સૂક્ષ્મદર્શકની મદદથી પણ દેખી શકાય નહિ, તો તેવા અતિવારીક દ્વીન્દ્રિયાદિ જંતુઓનો સંભવ હોવાથી દ્વીન્દ્રિયાદિ જીવો સૂક્ષ્મ પણ કેમ ન કહેવાય ?

શુરુ—હે જિજ્ઞાસુ ? તેવા અતિવારીક જંતુઓ લોકન્યવહારમાં ભલે સૂક્ષ્મ કહેવાય, પરન્તુ વાસ્તવિક રીતે તો સૂક્ષ્મનામકર્મના ઉદય વાળા અને જે અનેક જંતુઓનાં દેહપુદ્ગલો એકત્ર પિંદિત થયા છતાં પણ ન દેખી શકાય તે જીવો સૂક્ષ્મ ગણી શકાય છે. અને દ્વીન્દ્રિયાદિ જીવો તો એવા છે કે તેઓનાં દેહપુદ્ગલોને ઘણા પ્રમાણમાં એકત્ર પિંદિત કરતાં અવશ્ય ચક્ષુઆદિ ઇન્દ્રિયને ગ્રાહ્ય થઈ શકે છે માટે તેવા જીવો અત્રે સૂક્ષ્મ તરીકે ગણી શકાતા નથી.

તથા ગંધડ્યા-ધનેરીયાં-ચેલ-માંકડ-જૃ-કુન્થુઆ-કીટી-મકોઢા-ઘીમેલ इत्यादि त्रीन्द्रिय जीवो છે

તથા ધ્રમર-વિચ્છુ-વગાઈ-કરોઝીઆ-કંસારી-તીઢ-इत्यादि चतुरिन्द्रिय जीवो છે.

તથા માતપિતાના સંયોગ વિના જલ્લાદિક સામગ્રીથી એકાએક ઉત્પન્ન થનારા દેહકા-સર્પ-મચ્છ इत्यादि , તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયો, અને મનુષ્યના મલમૂત્રાદિ (૧૪) અશુચિ પદાર્થોમાં ઉત્પન્ન થતા સમુર્ચ્છિમ મનુષ્યો સમ્મૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય કહેવાય છે, પુનઃ એ સમૂર્ચ્છિમ

જીવો સર્વે તથા પ્રકારના વિશેષ મનોવિજ્ઞાન રૂપ સંજ્ઞા રહિતજ હોય છે માટે અમંજિ પંચેન્દ્રિય કહેવાય છે.

તથા જે જીવો માનપિતાના સંયોગવદે ગર્ભાશયમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય જીવો (પર્યાપ્તાવસ્થાયાં) અવશ્ય મનોવિજ્ઞાન સહિતજે હોય છે માટે એ જીવો સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય કહેવાય છે. એ પ્રમાણે જીવમેદનું કંઈક સ્વરૂપ સ્થાનશુન્ય નહિં રહેવા માટે કહ્યું, વિશેષ સ્વરૂપ તો જીવત્રિચારયી અથવા વીજા ગ્રન્થોથી જાણવા યોગ્ય છે.

અવત્તરણ—પૂર્વગાથામા જીવના ૧૪ મેદ કહીને હવે આ ગાથામાં જીવનું લક્ષણ શું ? તે કહે છે.

નાણં ચ દંસણં ચેવ, ચરિત્તં ચ તવો તહા ॥

વીરિયં ઉવચ્છોગો ય, એયં જીવસ્સ લક્ષણં ॥૫॥

(સંસ્કૃતાનુવાદઃ)

જ્ઞાનં ચ દર્શનં ચૈવ, ચારિત્રં ચ તપસ્તથા ॥

વીર્યમુપયોગઞ્ચૈ—તજ્જીવસ્ય લક્ષણમ્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થઃ

નાણં—જ્ઞાન

ચ—અને (વા પદપૂરણાર્થે)

દંસણં—દર્શન

ચેવ—નિશ્ચય

ચારિત્તં—ચારિત્ર

ચ—અને (વા પદપૂરણાર્થે)

તવો—તપ

તહા—તથા

વીરિયં—વીર્ય

ઉવચ્છોગો—ઉપયોગ

અ—અને (વા પદપૂરણાર્થે)

એયં—એ

જીવસ્સ—જીવનું

લક્ષણં—લક્ષણ, ચિન્હ

ગાથાર્થઃ—જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, ધીર્ય, અને ઉપયોગ
 ૬ જીવનાં ૬ લક્ષણ છે.

વિસ્તરાર્થઃ—હવે નવતત્ત્વમાં પ્રથમ જીવતત્ત્વના વર્ણનમાં જી-
 વ ૧૪ પ્રકારના છે એમ કહ્યું, પરન્તુ જીવ ૬૮ છે શું? અને જીવનાં
 લક્ષણ—ચિન્હ શું? તે આ ગાથામાં દર્શાવાય છે. ત્યાં પ્રથમ જ્ઞાન ૬
 જીવનું લક્ષણ—ચિન્હ છે, તેમજ દર્શન, ચારિત્ર, તપ, ધીર્ય અને ઉપ-
 યોગ ૬ જીવનાં ચિન્હ છે, અર્થાત્ ૬ ગુણ જે પદાર્થમાં હોય
 તે પદાર્થ “જીવ” કહેવાય છે. હવે ૬ ગુણનું (જીવના ચિન્હનું)
 સ્વરૂપ, તથા કયા જીવોને કેવી રીતે હોય છે! તે કહેવાય છે.

૧ જેનાથી વસ્તુ જાણાય (“ લક્ષ્યતે અનેનેતિ લક્ષણમ્ ”
 “ અસાધારણધર્મો લક્ષણમ્ ”) તેવો અસાધારણ [તે વસ્તુથી
 અન્યમાં નહીં રહેનારો] જે ધર્મ તે લક્ષણ કહેવાય. લક્ષણનું
 ફતરમેદ જ્ઞાન ૫ ફલ છે, લક્ષણ અવ્યાપ્તિ-અતિવ્યાપ્તિ-અસંભવ
 ૫ ત્રણ દોષ રહિત હોવું જોઈએ તોજ તે સદ્લક્ષણ કહેવાય જે
 વસ્તુનું લક્ષણ અભિપ્રેત હોય તે વસ્તુના અમુક અંશમાં ન રહેવું તે
 અવ્યાપ્તિ, લક્ષ્યથી અધિકમાં રહેવું તે અતિવ્યાપ્તિ, લક્ષ્ય માત્રમાં ન ર-
 હેવું તે અસંભવ, જેમ ગાયનું ‘કપિલત્વ’ અવ્યાપ્તિ દોષગ્રસ્ત છે, શૃંગિ-
 ત્વ’ અતિવ્યાપ્તિ દોષ દુષ્ટ છે ‘પક્ષપાત્વ’ અસંભવ દોષયુક્ત છે અને
 ‘સામાન્ય’ ૫ સદ્લક્ષણ છે, સામાન્ય જ્ઞાનિઓને અતીન્દ્રિય
 પદાર્થના જ્ઞાનને માટે અનુમાનની જરૂર છે, જેમ પર્વતમાં વદ્ધિજ્ઞાન
 ધૂમ્રહેતુથી મહાસન [રસોડા] ના દૃષ્ટાન્તે થાય છે, તેમ પુદ્ગલનો
 આશ્રય કરનારા ઘર્ણાદિગુણના દૃષ્ટાન્તે જ્ઞાનાદિગુણો આધારવાલા
 હોવાથી તેના (જ્ઞાનાદિના) આધારપણે આત્મા (જીવ) ની
 સિદ્ધ થાય છે, “જ્ઞાનાદયો દ્રવ્યાશ્રિતાઃ ગુણત્વાદ્વૃપવત્ ” “ ન
 પૃથ્વ્યાદિમૂતાશ્રિતાઃ પ્રત્યેકં તેષ્વનુપલભ્યમાનત્વાત્, યન્નૈવં તન્નૈવં
 યથા સત્ત્વકઠિનત્વાદિ ” “મૂતાદિવ્યતિરિક્ત[જીવ]દ્રવ્યાશ્રિતાઃ
 મૂતાદિનાશ્રિતત્ત્વે સતિ સાશ્રિતત્વાત્, યન્નૈવં તન્નૈવમ.

જગતના સર્વ પદાર્થો સામાન્ય ધર્મ ('આ કંઈક છે, અથવા ' આ ઘટ છે, આ પટ છે'આદિ સામાન્ય વૌધક ધર્મ) અને વિશેષ ધર્મ (આ 'અમુક છે, અથવા આ ઘટ વા પટ અમુક વર્ણનો, અમુક સ્થાનનો, અમુક કર્ત્તા નો' આદિ વિશેષવૌધક ધર્મ) યુક્ત છે. તેમાં પદાર્થોના સામાન્ય ધર્મનો અવવૌધ (જ્ઞાન) તે દર્શન, અને વિશેષ ધર્મનો અવવૌધ તે જ્ઞાન કહેવાય છે. અથવા જીવનો સામાન્ય (વસ્તુના સામાન્ય-સાધારણ ધર્મ સંબંધી) ઉપયોગ તે દર્શન, અને વિશેષ ઉપયોગ તે જ્ઞાન, અથવા નિરાકાર ઉપયોગ તે દર્શન, અને સાકાર ઉપયોગ તે જ્ઞાન, એ સર્વ અર્થ પરસ્પર સર-સ્વા અર્થવાળા છે, એ પ્રમાણે દર્શનગુણ અને જ્ઞાનગુણ એ જીવના મુખ્યધર્મ મુખ્યલક્ષણ અથવા મુખ્ય ચિન્હ છે, કાર-ણકે જીવ સિવાય વીજા કોઈ પદાર્થમાં થોડે અંશે વા ઘણે અં-શે વિજ્ઞાનશક્તિ લેશ પણ હોતી નથી, અને વિજ્ઞાનશક્તિ વહેજ આ-જીવ છે એમ ઓઝાવાય છે. આ દર્શન ગુણ, અને જ્ઞાન ગુણ અપર્યા-પ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયથી પ્રારંભીને પર્યાપ્ત સંઙ્ગિ પંચેન્દ્રિય સુધીના સર્વ જી-વમેદમાં થોડે ઘણે અંશે હોય છે, પુનઃ પૃથ્વી જલ-અગ્નિ આદિ

૧ એ નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહની મુખ્યતાએ દર્શન તે નિરાકાર ઉપયોગમાં ગણાય છે, ઉપલક્ષણથી નૈશ્ચયિક કહ્યા તથા વ્યંજના-વગ્રહ પણ દર્શનરૂપ જ છે.

૨ " આ ઘટ છે " એ લોકે નૈશ્ચયિક અપાય હોવાથી જ્ઞાન-રૂપ છે પરંતુ વ્યવહારિક અર્થાવગ્રહની મુખ્યતાએ દર્શનરૂપ છે.

૩ " આ અમુક છે " એ લોકે નૈશ્ચયિક અપાયની મુખ્યતાએ જ્ઞાનરૂપ છે, અન્યથા દર્શનરૂપ તો ગણેલ જ છે.

૪ નિરાકાર પટલે સામાન્ય (આકાર સહિત)

૫ સાકાર પટલે વિશેષ

એકેન્દ્રિય જીવોમાં વિજ્ઞાન શક્તિ નહિ, જાણાતી હોવાથી તેઓમાં વિજ્ઞાન શક્તિ વિલક્ષણ નથી એમ ન કહી શકાય, કારણકે 'ઓ-વધી પ્રયોગવહે વેશુદ્ધ-વેમાન થયેલા મનુષ્યોમાં જે^૧ અવ્યક્ત ચૈતન્ય (વિજ્ઞાન શક્તિ) વિદ્યમાન છે, તેમ એકેન્દ્રિયમાં પણ અવ્યક્ત ચૈતન્ય વિદ્યમાન છે, એ પ્રમાણે એકેન્દ્રિય જીવોની વિજ્ઞાનશક્તિ અવ્યક્ત અને અલ્પ હોવાથી વીજા જીવોની માફક પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં આવી શકતી નથી, પણ શ્રી સર્વજ્ઞોએ અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નીગોદ સરસ્વા જીવને પણ અક્ષરનો (જ્ઞાનનો) અનંતમો ભાગ ઉઘાડો કહ્યો છે, અને એટલો^૨ નિકૃષ્ટ જ્ઞાનાંશ પણ જો તે જીવને ન હોય તો તે જીવ નહિ પણ અજીવ સરસ્વોજ ગણાય. એ રીતે અસર્વજ્ઞ સંસારી જીવોને દર્શનગુણ અને જ્ઞાનગુણ કોઈને વ્યક્ત તો કોઈ અવ્યક્ત કોઈને અલ્પ તો કોઈને અધિક પણ હોય છે, અને સર્વજ્ઞને તો જ્ઞાન ગુણ દર્શન ગુણ બન્ને સર્વાંશ સંપૂર્ણ હોય છે. પુનઃ અસર્વજ્ઞ જીવોને પ્રથમ દર્શન (એટલે સામાન્ય ઉપયોગ) અને પછી જ્ઞાન (એટલે વિશેષ ઉપયોગ) હોય છે, અને સર્વજ્ઞને તો પ્રથમ સમયે જ્ઞાન વીજે સમયે દર્શન વીજે સમયે જ્ઞાન અને ચોથે સમયે દર્શન એ પ્રમાણે પ્રથમ જ્ઞાન પછી દર્શન અનુક્રમે પરાવર્તમાન પામ્યા કરે છે પુનઃ અસર્વજ્ઞ જીવોનું જ્ઞાન અથવા દર્શન અન્તર્મુહર્ત (વે ઘડીની અંદરના કાલ) પ્રમાણ હોય છે, અને સ-

૧ દરદીને શસ્ત્રપ્રયોગ અજમાવતાં ઔષધીના પ્રયોગથી બે-શુદ્ધ કરવો પડે છે. જે પ્રયોગ જગપ્રસિદ્ધ છે.

૨ વીજાને અનુભવમાં ન આવી શકે તેવી રીતે અપ્રગટ:

૩ અતિ અલ્પ,

૪ પ્રથમ એટલે જે સમયે સર્વજ્ઞત્વ (કેવલજ્ઞાન) પ્રાપ્ત થાય તે સમયે

વર્જનું જ્ઞાન દર્શન એક સમયનું હોય છે. એ પ્રમાણે જીવના મુખ્ય લક્ષણ જ્ઞાન અને દર્શનનું કિંચિત્ સ્વરૂપ કહ્યું.

તથા જ્ઞાનાદિ ગુણમાં (જ્ઞાન-દર્શનમાં) રમણતા કરવી તે ચારિત્ર કહેવાય, અથવા મોહાધીન પ્રાણીઓ મોહ દૂર કરવાને માટે જે અભ્યાસ રૂપ યમ નિયમાદિ (વ્રતાદિ) અંગિકાર કરે તે ચારિત્ર કહેવાય. આ ચારિત્ર ગુણ પણ સૂક્ષ્મ અપર્યાસ એકેન્દ્રિયાદિ સર્વ જીવોને થોડે ઘણે અંશે હોય છે, તેમાં સમોદી છદ્મસ્થ જીવોને (મોહનો સત્તાવાળા જીવોને) અનંતમા અંશ જેટલું ચારિત્ર હોય છે, અને ક્ષીણમોદી મુનિરાજને, ભવસ્થ (દેહધારી) કેવલી ભગવંતને અને મોક્ષમાં પહોંચેલા સિદ્ધપરમાત્માઓને સર્વાંશે સંપૂર્ણ ચારિત્ર હોય છે. એ પ્રમાણે સર્વ જીવો ચારિત્ર ગુણ યુક્ત હોવાથી અને ચારિત્ર ગુણ તે જીવ સિવાય અન્ય પદાર્થમાં નહિ હોવાથી ચારિત્ર એ જીવનું લક્ષણ છે.

૧ અનંતમો અશ પણ જુદા જુદા જીવોની અપેક્ષાએ ઘણી તારતમ્યતા ધાલો (હીનાધીક) હોય છે, જેમકે સૂ૦ નિગોદને પ્રથમ સમયે જે અવ્યક્ત ચારિત્ર ગુણ વર્તે છે તે કરતાં અન્ય સૂ૦ નિગોદજીવનો ચારિત્રગુણ અનંતગુણ અધિક પણ હોય, અને સર્વોત્કૃષ્ટ ચારિત્ર તો ક્ષીણમોદી મુનિગત્તને હોય.

૨ શંકા—“ નર્થે જીવો ચારિત્ર ગુણયુક્ત છે ” યમ કહેયું યુક્ત નથી. કારણકે મિથ્યાદૃષ્ટિ ધમેરે જીવો અથવા સૂ૦ નિગોદાદિ જીવો કે જેઓપ દેશધિરતિ ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું નથી. તેવા (અનંતાનુવધિ-અપ્રત્યાઘ્યાનીરૂપ સર્વ ધાતી કપાયના ઉદયવાળા) જીવોને લેશ માત્ર પણ ચારિત્ર ગુણ સંભવતો નથી. વાન્ગકે ૫ વે નર્થધાતી કપાયોદયવાળા જીવોને લેશ પણ

તથા ઇચ્છાનો અભાવ તે તપ કહેવાય છે, અથવા તે ઇચ્છા નિરોધ કરવાના ' અભ્યાસરૂપ ' હેતુરૂપ અને ' ચિન્હરૂપ જે અ-નશનાદિ (ઉપવાસાદિ) તે પળ વ્યવહારથી તપ કહેવાય. એ તપ ગુણ પળ ' સર્વજ્ઞને સર્વાંશે સંપૂર્ણ હોય છે, અને ' શેષ જીવોને થોડે ઘણે અંશે હોય છે.

ચારિત્ર ગુણ હોય નહિં, પુનઃ જે અનંતાનુબંધિ કપાય જીવના સમ્યક્ત્વ ગુણને પળ રોકી રાખે છે તે અનંતાનુબંધિના ઉદય-વાળા સૂ૦ નિગોદાદિ મિથ્યાદૃષ્ટિઓને ચારિત્ર ગુણનો લેશ પળ કેમ સંભવે ? પુનઃ સૂ૦ નિગોદાદિ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવોને પળ જો લેશ માત્ર ચારિત્રગુણ હોય છે, તો દેશવિરતિ ગુણસ્થાનવાળા શ્રાવકનેજ દેશથી (લેશ) ચારિત્રનો ઉદય માનવો તે શા માટે ? કારણકે પ્રથમ ગુણસ્થાનથી પાંચમા ગુણસ્થાન સુધીના સર્વ જીવોને તમાગ કહેવા પ્રમાણે વેશ ચારિત્ર ગુણ તો પ્રગટ થયેલોજ છે.

ઉત્તર:—હે જિજ્ઞાસુ ! એ શંકા યોગ્ય છે, પરંતુ સર્વઘાતિ કપાયોદયવાળા જીવને પળ ચારિત્રગુણના કેટલાક પર્યાય ઉઘાડા છે, જેમ અતિ ગાઢ મેઘાવૃત દિવસમાં સૂર્યનો પ્રકાશ કિરણના રૂપમાં તો વિલકુલ નથીજ તોપણ સર્વથા અંધકાર નથી, પરંતુ તે દિવસ અતિ અલ્પ પ્રકાશયુક્ત છે, અને જો તેમ પળ ન હોય તો દિવસ અને રાત્રિનો ભેદ ન પડે, અર્થાત્ દિવસ રાત્રિ એક સરખી થાય. તેવી રીતે શ્રદ્ધાપૂર્વક કંઈક વ્રતાદિ અંગીકાર કરી શકે તેવો ચારિત્ર ગુણ તો ય જીવોમાં નથી, પરંતુ અવ્યક્ત અને અતિ અલ્પ ક્રોધાદિની મંદતારૂપ ચારિત્ર ગુણ તો અવશ્ય વર્તે છે, કારણકે અનંતાનુબંધ્યાદિ સર્વઘાતી કપાયો સર્વોત્કૃષ્ટ હોય તોપણ ચારિત્ર ગુણના કેટલાક પર્યાયો નિરાવરણીય રહેવાથી ય જીવોમાં અવ્યક્ત ચારિત્ર ગુણ હોઈ શકે છે, શ્રી કર્મપ્રકૃતિ ગ્રંથમાં ઉદીરણા કરણની ૪૮ મી ગાથામાં " મોહનીયની ૨૮, અન્તરાયની ૫, કેવલજ્ઞાનાવરણ અને કેવલદર્શનાવરણ ૫ ૩૫, પ્રકૃતિઓ જીવદ્રવ્યને સંપૂર્ણ હોયે પળ જીવના સર્વ પર્યા-

ચોને ન હોય ” એ પ્રમાણે કહેલું હોવાથી ઉપરના સર્વ વિરોધ ઉપશાન્ત થાય છે. પુનઃ આ સમાધાન તપ-વીર્ય-અને ઉપયોગના સંબંધમાં પણ વિચારવું.

૧ ઉપવાસ અને ઉપોદરી इत्यादि व्यवहार તપના અભ્યાસથી ઇચ્છાનિરોધરૂપ નૈશ્વર્યિક તપ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે વ્યવહાર તપ તે નૈશ્વર્ય તપના અભ્યાસરૂપ છે.

૨ ઉપવાસાદિ વ્યવહાર તપ તે ઇચ્છાનિરોધરૂપ નૈશ્વર્યિક તપને ઉત્પન્ન કરે છે માટે વ્યવહાર તપ નૈશ્વર્યિક તપના હેતુરૂપ છે.

૩ સર્વ મિષ્ટ પદાર્થો પ્રાપ્ત થયેલા હોય અથવા પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ હોય છતાં પણ તેનો ત્યાગ કરી પરમ શ્રદ્ધાલુ જીવો ઉપવાસાદિ વ્યવહાર તપ અંગીકાર કરે છે, તો તેથી અનુમાન થાય છે કે એ જીવને અવશ્ય કંઈક અંશે પણ ઇચ્છાનિરોધપણું પ્રગટ થયેલ છે, એ પ્રમાણે વ્યવહાર તપ તે નૈશ્વર્યિકતપના ચિન્હરૂપ છે.

૪ શંકા—સર્વજ્ઞને જો સર્વાંશે સંપૂર્ણ તપ ગુણ પ્રગટ થયેલ છે તો સર્વજ્ઞો આહાર નહિ લેતા હોય એમ સંભવે છે.

ઉત્તર—સર્વજ્ઞ મહાત્માઓ ઇચ્છા-મમત્વને આધીન થઈ વિલકુલ આહાર લેતા નથી. પરંતુ પોતાની ઔદારિક કાયા આહાર વિના ટકી શકે નહિ માટે ઔદારિક કાયાના નિભાવ અર્થેજ આહાર ગ્રહણ કરે છે, માટે મમત્વભાવના અભાવે સંપૂર્ણ તપ ગુણને હાની પહોંચતી નથી. જેમ વ્યાધિ શાન્ત કરવાને લીધેલું કડવું ઔષધ ઇચ્છાપૂર્વક લીધું ન કહેવાય, તેમ સર્વ-શોષ કાયાના નિભાવ માટે ગ્રહણ કરેલો આહાર ઇચ્છાપૂર્વક ન કહેવાય.

૫ શેષ જીવોને—સૂક્ષ્મ પંકેન્દ્રિયાદિકોને પણ ઇચ્છાનિરોધરૂપ તપગુણનો લેશ કેવી રીતે હોઈ શકે ? એ શકાનું સમાધાન પણ ચારિત્રગુણના લેશવત્ જાણવું. અર્થાત્, ઇચ્છા તે મોહનીય કર્મના ઉદયધી છે, અને મોહનીય કર્મનો ઉદય જીવના સર્વ પર્યાયોને ઉપઘાત કરી શકે નહિ તેથી અનુપહત પર્યાય પૂરતો તપ ગુણ પણ સૂં પંકેન્દ્રિયાદિને સંભવે.

તથા આત્માની જે શક્તિ તે વીર્ય કહેવાય, એ વીર્ય ગુણ પણ સર્વજ્ઞમાં સર્વાંશે સંપૂર્ણ અને સૂઃ એકેન્દ્રિયાદિ જીવોમાં તેથી અનંતમે અંશે હીનાધિકપણે હોય છે.

તથા જેના વડે જ્ઞાન અને દર્શન ગુણની પ્રવૃત્તિ થાય તે ઉપયોગ. એ ઉપયોગ જ્ઞાન અને દર્શનમાં સાધારણ પણે વર્તે છે, કેમકે એ ઉપયોગ જ્યારે વસ્તુના વિશેષ ધર્મોપર વર્તતો હોય ત્યારે એજ ઉપયોગને “ જ્ઞાન ” સંજ્ઞા હોય છે, અને એજ ઉપયોગ જ્યારે વસ્તુના સામાન્ય ધર્મ પર વર્તતો હોય છે ત્યારે “દર્શન” કહેવાય છે, એ પ્રમાણે જોવા જતાં જીવનું મુખ્ય લક્ષણ ઉપયોગ જ છે, જ્ઞાન તથા દર્શન તો ઉપયોગાન્તર્ગત છે, છતાં એ બેની મુખ્યતા અંગીકાર કરીને જ્ઞાન અને દર્શન લક્ષણ ઉપયોગથી ભિન્ન કહેલ છે. જો કે જ્ઞાન, દર્શન, અને ઉપયોગ એ ત્રણે જીવનાં લક્ષણ હોવાથી જીવના સ્વત્વરૂપ છે છતાં કર્મવશવર્તિ જીવ હોવાથી ઉપયોગનું નિરન્તરપણું રહેતું નથી, તેમજ જ્ઞાનોપયોગનો વસ્તુનિશ્ચાયકત્વ સ્વભાવ છતાં પણ સંશયોદિ થવામાં વિરોધ નથી. એ ઉપયોગ ગુણ પણ સર્વજ્ઞને સર્વાંશે અને શેષ જીવોને થોડે ઘણે અંશે પ્રગટ હોય છે.

ઉપર કહેલાં એ લક્ષણો સર્વ જીવોને સત્તાપણે તો સરસાંજ છે, પરન્તુ સકર્મ જીવોને કર્મના પ્રભાવે હીનાધિક પણે પ્રગટ હોય છે, અને અકર્મ જીવોને તે સર્વ લક્ષણો સંપૂર્ણ પણે પ્રગટ હોય છે.

અવતરણ—પૂર્વ ગાથામાં જીવનાં લક્ષણ કહીને હવે આ ગાથામાં (૪ થી ગાથામાં, જીવના જે અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત મેદ કહ્યા તેના સંબંધમાં) પર્યાપ્તિ તે કહી ? અને કયા જીવને કેટલી હોય ? તે દર્શાવે છે.

આહારસરીરિન્દ્રિય, પજ્જત્તી આણપાણભાસમણે
ચત્ત પંચ પંચ છપ્પિય, ઇંગવિગલાઽસન્નિસન્નીણં ॥૬॥

સંસ્કૃતાનુવાદઃ

આહારશરીરેન્દ્રિય-પર્યાપ્તય આનપ્રાણભાષામનાંસિ ॥

ચતસ્રઃ પંચ પંચ પદ્ધપિ ચૈ-કવિકલાઽસંજ્ઞિસંજ્ઞિનામ્ ॥૬॥

શબ્દાર્થઃ

આહાર-આહારપર્યાપ્તિ

સરીર-શરીરપર્યાપ્તિ

ઈન્દ્રિય-ઈન્દ્રિયપર્યાપ્તિ

પજ્જત્તિ-પર્યાપ્તિ

આણપાણ-શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ

ભાસ-ભાષા પર્યાપ્તિ

મણે-મન પર્યાપ્તિ

ચત્ત-ચાર પર્યાપ્તિ

પંચ-પાંચ પર્યાપ્તિ

છપ્પિ-છપ્પ પર્યાપ્તિ

ય-(પદપૂરણાર્થે] વલી

ઇંગ-એકેન્દ્રિયજીવોને

વિગલ-વિકલેન્દ્રિયજીવોને,

અસન્નિ-અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયને

સન્નીણં-સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયજીવોને

ગાયાર્થઃ-આહારપર્યાપ્તિ, શરીરપર્યાપ્તિ, ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ, શ્વાસો-
ચ્છ્વાસપર્યાપ્તિ, ભાષાપર્યાપ્તિ અને મનઃપર્યાપ્તિ, ૫ ૬ પર્યાપ્તિમાં-
થી એકેન્દ્રિય જીવોને ચાર, વિકલેન્દ્રિય જીવોને પાંચ, અસંજ્ઞિ પં-
ચેન્દ્રિયને પાંચ, અને સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય જીવોને છપ્પ પર્યાપ્તિઓ હો-
ય છે.

વિસ્તરાર્થઃ-જીવ જે ભવમાં उत्पन्न થાય છે તે ભવમાં જીવ-
નશક્તિના નિર્વાહ માટે (જીવિત ટકી રહેવા અને તે જીવનમાં ક-
રવા યોગ્ય અવશ્ય કાર્યો માટે) જે આહારગ્રહણાદિ અવશ્ય ક્રિ-
યાઓ કરવી પડે છે, અને તે ક્રિયાઓ માટે જે સામર્થ્ય-શક્તિ उत्पन्न

કરવી પડે છે તે શક્તિનું નામ પર્યાપ્તિ કહેવાય. વહી જીવમાં એ શક્તિઓ જે ઉત્પન્ન થાય છે, તે પણ પુદ્ગલસમૂહના 'આલંબનથી-નિમિત્તથીજ ઉત્પન્ન થાય છે, માટે તે તે શક્તિ ઉત્પન્ન થવામાં નિમિત્ત-ભૂત-કારણભૂત જે પુદ્ગલોપચય (પુદ્ગલોનો સમૂહ) તે પણ (કારણમાં કાર્ય ભાવનો આરોપ કરવાથી) પર્યાપ્તિ કહેવાય છે. એ હેતુથીજ પર્યાપ્તિ-જીવશક્તિઓ પુદ્ગલોપચયજન્ય (પુદ્ગલસમૂહથી ઉત્પન્ન થયેલી) અથવા પુદ્ગલરૂપ કહેવાય છે. એ ભાવાર્થ ઘણા ગ્રંથોનો છે, અને શ્રી તત્ત્વાર્થભાષ્ય તથા વૃત્તિમાંતો કહ્યું છે કે “તે તે શક્તિમાં નિમિત્તભૂત પુદ્ગલસમૂહસંબંધી ક્રિયાની પરિમાપ્તિ તે પર્યાપ્તિ કહેવાય છે.” એ પ્રમાણે પર્યાપ્તિ પડેલે શક્તિ, શક્તિજનક પુદ્ગલ, અને સમાપ્તિ એ ત્રણ અર્થ થાય છે.

શ્રી વૃહત્સંગ્રહણી વિગેરે અનેક શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે—“પર્યાપ્તિ પડેલે શક્તિ અર્થાત્ સામર્થ્ય વિશેષ, તે (શક્તિ) પુદ્ગલદ્રવ્યના ઉપચયથી (સમૂહથી) થાય છે, અર્થાત્ ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં આવેલા જીવે પ્રથમ સમયે જે પુદ્ગલો ગ્રહણ કર્યો તેની અને પ્રતિસમય ગ્રહણ કરાતાં બીજાં પુદ્ગલો કે જે તેના (પ્રથમ સમયગૃહિત પુદ્ગલોના) સંબંધથી તત્સ્વરૂપે થયેલાં છે તેની જે શક્તિ આહારાદિ પુદ્ગલોને સ્વલ રસાદિરૂપે બનાવવામાં કારણભૂત છે (તે પર્યાપ્તિ.) જેમ હૃદયમાં રહેલાં (તથા પ્રકારનાં તૈજસાદિ) પુદ્ગલો (ની શક્તિ) ગ્રહણ કરાયેલ આહાર પુદ્ગ-

૧ સંસારી જીવોના સર્વ પૌદ્ગલિક વ્યાપારો પુદ્ગલસમૂહના આલંબનથી જ હોય છે, જીવની જો કે સ્વતંત્ર શક્તિ છે પણ તે શક્તિ સિદ્ધ જીવોમાં અપૌદ્ગલિક અને સંસારી જીવોમાં પૌદ્ગલિક હોય છે શ્રી કર્મપ્રકૃતિ વિગેરેમાં કહ્યું છે કે—“ દ્રવ્યનિમિત્તં હિ સંસારિણાં વીર્યમુપજાયતે” પડેલે સંસારી જીવોનું વીર્ય પુદ્ગલદ્રવ્યના નિમિત્તથીજ હોય છે. માટે આહારગ્રહણાદિ પૌદ્ગલિક શક્તિઓ પણ પુદ્ગલદ્રવ્યના નિમિત્તથીજ છે.

લોને સ્વલ રસાદિરૂપે વનાવવામાં કારણ રૂપ છે તેમ તેવા પ્રકારની તે પુદ્ગલોની (પ્રથમાદિ સમય ગૃહિત પુદ્ગલોની) જે શક્તિ તે પર્યાપ્તિ કહેવાય. ” એ અનેક ગ્રંથોમાં કહેલો શબ્દાર્થ કહ્યો, અને તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં જે વિશેષતા છે તે ચાલુ વર્ણનમાં જ સ્પષ્ટરીતે આગળ દર્શાવીશ. વળી બૃહત્સમગ્રહણિમાં તો “આહાર સરીરિદિય” ઇત્યાદિ વચનથી શક્તિને આહારાદિની પરિણમન ક્રિયામાં ‘કરણરૂપ’ કહી છે તે નીચે સ્ફુટનોટમાં દર્શાવેલ છે

૬ પર્યાપ્તિઓનાં નામ અને અર્થ.

૧-જીવ (પુદ્ગલસમૂહના આલંબનથી ઉત્પન્ન થયેલી) જે શક્તિ-વડે આહાર ગ્રહણ કરી, સ્વલ રસ પળે પરિણમાવે તે શક્તિ આહાર પર્યાપ્તિ કહેવાય. [એ ભાવાર્થ ઘણા ગ્રંથોમાં કહ્યો છે. અહિં સ્વલ એટલે મઠ અને મૂત્ર વિગેરે રૂપે થયેલા આહારના કૂચા, અને રસ તે સાત ધાતુ પળે પરિણમવા યોગ્ય જલ સરસો મવાહી પદાર્થ.]—અથવા શરીર-ઇન્દ્રિય-ઉચ્છવાસ-ભાષા-અને મન એ પાંચ પર્યાપ્તિ પ્રાયોગ્ય [પાંચ પ્રકારની યોગ્યતાવાળાં] પુદ્ગલોને આહરણ એટલે ગ્રહણ

૧ આહાર સરીરિદિય, ઝસાસ વમો મળોઽભિનિવ્વત્તી ॥

હોદ જમો દલિયામો, કરણં પદ સા ડ પજ્જતી ॥ ૧ ॥

વ્યાખ્યા—આહારશરીરેન્દ્રિયોચ્છવાસવચોમનસામભિનિર્વૃત્તિર-મિનિગ્પત્તિર્યતો દલિકાદિભૂતાત્ પુદ્ગલસમૂહાત્તસ્ય દલિકસ્ય સ્વ-સ્વવિષયે પરિણમનં પ્રતિ યત્ કરણં શક્તિરૂપં સા પર્યાપ્તિઃ

અર્થ—જે દલિકરૂપ પુદ્ગલસમૂહથી આહાર-શરીર-ઇન્દ્રિય-ઉચ્છવાસ-વચન અને મનની રચના (ઉત્પત્તિ) થાય છે તે દલિકનું પોતપોતાના વિષયરૂપે જે પરિણમવું, તે પરિણમન પ્રત્યે (એટલે તે પરિણમવામાં કારણ ભૂત પુદ્ગલો પચયના આલંબનથી ઉત્પન્ન થયેલી આત્માની) શક્તિરૂપ જે કરણ તે પર્યાપ્તિ કહેવાય. યમાં જીવ કર્તા, પુદ્ગલો પચયજ શક્તિ તે કરણ, અને આહારાદિ પરિણમન તે ક્રિયા છે.

करवारूप क्रियानी परिसमाप्ति ते आहार पर्याप्ति कहेवाय [ए भावार्थ श्री तत्त्वार्थभाष्य अने वृत्तिमां छे). वळी ए भाष्य अने वृत्तिमांज एम पण कह्युं छे के आहारने ग्रहण करवामां समर्थ एवा करणनी (एटले पुद्गलसमूहनी] निष्पत्ति ते आहार पर्याप्ति ए रीते आहारपर्याप्तिमां ४ भावार्थ जुदा जुदा छे माटे पर्याप्ति एटले शक्ति अथवा पर्याप्ति एटले क्रियासमाप्ति एम वन्ने अर्थ थाय.

२-जीव (पुद्गलोपचयना आलंबनयी उत्पन्न थएली) जे शक्तिवडे रसरूप थएला आहारने सात धातु पणे परिणमावी शरीर रचे ते शक्ति शरीरपर्याप्ति कहेवाय. (रसरूप थयेल आहारमां लोमाहार अने कवलाहार पण लेवा एम श्री 'विचारसारमां कह्युं छे. परन्तु त्वचा निष्पत्ति पहेलानो तो ओज आहारज होय छे. अने रस-रुधिर-मांस-मेद-हाड-मिजा-अने वीर्य ए सात धातु छे के जेनायी औदारिकशरीरनी निष्पत्ति थायछे. ए भावार्थ घणाग्रंथोमां कह्यो छे. अने श्री तत्त्वार्थ भाष्यमां तो—(प्रथम समये) सामान्य पणे ग्रहण करेला पुद्गलोमांथी जे पुद्गलो शरीरप्रायोग्य (शरीर रची शकाय तेवां) होय ते पुद्गलोने शरीर स्वरूपे स्थापवा (रचवा) रूप क्रियानी परिसमाप्ति ते शरीरपर्याप्ति.

३-जीव (पुद्गलोपचयना आलंबनयी उत्पन्न थयेली) जे शक्तिवडे धातुरूपे परिणमेला आहारने (एटले वनेली सात धातु ओमांथी दरेकनो केटलोएक भाग लइने) इन्द्रियरूपे परिणमावे ते शक्ति इन्द्रियपर्याप्ति कहेवाय—अथवा पांच इन्द्रिय प्रायोग्य पुद्गलो ग्रहण करी अनाभोगवीर्यवडे (जे क्रियामां आत्मानो स्पष्ट ज्ञानोपयोग नथी प्रवर्ततो तेवी क्रियावडे) ते पुद्गलोने इन्द्रियस्वरूपे

१ यथा लोमादि आहारमादाय खलरसरूपतया परिणामयति सा आहारपर्याप्तिः (विचारसारमां ३५ मी गाथानीटिकांमां.)

વનાવવાની (ઇટલે પરિણમાવવાની) જે શક્તિ તે ઇન્દ્રિયપર્યા-
સિ કહેવાય. એ વસ્તુ અર્થ શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર વિગેરેમાં છે.—અને
'વૃહત્સંગ્રહણિ વિગેરેમાં તો આત્મા જે શક્તિવડે ધાતુરૂપે પરિણમાવે-
લા આહારમાંથી ૧-૨-૩-૪-૫ ઇન્દ્રિયપ્રાયોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ
કરી ૧-૨-૩-૪-૫ ઇન્દ્રિયરૂપે પરિણમાવી સ્વસ્વવિષય (તે તે
ઇન્દ્રિયને યોગ્ય વિષય) જાણવામાં સમર્થ થાય તે ઇન્દ્રિયપર્યાસિ
કહેવાય એવો ભાવાર્થ કહ્યો છે.—તથા શ્રી તત્ત્વાર્થભાષ્ય અને વૃત્તિમાં તો
સ્પર્શેન્દ્રિયાદિ પાંચ અને છઠ્ઠું મન એ ૬ ઇન્દ્રિયોનું સ્વરૂપ રચ-
વારૂપ ક્રિયાની પરિસમાપ્તિ તે ઇન્દ્રિયપર્યાસિ એમ કહ્યું છે. (એ
સ્વરૂપ આગલ કહેવાતા તત્ત્વાર્થોક્ત પર્યાપ્તિના સ્વરૂપમાંથી જોવું.)

૪-જીવ (પુદ્ગલોપચયના આલંબનથી ઇત્તર થપલી) જે શ-
ક્તિવડે શ્વાસોચ્છવાસયોગ્ય વર્ગના ગ્રહણ કરી શ્વાસોચ્છવાસ પળે
'પરિણમાવી' અવલંબીને વિસર્જન કરે તે શક્તિ શ્વાસોચ્છવાસપ-
ર્યાસિ કહેવાય. ઘણા ગ્રંથોમાં એ ભાવાર્થ છે.—અને શ્રી તત્ત્વાર્થભાષ્ય
અને વૃત્તિમાં તો શ્વાસોચ્છવાસ ક્રિયાપ્રાયોગ્ય દ્રવ્યનું ગ્રહણ અને
વિસર્જન કરવાની શક્તિને રચવા રૂપ ક્રિયાની પરિસમાપ્તિ તે શ્વા-
સોચ્છવાસ પર્યાપ્તિ એમ કહ્યું છે.

* યયા ધાતુરૂપપરિણમિતમાહારમિન્દ્રિયરૂપતયા પરિણમય-
તિ સા ઇન્દ્રિયપર્યાસિ.—તથા ચાયમર્થોઽન્યત્રાઽપિ મન્યન્તરેણોક્ત.
પંચાનામિન્દ્રિયાણાં પ્રાયોગ્યાન્ પુદ્ગલાન્ ગૃહિત્વાઽનામોગનિવર્તિતે-
ન વીર્યેણ તદ્ભાવનયનશક્તિરિન્દ્રિયપર્યાસિ.

† યયા ધાતુરૂપતયા પરિણમિતાદ્રાહારોદેકસ્ય દ્વયો ચયાણાં
અતુર્ણાં પંચાનાં ચેન્દ્રિયાણાં પ્રાયોગ્યાણિ દ્રવ્યાણ્યુપાદાયૈકદ્વિ-ચાદિ-
ન્દ્રિયરૂપતયા પરિણમસ્ય સ્વસ્વવિષયેષુ પરિજ્ઞાનસમર્થો ભવતિ
સેન્દ્રિયપર્યાસિ

૨ પરિણમાવી ઇટલે શ્વાસોચ્છવાસાદિરૂપ વનાવી.

૩ જે વસ્તુને એકદમ છોડવી હોય છે તે વસ્તુને છોડ્યા

५—जीव (पुद्गलोपचयना आलंबनयी उत्पन्न थएली) जे शक्तिवडे भाषायोग्य वर्गणा ग्रहण करी भाषापणे परिणमावी अवलंबीने विसर्जन करे ते शक्ति भाषापर्याप्ति कहेवाय. घणा ग्रंथो-
मां ए भावार्थ छे, अने तत्त्वार्थ वृत्तिमां तो—“ अहिं पण वर्गणाना अनुक्रम प्रमाणे भाषायोग्य द्रव्य ग्रहण विसर्जन करवा संबंधि-
शक्तिने रचवारूप क्रियानी समाप्ति ते भाषापर्याप्ति.” एम कहुं छे.

६—जीव (पुद्गलोपचयना आलंबनयी उत्पन्न थएली) जे शक्तिवडे मन योग्य वर्गणा ग्रहण करी मन पणे परिणमावी अवलंबीने विसर्जन करे ते शक्ति मनःपर्याप्ति कहेवाय, ए भावार्थ घणा ग्रंथोमां छे. अने श्री तत्त्वार्थभाष्य तथा वृत्तिमां तो मनःपर्याप्तिने इन्द्रियपर्याप्तिमां अन्तर्गत गणी छे, अने केटलाएक आचार्योना अभिप्रायथी जूदी गणी तेवखते एवो अर्थ कह्यो छे के—“मनपणाने योग्य एटले मनोवर्गणा प्रायोग्य अर्थात् मनपणे परिणमवामां समर्थ जे द्रव्यो तेने ग्रहण अने विसर्जन करवासंबंधि सामर्थ्यनी रचना रूप क्रियानी परिसमाप्ति ते मनःपर्याप्ति एम केटलाएक आचार्यो मनःपर्याप्ति जूदी कहे छे” इत्यादि.

ए ६ पर्याप्तिओमांथी प्रथमनी आहार शरीर अने इन्द्रिय ए

पहेलां कंडक प्रयत्न करवो पडे छे ते प्रयत्ननु नाम अवलंबन छे, के जे प्रयत्न करवाथी ते वस्तु एकदम विसर्जन करी शकाय छे. जेम वाणने धनुष्यमांथी फेंकवुं होय छे तो पणछ पर चढावी पाछुं खेंचवुं पडे छे, कुदको (फलंग) मारवी होय तो शरीरने प्रथम संकोचवुं (नीचुं नमाववुं) पडे छे तोज फलंग मारी शकाय छे ए प्रमाणे जेम वाणनो पश्चादाकर्षण (पाछुं खेंचवा) रूप प्रयत्न, अथवा अंगनो संकोचरूप प्रयत्न ते आलंबन के अवलंबन अथवा अवग्रंभ कहेवाय छे, तेम श्वासोच्छ्वास भाषा अने मनने एकदम विसर्जन करवा माटे जे प्रथम प्रयत्न करवो पडे छे ते आलंबन कहेवाय छे.

૩ પર્યાપ્તિઓ સર્વ જીવો અવશ્ય પૂર્ણ કરીનેજ મરણ પામે માટે ગા-
થામાં પણ “પજ્જતિ” એ શબ્દ પ્રથમની ૩ પર્યાપ્તિઓ પછી રાખેલો છે.

પર્યાપ્તિ સંબંધિ પુદ્ગલો

દરેક પર્યાપ્તિને જે પુદ્ગલોપચયરૂપ કહી છે તે પુદ્ગલો કયાં ?
તેનો યથાર્થ નિર્ણય તો શ્રી બહુશ્રુતગમ્ય છે, પરન્તુ અનેક ગ્રંથોમાં
પર્યાપ્તિઓનાં સ્વરૂપ વાંચવાથી મને જે ભાવાર્થ સમજાયો છે તે હું
લખું છું. તેમાં પણ વિશેષ અભિપ્રાય તત્ત્વાર્થને અનુસરી કહેલો છે.

પ્રથમ સમયે સામાન્ય સ્વરૂપે ગ્રહણ કરેલાં શરીર, ઇન્દ્રિય, ઉ-
ચ્છવાસ, માષા અને મન એ ૫પર્યાપ્તિ પ્રાયોગ્યપાંચ સ્વભાવવાળાં પુ-
દ્ગલો તે આહારપર્યાપ્તિ સંબંધિ જાણવાં. વળી એ પાંચે યોગ્યતાવા-
ળાં પુદ્ગલો ઔદારિક દેહધારી જીવને ઔદારિક વર્ગણનાં, વૈક્રિય-
દેહધારીને અને ઉત્તર વૈક્રિય રચનારને વૈક્રિયવર્ગણનાં, અને આ-
હારક શરીર રચનારને આહારક વર્ગણનાં જાણવાં અહિં ઉત્તર
શરીર રચતી ઢેલાએ પણ વાયુને ૪ અને વીજા જીવોને ૬ પર્યા-
પ્તિઓં તે તે શરીર સંબંધિ જૂદી રચવી પડે છે, માટે એ ત્રણ વર્ગ-
ણનાં પુદ્ગલો જે પ્રથમ સમયે ગ્રહણ કરાય છે તે આહારપર્યાપ્તિ સંબં-
ધિ સંભવે છે.

પ્રથમાદિસમયે સામાન્યસ્વરૂપે ગ્રહણ કરેલાં ઔદારિકાદિ ૩
વર્ગણનાં પુદ્ગલોમાંથી જેટલાં પુદ્ગલોનું ભવધારણીય શરીર (તૈ-
જસ કાર્મણસિવાયનાં ૩ શરીર) બને છે તેટલાં દેહપણે પરિણમેલાં
પુદ્ગલો શરીરપર્યાપ્તિ સંબંધિ જાણવાં. એ પુદ્ગલો પણ પૂર્વોક્ત રીતે
૩ વર્ગણનાં જાણવાં.

અભ્યન્તર'નિર્વૃત્તિ ઇન્દ્રિયરૂપ પુદ્ગલો તે ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ સંબં-

૧ અહિં શ્રી આચારાંગજીમાં કહેલી શુદ્ધાત્મપ્રદેશરૂપ અ-
ભ્યન્તરનિર્વૃત્તિ ઇન્દ્રિય નહિ, પણ અનેક શાસ્ત્રમાં કહેલી શુદ્ધ
પુદ્ગલપ્રદેશરૂપ અભ્યન્તરનિર્વૃત્તિ ઇન્દ્રિય જાણથી.

ધિ જાણવાં. કારણ કે શબ્દાદિવિષય ગ્રહણ કરવાની શક્તિ એ પુદ્ગલોના આલંબનવદે જ ઉત્પન્ન થાય છે. વાહનિર્વૃત્તિ ઇન્દ્રિયનાં પુદ્ગલો તો શરીરના ઉપાંગ રૂપ હોવાથી ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ સંબંધિ ન ગણાય, પરન્તુ શરીર સંબંધિજ ગણાય. આ ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ સંબંધિ પુદ્ગલો પણ ત્રણ ભવધારણીય દેહવર્ગજ્ઞાનાં જાણવાં.

પ્રથમાદિસમયે સામાન્યસ્વરૂપે ગ્રહણ કરેલાં પુદ્ગલોમાંથી તથા વિધ પરિણામ પામેલો જે પુદ્ગલસમૂહ આત્માને ઉચ્છવાસક્રિયામાં (ગ્રહણ પરિણમન અને આલંબનરૂપ ત્રણે ક્રિયામાં) વ્યાપૃત (વ્યાપારિત) કરવાનું સામર્થ્ય આપવાવાળો છે તે પુદ્ગલસમૂહ ઉચ્છવાસ પર્યાપ્તિસંબંધિ સંભવે છે. પરન્તુ શ્વાસોચ્છાસવર્ગજ્ઞાનાં પુદ્ગલો તે ઉચ્છવાસપર્યાપ્તિ સંબંધિ નહિં, કારણકે ઉચ્છવાસપર્યાપ્તિ સંબંધિ પુદ્ગલો તો ત્રણ ભવધારણીય દેહવર્ગજ્ઞાનાં છે.

પ્રથમાદિ સમયે સામાન્યસ્વરૂપે ગ્રહણ કરેલાં પુદ્ગલોમાંથી તથા વિધ પરિણામ પામેલો જે પુદ્ગલ સમૂહ આત્માને વચનક્રિયામાં (ગ્રહણાદિ ક્રિયામાં) વ્યાપૃત થવા સમર્થ કરે તે પુદ્ગલસમૂહ વચનપર્યાપ્તિસંબંધિ છે. પરન્તુ ભાષાવર્ગજ્ઞાનાં પુદ્ગલો તે ભાષાપર્યાપ્તિ સંબંધિ નહિં, અર્થાત્ વચનપર્યાપ્તિ સંબંધિ પુદ્ગલો પણ પૂર્વોક્ત ૩ વર્ગજ્ઞાનાં છે.

પ્રથમાદિ સમયે સામાન્ય સ્વરૂપે ગ્રહણ કરેલાં પુદ્ગલોમાંથી તથા વિધ પરિણામ પામેલો જે પુદ્ગલસમૂહ અત્તમાને મનઃક્રિયામાં વ્યાપૃત થવા સમર્થ કરે છે તે પુદ્ગલસમૂહ મનઃપર્યાપ્તિ સંબંધિ છે, પરન્તુ મનોવર્ગજ્ઞાનાં પુદ્ગલો મનઃપર્યાપ્તિ સંબંધિ ન ગણાય, કારણકે મનઃપર્યાપ્તિ સંબંધિ પુદ્ગલો તો પૂર્વોક્ત ૩ વર્ગજ્ઞાનાં છે.

શંકા—પર્યાપ્તિ સંબંધિ પુદ્ગલો શરીરમાં કયે સ્થાને રહે છે ?

૩ પર્યાપ્તિઓ સર્વ જીવો અવશ્ય પૂર્ણ કરીનેજ મરણ પામે માટે ગા-
થામાં પણ “પજ્જતિ” એ શબ્દ પ્રથમની ૩ પર્યાપ્તિઓ પછી રાખેલો છે.

પર્યાપ્તિ સંબંધિ પુદ્ગલો

દરેક પર્યાપ્તિને જે પુદ્ગલોપચયરૂપ કહી છે તે પુદ્ગલો કયાં ?
તેનો યથાર્થ નિર્ણય તો શ્રી વહુશ્રુતગમ્ય છે, પરન્તુ અનેક ગ્રંથોમાં
પર્યાપ્તિઓનાં સ્વરૂપ વાંચવાથી મને જે ભાવાર્થ સમજાયો છે તે હું
લખું છું. તેમાં પણ વિશેષ અભિપ્રાય તત્ત્વાર્થને અનુસરી કહેલો છે.

પ્રથમ સમયે સામાન્ય સ્વરૂપે ગ્રહણ કરેલાં શરીર, ઇન્દ્રિય, ઉ-
ચ્છ્વાસ, માષા અને મન એ ૫પર્યાપ્તિ પ્રાયોગ્ય પાંચ સ્વભાવવાળાં પુ-
દ્ગલો તે આહારપર્યાપ્તિ સંબંધિ જાણવાં. વ્હી એ પાંચે યોગ્યતાવા-
ળાં પુદ્ગલો ઔદારિક દેહધારી જીવને ઔદારિક વર્ગણાનાં, વૈક્રિય-
દેહધારીને અને ઉત્તર વૈક્રિય રચનારને વૈક્રિયવર્ગણાનાં, અને આ-
હારક શરીર રચનારને આહારક વર્ગણાનાં જાણવાં અહિં ઉત્તર
શરીર રચતી દેહાણ પણ વાયુને ૪ અને વીજા જીવોને ૬ પર્યા-
પ્તિઓં તે તે શરીર સંબંધિ જૂદી રચવી પડે છે, માટે એ ત્રણ વર્ગ-
ણાનાં પુદ્ગલો જે પ્રથમ સમયે ગ્રહણ કરાય છે તે આહારપર્યાપ્તિ સંબં-
ધિ સંભવે છે.

પ્રથમાદિસમયે સામાન્યસ્વરૂપે ગ્રહણ કરેલાં ઔદારિકાદિ ૩
વર્ગણાનાં પુદ્ગલોમાંથી જેટલાં પુદ્ગલોનું ભવધારણીય શરીર (તૈ-
જસ કાર્મણસિવાયનાં ૩ શરીર) બને છે તેટલાં દેહપણે પરિણમેલાં
પુદ્ગલો શરીરપર્યાપ્તિ સંબંધિ જાણવાં. એ પુદ્ગલો પણ પૂર્વોક્ત રીતે
૩ વર્ગણાનાં જાણવાં.

અભ્યન્તર'નિર્વૃત્તિ ઇન્દ્રિયરૂપ પુદ્ગલો તે ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ સંબં-

૧ અહિં શ્રી આચારાંગજીમાં કહેલી શુદ્ધાત્મપ્રદેશરૂપ અ-
ભ્યન્તરનિર્વૃત્તિ ઇન્દ્રિય નહિ, પણ અનેક શાસ્ત્રમાં કહેલી શુદ્ધ
પુદ્ગલપ્રદેશરૂપ અભ્યન્તરનિર્વૃત્તિ ઇન્દ્રિય જાણવી.

धि जाणवां. कारण के शब्दादिविषय ग्रहण करवानी शक्ति ए पुद्गलोना आलंबनवडे ज उत्पन्न थाय छे. बाह्यनिर्दृष्टि इन्द्रियनां पुद्गलो तो शरीरना उपांग रूप होवाथी इन्द्रियपर्याप्ति संबंधि न गणाय, परन्तु शरीर संबंधिज गणाय. आ इन्द्रियपर्याप्ति संबंधि पुद्गलो पण त्रण भवधारणीय देहवर्गणानां जाणवां.

प्रथमादिसमये सामान्यस्वरूपे ग्रहण करेलां पुद्गलोमांथी तथा विध परिणाम पामेलो जे पुद्गलसमूह आत्माने उच्छ्वासक्रियामां (ग्रहण परिणामन अने आलंबनरूप त्रणे क्रियामां) व्यापृत (व्यापारित) करवानुं सामर्थ्य आपवावालो छे ते पुद्गलसमूह उच्छ्वास पर्याप्तिसंबंधि संभवे छे. परन्तु आसोच्छ्वास वर्गणानां पुद्गलो ते उच्छ्वासपर्याप्ति संबंधि नहिं, कारणके उच्छ्वासपर्याप्ति संबंधि पुद्गलो तो त्रण भवधारणीय देहवर्गणानां छे.

प्रथमादि समये सामान्यस्वरूपे ग्रहण करेलां पुद्गलोमांथी तथाविध परिणाम पामेलो जे पुद्गल समूह आत्माने वचनक्रियामां (ग्रहणादि क्रियामां) व्यापृत थवा समर्थ करे ते पुद्गलसमूह वचनपर्याप्तिसंबंधि छे. परन्तु भाषावर्गणानां पुद्गलो ते भाषापर्याप्ति संबंधि नहिं, अर्थात् वचनपर्याप्ति संबंधि पुद्गलो पण पूर्वोक्त ३ वर्गणानां छे.

प्रथमादि समये सामान्य स्वरूपे ग्रहण करेलां पुद्गलोमांथी तथा विध परिणाम पामेलो जे पुद्गलसमूह आत्माने मनःक्रियामां व्यापृत थवा समर्थ करे छे ते पुद्गलसमूह मनःपर्याप्ति संबंधि छे, परन्तु मनोवर्गणानां पुद्गलो मनःपर्याप्ति संबंधि न गणाय, कारणके मनःपर्याप्ति संबंधि पुद्गलो तो पूर्वोक्त ३ वर्गणानां छे.

शंका—पर्याप्ति संबंधि पुद्गलो शरीरमां कये स्थाने रहे छे?

ઉત્તર—આહાર શરીર અને મનઃપર્યાપ્તિ સંબંધિ પુદ્ગલો શરીરમાં સર્વત્ર વ્યાપ્ત સંભવે છે. શ્રી તત્ત્વાર્થસૂત્રના વીજા અધ્યાયના ૧૧મા સૂત્રની 'વૃત્તિમાં દ્રવ્યમનના અર્થમાં મનઃપર્યાપ્તિનાં પુદ્ગલો સર્વ આત્મપ્રદેશવર્તી કહ્યાં છે, ઉચ્છવાસ અને ભાષાપર્યાપ્તિનાં પુદ્ગલોનું સ્થાન સ્પષ્ટ કહેવું અશક્ય છે, અને ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિનું સ્થાન ઇન્દ્રિય સ્થાવનત્ અમુક નિયતસ્થાનવર્તી છે.

પર્યાપ્તિઓની સમાપ્તિનો અનુક્રમ

પૂર્વોક્ત ૬ પર્યાપ્તિઓમાં જે જીવને જેટલી પર્યાપ્તિઓ હોય છે તે જીવ તેટલી પર્યાપ્તિઓને સમકાલે પ્રથમસમયેજ પ્રારંભે છે, પળ સંપૂર્ણ અનુક્રમે કરે છે. કારણકે આહારાદિ પર્યાપ્તિઓનાં પુદ્ગલો અનુક્રમે સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મતર પરિણામવાળાં રચવાં પડે છે. જેમ એક શેરરૂઢમાંથી જાડું સૂત્ર બેઠું કંતાય, અને શ્રીણું સૂત્ર ઘણે કાલે કંતાય તેમ પ-

૧ તે વૃત્તિનો પાઠ આ પ્રમાણે—તત્રમનોઽભિનિર્વૃત્યૈ યદલિકદ્રવ્યમુપાત્તમાત્મના સા મનઃપર્યાપ્તિર્નામકરણવિશેષણ સર્વાત્મપ્રદેશવર્તિના યાનનન્તપ્રદેશાન્મનોવર્ગણાયોગ્યાન્સ્કંધાન્ ચિત્તાર્થમાદત્તે તે કરણવિશેષપરિગૃહિતાઃ સ્કન્ધા દ્રવ્યમનોઽભિધીયન્તે.

અર્થઃ—ત્યાં મન રચવા માટે આત્માપ જે દલિકદ્રવ્ય ગ્રહણ કર્યું છે તે મનઃપર્યાપ્તિ પટલે કરણ વિશેષ છે, તે સર્વ આત્મપ્રદેશમાં વ્યાપ્ત થયેલા કરણવિશેષ વહે જે મનોવર્ગણા યોગ્ય અનંતપ્રદેશો સ્કંધોને ચિત્તને માટે ગ્રહણ કરે છે, તે કરણવિશેષ વહે ગ્રહણ કરેલા પુદ્ગલસ્કંધો દ્રવ્યમન કહેવાય છે. (પમાં મનપર્યાપ્તિ સંબંધી પુદ્ગલોને સર્વાત્મપ્રદેશવર્તી કહ્યાં છે.)

૨ કારણકે ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિમાં સ્પર્શેન્દ્રિયનાં પુદ્ગલો ચાંદીના પુતળાને ચઢાવેલા સોનાના ગિલિટની માફક શરીરની ઉપર અને (મધ્યભાગ વિના) અંદરના ભાગમાં પ્રતરરૂપે અવિચ્છિન્ન વ્યાપ્ત થયેલાં છે, અને જીવેન્દ્રિયાદિકનાં પુદ્ગલો તે તે વાણાકારને સ્થાનેજ ગોઠવાયલાં છે માટે શરીરમાં સર્વવ્યાપ્ત નહિ.

પર્યાપ્તિઓમાં પણ જાણવું (એ ભાવાર્થ શ્રી તત્ત્વાર્થભાષ્યનો છે). હવે તે સમાપ્તિનો અનુક્રમ આ પ્રમાણે—ઔદારિકશરીર સંબંધિ પર્યાપ્તિઓમાં પ્રથમ આહાર પર્યાપ્તિ પહેલે સમયેજ પૂર્ણ થાય છે, ત્યાર વાદ અન્તર્મુહૂર્તે શરીરપર્યાપ્તિ, ત્યારવાદ અન્તર્મુહૂર્તે ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થાય છે, એ પ્રમાણે પાંચે પર્યાપ્તિઓ અન્તર્મુહૂર્તે અન્તર્મુહૂર્તેને અન્તરે સંપૂર્ણ થાય છે. પુનઃ આહારક અને વૈક્રિયશરીર સંબંધિ પર્યાપ્તિઓમાં તો પ્રથમ આહારપર્યાપ્તિ પહેલે સમયેજ પૂર્ણ થાય છે, બીજી શરીરપર્યાપ્તિ અન્તર્મુહૂર્તે વાદ પૂર્ણ થાય છે, અને ઇન્દ્રિયાદિ ચારપર્યાપ્તિઓ એકેક સમયને અન્તરે પૂર્ણ થાય છે. (પુનઃ શ્રી ભગવતી-જી વિગેરે મૂલ સૂત્રમાં તો દેવોને ભાષા અને મનપર્યાપ્તિ સમકાલે કહી છે જેથી ત્યાં દેવોને 'પાંચ પર્યાપ્તિવાળા કહ્યા છે. શ્રી જીવાભિગમાદિ વૃત્તિમાં એ બે પર્યાપ્તિમાં એકત્વની વિવક્ષા અલ્પ 'અન્તરે પૂર્ણ થવાની અપેક્ષા કહી છે.

શંકા—વૈક્રિય શરીર અને આહારક શરીરોને તથા એકેન્દ્રિયોને

૧ તપનં સે ર્દેશાણે દેવિંદે દેવરાયા પંચવિદ્યાય પજ્જત્તીય પજ્જત્તિભાવં ગચ્છહ, તંજહા—આહારપજ્જત્તીય—શરીરપજ્જત્તીય—ઇન્દ્રિય પજ્જત્તીય—આણપાણ પજ્જત્તીય—માસામણ પજ્જત્તીય—તે કાલને વિશે તે ર્દેશાણ દેવેન્દ્ર દેવરાજા પાંચ પ્રકારની પર્યાપ્તિવડે પર્યાપ્તિભાવને પામે તે આ પ્રમાણે—આહાર પર્યાપ્તિવડે, શરીર પર્યાપ્તિવડે, ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિવડે, શ્વાસોચ્છવાસ પર્યાપ્તિવડે, અને ભાષામન પર્યાપ્તિવડે (પ્રાચીન કર્મગ્રંથ ટીકામાંથી).

૨ નઘરમિહ ભાષામન પર્યાપ્ત્યોઃ સમાપ્તિકાલાન્તરસ્ય શેષપર્યાપ્તિકાલાન્તરપેક્ષયા સ્તોકત્વાદેકત્વેન વિચક્ષણમિતિ.

તત્ત્વાર્થ સૂત્રમાં ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિમાં મન પર્યાપ્તિનો અંતર્ભાવ કરીને પાંચ પર્યાપ્તિઓ કહેલી છે તે વાત ચાલુ વર્ણનમાંજ કહી છે અને કહેવાશે. એ પ્રમાણે બંને શાસ્ત્રોમાં બે રીતે પાંચ પર્યાપ્તિઓ કહેલી છે.

આહારપર્યાપ્તિ તથા શરીરપર્યાપ્તિ કહી તો તેઓ ગ્રહણ કરેલા આહાર ને શું ચલ રસ પળે પરિણમાવે છે? અને તે રસીભૂત આહારમાંથી સાત ધાતુઓ પળ બનાવે છે? કારણકે તેઓને ચલ રસ કે સાત ધાતુમય શરીર હોતુ નથી એમ જૈન શાસ્ત્રમાં કહેલું છે તો તે ત્રણે જીવોને આહાર અને શરીરપર્યાપ્તિ કેવી રીતે હોય ?

ઉત્તર—એ ત્રણેને ચલરસ પરિણમન અથવા સાત ધાતુમય શરીર જોકે છે નહિં તો પળ આહારનું ગ્રહણ અને તે આહારને શરીર પળે પરિણમાવતું હોય છે, તે કારણથી એ ત્રણની આહારપર્યાપ્તિ આહારને ગ્રહણ કરવાની ક્રિયા સમાપ્તિથીજ હોય છે, જે વર્ણન આગલ શંકા સમાધાન પૂર્વક કહેવાશે. વળી તે આહારદ્વારા પ્રાપ્ત કરેલ પુદ્ગલોને વૈકલ્ય-આહારક-અને (એકેન્દ્રિય સંબંધિ) ઔદારિક શરીર પળે પરિણમાવે તે શરીર પર્યાપ્તિ જાણવી. પુનઃ આહારને ગ્રહણ કરવાથી પળ આહારપર્યાપ્તિ નવતત્ત્વમાપ્યમાં કહી છે તે આ પ્રમાણે—“આહારાદ્ગ્રહણે જા સત્તી તં ભણંતિ પજ્જત્તી” અર્થ:-આહારાદિ ગ્રહણ કરવામાં (જીવની) જે શક્તિ તે શક્તિને પર્યાપ્તિ કહે છે ” પુનઃ શરીરપર્યાપ્તિમાં સાત ધાતુપળે પરિણમાવવાની શક્તિરૂપ અર્થ તો ઔદારિક શરીરની મુખ્યતાએજ સર્વ શાસ્ત્રકારોએ કહેલો છે, ને તે અનુસારે મેં પળ અત્રે કહેલ છે, તો પળ વસ્તુતઃ તો જે જીવનું જેવું શરીર હોય તેવું શરીર રચવાની શક્તિને અથવા રચવાની ક્રિયા-સમાપ્તિનેજ શરીરપર્યાપ્તિ ગણી શકાય છે.

શંકા—૬ પર્યાપ્તિઓનો આરંભ સમકાલે થાય અને સમાપ્તિ અનુક્રમે થાય તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—જેમ એક શેર રૂમાંથી જાડું સૂત્ર કાંતવું હોયતો શેર રૂ બેલું પૂર્ણ થાય, અને ક્ષીણું સૂત્ર કાંતવું હોય તો ઘણે કાલે કંતાઈ કે તેમ આહારાદિ પર્યાપ્તિઓ અનુક્રમે સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મતર પરિણામવાળી

હોવાથી સમાપ્તિમાં અનુક્રમે અધિક અધિક કાલ લાગે છે. એ ભા-
વાર્થ શ્રીતત્ત્વાર્થસૂત્રમાંથી આગલ કહેવાશે.

શંકા—પ્રથમની ત્રણ પર્યાપ્તિઓ સર્વ જીવો અવશ્ય પૂર્ણ કરે
અને શેષપર્યાપ્તિઓ કરે અથવા ન કરે તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—જીવ આ ભવમાં પરભવતું આયુષ્ય વાંધ્યા પછી અન્ત-
ર્મુહૂર્ત આ ભવમાં રહી ત્યારવાદ મરણ પામીને પરભવમાં હતપક્ષ થઈ શકે,
અને આયુષ્યનો વંધ ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પૂર્ણ કર્યા વિના ન થાય એવો
નિયમ છે, માટે પ્રથમની ત્રણ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણકરીને ચોથી પર્યાપ્તિ
ના ચાલુ કાલમાં (અસમાપ્ત કાલમાં) અંતર્મુહૂર્તસુધી આયુષ્યનો
વંધ કરી (વાંધી) તદનંતર પુનઃ અન્તર્મુહૂર્ત જીવિત ભોગવી મરણ પામે
ત્યાંસુધી પણ એ જીવની ચોથી પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થઈ શકતી નથી. માટે
સર્વે અપર્યાપ્તા જીવો પણ પ્રથમની ત્રણ પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરે જ એવો
નિયમ છે, અને શેષપર્યાપ્તિઓ માટે એવો નિયમ નથી.

કયા જીવને કેટલી પર્યાપ્તિઓ હોય ?

પૂર્વે કહેલી ૬ પર્યાપ્તિઓમાંથી સર્વ એકેન્દ્રિય જીવોને પ્રથમ-
ની ૪ પર્યાપ્તિ છે દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, અને ચતુરિન્દ્રિયજીવોને પ્રથમ-
ની ૫ પર્યાપ્તિ, તેમજ અસંજ્ઞિ (સમ્મૂર્ચ્છિમ) પંચેન્દ્રિયને પ્રથમની
૬ પર્યાપ્તિ, અને સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયને ૬ પર્યાપ્તિ હોય છે. એ પ્રમાણે
સામાન્યથી ગાથાને અનુસારે જીવોમાં પર્યાપ્તિઓ કહી, અને વિશે-
ષથી આ પ્રમાણે—

સર્વ લઘ્વિઅપર્યાપ્ત જીવોને ૩ પર્યાપ્તિઓ પ્રથમની હોય છે.
જેથી સર્વ અપર્યાપ્ત સમ્મૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યચ, સમૂર્ચ્છિમ મનુ-

૧ લઘ્વિ પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત વગરેનું સ્વરૂપ આગલ
કહેવાય છે.

ત્ય' અને અપર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય તથા વિકલેન્દ્રિય ૫ મર્વને આશર-
 શરીર અને દેન્દ્રિય ૫ ૩ પર્યાપ્તિઓ હોય છે. તેમજ સ્થિર-
 પર્યાપ્તિ ગર્ભજ (મંદિ) નિર્યન પંચેન્દ્રિય અને ગર્ભજ (મંદિ) મ-
 નુષ્યને પણ ૩ પર્યાપ્તિઓ હોય છે. તથા સ્થિરપર્યાપ્તિ-
 કેન્દ્રિયોને ૪ પર્યાપ્તિ, સ્થિરપર્યાપ્તિ ગિરલેન્દ્રિય (સ્ત્રીન્દ્રિ-
 ષીન્દ્રિય—અને ચતુરિન્દ્રિય) ને તથા સ્થિરપર્યાપ્તિ પ્રમેદિ
 (મમ્મુર્લિમ નિર્યન) પંચેન્દ્રિયને ૫ પર્યાપ્તિઓ પ્રથમની હોય છે.
 (જદિ મમ્મુર્લિમ મનુષ્યો સ્થિરપર્યાપ્તિ હોઈ જશે તદિ નથી ને-
 ઓનું પ્રદેશ કર્યુનથી,) અને સ્થિરપર્યાપ્તિ મનુષ્ય— સ્ત્રી ૫૦ મૃ-
 તિર્યન સર્વદેવ અને મર્વ નારક જીવોને ૩૫ પર્યાપ્તિઓ હોય છે. કા-
 રણકે સ્થિરપર્યાપ્તિ નિર્યન અને મનુષ્ય અપૂર્ણ પર્યાપ્તિ ૫ મળ પા-
 મે નદિ, તેમજ દેવ અને નારક સ્થિરપર્યાપ્તિ હોતા નથી પણ સ્-
 થિર પર્યાપ્તિ જ હોય છે માટે તેઓ પણ અપૂર્ણ પર્યાપ્તિ ૫ મળ પા-
 મતા નથી.

પર્યાપ્તિના સંબંધમાં સ્થિર અને કરણ ભેદની વિવક્ષા

ચાલુ પ્રકરણમાં તેમજ વીજા પણ અનેક ગ્રંથોમાં સ્થિર અપર્યાપ્તિ

સ્થિર અપર્યાપ્તિ મમ્મુર્લિમ મનુષ્યોને ઉચ્છવાસપર્યાપ્તિ
 સંભવે નદિ, કારણકે સર્વે સ્થિર અપર્યાપ્તિને ૩ પર્યાપ્તિઓ
 સમાપ્ત થાય પણ કમગ્રયનો નિયમ છે તો પણ સ્થિરપર્યાપ્તિ
 વચ્ચરીમા અને શ્રી દ્રવ્યલોકપ્રકાશમાં મમ્મુર્લિમ મનુષ્યોને ૬-૮ પ્રાણ
 અને સૂક્ષ્મગ્રહણિ વૃત્તિમાં ૯ પ્રાણ કયા હોવાથી ઉચ્છવાસ અને
 ભાણ પ્રાણ કહેલો ગણાય, જહીં ઉચ્છવાસ પ્રાણ કહ્યો પશ્ચુ
 અપર્યાપ્તિનામકર્મ અને ઉચ્છવાસનામકર્મ ૫ વેનો સમકાલે ઉદય
 કોઈપણ શાસ્ત્રમાં અગીકૃત કર્યો નથી તો સ્થિર અપર્યાપ્તિ મમ્મુર્લિમ
 મનુષ્યને ઉચ્છવાસ પ્રાણ અને વચ્ચરીપ્રાણ ઉચ્છવાસ અને વચ્ચ-
 રીપર્યાપ્તિ પૂર્ણ કર્યા વિના કેથી રીતે હોય ? ને ચદુ ચિન્તારથા
 યોગ્ય છે. વઠી ૯ પ્રાણો કહેવાથી તો ને પર્યાપ્તિ થાય છે.

अने लब्धि पर्याप्त, तथा करण अपर्याप्त अने करणपर्याप्त जीवो-
नो संबंध घणी बार आवनो होवायी अत्रे पर्याप्तिना प्रसंगमां ते
चारे जीवोनुं किंचित् स्वरूप अर्थ मात्रयी कहेवाय छे—

जे जीव स्वयोग्य पर्याप्तिओ पूर्ण कर्या विनाज मरण पामे
ते लब्धिअपर्याप्त कहेवाय. जेमके एकेन्द्रिय जीवने स्वयोग्य पर्या-
प्तिओ ४ होय छे, तो ते चार पर्याप्तिओ पूर्ण न करे अने त्रण पू-
र्ण करीने ज (चालती चोयी पर्याप्तिमां) मरण पामी जाय तेवा
एकेन्द्रियजीवो लब्धि अपर्याप्त एकेन्द्रिय कहेवाय छे, अहिं लब्धि ते
अपर्याप्तनामकर्मना उदय संबंधि जाणवी. पुनः ए प्रमाणे विक-
लेन्द्रिय विगेरे स्वयोग्य पर्याप्तिओ पूर्ण कर्याविना मरण पामे तो
तेओ लब्धि अपर्याप्त विकलेन्द्रियादि कहेवाय. सर्व लब्धिअपर्याप्त
जीवो त्रणज पर्याप्तिओ पूर्ण करे छे ते आगळ कहेवाशे.

तथा जे जीव स्वयोग्य पर्याप्तिओ पूर्ण करीनेज मरण पामे एवी
योग्यतावाळो जीव लब्धिपर्याप्त कहेवाय. (अहिं लब्धि ते पर्याप्त-
नामकर्मना उदय संबंधि जाणवी.) जेमके जे एकेन्द्रिय जीव स्वयोग्य
४ पर्याप्तिओ, अने जे विकलेन्द्रिय अने असंज्ञिपंचेन्द्रिय जीव स्व-
योग्य ५ पर्याप्तिओ पूर्ण करीनेज मरण पामे तो तेवा एकेन्द्रिय-वि-
कलेन्द्रिय-अने असंज्ञिपंचेन्द्रिय जीवो लब्धिपर्याप्त कहेवाय.

तथा जे जीवे स्वयोग्य पर्याप्तिओ पूर्ण करी नथी परन्तु पूर्ण
करशे ते जीव करणअपर्याप्त कहेवाय. जेमकं स्वयोग्य चारे पर्या-
प्तिओ हवे पछी पूर्ण करशे एवा जीवे जो एक वा वे पर्याप्तिओ वा-
त्रण पर्याप्तिओ ज पूर्ण करी होय अने शेष अधूरी होय तो ते करण
अपर्याप्त एकेन्द्रिय कहेवाय छे, तेमज स्वयोग्य छए पर्याप्ति पूर्ण
करशे एवा मनुष्ये एक वे त्रण, चार के पांच पर्याप्तिओज पूर्ण करी
होय तो पण ते करणअपर्याप्त मनुष्य कहेवाय. करणअपर्याप्त ५-

જાનો આ અર્થ માત્ર લઙ્ઘિપર્યાપ્તિ જીવને જ લાગુ પડતો હોવાથી લઙ્ઘિ અપર્યાપ્તિજીવને પણ કરણઅપર્યાપ્તિપણું સંભવે તેવો અર્થ આપ્રમાણે છે.—સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓમાંથી જે જીવે સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ જ્યાંસુધી પૂર્ણ નથી કરી ત્યાંસુધી તે જીવ કરણઅપર્યાપ્તિ કહેવાય. જેમ લઙ્ઘિઅપર્યાપ્તિ એકેન્દ્રિય જીવ શ્વામોન્હવાસ પર્યાપ્તિ વડે કરણઅપર્યાપ્તિ (અને લઙ્ઘિઅપર્યાપ્તિ પણ) છે, પુનઃ એજ જાણે વાટે વહેતાં એકપણ પર્યાપ્તિ પ્રારંભી નથી તો તે ચારે પર્યાપ્તિવડે કરણઅપર્યાપ્તિ કહેવાય. એ પ્રમાણે જ્યાંસુધી સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓમાંની એક પણ પર્યાપ્તિ કરવી અધૂરી હોય તો તે અધૂરી રહેલી પર્યાપ્તિની અપેક્ષાએ કરણઅપર્યાપ્તિ જ કહેવાય. એ પ્રમાણે જ લઙ્ઘિપર્યાપ્તિ મનુષ્ય ભવાંતરથી આવતાં રસ્તામાં સર્વ (છપ) પર્યાપ્તિઓવડે કરણ અપર્યાપ્તિ છે, ત્યારવાદ આદાર પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતાં શેષ પાંચ પર્યાપ્તિવડે કરણઅપર્યાપ્તિ, શરીર પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતાં શેષ ચાર પર્યાપ્તિવડે કરણઅપર્યાપ્તિ, ડત્યાદિ રીતે યાવત્ પાંચ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ થયા વાદ મનઃપર્યાપ્તિની સમાપ્તિ ના ઉપાન્ત્ય સમય સુધી પણ મનઃપર્યાપ્તિવડે કરણ અપર્યાપ્તિ કહેવાય.

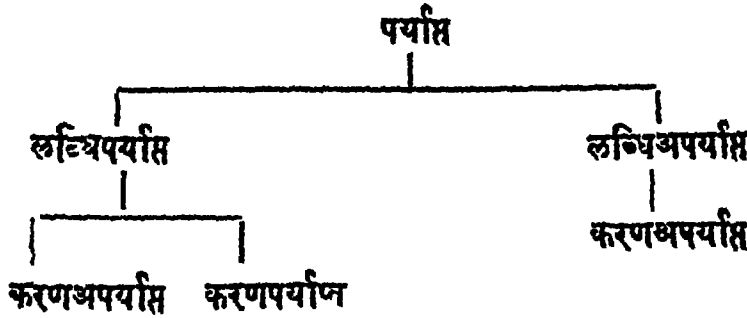
તથા સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ જે જીવે પૂર્ણ કરી લીધી તે જીવ (પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કર્યા વાદ) કરણપર્યાપ્તિ કહેવાય.

૧-૨ આ સંવંધમાં એવી પણ પ્રસિદ્ધી છે કે કરણ પટલે “ હિન્દ્રિય સુધીની પ્રથમની ૩ પર્યાપ્તિઓ ” સમાપ્ત થતાં કરણપર્યાપ્તિ અને સમાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી કરણઅપર્યાપ્તિ કહેવાય. પરન્તુ એ અર્થ સમ્યક્ પ્રકારે સંભવતો નથી, કારણકે કરણ પટલે “ શરીર હિન્દ્રિય વિગેરે (સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ) ” ખજો અર્થ સમ્યક્ સંભવે છે શ્રી દ્રવ્યલોકપ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—

કરણાનિ શરીરાક્ષા-દીનિ નિર્વ્યર્તિતાનિ ચૈ ।

તે સ્યુઃ કરણપર્યાપ્તાઃ, કરણાનાં સમર્થનાત્ ॥

पर्याप्त भेदाः

निर्वातितानि नाद्याऽपि, प्राणिभिः करणानि यैः ।

देहाक्षादीनि करणाऽपर्याप्तास्ते प्रकीर्तिताः =

ए वक्षे गायत्र्यां “ करण पटले शरीर अने इन्द्रियो वि-
गेरे ” एम कर्तुं छे. एमां “ विगेरे ” शब्दो उच्छ्वासादि
स्वयोन्य पर्याप्तिओज ग्रहण करी. श्री विचारपंचाशिकामां कर्तु
छे के—

नञ्जि पूरे पर. पूरिस्सइ स इह करणअपज्जतो ।

सो पुण कणपज्जतो, जेण ता पूरिया छंति ॥ ३९ ॥

ए गायानो टीकार्यः—“ अहं करण पटले शरीर अने इ-
न्द्रियादिबजे अपर्याप्त ते करण अपर्याप्त तेज जीव कहैवाय के
जे जीव पर्याप्तिओ हजी मुधी समाप्त करी नथी अर्थात् बनावी
नथी परन्तु केवल आगल समाप्त करओ पटले अवश्य स्वयोन्य
पर्याप्तिओ बनावशेज. वली करणपर्याप्त ते कहैवाय के जेणे ते
पोतानी (स्वयोन्य) पर्याप्तिओ पूर्ण करेली छे पटले बना-
वेली छे. ”

शंका—द्रव्य लोकप्रकाश विगेरेमां “ लब्धिअपर्याप्त जीवो
पण अवश्य करणपर्याप्ता थइनेज मरण पामे ” एवो भावार्थ
कर्तु छे तो ते केम बनी शके ?

उत्तर.—ते स्थाने करणपर्याप्त पटले इन्द्रियपर्याप्त अर्थ
धाय छे, पण लब्धि विगेरे चार भेदमांनो करणपर्याप्त भेद न गणवी.
वली करण अपर्याप्तिन तास्वादनसम्यक्त्व विगेरे होवानुं

एक जीवमां समकाले लब्ध्यादि पर्याप्तभेद.

જે જીવ લઙ્ઘિઅપર્યાપ્ત છે તે જીવ કરણ'અપર્યાપ્ત પણ છે.

પુનઃ જે જીવ લઙ્ઘિપર્યાપ્ત છે તે જીવ કરણઅપર્યાપ્ત અને કરણપર્યાપ્ત પણ છે. કારણકે લઙ્ઘિપર્યાપ્ત જીવે જ્યાં મુઘી સ્વયો-ગ્યપર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ નથી કરી ત્યાં મુઘી કરણઅપર્યાપ્ત કહેવાય, અને સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કર્યા બાદ કરણપર્યાપ્ત કહેવાય. અને જે લઙ્ઘિપર્યાપ્ત હોય તે જીવ લઙ્ઘિઅપર્યાપ્ત ન હોય, અને લઙ્ઘિ-અપર્યાપ્ત જીવ લઙ્ઘિપર્યાપ્ત ન હોય.

તથા જે જીવ કરણપર્યાપ્ત છે તે જીવ લઙ્ઘિપર્યાપ્ત જ છે, પરન્તુ લઙ્ઘિઅપર્યાપ્ત કે કરણઅપર્યાપ્ત નથી. કારણકે લઙ્ઘિપર્યાપ્તપણા વિના કરણપર્યાપ્તપણું સંભવેજ નહિં, અને કરણઅપર્યાપ્તપણું અને લઙ્ઘિઅપર્યાપ્તપણું તો જ જીવને પ્રત્યક્ષ વિરુદ્ધજ છે.

તથા જે જીવ કરણઅપર્યાપ્ત છે તે જીવ લઙ્ઘિઅપર્યાપ્ત અને લઙ્ઘિ-પર્યાપ્ત પણ હોય. કારણકે લઙ્ઘિઅપર્યાપ્ત જીવ તો પ્રથમ કથા પ્ર-માણે કરણઅપર્યાપ્તજ હોય છે, અને લઙ્ઘિપર્યાપ્તનીયે પણ જ્યાં મુઘી સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ નથી કરી ત્યાં મુઘી તે જીવ કરણઅપર્યાપ્તજ

ત્યાં કષ્ટ હોય ત્યાં લઙ્ઘિપર્યાપ્તાન્તર્ગત કરણઅપર્યાપ્તપણું શ્રેયો-કાર કરવું, પણ લઙ્ઘિઅપર્યાપ્ત જીવ સંબંધિ કરણઅપર્યાપ્તપણું નહિં.

૧. ચાલુ શ્રંખ્યાધિકારમાં સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિષ્ટે અપર્યાપ્તને કરણ અપર્યાપ્ત કહેલી હોવાથી લઙ્ઘિઅપર્યાપ્તને કરણઅપર્યાપ્ત ક-હ્યો છે, પરન્તુ જ જીવ સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરશે જ અપ-ક્ષાણ કરણઅપર્યાપ્તપણું ન જાણવું. અથવા લઙ્ઘિઅપર્યાપ્ત જીવો ગર્ભે નિશ્ચયથી અપર્યાપ્તરૂપ પક્ષે પ્રકારના હોવાથી તદ્દગત કલ્પ મેલના અમાયની અપક્ષાણ કરણઅપર્યાપ્તપણાની વિચારા શાસ્ત્રમાં કરી નથી તે પણ યોગ્ય છે.

छे, अने करणपर्याप्तपणुं तो ए जीवने प्रत्यक्ष विरोधीज छे. ए प्रमाणे चारेमां परस्पर भेदसंक्रान्ति नीचे प्रमाणे—

लब्धिअपर्याप्तिमां	१ लब्धिअप०	२ करणअप० (अपेक्षाएक०प०)
लब्धिपर्याप्तिमां	१ लब्धिपर्या०	२ करण अप०, ३ करणपर्या०
करणअपर्याप्तिमां	१ करणअप०	२ लब्धिअप० ३ लब्धिपर्याप्ति
करणपर्याप्तिमां	१ करणपर्या०	२ लब्धिपर्या०

लब्धिकरण पर्याप्तापर्याप्तपणानो काळ.

जीवने लब्धिअपर्याप्तपणुं अन्तर्मुहूर्त्त सुधी (एक भव आश्रयी) होय छे, कारणके लब्धिअपर्याप्त जीवतुं आयुष्य अन्तर्मुहूर्त्तयी अधिक होय नहि.—तथा लब्धिपर्याप्तपणुं भवना प्रथम समययी भवना अन्त्य समय सुधी रहे, कारणके लब्धिपर्याप्त जीवतुं लब्धिपर्याप्तपणुं भवना प्रथम समययी गणाय ते पण ज्यां सुधी जीवे त्यां सुधी ते जीव लब्धिपर्याप्तज कहैवाय. शास्त्रीमां ज्यां ज्यां पर्याप्त जीव कहा होय त्यां त्यां सर्वत्र लब्धिपर्याप्त जीवोज जाणवा. ज्यां ज्यां अपर्याप्त जीवो कहा होय त्यां त्यां प्रायः लब्धि जीवो जाणवा (कदाच करणअपर्याप्त जीवो पण देव—नारकना १९८ भेद तथा १४जीव भेद विगेरेनीपेठेगणाय छे). तथा करणअपर्याप्त पणुं जीवने एक अन्तर्मुहूर्त्त सुधीज होय छे, कारणके अन्तर्मुहूर्त्त व्यतीत यतां स्वयोग्य सर्व पर्याप्तिओ पूर्ण थाय छे.—तथा करण पर्याप्तपणानो काळ अन्तर्मुहूर्त्त न्यून स्वआयुष्यप्रमाण जाणवो. कारणके जीव विवक्षित भवमां गया पछी अन्तर्मुहूर्त्तवाद पर्याप्तिओ पूर्ण करवाथी करणपर्याप्त थाय छे ने ते पछी आत्मा भव सुधी करणपर्याप्त कहैवाय छे.

પર્યાપ્તાપર્યાપ્તિનું કાલ પ્રમાણ.

લઙ્ઘિ અપર્યાપ્ત	ભવ પ્રથમ સમયથી	અન્તર્મુહૂર્ત્ત પર્યન્ત
લઙ્ઘિ પર્યાપ્ત	"	આયુષ્યપર્યન્ત
કરણ-અપર્યાપ્ત	"	અન્તર્મુહૂર્ત્ત પર્યન્ત
કરણ પર્યાપ્ત	અન્તર્મુહૂર્ત્તન્યૂન	સ્વઆયુષ્યપર્યન્ત

પુનઃ કાયસ્થિતિકાલની વિવક્ષા કરીએ તો લઙ્ઘિઅપર્યાપ્ત-પણાનો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ કાલ અન્તર્મુહૂર્ત્ત છે, (એટલા કાલ સુધી જીવ લઙ્ઘિઅપર્યાપ્તપણે કેટલાક ભવ કરે), અને લઙ્ઘિપર્યાપ્તપણાનો કાલ જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત્ત, અને ઉત્કૃષ્ટ સાગરો-પમશતપૃથક્ત્વ (ઘણા તેકડો સાગરોપમ) છે. એ પ્રમાણે શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કાયસ્થિતિપદમાં કહ્યું છે. અને શેષ વેનો કાયસ્થિતિ કાલ તો પૂર્વોક્ત સામાન્ય કાલવત્ જાણવો.

શંકાઃ—કોઈ જીવ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કર્યા વિના મરણ પામે અને કોઈ જીવ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરીનેજ મરણ પામે તેનું કારણ શું ?

ઉત્તરઃ—જે જીવે પ્રથમના (પૂર્વ) ભવમાં પર્યાપ્તિનામ કર્મ ઉપાર્જન કરેલું હોય (વાંધેલું હોય,) તે જીવ આ ભવમાં આવી પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરીનેજ મરણ પામે, અને જે જીવે અપર્યાપ્ત નામ કર્મ વાંધ્યું હોય તો તે અપર્યાપ્તનામકર્મના ઉદયવહે પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કર્યા વિનાજ મરણ પામે. એ પ્રમાણે પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ થવામાં અને ન થવામાં 'નામકર્મ' મૂલ કારણ છે.

૧ નામકર્મજન્ય અપર્યાપ્તલઙ્ઘિ અથવા પર્યાપ્તલઙ્ઘિ માનવાનો શી જરૂર છે ? કારણકે પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થવી ન થવી તેમાં તો અલ્પ-દીર્ઘા યુષ્યજ કારણરૂપ હોઈ શકે. અર્થાત્ આયુષ્ય અલ્પ હોય તો પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ ન થાય અને આયુષ્ય અધિક હોયતો પર્યાપ્તિઓ

समाप्त थप्ली पर्याप्तिओनुं कार्य.

- प्रति समय आहार ग्रहण करवारूप क्रिया, अथवा दृष्टि आहारने खल रसरूपे परिणमाववानी क्रिया आहारपर्याप्तिरूप जीवशक्ति वडे थाय छे.

काययोगरूप शरीर चेष्टा (शरीरद्वारा आहारग्रहणादि कार्य करवुं) तथा धावन बल्गनादिमां समर्थता थवी, अने देह-प्रायोग्य ग्रहण कराता लोमाहार या कबलाहारद्वारा प्राप्त थयेळ पुद्गलोने शरीरपणे परिणमाववारूप क्रिया करवी ए शरीरपर्याप्ति समाप्त थवाथी थाय छे. (आ पर्याप्ति पूर्ण थवाथी श्री शीलांकाचार्य मते आगलनी ७ मी गाथामां कहेवातो भवधारणीय देह संबंधि काय योग प्राप्त थाय छे). इन्द्रियपर्याप्ति पूर्ण थवाथी जीव इन्द्रियोद्वारा विषयबोध करी शके छे.

तथा श्वासोच्छ्वासने ग्रहण करी परिणमावी अवलंबीने सू-कवानी क्रियारूप जे उच्छ्वास प्राण ते श्वासोच्छ्वास पर्याप्तिवडे उत्पन्न थाय छे.

अवश्य पूरी थायज. माटे पर्याप्तिओ पूर्ण थवा नहिं थवामां जूहुं नामकर्मजन्य लब्धिरूप कारण मानवुं ते आवश्यक नथी.

उत्तर — पक्षीने उडवामां हवा, बध्नुने देखवामां प्रकाश, अने मत्स्यने तरवामां जल जो के अवश्य साधनरूप छे, परन्तु पक्षी विगेरेनी पोतानी शक्ति विना उडवा विगेरेनुं कार्य बने नहिं, तेम पर्याप्तिओ अपूर्ण रहेवामां के पूर्ण थवामां आयुष्य सहकारी कारण अवश्य छे, परन्तु पूर्ण थवा न थवानी योग्यता तो नाम कर्मजन्य गणी शकाय. जेम मुद्गर न मारे तो घडो न फुटे अने मुद्गर मारे तो घडो फुटे ए वात खरी पण घडामां फुटवा नहिं फुटवानी योग्यता तो प्रथम अन्य कारणथीज रहेली गणी शकाय.

તથા ભાષા બોલવાની ક્રિયારૂપ જે વચનવલ્લ પ્રાણ તે ભાષાપર્યાપ્તિથી અને મનપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થવાથી જીવને ચિંતવન વ્યાપારરૂપ મનીવલ્લ પ્રાણ પ્રાપ્ત થાય છે. એ પ્રમાણે જીવને જીવિત પર્યન્ત કરવાયોગ્ય ૯ પ્રાણરૂપ ૯ કાર્યો એ ૬ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ થવાથી પ્રવર્તી શકે છે. અને આયુષ્ય પ્રાણ માટે કોઈ શક્તિની જરૂર નહિ હોવાથી આયુષ્ય પ્રાણના કારણરૂપ કોઈ પર્યાપ્તિ નથી. અથવા તો તેમાં પણ આહાર પર્યાપ્તિ આયુષ્ય પ્રાણને ટકાવવામાં મુખ્યત્વે સહકારી કારણ ગણાય, કારણકે આહાર ગ્રહણ વિના જીવિત ટકી શકતું નથી એ સ્પષ્ટ છે.

પર્યાપ્તિ સંબંધિ પૂર્વોક્ત સ્વરૂપ ઘણા ગ્રંથોમાંથી મળી આવે છે, અને શ્રીતત્ત્વાર્થ સૂત્રમાં પર્યાપ્તિ સંબંધિ જે વિશેષતા છે તે નીચે લખેલા અક્ષરશઃ ભાષાન્તરથી સમજાશે.

શ્રી તત્ત્વાર્થ સૂત્રનેઅનુસારે ૬ પર્યાપ્તિનું સ્વરૂપ.

ભાષ્યાર્થઃ—પર્યાપ્તિ ૫ પ્રકારની છે તે આ પ્રમાણે—૧ આહાર પર્યાપ્તિ, ૨ શરીર પર્યાપ્તિ, ૩ ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ, ૪ ઉચ્છવાસ પર્યાપ્તિ, અને ૫ ભાષાપર્યાપ્તિ. આત્માની ક્રિયાની સમાપ્તિ તે પર્યાપ્તિ કહેવાય.

ટીકાર્થઃ—પર્યાપ્તિ પાંચ પ્રકારની છે ઇત્યાદિ કહ્યું ત્યાં પર્યાપ્તિ તે પુદ્ગલસ્વરૂપ છે, કે જે કર્તા એવા આત્માનું કરણ વિશેષ છે, અર્થાત્ જે કરણવિશેષ વડે આત્માને આહારાદિ ગ્રહણશક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે કરણ જે પુદ્ગલોવડે વને છે તે આત્માએ પ્રાપ્ત કરેલા તથા પ્રકારના પરિણામવાળા પુદ્ગલોજ પર્યાપ્તિ શબ્દવડે કહેવાય છે. એ પ્રમાણે સામાન્યથી ઉદ્દેશ કરાયેલી પર્યાપ્તિઓને નામગ્રહણ પૂર્વક વિશેષપણે દર્શાવતાં (ભાષ્યકાર) આ પ્રમાણે કહે છે.

ભાષ્યાર્થઃ—આહારને ગ્રહણ કરવામાં સમર્થ એવા કરણની

ઉત્પત્તિ તે આહાર પર્યાપ્તિ. શરીર કરણની ઉત્પત્તિ તે શરીર પર્યાપ્તિ, ઇન્દ્રિયકરણની ઉત્પત્તિ તે ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ પ્રાણાપાન ઇટલે ઉચ્છવાસ નિઃશ્વાસને યોગ્ય કરણની ઉત્પત્તિ તે પ્રાણાપાન પર્યાપ્તિ, ભાષા યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ વિસર્જન કરવામાં સમર્થ થવા કરણની ઉત્પત્તિ તે ભાષા પર્યાપ્તિ. કહ્યું છે કે—

આહારસરીરિન્દ્રિય—ઉસ્સાસવઓમળોઽહિનિન્વિન્તી ॥
હોહ જઓ દલિયાઓ, કરણં પહ સા ઉ પજ્જત્તી ॥

(અર્થઃ—જે દલિકવઢે આહાર શરીર ઇન્દ્રિય ઉચ્છવાસ વચન અને મનની નિષ્પત્તિ થાય છે, તે પ્રત્યે (શક્તિરૂપ) જે કરણ તે પર્યાપ્તિ કહેવાય)

इति शब्द “ एटलीज पर्याप्तिओ छे ” एम दर्शाववा माटे छे. अहिं शंका थाय के—परममुनिओना वचनथी प्रसिद्ध थयेछी पर्याप्तिओ ६ छे, तो अहिं ५ केम कही ? तेना जवावमां जाणवुं के अहिं इन्द्रियपर्याप्ति ग्रहण करवाथी मनःपर्याप्तिनुं पण ग्रहण थयुं जाणवुं, माटे पर्याप्तिओ पांच छे एज निर्णय छे. वळी शंका थाय के शास्त्रकारोए तो मनने अनिन्द्रिय कहेल छे तो इन्द्रियना ग्रहणथी (अनिन्द्रियरूप) मन केम ग्रहण कराय ? तेनो जवाव ए छे के—जेम चक्षु आदि इन्द्रियो शब्दादि विषयने साक्षात् ग्रहण करे छे तेम मन (साक्षात् विषयग्राही) नथी, परन्तु सुख विगेरेने साक्षात् ग्रहण करनार होवाथी मन अपूर्ण इन्द्रियस्वरूप छे माटे मनने अनिन्द्रिय कह्युं छे. अने मन ते इन्द्रनुं—आत्मानुं किंग होवाथी इन्द्रिय पण कहेवाय छे. तथा केटलाएक आचार्यो मनः पर्याप्ति जूदी कहे छे एम आगल कहेवामां आवशे. वळी पर्याप्तिओ पांचज छे एम जे निर्णय कह्यो ते बाह्यकरणोनी अपेक्षाए

જાણવું, અને મન તો અંધ્યન્તર કરંણ છે માટે મનઃપર્યાપ્તિ જૂદી કહેવામાં કોઈ દોષ નથી. વન્ને રીતે મનઃપર્યાપ્તિનો સંભવ છે. હવે પર્યાપ્તિ એટલે સમાપ્તિ અર્થાત્ વિવક્ષિત ક્રિયાની સમાપ્તિ. તૈજસ અને કાર્મણ શરીર બાહ્યા આત્માનેજ ઔદારિક વિગેરે શરીર માત્ર કરવાનું હોવા છતાં પ્રથમ સમયે ઉત્પત્તિ વચ્ચેજ એ પર્યાપ્તિઓનો વિચાર કરાય છે, અર્થાત્ એ પરમવ ગ્રહણ વચ્ચેની છે. વળી એ ૬ પર્યાપ્તિઓ સમકાલે પ્રારંભાય છે અને અનુક્રમે સમાપ્ત થાય છે પણ સમકાલે સમાપ્ત થતી નથી. કારણ કે ઉત્તરોત્તર પર્યાપ્તિઓનો અનુક્રમે અધિક અધિક કાલ છે. તે સમાપ્ત થવાના અનુક્રમમાં પ્રથમ આહાર પર્યાપ્તિ, અને ત્યારબાદ અનુક્રમે શરીર, ઇન્દ્રિય, ઉચ્છવાસ, ભાષા, અને મનઃપર્યાપ્તિ છે. ત્યાં પ્રથમ આહારપર્યાપ્તિનું સ્વરૂપ નિરૂપણ કરવાને માટે (ભાષ્યકાર) આ પ્રમાણે કહે છે.

ભાષ્યાર્થ—શરીર, ઇન્દ્રિય, વચન, મન, અને ઉચ્છવાસ યોગ્ય દલિકદ્રવ્યને ગ્રહણ કરવા રૂપ ક્રિયાની સમાપ્તિ તે આહાર પર્યાપ્તિ, ગ્રહણ કરેલ (દલિક) ને શરીરપણે સ્થાપવા રૂપ ક્રિયાની સમાપ્તિ તે શરીર પર્યાપ્તિ, અર્હિ સ્થાપવું એટલે રચવું અથવા ઘડવું એવો અર્થ છે.

ટીકાર્થ—શરીર ઇન્દ્રિય વચન મન અને ઉચ્છવાસનાં આગમ પ્રસિદ્ધ વર્ગણાઓના અનુક્રમ પ્રમાણે જે તત્પ્રાયોગ્ય દલિકદ્રવ્યો તેની આહરણક્રિયા એટલે ગ્રહણક્રિયા તેની સમાપ્તિ તે આહારપર્યાપ્તિ તે કરણ વિગેષ છે. અર્હિ મન ગ્રહણ કરવાથી પ્રથમ ઇન્દ્રિય ગ્રહણ વડે મનનું જે ગ્રહણ કર્યું હતું તે સ્પષ્ટ કર્યું. તથા સામાન્ય પણે (શરીરાદિ અમુક રૂપેજ એમ નહિં એવા) ગ્રહણ કરેલ યોગ્ય પુદ્ગલ સમૂહનું શરીર અને (તે શરીરના) અંગોપાંગપણે સ્થાપવાની ક્રિયા એટલે રચવાની ક્રિયા તેની સમાપ્તિ તે શરીરપર્યા-

સિ. અહિં સ્થાપન શબ્દનો અર્થ (ભાષ્યકર્તા પોતેજ) વીજા, એકાર્થવાચક શબ્દોવડે જણાવે છે કે સ્થાપનું એટલે રચનું અથવા ઘડનું, અર્થાત્ શરીર વર્ગના પ્રાયોગ્ય પુદ્ગલોની અમુક પ્રકારે રચના (તે શરીરપર્યાપ્તિ).

ભાષ્યાર્થ—ત્વચા વિગેરે ઇન્દ્રિયોને રચવારૂપ ક્રિયાની સં-
માપ્તિ તે ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ.

ટીકાર્થ—ત્વચા એટલે સ્પર્શેન્દ્રિય તે વિગેરે ઇન્દ્રિયો એટલે સ્પર્શે, રસને, ઘ્રાણે, ચક્ષુ, અને શ્રોત્રેન્દ્રિય, અને મન એ ૬ ઇન્દ્રિયોનું સ્વરૂપ રચવારૂપ ક્રિયાની સમાપ્તિ તે ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ.

ભાષ્યાર્થ—પ્રાણાપાન ક્રિયા યોગ્ય દ્રવ્યનું ગ્રહણ અને વિસર્જન કરવાની શક્તિને રચવારૂપ ક્રિયાની સમાપ્તિ તે પ્રાણાપાન-પર્યાપ્તિ.

ટીકાર્થ—પ્રાણાપાન એટલે ઉચ્છવાસ અને નિઃશ્વાસક્રિયા સ્વરૂપ તે વન્નેનાં વર્ગનાના ક્રમ પ્રમાણે યોગ્ય દ્રવ્ય ગ્રહણ (અને વિસર્જન) કરવાનું સામર્થ્ય તે (સામર્થ્ય) ને રચવારૂપ ક્રિયાની સમાપ્તિ તે ઉચ્છવાસપર્યાપ્તિ.

ભાષ્યાર્થ—ભાષા યોગ્ય (દલિત) ને ગ્રહણ વિસર્જન કરવાની શક્તિને રચવારૂપ ક્રિયાની સમાપ્તિ તે ભાષાપર્યાપ્તિ.

ટીકાર્થ—અહિં પણ વર્ગનાના અનુક્રમ પ્રમાણે ભાષા પ્રાયોગ્ય દ્રવ્યને ગ્રહણ વિસર્જન કરવા સંબંધિ જે શક્તિ-સામર્થ્ય તે (શક્તિને) રચવારૂપ ક્રિયાની સમાપ્તિ તે ભાષાપર્યાપ્તિ.

ભાષ્યાર્થ—મનપણાને યોગ્ય દ્રવ્યો ગ્રહણ વિસર્જન કરવાની શક્તિને રચવારૂપ ક્રિયાની સમાપ્તિ તે મનપર્યાપ્તિ એમ કેટલા એક આચાર્ય કહે છે.

ટીકાર્થ—મનપણાને યોગ્ય એટલે મનોવર્ગના પ્રાયોગ્ય અર્થાત્ મનપણે પરિણમવામાં સમર્થ જે દ્રવ્યો તેને ગ્રહણ અને વિસર્જન કરવા સંબંધિ સામર્થ્યની રચનારૂપ ક્રિયાની પરિસમાપ્તિ તે મનઃપર્યાપ્તિ, એમ કેટલાએક આચાર્યો મનઃપર્યાપ્તિ જુદી કહે છે, અર્થાત્ ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ અને નોઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિના ગ્રહણમાં (મનઃપર્યાપ્તિને) મેળી ગણતા નથી, ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિથી મિત્ર ગણે છે, પરન્તુ મનઃપર્યાપ્તિને કેટલાએક આચાર્ય માને છે, અને કેટલાએક નથી માનતા એમ નહિં.

ભાષ્યાર્થ—એ પર્યાપ્તિઓ સમકાલે પ્રારંભાય છે છતાં પણ સમાપ્ત અનુક્રમે થાય છે તેનું કારણ એ છે કે એ પર્યાપ્તિઓ ઉત્તરોત્તર (અનુક્રમે) સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મતર છે, તેનાં દૃષ્ટાંતો સૂત્ર કાંતવા અને કાષ્ટ ઘડવાના અનુક્રમે (આ પ્રમાણે) છે.

ટીકાર્થ—એ છાંદ પર્યાપ્તિઓ સમકાલે આરંભાઈ છતી અનુક્રમે સમાપ્ત થાય છે તે દર્શાવે છે કે પર્યાપ્તિઓ વિપ્રમકાલે સમાપ્ત થાય છે તેનું શું કારણ ? (તેનો ઉત્તર) કહે છે કે પર્યાપ્તિઓ અનુક્રમે સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મતર છે. અર્થાત્ આહારપર્યાપ્તિથી શરીરપર્યાપ્તિ અતિ સૂક્ષ્મ છે, એટલે અતિ સૂક્ષ્મ દ્રવ્યના સમૂહવડે રચાયેલી છે, તેથી પણ ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ અતિશય સૂક્ષ્મ, તેથી પણ ઉચ્છવાસ પર્યાપ્તિ, તેથી પણ વચનપર્યાપ્તિ, અને તેથી પણ મનઃપર્યાપ્તિ અતિ સૂક્ષ્મ છે. માટે તેનું અનુક્રમે સૂક્ષ્મપણું દૃષ્ટાન્તથી જણાવે છે કે સૂત્ર કાંતવા અને કાષ્ટ ઘડવાના દૃષ્ટાંતે (એ પર્યાપ્તિઓ સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મતર છે) અર્થાત્ જાહું સૂત્ર કાંતનારી અને બારીક સૂત્ર કાંતનારી સૂત્ર કાંતવાનો સમકાલે પ્રારંભ કરે તોપણ જાહું સૂત્ર કાંતનારો કોકહું વ્હેણું પૂરું કરે, અને વીંજી ઘણે કાલે પૂરું કરે. તથા કાષ્ટ ઘડવામાં પણ એજ ક્રમ જાણવો કે સ્તંભ

વિગેરેનો સ્થૂલ આકાર વનાવવો અને તેને સમચોરસરૂપે કરવો તે અલ્પકાલમાં કરાય, અને તેજ સ્તંભને નીચેના મોંયતલ્લો-આના (કુંભી વિગેરેના) ભાગમાં પાંદડીઓ પાડી પૂતલોઓના સમૂહ સહિત વનાવવો હોય તો સમકાલે પ્રારંભ્યા છતાં પણ ઘણે કાલે વને. (ભાષ્યમાં કહેલા) વિગેરે ગ્રન્થથી ચિત્ર પુસ્ત (પુતલો) અને લેપ (રંગનું ચિત્ર) વિગેરેનું ગ્રહણ કરવું. તથા (ભાષ્યમાં કહેલા) “ અનુક્રમે દૃષ્ટાંતો (આ પ્રમાણે) ” એ વચનથી છાંય પર્યાપ્તિઓનું સ્વરૂપ અનુક્રમે છ દૃષ્ટાંતોપટે કહેવાનો પ્રારંભ કરે છે. માટે દૃષ્ટાન્તનું પ્રતિપાદન કરવા માટે (નીચે પ્રમાણે ભાષ્યકાર) કહે છે.

ભાષ્યાર્થ—ઘરના દલિકનું (કાષ્ટાદિ સામગ્રીનું) ગ્રહણ, સ્તંભ અને સ્થૂળા (આડી પાટડી) નું રચવું, દ્વારચઢે પ્રવેશ કરવા અને નિકળવાના સ્થાનનું રચવું, સૂવા વેસવા વિગેરે ક્રિયા (યોગ્ય સ્થાન) નું રચવું, તે સરખું પર્યાપ્તિનું રચવું છે. પર્યાપ્તિ પટલે તે તે પરિણામને યોગ્ય દલિક કે જે આત્માએ ગ્રહણ કરેલ હોય તે.

ટીકાર્થ—અર્હિં (ભાષ્યકાર) ઘરના દલિક (કાષ્ટ—ઈંટ—માટી—ચૂનો इत्यादि) વડે આહાર પર્યાપ્તિ સમજાવે છે. જેમ ઘર કરવું હોય ત્યારે સામાન્યપણે સાગ વિગેરેના કાષ્ટ રૂપ ઘરનું દલિક (કાષ્ટાદિ સામગ્રી) એકટું કરાય છે. (તેમ સામાન્યપણે તે તે યોગ્યતાવાળા પુદ્ગલનું કેવલ ગ્રહણ તે આહાર પર્યાપ્તિ). ત્યાર વાદ સામાન્યપણે ગ્રહણ કરેલા દલિકમાં અર્હિં સ્તંભ વા સ્થૂળા (મોઢ—આડું કાષ્ટ) થશે એમ નિરૂપણ કરાય છે (વિચારાય છે) તે પ્રમાણે અનેક પુદ્ગલો ગ્રહણ કર્યે છતે એમાં આ પુદ્ગલો

શરીર વર્ગના યોગ્ય છે અર્થાત્ શરીર નિષ્પાદન કરવામાં (નિ-
ષ્પત્તિમાં) સમર્થ છે, (તે પુદ્ગલોવડે અથવા તે પુદ્ગલોનું શરીર
વનાવવું) તે શરીર પર્યાપ્તિ. તથા ઘરની भीत વિગેરેની ડંચાઈ
રૂપ વિચાર કરવાનો છે તો પળ (भीत વિગેરેથી ઘર રચ્યે છતે પળ)
તેને કેટલાં દ્વાર વનાવવાં, અને તેમાં પળ આ (અમુક) દ્વાર પૂર્વમુખે
અને આ દ્વાર ઉત્તરમુખે પેસવા નિકલ્લા માટે (ઠીક પદ્ધતિ
એમ) વિચારાય છે (વનાવાય છે) તેમ ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પળ આ-
ત્મોપયોગની વૃત્તિ પેસવા નિકલવાના દ્વાર સરખી છે. એ પ્રમાણે
ઉચ્છવાસ પર્યાપ્તિ અને ભાષાપર્યાપ્તિ પળ એજ દૃષ્ટાંતવડે સમજવી,
(કારણ કે) દાર્શનિકના મેદથી દ્રષ્ટાંત મિત્ર હોય છે (પળ અહિં
દાર્શનિકનો મેદ નથી તેથી દૃષ્ટાંત મિત્ર આપ્યું નથી, કારણ કે
ઉચ્છવાસ અને ભાષામાં પળ પ્રવેશ નિર્ગમન વૃત્તિ ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ
તુલ્યજ છે). ત્યારવાદ દ્વાર સહિત ઘર વન્યે છતે પળ અહિં આ-
સન (દિવાનખાનું), અહિં સૂવાનું (શય્યાગૃહ), અને અહિં ભો-
જન શૂમિ (ભોજનગૃહ) વેસવા સૂવા અને જમવાની ક્રિયાઓ
કરવા માટે ગૃહસ્થો વિચારે છે (વનાવે છે) તેની પેટે હિતની
પ્રાપ્ત અને અહિતના ત્યાગની અપેક્ષારૂપ લક્ષણવાળી મનઃપર્યાપ્તિ
જાણવી. એ પ્રમાણે એ ૬ પર્યાપ્તિઓને જે કર્મ વનાવે તે કર્મ પ-
ર્યાપ્તિ નામકર્મ તે મઢીમાં મૂકેલા તૈયાર થયેલા ઘટ સરખું જાણવું
અને અપર્યાપ્તિ નામકર્મ તો નહિં વનેલ અને વનેલ પળ વિનાશ
પામવા યોગ્ય વટતુલ્ય છે, ઘટ સરખું છે. (હિત તત્ત્વાર્થ ભાષાન્તર
સપ્રાપ્ત. આ ભાષાન્તરમાં કૌંસમાં આવેલા શબ્દો લેખકના છે).

પર્યાપ્તિઓનો પ્રારંભ અને પૂર્ણતા ઇટલે શું ?

૬ પર્યાપ્તિઓમાં પ્રથમની ૩ પર્યાપ્તિઓનું કાર્ય (શક્તિ અને
શક્તિથી થતું કાર્ય) પ્રથમ સમયથીજ પ્રારંભાયું છે, અને ઉચ્છવા-

સાદિ ૩ પર્યાપ્તિઓનું કાર્ય જે ઉચ્છવાસાદિ વર્ગનાઓનું ગ્રહણ તે ઉચ્છવાસાદિ પર્યાપ્તિરૂપ પુદ્ગલો રચાયા વાદ થાય છે. પરન્તુ તે ઉચ્છવાસ પર્યાપ્તિ સ્વરૂપ પુદ્ગલોનો રચના પ્રારંભ તો પ્રથમ સમયથીજ શરૂ થયેલો છે, માટે સર્વે પર્યાપ્તિઓનો ઇટલે પર્યાપ્તિ સંબંધિ પુદ્ગલોનો રચના પ્રારંભ તો પ્રથમ સમયથીજ શરૂ થયેલો ગણાય, પરન્તુ તે પર્યાપ્તિરૂપ પુદ્ગલોની સમાપ્તિ તો પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે અનુક્રમેજ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

પ્રથમ સમયે જે પુદ્ગલો સામાન્ય સ્વરૂપવાળાં ગ્રહણ કર્યા તે પુદ્ગલોમાંથી તેજ સમયે કેટલાંક પુદ્ગલોને શરીરપણે સ્થાપ્યાં, કેટલાંક પુદ્ગલોની અભ્યન્તર નિર્વૃત્તિન્દ્રિય વનાવી, કેટલાંક પુદ્ગલો ઉચ્છવાસ કરણરૂપે રચ્યાં, કેટલાંક પુદ્ગલો ભાષાકરણરૂપે રચ્યાં, અને કેટલાંક પુદ્ગલો મનઃકરણરૂપે રચ્યાં, અને શરીરાદિપણે નહિં પરિણમી શકે એવાં પુદ્ગલોનો વીજે સમયે ત્યાગ કરશે. એ પ્રમાણે પ્રથમ સમયે પુદ્ગલો ગ્રહણ કરવાની જે આત્મશક્તિ તે પુદ્ગલોના ગ્રહણ નિમિત્તે પ્રવર્તી તે “ પ્રથમ સમયે આહારપર્યાપ્તિ સમાપ્ત થઈ ” એમ કહેવાય.

શંકા—પુદ્ગલોનો આહાર તો પ્રથમ સમય વાદ પણ ચાલુ રહેવાનો છે તો પ્રથમ સમયે આહારપર્યાપ્તિ રૂપ શક્તિ સમાપ્ત થઈ કેમ ગણાય ?

ઉત્તર—ગ્રહણકાર્ય ગમે તેટલા કાલ સુધી ચાલુ રહે પણ ગ્રહણશક્તિ તો ગ્રહણકાર્ય ચાલુ થયાની અપેક્ષાએ પ્રથમ સમયે સંપૂર્ણ થઈ ગણાય. અને તે પ્રાપ્ત થયેલી શક્તિ જેટલા કાલ સુધી ટકે તેટલા કાલ સુધી ગ્રહણકાર્ય થવામાં કોઈ વિરોધ નથી.

શંકા—પ્રથમ સમયે પ્રાપ્ત થયેલી શક્તિવડે પુદ્ગલ ગ્રહણ કર્યા? કે પુદ્ગલગ્રહણ વડે શક્તિ આવી કહેવાય ?

उत्तर—प्रथम समये (आत्मायां प्रथमथी रहेली) शक्तिवढे पुद्गल ग्रहण करी एम कहेवाय.

शंका—जो एम होय तो पर्याप्ति के जे पुद्गलना आलंवनवढे कहेवाय छे ते न बनी शके !

उत्तर—ए बात सत्य छे, परन्तु (प्रथम समयनी) ग्रहणशक्ति तो तैजसकर्मणदेहना आलंवनथी जीवमां प्रथमथीज हती, परन्तु ते शक्ति उत्पत्ति स्थाने जीव आच्यो नहोतो त्यां सुधी कार्य करनारी न हती, अने हवे उत्पत्तिस्थाने (ग्रहण करवा योग्य पुद्गलो-ना स्थानमां) आववाथी ते शक्ति स्वकार्य करनारी थइ ए हेतु-थीज प्रथम समये आहारग्रहण शक्ति प्राप्त थइ गणाय. ए प्रमाणे शरीरादि रचनानी शक्ति अने शरीर रचनानी श्रुआत पण जीव-मां प्रथम समयथीज छे, परन्तु ते शरीर बिगेरे ज्यां सुधी स्वकार्य सामर्थ्य पूरतुं न रचाय त्यां सुधी शरीरादिक वढे जीव अपर्याप्त-अशक्त गणाय, अने शरीरादि स्वकार्य सामर्थ्य जेटळुं रचाइ रहेत्यारे शरीरपर्याप्त (शरीरोपपञ्च द्वारा उत्पन्न थयेली जीवशक्ति-वालो) गणाय. शरीर जो के उत्पत्तिना प्रथम समयथी आस्वा भव सुधी प्रतिसमय रचाया करशे, परन्तु स्वकार्य सामर्थ्य पूरतुं रचावाना कारणथी “शरीरपर्याप्ति समाप्त थइ” अथवा “शरीर निष्पत्ति थइ” इत्यादि व्यपदेश थइ शके. ए प्रमाणे अभ्यन्तरनिर्वृत्तिइन्द्रिय स्वकार्य सामर्थ्य पूरती रचाय अने तेथी जीव अभ्यन्तरनिर्वृत्तिइन्द्रिय द्वारा शब्दादि विषय जाणवा समर्थ थाय के तुरंत “इन्द्रियपर्याप्ति अथवा इन्द्रियरचना समाप्त थइ” एम गणाय. वळी ए प्रमाणेज उच्छ्वास गिगेरे वर्गणा ग्रहणादिनुं कार्य थइ शके तेदलां उच्छ्वासादि करणनां (औदारिकादिनुं ३ वर्गणामांथी रचायलां) पुद्गलो रचाइ रहेत्यारे “उच्छ्वासादि

पर्याप्ति समाप्त थइ एवो व्यपदेश थाय.

शंका—आहार पर्याप्तिना अर्थमां “ जे शक्ति वडे आहृत पु-
द्गलो खलरस पणे परिणमे ते आहार पर्याप्ति” एमां खलरस परि-
णमन ते थुं ? कारणके मलादि रूप विशिष्ट खल तो शरीर पर्याप्तने लो-
माहारथी पण न संभवे तो ते वखतना ओजस् आहारथी केम होय ?
वली जेमांथी हाड विगेरे वने छे ते रस तो मात्र औदारिक शरीरी
त्रस जीवो ने ज होइ शके छे तो दरेक जीवमां ए आहार पर्याप्ति-
नो अर्थ केवी रीते जाणवो ?

उत्तर— ग्रहण करेलां पुद्गलोमांथी जे योग्य पुद्गलो छे तेने
शरीरादि रूपे रचवा, अने अयोग्य पुद्गलोने अलग करवा ते खल
रस परिणमन कहेवाय. मात्र मळ प्रमुखने ज खल अने हाड विगेरे
जेमांथी बनी शके ते रस एवो एकान्त अर्थ नथी. ए अर्थ तो मुख्य-
त्वे त्रस जीवनी औदारिक शरीर संबन्धी पर्याप्तिओ आश्रयी क-
वलाहारने अंगे जाणवो.

शंका—शरीरपर्याप्ति रचाया वाद जे शरीरनिष्पत्ति कहे-
वाय ते कया सामर्थ्यथी ?

उत्तर—भवधारणीय काययोगनी प्रवृत्तिथी अने ते काय-
योग वडे शरीरद्वारा लोमाहार ग्रहण करवाथी नवा शरीरनी
निष्पत्ति थवा मांडे. अहिं शरीरपर्याप्ति समाप्त थया वाद भव-
धारणीय काययोग ‘श्री शीलांकाचार्ये’ मानेलो छे. अने ‘पंचसंग्रहमां’
अन्य आचार्यना अभिप्रायथी शरीरपर्याप्ति वाद भवधारणीय काय-
योग मान्यो छे अने ‘कर्मग्रंथादिकमां’ तो पर्याप्तने ज भवधारणीय
काययोग मान्यो छे. ॥ इति षष्ठ गाथा विस्तरार्थः ॥

अवतरण—पूर्व गाथामां कया जीवने केटली पर्याप्तिओ
होय ते कहीने हवे आ गाथामां पूर्वोक्त पर्याप्तिओथी थनारा भा-

ત્રો (ધર્મી જીવના પર્યાયો) કે જેના સંયોગે નત્તદ્દેહનિવાસ રૂ-
પ જીવતું જીવન તથા જેના વિયોગે મરણ કહેવાય છે તેમજ જીવ
જેના વડે ઓઠગ્વાય અથવા કહેવાય એવાં ત્રણ લક્ષણો અને તે ત્રણ
લક્ષણો કયા જીવને કેટલાં હોઈ શકે તે પણ કહેવાય છે.

• પર્ણિદિયત્તિવલૂસા—સાઝ દસ પાણ ચડ છસગઅદ્દ ॥
ઇગદુત્તિચરિદીળં, અસન્નિસન્નીળ નવ દસ ચ ॥૭॥

સંસ્કૃતાનુવાદઃ

પંચેન્દ્રિયત્રિવલોચ્છવાસાપિ દશ પ્રાણાશ્ચત્વારઃપદ સસાષ્ટી ॥
અકલ્પિત્તિચતુરિન્દ્રિયાણામસંજ્ઞિસંજ્ઞિનાં નવ દશ ચ ॥૭॥

શબ્દાર્થઃ

પર્ણિદિય—પાંચ ઇન્દ્રિયો
ત્તિ—ત્રણ
વલૂ—વલ, યોગ,
અસાસ—શ્વાસોચ્છવાસ
આઝ—આયુષ્ય
દસ—દશ
પાણ—પ્રાણો છે.
ચડ—ચાર
છ—છ
સગ—સાત

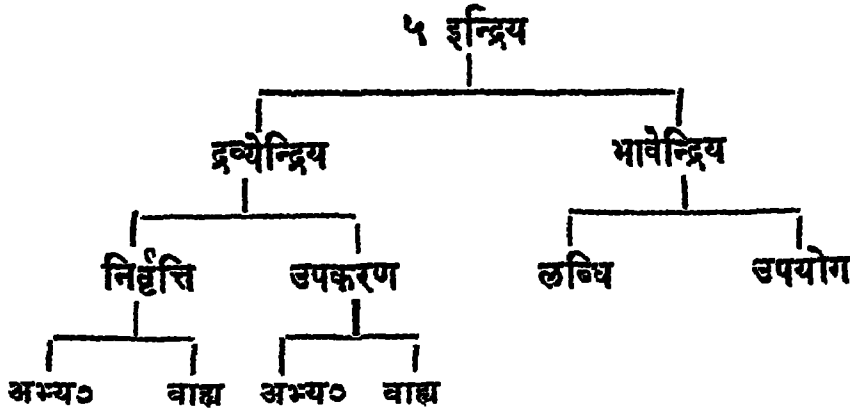
અદ્દ—આઠ
ઇગ—એકેન્દ્રિય જીવોને
દુ—દ્વીન્દ્રિયને
તિ—ત્રીન્દ્રિયને
ચરિદીળં—ચતુરિન્દ્રિયને
અસન્નિ—અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયને
સન્નીળ—સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયને
નવ—નવ
દસ—દશ
ચ—અને (ત્રણ પાદપૂરણાર્થે)

ગાથાર્થઃ—૫ ઇન્દ્રિયો, ૩ વલ (યોગ), ૧ શ્વાસોચ્છવાસ,
અને ૧ આયુષ્ય એ ૧૦ પ્રાણો છે, તેમાંથી એકેન્દ્રિયને ૪, દ્વીન્દ્રિયને
૬, ત્રીન્દ્રિયને ૭, ચતુરિન્દ્રિયને ૮, અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયને ૯, અને
સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયને ૧૦ પ્રાણ હોય છે.

विस्तरार्थः—पूर्वगाथामां पर्याप्तिं वर्णन कर्त्तव्यम् इवे आ
गाथामां ते पर्याप्तिनां कार्यरूप प्राणोर्नु विवेचन कराय छे.

॥ ५ इन्द्रिय ५ प्राणो. ॥

आत्मा जे इन्द्रियोद्वारा विषय (पदार्थ) जाणी शके छे, ते
इन्द्रियो, स्पर्शन-रसना-प्राण-चक्षु अनेश्रोत्र ए प्रमाणे पांच छे. इ-
न्द्रिय शब्द इन्द्र उपरथी बनेछो छे, इन्द्र एटले आत्मा तेनुं जे चि-
ह ते इन्द्रिय कहेवाय, ते इन्द्रिय द्रव्येन्द्रिय अने भावेन्द्रिय एम बे प्र-
कारे छे, पुनः निर्वृत्ति अने उपकरण एम द्रव्येन्द्रिय बे प्रकारनी छे,
पुनः निर्वृत्ति अने उपकरण द्रव्येन्द्रिय पण अभ्यन्तर अने बाह्य ए-
म बे बे प्रकारनी छे, तथा लब्धिभावेन्द्रिय अने उपयोगभावेन्द्रिय ए-
म भावेन्द्रिय पण बे प्रकारनी छे, तेनी भेद स्थापना आ प्रमाणे छे.

॥ इन्द्रियभेदना अर्थ. ॥

इन्द्रियोने स्थाने इन्द्रियोने आकारे गोठवायला विषय ग्रहण
करवानी शक्तिवाला अतिस्वच्छ पुद्गलो (इन्द्रियना पुद्गलो)
अथवा आत्मप्रदेशो ते 'अभ्यन्तरनिर्वृत्ति द्रव्येन्द्रिय' कहेवाय.
जेम चक्षुमां कीकी इत्यादि, एमां अभ्यन्तर स्पर्शननिर्वृत्ति द्रव्येन्द्रिय-
नो आकार दरेकजीवनो देहना आकारसरखो होय छे, इत्यादि सर्व

જીવોને અભ્યન્તર નિર્વૃત્તિ દ્રવ્યેન્દ્રિયના આકારો નિયતજ હોય છે, જે આગલ કહેવાય છે.

ઇન્દ્રિયોને સ્થાને દેખાતો કર્ણપર્પટિકાદિ વાદ્ય અંગનો આકાર તે 'વાદ્યનિર્વૃત્તિદ્રવ્યેન્દ્રિય,' જેમ ચક્ષુના ઢોળાં ઇત્યાદિ, એ વાદ્ય અંગરચનારૂપ ઇન્દ્રિયોનો આકાર દરેક જીવને જુદી જુદી જાતનો હોય છે. આગલ કહેવાતા ઇન્દ્રિયોના આકાર આ વાદ્યનિર્વૃત્તિના નહિ પણ અભ્યન્તરનિર્વૃત્તિના જાણવા. અહિં વન્ને સ્થાને ' નિર્વૃત્તિ એટલે રચના ' અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોની જે અંદરના ભાગની રચના તે અભ્યન્તરનિર્વૃત્તિ અને ઇન્દ્રિયોની વહારની જે રચના તે વાદ્યનિર્વૃત્તિ કહેવાય, અથવા નિર્વૃત્તિ એટલે આકૃતિ એવો અર્થ કરતાં ઇન્દ્રિયોની અંદરના ભાગની જે ચક્ષુગોચર ન થઈ શકે તેવા મુદ્દમ અને સ્વચ્છ પુદ્ગલોની અથવા આત્મપ્રદેશોની જે આકૃતિ તે અભ્યન્તરનિર્વૃત્તિ અને વહારના ભાગમાં સર્વને સાક્ષાત્ દેખાતા કર્ણપર્પટિકા (કાનપાપટી) વિગેરે આકૃતિ તે વાદ્યનિર્વૃત્તિ 'કહેવાય.

ઇન્દ્રિયની અભ્યન્તર આકૃતિમાં (અભ્યન્તરનિર્વૃત્તિ દ્રવ્યેન્દ્રિયમાં) રહેલી જે વિષય ગ્રહણ કરવાની શક્તિ તે 'અભ્યન્તર ઉપકરણેન્દ્રિય' કહેવાય. અહિં (ઉપકરણ એટલે) ઇન્દ્રિયને વિષય ગ્રહણ કરવામાં ઉપકાર કરનાર જે શક્તિવિશેષ તે ઉપકરણ કહેવાય, જેમ શ્રોત્રેન્દ્રિયની શ્રવણશક્તિ અને રસનેન્દ્રિયની આસ્વાદનશક્તિ.

તથા જીવને ઇન્દ્રિય દ્વારા વિષયબોધ કરવાની જે શક્તિ, (અથવા ઇન્દ્રિયાવરણકર્મનો ક્ષયોપશમ) તે 'લઙ્ઘિ ભાવેન્દ્રિય' કહેવાય.

૧ કર્ણેન્દ્રિયાદિનો જેમ પર્પટિકાદિ વાદ્ય આકૃતિ છે તેવી-
નીતે સ્પર્શેન્દ્રિયની વાદ્ય આકૃતિ જુદી નહિ હોવાથી સ્પર્શેન્દ્રિ-
યનો અભ્યન્તરઆકૃતિ અને વાદ્યાકૃતિ એકજ છે.

तथा जीव जे इन्द्रियना उपयोगमां (विषय ग्रहणमां) वर्ततो होय ते इन्द्रिय 'उपयोग भावेन्द्रिय' कहेवाय. पूर्वे कहेल लब्धि तो एक जीवने पांचे इन्द्रियोनी एकीसमये (समकाले) होय छे, परन्तु ते विषयावबोध करवानो व्यापार तो एक समये एकज इन्द्रियद्वारा होवाथी एक जीवने समकाले लब्धिथी पांचे इन्द्रियो संभवे छे अने उपयोगथी एक जीवने एकज इन्द्रिय कहेवाय अथवा एकेन्द्रियादि सर्व जीवोने लब्धि तो (इन्द्रियावरणक्षयोपशमतो) पांचे इन्द्रियोनी होय छे, परन्तु द्रव्येन्द्रिय कोइने एक तो कोइने बे ए प्रमाणे हीनाधिक छे, अने तैमां पण उपयोगतो एकज इन्द्रियनो होइ शके छे ए हेतुथी सर्वे जीवो लब्धि इन्द्रियवडे पंचेन्द्रिय छे, द्रव्येन्द्रिय वडे एकेन्द्रिय द्वीन्द्रिय त्रीन्द्रिय चतुरिन्द्रिय ने पंचेन्द्रिय छे, अने उपयोगेन्द्रियवडे सर्व जीवो एकेन्द्रिय छे एम पण कहीशकाय. ॥ इति इन्द्रियभेदार्थः ॥

॥ इन्द्रियोनुं स्थान. ॥

स्पर्शेन्द्रियनुं स्थान सर्व शरीर छे. अर्थात् सर्वदेहमां उपरना भागमां अने अंदरना भागमां स्पर्शेन्द्रियना (अभ्यन्तर निर्वृत्ति स्पर्शेन्द्रियना) अणुओ (पुद्गल प्रदेशयुक्त आत्म प्रदेशो) व्याप्त थयेला छे, अथवा शरीरनी त्वचाना (चामडीना) बहारना भागमां अने अंदर पण अभ्यन्तर स्पर्शेन्द्रियना परमाणुओ व्याप्त थयेला होय छे. तेथीज पीधेला शीतल पाणीनो अंदरना भागमां पण अनुभव थाय छे, वळी ए इन्द्रिय अवरखना पढ सरखी छे, त्यां त्वचानी बहारनुं अने अंदरनुं पढ जूदुं नथी पण एकज छे. ? तथा मुखनी अंदर जे जिह्वा (वाह्य निर्वृत्ति रूप) देखाय छे ते जीह्वामां उपर अने नीचेना भागमां रसनेन्द्रियना परमाणुओनुं (अभ्यन्तर

નિર્વૃત્તિનું) એકજ પદ (અંગુલના અસંખ્યતમા ભાગનું જાડું) પ-
થરાઈ રહેલું છે, તે ઇન્દ્રિય પરમાણુઓના પદબદે જીહ્વાપર આવેલા
સ્વારા સ્વાદા પદાર્થનો અનુભવ કરી શકાય છે, પરન્તુ દેખાતી જી-
ભવદે સ્વારા સ્વાદા પદાર્થના રસનો અનુભવ જીવને હોઈ શકે નહિ. ૨
તથા દેખાતી નાસિકાના પોલાણમાં ઉપરના ભાગમાં અંગુલના અ-
સંખ્યાતમા ભાગ જેટલી ઘ્રાણેન્દ્રિયની અભ્યન્તર આકૃતિ છે તેજ
ગંધ વિષયને ગ્રહણ કરી શકે છે. ૩ તથા ચક્ષુમાં કીકીની અંદર
અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગજેવડી સૂક્ષ્મ અભ્યન્તર ઇન્દ્રિયાકૃતિ
છે તેજ રૂપ વા આકાર દેખી શકે છે, પરન્તુ આંખની કીકી માત્ર
વિષય ગ્રહણ કરી શકતી નથી. ૪ તથા કર્ણપર્પટિકાના પોલાણમાં
અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેવડી સૂક્ષ્મ કર્ણેન્દ્રિય પુદ્ગલોની અભ્ય-
ન્તર આકૃતિ ગોઠવાયેલી છે, જે શબ્દને ગ્રહણ કરી શકે છે. ૫

ઉપર પ્રમાણે હોવાથી ત્વચા એ સ્પર્શેન્દ્રિયનો આધાર (સ્થાન)
છે, પણ ત્વચા એ પોતે સ્પર્શેન્દ્રિય નથી, પુનઃ જીહ્વા એ રસનેન્દ્રિ-
યનું સ્થાન છે પણ જીહ્વા પોતેજ રસનેન્દ્રિય નથી. પુનઃ નાસિકા
એ ઘ્રાણેન્દ્રિયનું સ્થાન છે પણ નાસિકા પોતે ઘ્રાણેન્દ્રિય
નથી, તથા આંખ-નેત્ર એ ચક્ષુ ઇન્દ્રિયનું સ્થાન છે, પણ આંખ (હો-
ઝા કે કીકી) પોતે ચક્ષુ ઇન્દ્રિય નથી, તેમજ કાન એ કર્ણેન્દ્રિયનું
સ્થાન છે પણ કાન પોતે કર્ણેન્દ્રિય નથી એ પ્રમાણે સ્થાન રૂપ
વાહ્ય નિર્વૃત્તિ અને વિષય ગ્રહણ કરનાર અભ્યન્તર નિર્વૃત્તિ બન્ને
ભિન્ન છે એમ સમજવું. ॥ ઇતિ ઇન્દ્રિયસ્થાનવિચારઃ ॥

॥ અભ્યન્તરેન્દ્રિયના આકાર. ॥

અભ્યન્તર સ્પર્શેન્દ્રિય જે જીવનું જેવું શરીર હોય તેવા આકાર-
ની છે, અર્થાત્ ભિન્ન ભિન્ન આકારની છે—અભ્યન્તર રસનેન્દ્રિય

सुरपाकारे (अस्त्राने आकारे) છે.—અભ્યન્તર દ્રાણેન્દ્રિય 'કાહલ' નામના વાજીંત્ર વિશેષને આકારે છે. અથવા 'અતિમુક્તકપુષ્પના આકારે' છે.—અભ્યન્તર ચક્ષુરિન્દ્રિય મસુર વા ચંદ્ર સરસા આકારવાળી છે.—અને અભ્યન્તર શ્રોત્રેન્દ્રિય કદંબવૃક્ષના ઘુષ્પ સરસા આકારની માંસની એક ગોઠી રૂપ છે. પુનઃ વાહ્યનિર્વૃત્તિ ઇન્દ્રિયો (પદ-લે ઇન્દ્રિયોની વાહ્ય આકૃતિઓ) તો દરેક જાતના જીવની જુદી જુદી હોવાથી નિયમિત આકાર કહી શકાય નહિં, જેમકે કર્ણેન્દ્રિયની વાહ્યાકૃતિ મનુષ્યને બે ચક્ષુઓને પઢલે 'લંબવર્તૂલ' ઉંચા નીચા ભાગયુક્ત છીપ સદૃશ છે, અને અશ્વની વાહ્ય કર્ણેન્દ્રિય નીચેથી પહોળી અને ઉપરથી હીન થતી છેડે અળીદાર અને વઢી ગયેલા પઢવાળી ચક્ષુઓની પઢલે ઉપર હોય છે, અને 'હાથીની તો તદ્દન મૂપઢા સરસી વાહ્યકર્ણાકૃતિ હોય છે. એ પ્રમાણે વાહ્યાકૃતિઓ (વાહ્યનિર્વૃત્તીન્દ્રિયો) દરેક જાતના જીવને ભિન્ન ભિન્ન હોવાથી અમુક નિયમિત આકારની કહી શકાય નહિં, અને અભ્યન્તર આકૃતિઓ સર્વ જીવને એક સરસા આકારવાળી હોવાથી ઉપર કહેલી છે.

॥ ઇન્દ્રિયોની 'લંવાઈ પહોળાઈ અને જાડાઈ. ॥

અભ્યન્તર સ્પર્શેન્દ્રિય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી જાડી, અને સ્વસ્ત્રદેહ પ્રમાણ લાંબી પહોળી છે. જેથી એ ઇન્દ્રિયનું અતિ પાતલું પદ ત્વચાના ઉપર અને અંદરના ભાગમાં જૂદું નહિં પણ એકજ પથરાયલું છે, પરંતુ ત્વચાના મધ્ય ભાગમાં (એટલે ત્વચાની

૧ પદઘમ નામનું વાજીંત્ર.

૨ અતિમુક્તક એ વૃક્ષ વિશેષ છે.

૩ સ્પર્શેન્દ્રિયની લંવાઈ પહોળાઈ ઉત્તેષાંગુલને અનુસારે છે, અને રસનેન્દ્રિયાદિની લંવાઈ પહોળાઈ આત્માંગુલને અનુસારે જાણવી. પુનઃ જાડાઈ તો સર્વની ઉત્તેષાંગુલથી સંભવે છે એ સંબંધિ વિસ્તાર પ્રથાન્તરથી જાણવો.

મધ્ય જાડાહમાં) એ ઇન્દ્રિયના અણુઓ નથી. એ હેતુથી એ અભ્યન્તર સ્પર્શેન્દ્રિય અંદરના ભાગમાં (એટલે ત્વચાના મધ્ય ભાગમાં) પોક-લ (સુપિરયુક્ત-પોલાણ વાળી) છે.—તથા રસનેન્દ્રિય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણજાડી, અને અંગુલપૃથક્ત્વ(વધુમાં વધુ ૯ આંગલ) જેટલી લાંબી પહોળી છે. આ રસનેન્દ્રિયનું પણ અતિ પાતલું પદ જિહ્વાના ઉપર-નીચેના ભાગમાં પથરાયેલું છે, પણ મધ્ય ભાગમાં નહિ—તથા દ્રાણેન્દ્રિય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી જાડી અને લાંબી પહોળી છે, એ હેતુથી આ ઇન્દ્રિયનું પાતલું પદ નથી. પણ તથા પ્રકારનો વૃત્તાકાર સંભવે છે,—તથા ચક્ષુ અને શ્રોત્રેન્દ્રિયની લંબાઈ પહોળાઈ અને જાડાઈ પણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની વૃત્તાકારે છે,

॥ ઇન્દ્રિયોનો વિષય અને વિષય ગ્રહણ ક્ષેત્ર. ॥

૧ સ્પર્શેન્દ્રિયનો વિષય પદાર્થમાં રહેલા સ્નિગ્ધ-રુક્ષ-શીત-ઉષ્ણ-મૃદુ-કર્કશ-ગુરુ-અને લઘુ એ આઠ પ્રકારના સ્પર્શ જાણવાનો છે. અને ' ૯ યોજન દૂર રહેલા પદાર્થોના તેમાંથી નીકળેલા કેટલાક પુદ્ગલો આવી સ્પર્શેન્દ્રિયને અડે છે તેથી તે દૂરના પદાર્થોના પણ સ્પર્શોને જાણી શકે છે. એથી અધિક દૂર રહેલા પદાર્થોથી નીકળી આવેલા સ્પર્શયુક્ત પુદ્ગલો સ્વભાવેજ અયોગ્ય થવાથી સ્પર્શેન્દ્રિય ગ્રહણ કરી શકે નહિ. પુનઃ 'સ્નિગ્ધાદિ સ્પર્શો તો પ્રાપ્ત પદાર્થના અનુભવી શકે એમ સંભવે છે.

૨ રસનેન્દ્રિયનો વિષય પદાર્થોમાં રહેલા તીક્ષ્ણ-કઠવા-મધુર-ત્રાટા-તૂરા (નિત્ત-કટુ-મધુર-આમ્લ-અને કષાયલો) એ પાંચ પ્રકારના રસ જાણવાનો છે, અને નવ યોજન દૂર રહેલા પદાર્થોના તેમાં-

૧ અહિં કહેવાતું વિષયોનું ક્ષેત્ર આત્માંગુલને અનુસારે જાણવું

૨ એ વાતનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ ગ્રંથાન્તરોમાં દેખાતો નથી પરંતુ અનુભવ નિદ્ધ સર્વને હોવાથી લખેલ છે.

थी नीकळेला केटलाक पुढलो आवी रसनेन्द्रियने अढेले तेथी ते दूरना पदार्थोना पण रसने रसनेन्द्रिय ग्रहण करेले, अने अधिक दूर रहेला पदार्थोमांथी नीकळेला रसयुक्त पुढलो स्वभावेज रसनेन्द्रियने अयोग्य थाय छे. (अहिं खारो रस. मधुररसमां अंतर्गत जाणवो.)

३ घ्राणेन्द्रिय पदार्थोमां रहेल सुगंध वा दुर्गंधने जाणी शके छे. अने ९ योजन दूरथी आवेलो गंध ग्रहण करी शके छे. पूर्वनी माफक योग्यायोग्यत्वनी भावना विचारी लेवी.

४ चक्षु इन्द्रिय पदार्थोना रूप-वर्ण अने आकारने देखी शके छे. अने ते वधुमां वधु लाख योजन दूर रहेला निस्तेज पदार्थोने देखी शके छे, अने चंद्र सूर्यादि तेजस्वी पदार्थोने तो घणा लाख (२१ लाख-उपरांत योजन दूरथी पण पुष्करार्धना मनुष्यो) देखी शके छे. आ रूप पण कृष्ण-नील-पीत-रक्त अने श्वेत (कालो- लीलो- पीलो-लाल- अने धोळो) एम ५ प्रकारे छे.

५ श्रोत्रेन्द्रिय 'सचित्त' 'अचित्त' अने 'मिश्र' शब्द-अवाजने सांभळी शके छे, अने ते १२ योजन दूरथी आवेल शब्दने सांभळी शके छे. ए प्रमाणे उत्कृष्ट क्षेत्रमर्यादा कही, अने जघन्य (लघुमां लघु) क्षेत्रमर्यादा आ प्रमाणे—चक्षु इन्द्रिय अंगुलना संख्यातमा भाग जेटले दूर रहेलो पदार्थ देखी शके, अने शेष इन्द्रियो अं-

१ सजीव वस्तुमांथी प्रगट थयेलो शब्द सचित्त गणाय जेम जीवनो.

२ निर्जीव वस्तुमांथी प्रगट थयेलो शब्द अचित्त गणाय जेम पथरानी साथे अफळायला पथथरनो.

३ जीव प्रयत्नथी थयेलो निर्जीव पदार्थनो शब्द मिश्र गणाय. जेम मौढाथी वागती भूंगळ वगेरेनो, अहिं प्रसंगे ८ स्पर्श-५ रस-२ गंध-५ रूप (वर्ण)-अने ३ शब्द मली पांच इन्द्रियोना २३ विषयो पण कळा.

ગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલે દૂરથી આવેલા વિષયને ગ્રહણ કરી (અનુભવી) શકે.

॥ ઇન્દ્રિયોનું પ્રાપ્યકારી અને અપ્રાપ્યકારી પાણું. ॥

રપર્શેન્દ્રિય-રસનેન્દ્રિય-ગ્રાણેન્દ્રિય-અને શ્રોત્રેન્દ્રિય એ ચાર ઇન્દ્રિયો પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા વિષયનેજ ગ્રહણ કરી [જાણી] શકે છે માટે પ્રાપ્યકારી છે, કારણકે સ્પર્શેન્દ્રિયને ઉષ્ણ વા શીત જલનો રપર્જ થયા સિવાય (વસ્તુનો પરસ્પર સંબંધ થયા સિવાય) જલની ઉષ્ણતા અથવા શીતલતા માલુમ પડતી નથી. એ પ્રમાણે રસનેન્દ્રિયાદિમાં ઇન્દ્રિય અને વિષયનો પરસ્પર સંબંધ થાય તોજ તે વિષયનો અનુભવ થઈ શકે છે માટે પ્રાપ્યકારી છે.

તથા ચક્ષુ અને મન એ બે ઇન્દ્રિયો અપ્રાપ્ત વિષયને (જેટલે પોતાને સંબંધ કરીને રહેલા વિષયને નહિ પણ દૂર રહેલા વિષયને) અનુભવી શકે છે (દેખી યા ચિંતવી શકે છે) માટે અપ્રાપ્યકારી છે. કારણકે ચક્ષુમાં પડેલું તુણસ્વલું ચક્ષુ દેખી શકે નહિ, અને મન જે પદાર્થને ચિંતવે છે તે પદાર્થ^૧ મનઃ પુદ્ગલોની સાથે આવીને સંબંધવાળો થતો નથી, તેમજ મનના પુદ્ગલો પણ ત્યાં જડને લાગતા નથી, માટે એ બન્ને અપ્રાપ્યકારી છે. (અહિં પ્રકરણ ઇન્દ્રિયોનું ચાલે છે, તોપણ અપ્રાપ્યકારીપણાને પ્રસંગે મન નો ઇન્દ્રિય હોવા છતાં પણ મનનું અપ્રાપ્યકારીપણું કહ્યું.)

॥ ઇન્દ્રિયોના અણુ તથા ક્ષેત્રનું અલ્પબહુત્વ. ॥

સર્વ ઇન્દ્રિયો (અભ્યન્તર ઇન્દ્રિયો) અનંત પરમાણુની બનેલી

૧ મન એ પુદ્ગલસ્વરૂપ છે તે સંબંધ ચાલુ ધિવેચનમાં જ મનોબલ વચ્ચે કહેવાશે.

छे, तथा असंख्य आकाश प्रदेश जेटलाक्षेत्रमां रहेली छे तोपण पर-
स्पर हीनाधिकता कहेवाय छे—चक्षु इन्द्रिय सर्वथी ओछा (पण
असंख्य) आकाश प्रदेशमां रहेली छे. अर्थात् चक्षु इन्द्रियनुं 'क-
द सर्वथी नानुं छे, तेथी कर्णेन्द्रिय संख्यातगुणी मोटी छे, तेथी घ्रा-
णेन्द्रिय संख्यातगुण मोटी छे. तेथी रसनेन्द्रिय 'असंख्य गुण मो-
टी छे, अने तेथी स्पर्शेन्द्रिय 'संख्यात गुण मोटी छे, तथा चक्षुइन्द्रिय
अल्प परमाणुनी बनेली छे, तेथी श्रोत्रेन्द्रिय संख्यात गुण परमाणु-
नी बनेली छे, तेथी घ्राणेन्द्रिय असंख्य गुण परमाणुनी बनेली छे,
तेथी जीह्वा असंख्य गुण परमाणुनी बनेली छे, अने तेथी स्पर्शेन्द्रिय
असंख्यगुण परमाणुओनी बनेली छे.

पुनः संज्ञी जीवमां आ इन्द्रियो विषय ग्रहण करी मनने जाग्रत
करे, अने ते मनद्वारा जीवने विषयबोध थाय, परन्तु मन विना
इन्द्रिय मात्रथी ज संज्ञी जीवने विषयबोध न होय, अने असंज्ञि
जीवो तो मननी सहाय विना परभार्यो इन्द्रियद्वारा विषयबोध
करी शके छे.

॥ कइ इन्द्रिय कया जीवने होय ? ॥

स्पर्शेन्द्रिय सर्व संसारी जीव मात्रने होय, रसनेन्द्रिय पृथ्वी

१ अहिं कद ते लंबाई प्होळाईरूप गणवुं पण जाडाई-
रूप नहिं. कारणके जाडाई तो सर्वनी अंगुलनो असंख्यातमो
भाग ज छे.

२ अंगुलना असंख्यतमा भाग करतां अंगुल पृथक्त्व अ-
संख्यगुण मोटुं होवाथी.

३ ९ आत्माअंगुलथी ३ गाड (स्पर्शेन्द्रिय वधुमां वधु
३ गाड मोटी होवाथी) पटले ५७६००० उत्सेध अंगुल संख्यात
गुण होवाथी.

જલ અગ્નિ વાયુ ને વનસ્પતિ એ પાંચ સ્થાવર વિના સર્વ જીવને હોય, ઘ્રાણેન્દ્રિય સ્થાવર અને ક્ષીન્દ્રિય સિવાયના સર્વ જીવને હોય, ચક્ષુ ઇન્દ્રિય સ્થાવર—ત્રે ઇન્દ્રિય—અને ત્રીન્દ્રિય સિવાય સર્વ જીવને હોય, અને શ્રોત્રેન્દ્રિય ફક્ત પંચેન્દ્રિય જીવોને જ હોય.

॥ કઈ ઇન્દ્રિયો અલ્પ અને કઈ અધિક છે ? ॥

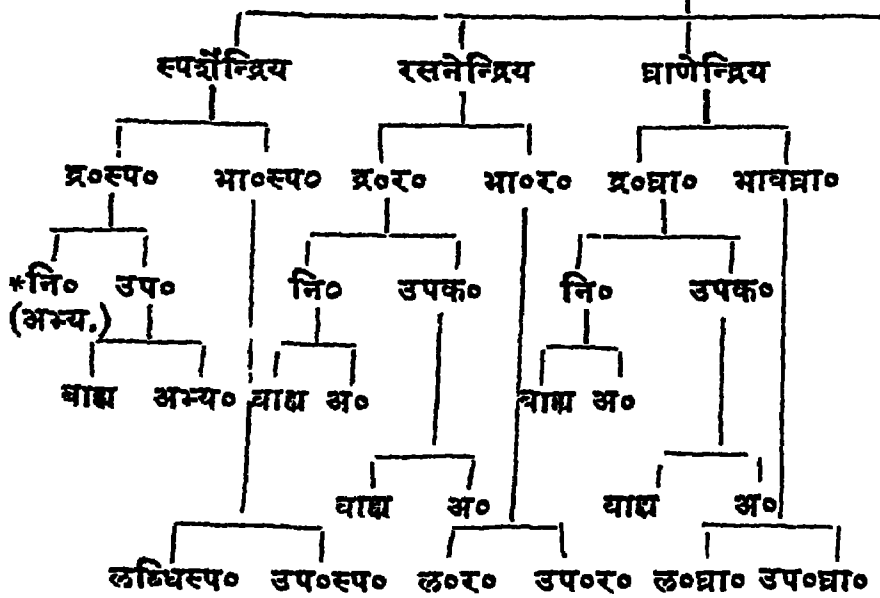
સર્વ જગતમાં કર્ણેન્દ્રિયની સંખ્યા અલ્પ છે (કારણકે પંચેન્દ્રિય જીવો થોડાજ છે), તેથી ચક્ષુ ઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે (એટલે દ્વિગુણથી ન્યૂન છે.), તેથી ઘ્રાણેન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, તેથી રસનેન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, તેથી સ્પર્શેન્દ્રિય અનંત ગુણ છે. (કારણકે સાધારણ વનસ્પતિ અનંત છે)'

એ પ્રમાણે ૫ ઇન્દ્રિય પ્રાણનું કિંચિત્ સ્વરૂપ કહીને હવે છઠ્ઠા મનોબલ પ્રાણનું સ્વરૂપ કહેવાય છે.

॥ इन्द्रियोना २९ भेदनी

॥ इन्द्रिय ॥

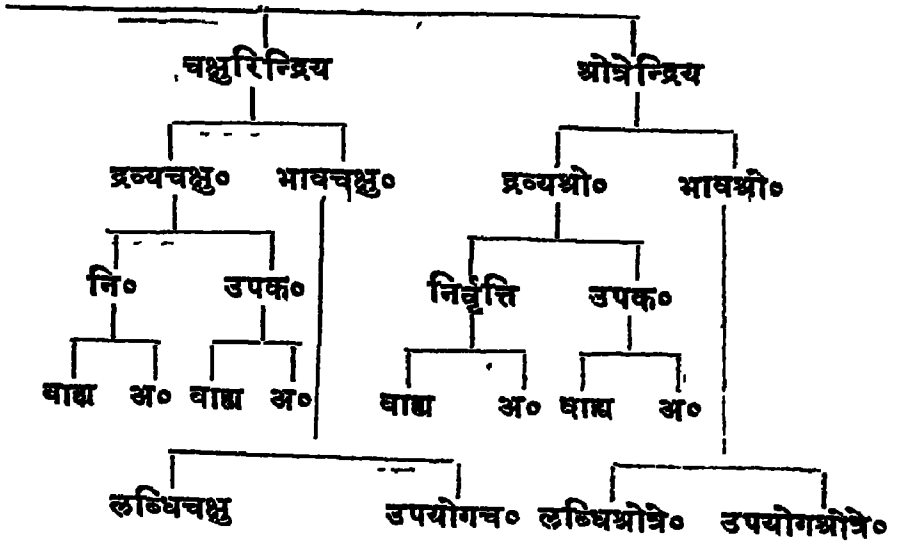

* स्पर्शेन्द्रियमां द्रव्यनिर्वृत्तिना वाह्य अने अभ्यन्तर एवा
वे भेद नथी. अथवा केवल अभ्यन्तर निर्वृत्तिस्पर्शेन्द्रिय छे.
पण वाह्यनिर्वृत्तिस्पर्शेन्द्रिय नथी.

(७०,)

॥ श्रीलवणविस्तरार्थः ॥

स्थापना. ॥

॥ इन्द्रियोमां ९ द्वारनो यन्त्र. ॥

(४ द्वारो.)

इन्द्रियोनां नाम.	॥ नाडाड प्रमाण १॥	चिन्तार प्रमाण? २	जालो हिले दूर मे- नो निषय ये? ३	प्राप्यकारी के अवाप्य- कारी? ४
स्पर्शेन्द्रिय. ?	अंगुलामंज्ये० भा०	सदेस्प्रमाण.	अंगुलामंज्येयभाग.	प्राप्यकारी.
रसनेन्द्रिय. २	"	आत्मांगुलपुस्तक	"	"
घ्राणेन्द्रिय. ३	"	आत्मांगुलनो अ- संख्यातमोभाग.	"	"
चक्षुरिन्द्रिय. ४	"	"	अंगुलामंज्येयभाग.	अवाप्यकारी.
श्रोत्रेन्द्रिय. ५	"	"	अंगुलासंख्येयभाग.	प्राप्यकारी.

॥ जीवनस्य पञ्चेन्द्रियप्रमाणवर्णनम्. ॥

(७१)

(५ द्वारो.)

उल्लृष्टधी केटलेदूर र- हेलो विपय ग्रहे ? ५	बद्धस्पष्ट-रपुष्ट के अस्पष्ट विपय ग्रहे ? ६	अवगाहनातुं अल्पव- हुत्व ? ७	केटला प्रदेवानी वने ली ? ८	द्रव्येन्द्रियो केटली ? ९
९ योजन(आत्मां मुलथी)	वध्यस्पष्ट	रसने०थी संख्यगुण.	रसने०थी असंख्य गुण	१
"	"	घ्राणे०थी असंख्यगुण	घ्राणे०थी असंख्य गुण	१
"	"	श्रोत्रथी संख्येयगुण	श्रोत्रथी असंख्यगुण.	२
साधिक ? काखयोजन (अधारवर वरतु आश्र- थी) (आत्मांगुल्यी)	अस्पष्ट	सर्वथी अल्प अवगा- हनावाळी	अनंतप्रदेवी.	२
१२ योजन(आत्मांगुले)	स्पष्ट	चक्षुथी संख्येयगुण	चक्षुथी संख्येय गुण.	२

॥ छट्ठो मनवल प्राण. ॥

जे द्वारा संहि जीव मनन चितवन करी शके ते मन कहेवाय. ए मन मनोवर्गणा रूप पुद्गलपरमाणुना समुदायनुं वने छे. वळी ए मन मात्र गर्भज तथा औपपातिक (देव-नारक) जीवोनेज होय छे, मन पण द्रव्यमन अने भावमन एम वे प्रकारनु छे. त्यां मनःपर्याप्ति नामकर्मणा उदय वडे काययोगे मनोयोग्य वर्गणा (पुद्गल समूह) ग्रहण करीने चिन्तवनव्यापारमां जोहायेल मनो भोग वडे मनपणे (चितवन व्यापारना साधन पणे) परिणमावी, अंवलंवीने विसर्जन करे ते (अथवा अपेक्षाए तेनी पर्याप्तिनो) पुद्गल समूह 'द्रव्यमन कहेवाय, अने ए वन्ने प्रकारेना द्रव्यमन रूप पुद्गलपरमाणुना आलंवन वडे (सहाय वडे) जीवनों जे चितवन व्यापार ते भावमन कहेवाय. ए हेतुयी

१ मणपञ्जत्तिनामकस्मोदयतो जोगे मणोदब्बे घेनुं मण-
सैणं परिणामिया दब्बा दब्बमणो भञ्जइ. इति लोफप्रकाशे नन्द-
भ्ययनचूर्णि पाठ.) तथा श्री तत्त्वार्थसूत्रमां मनःपर्याप्तिरूप करण पुद्गलो
के जेने सर्वात्मप्रदेशवर्ती कंठां छे ते पण अपेक्षाए प्रव्यमन क-
ही शकाय, कारणके अयोगीने जे द्रव्यमन कछु छे ते मनोव-
र्गणारूप नहिं पण मन पर्याप्तिरूप संभवे छे. (दिगबरो द्रव्य मन-
ने अष्टदलपद्माकार हृदयस्थाने रहेलुं माने छे परन्तु एक देश
भागमां रहेला मन-करणथी उपयोग प्रवृत्ति न संभवे, कारणके
उपयोग प्रवृत्ति तो सर्व आत्मप्रदेशवर्ती होय छे माटे मनने ह-
ृदयस्थमात्र गणनुं युक्त न गणाय तेम ज सुखदुःखादिना अनु-
भवरूप मानसज्ञान सर्वात्मप्रदेशे संभवे छे. वळी सर्व बाह्य-अभ्यन्तर
शरीरव्यापी त्वग्निन्द्रियथी सर्व प्रदेशे स्पर्शज्ञ न थाय छे ते पण
मनना सर्वात्मप्रदेशव्याप्तत्व विना होइ शके नही माटे मनने नैया-
यिकादिनी माफक अणु मानवुं के नियतदेशस्थ मानवुं ते केवल
अनुचित छे.) अहिं मननुं विसर्जन मनोयोगवडे गगाय छे.

२ मणदब्बालंवणो जीवस्स मणवाचारो भावमणो भञ्जइ

દ્રવ્યમન વિના ભાવમન ન હોય પણ ભાવમન વિના દ્રવ્યમન ભવસ્થ સર્વજ્ઞને હોય છે, એ મનનો જે વ્યાપાર તે મનોવલ કહેવાય. અથવા જીવને પ્રાપ્ત થયેલી જે મનોવિજ્ઞાન શક્તિ તે મનોવલ પ્રાણ કહેવાય.

॥ સાતમો વચનવલ પ્રાણ. ॥

ભાષાપર્યાપ્તિ, નામકર્મના ઉદયથી ભાષા યોગ્ય પુદ્ગલવર્ગના કાયયોગે ગ્રહણ કરીને ભાષાપણે પરિણમાવી અવલંબી ને 'વચન યોગ વડે વિસર્જન કરવાની જે શક્તિ તે વચનવલ કહેવાય. અથવા સંક્ષેપમાં “ જીવને વચનોચાર કરવાની જે શક્તિ તે વચનવલ પ્રાણ કહેવાય. એ ભાષા જીવભાષા કહેવાય. અને અજીવ પદાર્થમાંથી ઉઠતો અવાજ તે અજીવભાષા કહેવાય, એ વચ્ચે ભાષા પુદ્ગલપરમાણુનોજ સમૂહ છે, છતાં નૈયાયિક વિગેરે જે આકાશનો ગુણ માને છે તે અયુક્ત છે, કારણકે ભાષા વાયુ વડે વહન કરાતી (સ્વેચ્છાથી) હોવાથી, ધૂમની માફક સંહરણ કરાતી હોવાથી, પાણીની માફક દ્વારની તરફ અનુસરણ કરતી હોવાથી, વાયુની માફક શુષ્ક વિગેરેમાં અફલાતી હોવાથી ક્રિયાવાળી છે, અને વિચિત્ર ક્રિયાઓ પુદ્ગલ વિના હોઈ શકે નહિ, માટે 'રૂપી છે. અને અરૂપિ તથા

(તત્રૈવ). તત્ત્વાર્થ અને નન્દીટીકા વિગેરેમાં દ્રવ્યમન વિના પણ વિકલેન્દ્રિયો તથા ણ્કન્દ્રિયોને સૂક્ષ્મ ભાવમનોલબ્ધિ માની છે. ક્વચિત્ સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય મનોલબ્ધિ પણ વિકલેન્દ્રિયોને માનવામાંઆવી છે.

૧ ગિન્હદ્ ય કાદ્દપ્પં, નિસરદ્ તદ્દવાદ્દપ્પં જોગેણ. ઇતિવચનાત્

૨ શબ્દ 'ફોનોગ્રાફમાં ગ્રહણ થતો હોવાથી અને વાયુ જે તરફ વિશેષ હોય તે તરફ વધુ સંબળાતો હોવાથી, અને શિત્પાદિવેદે ઉપઘાત પામવાથી શબ્દ પુદ્ગલરૂપ છે. કારણકે ગ્રહણ થયું, વાયુથી સ્વેચ્છાવું, અને પ્રતિઘાત થયો તે પુદ્ગલોનોજ ઘર્મ છે.

अक्रिय છે, માટે વળે ભાષાઓ રૂપી એવા પુદ્ગલનો જ વિકાર છે, પણ આકાશનો ગુણ નથી. પુનઃ જીવભાષાની ઉત્પત્તિ ઔદારિક વૈક્રિય અને આહારક-પ્રક્રમ બન પ્રત્યયિક દેહી હોય છે, અને એ દેહમાંથી જીવપ્રયત્ન વડે પ્રગટ થયેલી ભાષા જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યા-તમા ભાગ સુધી, અને વધુમાં વધુ કેવલિ સમુદ્ધાતની પેઠે પ્રથમ સમયે 'દંડ' દ્વિતીય સમયે 'કપાટ' તૃતીય સમયે 'મથાન' અને ચતુર્થ સમયે 'અંતર પૂર્તિ' થવાથી 'સુપ્રતિષ્ઠ આકાર સરસ્વા ચૌદરાજ લોકમાં વ્યાપ્ત થાય' છે, જેથી જીવભાષાની આકૃતિ 'સુપ્રતિષ્ઠક સરસ્વી ગણાય' છે. પુનઃ જીવ ભાષાપુદ્ગલોને પ્રથમ સમયે ગ્રહણ કરે છે, અને વીજે સમયે વચનરૂપે પરિણામી વિસર્જન કરે છે, એ હેતુથી ભાષાની સ્થિતિ એક સમય માત્રની છે, અને ચાલુ પ્રવાહરૂપે તો ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુદ્ધર્ત સુધીની છે. પુનઃ જીવ જે દિશા સન્મુખ મુખ કરીને ઉભો હોય તે દિશામાં રહેલ વીજો જીવ તે મૂલ તથા વાસિત થયેલી ભાષા સાંભળે છે, અને શેષ દિશામાં રહેલો જીવ તે મૂલ ભાષા વડે વાસિત થયેલી ભાષા (મૂલ ભાષાના સંસર્ગથી ભાષા રૂપ થયેલ વીજાં પુદ્ગલો) સાંભળી શકે છે, એ મૂલ ભાષાની લંવા-

૧ ઉંઘાવાઢેલા શરાવલા (કોઢીઆ) ઉપર મૂકેલા શરા-
વ સંપુટ વડે જે આકાર થાય તે સુપ્રતિષ્ઠાકાર

૨ શ્રી પ્રજ્ઞાપનામાં ભાષાપદની મલયગિરિવૃત્તિમાં કેટલાંપક આચાર્યોના મન્તવ્યને ઉદ્દેશીને કહ્યું છે કે “ વીજા આચાર્યો આ પ્રમાણે કહે છે કે પ્રથમ ભાષા પરિણામની અપેક્ષા એક સમય સ્થિતિ વાળાં પણ ભાષા પુદ્ગલો કહ્યાં છે, પુદ્ગલનો પરિણામ વિ-
ચિત્ર છે તેથી 'એકજ પ્રયત્ન વડે ગ્રહણ કરાયેલાં અને મૂકાયેલાં તે પુદ્ગલોમાંનાં કેટલાંપક એક સમય ભાષાપણે રહે છે, કે-
ટલાંપક એ સમય સુધી યાવત કેટલાંપક અસંખ્ય સમય સુધી પણ (ભાષાપણે રહે છે—ઇતિ શેષ.) ”, ઇતિ અર્થતઃ

ઇ વધુમાં વધુ વક્તા હમો 'હોય ત્યાંથી લોકના અન્ત સુધી છે, 'અને પ્હોઝાઈ વક્તાના મુખ જેટલી 'લગભગ ચાર આત્માંગુલ 'પ્ર-
'માણ અને જાઢાઈ વક્તાનું મુખ 'વોલતી વચ્ચે જેટલું પ્હોઝું થાય
તેટલી જાણવી.' 'ઇત્યાદિ 'જીવભાષાનું વિશેષ સ્વરૂપ વિશેષાવશ્ય-
ક વિગેરે ગ્રન્થોમાં પ્રગટ છે. 'પુનઃ અજીવભાષાના તત્ત્વ વિતત વિગેરે
મેદો છે જે 'આગલ પુદ્ગલ પરિણામના સ્વરૂપમાં કહેવાશે.

॥ આઠમો કાયવલ પ્રાણ. ॥

કાય એટલે શરીરનો જે વ્યાપાર અથવા શક્તિ તે જીવોને કાય-
'વલ' પ્રાણ કહેવાય છે, ત્યાં શરીર 'ઔદારિક-વૈક્રિય-આહારક-તે
જસ-અને 'કાર્મણે એ પ્રમાણે પાંચ પ્રકારનાં છે તેનો સંક્ષિપ્ત અર્થ
આ પ્રમાણે--

રસ-રુધિર-માંસ-મેદ-મિંજા-હાડ-અને વીર્ય એ સાત ધા-
તુઓનું બનેલું જે શરીર તે ઔદારિક શરીર, અથવા ઔદારિક
વર્ગણારૂપ પુદ્ગલનું બનેલું જે શરીર તે ઔદારિકશરીર, અથવા તીર્થંકર
ગણધર ચક્રવર્તી વાસુદેવ વિગેરે ઉદારગુણવાળા મહાત્માઓને પણ જે
શરીર હોય છે તે ઔદારિકશરીર કહેવાય. ૧ ॥

વિવિધપ્રકારની ક્રિયા કરવાની શક્તિવાળું જે શરીર તે વૈક્રિય-
'શરીર, કારણકે એ 'શરીરવાળો જીવ સ્વેચર (ગગન માર્ગે ચાલનાર)
થાય, અને ભૂચર (જમીનપર ચાલનાર મનુષ્યાદિ રૂપે) થાય,
એક થાય અને અનેક પણ થાય, મોટો થાય અને નાનો પણ થાય,
હલકો થાય અને ભારી પણ થાય, દૃશ્ય થાય અને અદૃશ્ય પણ થા-
ય, એપ્રમાણે વિવિધ પ્રકારની ક્રિયાઓ કરી શકે છે માટે વૈક્રિય
શરીર કહેવાય, અથવા વૈક્રિય નામની પુદ્ગલવર્ગણાનું બનેલ શરીર
તે વૈક્રિય શરીર કહેવાય. ૨ ॥

तथाविध लब्धिवाळा चौदपूर्वधर मुनिराज श्रीजिनेश्वरनी ऋद्धि देखवाने माटे, अथवा सूक्ष्म अर्थनो संदेह दूर करवाने माटे एक हस्तप्रमाण (आहारक पुद्गलवर्गणांतुं) नवुं शरीर वनायी विचरता तीर्थकर भगवान पासे मोकळे ते आहारक शरीर कहेवाय. ३ ॥

खायेला आहारने पाचन करवांनी शक्तिवाळ अने तेजोलेख्या तथा शीतलेख्याना कान्णरूप जे शरीर ते तैजस शरीर कहेवाय. आशरीरना प्रभावे देहमां उष्णता रहे छे. ४ ॥

मतिज्ञानांतरणादि १५८ कर्मप्रकृतिना पिंड रूप जे शरीर ते कर्मणशरीर कहेवाय. पुनः आ शरीर पोताने अने शेष चार शरीरने पण उत्पन्न करवायां, भवान्तर जन्मां अने प्रथम समये आहारपुद्गलो ग्रहण करवायां कारणरूप छे. ५ ॥

॥ पांच शरीरमां कारणभेद. ॥

औदारिक शरीर वादर (स्थूल) पुद्गलनुं वनेछं छे. वैक्रियशरीर तेथी सूक्ष्म पुद्गलनुं वनेछं छे, आहारक शरीर तेथी पण सूक्ष्म पुद्गलनुं वनेछं छे, तेथी तैजस सूक्ष्मपुद्गलनुं, अने तेथी पण कर्मणशरीर अति सूक्ष्मपुद्गलनुं वनेछं छे. ॥

॥ पांच शरीरमां प्रदेशसंख्या. ॥

औदा० शरीर अतिअल्प परमाणुओनुं वनेछं छे, वैक्रियशरीर तेथी असंख्यगुण परमाणुओनुं, आहारकशरीर तेथी असंख्यगुण परमाणुओनुं, तैजस शरीर तेथी अनंतगुण परमाणुओनुं, अने कर्मण शरीर तेथी पण अनंतगुण परमाणुओनुं वनेछं छे.

॥ पांच शरीरना स्वामी. ॥

औदा० शरीर सर्वतिर्यंच अने सर्वमनुष्यने होय, वै० शरीर

સર્વદેવ સર્વનારિકે વૈ૦ લઘ્વિવત્તર્ગર્ભજ મનુષ્ય અને ગર્ભજતિયૈચ ત-
થા કેટલાંકે વાદરપર્યાપ્ત વાયુકાય જીવને હોય, આહા૦ શરીર
આહા૦ લઘ્વિવાલો ચૌદપૂર્વધર ધુનિરાર્જને હોય, અને તૈજસકાર્મ-
ણશરીર સર્વજીવને સદાકાલ હોય. ॥

॥ એક જીવને સમકાલે કેટલાં શરીર ? ॥

એકભવમાંથી વીજાભવમાં વક્રગતિએ જતા જીવને સમકાલે
તૈજસ અને કાર્મણ એ બેજ શરીર હોય. પુનઃ તે જીવ ઉત્પત્તિ સ્થાને
ઉત્પન્ન થઈ શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયાવાદ ઔદારિક અથવા વૈક્રિયદેહ
યુક્ત થવાથી ઔદારિક૦--તૈજ૦--કાર્મ૦--અથવા વૈ૦ તૈ૦ કા૦ એ-
ત્રણ શરીરવાલો થાય. તદનંતર સર્વપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત થયાવાદ જી-
લઘ્વિવાલો હોય અને લઘ્વિ ફોરવે તો ગ૦ મનુષ્યને અને ગર્ભજ તિય-
ચને સમકાલે ઔદારિક૦--વૈક્રિ૦--તૈજ૦--અને કા૦ એ ચાર શરીર
હોય, અથવા આહારક લઘ્વિ, ફોરવવાના કાલમાં ચૌદપૂર્વધર
ધુનિમિહારાર્જને ઔદા૦--આહાર૦--તૈજ૦--અને કા૦ એ ચાર શરીર
સમકાલે હોય, પરંતુ આહારક અને વૈક્રિય એ બે શરીર સાથે નહિ
હોવાથી પાંચ શરીર એક જીવને સમકાલે કદી પણ ન હોય. તેમજ
તૈ૦ અને કા૦ એ બે શરીર અભવ્યજીવને પ્રવાહથી અનાદિ અનંત
અને ભવ્ય જીવને અનાદિ સાન્ત સંવંધવાળાં હોવાથી એક જીવને એક
શરીર પણ કદી હોય નહિ.

૧. શ્રી તત્ત્વાર્થભાષ્યમાં અન્ય આચાર્યોના અભિપ્રાયથી તૈજસ
શરીર તૈજસલઘ્વિવત્તને હોય એમ ગણીને સ્વભતે ૫ વિકલ્પ
અને મતાન્તરે ૭ વિકલ્પ કહ્યા છે તે આ પ્રમાણે—તૈ૦કા ૧, તૈ૦-
કા૦ઔ૦૨, તૈ૦કા૦વૈ૦૩, તૈ૦કા૦ઔ૦વૈ૦૪, તૈ૦કા૦ઔ૦આ૦૫ (એ સ્વમ-
તે).—કા૦ ૧, કા૦ઔ૦ ૨, કા૦વૈ૦ ૩, કા૦આ૦વૈ૦ ૪, કા૦ઔ૦આહા૦૫,
કા૦તૈ૦ ઔ૦ વૈ૦ ૬, કા૦ તૈ૦ ઔ૦ ૭, (૫ ૭ વિકલ્પ મતાન્તરે.)

॥ पांच शरीरनुं व्याप्ति क्षेत्र (गति क्षेत्र.) ॥

औदा० शरीरनी तिर्यग्गति १३मा रुचक द्वीपमां रहेला रुचक पर्वतसुधी छे, ऊर्ध्वगति मेरुना शिखर (पांडुकवन) सुधी, अने 'अधोगति कंडक योजन सुधी. (अधोगतिनो विषय शास्त्रमां मालूम पडतो नयी). वैक्रिय शरीरनी तिर्यग्गति अगंख्य द्वीप समुद्र सुधी अने ऊर्ध्व तथा अधोगति दरेक जानना स्वामिओ ी भिन्न होवायी कहेवी अशक्य छे, ते शास्त्रान्तरयी जाणवी, तथा आहारक शरीरनी तिर्यग्गति (तीच्छीं गति) महाविदेह सुधी (लगभग ५० हजार योजन अधिक) छे; अने ऊर्ध्व 'अधोगति संभवे नहिं. तथा तैजस कर्मण देहनी गति केवलिसमुद्घात तथा मरणसमुद्घात बढे करीने सर्व दिशाओमां लोकान्त सुधी छे. अहिं शरीरनी गति एटले ते शरीरवाळा जीवनी गति जाणवी.

॥ पांच शरीरनो उपयोग. ॥

धर्म-अधर्म-सुख-दुःख-केवलज्ञान-अने मोक्ष उपार्जन करवा-मां औदा० शरीर उपयोगी छे. विविध प्रकारनां रूप वनाववामां वैक्रिय शरीर उपयोगी छे, जिनेश्वरनी ऋद्धि देखवामां अने सूक्ष्मार्थनो संदेह दूर करवामां आहा० शरीर उपयोगीछे, शत्रुने शाप आपवा अने प्रसादपात्र जीव उपर उपकार-अनुग्रह करवा माटे तेजोलेश्या अने शीतलेश्या मूकवामां तथा आहारनुं पाचन करवामां तैजस शरीर उपयोगी छे, अने एक भवयी बीजा भवमां जवामां

१ चेडा महाराजने नागकुमारनिकायनी दक्षिण श्रेणिना अधिपति धरणेन्द्र स्वभवनमां लइ गया हता.

२ अधोलोकमां विचरता तीर्थकरो पासे जाय तो त्यां सुधी पण संभवी शके.

પ્રથમ સમયે આહાર ગ્રહણ કરવામાં તથા કેવલિસમુદ્યાંતમાં ત્રીજે
 ચોથે પાંચમે સમયે આત્મપ્રદેશનો વિકાસ સંકોચ કરવામાં કાર્મણ
 શરીર 'ઉપયોગી' છે (કારણકે કાંઈ શરીર જીવને પરંપરામાં લઈ
 જાય છે.)

II-પાંચ શરીરોની ઉંચાઈ. II

ઔદા૦ શરીરોની ઉંચાઈ કંઈક અધિક ૧૦૦૦ યોજનપ્રમાણ
 (પ્રત્યેક 'વનસ્પતિ'ના શરીરની અપેક્ષા) છે. વૈક્રિયશરીરની
 ઉંચાઈ ચાર અંગુલ અધિક એક લાંબયોજનપ્રમાણ (ગર્ભજ મનુષ્ય
 કૃત વૈ૦ શરીરોપેક્ષા) છે. આહારકની ઉંચાઈ ૧ હાંથપ્રમાણ, અ-
 ને તૈજસકાર્મણની ઉંચાઈ ૧૪ રાજ પ્રમાણ.

II પાંચ શરીરોનો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ કાલ. II

ઔદા૦ શરીરનો જ૦ કાલ અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ કાલ યુ-
 ગલિકની અપેક્ષા ૩ પલ્યોપમ પ્રમાણ છે, લઘ્વિપ્રત્યયિક ઉત્તર
 વૈક્રિયશરીરનો કાલ જઘ૦ અન્તર્મુહૂર્ત (વા૦ પ૦ વાયુ આદિકના
 ઉત્તરવૈ૦ની અપેક્ષા) અને ઉત્કૃષ્ટ ૪ મુહૂર્ત (તિર્ય૦ મનુ૦ નાઉત્ત-
 ર૦ વૈ૦ની અપેક્ષા), તથા ભવપ્રત્યયિક ઉત્તરવૈ૦ દેહનો જ૦-
 કાલ (નારકકૃતોત્તરવૈ૦ની અપેક્ષા) અન્તર્મુ૦ અને ઉત્કૃષ્ટ (દેવ-
 કૃત ઉત્તરવૈ૦ની અપેક્ષા) પંદર દિવસ છે, ભવપ્રત્યયિક મૂલ-
 વૈ૦ શરીરનો, જઘ૦ કાલ ૧૦૦૦૦ વર્ષ, અને ઉત્કૃષ્ટ કાલ ૩૩

૧ કાર્મણ શરીર ઘટે સુખ દુઃખ ભોગવાય નહિ, કર્મ બંધા-
 ય નહિ, કર્મ ભોગવાય નહિ, કર્મ નિર્જરે નહિ, અને તૈજસાદિ
 ચારે શરીર ઘટે સુખ દુઃખ ભોગવાય છે, કર્મ નિર્જરે છે (—इति-
 श्री तत्त्वार्थभाष्यमां). एषां मूल कारण रूपे तौ कर्मण शरीर
 છે, પરંતુ સુખ દુઃખ ભોગવવા વિશેષમાં કારણ સાધન રૂપે કાર્-
 મણ શરીર નહિ એમ જાણવું.

सागरोपमं छे, तथा आहारकनो ज० अने उत्कृष्ट काल पण अन्तर्मुहूर्तज छे, अने तैजस कार्मणनो जघ० वा उत्कृष्टकाल भव्यने अनादिसान्त, अने अभव्यने अनादिअनंत छे,

॥ पांच शरीरनी प्रत्येकनी समकाले संख्या. ॥

औदा० शरीर एकीवस्वते जघ० थी अने उत्कृष्टथी पण असंख्यज होय, वैक्रियशरीर पण जघ० थी उ० थी एककाले असंख्य होय, आहारकशरीर एककाले जघ० थी एक बे अने उत्कृष्टथी ९००० होय, अने ते० का० शरीर सर्वदा अनंत होय छे,

॥ पांच शरीरनो विरहकाल.

एक जीव आश्रयि औदा० शरीरनो जघ० विरह (अभाव काल) १ समय (वक्रगतिपरभव जतां) होय, अने उ० विरहकाला अन्तर्मुहूर्ताधिक ३३ सागर प्रमाण (कोइक चारित्री भवमान्ते वै० शरीर करी अन्तरर्मु० जीवीने अनुत्तरदेव थाय ते अपेक्षाए) होय, - वैक्रिय शरीरजं जघ० अन्तर अन्तर्मु० अने उत्कृष्ट अन्तर वनस्पतिमां भमतां (वनस्पतिनी कायस्थिति तुल्य) व्यावलिकाना असंख्यातमा भाग जेटला पुद्गलपरावर्त्त प्रमाण छे, अहारकनुं ज० य० अन्तर अन्तर्मु० अने उत्कृ० अन्तर अर्धपुद्गलपरावर्त्त प्रमाण पुनः चारित्रप्राप्तिनो विरहकाल एटलो होवाथी छे, अने ते० का० शरीरने अन्तर नथी. अनक जावोनी अपेक्षाये चार शरीरनो विरहकाल न होय, अने आहारक शरीरनो जघन्य १ समय उत्कृष्ट छ मास अने जीवसमास मते वर्षपृथक्त्व विरहकाल होय छे,

॥ કયા જીવને કેટલા શરીર ? ॥

એકેન્દ્રિયમાં વા૦ ૫૦ વાયુકાય સિવાય સર્વ જીવને ઔદા૦ તૈ૦ અને કા૦ ૧ ૩ શરીર, અન વા૦ પર્યા૦ વાયુને ૧૩ અથવા વૈ૦ સહિત ૪ શરીર પળ હોય. ત્રિકલેન્દ્રિયને સમ્મૂ૦ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયને અને સમ્મૂ૦ મનુષ્યને ઔદા૦-તૈ૦-ને કાર્મણ ૧ ૩ શરીર હોય. દેવોને અને નારકને વૈ૦-તૈ૦-ને કા૦ ૧ ૩ શરીર હોય. અને ગર્ભજતિર્યંચપંચેન્દ્રિયને ઔદા૦-તૈ૦- અને કા૦ ૧ ૩ શરીર તથા લઙ્ઘિવાળા ગ૦ તિ૦ પંચે૦ને પૂર્વોક્ત ૩ અને વૈ૦ સહિત ૪ શરીર પળ હોય. અને ગર્ભજ મનુષ્યને ઔ૦ તૈ૦ કા૦ ૧ ૩, અથવા વૈક્રિય લઙ્ઘિવંતને ઔ૦ વૈ૦-તૈ૦-કા૦ ૧ ચાર આહારકલઙ્ઘિવાળાને ઔ૦ આ૦ તૈ૦ કા૦ ૧ ચાર. અને વેડ લઙ્ઘિવાળા મનુષ્યને ઔ૦-વૈ૦-આહાર-તૈ૦ અને કાર્મણ ૧ ૬ શરીર પળ (૩-૪-૬ શરીર) હોય.

૧ પાંચ શરીરદ્વારા જીવનો જે વ્યાપાર તે ‘ કાયબલ પ્રાણ ’ કહેવાય. ઉપર લખેલાં ૧૧ દ્વારોનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન આગળ આલેખેલા પાંચશરીરના યંત્રથી જાણવું.

॥ पांच शरीरमां कारणकृतविशेषादि ११ द्वायन्त्रकम् ॥

(३० द्वायो).

शरीरमां नाम.	कारणकृत विशेष (पुद्गल परिणाम) १	प्रदेश संख्या० (एक स्कंधमां) २	स्वामि० ३
औदा०	स्थूल पुद्गलोथी बनेलुं.	अभव्यथी अनंत- गुण, सिद्धथी अनंतमे भागे.	सर्वतिर्यंच अने सर्व मनुष्य.
वैक्रिय.	औदा०थी सूक्ष्म पुद्गलोवडे बनेलुं.	औ०थी असंख्य- गुण.	सर्व देव, सर्व नारक, केटलाएक वा० पर्या० वायु, गर्भजतिर्यंच, ग० नर.
आहा०	वै०थी सू०पुद्गलो वडे बनेलुं.	वै०थी असंख्यगुण.	१००० पूर्वलब्धि- वत्.
तैजस.	आहा०थी सू०पु- द्गलोवडे बनेलुं.	आहा०थी अनंत- गुण.	सर्व संसारी जीवो.
कार्मण	तैज०थी सू० पुद्ग- लोवडे बनेलुं.	तै०थी अनंतगुण.	"

(४ द्वारो.)

गति विषय. ४	प्रयोजन. ५	अवगाहना. ६	कैदला आकाश- प्रदेशमां. ७
ऊर्ध्व-पंडुकवन सुधी. तिर्यक्-१३मा रुचकद्वीपमांरुचक पवत सुधी.	धर्माधर्मोत्पत्ति भोक्ष- प्राप्ति इत्यादि.	साधिक १००० योजन.	आह्वा०थी संख्यगतगुण प्रदेशमां.
असंख्यद्वीप समुद्र.	एकानेकत्वादि नभोग- त्यादि संघसहाय्यादि.	साधिक १००००० योजन.	औवा०थी संख्यगतगुण प्रदेशमां.
महाविदेह सुधी.	सूक्ष्मार्थसंशयछेद जिनेन्द्र क्राद्विदर्शन इत्यादि.	१ हाथ.	असंख्य आकाशप्रदेशमां.
लोकना एक छेडाथी बीजा छेडा सुधी (परभवमां जतां.)	आप-धरदान-भोजननो पचाव इत्यादि.	संपूर्ण लोकाकाश.	चै०थी असंख्यगतगुण आ- काशप्रदेशमां.
"	अन्यभवमां गति.	"	तै० तुल्य.

(४ द्वारो.)

स्थिति. ८	अल्पबहुत्व (देह संख्या). ९	अन्तर (अनेक जीव आश्रयि). १०	उ० अन्तर (एक जीवाश्रयि). ११
जघ०—अन्तर्मुहूर्त. उत्कृष्ट—३ पल्योपम.	वै०थी असंख्यगुण.	अन्तर न होय.	अन्तर्मु० अधिक ३३ सागर.
जघ०—१०००० वर्ष } मूळ वैक्रिय उ०—३३ सागर } जघ०—अन्तर्मु० } उत्तरवैक्रिय उ०—०॥ मास }	असंख्य.	अन्तर न होय.	आवलिकाना असं- ख्यातमा भाग जेटलां पुद्गलपरावर्त्त.
जघ०—अन्तर्मु० उ०—अन्तर्मु०	१००० (कदाचित्)	जघ०—१ समय. उ०—६ मास.	०॥ पुद्गलपरावर्त्त.
मर्त्यने—अनादिसान्त. अभव्यने—अनादि अनन्त.	अनंत.	अन्तर न होय.	अन्तर नथी.
"	"	"	"

॥ નવમો આનપ્રાણ (શ્વાસોચ્છવાસ) પ્રાણ ॥

ઉચ્છવાસનામકર્મ અને ઉચ્છવાસપર્યાસિવહે શ્વાસોચ્છવાસ યોગ્ય પુદ્ગલવર્ગના ગ્રહણ કરીને શ્વાસોચ્છવાસ પળે પરિણમાવી અવલંબીને વિસર્જે તે શ્વાસોચ્છવાસ પ્રાણ કહેવાય. જીવને શ્વાસોચ્છવાસ નામકર્મવહે શ્વાસોચ્છવાસ લલ્ચિ પ્રાપ્ત થાય છે, જેથી તદ્યોગ્ય પુદ્ગલો ને શ્વાસોચ્છવાસ પળે પરિણમાવી શકે છે, અને શ્વાસોચ્છવાસપર્યાસિવહે તે પુદ્ગલોને શ્વાસોચ્છવાસપળે પરિણમાવવા વિગેરે ક્રિયા કરવાને શક્તિવાળો થાય છે, એ પ્રમાણે શ્વાસોચ્છવાસલલ્ચિ શ્વાસોચ્છવાસનામકર્મવહે, અને તે સંબંધિવ્યાપાર શ્વાસોચ્છવાસ પર્યાસિવહે સાધ્ય છે, કારણકે ઉચ્છવાસલલ્ચિ હોતે હોતે ણ તે લલ્ચિને વ્યાપ્ત કરવાને ઈત પર્યાસિવહેજ સમર્થ થાય છે, જેમ વાળ પેંકવાની શક્તિ હોતે હોતે પણ ધનુર્ણ્ય ગ્રહણાદિ વ્યાપાર વિના સુમટ તે શક્તિને સફળ કરી શકતો નથી તેમ પર્યાસિ વિના જીવ ઉચ્છવાસ લેવા મુકવા રૂપ શક્તિને સફળ કરી શકતો નથી, એ પ્રમાણે શ્વાસોચ્છવાસ લેવા મુકવામાં વહેનું પ્રયોજન છે.

ગાથામાં 'આણપાણ' શબ્દ અભ્યંતર શ્વાસોચ્છવાસ અને વાહ્ય શ્વાસોચ્છવાસ એવને અર્થવાળો છે, અર્થાત્ જે એકેન્દ્રિયાદિજીવો નાસિકાદ્વારવિના શ્વાસોચ્છવાસ લે છે તે 'અભ્યંતર છે; અને ત્રીન્દ્રિયાદિપ્રાણિઓ નાસિકાદ્વારા પણ શ્વાસોચ્છવાસ લે છે તે 'વાહ્ય

૧ શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં "આણમંતિ વા પાણમંતિ વા ઊસસંતિ વા નીસસંતિ વા" એ પાટનોશ્રી મલથગિરિજી મહારાજે આણમંતિ પટલે ઊસસંતિ અને પાણમંતિ પટલે નીસસંતિ અર્થાત્ આણ પટલે ઉચ્છવાસ અને પાણ પટલે નિઃશ્વાસ અર્થ કરેલ છે, અને એ જ ટીકાકાર મહારાજે વીજા આચાર્યોનો કરેલો અર્થ આમલની સ્ફુટનોટ પ્રમાણે કરેલો છે.

૧-૨ શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં ઉચ્છવાસપદમાં કહ્યું છે કે "અપ-

श्वासोच्छ्वास गणाय છે. આ શ્વાસોच्छ્વાસ પળ પુત્રલનોજ વિકાર છે; શ્વાસોच्छ્વાસનાં પુન્દલો સૂક્ષ્મ હોવાથી इन्द्रियग्राह्य નથી. સુખી જીવોને શ્વાસોच्छ્વાસ લેવા મૂકવાનો વ્યાપાર વધુ અલ્પ હોય છે, અને દુઃખી જીવોને શ્વાસોच्छ્વાસ વ્યાપાર અધિક હોય છે. જેથી દેવતાઓ વધુમાં વધુ ૧૬॥ મામને અન્તરે શ્વાસોच्छ્વાસ લેવા મૂકવાની ક્રિયા કરે છે, અને અતિ દુઃખી એવા નારક જીવો પ્રતિ સમય શ્વાસોच्छ્વાસ ક્રિયા કરે છે ક્ષેપ જીવો અનિયમિત અન્તરે શ્વાસોच्छ્વાસ ક્રિયા કરે છે. પુનઃ શ્વાસોच्छ્વાસનું ગ્રહણ કાયયોગવડે અને ત્રિસર્જન પળ કાયયોગવડે થાય છે, પરન્તુ મન અને વચનની પેઠે કાયયોગે ગ્રહણ અને મન વચનયોગે ત્રિસર્જન થાય છે, તેમ નથી, ' જેથી શ્વાસોच्छ્વાસ યોગ ' એવો વ્યપદેશ થતો નથી (જેનું સ્તિત્ત કારણ શ્રી વિશેષાનુશ્ચયકમાં છે.

॥ દશમો આયુષ્ય પ્રાણ ॥

કેના વડે જીવ તે ભવની ઓંદર અમુક કાલ સુધી ટકી શકે છે તે આયુષ્ય કહેવાય, અથવા જેનાવડે જીવ પરમત્રમાં અવશ્ય જાય છે, તે આયુષ્ય કહેવાય અથવા વિવક્ષિત ભવમાં જેટલા કાલસુધી જીવ રહે તેટલો કાલ આયુષ્ય કહેવાય, એ આયુષ્ય પળ પુત્રલનો સમુદાય છે, કે જે પુત્રલ સમૂહની સહાયવડે જીવ જીવે છે, એ આયુષ્ય દ્રવ્યાયુષ્ય અને કાલઆયુષ્ય એમ ૨ પ્રકારનું છે,

॥ દ્રવ્યાયુષ્ય અને કાલઆયુષ્ય ॥

આયુષ્યકર્મનાં જે પુત્રલો તે દ્રવ્યાયુષ્ય, જેમ તેલ વિના દીપક

રે આચક્ષતે આનન્તિ પ્રાણન્તિ इत्यनेनान्त સ્ફુરન્તી ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસક્રિયા પરિગ્રહતે, ઉચ્છ્વસન્તિ નિઃશ્વસન્તિ इत्यनेન હુ માહ્યા,

વલી શક્તો નથી તેમ આયુષ્યપુદ્ગલ વિના જીવ જીવી શક્તો નથી એ હેતુથી આયુષ્ય અવશ્ય પોદ્ગલિક જ છે,

આયુષ્ય કર્મનાં પુદ્ગલોની સહાયવહે જીવ જે અમ્મક કાલમુધી જીવી શકે છે, તે જીવનકાલનુ નામ કાલઆયુષ્ય ' કહેવાય. આગલ કહેવાશે તે રીતે દ્રવ્યઆયુષ્ય સંપૂર્ણ થયા વિના જીવ કદી પણ મરણ પામતો નથી (એમાં કોઈ જાનનો અપવાદ છે જ નહિં) અને કાલઆયુષ્ય તો જો અપવર્તનીય હોયતો (કાલઅયુષ્યા) પૂર્ણ કર્યાવિના મરણપામે અને અનપવર્તનીય હોયતો સંપૂર્ણ કરીને પણ મરણપામે. તે અપવર્તનીય વિગેરે ભેદ નિચે પ્રમાણે છે,

॥ અપવર્તનીય અને અનપવર્તનીય આયુષ્ય ॥

(તથા સોપક્રમી અને નિરુપક્રમી.)

જીવે આયુષ્યની સ્થિતિ પૂર્વભવમાં એવી શિથિલ (નરમ) બાંધી હોય કે જેથી શસ્ત્રાદિકના આઘાત વગેરેથી તે બાંધેલી સ્થિતિ (કાલઆયુષ્ય) પૂર્ણ કર્યાવિના (અધુરે આયુષ્યે) મરણપામે તે શિથિલ આયુષ્યનુ નામ અપવર્તનીય આયુષ્ય કહેવાય.

જીવે પૂર્વભવમાં આયુષ્યની સ્થિતિ એવી તીવ્ર [ઘન] બાંધી હોય કે જેથી શસ્ત્રાદિકના આઘાત લાગ્યા છતાં પણ તે બાંધેલી આયુષ્ય સ્થિતિ (કાલઆયુષ્ય) પૂર્ણ કરીને મરણપામે, અર્થાત્ તે શસ્ત્રાદિકના આઘાતથી પણ અપૂર્ણ આયુષ્યે મરણ ન પામે તે અનપવર્તનીય આયુષ્ય કહેવાય.

૧ પ્રજ્ઞાપનાજીમાં પત્તું નામ સ્થિત આયુષ્ય પણ કહેલ છે પુનઃ તે સ્થાને લે ભેદ કરતાં પણ વધુ (૭ લગભગ) ભેદ પાડેલા છે, પરંતુ અત્રે વિશેષ ઉપયોગી લે ભેદ જ અંગીકાર કર્યા છે

ए प्रमाणे अपवर्त्तनीय अने अनपवर्त्तनीय भेद कालआयुष्य-
नाज છે, પરન્તુ દ્રવ્યઆયુષ્ય (આયુષ્ય પુદ્ગલો) અપવર્તનીય અન-
પવર્તનીય નથી. કારણકે આયુષ્યનાં જેટલાં પુદ્ગલો (આયુષ્યના-
જેટલા પરમાણુ) જીવે ગ્રહણ કરેલા છે તે સર્વ (પરમાણુઓ) ક્ષય
થયાવાદજ જીવમરણ પામી શકે, પરન્તુ આયુષ્યનો એક પણ પરમા-
ણુ જીવને ક્ષય કરવો વાકી રહ્યો હોય અને જીવમરણ પામે એમ કદી
પણ બની શકેજ નહિ, અને કાલઆયુષ્યમાં તો સંકલ્પો વર્ષની
સ્થિતિ ઉપાર્જન કરી હોય છતાં અન્તર્મુહૂર્તમાં પણ મરણ પામી જાય
એમ બની શકેછે. એ હેતુથી દ્રવ્યઆયુષ્ય સંપૂર્ણથયે અને કાલઆયુષ્ય
અપૂર્ણ રહે છે તે પણ જીવનું મરણ થઈ શકેછે.

શંકા—આયુષ્ય એ પુદ્ગલ છે અને સ્થિતિ તે પણ આયુષ્યનાં
પુદ્ગલનીજ છે, તો સર્વ પુદ્ગલનો ક્ષય થાય અને સર્વ સ્થિતિનો ક્ષય
ન થાય તે કેમ બની શકે?

ઉત્તર—હે જિજ્ઞાસુ! એ શંકા સત્ય છે, પરન્તુ જેમ કોઢીઆમાં
પૂરેછું તેલ દીપકની મોટી જ્યોતિ કરવાથી શીઘ્ર વળી જાયછેત્યારે
સર્વ તેલનો ક્ષય થતાં પણ “આ દીપક અલ્પકાલ વલ્લ્યો” અથવા
“દીપક અલ્પકાલમાં બુઝાઈ ગયો” એવો વ્યવદેશ થાય છે, તેમ આ-
યુષ્યનાં સર્વપુદ્ગલ ક્ષય થયા છતાં પણ આયુષ્યનો કાલ અપૂર્ણ રહે-
વાથી વાસ્તવિક રીતે તે અપૂર્ણ કાલે મરણ પામ્યો એવો વ્યવદેશ
થાય છે, કારણકે જીવનું જીવવું આયુષ્ય પુદ્ગલોના આલંબનથીજ
છે. તથા ૧૦૦ હાથની લાંબી કરેલી દોરીને એક છેદેથી સઘળા-
વી હોયતો તે ઘણે કાલે વળી રહે, પરન્તુ તે દોરીનું શુંછલું
(શુંદાલ) કરવામાં આવતો શીઘ્ર વળી જાય છે, તેમ આયુષ્યના
પુદ્ગલો પ્રથમ સમયે વીજે સમયે ત્રીજે સમયે જે રીતે ક્ષય પામતાં જાય
છે તેજ અનુક્રમે જો આયુ પુદ્ગલોનો ક્ષય ચાલુ રહે તો ૧૦૦ વર્ષે સર્વ

પુદ્ગલોનો ક્ષય થાય, પરન્તુ તેવી રીત અલ્પકાલ ચાલુ રહ્યા બાદ તે રીતિ પુનઃ પલટાઈને પ્રતિસમય પ્રથમ કરતાં વધુ ને વધુ પુદ્ગલોનો ક્ષય થવા માંહે તો અન્તર્ગૃહ્ણર્ત્તમાં પણ તેજ પુદ્ગલોનો સર્વ ક્ષય થઈ જાય, જેથી ૧૦૦ વર્ષ સંપૂર્ણ ન થયા છતાં પણ (૧૦૦ વર્ષે પૂર્ણ થનાર) સર્વ પુદ્ગલનો ક્ષય થઈ ગયો. તથા ૧ મળ પાણીની ભરેલી અપવ (મટ્ટીમાં બરાબર નહિ પાકેલી) માટીની ગોઠી થોડીવાર સુધી તો બિંદુ બિંદુ જેટલી ટપકે, પરન્તુ થોડીવાર પછી તે ગોઠીમાં ફાટ પડવાથી તેમાં ભરેલું ૧ મળ પાણી ઘણા પ્રમાણમાં જવા માંહે જેથી અલ્પકાલમાંજ સર્વ જલનો ક્ષય થાય તેમ અપવ (શિથિલ) આયુષ્ય માટે પણ જાણવું. ઇત્યાદિ અનેક દૃષ્ટાંતો સ્વચ્છિદ્ધિ વિચારવાં.

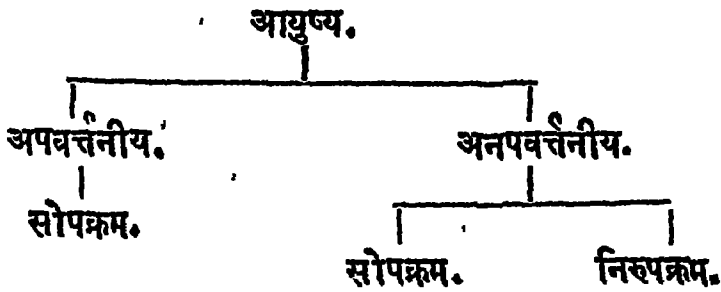
॥ સોપક્રમી અને નિરુપક્રમી આયુષ્ય. ॥

શસ્ત્રાદિ વાહ્ય નિમિત્તથી જે આયુષ્યનો ક્ષય થાય તે 'સોપક્રમ આયુષ્ય' કહેવાય. અર્હિ ઉપક્રમનો અર્થ "વાહ્ય નિમિત્ત" છે. અથવા આયુષ્યના અન્તસમયે જેને વાહ્ય નિમિત્ત વિદ્યમાન હોય તેવું આયુષ્ય પણ 'સોપક્રમ આયુષ્ય' કહેવાય. તથા વાહ્ય નિમિત્તવિ-

૧ આ અર્થ અપવર્તનીય આયુષ્યવાળા જીવને માટે છે.

૨ આ અર્થ અનપવર્તનીય આયુષ્યવાળા જીવના સંબંધમાં છે. કારણકે ૫ જીવના આયુષ્યના અન્ત સમયે ઉપક્રમ વિદ્યમાન હોય છે પરન્તુ તે ઉપક્રમ આયુષ્યનો ક્ષય કરવામાં હેતુભૂત નથી કારણકે અનપવર્તનીય આયુષ્ય ઉપક્રમવડે ક્ષય ન થાય. ઇતિ તત્ત્વાર્થવૃત્ત્યભિપ્રાય. પુનઃ ઘણા ગ્રંથકાર અને સિદ્ધાન્તકર્તા મહાત્માઓ તો સોપક્રમ અને નિરુપક્રમ ૫ બે ભેદમાત્રથી જ આયુષ્યનું વર્ણન કરે છે. પરન્તુ અપવર્તનીય અને અનપવર્તનીય ભેદની મુખ્યતા જણાવતા નથી. પરન્તુ શ્રીતત્ત્વાર્થવૃત્તિના અભિપ્રાયે યજ્ઞે ભેદોનો પરસ્પર સંબંધ રાખવાથી વધુ સ્પષ્ટ સ્પષ્ટ થઈ શકે છે.

नाज जे आयुष्यनो क्षय थाय ते 'निरूपक्रम आयुष्य' कहेवाय छे, प्रथम कहेल अनपवर्त्तनीय आयुष्य सोपक्रम अने निरूपक्रम एम धने प्रकारलुं होयछे, अने अपवर्त्तनीय आयुष्य तो सोपक्रमीज छे, जेना भेदनी स्थापना नीचे प्रमाणे छे.—

अर्थात् अनपवर्त्तनीय आयुष्यना क्षय समये शस्त्रादि बाह्य निमित्तनो संवध होय अथवा न पण होय, अने अपवर्त्तनीय आयुष्यनो क्षय तो बाह्य निमित्त बिना होइ श्केज नहिं. ए प्रमाणे संपूर्ण आयुष्ये मरण पामनारा जे जीवने आयुष्यना अन्त वखते शस्त्रघातादि निमित्तनो (आयुष्यना अन्त समये) संवध होय ते जीवतुं आयुष्य सोपक्रम अनपवर्त्तनीय कहेवाय. अने जे जीवने संपूर्ण आयुष्यना अन्त समये शस्त्रघातादिनो संवध न होय ते जीवतुं आयुष्य निरूपक्रम अनपवर्त्तनीय कहेवाय. अने अपूर्ण आयुष्ये मरण पामनारा सर्वे जीवतुं आयुष्य तो सोपक्रम अपवर्त्तनीय ज कहेवाय,

॥ आयुष्यनां ७ उपक्रम. ॥

१—राग—स्नेह—अने भय ए ३ थी जे 'मरण' थाय ते अध्यवसाय उपक्रम कहेवाय, अहिं एक पाणी पानारी स्त्री अति रूपवन्त युवक (पुरुष) ने देखी मोहित्थतां ते युवक च्यारे चाल्यो गयो त्यारे तेना रागथी छुरी छुरीने मरणपामीं हती ए 'रागनिमित्त' कहे-

વાય, કામની અન્ત્ય (૧૦મી) દશા એજ છે. તથા કોઈક સ્ત્રી-
 એ પોતાના પરદેશ ગણ્યા પતિનું મરણ પતિના મિત્રોએ મચ્કરીમાં
 કહેલું સાંભળી પોતે તુર્ત મરણપામી, અને તે સ્ત્રીનું મરણ તેના પતિ-
 એ સાંભળવાથી તે પણ મરણ પામ્યો, એ 'સ્નેહનિમિત્ત' કહેવાય. ત-
 થા કૃષ્ણવાસુદેવના પુત્ર ગજસુકુમાલે દીક્ષા લીધી ત્યારે તેના સસ-
 રા સોમિલ બ્રાહ્મણે પોતાની પુત્રી રત્નલત્તા થઈ એમ જાણી ગજસુકુ-
 માલના મસ્તક ઉપર અંગારા ભરી પ્રાણ લીધો, અને જ્યારે નગરમાં
 પ્રવેશ કરતાં સામે કૃષ્ણવાસુદેવને આવતા દેખ્યા ત્યારે ભયથી ત્યાં-
 જ મરણ પામ્યો એ 'ભયથી મરણ' કહેવાય. એ પ્રમાણે અધ્યવસાય
 મરણ ૩ પ્રકારે થાય છે,

૧-લાકડી-વાવક-કોરડા-શસ્ત્રાદિથી જે મરણ થાય તેનિ-
 મિત્ત ઉપક્રમ.

૨-ઘણો આહાર કરવાથી (અથવા વિલકુલ આહાર નહિં ક-
 રવાથી) મરણ થાય તે આહાર ઉપક્રમ.

૩-અતિ પીઠા-વેદના થવાથી મરણ થાય તે વેદના ઉપક્રમ.

૪-કૂવામાં કે જલમાં પડતાં અથવા પર્વતાદિ ઉપરથી પડતાં
 જે મરણ થાય તે પરાઘાત ઉપક્રમ.

૫-વીંછુ-સર્પ વગેરે શ્વેરી જાનવર કરડવાથી મરણ થાય તે
 સ્પર્શ ઉપક્રમ કહેવાય.

૬-ઘણા 'શ્વાસોચ્છવાસ' લેવાથી અથવા શ્વાસોચ્છવાસ વિ-

૧ કેટલાયક માને છે કે " આયુષ્યનો આધાર શ્વાસોચ્છવા-
 સ ઉપર છે, પટલે અમુક જીવતું આટલા શ્વાસોચ્છવાસનું આયુષ્ય
 હોય, અને તે જોય તેટલા શ્વાસોચ્છવાસ પૂર્ણ કરે તોજ મરણ
 પામે, એ કારણથી મરણ વચ્ચે જીવને શ્વાસોચ્છવાસ બાકી રહ્યા
 હોય છે તો, જલવીથી શ્વાસ ચલાવી સર્વ શ્વાસોચ્છવાસ પૂરા
 કરી મરણ પામે છે" પરંતુ એ વાત અસંમતિ લાગે છે. કારણકે

सकुल बंध करवायी मरण थाय ते आनमाण उपक्रम, ए ७ प्रका-
रनां उपक्रम लागवायी आयुष्यपुद्गलो प्रतिसमय वधुने वधु प्रमा-
णमां क्षय थवायी जीव अकाले मरणपामे छे, उपक्रम लाग्या पहे-
लां भवोत्पत्तिना प्रथम समये विशेष बीजे समये हीन त्रीजे समये
हीनतर एप्रमाणे प्रतिसमय हीन हीनतर आयुष्यपुद्गलो नो क्षय
चालु रहे छे, तेमां आ सातमांनुं कोइ उपक्रम अल्पांशे लागे तो ते
वखते हीन हीनतरनो अनुक्रम तुटीने विशेष विशेषतर नो अनुक्रम
(ते उपक्रमनी असर ज्यांसुधी रहे त्यांसुधी) केटलीक वखते थइ
जाय, अने ज्यारे प्रबल उपक्रम लागे त्यारे तो विशेष विशेषतर
अथवा असंख्यगुण असंख्यगुणना अनुक्रमे सर्व पुद्गलो अन्तर्मुहूर्त्तमां
ज क्षय पायी जाय छे. आ क्रम गुणश्रेणि जेवो समजवो.

जीव पूर्वभवमांथी आटला श्वासोच्छ्वास पूर्ण करवा एवी सं-
ख्यानो निर्णय करी लावतो नथी, परन्तु आयुष्यनां पुद्गलो पूर्ण
करवानो तो निर्णयज करी लावे छे. माटे ए प्रमाणे श्वासोच्छ-
वास अने आयुष्यने कोइपण जातनो संबंध नथी. परन्तु एटलोज
संबंध छे के ज्यां सुधी जीबे त्यां सुधी श्वासोच्छ्वास लेवा मू-
कवानो व्यापार करे, पण अमुक जीवने अमुक भवमां आटला
श्वासोच्छ्वास लेवा ज जोइए एवो नियम नहिं. पुनः जाणी
जोइने अथवा तो दुःखथी के परिश्रमथी जो घणा श्वासोच्छ-
वास चाले तो आयुष्यपुद्गलो घणा प्रमाणमां खपी जवायी (अ-
पवर्त्तनीय आयुष्यवाळा जीवतुं) आयुष्य अल्प थाय. कारणके
कर्मप्रकृति विगेरे प्रथोमां अति दुःखीने श्वासोच्छ्वास घणा होय
अने अति दुःखीने आयुष्यकर्मनी निर्जरा पण घणी होय एवा
संबंधने लइने पूर्वोक्त प्रसिद्धी थइ होय तो वनवा योग्य छे पण
वस्तु स्वरूप तेम जणातुं नथी. वळी लब्धिअपर्याप्ता जीवीना आ-
युष्यनो उच्छ्वास व्यापार सिवाय ज क्षय थतो होवायी आ-
युष्यनी साथे उच्छ्वास व्यापारनी व्याप्ति नथी, मात्र उच्छ्वा-
स व्यापार आयुष्यनी उदीरणामां हेतु संभवे छे.

શંકા-જેમ આયુષ્ય ઘટવાના ઉપાય છે, તેમ આયુષ્ય વધવાના ઉપાય છે કે નહિ.

ઉત્તર-હે જિજ્ઞાસુ! આયુષ્ય વધવાનો ઉપાય છે જ નહિ. મહાસમર્થ હિન્દો અને તીર્થંકર પણ એક સમયમાત્ર આયુષ્ય વધારવાને સમર્થ નથી. કારણ કે આયુષ્યનું નિર્માણ પૂર્વભવમાં થતું હોવાથી ત્યાં આયુષ્યવંધ વસતે જે સ્થિતિ વંધાઈ તે સ્થિતિજ અહિં ભોગવવાની હોય છે તો પૂર્વભવમાં વાંધેલા આયુષ્યની સ્થિતિ આ ભવમાં કેમ વધારી શકાય? અથવા પૂર્વોક્ત ૭ ઉપક્રમોમાંથી કોઈપણ એકાદિ ઉપક્રમથી, ૧૦૦ વર્ષનું આયુષ્ય ઘટી ૧ વર્ષ માત્ર જીવી શકે તેમ હોય તેવા પ્રસંગમાં તે જીવ ઉપક્રમથી વધી જવાના ઉપાયોથી ૫૦ વર્ષ જીવે તો એ અપેક્ષાએ તે જીવે પોતાનું આયુષ્ય ઔપધાદિકથી વધાર્યું એમ વ્યવહારથી કહી શકાય પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તો વધાર્યું નજ કહેવાય.

શંકા-અપવર્તનીય અને અનપવર્તનીય એમ તરતમતાએ આયુષ્ય વંધાવામાં હેતુ શો ?

ઉત્તર-આયુષ્યવંધ વસતે આયુષ્યવંધ યોગ્ય અધ્યવસાય જો તીવ્ર હોય છે તો આયુષ્યનાં ગ્રહણ કરેલાં પુદ્ગલો આત્માના અમુક અમુક વિભાગમાં ઘણાં એકત્ર (પિંદિત) થઈ જવાથી તે આયુઃ પુદ્ગલ પિંદ અમેઘ થાય છે, અને મંદપરિણામે ગ્રહણ કરેલ

૧ આયુષ્યની ઉદ્ધર્તના (સ્થિતિ-રસની વૃદ્ધિ) કર્મપ્રકૃતિમાં કહી છે. પરંતુ તે પણ (“આવંધા ઉબ્વદ્વદ્”) એ વચ્ચનથી) વંધકાલ સુધી જ ઉદ્ધર્તના હોય, અને વંધકાલ પૂર્ણ થયા બાદ ૧ સમયમાત્ર પણ વધી શકે નહિ.

૨ એ માવાચ્ય તત્વાચ્યવૃત્તિમાં કહ્યો છે તે આ પ્રમાણે—
અથૈકનાદિકાપરિગૃહીતમાયુઃ સંહતિમત્વાત્ સંહતપુરુષરાશિ

आयुःपुद्गलो सर्व आत्मप्रदेशे विरल विरल पणे (छटां छटां) व-
हेचाइ जाय छे, जेथी उपक्रमने साध्य थइ शके छे. पुनः उपक्रमवडे आयु-
ष्यने अपवर्त्ततो [डुंकुं करतो करतो] यावत् अंतर्मुहूर्त्त सुधी अप-
वर्त्तछे (अर्थात् अन्तर्मुहूर्त्त जेटलुं करी नाखे छे), त्यारवाद तथाविध
अध्यसायना अभावे अन्तर्मुहूर्त्तथी न्यून करी शके नहिं.

॥ कया जीवने कयुं आयुष्य होय ? ॥

सर्वदेव--सर्वनारक--सर्व 'युगलिकति यैव--अने युगलिकम-

वदभेद्यं वा एकनाडिकाविवरप्रक्षितबीजनिष्पादितसस्यसंहति-
वद्वा विवराद्बहिःपतितबीजप्रसूतं हि - सस्यमसंहतत्वात् प्रवि-
रलतायां सत्यां सर्वस्यैव गवादेगम्यं, एवं किलायमात्मायुर्वधन-
न्नेकात्मलब्धिपरिणामस्वाभाव्याच्छरीरवाप्यपि सन्नाडिका मार्ग-
परिणामो भवति ततस्तामघस्थामासाथ यानायुष्कपुद्गलान्
वध्नाति ते नाडिकाप्रविष्टत्वात् संहतिमत्त्वे सत्यमेवा विषश-
ङ्गाग्न्यादीनाम् इति " अर्थः--अथवा एक नाडिकावदे ग्रहण
करेलुं आयुष्य पिंडीभूत होवाथी घणा एकठा थयेला पुरुषोना
राशिवत् अमेघ अथवा (खेडुत जे त्रिफणीमांथी खेतरमां धान्य
वावे छे ते त्रिफणीनी) एक नाडिका (नळी) ना छीप्रमार्गे
नाखेल बीजवडे उत्पन्न थयेला धान्य समूहनी, माफक आयुष्य
अमेघ (अनपवर्त्तनीय) होय छे, अने नळीना छिद्रथी बहार
मढेला बीजथी उत्पन्न थयेला धान्य या घास अपिंडित हो-
वाथी झूटुं झूटुं उग्ये छते सर्व धान्य ढोर बगेरे उखेडी खाइ
शके छे, ए प्रमाणे निम्नय आयुष्य बांधतो आ आत्मा अनेक
आत्मलब्धि परिणामना स्वभावथी सर्व शरीरमां व्याप्त छे तो
पण नाडिकामार्गपरिणाम घाळो (अमुक विभागमां विशेष
पुद्गल ग्रहण करनारो) होय छे, तेथी ते (नाडिकामार्गपरि-
णामरूप) अवस्था पामीने जे आयुष्यपुद्गलो बांधे छे ते नाडि-
कामां प्रवेश थयेलां होवाथी पिंडीभूत थये छते विष शङ्ख
अग्नि विनेरेथी अमेघ होय छे.

१ श्रीसूयगडांगजीमां अने कर्मप्रकृतिमां युगलिकनुं पण
३ पल्योपम आयुष्य अपवर्त्ताइने अन्तर्मुहूर्त्त जेटलुं थाय एम कइछे.

નુષ્ય નિરુપક્રમ અનપવર્તનીય આયુષ્યવાળા છે--ચરમશરીરી (ત-
દ્રવ મોક્ષગામી)--તીર્થંકર--ગણધર--ચક્રવર્તિ--વાસુદેવ--બલદેવ--
સોપક્રમ અને નિરુપક્રમ અનપવર્તનીય આયુષ્યવાળા છે, શેષ સર્વ
જીવો ત્રણે પ્રકારના (સોપ૦ અપ૦ ૧ સોપ૦ અનપ૦ ૨ અને નિરુપ૦
અનપ૦ ૩) આયુષ્યવાળા છે.

॥ કયા જીવો કયારે આયુષ્ય બાંધે ? ॥

નારક--દેવ--અને 'અસંખ્ય વર્ષા'યુવાળા યુગલિકતિર્યંચઅને યુગ-
મનુષ્યો ૬ માસ આયુ વાકી હોતે પરભવન્તુ આયુષ્ય બાંધે છે, અને
'નિરુપ૦ આયુષ્યવાળા પૃથ્વી--અપ્--તેજસ્--વાયુ--વનસ્પતિ--હ્રી-
ન્દ્રિય--ત્રીન્દ્રિય--ચતુરિન્દ્રિય--અને નિરુપક્રમાયુષ્યવાળા પંચેન્દ્રિયજી-
વો આયુષ્યનો ત્રીજો ભાગ વાકી રહેયે બાંધે અને સોપક્રમો આયુ-
ષ્યવાળા સર્વજીવો ત્રીજો નવમો કે ૨૭મોભાગ વાકી રહેયે (અ-
નિયમિતપણે) બાંધે. ઘણા ગ્રંથોમાં તો ૫૫૧ પળ આગલ ૮૧મો--
૨૪૩મો ઇત્યાદિ, ભાગ, શેષ રહેયે યાવત્ અન્ત્ય અન્તર્મુઁ શેષ રહેયે
પળ પરમવાયુ બાંધે એમ કહ્યું છે.

એ પ્રમાણે જીવોના આયુષ્ય પ્રાણનું કિંચિત્ સ્વરૂપ કહ્યું તે સા-
થે જીવોના ૧૦ (દશે) પ્રાણનું સ્વરૂપ કહેવાયું. એ ૧૦ પ્રાણો
જીવોના દ્રવ્યપ્રાણ કહેવાય છે, અને "નાણંચ દંસણં ચેવ" ગાથામાં ક-
હેલાં ૬ લક્ષણો તે જીવના ભાવપ્રાણ કહેવાય છે. દ્રવ્યપ્રાણ સંસારી
જીવને જ હોય છે, અને ભાવપ્રાણ તો સંસારી અને સિદ્ધને પણ
હોય છે. જીવિતનાં બાહ્યચિન્હો તે દ્રવ્યપ્રાણ અને અંતરંગ લક્ષણો

૧ જ્યાં આયુષ્યના સંવધમાં અસંખ્ય વર્ષ આવે ત્યાં અ-
સંખ્યની ગણતરી ચોરાશીઠાસ પૂર્વની ઉપરની સંખ્યાથી ગણવી.
પમ'કાલલોકપ્રકાશમાં કહ્યું છે.

૨ અનપવર્તનીય ઇત્યર્થઃ

ते भावप्राण कहेवाय. हवे ए ६ भावप्राण तो सर्व जीवने सरखाज होय छे. परन्तु प्रस्तुत प्रकरणना १० द्रव्यप्राण (वाह्यप्राण) सर्व जीवोने एकसरखा नहिं होवाथी कया जीवने केटला प्राण होय ते कहेवाय छे.

॥ कया जीवने केटला प्राण होय? ॥

एनो उत्तर गाथा द्वाराज दर्शव्यो छे के सर्व एकेन्द्रिय जीवोने स्पर्शेन्द्रिय-कायबल-आयुष्य-ने श्वासोच्छ्वास ए ४ प्राण होय छे. द्वीन्द्रिय जीवोने पूर्वोक्त चार अने एक रसनेन्द्रिय अने वचनबल अधिक होवाथी ६ प्राण होय छे त्रीन्द्रियने घ्राणेन्द्रिय अधिक होवाथी ७ प्राण, चतुरिन्द्रियने चक्षुरिन्द्रिय अधिक होवाथी ८ प्राण, असंज्ञिपंचेन्द्रियने श्रोत्रेन्द्रिय अधिक होवाथी ९ प्राण, अने संज्ञिपंचेन्द्रियने मनबल अधिक होवाथी १० प्राण छे.

॥ श्रीनवतत्त्वप्रकरणे प्रथमजीवतत्त्वविस्तरार्थः समाप्तः ॥

१ अहिं एकेन्द्रिय अने द्वीन्द्रिय जीवोने जोके नासिका नथी तोपण सर्वोने श्वासोच्छ्वास लइ शके छे. पुन' द्वीन्द्रिय तो मुखथी पण श्वासोच्छ्वास लइ शके. तथा एकेन्द्रियो शरीर पर्याप्ति तथा वाद औदारिक शरीरवडे ज आहारग्रहणादिक्रिया करता होवाथी कायबल प्राण पण तेओने युक्त ज छे. पुनः 'जीव-विचारावचूरिमां' ने 'द्रव्यलोकप्रकाशमां' संमूर्छिम मनुष्यने सात आठ अने 'बृहत्संग्रहणिवृत्ति' तथा 'प्राचीनवालावबोधमां' नव प्राण कहा छे, तेनो हेतु मालुम पडतो नथी, कारणके संमू० मनुष्य अवश्य अपर्याप्ति ज मरण पामे छे. तेम 'पञ्चवणा' 'जीवाभिगम' विगेरेमां कहुं छे भाटे नव प्राणो मानतां तेओने पर्याप्ति मानवा जोइये. वली अपर्याप्त जीवो-मत्र ऋण पर्याप्ति ज पूर्ण करे छे. तो तेओने श्वासोच्छ्वास, भाषा, अने मन ए ऋण प्राण होइ शकता नथी. जेथी संमू० मनुष्यने ७ ज प्राण

॥ જીવતત્ત્વ પરિશિષ્ટ. ॥

॥ સંસારી જીવના (જુદી જુદી અપેક્ષાએ) ભેદ. ॥

- ૧ પ્રકારના—ચૈતન્ય લક્ષણ (ઉપયોગ)વદે.
- ૨ પ્રકારના—ત્રસ, સ્થાવર. વા વ્યવહાર, અવ્યવહાર.
- ૩ પ્રકારના—સ્ત્રી, પુરુષ, નપુંસકવેદી વા ભવ્ય, અભવ્ય, જાતિભવ્ય.
- ૪ પ્રકારના—દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ, નારક. વા ૩ વેદ, ૪ અવેદ.
- ૫ પ્રકારના—એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય.
- ૬ પ્રકારના—પૃથ્વી, ઝલ, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ, ત્રસકાય.
- ૭ પ્રકારના—સૂક્ષ્મએકેન્દ્રિય, વાદ.એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, અસં-
ક્ષિપંચેન્દ્રિય, સંક્ષિપંચેન્દ્રિય. વા ૬ લેશ્ય, ૧ અલેશ્ય.
- ૮ પ્રકારના—૧ પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મએકેન્દ્રિય, ૨ પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મએકેન્દ્રિય, ૩ અપર્યાપ્ત વાદરએકેન્દ્રિય, ૪ પર્યાપ્ત વાદરએકેન્દ્રિય, ૫ દ્વીન્દ્રિય, ૬ ત્રીન્દ્રિય, ૭ ચતુરિન્દ્રિય, ૮ પંચેન્દ્રિય.
- ૯ પ્રકારના—૧ અંહજ, ૨ રસજ, ૩ જરાયુજ, ૪ સ્વેદજ, ૫ સં-
મૂર્ચ્છજ, ૬ પોતજ, ૭ ઉદ્ભવજ, ૮ ઔપપાતિક (એ આઠ ત્રસ
અને), ૯ સ્થાવર. અથવા ૫ સ્થાવર, ૩ વિકલેન્દ્રિય, અને ૧ પંચેન્દ્રિય.

સંભવે છે. છતાં 'શ્રી દ્રવ્યલોકપ્રકાશ' વિગેરેમાં ઉચ્છ્વાસ સહિત આઠ તથા 'વૃહત્સંગ્રહજિવુત્તિ' વિગેરેમાં વચનબલ સહિત નવ પ્રાણ કહ્યા તેનો નિર્ણય શ્રીવહુશ્રુતગમ્ય જાણવો. અહિં અપર્યાપ્ત-જીવોને યથાયોગ્ય શ્વાસોચ્છ્વાસ,ભાષા, અને મન સિવાયના પ્રાણ ગણવા. ઉપર કહ્યા પ્રમાણે એ સ્વયોગ્ય દ્રવ્યપ્રાણોનો જે વિયોગ તે જીવનું 'મરણ' કહેવાય છે. કારણકે જીવ જ્યારે એ દ્રવ્યપ્રાણ છોડી પરમવમાં જાય છે ત્યારે (જીવત્વપણે જીવ જીવે છે છતાં) મરણ પામ્યો એમ કહેવાય છે.

- १० प्रकारना—५ स्थावर ३ विकले, १ सं०पंचे, १ असं०पंचे०.
 ११ प्रकारना—५ स्थावर, ३ विकले, ३ पंचे० (वेद भेदे).
 १२ प्रकारना—६ अपर्याप्तपट्काय, ६ पर्याप्तपट्काय.
 १३ प्रकारना—१० पर्याप्तापर्याप्तिपांचस्थावर, . पंचे० (वेद भेदे).
 १४ प्रकारना—ग्रन्थमां वनावेला, अथवा १४ गुणस्थानभेदे.
 १५ प्रकारना—९ पचेन्द्रिय (दंत भेदे ३ तिर्यच, ३ मनुष्य, २ दे-
 व (नहुं०विना), (१ नारक नहुं०), २ वादर एके० (पर्या-
 ष्ठापर्याप्ति भेदे), १ सूक्ष्मएके०, २ विकलेन्द्रियो.
 १६ प्रकारना—२ एके० (पर्या० अपर्या०), ६ विकले० (पर्या०
 अपर्या०), २ पंचे० ति० (पर्या० अपर्या०), ६ देव, मनुष्य,
 नारक (पर्या० अपर्याप्ति).
 १७ प्रकारना—५ स्थावर, ३ विकले०, १ पंचेन्द्रिय (१५ भेदोक्त).
 १८ प्रकारना—पूर्वोक्त ९भेदना पर्याप्तापर्याप्ति भेदे.
 १९ प्रकारना—१० सू० ए० १, वा० ए० २, विकले० ३, (ए ५
 पर्या० अप०), ९ पंचेन्द्रिय.
 २० प्रकारना—पूर्वोक्त १० भेदोने पर्याप्तापर्याप्ति भेदे गुणवाथी.
 २१ प्रकारना—२० स्थावर (पृथ्व्यादि पांचने सूक्ष्म-वादर तथा
 पर्याप्तापर्याप्ति भेदे गुणवाथी.), १ अस.
 २२ प्रकारना—पूर्वोक्त ११ भेदोने पर्याप्तापर्याप्ति भेदे गुणवाथी.
 ३२ प्रकारना—२२ एकेन्द्रिय (पांचरोगेन्द्रियभेदमां कहेवाशे ते),
 ६ विकलेन्द्रि०, ४ पंचेन्द्रिय (अग्नि प० अ०, असंज्ञि प० अ०).
 ११६ प्रकारना—७ नारक, १० भवनपति, ८ वदंतर, ५ ज्योति-
 पी, १२ कल्प, ९ ग्रैवेयक ५ अनुत्तर, १ मनुष्य, १ तिर्यच,
 ए ५८ ने पर्याप्ति अपर्याप्ति भेदे गुणवाथी ११६ भेद थायले.
 ५६३ प्रकारना—(नोचे कक्षा प्रमाणे)

- ૬૮૮ પ્રકારના-પૂર્વોક્ત ૩૦ મેદમાંથી મંજિના ૨ મેદ વાદ કરી વા-
કીના ૩૦ મેદ પૂર્વોક્ત ૧૧૩ માં મેઞ્વનાં ૧૪૬ થાય, તે પુ-
નઃ ભવ્ય, અભવ્ય, દુર્ભવ્ય, અને આસન્નભવ્ય ૫ ૪ મેદે ગુણતાં
૧૪૬ + ૪ - ૫૮૪ મેદ થાય છે. (આ સર્વ પ્રકારો 'જીવાધિ-
ગમઃ' 'મંદોષપ્રકરણ' 'લોકપ્રકાશ' વિગેરેમાં વનાવેલા છે.)

॥ ૫૬૩ જીવમેદ. ॥

૨૦ એકેન્દ્રિય-પૃથ્વી, જલ, અગ્નિ, વાયુ, અને સાધારણવન-
સ્પતિ ૫ પાંચે સૂક્ષ્મ અને વાદર મઝી ૧૦ થાય, તેમાં (વાદર)
પ્રત્યેકવનસ્પતિ ઉમેરતાં ૧૧ થાય, તે પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા ૫૫ જે
મેદે ગુણતાં એકેન્દ્રિયના સર્વ મેદ ૨૨ થાય.

૬ વિક્કલેન્દ્રિય-દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, અને ચતુરિન્દ્રિય, ૫ ત્રણ
ને અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત મેદે ગુણતાં વિક્કલેન્દ્રિયના ૬ મેદ થાય.

૧૪ નારક-માતેપૃથ્વીના નારકને અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત મેદે
ગુણતાં નારકના ૧૪ મેદ થાય.

૨૦ નિચયવંચેન્દ્રિય-જઙ્ઞચર, મ્યઙ્ઞચર, સ્વેચર, ડરઃપરિસર્પ
અને યુજપરિસર્પ ૫ પાંચે સંમૂર્ઢિમ તથા ગર્ભજ ગણતાં ૧૦ મેદ
થાય, અને તે દગને અપર્યાપ્ત-પર્યાપ્ત મેદે ગુણતાં ૨૦ મેદ હોય.

૩૦૩ મનુષ્ય-૧૫ 'કર્મભૂમિ, ૩૦ 'અકર્મભૂમિ, અને ૧૫૬

૧. પાંચ મરત, પાંચ ઐરવત. પાંચ મહાવિદેહ (૧ જંદૂ-
હીપના મ૦ ઐ૦ મ ૨ ધાતકોલંદના મ૦ ઐ૦ મ૦. ૨ પુષ્ક-
ર્ધના મ૦ ઐ૦ મહાવિદેહ). ૨ ૫. ઉત્તરકુર. ૫ દેવકુર. ૫ હિ-
મવંત. ૬ હિરણ્યવંત ૫ હરિવર્ષ. ૫ ગમ્યક. (ઉપર કહેલા
પાંચ મરત પ્રમાણે). ૩ જંદૂહીપના હિમવંત અને શિશ્વરી પર્વ-
તની પૂર્વ પશ્ચિમમાં ચાર ચાર ઢાઢાઓ મઝી આટ ઢાઢાઓ પૈકી
પૈકી ઢાઢા ઉપર નાન નાન, નર્વ મઝી ૫૬ અંતર્હીપો જાણવા.

अन्तर्हीप ए १०१ क्षेत्रवर्ती संमूर्च्छिम मनुष्यो अपर्याप्तज होय, अने गर्भज मनुष्यो अपर्याप्त अने पर्याप्तपण होय, माटे १०१ संमूर्च्छिम मनुष्य, तथा २०२ गर्भज मनुष्य मळी ३०३ मनुष्य भेद थायछे.

१९८ देव-१० भुवनपति, १५ परमाधामी, ८ व्यन्तर, ८ वाणव्यन्तर, १० तिर्यग्जंभक, ५ चरज्योतिषी, ५ स्थिरज्योतिषी, ३ किल्बिषिक, १२ सौधर्मादिवार कल्प, ९ लोकान्तिक, ९ ग्रैवेयक, अने ५ अनुत्तर, ए ९९ अपर्याप्त, अने ९९ पर्याप्त देव मळी देवना सर्वभेद १९८ छे. (ए रीते २२ ए०), ६ वि०, १४ ना०, २० पं०-ति०, ३०३ म०, १९८ देवना भेदो मळी जीवना सर्वभेद ५६३ थायछे.

॥ १४ जीवभेदना स्थानो. ॥

- (१) सूक्ष्म अपर्याप्त एकेन्द्रियोनुं स्थान—संपूर्ण लोकाकाश.
- (२) सूक्ष्म पर्याप्त एकेन्द्रियोनुं स्थान—
- (३) वादर अपर्याप्त एके०नुं स्थान—लोकमो असंख्यातमो भाग.
- (४) वादर पर्याप्त एके०नुं स्थान—

१ पृथ्वीनुं स्थान—७ नरक, १ सिद्धशिला, पातालकलशाओ-नी ठीकरीओ, भवनपतिनां भवनो, नरकावासा (नी-भित्तिओ अने भूमितळ), विमानो, पर्वतो, भूमिकूट, जगपतीओ, वेदिकाओ, विजयादिद्वारो, अने ८ कुण्णराजी, द्वीपो, समुद्रो विगेरेमां.

२ जलनुं स्थान—घनोदधिओ, समुद्रो, पातालकलशाओना-उदरभाग, भवनोनी अने विमानोनी वावढीओ, द्रवो, अने नदी, सरोवर, कूवा विगेरे जलाशयोमां.

३ अग्निनुं स्थान—मानुषोत्तर पर्वत सुधीना अढी द्वीपरूप मनुष्यक्षेत्रमां (तेमां पण युगलक्षेत्रोमां नहिं).

૪ વાયુનું સ્થાન—ઘનવાત અને તનવાતનાં વલયો, પાતા-
લ્લક્ષણના ઉદરભાગ, ભવનો, વિમાનો, નિષ્કુટો, ઇત્યાદિ
સર્વલોકમાં જ્યાં જ્યાં પોલાણભાગ હોય ત્યાં સર્વત્ર.

૫ ઘનસ્પતિનું સ્થાન—તિર્યગ્લોકમાં, ભવનોના અને વિમા-
નોના ઘન-ઘગીચાઓ, વિગેરે સ્થલોમાં.

૧૦ શ્રી ૧૦) ૬ વિફલેન્દ્રિયોનું સ્થાન—લોકનો અસંખ્યાતમો ભા-
ગ. કારણ કે ઉર્ધ્વલોકમાં મેરુપર્વતના શિખર સુધી, અધો-
લોકમાં અધોગ્રામ સુધી, અને તિર્યગ્લોકમાં સર્વત્ર જલાશય
સ્થાને અને સ્થલમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે.

(૧૧-૧૨) અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયસ્થાન—લોકનો અસંખ્યાતમો ભાગ.
અસંજ્ઞિતિર્યંચ—તિર્યગ્લોકમાં સર્વત્ર, ઉર્ધ્વલોકમાં મેરુના શિ-
ખર સુધી, અને અધોલોકમાં અધોગ્રામ સુધી.

અસંજ્ઞિમનુષ્ય—અદ્વીતીય રૂપ મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં જ્યાં જ્યાં મનુ-
ષ્યની વસતિ હોય ત્યાં.

૧૩-૧૪ સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયસ્થાન—લોકનો અસંખ્યાતમો ભાગ.

દેવ—રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં, જ્યોતિષ્ણાં વિમાનોમાં, અને સૌ-
ધર્માદિ વિમાનોમાં, તેમજ ક્વચિત્ તિર્યગ્લોકમાં પણ.

નારક—સાત પૃથ્વીઓમાં.

તિર્યંચ—અસંજ્ઞિ તિર્યંચવત્.

મનુષ્ય—મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં.

આ જીવતત્ત્વ ઉપર જ્ઞાન, દર્શન, સંજ્ઞા, લેશ્યા, ગુણસ્થાનક,
દૃષ્ટિ, યોગ, ઉપયોગ વિગેરે અનેક વિચારો છે જે અન્ય ગ્રંથોમાં
વતાવેલા છે.

॥ ઇતિ જીવતત્ત્વપરિશિષ્ટમ્. ॥

॥ अथ अजीवतत्त्वम्. ॥

अवतरण--पूर्वे ७ गाथा सुधीमां जीवन्तु स्वरूप दर्शावीने हवे 'यथोद्देशं निर्देशः' 'ए न्याययी क्रमे आवेला वीजा अजीवतत्त्वन्तु स्वरूप कहेतां प्रथम आ गाथामां अजीवना १४ भेद दर्शावे छे.

॥ मूल गाथा ८ मी.॥

धम्माऽधम्माऽऽगासा, तियतियभेया तहेव अध्वा य ॥
खंधा देस पएसा, परमाणु अजीव चउदसहा ॥८॥

॥ संस्कृतानुवादः ॥

धर्माऽधर्माऽऽकाशा-स्त्रिकत्रिकभेदास्तथैवाह्वा च ॥
स्कंधा देशाः प्रदेशाः, परमाणवोऽजीवश्चतुर्दशधा ॥८॥

॥ शब्दार्थः ॥

धम्म-धर्मास्तिकाय.

अधम्म-अधर्मास्तिकाय.

आगास-आकाशास्तिकाय.

तियतिय-त्रणत्रण.

भेया-भेदवाळा.

तहेव-तेमज.

अह्वा-काल.

खंधा-स्कंध (आखोभाग.)

देस-देश (न्यूनभाग.)

पएसा-प्रदेश (स्कंधसंबद्ध

निर्विभाज्य भाग).

परमाणु-छोटो अणु.

अजीव-अजीव द्रव्य (तत्त्व).

चउदसहा-चौदप्रकारे.

गाथार्थः--धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, अने आकाशास्ति-
काय, (ए त्रण) त्रण त्रण भेदवाळा छे, तेमज काल, तथा (पुद्ग-

લાસ્તિકાયના) સ્કંધ-દેશ-પ્રદેશ-અને પરમાણુ, એ સર્વ મલી અ-
જીવદ્રવ્ય (અજીવતત્ત્વ) ૧૪ પ્રકારે છે.

વિસ્તરાર્થઃ—એ પ્રમાણે (જીવનું સ્વરૂપ) જીવતત્ત્વ કહીને
હવે અજીવતત્ત્વ કહેવાનાં પ્રારંભમાં પ્રથમ અજીવતત્ત્વના ૧૪ ભેદ દ-
ર્શાવે છે તે આ પ્રમાણે: (અજીવતત્ત્વ જીવનું સાહાય્યક દ્રવ્ય છે.)

૧ ધર્માસ્તિકાય (સ્કંધ).	૮ આકાશોસ્તિકાય દેશ.
૨ ધર્માસ્તિકાય દેશ.	૯ આકાશોસ્તિકાય પ્રદેશ.
૩ ધર્માસ્તિકાય પ્રદેશ.	૧૦ કાલ.
૪ અધર્માસ્તિકાય (સ્કંધ).	૧૧ પુદ્ગલસ્કંધ.
૫ અધર્માસ્તિકાય દેશ.	૧૨ પુદ્ગલ દેશ.
૬ અધર્માસ્તિકાય પ્રદેશ.	૧૩ પુદ્ગલ પ્રદેશ.
૭ આકાશોસ્તિકાય (સ્કંધ)	૧૪ પુદ્ગલ પરમાણુ.

એ ૧૪ ભેદનું સ્વરૂપ દર્શાવતી પ્રથમ ધર્માસ્તિકાયાદિ ૫ અ-
જીવ પદાર્થ અને સંઘાદિનો અર્થ કહેવાય છે.

॥ ધર્માસ્તિકાય. ॥

જીવ અને પુદ્ગલને ગતિ કરવામાં સહાય કરનાર જે દ્રવ્ય (પ-
દાર્થ) તે 'ધર્માસ્તિકાય' કહેવાય. અહિં 'ધર્મ' એટલે 'ગતિસાહાય્યક
ગુણ, 'અસ્તિ' એટલે 'પ્રદેશના, 'કાય'—સમૂહ, તે ધર્માસ્તિકાય.

આ જગતમાં મૂળ દ્રવ્ય (પદાર્થ) ૬ છે. તેમાં એક સ્થાનથી
બીજે સ્થાને જઈ શકે તેવાં ગતિક્રિયાવાળાં જીવ અને પુદ્ગલ એ બે દ્ર-
વ્ય છે, તેમાં જીવ પોતાના સ્વભાવે અને પુદ્ગલના આલંબનથી અને

૧ આ ભવમાં ભવધારણીય ઔદારિકાદિ દેહના આલંબનથી
અને પરભવમાં જાતાં કાર્મણર્થદેહની પ્રેરણાથી જીવનો ગતિક્રિયા પ્રવર્તે
છે, કારણકે જીવને ભવાન્તરમાં લઈ જનાર કાર્મણ શરીરજ
હોય છે માટે.

કર્મની પ્રેરણાથી જેમ ગતિ કરી શકે છે, તેમ પુદ્ગલો પણ પોતાના સ્વભાવથી તથા જીવની પ્રેરણાથી પણ ' ગતિ કરી શકે છે, એ પ્રમાણે તે બન્ને દ્રવ્યો ગતિ ક્રિયા (કાર્યમાં) પરસ્પર સંબંધ વાળા તથા સંબંધ વિનાના પણ છે જો કે જીવ-પુદ્ગલોની ગતિ ક્રિયા (કાર્ય) ઉપર વતાવ્યા પ્રમાણે પ્રવર્તે છે, તાપણ તે ક્રિયામાં અવશ્ય અન્યદ્રવ્યની અપેક્ષા છે, પક્ષિને ઝડવામાં વાયુ, મત્સ્યને ચાલવામાં જલ, ચક્ષુને વાહ્ય વસ્તુ દેખવામાં સૂર્યાદિપ્રકાશ વિગેરે જેમ ઉપકારી છે, તેમ જીવ-પુદ્ગલની ગતિમાં ધર્માસ્તિકાય ઉપકારી દ્રવ્ય છે. કારણ અસાધારણ ગુણવાળો પદાર્થ હોય તેજ વસ્તુતઃ ઉપકારી કહેવાય, માટે જો કે લાકડી વિગેરે વાહ્યપુદ્ગલો અથવા જીવ પ્રયોગ ગતિક્રિયામાં કારણ છે તોપણ તે લાકડીમાં અને જીવપ્રયોગમાં ગતિસાહાયકનામનો અસાધારણ ગુણ નથી કારણ તે બીજી ક્રિયા (કાર્યો) માં પણ ઉપકારી થાય છે. અને ધર્માસ્તિકાયમાં તે ગતિ સાહાયકત્વ ગુણ અસાધારણ છે માટે તે ઉપકારી છે, વાયુથી પક્ષિ ઉડી શકે છે, મત્સ્ય જલ હોય તોજ ચાલો શકે છે, અને સૂર્યનો પ્રકાશ હોય તોજ ચક્ષુ વસ્તુને દેખી શકે તેમ ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય હોય તોજ જીવ પુદ્ગલની ગતિક્રિયા થઈ શકે અન્યથા નહિ! એ ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યના નિર્વિભાજ્ય વિભાગો (પ્રદેશો) અસંખ્ય છે ને તે દરેક પ્રદેશ પરસ્પર સ્પર્શ મયંબંધી સાથે સાથે જોડાઈને રહ્યા છે જેથી એ પદાર્થ ૧૪ રાજ જેટલી જગ્યા રોકીને રહ્યો છે, અને તેથી સુપ્રતિષ્ઠક આકારે રહે-

૧ “ શ્રી પ્રજ્ઞાપનાજી ” વિગેરેમાં પુદ્ગલના વશવિધ પરિણામોમાં ગતિ પરિણામ વતાવ્યો છે, તેમજ “ શ્રી ભગવતીજી ” માં પણ પરમાણુ ઉત્કૃષ્ટગતિષ્ઠક નમયે ઉર્વલોકાન્તથી અધોલોકાન્ત(૧૪રાજ ક્ષેત્ર)મયી ગતિ કરી શકે છે તેમ વર્ણવ્યું છે

લ છે. અને એ પદાર્થ જગતમાં એકજ છે. વહી ભાષા-ઉચ્છ્વાસ મન-વગેરે પુદ્ગલનુ ગ્રહણ ધર્મા૦ વિના ગતિના અભાવે ન થઈ શકે, માટે જીવની ગતિક્રિયામાં અને 'ભાષા-ઉચ્છ્વાસ-મન-કાય યોગ' ઇત્યાદિ ચલ ક્રિયાઓમાં સર્વત્ર ધર્માસ્તિકાય ઉપકારી છે. ॥૧॥

॥ અધર્માસ્તિકાય ॥

જીવ-પુદ્ગલને સ્થિર થવામાં જે સહાય કરનાર દ્રવ્ય તે “ અધર્માસ્તિકાય ” કહેવાય. અહિં ગનિસાહાયકગુણથી વિપરીત જે સ્થિરસાહાયક ગુણ તે “ અધર્મ, ” તેનો અસ્તિકાય ઇટલે પ્રદેશસમૂહ તે અધર્માસ્તિકાય. જેમ ગતિક્રિયા કરતા જીવપુદ્ગલને ઉપકારી દ્રવ્ય ધર્માસ્તિકાય કહેવાય છે. તેમ ગતિક્રિયાથી સ્થિર થવા માટે ઉપકારી દ્રવ્યને “ અધર્માસ્તિકાય ” કહેવામાં આવે છે. વટે-માર્ગ (મુસાફર) ને જેમ છાયાસ્થલ મત્સ્યને જેમ દ્વીપ (બેટ) અને હલતા પક્ષીને સ્થિર થવામાં જેમ ભૂમિ અથવા દૃઢ અથવા ગિરિનું શિખર ઉપકારી છે, તેમ ગતિ કરતા જીવપુદ્ગલને સ્થિર થવા માટે અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય ઉપકારી છે. જો અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય ન હોય તો જીવપુદ્ગલની ગતિ જ ચાલુ રહે પણ સ્થિરતા ન થાય. પુનઃ “ વેસવામાં-ઉભારહેવામાં-આલંબનમાં-કોઈવસ્તુને ધરીરાખવામાં ” અને ચિત્તની સ્થિરતાદિ સ્થિરકાર્યોમાં આ અધર્મા૦ કારણરૂપ છે.

શંકા—ધર્માસ્તિકાયાદિ ૪ દ્રવ્ય પણ સ્થિર છે તો તેઓને ઉપકારી અધર્માસ્તિકાય છે કે નહિ ? અને જો તે દ્રવ્યોને સ્થિર રહેવામાં પણ અધર્મા૦ ઉપકારી હોય તો માત્ર જીવપુદ્ગલને જ ડ.

૧. જીવાનામેષ ચેષ્ટાસુ. ગમનાગમનાદિપુ । માપાનનોચ્ચ-કાય-યોગાદિષ્વેતિ હેનુતામ ॥૨॥ [ઈતિ દ્રવ્યલોકે દ્વિતીયસર્ગઃ)

૨. અયં નિષદ્વનસ્વાન-શયનાલંબનાદિપુ । પ્રયાતિ હેનુતાં ત્રિતર્યયાંકિસ્થિરતાનુ ચાઃ (ઈતિ દ્રવ્યલોકે દ્વિતીયસર્ગઃ)

पकारी છે એ કેમ કહેવાય ?

ઉત્તર—ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યો અનાદિ સ્વભાવેજ સ્થિર છે, કારણકે તે દ્રવ્યોમાં કોઈપણ કાલે ગતિક્રિયા સંભવતીજ નથી તો પછી તેઓને ગતિક્રિયાથી નિવૃત્ત થવારૂપ સ્થિરતા પણ ક્યાંથી હોય ? કે જેથી અધર્માસ્તિકાય તેઓને ઉપકાર કરે ? અર્થાત્ જેઓ સ્વભાવેજ સ્થિર છે તેઓને સ્થિરતામાં અન્યદ્રવ્યની જરૂર નથી, પરંતુ જેઓને ગતિક્રિયાથી નિવર્તીને સ્થિર થવું છે તેઓનેજ અન્ય સાહાય્યક દ્રવ્યની અપેક્ષા રહે છે. માટે ગતિ પરિણામી જીવપુદ્ગલ એ બે દ્રવ્યનેજ સ્થિર થવામાં અધર્માં ઉપકારી છે.

એ દ્રવ્યના પણ ધર્માસ્તિકાયના જેટલા (મરત્વી સંખ્યાએ) અસંખ્ય દેશો તથા (પ્રદેશો) છે, અને તે ધર્માસ્તિકાયવત્ત ચૌદરાજ જેટલા ક્ષેત્રમાં સુપ્રતિષ્ઠાકારે અથવા વૈશાખસંસ્થાને અવગાહી રહ્યો છે.

એ ધર્માં અને અધર્માં બે દ્રવ્યો જેટલા ક્ષેત્રમાં (આકાશમાં) રહ્યાં છે તેટલાજ ક્ષેત્રનું નામ લોક એવી સંજ્ઞા છે. જેથી એ બે દ્રવ્યો લોક પ્રમાણ અવગાહવાળાં કહેવાય છે. વળી એ બન્ને દ્રવ્યો દુધમાં સાકરની પેઠે પરસ્પર પ્રવેશ કરીને રહેલાં છે. ॥૨॥

- ॥ આકાશાસ્તિકાય ॥

ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યોને રહેવાને અવકાશ (જગ્યા) આપનાર જે દ્રવ્ય તે આકાશાસ્તિકાય. આ દ્રવ્યમાં સર્વ દ્રવ્યો વ્યાપ્ત થઈને જગ્યા લઈને રહ્યાં છે, જો આ દ્રવ્ય ન હોય તો ધર્માં આદિ દ્રવ્યો ક્યાં રહે ? માટે સર્વ દ્રવ્યોને અવકાશ આપનાર આ દ્રવ્ય છે. વળી આ દ્રવ્યના પ્રદેશો અનન્ત છે અને તે માથે સાથેજોડાડને અનેત જોજન જેટલા અપાર ક્ષેત્રમાં રહ્યા છે. વળી આકાશદ્રવ્ય લોકાકાશ અર્ન્નાકાકાશ એમ બે પ્રકારે છે, ત્યાં જેટલા આકાશમાં

ધર્માં અને અધર્માં રહેલ છે તેટલા આકાશનું નામ લોકાકાશ, અને તે શિવાયનું સર્વ અલોકાકાશ છે, લોકાકાશ અસંખ્ય યોજન જેટલો સુપ્રતિષ્ઠાકારે છે, અને અલોકાકાશ ' પોલા ગોઝા સરસ્વો છે, બહી પૂર્વ પશ્ચિમાદિ દિશાઓ પણ આકાશ દ્રવ્યના વિભાગ રૂપ જ છે પરન્તુ નૈયાયિકાદિની માફક નવોન કલ્પિત દિશાદ્રવ્યનથી આકાશ વિભાગથીજ “દૈશિક પરત્વાપરત્વ” વ્યવહાર થઈ શકે છે. કારણકે ગોસ્તનાકાર આઠ રુચક પ્રદેશથી વિજય દરવાજા તરફ (જ્યાં ભરત ક્ષેત્રનો સૂર્ય ઊગે છે તે તરફ) બે બે પ્રદેશો વધતી પૂર્વ દિશાનીકલી છે, એ રીતે શેષ દિશાઓ પણ બે બે પ્રદેશો વધતી નિકલેલી છે. અને વિદિશા એકેકપ્રદેશની પંક્તિ રૂપ (જુદેલામોતીના એકાવલી હાર સરસ્વી) નીકલી છે. અને ઊર્ધ્વ તથા અધોદિશા ચાર ચાર પ્રદેશની નિકલી છે. એ દિશાઓની મર્યાદા કરનાર આઠરુચક પ્રદેશ (રુચક નામવાળા આઠ આકાશ પ્રદેશ) જંબુદ્વીપના મેરુપર્વતની તલહટીષ મેરુના અંદરના મધ્ય માગમાં છે. ને ત્યાંથી દિશા વિદિશાઓ નિકલી છે. બહી ઊર્ધ્વલોક વિગેરે લોકાકાશના અનેક વિભાગો છે. લોકાકાશ ૧૪ રાજ લોક પ્રમાણે છે, ॥૩॥

॥ કાલઃ ॥

દ્રવ્યના વર્તનાદિ પર્યાય તે નૈશ્વયિક કાલ, અને જ્યોતિષ્ક્રના ભ્રમણથી ઉત્પન્નથતો જે સમય-આવર્તિ-ગુહર્ત્તાદિ તે વ્યવહારકાલ (૧૩મી ગાથામાં કહ્યો છે.) કાલ બે પ્રકારે છે. વાસ્તવિકરોતે તો કાલ એ પરમાણુઓના પિંડરૂપ પદાર્થ નથી, પરન્તુ સર્વ દ્રવ્યોમાં વર્તનાદિ પર્યાય સાધારણ રીતે હોવાથી ઉપચારે તે વર્તનાદિપર્યાયમાં ઉપકારી હોવાથી કાલને દ્રવ્ય તરોકે

૧ કારણ કે લોકાકાશ જેટલો આકાશ અલોક ન ગણાય માટે લોકાકાશ જેટલું અંદરના ભાગમાં પોલાણ કહેવાય.

गणेल છે. એ સંબંધી સિધ્ધાંત અને ગ્રંથોમાં ઘણી ચર્ચા છે. હવે તે કાલ દ્રવ્યમાં પ્રથમ નૈશ્વયિકકાલનું સ્વરૂપ દર્શાવવા માટે તેના(કા-
લના) કાર્યરૂપ વર્તનાદિ પર્યાયનું કિંચિત્ સ્વરૂપ કહેવાય છે.

॥ ' નૈશ્વયિક કાલનું સ્વરૂપ ॥

૧ વર્તનાપર્યાય—સાદિ સાન્તાદિ ભેદ વહે (સાદિ સાન્ત-સા-
દિઅનન્ત—અનાદિ સાન્ત--અને અનાદિ અનન્ત એ) ચાર પ્રકાર
સ્થિતિમાંથી કોઇપણ સ્થિતિર્મા કોઇપણ પ્રકારે વર્તેનું તે 'વર્તના.' એ
વર્તના પ્રતિસમય બદલાયા કરે છે. પરન્તુ કોઇપણ પ્રકારની વિવ-
ક્ષિત એક વર્તના બે સમયસુધી ટકતી નથી, એ હેતુથી એ વર્તનાને
પર્યાય (પરાવૃત્તિ) કહેવામાં આવે છે. “દ્રવ્યાણાં સાદિસાન્તાદિ-
ભેદૈઃ સ્થિત્યાં ચતુર્મિદિ ॥ યત્કેનચિત્ પ્રકારેણ, વર્તનં વર્તના
હિ સા ॥ ૧ ॥” ઇતિ કાલલોકપ્રકાશવચનાત્

૨ પરિણામ પર્યાય—પ્રયોગ અને વિશ્રસાદિથી ઉત્પન્ન થયેલી
નવાપના અને જુનાપનાની જે પરિણતિ તે પરિણામ, અર્થાત્ પ્રય-
ત્નથી, સ્વભાવથી, અથવા ઉભયથી (એ બન્નેથી) દ્રવ્યોમાં જે નવા-
પણું અને જીર્ણતા—જૂનાપણું ઉત્પન્ન થાય છે તે પરિણમનને પરિ-
ણામ કહેવામાં આવે છે, ને એ દ્રવ્યોમાં જૂનાપણું મટીને નવાપણું,

૧ આ નૈશ્વયિકકાલ દ્રવ્યોની વર્તનાદિ પર્યાયરૂપ હો-
વાથી જીવદ્રવ્યની વર્તનાદિપર્યાયોરૂપ કાલ જીવ, અને અજી-
વદ્રવ્યોની વર્તનાદિપર્યાયોરૂપ કાલ અજીવ ગણાય છે. એ રીતે
કાલદ્રવ્ય જીવાજીવછે, તોપણ જીવદ્રવ્ય કરતાં અજીવદ્રવ્ય
અનંત ગુણ હોવાથી બહુલતાની અપેક્ષાએ કાલને સામાન્યતઃ
અજીવ ગણેલ છે. (ઇતિ લોકપ્રકાશે ભગવત્યર્થઃ) પુનઃ, આ
નૈશ્વયિકકાલ લોકાલોકવ્યાપ્ત છે, અને આગલ ૧૩મી ગાથામાં
કહેવાતો વ્યાવહારિક કાલ ૨॥ ટીપ માત્રમાંજ છે.

अर्थ साथे अविरোধि रहे.

४-५ परात्वाऽपरत्त्व पर्याय—जेना आश्रयथी द्रव्यमां पूर्वभावित्व अने पश्चाद्भावीनो व्यपदेश धाय ते परापरत्व पर्याय ३ प्रकारनी छे. ते आ प्रमाणे—धर्म अथवा ज्ञान “पर” (श्रेष्ठ) छे, ने अधर्म तथा अज्ञान “अपर” (हीन) छे ए व्यपदेश प्रशंसाकृत परापरत्व कहेवाय, १ तथा एकज दिशांमां एकी वखने रहेल वे पदार्थमां जे पदार्थ दूर होय ते पर अने नजीक होय ते अपर, एवो जे व्यपदेश तैक्षेत्रकृत पराऽपरत्व कहेवाय. २ तथा १६ वर्षनी स्थितिवांला द्रव्यथी १००वर्षनी स्थितिवाळुं द्रव्य पर (उत्कृष्ट), अने १००वर्षनी अपेक्षाए १६ वर्षनी स्थितिवाळुं द्रव्य अपर, (जघन्य), एवो जे व्यपदेश, ते कालकृत परापरत्व कहेवाय ३ (अहिं वे पर्यायनो सर्वंध एकत्र कहेल छे.) ए प्रमाणे वर्त्तनादि ५ पर्यायो ते कालनोज उपकार छे. “वर्त्तना परिणामः क्रिया परत्वाऽपरत्वे च कालस्य” (इति तत्त्वा० अ०५ सू०). परन्तु परत्वापरत्वमां प्रशंसाकृत अने क्षेत्रकृत ए वे भेद काल द्रव्यना उपकारथी नथी, एम जाणवुं “तदेवं प्रशंसाक्षेत्रकृते परत्वाऽपरत्वे वर्जयित्वा वर्त्तनादीनि कालकृतानि कालस्योपकार” [इति तत्त्वा० भा०]

अथवा वर्त्तमान एक समय ते (ऋजुभूतनयनी अपेक्षाए) नैश्चयिक काल कहवाय, कारणके वर्त्तमान समय विद्यमान छे, अने भूतकाल व्यतीत थएल होवाथी, भविष्य काल आवेलो नहि होवाथी वन्ने अविद्यमान छे. माटे जे विद्यमान वर्त्तमान काल ते नैश्चयिक काल एम पण कही शक्य. काल लोकप्रकाशमां कहुं छे के “वर्त्तमानः पुनर्वर्त्त—मानैकसमयात्मकः । असौ नैश्चयिकः सर्वोऽप्यन्यस्तु व्यावहारिकः ॥१॥ ” ए प्रमाणे निश्चयकालनु स्वरूप कहुं, व्यावहारिक कालनुं स्वरूप चालु प्रकणनी १३ मी गाथानां विवेचनमां कहेवाजे.

॥ व्यवहारिक कालानुं स्वरूप. ॥

आगळ "समयावलि सुहृत्ता" ए गाथामां कहेवाजे. ॥३४॥

॥ स्कंध, ॥

कोइपण पदार्थनो आखो भाग के जे अनेक अणु 'मलीने थ-
यो होय ते ते पदार्थनो स्कंध कहेवाय. जेम अखंडमोनी, अखंड
मोटक, अखंड पत्थर ए सर्वनुं अखंड पणु स्कंध कहेवाय. तेम चौद-
राज प्रमाण वज्राकार धर्मास्तिकाय ते 'धर्मास्तिकाय स्कंध, ए प्र-
माणे चौदराज प्रमाण वज्राकार अधर्मा० ते अधर्मा० स्कंध, अनं-
त योजन प्रमाण आकाश नो गोळो ते आकाश० स्कंध, (लघु-
मां लघु अंगुलना असंख्यातमा भाग जेवढो अने वधुमां वधु १४
राज प्रमाण मोटो असंख्य प्रदेशात्मक एक जीव ते जीवस्कंध, (अ-
जीवना प्रकरणमां जीवस्कंधनु प्रयोजन नथी तो पण प्रसंगतः जी-
वद्रव्यमां पण स्कंधत्वप्राप्ति दर्शाविवाने अहिं कहेल छे.) एक आका-
श प्रदेश वे आकाश प्रदेश त्रण आकाश प्रदेश यावत् असंख्य आ-
काश प्रदेश (१४ राज प्रमाण) जेवढा द्विप्रदेशी वे परमाणुनो व-
नेल्लो, त्रिप्रदेशी, चतुः प्रदेशी यावत् अनंत प्रदेशी पुद्गल विभागो
पुद्गल स्कंध कहेवाय.

१ जो " आखो भाग " ते स्कंध एम कहेवामा आवे तो
परमाणुने पण स्कंध कहेचो पडे ते अनिष्ट छे माटे " अनेक
अणुमलीने ' एम कहं छे

२ ' स्कन्दन्ते-शुष्यन्ति पुद्गलविचटनेन. धीयन्ते-पुष्यन्ति
च पुद्गलचटनेनेति स्कन्धा आ. व्युत्पत्तिथी पुद्गलनु भगवु
अने विखगवु जेमां थाय ते स्कन्ध कहेवाय छे माटेज प्राची-
न महापुरुषोये धर्मास्तिकायादि शाश्वत द्रव्योमा सकन्ध व्य-
वहार मान्यो नथी केन्हाक माने छे ते अपेक्षाय व्याख्यानछे

पुनः जे पुद्गलनो प्रथम आखो, भाग कल्पेलो होय तेमांथी कं-
ठक विभाग वृत्त्या छतां पण ते विभागने जो स्कंध तरीके गणवो
होय तो गणी शक्या. जेम आखुं वृक्ष ए स्कंध छे, परन्तु तेमां मू-
ल पत्र या थड दल्यादि अवयवोने दरेकने स्कंध तरीके गणवा हो-
य तो गणी शक्या, पुनः थड स्कंधमांथी कापीने एक स्तंभ बना-
व्यो होय तो ते स्तंभ पण स्कंध कही शक्या. अथवा पर्वतमांथी
तृटो पटेन्नी मोटी जिला स्कंध कहाय. पुनः ते जिलामां ते तृटो
पटेन्नी पत्थर पण स्कंध कही शक्या, ए प्रमाणे पुद्गल द्रव्यमा
अमुक कल्पेला स्कंधमां छटा पड़ेला या स्कंध करी रहेला द्वि-
प्रदेशो सुधीना विभागने पण स्कंध कही शक्या, कारणके पुद्गल-
द्रव्यमां स्कंध अने देशनो व्यपदेश परस्पर अपेक्षा वालो होवाथी
अनियमित छे. मंडल होय त्यां सुधी कल्पित अमुक भागने देश
मानवो एज उचित छे.

॥ देश. ॥

स्कंधनो अपेक्षाए (तेज स्कंधमांनो जे न्यून विभाग ते देश
कहेवाय. देश--गंड--विभाग इत्यादि देशना एकार्थदर्शक शब्दो छे.
जेम आखा मोतीमांथी कोइ विभाग तुटी गयो होय तो ते मोती
प्रथमना आखा मोतीनी. अपेक्षाए मोतीनो देश, भाग काढी ली-
धो होय तो बाकी रहेलो मोदक प्रथमना आखा मोदकनी अपेक्षाए
देश (भाग) कहेवाय, अथवा छुटेलो पत्थर ते प्रथमना अखंड प-
त्थरनी अपेक्षाए देश विभाग कहेवाय. ए प्रमाणे जे छुटवाथी बने-
लो देश ते अप्रतिबद्ध देश कहेवाय. अने स्कंधमाथी कोइपण वि-
भाग खंडित थयाविना ते स्कंधमां पोणो भाग अर्धो भाग इत्या-
दि कल्पना करीए तो तेवो स्कंध प्रतिबद्ध कल्पित विभाग तेने

૧ પ્રતિવદ્ધ દેશ કહેવામાં આવે છે. આ દેશ વિભાગનો વ્યપદેશ એક પ્રદેશન્યૂન અનંત પ્રદેશથી માંડીને યાવત્ દ્વિપ્રદેશી વિભાગ સુધી થઈ શકે, ૨ અને તે વ્યપદેશ અનંત પ્રદેશાત્મક સંપૂર્ણ સ્કંધથી માંડીને યાવત્ ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ સુધીના સર્વે સ્કંધોમાં થઈ શકે, ૩ પરંતુ દ્વિપ્રદેશી સ્કંધમાં દેશ વિભાગ હોટ શકે નહિ, કારણ કે એ સ્કંધનો વિભાગ કરવાં જતાં વન્ને વિભાગો છૂટા થાયતો વે પરમાણુ કહેવાય અને સંલગ્ન હોય તો દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ અથવા વે પ્રદેશો કહેવાય, પણ દેશવિભાગ કોટ રીતે ન કહેવાય. ધર્માંદિ દ્રવ્યોમાં દેશ વિભાગ રૂપ ભેદ આ પ્રમાણે છે.

૧, શ્રી નવતત્ત્વભાષ્યમાં ૩૧મી ગાથાની વૃત્તીમાં કહ્યું છે કે “વલ્લી દેશ પટલે સવિભાગ ભાગ તે તેનોજ પટલે ધર્માસ્તિકાયનો વિવક્ષાવટે પટલે વક્તાની ઇચ્છાવટે અર્ધાદિ પટલે અર્ધ ત્રિભાગ અને ચતુર્ભાગ इत्यदि થાય છે ” છ દ્રવ્યોના જુદા જુદા દેશ વિભાગ ગણવામાં ઉપયોગી હોવાથી અપ્રતિવદ્ધ દેશ અને પ્રતિવદ્ધ દેશ એ બે ભેદ ગ્રંથ લેખકના અભિપ્રાયથી થયેલા છે. કારણકે ધર્માસ્તિકાયાદિ અસદ્ દ્રવ્યોમાં સંકટરૂપ દેશ વિભાગને પ્રતિવદ્ધ દેશ તરીકે, સંકટિત થતા પુદ્ગલદ્રવ્યમાં થતા વિભાગોને અપ્રતિવદ્ધ દેશ તરીકે જણાવવાની જરૂર છે. પુનઃ પુદ્ગલદ્રવ્યોમાં વન્ને પ્રકારનાં દેશ પણ હોય છે.

૨ જેમ એક પ્રદેશન્યૂન ધર્માં શ્રી માંડીને દ્વિપ્રદેશાવગાહી ધર્માં વિભાગ સુધીના સર્વ વિભાગો ધર્માં દેશ તરીકે ગણાય. જેમ ૧૦ પ્રદેશીસ્કંધમાં નવપ્રદેશી, અષ્ટપ્રદેશી, સત્પ્રદેશી પટપ્રદેશી, પંચપ્રદેશી, ચતુ.પ્રદેશી, ત્રિપ્રદેશી, અને દ્વિપ્રદેશી એ ૮ દેશવિભાગ કહેવાય તથા ૧૦ પ્રદેશવિભાગ. અને ૧ સ્કંધ કહેવાય

૩ એક પ્રદેશન્યૂનરૂપ ધર્માં વિભાગ સંપૂર્ણ ધર્માં ની અપેક્ષા દેશ છે અને ત્રિપ્રદેશી પુદ્ગલ સ્કંધમાં દ્વિપ્રદેશી વિભાગ દેશ છે इत्यादि,

धर्मास्तिकाय जो के अखंड द्रव्य છે, एनो विभाग जुदो पडी शकतो नथी तो पण संपूर्ण धर्मास्ति०नी अपेक्षाए एक प्रदेश न्यून-धर्मा०, द्विप्रदेशन्यून धर्मा० यावत् द्विप्रदेशीधर्मा० सुधीना असंख्य विभागो कल्पो शकाय છે, ए हेतुથી प्रतिबद्ध देशની अपेक्षाए ध-
ર્मास्तिकाय ' देश कही शकाय છે. ए प्रमाणे अधर्मा० देश--आ-
काशा० देश.--अने (आ अजीव प्रकरणमां अनुपयोगी છે तो प-
ण) जोव देश पण धर्मा० देशवत् जाणवा. तथा अनादि अनंत
पुद्गल स्कंधો [मेरु-शाश्वतमंदिर--शाश्वत प्रतिमा वगेरे] ,पण प्र-
तिबद्धदेश वाळा છે, अने शेष अशाश्वत (क्षणभंगुरविनाशी) पु-
द्गलस्कंधો प्रतिबद्धदेश तथा अप्रतिबद्धदेश वाळा जाणवा. कार-
णके विभाग धर्मयुक्त पुद्गल स्कंधमांથી पण ज्यां सुधी विभाग जु-
दो नथी થયો તે દરમ્યાનમાં પણ ધર્માસ્તિ० દેશવત્ દેશ પણાની
કલ્પના થઈ શકે છે. વાસ્તવિકદેશ વ્યપદેશ સ્કંધમા બુદ્ધિથી કલ્પિ-
ત વિભાગને માનવો તેજ ઉચિત છે.

પ્રદેશ,

સ્કંધમાં લાગેલો જે પરમાણુ તે પ્રદેશ કહેવાય. પ્ર० ઉત્કૃષ્ટ
દેશ--વિભાગ તે પ્રદેશ. અર્થાત્ અતિ ઉત્કૃષ્ટ વિભાગ તે પ્રદેશ,
કારણકે પ્રદેશથી પરમન્યૂન વિભાગ કોઈ પણ નથી. છેલ્લામાં છેલ્લો
વિભાગ તેજ પ્રદેશ છે. પુનઃ પ્રદેશ કરતાં નાનો વિભાગ આ જગ-
તમાં કોઈ નથી. એ હેતુથી અતિનાનામાં નાના વિભાગ તે પ્રદેશ
કહેવાય, કે જે વિભાગ એક પરમાણુ માત્ર કદનોજ છે. ત્યાં ધર્મા-

૧ જેમ આકાશ દ્રવ્ય અખંડ હોતે પણ ઘટાકાશ પટ્ટા-
કાશ રૂપાદિ ખંડ આકાશનો વ્યપદેશ થાય છે, તેમ અંત્રે પ-
ણ ધર્માસ્તિકાય અખંડ દ્રવ્યના ઘટધર્માસ્તિકાય વ્યપદેશ થ-
ઈ શકે તે તે ઘટધર્માસ્તિકાય સંપૂર્ણ ધર્માસ્તિ०નો દેશ કહેવાય.

સ્તિકાયના અસંખ્ય અણુઓ પિંહિત થઈને સ્કંધરૂપે અનાદિકાલથી પરિણમેલા હોવાથી ધર્માના સર્વ અણુઓ (પ્રત્યેક અણુ) ધર્માનો પ્રદેશ કહેવાય છે. એ પ્રમાણે અધર્મા પ્રદેશ, 'આનાશા' પ્રદેશ અને જીવપ્રદેશ પણ કહેવાય છે. તથા દ્વિપ્રદેશી સ્કંધથી અનંત પ્રદેશી પુદ્ગલ રૂઢોમાં લાગેલા સર્વ અણુ (પરમાણુ) પુદ્ગલ પ્રદેશ કહેવાય છે.

॥ પરમાણુ. ॥

સ્કંધને નહિં વળગેલો એવો જે છટ્ટો અણુ તે પરમાણુ કહેવાય. 'પરમ'-ઉત્કૃષ્ટ, 'અણુ'-અણુ તે પરમાણુ ત્યાં ધર્માસ્તિકાયના સર્વ અણુઓ સ્કંધમાં વળગેલા હોવાથી ધર્માસ્તિકાયનો પરમાણુ નથી, અને તેવીજ રીતે અધર્મા વગેરે ૩ દ્રવ્યના (અધર્મા-આકાશ-અને જીવ દ્રવ્યના) અણુઓ પણ અનાદિ અનંત કાલરુથી સ્કંધમાં વળગેલા હોવાથી એ ૩ દ્રવ્યના પરમાણુ નથી. અને પુદ્ગલ દ્રવ્ય તો વાસ્તવિક રીતે પરમાણુજ છે. અને સ્કંધ, દેશ, અને પ્રદેશ એ તો પુદ્ગલ પરમાણુના વિકારરૂપ છે. કારણકે ૬ દ્રવ્યમાં જીવ અને પુદ્ગલ દ્રવ્ય વિભાવસ્વભાવી છે, ત્યાં જીવના દેવત્વ નરત્વાદિ અને પુદ્ગલના સંઘાદિ વિભાવસ્વભાવ છે, માટે તત્ત્વની તો પરમાણુ એજ પુદ્ગલ છે, અને સ્કંધાદે તો ઉપચારથી (વ્યવહારથી) પુદ્ગલવ્યવસ્થાવાળા છે.

પ્રશ્નઃ—૬ દ્રવ્યમાં ધર્માસ્તિકાયાદિ ૫ દ્રવ્યના સ્કંધ દેશ અને પ્રદેશાદિ ગંધા અને કાઠદ્રવ્યના સ્કંધાદિની ગણતરી કેમ ન કરી ?

૧. ધર્મા અધર્મા અને એક જીવના પ્રદેશો સરસી સંખ્યા અમ્ભ્યાત છે. માટે પ્રત્યેકના અસંખ્ય અસંખ્ય પ્રદેશ જાણવા અને આકાશ દ્રવ્ય અનંત પ્રદેશી હોવાથી આવાશના પ્રદેશ અનંત જાણવા.

उत्तर—प्रथम कही गया गुजव काल ए प्रदेश समुदायात्मक द्रव्य नथी पण पांच द्रव्योंनी वर्त्तनादि पर्यायरूप गुणने उपचारथी कालद्रव्य गानेल छे तो पल्ली अणुरहित कालना स्कंधादि केम होइ शके, अने कालना प्रदेशो (अणुओ) नहिं होवाथीज गायामां पण काल एकज द्रव्य भेदरूपे गणेल छे. अने शास्त्रकारो कालने अस्तिकाय-प्रदेशनो समूह नहिं होवाथी कालाऽस्तिकाय कहेता नथी पण मात्र “ काल ” ए शब्दथीज ओळखे छे.

शंका—प्रदेश अने परमाणुमां तफावत शुं ?

उत्तर—प्रदेश अने परमाणुमां तफावत मात्र एटलोज छे के स्कंधने चळगेलो होय तां प्रदेश, अने स्कंधथी छटो अणु होय तो परमाणु कहेवाय.

शंका—प्रदेश मोटो के परमाणु मोटो ?

उत्तर—प्रदेश अने परमाणु बे सरखा कदनाज छे. किंचित् मात्र पण नाना मोटा नथी, तोपण स्कंध प्रतिबद्ध होवाथी प्रदेश अने छटापणाने लइने परमाणु एवो व्यपदेश अवस्था भेदने अंगे छे. जेम कोइक कन्या पियरमां होयतो दीकरी अने तेज कन्या सासरे जायतो बहु कहेवाय छतां ते कन्यामां कोइ जातनो तफावत मनातो नथी तैम छटो अणु ते परमाणु अने स्कंध प्रतिबद्ध अणु ते प्रदेश कहेवाय पण कद अथवा आकारमां कइ तफावत पडे नहि.

ए परमाणु अने प्रदेश वन्ने पुद्गल द्रव्यना निर्विभाज्य भाग छे, एटले ए परमाणु अथवा प्रदेशना बे विभाग न कल्पी सकाय, कारणके पुद्गल द्रव्यनो अन्त्य विभाग तेज परमाणु छे. दळो ए परमाणु अति तीक्ष्ण शस्त्रथी छेदाय नहिं, अग्निमां बले नहिं, पवनथी उडे नहिं. जळथी भीजाय नहिं, एवो अति सूक्ष्म छे, पुनः ए परमाणुनी गति (वन्ने पहाड पर्वतथी पण) कोइथी रोकाय नहिं एवो 'अप्रतिहत

છે, અને એક આકાશ પ્રદેશમાં અવગાહી (સમાહ) રહે છે. એવા દસ વાર પંદર પચીસ સો હજાર લાખ કે અઘન સૂક્ષ્મ પરમાણુઓ મેગા મળે તો પણ દૃષ્ટિગોચર થાય નહિં, એથી પણ વધુ સંખ્યાત કે અસંખ્યાત--અનન્ત પરમાણુઓ મેગાં મળતાં પણ દૃષ્ટિગોચર થાય નહિં પરન્તુ જ્યારે અમુક પ્રમાણમાં ઘણા અનંત વાદર' પરિણામી પરમાણુ મેગા મળે તોજ દૃષ્ટિગોચર થઈ શકે એવા અતિસૂક્ષ્મ પરમાણુ હોય છે. જાલીઆના તેજમાં હડતા રજકળમાં, અને એક વાલાગ્રમાં પણ અનંત પરમાણુઓ રહેલા છે. इत्यादि પરમાણુનું વિરત્ત સ્વરૂપ ગ્રન્થાન્તરથી જાણવા યોગ્ય છે.

૧ પર્વત-જલ-અગ્નિ इत्यादिવડે પરમાણુ અપ્રતિઘાતી છે પરન્તુ ૩ પ્રકારે પ્રતિઘાતી પણ છે. ત્યાં ધિમાત્રસ્નિગ્ધકૃશ્નત્વ-વડે પરમાણુનો અન્ય પરમાણુ સાથે મંબધ થવાથી વન્ધનપરિણામપ્રતિઘાતી, અલંકમાં ધર્માસ્તિકાય નહિં તોવાના કારણે લંકાન્તથી આગલ ધર્માસ્તિકાયનો ઉપકાર પરમાણુ ઉપર નહિં હોવાથી પરમાણુ લોકને અન્તે જડ હણાય છે-અથડાય છે તેથી ઉપકારાભાવપ્રતિઘાતી, અને વેગથી (ચિહ્નસા પરિણામે) ગતિ કરતા પરમાણુને વેગવાળી ગતિ વડે સામો આવતો બીજો પરમાણુ અટકાવે છે, ૫ હેતુથી પરમાણુ વેગપ્રતિઘાતી છે. (૫ ૩ પ્રકારનો પ્રતિઘાત તત્ત્વાર્થના ૫ મા અધ્યાયના ૨૬ મા ઋત્રની વૃત્તિમાં કહ્યાં છે) માટે ઈકજ પરમાણુમાં પ્રતિઘાતિત્વ, અને અપ્રતિઘાતિત્વ વન્ને વર્તે છે તો પણ સ્થૂલ નયથી પરમાણુ અપ્રતિઘાતી કહેવાય. જેમ શબ્દાદિ પુદ્ગલો સામાન્યપણે અપ્રતિઘાતી હોતે છતે વાયુ इत्यादिવડે પ્રતિઘાત પ્રત્યક્ષ ઉપલબ્ધ થાય છે. તેમ અપ્રતિઘાતી પરમાણુમાં ૫ ૩ પ્રકારે પ્રતિઘાત સમ્ભવે છે. પુનઃ જે દ્રવ્યો અપ્રતિઘાતી કહ્યાં છે તે પદ્માત્તે અપ્રતિઘાતીજ પદ નહિં પરન્તુ અમુક અમુક અપેક્ષાએ તેઓમાં પ્રતિઘાત પણ સમ્ભવે.

* વાદર પરિણામી સ્કંધોજ ઘણા અનંતપ્રમાણમાં ઈકઠા

॥ कया द्रव्यना स्कंधादि भेद केटला ? ॥

धर्मास्ति० (स्कंध)—एक छे.

धर्मास्ति० देश—असंख्य छे. (दरेक विभाग एकेक प्रदेश न्यून कल्पवाथी वे न्यून स्वप्रदेश संख्या प्रमाण.)

धर्मास्ति० प्रदेश—असंख्य छे, ने धर्मा० देशनी संख्याथी वे अधिक अयर्मारित० (स्कंध)—एक छे.

अधर्मारित० देश—असंख्य छे. (२ न्यून स्वप्रदेश संख्या प्रमाण.)

अधर्मास्ति० प्रदेश—असंख्य छे, ने अधर्मा० देशनी संख्याथी वे अधिक छे.

आकाशास्ति० (स्कंध)—एक छे.

आकाशास्ति० देश—अनंत छे. (२ न्यून स्वप्रदेश संख्या प्रमाण.)

आकाशास्ति० प्रदेश—अनंत छे, ने आकाशा० देशनी संख्याथी वे अधिक छे.

जीवास्तिकाय (स्कंध)—अनंत छे (जीव द्रव्य अनंत होवाथी.)

जीवास्तिकाय देश—एक जीवना देश (वे न्यून स्वप्रदेश संख्या प्रमाण) असंख्य, अने सर्व जीवना देश

थाय तो दृष्टिगोचर थाय, अने सूक्ष्मपरिणामी स्कंधो तो गमे तेटली उन्कृष्ट संख्याण पकटा थाय अने चौदगाजलोक जेवहु कद थाय. तोपण दृष्टिगोचर न थाय. माटे परमाणुभो परमाणु अवस्थामां तो न सूक्ष्मपरिणामी के न वादर परिणामी छे, पण ज्यारे स्कंधरूपे परिणमे छे त्यारेज पर्वति वे गीते परिणमे छे, एम जाणवुं.

१ धर्मा०दिधर्मां स्कन्ध व्यपदेशकल्पितछे. वास्तविक नही.

२ जेम पूर्व १० प्रदेशी स्कंधना ८ देश विभाग दर्शान्या ते प्रमाणे.

મલોને અનંત છે.

જીવાસ્તિકાય પ્રદેશ—એક જીવના અસંખ્ય છે (ધર્માં વા અધર્માં પ્રદેશ સંખ્યા જેટલા.) સર્વ જીવના પ્રદેશ મેલવતાં અનંત છે.

પુદ્ગલ સ્કંધ—અનંત છે.

પુદ્ગલ દેશ—એક સ્કંધમાં એકથી માંડીને અનંત, (જેમકે ત્રિપ્રદેશી સ્કંધમાં ૧ દેશ હોટ ગકે, ચતુઃપ્રદેશી સ્કંધમાં ૨ દેશ હોટ ગકે યાદત્ અનંત પ્રદેશી સ્કંધમાં ૨ ન્યૂન પ્રદેશ સંખ્યા પ્રમાણ અનંત દેશ હોટ ગકે), એ પ્રમાણે (પ્રત્યેક સ્કંધમાં ગણતાં) સર્વ સ્કંધોના મલીને પણ અનંત દેશ છે.

પુદ્ગલ પ્રદેશ—અનંત છે.

પુદ્ગલ પરમાણુ—અનંત છે.

કાલ—(સ્કંધ-દેહાદિ નથી પણ) સમય અનંત છે. એ પ્રમાણે સંક્ષેપથી અજીવના ૧૪ મેદનું સ્વરૂપ કહ્યું.

અવતરણ—પૂર્વ ગાથામાં અજીવના ૧૪ મેદ કહીને હવે આ ગાથામાં કયા દ્રવ્ય અજીવ છે ? અને કયા દ્રવ્યનો શું સ્વભાવ છે ? તે દર્શાવે છે.

॥ મૂળ ગાથા ૯ મી. ॥

ધમ્માઽધમ્મા પુગ્ગલ, નહ કાલો પંચ હંતિ અજીવા ।
ચલણસહાવો ધમ્મો, થિરસંઠાણો અહમ્મો ય ॥ ૯ ॥

॥ સંસ્કૃતાનુવાદઃ ॥

ધર્માઽધર્મા પુદ્ગલાનમઃ કાલઃ પંચ ભવંત્યજીવાઃ ।
ચલનસ્વભાવો ધર્મઃ, સ્થિરસંસ્થાનોઽધર્મઃ ॥ ૯ ॥

॥ अजीवतत्त्वे धर्मास्तिकायादिपञ्चपदार्थवर्णनम् ॥ (१२१)

॥ शब्दार्थः ॥

धम्म-धर्माऽस्तिकाय.
अधम्म-अधर्माऽस्तिकाय.
पुग्गल-पुद्गलास्तिकाय.
नह-आकाशास्तिकाय.
कालो-काल.
पंच-पांच (ए पांच)
हुंति-छे.
अज्जीवा-अजीव.

चलणसहावो-चालवामां सहाय
आपवामां स्वभाववालो.
धम्मो-धर्माऽस्तिकाय.
थिर-स्थिर रहेवामां (सहायआ-
पवाना-इतिअध्याहार.)
संदाणो-स्वभाववालो.
अहम्मो-अधर्मास्तिकाय.
य-अने.

गाथार्थ—धर्माऽस्तिकाय, अधर्माऽस्तिकाय, आकाशास्तिकाय, पुद्गलास्तिकाय, अने काल ए पांच (पदार्थ) अजीव छे. त्यां जीव' अने पुद्गलने चालवामां सहाय आपवाना स्वभाववालो धर्माऽस्तिकाय छे, अने स्थिर रहेवामां सहाय आपवाना स्वभाववालो अधर्माऽस्तिकाय छे.

विस्तरार्थः—जीव अने पुद्गलने गति करवामां, सहाय करनार अथवा अपेक्षा कारणरूप जे द्रव्य ते धर्मास्तिकाय. जीव अने पुद्गलने स्थिर थवामां अपेक्षा कारणरूप (अथवा सहाय करनार) जे द्रव्य ते अधर्मास्तिकाय.

शंका—जीव अने पुद्गलमां गतिक्रिया करवानी अने स्थिर थवानी शक्ति थुं नथी के जेथी धर्मास्तिकाय अने अधर्मा० द्रव्यधीन गतिक्रिया करी शके अने स्थिर थइ शके ?

१ आगळ १० मी गाथाना बीजा चरणमां कहल “ पुग्गलजोवाण ” ए पाठनी अनुवृत्ति अहिं आवे छे जेथी आ गाथामां नहि कटा छतां एण “ जीव अने पुद्गलने ” ए अर्थ करवो जोडप.

ઉત્તર—હે જિજ્ઞાસુ ! ધર્માઽસ્તિકાય દ્રવ્ય જીવ અને પુદ્ગલને પીછાઁથી ધક્કો દેને અથવા આગાઁથી સેંચીને ગતિક્રિયા કરાવતું નથી. પણ જીવ અને પુદ્ગલ પોતેજ ગતિક્રિયા કરવા સમર્થ છે, છતાં પક્ષીને હઢવામાં જેમ વાયુ, મત્સ્યને તરવામાં જેમ જલ, અને ચક્ષુને દેખવામાં જે સૂર્યાદિનો પ્રકાશ અપેક્ષા કારણરૂપ છે. તેમ ધર્માસ્તિ. પણ જીવ-પુદ્ગલની ગતિમાં અપેક્ષા કારણરૂપ છે. કારણ ૪ પ્રકારનાં છે, ઉપાદાન કારણ—અપેક્ષાકારણ—નિમિત્તકારણ અને—અસાધારણ કારણ. તેમાં ઘટ વનાવવામાં કુંભાર કર્તા છે ત્યાં મૃત્તિકા (માટી) એ ઘટ રચનામાં ઉપાદાન કારણ, દંડ ચક્રાદિ નિમિત્ત કારણ, ચક્ર ભ્રમણ(ચાકઢાનું ભ્રમણું.) અસાધારણકારણ, અને આકાશાદિ જેમ અપેક્ષા કારણ છે, તેમ જીવપુદ્ગલને ગતિક્રિયા કરવામાં અને સ્થિર થવામાં અનુક્રમે ધર્માઽ અને અધર્માઽ દ્રવ્ય અપેક્ષા કારણરૂપ છે. બીજું અધિક વિવેચન પૂર્વ ગાથામાં દર્શાવ્યું છે.

તથા પૂરણ (પૂરાણું—મલણું) અને ગલ્લન (ગલ્લણું—ઝરણું—વિસ્ખરણું—છૂટા પડણું) ધર્મયુક્ત જે પદાર્થ તે પુદ્ગલ દ્રવ્ય કહેવાય. અહિં પરમાણુ એજ પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે. એ પરમાણુનો સ્કંધરૂપે મલવા યોગ્ય, અને સ્કંધથી વિસ્ખરવા—છૂટા પડવારૂપ ધર્મ હોવાથી પરમાણુ તે પુદ્ગલ કહેવાય છે. દરેક પરમાણુ મલવા અને વિસ્ખરવાના ધર્મવાળો છે, પરમાણુઓ જ્યારે પરસ્પર મળે છે ત્યારે સ્કંધ બને છે, અને છૂટા પડે છે ત્યારે પુનઃ પરમાણુજ રહે છે. એ પ્રમાણે પરમાણુઓ વારંવાર ઢિપ્રદેશી, ત્રિપ્રદેશી, ચાતુર્ પ્રદેશી સ્કંધરૂપે પરિણમે છે (મળે છે), અને તે સ્કંધોથી છૂટા પણ પડે છે, ત્યાં કોઈ પણ એક પરમાણુ જઘન્યથી ? સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્ય સમય સુધી પરમાણુરૂપે છૂટો રહે છે, તદનંતર અવગ્ર્ય સ્કંધપણે પરિણમે છે. એ પરમાણુનો જઘન્યઉત્કૃષ્ટ કાલ કલો. પુનઃ એ પરમાણુ જ્યારે સ્કંધમાં

लागे છે ત્યારે “ પ્રદેશ ” એવી સંજ્ઞાથી ઓલ્લસાય છે. પુનઃ પર-
માણુઓથી બનેલા સ્ફંધ-દૈશ-અને પ્રદેશરૂપ વિકારો પણ પુદ્ગલજ
કહેવાય છે. પુદ્ગલમાં ૧૦ પ્રકારના પરિણામ (ધર્મ) રહ્યા છે તે
‘સદ્ધંધયાર હજ્જોઅ’ ગાથાનાં વિવેચનમાં કહેવાશે.

ધર્માઽસ્તિકાયાદિ ૪ દ્રવ્યોને અવકાશ (જગ્યા) આપનાર
જે પદાર્થ તે આકાશાઽસ્તિકાય. અહિં કાલ પ્રથમ કહ્યા મુજબ ઔ-
પચારિક દ્રવ્ય હોવાથી, અને આકાશ સ્વયં વીજાને અવકાશ આ-
પનાર હોવાથી આકાશદ્રવ્ય શેષ ૪ દ્રવ્યોનેજ અવકાશ આપવામાં
ઉપકારી છે વીજું અધિક વર્ણન પૂર્વ ગાથાના વિવેચનમાં દર્શાવ્યું છે.

પાંચે દ્રવ્યોનું જે વર્તનાદિ લક્ષણ તે (નૈશ્ચર્યિક) કાલ જેનું
સ્વરૂપ પૂર્વ ગાથાના અને ૧૩ મી ગાથાના વિવેચનમાં દર્શાવ્યું છે. અ-
ને વ્યવહારકાલનું સ્વરૂપ ‘સમયાવલિમુદ્દત્તા’ એ ગાથામાં દર્શાવશે.

ए पूर्वोक्त धर्मा०-अधर्मा०-पुद्गल-आकाशा०-अने काल
ए पांच द्रव्य अजीव છે. હવે ए पांचे अजीव द्रव्यनां लक्षण ग्रंथ-
कार गाथाद्वारा दर्शावे છે કે ‘ચલણસહાયો’ ચલન સ્વભાવ યુક્ત ए-
ટલે ચાલતાને સહાય કરવાના સ્વભાવયુક્ત ‘ધમ્મો’-ધર્માઽસ્તિકાય
છે, અને ‘ધિરસંઠાણો’-રિથર સંસ્થાનવાલો અર્થાત્ સ્થિર રહેનારને
સહાય આપવાના સંસ્થાન-સ્વભાવવાલો ‘અહમ્મો’-અધર્માઽસ્તિકાય છે.

અવતરણ—પૂર્વ ગાથામાં ધર્માસ્તિ० અને અધર્મા०નો સ્વ-
ભાવ કહીને હવે આ ગાથામાં આકાશાસ્તિકાયનો સ્વભાવ અને પુ-
દ્ગલના ચાર પ્રકાર કહે છે.

॥ મૂલ ગાથા ૧૦ મી. ॥

અવગાહો આગાસં, પુગ્ગલજીવાણ પુગ્ગલા ચડહા ।
સ્વંધા દેસપણ્ણસા, પરમાણુ ચેવ નાયઠ્ઠા ॥ ૧૦ ॥

॥ સસ્કૃતાનુવાદઃ ॥

અવકાશ આકાશં, પુદ્ગલજીવાનાં પુદ્ગલાશ્ચતુર્ધા ।

સ્કંધા દેશપ્રદેશાઃ, પરમાણવશ્ચૈવ જ્ઞાતવ્યાઃ ॥ ૧૦ ॥

॥ શબ્દાર્થઃ ॥

અવગાહો--અવકાશ (જગ્યા)

અવકાશ આપવાના સ્વ-
ભાવવાળો.

આગાસં--આકાશાસ્તિકાય.

પુગ્ગલ--પુદ્ગલોને (અને)

જીવાણં--જીવોને.

પુગ્ગલા--પુદ્ગલો.

ચત્તઠા--ચાર પ્રકારના.

સ્કંધા--સ્કંધ (આશો ભાગ)

દેસ--દેશ (ન્યૂનત્રિભાગ.)

પણસા--પ્રદેશ (સ્કંધપ્રતિવન્દ
અણુ.)

પરમાણુ--સૂક્ષ્મ અણુ (સ્કંધથી
છૂટો અણુ)

ચૈવ--નિશ્ચય.

નાયન્વા--જાણવા.

ગાથાર્થઃ--પુદ્ગલ અને જીવોને (અધ્યાહારથી ધર્માં
અધર્માં કાયને પણ) અવકાશ (જગ્યા) આપવાના સ્વભાવવા-
ળો આકાશાસ્તિકાય છે પુદ્ગલો ચાર પ્રકારના છે, તે ચાર પ્રકાર
નિશ્ચયથી સ્કંધ-દેશ--પ્રદેશ--અને પરમાણુ જાણવા.

૧ આ ગાથામા કહેલ પુગ્ગલજીવાણ ય પાઠની અનુવૃત્તિ
પૂર્વ ગાથામાં ગયેલી હોવાથી ત્યાં કહેલ ધર્માં અને અધર્માં
ને આશ્રયી 'પુગ્ગલજીવાણ' (યટલે પુદ્ગલ અને જીવ) ય અર્થ
ઘટી શકે છે. પરન્તુ આકાશના સંબંધમાં તો ધર્માસ્તિકાયાદિ
ચારે દ્રવ્યરૂપ અર્થ લેવો યોગ્ય છે

શંકા--જો યમ હોયતો ગાથામા 'પુગ્ગલજીવાણ' માત્રજ
પાઠ કેમ કહ્યો ?

ઉત્તર--ધર્માં અધર્માં અને આકાશ ય ત્રણે દ્રવ્યના સ્વ-
ભાવનું સમાનાધિકરણ (ત્રણેના સ્વભાવની ગ્રાહકતા) જીવ
અને પુદ્ગલમાંજ છે. માટે ત્રણે દ્રવ્યના સમાનાધિકરણની અપે
ક્ષા ગાથામા પુદ્ગલ જીવાણ ય પાઠ પણ યોગ્યજ છે

વિસ્તરાર્થઃ—પુદ્ગલને અને જીવોને તથા અધ્યાહારથી ધર્માં અધર્માંને અવકાશ (જગ્યા) આપવાનો સ્વભાવ આકાશ દ્રવ્યનો છે. એ આકાશદ્રવ્યના અભાવે ધર્માસ્તિકાયાદિનું અવસ્થાન અશક્ય છે. इत्यादि विशेष वर्णन गतगाथाना विवेचनमा आवी गयु છે. તથા પુદ્ગલદ્રવ્યના સ્કંધ-દેશ-પ્રદેશ-અને પરમાણુ એ ચાર ભેદ છે. જે પ્રથમ વિસ્તરાર્થમાં કહેવાઈ ગયા છે, અને શેષ ધર્માસ્તિકાયાદિના ત્રણ ત્રણ ભેદ તથા કાઢનો એક ભેદ ગાથાદ્વારા કહેલો છે, જેથી સર્વ મલી અજીવના ૧૪ ભેદ સંપૂર્ણ થયા.

શંકા—કયા દ્રવ્યનો કયો સ્વભાવ ? તે કહેવાને પ્રારંભ કરતાં ત્રણ દ્રવ્યના સ્વભાવ કહ્યા અને અત્રે પુદ્ગલ દ્રવ્યનો સ્વભાવ કહેવાનો પ્રસંગ છે છતાં પુદ્ગલના ભેદ કેમ કહ્યા?

ઉત્તર—પુદ્ગલનો સ્વભાવ ‘સદ્ધંધયારણજોઅ’ એ ગાથામાં આગલજ કહેવાનો છે, અને તે શબ્દાદિ પુદ્ગલસ્વભાવો સ્કંધ રૂપ છે અને પુદ્ગલનો વાસ્તવિકરીતે પરમાણુ રૂપ છે, તેથી પરમાણુરૂપ પુદ્ગલના સ્કંધરૂપ શબ્દાદિ સ્વભાવ કેમ હોઈ શકે ? એ શંકાનો અવકાશ ટાલવાને અર્થે આ ગાથામાં પુદ્ગલના ચાર ભેદ કહેવાવડે સ્કંધ દેશ પ્રદેશ અને પરમાણુ એ ચારે પુદ્ગલ પ્રકારજ છે એમ જણાવ્યું. તે યોગ્ય છે.

એ પુદ્ગલ દ્રવ્ય માત્ર લોકાકાશમાંજ મર્વત્ર રહેલ છે, પુનઃ પુદ્ગલના સ્કંધો દ્વિપ્રદેશીથી માંડીને અનંતપ્રદેશી સુધીના સ્કંધો ૧૪ રાજલોકમાં સર્વત્ર છે. ત્યાં પુદ્ગલનો જગ્રન્ય સ્કંધ બે પરમાણુનો મલીને બને છે. સ્કંધ બનવાનું મુખ્ય કારણ પરમાણુમાં રહેલો સ્નિગ્ધતા અને રુક્ષતા છે, (‘સ્નિગ્ધરુક્ષત્વાદ્વન્ધઃ’ इति तत्त्वा० वचनात्). તે સ્નિગ્ધતા અને રુક્ષતા પણ પરસ્પર બે વિગેરે અંશ જેટલી અધિક હોય તોજ બે પરમાણુનો પરસ્પર સંબન્ધ થાય છે. જેમકે

૫ અંશ સ્નિગ્ધ પરમાણુ સાથે ૭ અંશ સ્નિગ્ધ અથવા રુક્ષ પરમાણુનો સંબન્ધ થાય, (‘દ્વયધિકાદિગુણાનાં તુ’ इति तत्त्वा० वचनात्). એ પ્રમાણે શેષ સર્વપુદ્ગલસ્કંધોની ઉત્પત્તિ જાણવી, અને સ્કંધોની ઉત્પત્તિ થતાં તેના દેશાદિ (દેશ —અને પ્રદેશ) ની ઉત્પત્તિ તો સાપેક્ષ હોવાથી સહજ છે, પુનઃ એ સંબન્ધી કેટલુંક વિવેચન અજીવના ૧૪ એદવાળી ‘ધમ્માઽધમ્માઽઽગાસા’ એ ગાથાના વિસ્તરાર્થમાં કહેવા-
ઈ ગયું છે ને વધુ જિજ્ઞાસુએ ગ્રન્થાન્તરથી જાણવું.

અવતરણ—પૂર્વગાથામાં પુદ્ગલના ૪ પ્રકાર કહીને હવે આ ગાથામાં પુદ્ગલનાં લક્ષણ (સ્વભાવ-ધર્મ-ગુણ) કયા કયા? તે દર્શાવે છે

॥ મૂલ ગાથા ૧૧ મી ॥

સઙ્ખયારઽજ્જોઽ, પ્રમાછાયાતવેહિ આ ।

વર્ણા ગંધ રસા ફાસા પુગ્ગલાણં તુ લક્ખણં ॥૧૧॥

॥ સંસ્કૃતાનુવાદઃ ॥

શબ્દાન્ધકારાવુચોતઃ, પ્રમાછાયાતપૈશ્ચ ।

વર્ણો ગંધો રસઃ સ્પર્શઃ, પુદ્ગલાનાં તુ લક્ષણં ॥ ૧૧ ॥

॥ શબ્દાર્થઃ ॥

સઙ્—શબ્દ

અધયાર—અધકાર

ઽજ્જોઽ—ઽવ્યોત

પ્રમા—પ્રમા

છાયા—છાયા

આતવેહિ—આતપ (તટકા) વહે

આ—અને

વર્ણ--વર્ણ (રંગ)

ગંધ—ગંધ

રસા—રસ

ફાસા—સ્પર્શ

પુગ્ગલાણં—પુદ્ગલોનાં

તુ—વળી

લક્ખણં—લક્ષણ (સ્વભાવ) ધર્મ-ગુણ

ગથાર્થઃ—શબ્દ, અન્ધકાર, ચંદ્રાદિકનો ટંદો પ્રકાશ, પ્રમા

छाया (प्रतिबिम्ब)—आतप (गरम प्रकाश) तडको आ वस्तु-
ओए करीने पुद्गलो ओळखाय છે. અને વર્ણ ગંધ, રસ અને રપશં
ए पुद्गलोनां लक्षण (—धर्म—गुण) છે.

विस्तरार्थः—गाथाમાં કહેલા શબ્દાદિ ए पुद्गलना परिणामी છે,
कारणके पुद्गलमांथी उत्पन्न થાય છે, અને શબ્દાદિ જાતે પણ पु-
द्गल છે, જેમકે શબ્દ ए पोते पुद्गलात्मक છે. हवे ते शब्दादिकनું
किंचित् स्वरूप आ प्रमाणे છે.

॥ શબ્દભેદો. ॥

શબ્દ ઇટલે અવાજ, ધ્વનિ, નાદ ઇત્યાદિ. શબ્દ સચિત્ત અ-
ચિત્ત અને મિશ્ર એમ ૩ પ્રકારનો છે. ત્યાં જીવનો મુખદ્વારા ઉચ્ચા-
રાતો જે શબ્દ તે સચિત્તશબ્દ, જે પથ્થર અફલાવાથી ઉત્પન્ન થયેલો
તે અચિત્ત શબ્દ અને જીવ પ્રયત્નવડે વાગતા મૃદંગાદિકનો મિશ્ર-
શબ્દ. અહિં મિશ્ર ભેદ વ્યવહારમાત્રથી છે, કારણકે વાસ્તવિકરી-
તે તો મૃદંગાદિનો અચિત્ત શબ્દજ ગણાય અથવા જીવ પ્રયત્નવડે
વાગતી સરગાઈ-શુક્લ વગેરેનો મિશ્રશબ્દ ગણાય, અથવા શબ્દ
શુભ અને અશુભ એમ બે પ્રકારે છે, ત્યાં કર્ણને આનંદકારી શુભ શ-
બ્દ, અને કર્ણકટુ અશુભશબ્દ કહેવાય; અથવા શબ્દ વ્યક્ત અને અવ્ય-
ક્ત એમ ૨ પ્રકારનો છે ત્યાં ક્ષીન્દ્રિયાદિકનો અને પશુ ઇત્યાદિકનો
શબ્દ સ્પષ્ટઅક્ષરાત્મક નહિં હોવાથી અવ્યક્તશબ્દ અને પોષ્ટ-મનુ-
પ્યાદિકનો સ્પષ્ટ અક્ષરાત્મક હોવાથી વ્યક્તશબ્દ કહેવાય. ઇ-
ત્યાદિ અનેક ભેદ સ્વચુઙ્હિષ્ યથાર્થ વિચારવા.

॥ શબ્દની ઉત્પત્તિ. ॥

શબ્દની ઉત્પત્તિ અટ્ટસ્પર્શી (વાદર પરિણામી) પુદ્ગલરંકંધો-
થી છે. અને શબ્દ પોતે ચતુઃસ્પર્શી પુદ્ગલસ્કંધ છે અર્થાત્ અટ્ટસ્પર્શી

વાદર પરિણામી પુદ્ગલસ્કંધમાંથી ન્યાયપ્રકારના જીવ પ્રયત્નવદે અથવા સ્વભાવનઃ (તે અપ્રરપર્શી સ્કંધમાં કોઈ વિકાર થવાથી) તદન્તર્વર્તી (તે સ્કંધાવગાદી) ભાષાવર્ગનાયોગ્ય પુદ્ગલો શબ્દપ-
ણે પરિણમીને ઉછલે છે, અને તે ભાષાવર્ગના ચતુઃસ્પર્શી છે. પુનઃ
ए શબ્દની ઉત્પત્તિ જીવ ઔદા-—વૈક્રિય—ને આહા- ए પ્રણદે-
દ્વારા કરે છે, પરન્તુ તેજસ અને કાર્મણાદિ કોઈપણ સ્કંધમાંથી
શબ્દોત્પત્તિ થતી નથી, પુનઃ જે પથરાદિ અજીવ પદાર્થમાંથી શ-
બ્દોત્પત્તિ થાય છે તે પણ નિર્જીવ ઔદારિક દેહથીજ જાણવી

અહિં નૈયાયિકો શબ્દની ઉત્પત્તિ આકાશદ્રવ્યથી માને છે તે
યુક્તિપૂર્વક નથી, કારણકે અરૂપી આકાશમાંથી ^૧ રૂપી શબ્દની
ઉત્પત્તિનો અસંભવ છે. માટે શબ્દ ए આકાશનો ગુણ નહિ પણ
પુદ્ગલનો પરિણામ છે. પુનઃ શબ્દ જો પુદ્ગલ પદાર્થ ન હોય તો મૂળ
શબ્દ ક્રયામાં મોંચરામાં કે ગુફા ગગેરેમાં અથડાઈને તેનો પ્રતિશ-
બ્દ—પહ્યો કેમ વાગે ? માટે શબ્દનો પહ્યો પહવાથી પણ શબ્દ પુ-
દ્ગલ પરમાણુનો સમુદાય છે, એમ અનુમાન થાય છે.

॥ અંધકાર. ॥

અંધકાર ए પણ પુદ્ગલનો વિકાર છે, અર્થાત્ પુદ્ગલરૂપ છે.
અન્યદર્શન [નૈયાયિકાદિ] અંધકારને પદાર્થ રૂપ માનતા નથી, પણ
“ તેજનો અભાવ તે અંધકાર ” એમ માને છે. પરન્તુ જે ચક્ષુદ્રશ્ય
કૃષ્ણવર્ણરૂપ જે અંધકાર તે પુદ્ગલજ.

॥ ઉદ્યોત. ॥

૧ શ્રી વિશેષાવશ્યકાદિકમાં ધ્રુવ દેવથી ભાષાની ઉત્પ-
ત્તિ પ્રગટ રીતે કહી છે,

૨ ૭ મી ગાથામાં ઘચન પ્રાણના ઘર્ષણ પ્રસંગે શબ્દનું
રૂપી પણ સ્ફુટનાંદમાં દર્શાવિલું છે.

चंद्र-ग्रह-नक्षत्र-तारा-रत्न-आगीआ इत्यादिपदार्थोना तथा जीवोना शीतप्रकाश ते सर्व उद्योत कहेवाय छे, अने अग्नी-नो उष्ण प्रकाश छे. तेथी “उद्योतमां” न गणी शकाय. ए उद्योत प्रकाश चंद्रादिकना विमानमांथी विमाननो प्रतिसमय निकलतो पुद्गलप्रवाह छे, जेम वर्त्तमानसमयमां ग्यासलाइट अने विजली वगेरेना तेजनो परमाणुप्रवाह प्रत्यक्ष देखाय छे, तेम चंद्रादिकनो प्रकाशरूप परमाणुप्रवाह पण कंडक अव्यक्त छेतोपण किरणरूपे प्रत्यक्ष देखाय छे, अने प्रत्यक्ष देखातो होवाथी ते प्रकाश पुद्गलरूपज छे, अहिं सूर्यनोप्रकाश उद्योतना अर्थमां लीधो नथी तेनुं कारणके ते आगळ “ आतप ” शब्दथी कहेवासे.

॥ प्रभा. ॥

चंद्रादिकना अने सूर्यना प्रकाश किरणोमांथी निकलतो जे बीजो उपप्रकाश ते प्रभा कहेवाय, के जेनाथी अप्रकाशितस्थानमां रहेल घटादिपदार्थो पण देखी शकाय छे, अने ए प्रभा ते पण प्रकाश पुद्गलोमांथी विरल विरलपणे (आछो-आछो) वहेतो प्रकाश प्रवाह छे, परन्तु साक्षात् प्रकाशरूप नहिं होवाथी ए अव्यक्त प्रकाशने प्रभा शब्दथी ओळखी शकाय छे, प्रकाशमांथी विरल विरल पणे जो प्रभारूप पुद्गल प्रवाह न वहेतो होय तो प्रकाश पासे रहेला . घटादिपदार्थो पण न देखी शकाय, जेथी सूर्यादिकनो किरणप्रकाश ज्यां नथी पडतो तेवा घर विगेरे स्थानोमां रात्रिज होय, माटे प्रकाशमांथी पण बीजो उपप्रकाश वहे छे के जेथी घरमां पण अजवाळ पडे छे. ते उपप्रकाशनुं नाम प्रभा छे, पुनः अग्निना मूल तेजने पण उपलक्षणथी प्रभामां अन्तर्गत गणवुं एम संभवे छे.

॥ छाया. ॥

प्रकाशमां, दर्पणमां, जळ वगेरे निर्मळ चीजोमां पडतुं पदार्थ-

તુ પ્રતિવિંચ તે છાયા કહેવાય છે, સૂર્યમાંથી જેમ કિરણરૂપે પુદ્ગલ-પ્રવાહ વહે છે, તેમ દરેક વાદરપરિણામો પુદ્ગલસ્કંધમાંથી પણ પ્રતિ-સમય તદાકાર સૂક્ષ્મસ્કંધ સમુદાય (જલના ફુવારાની માફક) વ-જા કરે છે, તે પ્રતિસમય વહેતો સૂક્ષ્મસ્કંધ સમુદાય સૂર્યાદિનો પ્ર-કાશરૂપ નિમિત્ત પામીને કૃષ્ણવર્ણે એકત્ર પિંડિત થાય છે. જેને લો-કમાં “ છાયા પદ્મી અથવા શીલું પડયું ” કહે છે, અને તે વહેતો સૂક્ષ્મસ્કંધસમુદાય ટર્પણ, જલચિત્તેરમાં નિર્મલતાતું નિમિત્ત પામી સાક્ષાત્ તદાકારરૂપે પિંડિત થઈ જાય છે, કે જેને પ્રતિવિંચ કહેવામાં આવે છે, માટે એ છાયારૂપ પ્રતિવિંચ વાદર પરિણામી પુદ્ગલદ્રવ્ય-માંથી વહેતો સૂક્ષ્મપુદ્ગલસ્કંધ સમુદાય હોવાથી પુદ્ગલરૂપ છે. અ-થવા પ્રતિવિંચરૂપે થવું એ પુદ્ગલનો ધર્મ-ગુણ છે આ સંવન્ધિ વિશેષ-જાણવાના જિજ્ઞાસુઓએ ‘ દ્રવ્યલોકપ્રકાશ ’ વગેરે ગ્રંથો જોવા.

॥ આતપ. ॥

સૂર્યના વિમાનમાંથી આવતો જે ઉષ્ણપ્રકાશ તે આતપ કહેવાય છે. સૂર્યનું વિમાન સ્વતઃ શીત છે તોપણ આગલ કહેવાતા આતપના-મકર્મના ઉદયવહે વિમાનમાં રહેલા પૃથ્વીકાય જીવોનો પ્રકાશ ઉ-ષ્ણ આવે છે, જેને “ તડકો ” અથવા “ તાવડો ” કહેવામાં આ-વે છે. એ તડકો સૂર્યનામે ઇન્દ્રદેવનો નથી પણ આતપનામકર્મોદયી વાદર પૃથ્વીકાયના પિંડરૂપ (સૂર્યના) વિમાનનો છે. એ ઉષ્ણપ્ર-કાશ તે પૃથ્વીકાયિકજીવોના ઔદારિક શરીરમાંથી પુદ્ગલના પ્ર-વાહરૂપે નિકળતો હોવાથી પ્રકાશ જેમાંથી નીકળે છે તે પણ પુદ્ગલ, અને પ્રકાશ પોતે પણ પુદ્ગલજ છે. પ્રથમ કહી ગયેલ ઉદ્યોતની પ-દ્ધતિ પણ એ પ્રમાણેજ વિચારવી.

॥ વર્ણ. ॥

વર્ણ એટલે રંગ તે કૃષ્ણ-કાળો, નીલ-લીલો, રક્ત-રાનો,

પીત-પીઠો. અને શ્વેત-ધોળો એમ પાંચ પ્રકારે છે. વીજા વાદલી-
 હદો-ગુલાવી-इत्यादि रंग ए पांच मूल रंगमांथी अमुक अमुक
 રંગના મીશ્રણથી ઉત્પન્ન થાય છે. માટે એ પાંચ સિવાયના વીજા વ-
 ર્ણ સર્વ સાન્નિપાતિક વર્ણ જાણવા. વર્તમાન વિજ્ઞાનીઓ લાલ-પી-
 ઠો-અને વાદલી એ ત્રણ પ્રકારના મૂલ વર્ણ, અને વીજા વધા મિ-
 શ્રવર્ણ છે એમ કહે છે, પરંતુ સર્વજ્ઞોક્ત મૂલ વર્ણ પાંચ છે, એ કૃષ્ણા-
 દિવર્ણ પ્રત્યેક એક ગુણ કૃષ્ણ (એક અંશ કાળો), દ્વિગુણ કૃષ્ણ
 (દે અંશકાળો), મંચ્યગુણ કૃષ્ણ અસંખ્યગુણકૃષ્ણ અને અનન્ત
 ગુણકૃષ્ણ इत्यादि तारतम्यभेदे अनन्त प्रकारना છે. તથા એ કૃષ્ણા
 દિવર્ણ પરમાણુ પુદ્ગલમાં હોય છે, ત્યાં એક પરમાણુમાં પ્રગટપણે શ્-
 વકજવણે હોય, અને સત્તાપણે પાંચેવર્ણ હોય. પુનઃ જે પરમાણુ કૃષ્ણ-
 વર્ણ છે તે પરમાણુનો કૃષ્ણવર્ણ પલટાડને રક્તાદિ કોઈપણ વર્ણ (જ-
 ઘન્યથી ? સમયમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્ય સમયમાં) ઉત્પન્ન થા-
 ય, એ પ્રમાણે એક પરમાણુમાં પાંચેવર્ણ અનુક્રમે પલટાડ પલટાડને
 આવિર્ભાવ તિરોભાવને (પ્રગટતા અને પ્રચ્છન્નતા) પામે છે. પુનઃ
 એ કૃષ્ણાદિ કોઈપણ વર્ણ ધર્માસ્તિકાયાદિ કોઈપણ દ્રવ્યમાં હોતો
 નથી પરંતુ માત્ર પુદ્ગલદ્રવ્યમાંજ હોય છે માટે (ચક્ષુન્દ્રિયના વિ-

૧. સ્વાભાવિક પરમાણુઓ પ્રત્યેકવર્ણવાળા છે અને તે પ-
 રમાણુઓ અતિદાયજ્ઞાનિઓએ દરેકમાં ભિન્ન કાલે તથા અનેક
 માં સમકાલે પાંચવર્ણો દેખ્યા છે. અને તેનાથી વનેલા સ્કન્ધો
 જો પદ્ધતિ વર્ણનો પ્રધાનતા હોયતો વ્યવહારે કૃષ્ણાદિ એક વ-
 ર્ણવાળા અને અનેક વર્ણોની પ્રધાનતા હોયતો વ્યવહારે ચિત્રા-
 દિવર્ણવાળા દેખાય છે. પણ નિમ્નચ્છદ્રિયે અનન્તપ્રદેશી સ્કન્ધો
 પાંચે વર્ણવાળા હોય છે. તેમજ સ્વભાવિકપુદ્ગલોમાં પાંચજ વર્ણ
 છે, વાકી કૃત્રિમ ઘનતા વર્ણોના અનેક ભાગો પડે છે. નયા-
 યિક-વૈદ્યોપિક ચૌદ સમામ ટર્જનકારો કૃષ્ણ-શુક્લ-નીલ વર્ણો
 ને નિત્રિચાદપણે સ્વીકારે છે વાદલી પ કોઈ ભિન્નવર્ણ નથી કૃષ્ણ-
 નીલ અમુક ગુણ તરનમનાવ વાદલીપણે પ્રતીતિ થાય છે લાલ-
 પીઠાના નયોગથી ઘનતા વર્ણ મૂલવર્ણ જેવા કદાપિ વની શકે-
 જ નહોતે પ સર્વ વિચારથી વર્ણ પાંચજ છે તે સિદ્ધ છે.

પયરૂપ) એ કૃષ્ણાદિ વર્ણ પરમાણુ પુદ્ગલનો ગુણ છે, પરન્તુ કૃષ્ણાદિ વર્ણ પોતે પુદ્ગલ નથી, માટે વર્ણ એ પુદ્ગલનું ગુણરૂપ લક્ષણ છે,

॥ ગંધ. ॥

ગ્રાણેન્દ્રિયનો (નાકનો) જે વિષય તે ગંધ સુગંધ અને દુર્ગંધના મેદથી બે પ્રકારે છે, એ સુગંધ અથવા દુર્ગંધ ધર્માસ્તિકાયાદિ કોઈપણ દ્રવ્યમાં નહિ પરન્તુ માત્ર પુદ્ગલદ્રવ્યમાંજ હોય છે, માટે ગંધ એ પુદ્ગલનું લક્ષણ અથવા પુદ્ગલનો ગુણ છે, પુનઃ એક પરમાણુમાં પ્રગટપણે એકજ ગન્ધ હોય ઇત્યાદિ વર્ણન વર્ણના વર્ણનને અનુસારે જાણવું

॥ રસ. ॥

જિવ્હેન્દ્રિયનો-રસનેન્દ્રિયનો જે વિષય તે રસ તે તિક્ત-^૧તી-^૨સ્વો, કટુ-^૩કઢવો, આમ્લ-સ્વાદો, કષાય-તૂરો, અને ^૪મધુર-મિષ્ટ એ પ્રમાણે ૫ પ્રકારનો છે. એ રસ ધર્માસ્તિકાયાદિ કોઈપણ દ્રવ્યમાં નહિ પરન્તુ માત્ર પુદ્ગલદ્રવ્યમાંજ હોય છે માટે રસ એ પુદ્ગલનું લક્ષણ છે. અને એક પરમાણુમાં પ્રગટ પણે એક રસ હોય ઇત્યાદિ વર્ણન વર્ણના વર્ણનને અનુસારે જાણવું.

॥ સ્પર્શ. ॥

સ્પર્શેન્દ્રિયનો જે વિષય તે સ્પર્શ કહેવાય અને તે શીત-ઠંદો, ઉષ્ણ-ગરમ, સ્નિગ્ધ-ચિકળો, રુક્ષ-લુચ્વો, ગુરુ-મારી, લઘુ-હલકો, મૃદુ-કોમલ, અને કઠિણ-ઘઘઘ-ચઘો એ પ્રમાણે આઠ પ્રકારનો છે. એ શીતાદિસ્પર્શ ધર્માસ્તિકાયાદિ કોઈપણ દ્રવ્યમાં નહિ પરન્તુ માત્ર પુદ્ગલદ્રવ્યમાંજ હોવાથી સ્પર્શ એ પુદ્ગલનું લક્ષણ-ગુણ કહે-

^૧—૨ કેટલાણક, ગ્રંથોમાં તિક્ત પટલે કઢવો અને કટુ પટલે તીવ્રો પશ્ચો પણ અર્થ આવે છે, પરન્તુ વિશેષ વપરાતા અર્થ તિક્ત તીવ્રો ઇત્યાદિ ઠીક છે પુનઃ મારવાડમાં ઘણે ઠેકાણે કઢવા પદાર્થને તીવ્રો અને તીવ્રા પદાર્થને કઢવોજ કહે છે.

^૩ ચારો રસ મધુરમાં અન્તર્ગત થાય છે. અથવા પાંચ રસમાંથી મિશ્રભાવનો ચારો રસ છે, (લઘુનો મધુરાન્તર્ગત ક-ત્યેક સમર્ગજ દ્રવ્યપરે ક્રિતિ તત્વાં વૃત્તિ)

॥ अजीवनत्वे अर्માत्मिकायादपञ्चपદार्थवर्णनम् ॥ (१३३)

વાય. એક પરમાણુમાં જુદા જુદા સમયને આશ્રયી ગીત-રૂપ-
-સ્નિગ્ધ-અને રક્ષ પ્ ચાર સ્પર્શ હોય, અને એક પરમાણુમાં એક
સમયે નો ગીત અને સ્નિગ્ધ, અથવા ગીત અને રક્ષ, અથવા રૂપ
અને સ્નિગ્ધ અથવા રૂપ અને રક્ષ પ્ ચાર પ્રકારમાંથી કોઈપણ
પ્રકારે તે સ્પર્શ હોઈ શકે. અને આટલે સ્પર્શનો માત્ર વાદર પરિ-
ણામી સ્કંધર્ષાંજ હોય.

इत्यादि पुद्गलानां लक्षणोक्तं किंचिन् स्वरूप कथं

અવનરણ—પુદ્ગલાયામાં પુદ્ગલોનાં થયે કહેવાયી અર્મા-
અર્મા-અકાશ-અને પુદ્ગલ પ્ ચાર અજીવદ્રવ્યનાં લક્ષણ
કહેવાઈ ગયા. અને હવે પાંચમા(અજીવદ્રવ્ય)કાલના લક્ષણ કહેવાય છે.
॥ મુદ્ગાયા ૨૨ મી. ॥

૧. (અથ ચ સ્નિગ્ધરૂપગીતોપ્પાશ્ચર્ય પદાણુયુ સંભવ-
ન્તિ. સ્કંધેષ્વશ્ચાપિ યથાસંભવમભિધાનીયાઃ इति તત્વા ૯
મા અધ્યાયના ૨૩ મા મુદ્રની વૃત્તિ પુનઃ ૫ મા અધ્યાયના ૨૮
મા મુદ્રની વૃત્તિમાં અષ્ટવિધઃ સ્પર્શો ભગવદ્દિરુત્કઃ સ્કંધેષુ યથા-
સંભવં. પરમાણુયુ પુનઃપ્રત્યુવિધઃ સ્પર્શો નાન્યઃ સ ચ ગીતોપ્પાશ્ચર્ય-
મ્થક્ષાન્ત્ય. તત્રાપ્યેકપરમાણુ પન્નપગ્ધિગેધિદ્વયં નમન્તિ
इति.) પુનઃ વૃદ્ધન શનકર્મા તો નહુ અને મુદુ સ્પર્શ પરમાણુમાં
અવસ્થિત(પરાવૃત્તિ પામ્યા લીના રહેનારા)માન્યા છે. જેથી એક
પરમાણુમાં એક સમયેજ ચારસ્પર્શ વ્યક્તમાત્રે હોય અને ૬ સ્પ-
ર્શ યોગ્યતા માત્રે હોય એમ માની શકાય છે પરન્તુ વહુમને પ-
રમાણુમાં ૪ સ્પર્શ ગણાય છે. તથા દ્વિગુણાદિ સ્કંધોમાં (ઔ-
દારિકસ્કંધાદિવાં) ગીતાદિ ૪ સ્પર્શ પદસમયે અથવા જુદે
જુદે સમયે હોઈ શકે. ત્યાંથી આગલની ઔદારિક ઘે-અને
આદ્યાઃ વર્ગણા અષ્ટસ્પર્શી હોય છે. તે ત્યાંથી આગલની તૈજસ-
દિ વર્ગજાતો ત્રણ ગીતાદિ ચતુઃસ્પર્શી અને સૂક્ષ્મ પરિણા
માં ગણાય છે. ૫ જેનુથી ખાયા-તૈજસ-મન અને કાર્મણ
ચતુઃસ્પર્શી સ્કંધો છે.

एगाकोडि सतसट्टि, लक्खा सत्तहुत्तरी सहस्सा य ।
दोयमया सोलहिया, आवलिया इग मुहुत्तम्मि ॥१२॥

॥ संस्कृतानुवादः ॥

एका कोटिः सप्तषष्टिलक्षाः सप्तसप्ततिः सहस्राश्च ।
द्वे च शते षोडशाधिके, आवलिका एकस्मिन्मुहूर्ते ॥ १२ ॥

॥ शब्दार्थः— ॥

एगा—एक
कोडि—क्रोड
सतसट्टि—सप्तमष्ट
लक्खा—लाख
सत्तहुत्तरी—सित्योत्तर
सहस्सा—हजार
य—बली

दोय मया—द्वयें
सोल—सोल
अहिया—अधिक
आवलिया—आवलिका
इग—एक
मुहुत्तम्मि—मुहूर्त्तमां

गाथार्थः—एक मुहूर्त्तमां एक क्रोड सप्तसट्टलाख सित्योत्तर
हजार वसंने सोल अधिक(१६७७७२१६)एटली आवलिका थाय छे

विस्तरार्थः—आ गाथामां विज्ञेय वक्तव्य नथी, पुनः १६-
७७७२१६ आवलीओनुं १ मुहूर्त्त केवीरीते थाय ते आगळनी 'स-
मयावल्लिमुहूर्त्ता' ग गाथामांज दर्शावाजे.

अवनरण—पूर्वगाथामां एकमुहूर्त्तमां व्यतीतं यती आवलिका-
ओनी संख्या कहीने ह्वे आ गाथामां अनुक्रमे वृद्धि पामता का-
लनां जुदां जुदां नाम दर्शावे छे.

॥ मृजगाथा १३ मी. ॥

समयाऽवली मुहुत्ता, दीहा पक्खा य मास वरिसाय ।
भणिओ पलिया सागर, उस्सप्पिणि सप्पिणी कालो ॥१३॥

॥ संस्कृतानुवादः ॥

समय आवलिका मुहूर्त्ताः, दिवसाः पश्चाच्च माम्ना वर्षाणि च
भणितः पल्याः सागराः, उन्सप्पिण्यवसप्पिणी कालः ॥१३॥

॥ शब्दार्थः ॥

समय—समय	मणिओ—कहेलो छे
आवलि—आवलिका	पलिया—पल्योपम
मुहूर्त्ता—मुहूर्त्त	सागर—सागरोपम
दीहा—दिवस	उत्सर्पिणी—उत्सर्पिणी
पखवा—पक्ष—पखवाडीउं	सर्पिणी—अवसर्पिणी
मास—मास—महिने	कालो—काल अथवा कालचक्र
वरिसा—वर्ष	

गाथार्थः—समय—आवली—मुहूर्त्त—दिवस—पखवाडीउं—मास—वर्ष—पल्योपम—सागरोपम—उत्सर्पिणी—अवसर्पिणी—अने कालचक्र ए सर्वने काल कहेलो छे.

विस्तरार्थः—आ गाथा व्यावहारिककालना लक्षणवाली हो-वाथी ते व्यवहारिककालना स्वरूपपूर्वक समयादिभेदनुं किंचित् स्वरूप कहेवाय छे,

॥ व्यावहारिक कालनुं स्वरूप. ॥

१ समय—आवलि—मुहूर्त्त इत्यादि अनेक भेदवालो व्यवहारिक-काल सूर्य चंद्रनी गति उमरथीज गणाय छे. कारणके दिवस अने तिथि तथा मासवर्षादिकनी उत्पत्ति सर्व सूर्य चंद्रनी गतिना आधारे छे, त्यां अति निकृष्ट—अल्प काल के जे निमेषमात्र कालनां पण असंख्यातमो भाग छे ते समय कहेवाय छे. कोइक तरुण अने समर्थ पुरुष भालानी तीव्र अणीथी पोताना संपूर्ण बलबडे कमळनां १०० पत्रने भेदे त्यां एक पत्र भेदनां पण असंख्य समयो व्यतीत थाय. अने एक पत्रथी बीजे पत्रे भालो पहुँचे तेउलामां पण अमं-ख्य समय थाय. छनां ए मृशमता रथलदृष्टिवाळाने मालूम नहि पडवाथी एकी बगने १०० पत्र भेदानु अभिमान थाय छे, पुनः

એક જીર્ણ વસ્ત્રને શીઘ્ર ફાડતાં છતાં પણ એકેક તંતુને તુટતાં અમં-
સ્થ અસંસ્થ સમય વીતીજાય છે. પુનઃ આંત્રનો એક પલ્કારો થા-
ય તેટલામાં પણ અસંસ્થ સમય વીતીજાય છે. એવો આ પરમ
સૂક્ષ્મ સમય છે.

૨ કહેલા સ્વરૂપવાળા જઘન્યયુક્ત અસંસ્થ સમયો મલીને જે
કાલ વિભાગ થાય તે એક આવલિકા કહેવાય છે. મૂ. નિગોદાદિ
જીવોનું જઘન્ય (ટુંકામાં ટુંકું) આયુષ્ય એવો ૨૫૬ આવલિયો
જેટલું હોય છે. તેથી ૨૫૬ આવલિયોનો ? ક્ષુલ્લક ભવ કહેવાય.

૪૪૪૬ ૨૪૫૮ આવલિકા જેટલો કાલ પ્રાણ અથવા શ્વાસો-
૩૭૭૩

ચ્છવાસ કહેવાય. અર્થ નીરોગી અને યુવાન સુખી પુરુષનો શ્વા-
સોચ્છવાસ ગણવો, પરન્તુ રોગી અને દુઃખીનો શ્વાસોચ્છવાસ અ-
નિયમિત કાલ પ્રમાણવાળો હોવાથી ન ગણાય, કહ્યું છે કે

“ હૃદયસ અણવગલ્લસ, નિરુચ્ચિકિદ્વસ જંતુણો ।

એગે અસાસ નીસાસે, એસ પાણુત્તિ ચુચ્ચ ॥ ૧ ॥ ”

અર્થઃ—હૃદય-વિપાદરહિત, જરારહિત, ક્ષુધાદિવડે અકૃષ્ણ-દુર્વ-
લ નહિ થયેલ એવા પ્રાણીનો જે એક ચ્છવાસ અને એક નિશ્વાસ તે
વે મલીને ૧ પ્રાણ એમ કહેવાય છે. એવા ૭ પ્રાણ જેટલો કાલ ૧
સ્તોક કહેવાય છે, એવા ૭ સ્તોક જેટલો કાલ ૧ લવ કહેવાય છે,
એવા ૭૭ લવ જેટલો કાલ ૧ મુહૂર્ત કહેવાય છે. મુહૂર્ત પટલે વે
' ઘડી જેટલો સંપૂર્ણ કાલ જાણવો ? પ્રાણમાં પૂર્વોક્ત ક્ષુલ્લકભવ
૧૭૮ (૧૭ ૧૩૯૫) થાય, અને ૧ મુહૂર્તમાં ૬૫૦ ૩૬ ક્ષુલ્લકભ-
૩૭૭૩

વ થાય છે. તથા ૧ મુહૂર્તમાંપણ ૩૭૭૩ થાય છે. પુનઃ મુહૂર્તમાં ૧

૧ વર્તમાન સમયના કલાક અને મિનિટના હિસાબે ૨૪
મિનિટનો ઘડી. અને ૪૮ મિનિટનો એક મુહૂર્ત ગણાય.

समय न्यूनकालથી માંડીને યાવત્ ૯ સમય સુધીનો સર્વ કાલ વિ-
ભાગ અન્તર્મુહર્ત્ત કહેવાય છે, શાસ્ત્રમાં ઘણો વ્યવહાર અન્તર્મુહર્ત્ત
ની ગણતરી પર આવે છે અને એ પ્રમાણે અન્તર્મુહર્ત્ત અસંખ્ય પ્રકારનાં
નાનાં મોટાં ગણી શકાય. પુનઃ મુહર્ત્ત ત્યાં ચંદ્રમુહર્ત્ત અને સૂર્યમુહર્ત્ત
ર્ત્ત એ ' બે પ્રકારે છે. લોકમાં તથા લોકોત્તરમાં (જૈન દર્શનમાં)
૩૦ મુહર્ત્તનો દિવસ इत्यादि ગણવામાં ચંદ્રમુહર્ત્તનો વ્યવહાર ચાલે
છે, ૧૩-૨-૬ ચંદ્રમુહર્ત્તનું ૧ સૂર્યમુહર્ત્ત થાય છે જેનો વ્યવહાર જગ-

ત પ્રચલિત નથી. એવા ૩૦ મુહર્ત્તનો ૧ દિવસ થાય છે તે ૩૦
મુહર્ત્તનાં નામ આ પ્રમાણે—

રુદ્ર-શ્રેયમ્-મિત્ર-વાયુ-સુપીત-અભિચંદ્ર-માહેન્દ્ર-બલ-
વાન્-પદ્મ-બહુસત્યક-ऐशान-तस्थ-भावितात्मन्-वैश्रवण-
वारुण-आनन्द-विजय-विश्वसेनक-प्राजापत्य-उपशम-गंध-
र्च-अग्निवैश्यक-शनवृषभ-आतपवान्-अमम-अरुणवान्-भौ-
म-ऋषभ-सर्वार्थ-राक्षस આ અનુક્રમ સૂર્યોદયથી પ્રારંભીને ગણવો.

૩૦ મુહર્ત્તનો (ચંદ્રમુહર્ત્તનો) ૧ દિવસ થાય. તે દિવસ સૂ-
ર્યદિવસ, અને ચંદ્રદિવસ એમ બે પ્રકારે છે ત્યાં ૩૦ મુહર્ત્ત પ્રમાણ
(૬૦ ઘડી જેટલો) અહોરાત્ર તે સૂર્યદિવસ, અને ૨૯-૩૨ મુહ-
૬૨

ર્ત્ત પ્રમાણ ચંદ્રની ક્ષયવૃદ્ધિથી ઉત્પન્ન થતી જે તિથિ તે ચંદ્રદિવસ
ગણાય. લોકમાં સૂર્યદિવસનું નામ અહોરાત્ર, અને ચંદ્રદિવસના
નામે તિથિ કહેવાનો વ્યવહાર ચાલે છે. એક પચ્ચાવીયામાં ૧૫ દિ-
વસ અને ૧૫ રાત્રિ આવે છે તે દિવસ રાત્રીનાં નામ આ પ્રમાણે—

૧. અત્રે અનુપયોગી હોવાથી ૫ મંવંધિ અધિક અર્થાદિ
વર્ણન કરેલું નથી જીજ્ઞાસુષ કાલલોકગણકાશાદિ ગ્રંથોથી જાણવું.

પૂર્વાંગ--સિદ્ધમનોરમ--મનોહર-યજ્ઞોમદ્ર-યજ્ઞોધર-
સર્વકામસમૃદ્ધક-ઈન્દ્રસૂર્યાભિષિક્ત-સૌમનસ--ધનંજય-અ-
ર્થસિદ્ધ-અભિજાત-અત્યજ્ઞાન-ઠાતંજય-અગ્નિવેશ્મન-અને-૩ -
પદ્મમ. એ પ્રમાણે ચતુષ્પદરાત્રીક દિવસનાં(અહોરાત્રિનાં)નામ કહ્યાં

તથા ઉત્તમા-સુનક્ષત્રા-પૃલાપત્યા-યજ્ઞોધરા-સૌમનસા-
શ્રીસંમૃતા-વિજયા-વૈજયંતી-જયંતી-અપરાજિતા-ઈન્દ્રા-સ-
માહારા-તૈજા--અતિતૈજા-દેવાનંદા એ રાત્રિના નામ કહ્યાં
૧૫ મી દેવાનંદા રાત્રિનું વીજું નામ નિરતિ પળ છે. એ પ્રમાણે
સૂર્યદિવસ સંબંધિ દિવસ રાત્રીનાં નામ કહીને હવે ચંદ્રદિવસસંબંધિ
(તિથિસંબંધિ) દિવસ અને રાત્રિનાં નામ કહેવાય છે.

દિનતિથિનાં નામ-નંદા-ભદ્રા-જયા-તુચ્છા(લોકે રિક્તા)પૂર્ણા
રાત્રિતિથિનાં નામ-ઉગ્રવતી-ભોગવતી-યજ્ઞોમતી-સર્વસિદ્ધા -
અને શુભનામા. એ પાંચે પક્ષવાદીયામાં ત્રણ ત્રણવાર આવવાથી ૧૫
તિથિયો થાય. ત્યાં એકમ--છઠ--ને અગિયારસને દિવસે દિનતિથિ
નંદા અને રાત્રિતિથિ ઉગ્રવતી એ પ્રમાણે પાંચ પાંચ તિથીને
અંતરે ગણતરી કરવી.

પૂર્વોક્ત ૧૫ સૂર્યદિવસનું ૧ સૂર્યપક્ષ, અને ૧૫ તિથીયોનું ૧
ચંદ્રપક્ષ થાય. પણ લોકવ્યવહાર ચંદ્રપક્ષને પક્ષવાદીક ગણે છે.

પૂર્વોક્ત ૨ પક્ષનો ૧ માસ--મહિનો થાય તે પાંચ પ્રકારનો છે.

૩૦ અહોરાત્રિનો ૧ ઋતુમાસ (અથવા વીજુંનામ કર્મમાસ)	૨૭-૨૯ અહોરાત્રિનો ૧ નક્ષત્રમાસ ૬૭
૩૦ અહોરાત્રિનો ૧ સૂર્યમાસ	૩૧ ૧૨૧ અહોરાત્રિનો ૧ વર-
૨૦ -- અહોરાત્રિનો ૧ ચંદ્રમાસ ૬૨	૧૨૪ મિવર્તિતમાસ

અર્થે લોકવ્યવહારમાં ૨૦. ૩૨ અહોરાત્રિનો એટલે સમૂર્ણ ૩૦
૬૨

तिथिनो १ चंद्रमास चाहे छे.

तथा ६ मासनुं १ सूर्यायन थाय छे. ते पण १८३ अहोरात्रि प्रमाण १ दक्षिणायन अने उत्तरायण एम वे प्रकारनुं छे, पुनः चंद्रायन १३ ४४ अहोरात्रिनुं थाय छे, परन्तु विशेष लोकव्यवहा-
६७

रमां सूर्यायन गणाय छे.

तथा १२ मासनुं १ वर्ष गणाय. ते पण मासना भेदवडे पांचप्रकारनुं छे, त्यां दरेक मासना दिवसने १२ वडे गुणतां

३६० अहोरात्रिनुं १ ऋतुवर्ष (वा कर्मवर्ष)

३६६ अहोरात्रिनुं १ सौरवर्ष (सूर्यसंवन्धि वर्ष)

३५४ १२ अहोरात्रिनुं १ चान्द्रवर्ष
६२

३२७ ५१ अहोरात्रिनुं १ नक्षत्रवर्ष
६७

३८३ ४४ अहोरात्रिनुं १ अभिवर्द्धितमास
६२

तथा ५ सूर्यसंवत्सरनुं (५ सूर्यवर्षनुं) १ युग थाय. ८४ लाख सूर्यवर्षे १ पूर्वांग थाय. ८४ लाख पूर्वांगे (७०५६०००-००००००० सूर्यवर्षे) १ पूर्व थाय ८४ लाख पूर्वे १ वृद्धितांग थाय, एटलुं आयुष्य श्री ऋषभदेवप्रभुनुं हतुं. पुनः ८४ लाख वृद्धितांगे १ वृद्धि थाय, ए प्रमाणे आगल अडडांग-अडड-अववांग-अवव-हुहुकांग-हुहुक-उत्पलांग-उत्पल-पद्मांग-पद्म-नलिनांग-नलिन-अर्थनिपुरांग-अर्थनिपुर-अयुतांग-अयुत-नयुतांग-नयुत-प्रयुतांग-प्रयुत-चूलिकांग-चूलिका-शीर्षप्रहेलिकांग अने ' शीर्षप्रहेलिका ए सर्वे ८४ लाख गुणा अनुक्रमे जा-

१ मतांतरे ८४ लाख पूर्वे १ वृद्धितांग, ८४ लाख वृद्धितांगे १

જવા. કાલ સંખ્યાની મર્યાદા શાસ્ત્રકારે અહિં મુઘીજ (' શીર્ષ-મહેલિકા મુઘીજ) દર્શાવી છે, એથી આગલની ઘણી મોટી સંખ્યા પ્યાલાની ઉપમા દર્શાવી છે જે સર્વ શાસ્ત્રાન્તરથી જાણવા યોગ્ય છે.

પૂર્વે કહેલાં અસંખ્યાતવર્ષ પ્રમાણ ૧ પલ્લ્યોપમ થાય. પલ્લ્યોપ-
મનાં અસંખ્યવર્ષોની ગણત્રી સ્થૂલદુષ્ટિજીવથી ન થઈ શકે માટે
તેની ગણત્રી શાસ્ત્રકારે વ્યાલાની ઉપમાથી સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે
દર્શાવી છે—૧ યોજન લાંબો—૧ યોજન પહોલો—અને ૧ યોજન
ઊંઠો એવા કૂવાની અંદર ઉત્તરકુલક્ષેત્રના મનુષ્યોનું મસ્તક મુંઢા-
વીને એકથી સાત દિવસ સુધીમાં ડોળા કેશનાં અસંખ્યભાગ કરી
(તે કૂવો) ભરીયે ને સો સો વર્ષે એકેક તંદ કાઢતાં જેટલાં વર્ષ
થાય તેટલાં વર્ષ પ્રમાણ ૧ પલ્લ્યોપમ કહેવાય (૧ પલ્લ્યોપમના ૬
ભેદ વગેરે અધિકવર્ષન શાસ્ત્રાન્તરથી જાણવું.)

पूर्व कहंला १०^३ कोडा कोडी (१०००००००००००००-

लता तदन्तर आगल महालतांग, महालता, नलिनांग, नलिन.
महानलिनांग, महानलिन, पद्मांग, पद्म, महापद्मांग, महापद्म,
कमलांग, कमल, महाकमलांग, महाकमल, कुमुदांग, कुमुद, म-
हाकुमुदांग, महाकुमुद, व्रुदितांग, व्रुदित, महाव्रुदितांग, महाव्रु-
दित, अडडांग, अडड, महाअडडांग, महाअडड, ऊहांग, ऊह, म-
हाऊहांग, महाऊह, शीर्षप्रहेलिकांग, अजे शीर्षप्रहेलिका,

૧. ૧૮૭૧૫૫૧૭૧૫૫૦૧૧૨૫૧૫૫૧૦૦૧૬૧૧૮૧૩૫૩૦૭૭૭૭-
૧૭૫૬૫૫૧૭૨૬૧૧૭૭૭૭૭૬૫૭૨૫૭૩૫૫૭૧૮૬૮૧૬ ય સિત્તેર આં-
કડા ઉપર ૧૮૦ વિદુ—ગૂન્ય મૂકવાથી ૨૫૦ અંક પ્રમાણ મ-
તાન્તરે શીર્ષપહેલિકાની સંખ્યા થાય છે. અને ઉપર દર્શાવ્યા
મુજબ ગણતાં ૧૯૪ આંકડાની સંખ્યા થાય

२ वादर उद्धार-सूक्ष्म उद्धार-वादर अद्वा-सूक्ष्म अद्वा-
-वादर क्षेत्र सूक्ष्मक्षेत्र ए रीते पत्योपनना ६ प्रकार अत्रै उप-
योगी नहिं होवाथी अहिं मात्र ल० अद्वा पत्योपमनु प्रमाण कर्त्तुं छे.

३ कोडने कोडधी गुणतां कोडावोडी शाय.

००.) पल्योपमे १ ' सागरोपम थाय.

१० कोडाकोडी सागरोपमे १ उत्सर्पिणी अने १० कोडा-
कोडी सागरोपमनी १ अवसर्पिणीकाल थाय छे. पुनः एकेकना
६-६ ' आरा (विभाग) छे तेनां नाम-सुषम सुषम नामे पहे-
लो आरो ४ को० को० सागरोपमनो, सुषम नामे बीजो आरो
३ को० को० साग० नो, सुषम दुषम नामे त्रीजो आरो २ को०
को० साग० नो, दुषम सुषम नामे ४थो आरो ४२००० वर्षन्यून
१ को० को० साग० नो, दुषम नामे पांचमां आरो २१०००
वर्षनो, अने दुषम दुषम नामे ६ ठो आरो २१००० वर्षनो छे, ए
प्रमाणे सर्व आराना १० को० को० सागरोपम संपूर्ण थाय छे. ए
६ आरा उत्सर्पिणी कालमां चढता, अने अवसर्पिणी कालमां
उतरता आवे छे माटे उत्सर्पिणी-चढतो काल, अने अवसर्पिणी-
पडतो काल कहेवाय छे. अर्थात् उत्सर्पिणीमां प्रथम दुषम दुषम बी-
जो दुषम इत्यादि रीते, अने अवसर्पिणीमां प्हेलो सुषम सुषम,
बीजो सुषम इत्यादि अनुक्रमे होय छे. उत्सर्पिणीमां १ सुख वि-
गरे अनुक्रमे अधिक अधिक, अने अवसर्पिणीमां सुख वगरे अ-
नुक्रमे हीन हीनतर थनुं जाय छे.

२० को० को० सागरोपम प्रमाण (अवस० उत्स० मली)
१ कालचक्र थाय छे. गाथामां कहेल कालो-काल शब्दनो सा-
मान्य रीते समयआवलि इत्यादि काल अथवा २० को० को०
सा० प्रमाण कालचक्र एम वने अर्थ थड शके छे.

१ पल्योपम वा सागरोपमना एण ६ प्रकार जाणवा.

२ काल्मपी चक्रना आरा समान होवाथी.

३ सुख-मद्ययण-आयुष्य-उंचाई-वर्ण गन्ध रस स्पर्श-मद्गुण जमीनना रत्नकस इत्यादि.

અથવા ભૂતકાલ, વર્તમાનકાલ, અને ભવિષ્યકાલ એ રીતે ૩ પ્રકારનો કાલ છે. ત્યાં ભૂતકાલ અને ભવિષ્યકાલ અનંત સમયાત્મક, અને વર્તમાન કાલ એક સમયાત્મક છે. ભૂતકાલ કરતાં ભવિષ્યકાલ અનંત ગુણ છે અથવા જેટલો ભૂતકાલ વ્યતીત થયો તેટલો ભવિષ્યકાલ છે એમ વળને માન્યતા ભિન્ન ભિન્ન મહર્ષિઓની છે. ને તે સાપેક્ષિક હોવાથી અવિરોધી છે. પુનઃ આ વ્યાવહારિક કાલ પણ અરૂપી અને અદીદીપવર્તી છે, કારણ કે અદીદીપ બાહર સૂર્ય ચંદ્રની ગતિ નથી માટે ત્યાં દિવસ-વર્ષ-માસ इत्यादि व्यवहार નથી, જ્યાં દિવસ ત્યાં દિવસજ છે, અને જ્યાં રાત્રિ ત્યાં સદાકાલ રાત્રિજ છે, માટે અદીદીપ બહાર સર્વ દ્વીપ સમુદ્રોમાં, દેવલોકમાં, અને સાતે નરક પૃથ્વીઓમાં જે ૧૦૦૦૦ વર્ષનું આયુષ્ય इत्यादि सर्व व्यवहार ચાલે છે તે અદીદીપમાં ચાલના સૂર્ય ચંદ્રનો ગતિને અનુસારે જાણવો. કહું છે કે—

“ લોગાણુભાગજણિઅં, જોહસચ્ચંકં ભણંતિ અરિહંતા ।

સર્વે કાલવિસેસા, જસસ ગહવિસેસનિપ્પન્ના ॥ ૧ ॥ ”

(અર્થ—જેની ગતિ વિશેષવડે સર્વ કાલભેદો ઉત્પન્ન થયેલા છે તેવા જ્યોતિશક્રને અરિહંત ભગવંત લોકસ્વભાવજનિત (લોકસ્વભાવે ઉત્પન્ન થયેલ ગતિવાલું કહે છે.)

॥ કાલ દ્રવ્ય સંવન્ધિ સંક્ષિપ્ત કોષ્ટક ॥

નિર્વિભાજ્યકાલ પ્રમાણ

૧ સમયનું

જગ૦ યુક્ત અસંખ્ય સમયની

૨૫૬ આવલીનો

૧ સમય

૧ જગ૦ અન્તર્મુહૂર્ત

૧ આવલી

૧ છુલ્લુકમય

२२२३ १२२९ आवलिनी ३७७३	}	१ उच्छ्वास वा निश्वास.
४४४६ २४५८ आवलिनी वा ३७७३		१ प्राण (श्वामोच्छ्वास)
साधिक १७॥ क्षुल्लकभवनी	}	१ स्तोक
७ प्राणनी		१ लव
७ स्तोकनी		१ घडी
३८॥ लवनी		
२ घडी वा ७७ लव अथवा ६५५- ३६ क्षुल्लक भवनी अथवा वे घडीनी	}	१ मुहूर्त
समयोन २ घडीनी		उत्कृ० अन्तर्मुहूर्त
३० मुहूर्तनी		१ दिवस
१५ दिवसनी		१ पक्ष (पक्षवाडीर्ष)
२ पक्षनी-(३० दिवसनी)		१ मास
६ मासनुं (१८३ दिवसनुं)		१ अयन
१२ मासनु (२ अयननुं)		१ वर्ष
५ वर्षनु		१ युग
८४ लाग्व वर्षनु		१ पूर्वार्ग.
७० क्रोड ५६ लाग्व क्रोड	}	१ पूर्व
(७०५६००००००००००००)वर्षनु		१ पल्योपम
असंख्यवर्षनां		१ सागरोपम
१० कोडाकोडि पल्योपमनी	}	१ उत्सर्पिणी अथवा
१० को० को० सागरोपमनी		१ अवसर्पिणी
१ उत्स० अवस० नु	}	१ कालचक्र
(२० को० को० सागरोपमनु)		१ पुद्गल परावर्त.
अनन्तकालचक्रनुं		

અવનરણ—પ્રથમની ૧૩ ગાથા સુધીમાં ? જીવ દ્રવ્ય અ-
ને ૫ અર્જીવ દ્રવ્યનુ જૃદું જૃદું સ્વરૂપ કહીને દેવે સામાન્યતઃ છ
પ દ્રવ્ય અમુક અમુક દ્વાર (પરસ્પર તપાવન વાલી વાવન) જાણ-
વા યોગ્ય છે તે દ્વારનાં (વાવનોનાં) નામ કહે છે.

॥ મૂઢ ગાથા ૧૪ ॥

પરિણામિ જીવ મુત્તં. સપણ્સા એગલિત્ત કિરિયા ય ।

નિત્ત્વં કારણ કત્તા, સવ્વગય ઇયર અપ્પવેસે ॥ ૧૪ ॥

॥ સંસ્કૃદાનુવાદઃ ॥

પરિણામી જીવો મૂર્ત્તઃ, સપ્રદેશઃ એકઃ ક્ષેત્રં ક્રિયા ચ ।

નિત્યઃ કારણં કર્તા, સર્વગતમિતરાપ્રવેશઃ ॥ ૧૪ ॥

॥ શબ્દાર્થઃ ॥

પરિણામિ-પરિવર્તનપામનાર વા	નિત્ત્વં-નિત્ય-શાશ્વત
હોદ અને અગ્નિવત્ પરસ્પર પટ્ટી	કારણ-કારણ
જીવ-જીવ (જનાર)	કત્તા-કર્તા
મુત્તં-મૂર્ત્તિમંત-રૂપી	સવ્વગય-સર્વગત-સર્વવ્યાપી
સપણ્સા-સપ્રદેશી	ઇયર-ઇતર (હલટ)
એગ-એક	અપ્પવેસે-અપ્રવેશી (તટ્ટપ-
લિત્ત-ક્ષેત્ર	નદિં થનાર.)
કિરિયા-ક્રિયાવાદ્ધાં-સક્રિય	

ગાથાર્થઃ—૬ દ્રવ્યમાં પરિણામિ-જીવ-રૂપી-સપ્રદેશી-એક-ક્ષેત્ર-સ-
ક્રિય-નિત્ય-કારણ-કર્તા-સર્વવ્યાપી ઇતરા પ્રવેશ દ્રવ્યો વ્યાં વ્યાં છે.

ત્રિસ્તરાર્થઃ—છ પ દ્રવ્યોમાં પરસ્પર વિશેષના અને અવિશે-
ષના જાણવામાટે પ્રકરણકર્તા પરિણામી ઇત્યાદિ મપ્રતિપક્ષ ૧૨

द्वार सूचना रूपे मात्र कहाँ छे ते १२ द्वार कहेवानुं तात्पर्य ए छे के—पूर्वोक्त छ द्रव्यमां परिणामी अने अपरिणामी द्रव्य कयां ? पूर्वोक्त छ द्रव्यमां सजीव अने निर्जीव द्रव्य कयां ? इत्यादि विचारवुं ते आ प्रमाणे—

॥ ६ द्रव्यमां 'परिणामी अने अपरिणामि ॥

परिणाम पटले एक अवस्था छोडीने बीजी अवस्थामां ज-
वुं ते, श्री प्रज्ञापनाना परिणाम पदमां कहुं छे के—

“ परिणामो ह्यर्थान्तर-गमनं न च सर्वथा व्यवस्थानम्
न च सर्वथा विनाशः, परिणामस्तद्विदामिष्टः ॥ १ ॥”

अर्थः—परिणाम पटले अर्थान्तर-वर्मान्तरनी प्राप्ति, पर-
न्तु सर्वथा (एकान्ते) एकज धर्ममां अवस्थान अथवा ते धर्मनो
सर्वथा विनाश नहिं तेज बुद्धिमंतोए परिणाम कहेलो छे. जेव
जीवनो परिणाम देव मटीने मनुष्य थवुं, अने अजीवनो परिणा-
म स्थिरत्वादिधर्ममांथी गत्यादि धर्ममां जवु ते. त्यां परिणाम सा-
मान्यतः जीवपरिणाम अने अजीवपरिणाम एम वे प्रकारे छे,
तेमां पण जीवपरिणाम १० प्रकारनो छे. ते नीचे मुजब—

१ गतिपरिणाम—देवत्वादि चार गति ते.

२ इन्द्रियपरिणाम—स्पर्शादि ५ इन्द्रियो ते.

३ कषायपरिणाम—क्रोधादि ४ कषाय, अथवा अनंतानुबं-
ध्यादि ४ कषाय छे.

४ लेइयापरिणाम—कृष्ण लेइयादि ६ लेइयाओ

५ योगपरिणाम—मनयोग—वचनयोग अने काययोग.

१ परिणाम पटले स्वस्वभावमां परिणमवुं ए अर्थथी तो
छ-ए प्रव्य परिणामी कहेवाय, परन्तु अहिं आगळ कहेवातो -
गत्यादि परिणाम ग्रहण करवानो छे.

- ૬ ઉપયોગપરિણામ—મતિજ્ઞાનાદિ ૧૨ ઉપયોગ.
 ૭ જ્ઞાનપરિણામ—મત્યાદિ ૫ જ્ઞાન ને ૩ અજ્ઞાન.
 ૮ દર્શનપરિણામ—મિથ્યાત્વ, ક્ષયોપ૦ સમ્યક્ત્વ. અને મિશ્રસમ્યક્ત્વ.
 ૯ ચારિત્રપરિણામ—સામાયિકચારિત્રાદિ ૫ પ્રકારનાં ચારિત્ર.
 ૧૦ વેદપરિણામ—સૌંદર્યવેદ-પુંવેદ-નપુંસકવેદ.

જીવ ૧ ૧૦ પ્રકારના પરિણામને (ધર્મને) પામતો હોવાથી જીવદ્રવ્ય પરિણામી ગણાય છે. પૂર્વોક્ત ગત્યાદિ જીવપરિણામ પ્રાયોગિક (કર્મોપાધિજન્ય) છે, પરન્તુ જીવના સ્વાભાવિક નથી. તથા અજીવપરિણામ ૧૦ પ્રકારે છે—

અને તે અજીવ પરિણામ પુદ્ગલ દ્રવ્યનેજ હોય છે માટે પુદ્ગલદ્રવ્ય પણ પરિણામી છે તે પુદ્ગલના ૧૦ પ્રકારના પરિણામ મંનીચે મુજબ.

પુદ્ગલોના ૧૦ પ્રકારના પરિણામ (ધર્મ)

- ૧ પુદ્ગલોનું પરસ્પર જે મલ્લુ (જોડાણ) તે યંચનપરિણામ
 ૨ પુદ્ગલોમાં ગતિક્રિયા ઉપજવી તે ગતિપરિણામ.
 ૩ પુદ્ગલોનું આકૃતિપણે મોઠવાણું તે સ્થાનપરિણામ,
 ૪ પુદ્ગલોનું છૂટા પડવું (વિચ્છેદ) તે ભેદપરિણામ-
 ૫ પુદ્ગલોમાં ૫ પ્રકારના વર્ણ ઉપજવા તે વર્ણપરિણામ.
 ૬ પુદ્ગલોમાં ૨ પ્રકારના ગંધ ઉપજવા તે ગંધપરિણામ.
 ૭ પુદ્ગલોમાં ૬ પ્રકારના રસ ઉપજવા તે રસપરિણામ.
 ૮ પુદ્ગલોમાં ૮ પ્રકારના સ્પર્શ ઉપજવા તે સ્પર્શપરિણામ

૧ ૫ સિવાય વીજા પ્રકાશપણું-અંધકારપણું-પ્રતિબિંબપણું વિગેરે અનેક પરિણામ યથાયોગ્ય બન્ધનાદિ પરિણામાન્તર્ગતપણે ગ્રહણ કરવા. પુનઃ અહિં પુદ્ગલ શબ્દથી સ્કંધાદિ ચારે ભેદ યથાસંભવ ગ્રહણ કરવા.

९ पुद्गलोमां ^१ गुरुत्व, ^२ लघुत्व, ^३ गुरुलघुत्व, अने ^४ अगुरुलघुत्व, उपजवुं ते ^५ अगुरुलघुपरिणाम.

१० पुद्गलोमां ध्वनि-अवाज उपजवो ते शब्दपरिणाम.

पुद्गलद्रव्य ए १० प्रकारना परिणाम (धर्म) वाळ्ळे होवाथी पुद्गलद्रव्य परिणामी छे. धर्मास्तिकायादि द्रव्यमां पूर्वोक्त गत्यादि कोइपण परिणाम(धर्म) नहिं होवाथी धर्मास्तिकायादि ४ द्रव्य अपरिणामी अने जीव तथा पुद्गल परिणामी छे. (आ परिणामनुं स्वरूप श्री प्रज्ञापनासूत्रना परिणाम पदमांथी संक्षेपे उच्छरेल छे.)

॥ ६ द्रव्यमां जीव कोण अने अजीव कोण ?

छ द्रव्यमां जीवत्व स्वभाववाळ एक जीव द्रव्य जीव छे, अने शेष पांच द्रव्य अजीव छे.

॥ ६ द्रव्यमां रूपी कोण अने अरूपी कोण ? ॥

वर्ण-गंध-रस-स्पर्श ए रूप कहेवाय, अने ए वर्णादि रूप जेने होय ते रूपी कहेवाय. त्यां वर्णादि पुद्गलद्रव्यनेज होय छे माटे पुद्गलद्रव्य रूपी, अने शेष ५ द्रव्य अरूपी छे.

१ पत्थर विगेरेमां जेम भारीपणुं, (अधोगतिना कारणरूप)
२ घराळ अने धूम विगेरेमां जेम हलवापणुं (उर्ध्व गतिना (कारणरूप)

३ वायु विगेरेमां जेम गुरु हलवापणुं (तिच्छीर्गगतिना कारणरूप)

४ परमाणु विगेरेमां जेम न लघुपणुं न गुरुपणुं (प्रायः स्थिरताना कारण रूप).

५ ए अगुरुलघुपरिणाम पुद्गल सिवाय धर्मास्तिकायादि अरूपि द्रव्योभां पण छे. औदा०-आहा०-वै०-ने तैजस ए नार गुरुलघु छे. तथा कार्मण-मन-उच्छवास अने भाषा अगुरुलघु द्रव्य छे.

॥ ૬ દ્રવ્યમાં સપ્રદેશી કોણ અને અપ્રદેશી કોણ? ॥

૬ દ્રવ્યમાં ધર્માસ્તિકાયાદિ ૪ દ્રવ્યના સ્કંધ દેશ અને પ્રદેશ “ ધર્મ્માઽધર્મ્માઽઽગાસા ” એ ગાથામાં કહેલ છે, અને જીવ પણ અસંખ્ય પ્રદેશનો પિંડ કહ્યો છે માટે એ ૫ દ્રવ્ય સપ્રદેશી-પ્રદેશ યુક્ત, અને કાલ અપ્રદેશી છે,

॥ ૬ દ્રવ્યમાં એક કોણ અને અનેક કોણ ? ॥

સર્વ જગતમાં ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, અને આકાશ એ ત્રણ દ્રવ્ય એકેક છે, અને ^૧ જીવ અને ^૨ પુદ્ગલ અનંત હોવાથી તથા કાલ (સમય) પણ અનંત હોવાથી જીવ અને કાલ અનેક છે.

॥ ૬ દ્રવ્યમાં ક્ષેત્ર કોણ અને ક્ષેત્રી કોણ ? ॥

જેમાં પદાર્થ રહે તે ક્ષેત્ર (—આધારભૂત તે ક્ષેત્ર) કહેવાય, અને તેમાં રહેલા પદાર્થો ક્ષેત્રી કહેવાય. આકાશમાં સર્વ પદાર્થ (દ્રવ્ય) રહેલાં છે. માટે આકાશ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર અને શેષ ૫ દ્રવ્ય ક્ષેત્રી છે.

॥ ૬ દ્રવ્યમાં સક્રિય અને અક્રિય કોણ ? ॥

ગતિ વગેરે ક્રિયા કરનાર જે દ્રવ્ય તે સક્રિય (—ક્રિયા સહિત) અને ગત્યાદિ ક્રિયા રહિત તે અક્રિય કહેવાય. ત્યાં જીવ અને પુદ્ગલ બે દ્રવ્ય ગતિ વગેરે ક્રિયાવાળાં હોવાથી સક્રિય. અને શેષ ચાર દ્રવ્ય અક્રિય છે,

॥ ૬ દ્રવ્યમાં ^૩ નિત્ય અને અનિત્ય કોણ ? ॥

સદાકાલ એકજ અવસ્થામાં રહેનાર જે શાશ્વત પદાર્થ તે નિ-

૧ સૂક્ષ્મ સાધારણ ઘનસ્પતિકાય જીવો અને સિદ્ધ અનંત હોવાથી.

૨ પરમાણુ અનંત છે, દ્વિપ્રદેશી સ્કંધો અનંત છે યાવત્ અનંત પ્રદેશી સ્કંધો સુધીના સર્વ સ્કંધો અનંત અનંત છે માટે

૩ નિઘન્યનયે ૬ એ દ્રવ્ય નિત્ય છે. અને અનિત્ય પણ છે

तथ्य अने विनाशी पदार्थ अनित्य कहैवाय, त्यां जीव देवत्वादि कोइपण एक अवस्थाए कायम नहिं रहेतां देव मटीने मनुष्य थाय, मनुष्य मटीने तिर्यच थाय, तिर्यच मटीने पुनः नारक थाय इत्यादि अनेक कारणे ' जीवद्रव्य अनित्य छे, तथा पुद्गलद्रव्य पण परमाणु मटीने स्कंध थाय, कालो मटीने पीळो थाय इत्यादि

ते आ प्रमाणे—धर्मास्तिकाय अरूपी—अचेतन—अक्रिय—अने गति सहायक ए चार गुण तथा स्कंध पर्याय ए पांचवडे नित्य छे तथा देश—प्रदेश—अने अगुरुलघु ए त्रण पर्याय वडे अनित्य छे.—तथा अधर्मास्तिकाय अरूपी—अचेतन—अक्रिय—अने स्थिति सहायक ए चार गुण तथा स्कंध पर्याय वडे नित्य छे, अने देश—प्रदेश—तथा अगुरुलघु ए त्रण पर्याय वडे अनित्य छे.— तथा आकाशास्तिकाय अरूपी—अचेतन—अक्रिय अने अवकाशदान ए चार गुण तथा स्कंध पर्याय ए पांच वडे नित्य, अने देश—प्रदेश—तथा अगुरुलघु पर्याय वडे अनित्य छे.— तथा काल अरूपी—अचेतन...अक्रिय—अने वर्तनादि लक्षण ए चार गुण वडे नित्य छे, अने अतीत अनागत-वर्तमान तथा अगुरुलघु ए चार पर्याय वडे अनित्य छे.— तथा जीवास्तिकाय ज्ञान-दर्शन-चरित्र-अने वीर्य ए ए चार गुण तथा अरूपी—अनवगाह—अने अव्यावाध ए त्रण पर्याय मली ७ वडे नित्य छे, अने एक अगुरुलघु पर्याय वटे अनित्य छे. (इति अध्यात्मसार प्रश्नोत्तरः)

१ शंका—सिद्धना जीवो नित्य के अनित्य ?

उत्तर—जे पदार्थ नित्य होय ते अनादि अनंत भागे होय, अने सिद्धपणुं सादि अनन्त भागे होवायी अनित्य छे. कारणके सिद्धपणुं अनादि कालनुं नथी.

અનેક પરાવૃત્તધર્મોના કારણે ' પુદ્ગલદ્રવ્ય પળ અનિત્ય છે. અને ધર્માસ્તિકાયાદિ ૪ દ્રવ્યનો તેવો વિનશ્વર સ્વભાવ નહિ હોવાથી ધર્માસ્તિકાયાદિ ૪ ^૨ દ્રવ્યો નિત્ય છે.

॥ ૬ દ્રવ્યમાં કારણ અને અકારણ કોણ ? ॥

જે દ્રવ્ય (કોઈના) ઉપયોગમાં (કાર્યમાં) આવે તે દ્રવ્ય કારણ, અને જેના ઉપયોગમાં આવે તે અકારણ, ધર્માસ્તિકાયાદિ પાંચે દ્રવ્યો જીવના ઉપયોગમાં આવે છે, માટે ધર્માસ્તિ૦ વગેરે ૫ દ્રવ્યો કારણ, અને જીવદ્રવ્ય અકારણ છે.

શંકા—૫ દ્રવ્યો જીવને શું ઉપયોગમાં આવે છે ?

ઉત્તર—હે જિજ્ઞાસુ ! પાંચે દ્રવ્યો જીવને ઉપકાર કરનારાં છે પણ જીવદ્રવ્ય કોઈ દ્રવ્યને ઉપકાર કરતું નથી તે આ પ્રમાણે—જીવને (અને પુદ્ગલને પણ) ગતિક્રિયામાં ઉપકારી^૧ ધર્માસ્તિ૦ છે. જીવને (અને પુદ્ગલને પણ) સ્થિતિક્રિયામાં ઉપકારી^૨ અધર્મા૦ છે. જીવને (અને ધર્મા૦ દિકને પણ) અવકાશ આપવામાં ઉપકારી

૧ શાશ્વત મંદિરો-શાશ્વતી પ્રતિમાઓ-અને શાશ્વતા મેઠુ વગેરે પદાર્થો નિત્ય કે અનિત્ય ? ૫ શંકાના સમાધાનમાં સમજવાનું કે ૫ પદાર્થો સ્કંધના દેખાવથી તો નિત્ય છે, પરન્તુ ૫ સ્કંધ જે પુદ્ગલદ્રવ્યનો બનેલો છે તે પુદ્ગલ દ્રવ્ય નિત્ય નથી કારણકે ૫ શાશ્વત સ્કંધોમાંથી પણ પ્રતિસમય અનંત પુદ્ગલ પરમાણુઓ સ્થરે છે, અને પુનઃ નવા આવી મળે છે જેથી સ્કંધ ઘા આકાર શાશ્વત છે પણ પુદ્ગલદ્રવ્ય અશાશ્વત છે.

૨ કાલ દ્રવ્ય પ્રતિસમય બદલાય છે છતાં નિત્ય કેમ ? ૫ શંકાનું ! સમાધાન જોકે નૈઋત્યિકકાલ ૧ સમય રૂપ હોવાથી બદલાયા કરે છે તોપણ અતીત. વર્તમાન, અનાગત. સર્વકાલદ્રવ્ય કોઈ કાલે ધિનાશ પામતું નહિ હોવાથી કાલેદ્રવ્ય નિત્ય છે.

૩-૪ ગતિસ્થિત્યુપગ્રહો ધર્માધર્મયોરુપકારઃ (તત્ત્વાં ૦ ૫--૧૭)

१ आकाश द्रव्य છે,

જીવને 'શરીર—' વચન—'મન—' ઉચ્છ્વાસ—' સુખ—' દુઃખ—' જી-
વિત—' અને 'મરણમાં પુદ્ગલદ્રવ્ય ઉપકારી છે.

જીવને વર્તનાદિ પર્યાયમાં ' કાલદ્રવ્ય ઉપકારી છે.

અથવા વીજી રીતે કારણ અકારણપણાનો વિચાર આ પ્રમાણે—
જીવની ગતિક્રિયામાં ધર્માં કાય, સ્થિતિક્રિયામાં અધર્માસ્તિકાય.
અવગાહ લેવામાં આકાશ, વર્તનાદિમાં કાલ, અને શરીર રચના-
દિકમાં પુદ્ગલ કારણરૂપ છે, પણ જીવ એ પાંચ દ્રવ્યના કોઈપણ
કાર્યમાં કારણરૂપ નથી માટે જીવદ્રવ્ય અકારણ, અને શેષ
૫ દ્રવ્ય કારણ છે.

શંકા—ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યનો ઉપકાર જેમ જીવ પ્રત્યે છે,
તેમ પુદ્ગલ પ્રત્યે પણ છે તો પુદ્ગલદ્રવ્યને અકારણ દ્રવ્ય કેમ
ન કહેવાય ?

ઉત્તર—અહિં કારણ વિગેરે જે દ્વાર વિચારવાનાં છે તે એવી
રીતે કે તે દ્રવ્યમાં વીજું દ્વાર ન જ ઘટવું જોઈએ માત્ર એકજ દ્વારનું,
અધિકારીપણું એક દ્રવ્યને હોય જોઈએ, તે પ્રમાણે અહિં પુદ્ગલને

૧ આકાશસ્યાવગાહઃ (તત્વા૦ ૫—૧૮)

૨-૩-૪ શરીરવાદ્મમઃપ્રાણાપાનાઃ પુદ્ગલાનામ્ (તત્વા૦ ૫-૧૭)

સુખદુઃખજીવિતમરણોપગ્રહાન્ન (તત્વા૦ ૫-૨૦) ઔદારિકાદિ
શરીર પુદ્ગલપરિણતિરૂપે હોવાથી જીવને શરીરરૂપે પુદ્ગલ-
દ્રવ્ય ઉપકારી છે,

૫-૬ ભાષા-મન-ઉચ્છ્વાસ ય સર્વં રૂપે પુદ્ગલો ઉપકાર કરે છે.

૭-૮ ચંદનાદિ પુદ્ગલદ્રવ્યથી સુખ અને કંટકાદિ અનિષ્ટ
પુદ્ગલથી દુઃખ થાય છે. માટે.

૯ આયુષ્ય પુદ્ગલના સદ્ભાવે જીવિત, અને અભાવે મર-
ણ પ્રાપ્ત થાય છે માટે જીવન-મરણમાં પુદ્ગલનોજ ઉપકાર છે.

૧૦ વર્તનાપરિણામઃ ક્રિયા પરત્વાડપરત્વે ચ કાલસ્ય
(તત્વા૦ ૫, -૨૨)

જો અકારણ તરીકે માનીશું તો પુનઃ તે પુદ્ગલ જીવને ઉપકારી
હોવાથી જીવના સંબન્ધમાં કારણ થાય છે એ પ્રમાણે એક દ્રવ્યના
સંબન્ધે અકારણ અને બીજા દ્રવ્યના સંબન્ધે કારણપણું માનતાં વ્ય-
વસ્થા જુટી જતી હોવાથી એક દ્રવ્યમાં એકજ દ્વાર ઘટે તેવી રીતે
વિચારવું. માટે જીવદ્રવ્ય કોઈનું ઉપકારી નથી અને જીવદ્રવ્યને બીજાં
દ્રવ્યો ઉપકારી છે એ હેતુથી જીવદ્રવ્ય જ અકારણ છે, ને શેષ કારણ છે.

શંકા—જીવદ્રવ્ય શું કોઈને પણ ઉપકારી નથી ?

ઉત્તર—જીવદ્રવ્ય જીવદ્રવ્યને ^૧ પરસ્પર ઉપકારી છે, પરન્તુ
કારણાદિ દ્વાર પર દ્રવ્ય ^૨ પ્રત્યયિક હોવાથી ^૩ સ્વદ્રવ્ય પ્રત્યય
વિરોધકારક નથી.

॥ ૬ દ્રવ્યમાં કર્તા અને અર્તા કોણ? ॥

જે દ્રવ્ય અન્ય દ્રવ્યની ક્રિયા પ્રત્યે અધિકારી હોય (સ્વામી
હોય) તે કર્તા, અને જે અન્ય દ્રવ્યની ક્રિયા પ્રત્યે અધિકારી
(સ્વામી) ન હોય તે અકર્તા કહેવાય. અર્હિ ^૧ “ કર્તા એટલે ક્રિ-
યાનો કરનાર ” એ સામાન્ય અર્થને અનુસારે તો છ એ દ્રવ્ય કર્તા
હોઈ શકે, પરન્તુ કર્તા એટલે સર્વ દ્રવ્યનો અધિકારી (પોતેજ ઉ-
પભોગ કરનાર હોવાથી સ્વામી) ^૨ “ એવો અર્થ ગ્રહણ કરવો યો-
ગ્ય છે. ત્યાં ધર્માસ્તિકાયાદિ સર્વ દ્રવ્યોની ગતિસહાયકાદિ ક્રિ-
યાઓનો ઉપભોગ કરવામાં અધિકારી જીવ દ્રવ્ય છે માટે જીવ
દ્રવ્ય કર્તા અને શેષ ૫ દ્રવ્ય અકર્તા છે. અર્હિ પુદ્ગલ ધર્માં
દિકની ક્રિયાનો ઉપભોગી છે તો પણ પુનઃ પુદ્ગલનો ઉપભોગી

૧ પરસ્પરોપગ્રહો જીવાનામ્ (તત્વા. ૫-૨૧)

૨ કારણાદિ દ્વાર પરદ્રવ્યની અપેક્ષાએ વિચારવાનાં હોવાથી

૩ જો દ્રવ્ય પોતે પોતાનું ઉપકારી હોય તો તેવા પોના
શું ઉપકારાદિ નિમિત્ત વિરોધ કારક નથી.

જીવથી છે, માટે પુદ્ગલને કર્તા કહેવામાં સાંકર્ય દોષ આવતો હોવાથી પુદ્ગલ ૬ દ્રવ્યના 'સામુદાયિક સંવન્ધમાં અકર્તા ગણાય.

॥ ૬ દ્રવ્યમાં સર્વવ્યાપી અને દેશવ્યાપી કોણ ? ॥

જે દ્રવ્ય સર્વ જગ્યાએ રહેલું હોય તે સર્વગત અથવા સર્વવ્યાપી, અને જે દ્રવ્ય અમુક (થોડી) જગ્યામાં રહેલું હોય તે અસર્વગત અથવા દેશવ્યાપી કહેવાય, ત્યાં આકાશ દ્રવ્ય અનંતાનંત યોજનપ્રમાણ લોકાલોકવ્યાપ્ત હોવાથી સર્વવ્યાપી, અને ધર્માસ્તિકાયાદિ ૪ દ્રવ્ય લોકાકાશ જેટલી (૧૪ રાજલોક પ્રમાણ—અસંખ્ય યોજન જેટલી) જગ્યામાં રહેલ હોવાથી, અને કાલદ્રવ્ય અઢીદ્વીપ માત્ર વ્યાપ્ત હોવાથી દેશવ્યાપી છે,

॥ ૬ દ્રવ્યમાં સપ્રવેશીઅને અપ્રવેશી કોણ ? ॥

એક દ્રવ્યનું વીજા દ્રવ્યરૂપે થઈ જવું તે પ્રવેશ કહેવાય, અને એવાં વીજા દ્રવ્યરૂપે થઈ જનાર જે દ્રવ્ય તે સપ્રવેશી કહેવાય, અને જે દ્રવ્ય અન્યદ્રવ્ય રૂપે ન થતાં સ્વરૂપે જ કાયમ રહે તે અપ્રવેશી કહેવાય. ત્યાં કોઈપણ દ્રવ્ય વીજા દ્રવ્ય રૂપે થતું નથી, જો સર્વ દ્રવ્યો એકજ જગ્યામાં પરસ્પર સંક્રમીને રહ્યાં છે. પણ ધર્માસ્તિકાય તે અધર્માસ્તિકાયાદિ થતું નથી. જીવદ્રવ્ય પુદ્ગલ પળે પરિણમતું નથી એ પ્રમાણે કાંઈ દ્રવ્ય કોઈ પણ અન્ય દ્રવ્યપળે પરિણમતું નહિં હોવાથી સર્વે દ્રવ્ય અપ્રવેશી છે પણ સપ્રવેશી કોઈ

૧. અહિં કારણ અને કર્તા વિગેરે કેટલાં દ્વારો ૬ દ્રવ્યના નમુદાય સંવંધથીજ વિચારેલાં છે, અને જો પ્રત્યેક દ્રવ્યમાં અલગ અલગ કારણાદિ દ્રવ્ય વિચારીય તો કાંઈ દ્રવ્યમાં ઘેન દ્વાર લાગુ પડી જાય છે. જેમ પુદ્ગલ દ્રવ્ય ધર્મા વિગેરેની અપેક્ષા કર્તા, અને જીવની અપેક્ષા અકર્તા. इत्यादि अव्यवस्था यती हावाથી નમુદાય સંવંધ વિચારથી યોગ્ય છે,

નથી અહિં પુદ્ગલ દ્રવ્ય સ્વદ્રવ્યમાં રહીને પરરૂપ (પૃથ્વી જલ રૂપે, જલ વરાલ રૂપે, અગ્નિ ધૂમ રૂપે. આહાર માટી રૂપે, इत्यादि રીતે પરરૂપે) થઈ જાય છે. પરન્તુ પુદ્ગલ ફીટીને જીવાદિ દ્રવ્ય વને નહિં માટે અપ્રવેશી છે. इति ગાથોક્ત દ્વારાણિ વિવૃતાનિ ॥

॥ અથ ષટ્સુ દ્રવ્યેષુ પરિણામ્યાદિવિભાગચન્દ્રકમ્. ॥

૬ દ્રવ્યનામાનિ.	પરિણં	ક્રિં	મંદ	સપ્રદેં	એકં	ક્ષેત્ર	સક્રિય	નિત્યં	કારણ.	કર્તા.	સંવર્ગ.	અપ્ર०
ધર્માસ્તિકાય.	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦	૧	૧	૦	૦	૧
અધર્માસ્તિકાય.	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦	૧	૧	૦	૦	૧
આકાશસ્તિકાય	૦	૦	૦	૧	૧	૧	૦	૧	૧	૦	૧	૧
જીવાસ્તિકાય.	૧	૧	૦	૧	૦	૦	૧	૦	૦	૧	૦	૧
પુદ્ગલાસ્તિકાય.	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૧	૦	૧	૦	૦	૧
કાલ.	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦	૧

હવે વિશેષથી ૬ દ્રવ્યમાં દ્રવ્યાદિદ્વાર કહેવાય છે.

॥ ૬ દ્રવ્યમાં દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવ-ગુણ-ને આકૃતિ. ॥

ધર્માસ્તિકાય—દ્રવ્યથી ૧-ક્ષેત્રથી લોકાકાશ પ્રમાણ-કાલથી અનાદિ અનત-ભાવથી વર્ણ ગંધાદિ રહિત-ગુણથી ગતિસહાયક, અને આકૃતિથી વજ્રાકાર છે.

અધર્માસ્તિકાય—ગુણથી સ્થિતિ સહાયક. શેષ દ્રવ્યાદિર્માં વત્)

आकाशाऽस्तिकाय—द्रव्यधी १-क्षेत्रधी लोकालोकप्रमाण—काळधी अनादि अनन्त-भावधी वर्णादि रहित-गुणधी अवकाश दाता-अने आकृतिधी ' गोळा समान

जीवाऽस्तिकाय—द्रव्यधी अनन्त, क्षेत्रधी एक जीव आश्रयि जघन्य अंगुलनो अमंख्यातमो भाग, उत्कृष्टधी एक तथा अनेक जीव आश्रयि सर्व लोक प्रमाण—काळधी अनादि अनन्त—भावधी वर्णादि रहित-गुणधी ज्ञान दर्शनादि गुण युक्त-अने आकारधी देहाकार अथवा (समुद्घातापेक्षाए लोकाकार.)

पुद्गलाऽस्तिकाय—द्रव्यधी अनन्त-क्षेत्रधी लोक प्रमाण—काळधी अनादि अनन्त-भावधी वर्ण-गंध-रस-स्पर्श युक्त-गुणधी पूरण गलन स्वभावी-आकृतिधी दीर्घ-चतुरस्र-त्रिकोण-वर्तुल—परिमंडल.

काळ—द्रव्यधी १-क्षेत्रधी २॥ द्वीप प्रमाण-काळधी अनादि अनन्त-भावधी वर्णादि रहित—गुणधी वर्तनादि लक्षण युक्त

आकृतिधी अवक्तव्य इत्यादि ६ द्रव्यनुं यत्किंचित्
स्वरूप कथ्युं.

॥ द्वितीयाजीवतत्त्वविस्तरार्थः समाप्तः ॥

१. एमां पण लोकाकाशनो आकार सुप्रतिष्ठ सरस्वो, अने अलोकाकाशनो आकार पोळा गोळा सरस्वो छे.

२. काळ वास्तविक रीते द्रव्य नहि द्योवाधी काळनो अमुक आकार छे. एम कहेनुं अशक्य छे.

॥ અજીવતત્ત્વપરિશિષ્ટમ્. ॥

॥ અજીવના ૫૬૦ મેદ. ॥

અરૂપો અજીવના ૩૦ મેદ—૧ ધર્માસ્તિકાય, ૨ ધર્માં
દેશ, ૩ ધર્માં પ્રદેશ, ૪ અધર્માસ્તિકાય, ૫ અધર્માં દેશ, ૬ અ-
ધર્માં પ્રદેશ, ૭ આકાશાસ્તિકાય, ૮ આકાશાં દેશ, ૯ આ-
કાશાં પ્રદેશ, અને ૧૦ મો કાલ. તથા ધર્માં, અધર્માં, આ-
કાશાં, અને કાલ એ ચારના પ્રત્યેકના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવ-
અને ગુણ એ પાંચ પાંચ મેદ ગણતાં ૨૦ મેદ થાય. એ પ્રમાણે પ્ર-
થમના ૧૦ અને બીજીવારના ૨૦ મેદ મળી અરૂપી અજીવના
૩૦ મેદ થાય.

॥ રૂપી અજીવના ૫૩૦ મેદ. ॥

૫ વર્ણ, ૨ ગંધ, ૫ રસ, ૮ સ્પર્શ, અને ૫ સંસ્થાન એ ૨૫
ગુણમાં જે ગુણના મેદ ગણવા હોય તે ગુણ અને તેના વિરોધી ગુણ
ગુણ શિવાયના શેષ સર્વ ગુણ મેદ તે ગુણમાં પ્રાપ્ત થાય માટે પાંચ
વર્ણમાં કૃષ્ણવર્ણને અંગે ગણીએ તો ૨૫ માંથી પ્રથમ કૃષ્ણવર્ણ અને
ત્યારવાદ કૃષ્ણવર્ણમાં સમકાલે નહિ ગણવા યોગ્ય શેષ ચાર વર્ણ
પણ વાદ કરતાં શેષ ૨૦ ગુણમેદ ૧ કૃષ્ણવર્ણમાં સંભવે, એ પ્રમાણે
નીલવર્ણમાં પણ પાંચ વર્ણ વિના ૨૦ ગુણમેદ હોય, તેથી દરેક
વર્ણમાં ૨૦-૨૦ ગણતાં ૫ વર્ણના $૫ \times ૨૦ = ૧૦૦$ વર્ણ મેદ થાય.
એ રીતે ૫ રસમાં દરેક રસને અંગે (૫ રસ શિવાયના) ૨૦-૨૦
મેદ ગણતાં ૧૦૦ રસમેદ થાય. પુનઃ પાંચ સંસ્થાનમાં દરેક સ-
સ્થાનને અંગે (૫ સંસ્થાન શિવાયના) વીસ વીસ મેદ ગણતાં
૧૦૦ સંસ્થાનમેદ થાય. પુનઃ ૨ ગંધમાં દરેક ગંધને અંગે (૨ ગંધ
શિવાયના) ૨૩-૨૩ મેદ ગણતાં $૨૩ \times ૨ = ૪૬$ ગંધ મેદ થાય.

अने दरेक स्पर्शने अंगे (एक विवक्षित अने बीजो विरोधी एम २ स्पर्शविना शेष) २३-२३ भेद गणतां आठे स्पर्शना २३×८ = १८४ स्पर्शभेद थाय. जेयी सर्व मळी रूपी अजीवना ५३० भेद थाय. तेनुं संक्षिप्त कोष्टक नीचे प्रमाणे—

धर्मा०	स्कंध-देश-प्रदेश ३	वर्णना	५×२०=१००
		रसना	५×२०=१००
अधर्मा०	" " " ३	सस्या०	५×२०=१००
		गंधना	२×२३=४६
आकाशा०	" " " ३	स्पर्शना	८×२३=१८४
			५३०
काल	?	रूपी अजीव.	

१०-अरूपी अजीव.

धर्मा०	द्रव्य-क्षेत्र-काल-भाव-गुण ५
अधर्मा०	" " " " " ५
आकाशा०	" " " " " ५
काल	" " " " " ५

अरूपी अजीव-२०

॥ कालविचार. ॥

लोकरुद्धिये कालना कृत-त्रेता-द्वापर-कलियुग ए प्रमाणे भेदो कल्पेला छे तेमां कृतयुग १७२८००० सत्तर लाख अष्टावीश हजार वर्षनो, त्रेतायुग १२९६००० चार लाख छन्नुं हजार वर्षनो, द्वापरयुग ८६४००० आठ लाख चोसठ हजार वर्षनो अने कलियुग ४३२००० चार लाख वन्नीश हजार वर्षनो छे, सर्वना मळी

૪૩૨૦૦૦૦ તેંતાલીશ લાખ વીશ હજાર વર્ષ થયા, એક પૂર્વમાં
 એક ક્રોડ ત્રેસઠ લાખ અને તેત્રીશ હજાર ત્રણસેં અને તેત્રીસ વાર
 ચારે યુગોની પરાવૃત્તિઓ અને ચારે યુગના સમહિતકાલનો એક
 તૃતીયાશ ૧|૩ ભાગ વ્યતીત થાય છે.

દશવૈકાલિક ચૂર્ણિમાં — પુદ્ગલ અને નોપુદ્ગલ એ પ્રમાણે અ-
 જીવ બે ભેદે છે પુદ્ગલના ૬ ભેદ ૧ સૂક્ષ્મ, ૨ સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મ, ૩ સૂક્ષ્મ
 વાદર, ૪ વાદરસૂક્ષ્મ, ૫ વાદર, ૬ વાદર વાદર એ ભેદોના અનુ-
 ક્રમે ૧ પરમાણુ, ૨ સૂક્ષ્મપરિણત અનન્તપ્રદેશીસ્કન્ધ, ૩ ગન્ધ,
 ૪ વાયુ, ૫ જલ, ૬ પૃથ્વ્યાદિ.

નો પુલ્કના—ધર્માસ્તિકાયાદિક ૩ ભેદો છે.

॥ इत्यजीवतत्त्वपरिशिष्टम्. ॥

॥ * पुण्यतत्त्वम् ॥

अवतरण—नवतत्त्वमां जीव अने अजीव तत्त्वतुं स्वरूप
कहीने हवे त्रीजा पुण्यतत्त्वतुं स्वरूप कहे छे. त्यां आ गाथामां पु-
ण्यना ४२ भेदमां प्रथम १७ भेद गणावे छे,

॥ मूल गाथा १५ मी ॥

सा उच्चगोअ मणुदुग, सुरदुग पञ्चिदिजाइ पणदेहा ।
आइतितणुण्वंगा, आइमसंघयण संठाणा ॥१५॥

॥ संस्कृतानुवादः ॥

सातोच्चैर्गोत्रमनुप्यद्विक-सुरद्विकपंचेन्द्रियजातिपंचदेहाः ।
आदित्रितनूनामुपांगा-न्यादिमसंहननसंस्थानानि , १५॥

॥ शब्दार्थ ॥

सा-गातावेदनीय.

उच्चगोअ-उच्चगोत्र

मणुदुग-मनुप्यद्विक

सुरदुग-देवद्विक

पञ्चिदिजाइ-पंचेन्द्रियजाति

पणदेहा-पांच शरीर.

आइ-प्रथमनां

ति-त्रण

तणूण-शरीरनां

उवंगा-उपांग.

आइम-प्रथम-

संघयण-संघयण

संठाण-संस्थान

ગાથાર્થઃ—શાતાવેદનીય-ઉચ્ચગોત્ર-મનુષ્યાદિક (મનુષ્ય-ગતિ અને મનુષ્યાનુપૂર્વી)-દેવદિક (દેવગતિ-દેવાનુપૂર્વી)-પં-ચેન્દ્રિયજાતિ, પાંચે શરીર-પ્રથમ ત્રણ શરીરનાં ઉપાંગ (ઔદારિક ઉપાંગ-વૈક્રિય ઉપાંગ-આહારક ઉપાંગ)-પ્રથમ સંઘયણ (વજ્ર-ઋષભનારાચ)-અને પ્રથમ સંસ્થાન (સમચતુરસ્ર) એ સર્વ (૧૭ વસ્તુ) પુણ્યના ઉદયથી મલે.

વિસ્તરાર્થઃ—પુનાતિ એટલે પવિત્ર કરે તે પુણ્ય કહેવાય. અર્થાત્ જે કાર્યો કરવાથી અશુભ કર્મવડે મલિન થયેલો અત્મા ધી-રે ધીરે પવિત્ર એટલે શુભ કર્મવાળો થઈ અનુક્રમે મોક્ષ પહોંચે તે કાર્ય પુણ્ય કહેવાય છે, તથા એ પુણ્યના કાર્ય કરવાથી જે શુભ ક-

મટકે છે. તે કર્મઘાતિ-અઘાતિ ભેદથી બે પ્રકારે છે, ઘાતિકર્મ જ્ઞાનાવરણીય-દર્શનાવરણીય-મોહનીય અન્તરાય એ ચારે પ-ણ આત્મગુણના ઘાતક હોવાથી પાપતત્ત્વમાં ગણાય છે. અને અઘાતિકર્મ-વેદનીય-આયુ નામ અને ગોત્ર એ ચાર શુભ અશુભ ઉભય સ્વરૂપ છે, તેમાં અશુભ પ્રકૃતિઓ જે સક્લિષ્ટ અધ્યવ-સાય વાળા જીવને વંધાય છે. તે પાપમાં ગણી છે અને શુભ-પ્રશસ્ત પ્રકૃતિઓ જે વિશુદ્ધ અધ્યવસાયવાળા જીવો વાંધે છે. વળી કર્મના વન્ધ ઉદય ઉદીરણા અને સત્તા વિગેરે અનેક અ-વસ્થાઓ છે કે જેને આશ્રયી ભેદોમાં અનેક વિકલ્પો પડે છે તેમાં અહીં પુણ્ય-પાપતત્ત્વમાં ગણાતી પ્રકૃતિઓ વન્ધાવસ્થાની લેવાની છે. તે વન્ધમાં ૫ જ્ઞાનાવરણ. ૯ દર્શનાવરણ ૨૬ મો-હનીય. ૫ અન્તરાય, મળી ૪૫ ઘાતિ પ્રકૃતિઓ પાપતત્ત્વમાં ગ-ણવાની છે, ૧ આશા૦ વેદનીય. ૧ નીચૈર્ગોત્ર ૧ નરકાયુ એ ત્ર-ણ પણ ત્રણ કર્મની પાપમાં છે, શેષ એ ત્રણની પાંચ તથા નામ કર્મની ૬૭ પ્રકૃતિઓમાં વર્ણચતુષ્ક પ્રશસ્તાપ્રશસ્ત ભેદે બે વ-સ્થાત ગણવાનું હોવાથી ૭૧ પૈકી ૩૪ અશુભ નામ પ્રકૃતિ પાપમાં છે અને વાકી રહેલા ૩૭ પ્રશસ્ત નામ પ્રકૃતિ પુણ્યમાં ગણવી એટલે ૧ વેદનીય, ૩ આયુષ્ય, ૩૭ નામ પ્રકૃતિ, ૧ ગોત્ર મળી ૪૨ પુણ્ય પ્રકૃતિ જાણવી (સૂ-વિ-ઉ-ઉ ગ.)

र्म बंधाय ते शुभ कर्म पण पुण्य कहेवाय. ए प्रमाणे पुण्यनां पुण्य-
क्रिया अने पुण्यफल रूप वे अग छे, ने ते परस्पर कारण का-
र्य भावे छे. केमके पुण्यनी क्रियाथी पुण्य (शुभकर्म) उपार्जन
थाय छे (बंधाय छे) माटे पुण्यनी क्रिया ए कारण छे अने बंध-
धायल्लं शुभकर्म ते कार्यरूप छे. हवें जे क्रिया वहे पुण्य बंधाय छे.
ते ९ क्रियाओ आ प्रमाणे छे—

(पुण्य बांधवाना कारण.)

- १ पात्रने अन्न देवाथी २ पात्रने पाणी देवाथी.
- ३ पात्रने स्थान आपवाथी ४ पात्रने शयन आपवाथी,
- ५ पात्रने वस्त्र आपवाथी ६ मनना शुभ संकल्पथी.
- ७ वचननां शुभ व्यापारथी ८ कायाना शुभ व्यापारथी
- ९ नमस्कारादिकथी

अहिं मोक्ष मार्गने अभिमुख थयेला मुनि सुपात्र, धर्मी गृहस्थ
पात्र अने करुणा करवा योग्य अपंगादिक जीवो पात्र ए त्रणेने
पात्र शब्दथी ओलखवा. अने शेष सर्व अपात्रमां गणाय. तेमां
पण सुपात्रने ' मुख्यत्वे धर्मनी बुद्धिए अन्नादिक आपवाथी अ-
शुभकर्मनी महानिर्जग पूर्वक महा पुण्य उपार्जन थाय. अने धर्मी
गृहस्थने अन्नादिक आपवाथी मुनिनी अपेक्षाए अल्प पुण्य उपा-
र्जन थाय, अपंगादिक दुःखी जीवोने अन्नादिकथी उच्चार करतां
पुण्य उपार्जन थाय, ते शिवायनो गमे ते जीव घरने द्वारे आवी
उभो रहे तेने निराश करी काढतां मारो धर्म निंदाशे माटे तेम
नहिं थवा देवानी इच्छाए आपे तो पुण्य उपार्जन करे, अने ल-
क्ष्मीना निर्मोहपणाथी लक्ष्मीनी असारता दर्शाववाने माटे (श्री

१ गौणपणे पौडलादिक सुखनी, अने देवादिक सद्ग-
ति मलवानो अभिलाषा धर्मगग होवाथी पुण्य बंधाय.

તીર્થકરાદિ દીક્ષા લેનાર જીવોની પેઠે) ગમે તે જીવને દાન આપે તો પણ ' પુણ્ય વંધાય એ સર્વ વિગત પાત્રત્વને અપેક્ષીને કહી શોષ ભેદ સુગમ છે.

હવે તે વંધાયલું પુણ્ય કયે કયે પ્રકારે ઉદય આવે છે—ભોગવાય છે ? તેજ ૪૨ પ્રકારે પુણ્ય ભોગવવાનો સંબંધ માથામાં કહ્યો છે. તે આ પ્રમાણે—

૧ શાતાવેદનીય—જે કર્મના ઉદયથી સુખનો અનુભવ થાય તે કર્મ તથા તે સુખનો અનુભવ વન્ને પુણ્યમાં કહેવાય.

ઉચ્ચગોત્ર—જે કર્મના ઉદયથી ઉચ્ચકુલ—જાતિ—ધન—ઠકુરાઈ—આદિ પ્રાપ્ત થાય તે કર્મ તથા ઉચ્ચકુલ વગેરે સર્વ પુણ્ય કહેવાય.

૨ પ્રસન્ને એ પણ લ્યાલ રહેલો જોઈએ કે—

૧ શ્વાન-કવૃતર-વગેરે જીવોને અન્નાદિક આપવાથી તથા જીવિતદાન આપવાથી પણ પુણ્ય વન્ધાય છે. કારણકે તેમાં કરુણા ભાવથીજ પુણ્ય વન્ધાય છે

૨ ઘેર આવેલા બ્રાહ્મણ-વાવા-જોગી-સંન્યાસી વિગેરે કે જેઓ સન્યધર્મથી વિમુક્ત છે તેઓને “આ પણ ધર્મી જીવો છે” અથવા “ આપણે એમને આપીશું તો ધર્મ થશે પુણ્ય થશે ” એવી બુદ્ધિથી આપવું નહિ. પણ શ્રાવકનાં અમંગલાર્થ હોવાથી કોઈપણ વારણે આવેલો જીવ સત્ત્વા નિરાશ થઈ પાછો ન જાય. અને જાય તો મારો ધર્મ જગતમાં ફલકો ગણાય. અથવા “મારો દાક્ષિણ્ય ગુણ ન ગણાય” એમ વિચારીને અવગ્રહ આપવું. જોઈએ કારણકે ધર્મી પોતાનો દાન ગુણ પ્રગટે. ધર્મ મારો ગણાય. અને અન્ય જીવો પણ ધર્માભિમુખી થાય.

૩ કેટલાંક જીવો કૂવા ત્રાસ—તલાવ—તોડાવવામાં ને સદાવ્રત વંધાવવામાં પુણ્ય માને છે કારણકે ઘણા જીવો તેથી પોતાના આત્માની શાન્તિ કરે છે. તથા વનાદિકમાં ટક મૂકી ઢોરને ચરવાના ક્ષેત્ર વનાવવામાં આદિ અનેક કાર્યમાં પુણ્ય માને છે. પરંતુ તે અજ્ઞાનતા છે. એમ સ્પષ્ટ રીતે શ્રી યોગશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, અને જો એવી રીતે પુણ્ય વંધાવું હોય તો

३ मनुष्यगति—जे कर्मना उदयवडे मनुष्यपणुं प्राप्त थाय ते कर्म तथा मनुष्यपणुं वन्ने पुन्य कहेवाय.

४ ' मनुष्यानुपूर्वी—जे कर्मना उदयवडे वक्रगतिण जतो मनुष्यगति वाळो जीव पोताने ज्यां उत्पन्न थवुं होय त्यां ज जड शके ते कर्म तथा ते कर्मना उदय वन्ने पुन्य कहेवाय.

५ देवगति—जे कर्मना उदयथी देवपणुं प्राप्त थाय ते.

६ देवानुपूर्वी—जे कर्मना उदयथी देवपणामां ज्यां उत्पन्न थवुं होय तेज क्षेत्रमां जड देवपणे उत्पन्न थाय ते.

७ पंचेन्द्रियजाति—जे कर्मना उदयथी पंचेन्द्रियपणुं प्राप्त थाय ते कर्म तथा पंचेन्द्रियपणुं वन्ने पुन्य कहेवाय.

८ ' औदारिकशरीर—जे कर्मना उदयथी औदारिक शरीरनी प्राप्ति थाय ते कर्म तथा शरीर वन्ने पुन्य कहेवाय.

९ ' वैक्रियशरीर—जे कर्मना उदयथी वैक्रिय शरीरनी प्राप्ति थाय ते कर्म तथा शरीर वन्ने पुन्य कहेवाय.

दरेक जीवोना सुखने माटे खेतरो खेडी धान्य उगाडी आपवां, दरेकने माटे मकानो वांधी आपवां, दरेकने परणावी आपवां अने दरेक जीवो जेमां जेमां पोते सुख मानता होय तेवां तेवा साधन तेओने वनावी आपवां तो पछी पापनु कार्य ज करुं वाकी रह्युं ? माटे ए मान्यता अज्ञानसूचक छे, परन्तु तरस्यो जीव अथवा व्याकुळ थयेलो जीव आपणी पाले आव्यो होय तो आपणे करुणाभावथी तेने पाणी अने अन्न आपी शान्त करवो ए फरज छे. आ मंत्रबन्धमां घणो तर्कवाद धर्ममार्गने बाध न पहोचे तेम विचारवो.

१ ऋजुगतिण (सीधी गतिण) जता जीवने आनुपूर्वीनो उदय नथी पण वक्रगतिण जता जीवने जं टेकाणेथी वळवानुं आवे ते टेकाणे जे कर्म जीवने वळदने नाथनी पेठे वाळी आपे ते वाळनार कर्मनुं नाम आनुपूर्वी कहेवाय छे.

૧૦ ^૩ આહારક—જે કર્મના ઉદયથી આહારકશરીરની પ્રાપ્તિ થાય તે કર્મ તથા શરીર વન્ને પુન્ય કહેવાય.

૧૧ ^૪ તૈજસ—જે કર્મના ઉદયથી તૈજસ શરીરની પ્રાપ્તિ થાય તે કર્મ તથા શરીર વન્ને પુન્ય કહેવાય.

૧૨ ^૫ કાર્મણ—જે કર્મના ઉદયથી કાર્મણ શરીરની પ્રાપ્તિ થાય તે કર્મ તથા કા૦ શરીર વન્ને ^૬ પુન્ય કહેવાય.

૧૩ ઔદા૦ ઉપાંગ—જે કર્મના ઉદયથી ઔદા૦ શરીરને આંત્ર-નાક-કાન-હત્યાદિ અવયવો પ્રાપ્ત થાય છે તે. (અહિં અવયવ વિનાનું પણ ઔદા૦ શરીર એકેન્દ્રિય જીવોને હોય છે. માટે અવયવોની પ્રાપ્તિ પુણ્યરૂપે જાણવી.)

૧૪ વૈક્રિયઉપાંગ—જે કર્મના ઉદયથી વૈ૦ શરીરને અવયવો (આંત્ર-નાક-કાન-આંગલીઓ) હત્યાદિ પ્રાપ્ત થાય તે (અહિં વાયુકાયના વૈ૦ શરીર ને અવયવો હોતા નથી ને દેવાદિકને હોય છે માટે પુણ્યપ્રકૃતિરૂપ છે).

૧૫ આહારક ઉપાંગ—જે કર્મના ઉદયવહે આહા૦ શરીરને અવયવોની પ્રાપ્તિ થાય તે (અહિં કોડપણ આહા૦શરીર અવયવ વિનાનું થતું નથી પણ એકેન્દ્રિયને જેમ અવયવ વિનાનું ઔ-

૧-૨ ૩-૪-૫ એ પાંચે શરીરનું વિસ્તૃત વર્ણન ૭ મી ગાથાના અર્થમાં આવી ગયું છે માટે અહિં તો નામ માત્ર જ દર્શાવેલ છે.

૬ કાર્મણ શરીર ભવમાં પ્રમણ કરાવનાર છે છતાં પુન્ય રૂપ કેમ ગણાય ? એ સ્વસ્થિ સમજવાનું એ છે કે—નર્વ પૌદ્ગલિકસુખો અને દુઃખો કાર્મણ શરીરના પ્રભાવથી છે, પરન્તુ પૌદ્ગલિકસુખમા કાર્મ૦ શરીરની મુખ્યતા ગણીને પુન્યપ્રકૃતિ મા ગણેલ છે.

૧. શકા - ધનરૂપતિને શાસ્ત્રા-પ્રશાસ્ત્રા પુષ્પ-ફલ હત્યાદિ અનેક અવયવ છતાં એકેન્દ્રિયનું ઔદા૦શરીર ઉપાંગરહિત કેમ કહેવાય ?

दा०शरीર बૂઠું થાય છે તેમ આહા०શરીર ન થાય માટે આહા०ઉ-
પાંગ કર્મની આવશ્યકતા છે. જો એ કર્મ ન હોયતો આહા०શરીર
રુદ્ધ મુંઢ આ ત્રણે ઉપાંગની અંદર ૧ અંગ ૨ ઉપાંગ ૩ અંગોપાંગ-
ગ એ ત્રણે પણ સમજવા. ૧ અંગ—બે મુજા. બે ઉરુ, પૃષ્ઠ, મસ્તક,
ઉદર, છાતી, એ આઠ છે, ૨ ઉપાંગ—આંગલીઓ વિગેરે. ૩ અંગો-
પાંગ—રેखाઓ વિગેરે. જેવું અશોભનિક થાય માટે એ ઉપાંગકર્મ પુ-
ણ્યરૂપ છે.)

૧૬ વજ્રક્રુષભનારાચ સંઘયણ—જે કર્મના ઉદયથી
વજ્રક્રુષભનારાચ સંઘયણ પ્રાપ્ત થાય તે. (અહિં સંઘયણ એટલે
હાડકાના સાંધાનું વંધારણ તે ૬ પ્રકારનું છે તેમાંનું આ પ્હેલું સં-
ઘયણ છે. ત્યાં વજ્ર—સ્ત્રીલી, ક્રુષભ—હાડકાનો પાટો, અને ના-
રાચ—વાંદરીનું વચ્ચું જેમ માને હાથની આંટી મારી મજબૂત બલ-
ગી રહે છે તેમ બે હાડકાંના બે છેડા પરસ્પર એકબીજાને આંટી મા-
રી મજબૂત રીતે બઢગી રહે તે મર્કટવન્ધ કહેવાય. તેમાં પ્હેલા
સંઘયણ વાઢા જીવનાં હાડકાંના જ્યાં સાંધા હોય તે સાંધાને
સ્થાને આવેલાં બે હાડકાંના બે છેડા એકબીજાને મર્કટવન્ધ માફક
બઢગી રહેલા હોય ને તે મર્કટવન્ધ ઉપર હાડકાનો મજબૂત પાટો
ઉપર નીચે વીંટાઈ રહેલો હોય છે, અને એક હાડકાની સ્ત્રીલી તે પા-
ટાઉપરથી ટેઠ નીચે મુધી પાટો—અને બે હાડકા હેઠાને મેટીને રત-
રેલી હોય છે જેથી એ સાંધો એવો મજબૂત થાય છે કે મોટી શીલા-
ઓથી ૬ માસમુધી કચડના પણ તે હાડકાંના સાંધા જુટતા નથી
પણ માત્ર પીઢાજ થાય છે, એવાં સંઘયણની પ્રાપ્તિ સ્વચ્છ પુણ્યવિ-
ના ન જ હોય! બીજાં પાંચ સંઘયણનું સ્વરૂપ પાપતત્ત્વમાં આવશે.)

ઉત્તર—તે ઉરેક અવયવના અધિષ્ઠાતા જીવો જુદા જુદા છે
પણ તે અવયવો વસ્તુના એ કોઈપણ એક વૃક્ષજીવના બનાવેલા
નથી. માટે એકંદ્રિયજે ઉપાંગનાં ઉદય નથી

૧૭ સમચતુરસ્ર સંસ્થાન—જે કર્મના ઉદયથી સમચતુરસ્ર સંસ્થાનની પ્રાપ્તિ થાય તે. (અર્હિ સંસ્થાન ઇટલે જીવના શરીર નો લક્ષણયુક્ત આકાર તે ૬ પ્રકારનો છે તેમાં આ પ્રથમ સંસ્થાન છે. આ સંસ્થાનવાળો જીવ પર્યંકાસને બેઠો હોય તે વચ્ચે ઢાવા પગના ઢીંચણથી જમણાં સ્વખા સુધીની લંબાઈ, જમણા પગના ઢીંચણથી ઢાવા સ્વખાસુધીની લંબાઈ, જમણા ઢીંચણથી ઢાવા ઢીંચણ સુધીની લંબાઈ, પર્યંકાસનના મધ્યભાગથી લલાટોપરિભાગ સુધીની ડંચાઈ એમ સર્વ રીતે માપતાં લંબાઈઓ સરસે દાપે આવી રહે તે સમચતુરસ્ર સંસ્થાને કહેવાય. તેમાં સમ ઇટલે સરસા, ચતુઃ ઇટલે ચાર ને અસ્ર સ્વૂળા, અર્થાત્ જેના ચારે સ્વૂળા સરસા માપના હોય તે સમચતુરસ્ર કહેવાય. અથવા જે મનુષ્ય પોતાના અંગુલ વડે ૧૦૮ અંગુલથી ડંચો હોય તે પણ સમચતુરસ્ર સંસ્થાની હોય. સર્વ તીર્થંકરો અને સર્વે દેવો સમચતુ૦ સંસ્થાનીજ હોય ને શેષ જીવો વન્ને પ્રકારે હોય.

શંકા—મનુષ્યને અપેક્ષીને તો સમચતુ૦નો એ અર્થ સંભવે પણ ગર્ભજતિર્થંચોનું સમચતુ૦ સંસ્થાન હોય છે તો તે કેવીરીતે માપી શકાય ?

ઉત્તર—સમચતુરસ્ર શબ્દનો વ્યુત્પત્તિનિમિત્તની અપેક્ષા ઉપર કહ્યો તે અર્થ જાણવો પણ પ્રવૃત્તિનિમિત્તથી તો સામ્યુદ્વિક્ષા-સ્ત્રોક્તલક્ષણયુક્ત શરીરાકૃતિને સમચતુરસ્ર કહીયે. અને તે ઉત્ત-મલક્ષણયુક્ત સંસ્થાન તો ગર્ભજતિર્થંચોને પણ સંભવે, કારણકે શ્રી સર્વજ્ઞોષ્ હાથી—ચોઢા—બલ દગાય વગેરે જે જીવોના અવયવોનું પ્રમાણ શરીરના જેટલામે ભાગે જોડે તે તથા લક્ષણ વિગેરે સર્વ દર્શાવેલ છે ને તે પ્રમાણે હવાથી સમચતુરસ્ર સંસ્થાની કહેવાય. વાકીના પાંચ સંસ્થાનોનું સ્વરૂપ પાપનત્ત્વમાં કહેવાશે. ॥

अवनरण—पूर्व गाथामां पुण्यना १७ भेद गणावीने हवे
आ गाथामां वाकी रहेला पुण्यना २५ भेद गणावे छे.

॥ मूल गाथा १६ मी. ॥

वन्नचउक्काऽगुरुलहु-परघा उस्सास आयवुज्जोअं ।

सुभखगइ निमिण तसदस,सुरनरतिरिआउ तित्थयरं॥१६।

॥ संस्कृतानुवादः ॥

वर्णचतुष्काऽगुरुलघु-पराघातोच्छ्वासातपोद्योतं ।

शुभखगतिनिर्माणत्रसदशक-सुरनरतिर्यगायुस्तीर्थकरं॥१६॥

॥ शब्दार्थः ॥

वन्नचउक्--(शुभ)वर्ण--गंध--रस
ने स्पर्श ए चार.

अगुरुलहु--अगुरुलघुनामकर्म.

परघा--पराघातनामकर्म

उस्सास--श्वासोच्छ्वासनामकर्म

आयव--आतपनामकर्म.

उज्जोअं--उद्योतनाम कर्म.

सुभखगइ-शुभविहायोगतिनामकर्म
निमिण--निर्माणनामकर्म.

तसदस--त्रस वगेरे १० नामकर्म

सुर--देवतु आयुष्य.

नर--मनुष्यनु आयुष्य.

तिरिआउ--तिर्यचनु आयुष्य.

तित्थयरं--तीर्थकरनामकर्म.

गाथार्थः—शुभवर्ण—शुभगंध—शुभरस—शुभस्पर्श—अगुरुलघु-
नामकर्म—पराघातनामकर्म—श्वासोच्छ्वासनामकर्म—आतपनामकर्म—
उद्योतनामकर्म—शुभविहायोगतिनामकर्म—निर्माणनामकर्म—त्रसनाम-
कर्म—वादरनाम०—पर्याप्तनाम०—प्रत्येकनाम०—स्थिरनाम०—शुभनाम०
—सौभाग्यनाम०—सुस्वरनाम०—आदेयनाम०—यशनाम०—देवायुष्य--
मनुष्यायुष्य--तिर्यचायुष्य- अने तीर्थकरनाम० ए सर्व (२५) पु-
ण्यना उदयथी प्राप्त थाय छे.

વિસ્તરાર્થઃ—વર્ણચતુષ્કર્માં વર્ણ ઇટલે રંગ-ગંધ ઇટલે ગંધ-રસ ઇટલે સ્વાદ—અને સ્પર્શ ઇટલે સ્પર્શ તે અર્હિ શુભ ગ્રહણ કરવાના હોવાથી તે શુભવર્ણાદિકનાં નામ આપમાણે—

૧૮ શુભવર્ણ—જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર શ્વેત (ધોળા) —રક્ત (લાલ)—અને પીત (પીઝા) વર્ણનુ થાય તે કર્મ અને પ્રાપ્ત થયેલો શુભવર્ણ વસ્ત્રે પુન્ય ગણાય.

૧૯ શુભગંધ—જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર સુરભિ ગંધવાહું થાય તે, જેમ મોગરો-ગુલાબ-કેવડો इत्यादિક જીવોનું.

૨૦ શુભરસ—જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર આમ્લ (ટાટું)—મધુર (મિષ્ટ)—અને કષાયલી (તૂલું) હોય તે જેમ અનુક્રમે આમલી-શેલદી-અને હરદે વગેરે જીવોનું.

૨૧ શુભસ્પર્શ—જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર લઘુ (કોમળ)—સ્નિગ્ધ (ચિકણું)—અને લઘુ (હલકું) હોય તે જેમકે અનુક્રમે અગ્નિ-કમળ-ગુંદા—અને આક્રહાનું તૂર इत्यादि જીવોનું.

૨૨ અગુરુલઘુ—જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર પોતાને નિર્વહન ન થઈ શકે એવું અતિ ભારી અને હવામાં ઉડી જાય તેવું અતિ હલકું પણ ન થાય પરન્તુ મધ્યમસર થાય તે. (દરેક જીવ માત્રનું શરીર અગુરુલઘુજ હોય છે.)

૨૩ પરાઘાત—જે કર્મના ઉદયથી જીવની એવી પ્રમા પટે કે વીજો સામો જીવ ગમે તેવો બઢવાન હોય છતાં પણ તેને દેશતાં જ લાચાર થી જાય તે

૨૪ ઉચ્છવાસ—જે કર્મના ઉદયથી જીવ સુસ્તપૂર્વક શ્વાસોચ્છવાસ લઈ મૂકી શકે તેવી લઘ્વિવાલો થાય તે. (એ કર્મનો ઉદય સર્વ પર્યાપ્ત જીવોને જ હોય છે.)

૧ લઘ્વણનો જે જાગે રસ તે પણ વીજા પદાર્થોને મધુર રસવાળા બતાવનાર હોવાથી મિષ્ટ-મધુરરસમાં ગણાય છે.

२५ आतप—जे कर्मना उदयथी जीवन्तु शरीर शीत छतां उष्णप्रकाशयुक्त होय ते, जेमके सूर्यना विमानगत पृथ्वीजीवो तथा सूर्यकांत मणीना जीवोने. ए कर्म खर वादरपृथ्वीकाय पर्याप्त जीवोनेज होय परन्तु अग्निने पण नहिं.

२६ उद्योत—जे कर्मना उदयथी जीवन्तु शरीर शीतप्रकाश युक्त थाय ते. जेमके सूर्य शिवाय चार ज्योतिषी विमानना पृथ्वी-काय—आगीआ-वगेरेने (उत्तरवै० शरीरने पण.)

२७ शुभविहायोगति—जे कर्मना उदयथी जीवनी गति (चाल) हंस अने बलदना सरस्वी मलपनी होय ते. जेमके हंस-हाथी-बलद-वगेरे जीवोने. (अहिं शुभ-सारी विहायस्-आकाशमां—खुल्ली जगामां गति—गमन करवुं—चालवुं, ए व्युत्पत्यर्थ छे.)

२८ निर्माण—जे कर्मना उदयथी जीवन्तु शरीर ज्यां जेवुं जोइए त्यां तेवुंज बने ते. ए कर्म सुतार सरखुं छे

२९ थी—३८ (त्रसादि १० प्रकृति आगळनी गा-थामां कहेवाशे.)

३० देवायुष्य—जे कर्मना उदयथी देवभवमां रहेवाना कारण रूप देव संबन्धि आयुष्यनी प्राप्ति थाय ते (जेम देवोने)

४० मनुष्यायुष्य—पूर्ववत्

४१ तिर्यचायुष्य—पूर्ववत्

१. आकाश शिवाय कोइनी पण गति थती नथी छतां गतिनाम कर्म जुहु होवाथी आकाश वाचक विहायस विशेष-ण आपवुं पडे छे

२. तिर्यच जीवो पोताना जीवतरने साके ममजी मग्वा-न इच्छता नथी माटे तिर्यचनुं आयुष्य पुण्यरूप छे, अने ना-रकजीवो पोताना जीवतरमांथी छूटवानेज इच्छे छे माटे ना-रक जीवन्त आयुष्य पापमां गणाशे

૪૨ તીર્થકર—જે કર્મના ઉદયથી ત્રણે ધ્રુવનમાં પૂજ્ય પર્ણ પ્રાપ્ત થાય, ચતુર્વિધ સંઘ સ્થપાય, અને સર્વ જીવોનો ઉદ્ધાર થાય છે. (જેમ ઋષભદેવાદિકને)

અવતરણ—પુણ્યતત્ત્વના ૪૨ ભેદમાં જે ત્રસનું દશક કહ્યું તે ત્રસ વગેરે ૧૦ પ્રકૃતિયો (ભેદ) કહી કહી ? તે આ ગાથામાં ગણાવે છે.

॥ મૂળ ગાથા ૧૭ મી. ॥

તસ વાયર પજ્જત્તં, પત્તેય થિરં સુભં ચ સુભગં ચ ।

સુસ્સર આહ્જજસં, તસાહ્દસગં ઇમં હોહ ॥ ૧૭ ॥

॥ સંસ્કૃતાનુવાદઃ ॥

ત્રસવાદરપર્યાસં, પ્રત્યેકં સ્થિરં શુભં ચ સુભગં ચ ।

સુસ્વરાદેયયગસ્ત્રસાદિદશકમિદં ભવતિ ॥ ૧૭ ॥

॥ શબ્દાર્થઃ ॥

તસ—ત્રસનામકર્મ

વાયર—વાદરનામકર્મ

પજ્જત્તં—પર્યાસનામકર્મ

પત્તેય—પ્રત્યેક નામકર્મ

થિરં—સ્થિર નામકર્મ

સુભં—શુભ નામકર્મ

પ્રશ્ન—જેમ દેવાયુ-નરાયુ ની સાથે તેનીગતિ-આનુપૂર્વીકાં પુણ્યપ્રકૃતિગણી છે તેમ તીર્થચાયુની માથે તેની ગતિ-આનુપૂર્વીકેમ ગણતરીમાં લીધી નથી ?

ઉત્તર—જે વિશુદ્ધ અવ્યવસાયે વંધાય અ શુભ રસ પળે ભોગનાય તેજ પુણ્ય પ્રકૃતિ ગણાય છે અને મંબિલિષ્ટ નિધ્ય-વસાયે વંધાય તે પાપ પ્રકૃતિ ગણાય છે જે માટે ચતકાદિ પ્રકરણોમાં કહ્યું છે કે-વાયાલંપિ પસન્થા, વિસોહિગુણમુક્કહસ્સ જીવસ્મ વાસીહમ્પન્મથા હત્યુક્કહસંકિલિટ્ઠસ્મ ॥ ૧ ॥ ” વલી-આયુષ્યકર્મ ભિન્ન છે અને નામકર્મના ઉત્તર ભેદરૂપ ગતિ આનુ પૂર્વીકમાં ભિન્ન છે માટે તેના વન્ધકારણો પણ ભિન્ન ભિન્ન છે

च-वली

सुभगं-सौभाग्य नामकर्म

सुस्सर-सुस्वर नामकर्म

आइज्ज-आदेय नामकर्म

जसं-यश नामकर्म

तसाइ-त्रस विगेरे

दसगं-१० भेद

इमं-ए प्रमाणे होइ-छे.

गाथार्थः—त्रसनाम०—बादरनाम०—पर्याप्तिनाम०—प्रत्येक-
नाम०—स्थिरनाम०—शुभनाम०—सौभाग्यनाम०—सुस्वरनामकर्म—आ-
देयनाम०—अने यशनाम०—ए प्रमाणे त्रस वगेरे १० प्रकृतियो-भेद छे.

विस्तरार्थः—त्रसदशक एटले त्रस नाम कर्म विगेरे १०
प्रकृति ते त्रसदशक कहेवाय, ते आ प्रमाणे—

१ त्रस—जे कर्मना उदयथी जीवने त्रसपणुं (त्रस पामी
एक स्थानथी बीजे स्थाने उवानी शक्ति) प्राप्त थाय ते अहिं वा-
यु अने अग्नि ए बे स्थावर छतां पण गतिक्रियावाळा छे परन्तु
तेओनी गतिक्रिया त्रस-भय अने अनिष्टपणाना कारणथी न-
थी माटे वास्तविकरीते गतित्रस कहेवाय पण लब्धि (—नामकर्म-
ना उदयथी) त्रस नहिं

बादर—जे कर्मना उदयथी जीवने स्थूल शरीर (इन्द्रियगो-
चर थइ शके तेहुं शरीर) प्राप्त थाय ते. अहिं एक पृथ्विकायादि
जीवनुं शरीर इन्द्रियगोचर थहुं नथी तो पण अनेक पृथ्विकाय-
जीवोना शरीर एकठां थये दृष्टिगोचर थाय छे माटे एक पृथ्विका-
यादिकलुं शरीर पण बादर कहेवाय.

३ पर्याप्त—जे कर्मना उदयथी जीव स्वयोग्य पर्याप्तियो
संपूर्ण करीने मरण पामे ते.

४ प्रत्येक—जे कर्मना उदयथी एकज जीव एक शरीरनो
मालिक होय ते (अथवा एक शरीर एकज जीवने प्राप्त थाय ते)

५ स्थिर—जे कर्मना उदयथी जीवने शरीरना दांत-हाडकां
वगेरे अवयवोने स्थिरनानी प्राप्ति थाय ते—

६ शुभ—जे कर्मना उदयथी जीवना शरीरनो नाभि उपरनो भाग परने स्पर्श यतां प्रीति उपजावनार थाय ते.

७ सौभाग्य—जे कर्मना उदयथी कंठ पण उपकार कर्या विना पण जीव लोकने प्रीति उपजावनार होय ते.

८ सुस्वर—जे कर्मना उदयथी जीवनो कंठ-भवाज मधुरहोय ते.

९ आदेय—जे कर्मना उदयथी जीवनं वचन अयुक्त अने गांडु घेलुं होय तो पण लोक तेना पर बहु आदर भाव राखे अने इश्वरना वचन सरखु माने ते.

१० यश—जे कर्मना उदयथी अबळां काम करे तो पण लोकमां तेनी कीर्तिज गवाय ते.

ए प्रमाणे ' ४२ प्रकारे पुण्य उदयमां आवे छे, माटे पुण्यतत्त्वना उदयने आश्रयी ४२ भेद गण्या छे.

॥ इति तृतीयपुण्यतत्त्ववस्तरार्थः समाप्तः ॥

॥ पुण्यतत्त्वपरिशिष्टम् ॥

—(०)—

आ पुण्यतत्त्वना ४२ भेदमांथी नरकादि चार गतिमां कया कया भेद होय ते कहेबाय छे—

१ नरकगतिमां—^२ शानावेदनीय पंचेन्द्रिय जाति, वैक्रियनाम-
कर्म, तैजसनामकर्म, कार्मणनामकर्म, वैक्रियउपांगनामकर्म, वर्णादि^४

१ तत्त्वार्थकारने मते सम्यक्त्वमोहनीय १ हास्य २ रति ३ पुरुषवेद ४ ए चार मोहनीयकर्मनी प्रकृतिओ पण पुण्यमांज ग्रहण करी छे.

२ जिनेश्वरोना जन्मकल्याणकादि प्रसंगे होय...

३ जो के नारक जीवोनां शरीर स्थूलद्रष्टि कृष्णवर्णादि अशुभ वर्णचतुष्क वाळां छे तोपण सूक्ष्मद्रष्टि ए शरीरोमां अल्पांशे शुभ वर्णचतुष्क पण छे)

अगुरुलघु, पराघात, उच्छ्वास, निर्माण, त्रस, वादर, पर्याप्त, प्रत्येक, स्थिर, अने शुभनामकर्म, ए २० पुण्यभेद नारक जीवोमां होय छे.

२ तिर्य्यचगतिमां—मनुष्यत्रिक, देवत्रिक, अने ' आहारक-
द्विक, अने जिननाम ए ९ विना शेष ३३ पुण्यभेद तिर्य्यचने होय.

३ मनुष्यगतिमां—देवत्रिक, तिर्य्यचनुं आयुष्य अने 'आ-
तप विना शेष ३७ पुण्यभेद मनुष्यने होय.

४ देवगतिमां—मनुष्यत्रिक, तिर्य्यगायु, औदारिकद्विक,
आतप आहारकद्विक अने जिननाम ए १० विना शेष ३२ पु-
ण्यभेद देवगतिमां होय.

५ एकेन्द्रियने—शातावेदनीय, औदारिकअंग, तैजस, कार्-
मण, ३ त्रैक्रियअंग, वर्णादि ४, अगुरुलघु, पराघात, उच्छ्वास,
' आतप, उद्योत, निर्माण, वादर, पर्याप्त, प्रत्येक, स्थिर, शुभ,
यश, अने तिर्य्यगायु ए २२ पुण्यभेद एकेन्द्रिय जीवोने होय.

६ द्वीन्द्रियने—शातावेदनीय, औदारिकद्विक, तैजस, कार्मण,
वर्णादि ४, अगुरुलघु, पराघात, उच्छ्वास, उद्योत, निर्माण, ति-
र्य्यगायु, त्रस, वादर, पर्याप्त, प्रत्येक, स्थिर, शुभ, यश, ए २२ पुण्यभेद.

७ त्रीन्द्रियने—त्रीन्द्रियवन् २०

८ चतुरन्द्रियने—

९ पंचेन्द्रियने—आतपविना ४१ पुण्यभेद होय.

॥ इति पुण्यनस्त्वपरिशिष्टम् ॥

१ १४ पूर्वधर लङ्घिषंत साधुनेज होय ?

२ भादर पर्याप्तपृथ्वीकायने ज होय.

३ वादरपर्याप्तलङ्घिवाला वायुकायनी अपेक्षायै,

४ वादरपर्याप्त केटलाक पृथ्वीकायनी : अपेक्षायै

॥ पापतत्त्वम्. ॥

अवतरण—हवे पापतत्त्वना ८२ भेद गणावतां प्रथम आ गा-
थामां पापतत्त्वना ६२ भेद कहे छे.

॥ मूल गाथा १८ मी. ॥

नाणंतरायदसगं, नव वीए नी असाय मिच्छत्तं ।

थावरदस निरयतिगं कसायपणवीस तिरियदुगं १८।

॥ संस्कृतानुवादः ॥

ज्ञानान्तरायदशकं, नव द्वितीये नीचरसातमिध्यात्वम् ।

स्थावरदशकनिरयत्रिकं, कषायपंचविंशतिः तिर्यग्द्विकं॥१८॥

॥ शब्दार्थः ॥

नाण—ज्ञानावरण पांच

अंतराय—अन्तराय पांच

दसगं—ए वे मलीने दश

नव—नव (भेद)

वीए—बीजा दर्शनावरणना

नीअ—नीचगोत्र

असाय—अज्ञानावेदनीय

मिच्छत्तं—मिध्यात्व

थावरदस—स्थावर वगैरे दशभेद

निरयतिगं—नरकत्रिक (नरक

संबन्धि ३ प्रकृति)

कसाय—कषाय

पणवीस—पञ्चीश

तिरियदुगं—तिर्यचनी वे प्रकृति

गाथार्थः—५ ज्ञानावरण अने ५ अन्तराय ए वे मलीने १०
भेद तथा बीजा दर्शनावरणीय कमेना ९ भेद—तथा नीचगोत्र—
अज्ञानावेदनीय—मिध्यात्वमोहनीय—स्थावर वगैरे १० भेद—नरक-

तुं त्रिक (नरकनी गति—आनुपूर्वी—ने आयुष्य)—२५ कपा-
य—ने तिर्यंचनुं द्विक [तिर्यंचनी गति—ने आनुपूर्वी) ए सर्व
८२ पापना उदयथी प्राप्त थाय छे.

विस्तरार्थः—हवे पापतत्त्वमां पाप एटले अशुभ कर्म अने
ते अशुभ कर्मना उदयथी मलेल्लु फळ ए वन्ने पाप कहेवाय छे.

आ जीवनो एवो एक पण समय खाली नथी जतो के जे
समये पुण्य अथवा पाप कंड पण न बांधे, कारणके प्रतिसमये जीव
शुभ एटले मोक्षमार्गाभिमुखी कापायिक अध्यवसायवडे (परिणा-
मवडे पुन्य बांधे अने अशुभ कापायिक अध्यवसायवडे पाप बांधे.
ते पुन्य पाप बांधवाना अनेक प्रकार छे तो पण सामान्यतः पुन्य
बांधवाना ९ प्रकार पूर्व दर्शान्या अने पाप बांधवाना १८ प्रकार
छे ते आ प्रमाणे—

१ जीवहिंसा करवाथी	१० अप्र० राग राखवाथी
२ असत्य बोलवाथी	११ अप्र० द्वेष करवाथी
३ चोरी करवाथी	१२ अप्र० बलेश करवाथी
४ विषय सेववाथी	१३ कलंक देवाथी
५ परिग्रह राखवाथी	१४ चाडी करवाथी
६ अप्रशस्त क्रोध करवाथी	१५ हर्ष शोक करवाथी
७ अप्र० मान करवाथी	१६ निंदा करवाथी
८ अप्र० माया प्रपंच करवाथी	१७ कपट राखी जूठ बोलवाथी
९ अप्र० लोभ करवाथी	१८ मिथ्यात्वनां आचरणथी

ए १८ पापस्थान कहेवाय ते अप्रशस्तभावे सेववाथी पाप
बंधाय छे. (अने कंडकमां प्रशस्तभावे पुन्य बंधाय छे.) अने स-
र्वथा त्याग करवाथी कर्मनी निर्जरा थइ मोक्ष मले छे. त्यां प्रश-
स्तभाव एटले श्री सर्वज्ञानी आज्ञा प्रमाणे देव गुरु धर्म उपर राग रा-

સ્વર્ગો તે પ્રશસ્ત રાગ પુન્યવંધનું કારણ, અને સ્ત્રી ધન કુટુંબ ઇત્યાદિ સંસારપર રાગભાવ રાસ્વર્ગો તે અપ્રશસ્ત રાગ પાપવંધનું કારણ અને ધીરે ધીરે રાગ દશાનો ત્યાગ કરવો તે મોક્ષનું કારણ છે. પરન્તુ પ્રથમ પ્રશસ્તરાગથી અપ્રશસ્તરાગનો નાશ કરવો અને ત્યાગવાદ પ્રશસ્ત રાગ ધીરે ધીરે સ્વાભાવિક રીતેજ ઓછો થવા માંડશે. એ અનુક્રમ છે. તેવીજ રીતે પ્રશસ્તક્રોધ એટલે ધર્મ અને ધર્મનાં કારણોનો વિધ્વસ કરનાર હપર જે ક્રોધાદિ થાય તે પ્રશસ્ત ક્રોધ, અને પોતાનું અનિષ્ટ કરનાર હપર ક્રોધ-દ્વેષ થાય તે અપ્રશસ્ત ક્રોધાદિ ઇત્યાદિ રીતે સૂક્ષ્મ બુદ્ધિએ વિચારતાં જે જે ' મોક્ષાભિમુખી કારણો હોય તેજ વિચારી પુણ્ય પાપનો ઘન વિચારવો. એ સંબન્ધ અધિક વર્ણન જાણવું હોય તો શ્રી અર્થદીપિકા ગ્રંથથી જાણવું.

હવે પૂર્વોક્ત ૧૮ પ્રકારે વંધાયલું પાપ જીવોને ૮૨ પ્રકારે હૃદય આવે છે. તે આ પ્રમાણે—

૧ મતિજ્ઞાનાવરણ—મન અને ઇન્દ્રિયોથી થતું જે અક્ષરોપ લઘ્વિરૂપ જ્ઞાન તે મતિજ્ઞાન, અને તે જ્ઞાનનું આચ્છાદન કરનાર જે કર્મ તે મતિજ્ઞાનાવરણ.

૨ શ્રુતજ્ઞાનાવરણ—મન અને ઇન્દ્રિયોથી થતું જે અર્થોપ લઘ્વિરૂપ જ્ઞાન તે શ્રુતજ્ઞાન, અથવા દ્વાદશાંગીરૂપ જે શાસ્ત્રજ્ઞાન તે શ્રુતજ્ઞાન, અને તેને આવરનાર જે કર્મ તે શ્રુતજ્ઞાનાવરણ.

૩ યજ્ઞપૂજા પ્રમુખી જ્ઞાનપૂજા પ્રમુખર રાગભાવવાળી હોવાથી પુણ્યનું કારણ છે. પણ જલાદિક જીવોને જ્ઞાનવાના કારણથી નથી કે જેથી પ્રમુખજ્ઞાનમાં પાપવંધ હોય. ૪ પ્રમાણે સર્વધર્મોન્નતિના માર્ગો સેવતાં દેહીતિ હિંસા અવશ્ય થાય છતાં પણ હિંસા કરવાના પરિણામનો અભાવ હોવાથી પાપ નહિ વાધતાં ધર્માધ્યવનાગે પુણ્યજ વધાય

३ अवधिज्ञानावरण—मन अने इन्द्रियोनी सहाय विना साक्षात् रूपीपदार्थनुं जे ज्ञान ते अवधिज्ञान तेनुं आवरण.

४ मनःपर्यायज्ञानावरण—मन अने इन्द्रियोनी सहायविना मनपणे परिणमेला पुद्गलोनुं (अथवा संज्ञीपंचेन्द्रियना मनोभावनुं जे ज्ञान ते मनःपर्याय अथवा मनः पर्यवज्ञान तेनुं आवरण.

५ केवलज्ञानावरण—मन अने इन्द्रियोनी सहायविना सर्वपदार्थनुं साक्षात् ज्ञान ते केवलज्ञान तेनुं आवरण.

६ दानान्तराय—जे कर्मना उदयथी भाव अने सामग्री छ-तां पण दान न दइ शकाय ते.

७ लाभान्तराय—जे कर्मना उदयथी वस्तुनो लाभ न मळे ते.

८ भोगान्तराय—जे कर्मना उदयथी भोग्य एटले एकवार भोगववा योग्य वस्तु (आहारादि) न भोगवी शकाय ते.

९ उपभोगान्तराय—जे कर्मना उदयथी उपभोग एटले वारंवार भोगववायोग्य वस्तु (स्त्री-आभूषण वगैरे) न भोगवी शकाय ते.

१० वीर्यान्तराय—जे कर्मना उदयथी वल हीण थवाय ते.

ए प्रमाणे ५ ज्ञानावरण अने पांच अन्तराय मळी १० भेद क्हा.

पुनः आठ कर्मना अनुक्रममां प्हेलुं ज्ञाना० कर्म वाद वीजुं जे दर्शना० कर्म तेना ९ भेद पण पापना उदय रूप ते आ प्रमाणे—

११ चक्षुर्दर्शना०—जे कर्मना उदयथी चक्षुवडे देखी शकाय नहि ते.

१२ अचक्षुर्दर्शना०—जे कर्मना उदयथी चक्षु सिवायनी बीजी इन्द्रियोवडे पदार्थनुं सामान्य ज्ञान न थइ शके ते.

१३ अवधिदर्शना०—जे कर्मना उदयथी रूपी पदार्थनो साक्षात् सामान्य बोध न थाय ते.

१४ केवलदर्शना०—जे कर्मना उदयथी साक्षात्पणे सर्व

પદાર્થનો વોધ ન થઈ શકે તે. (અહિં સર્વત્ર જ્ઞાન ઇટલે વિશેષ ઉપયોગ, અને દર્શન ઇટલે સામાન્ય ઉપયોગ એવો અર્થ જાણવો.)

૧૫ નિદ્રા—જે કર્મના ઉદયથી મુસ્તે (એક શબ્દમાત્રથી) જાગી શકાય તેવી અલ્પ પળ નિદ્રા આવે તે. (પાપ રૂપ જ છે)

૧૬ નિદ્રાનિદ્રા—જે કર્મના ઉદયથી ઘણીવાર વોલાવે ત્યારે જાગે તેવી ગાઢનિદ્રા આવે તે.

૧૭ પ્રચલા—જે કર્મના ઉદયથી બેઠાં બેઠાં અથવા ઉભાં ઉભાં ડંધ આવે તે.

૧૮ પ્રચલાપ્રચલા—જે કર્મના ઉદયથી ચાલતાં ચાલતાં ડંધ આવે તે (જેમકે ઘોડા વગેરેને).

૧૯ થીળાહી —જે કર્મના ઉદયથી દિવસનું ચિંતવેલું કાર્ય રાત્રે ડંધમાં જ કરે તે. (આ નિદ્રાવાલો જીવ ડંધમાંને ડંધમાં જાગતા માણસની પેઠે ઘરમાં ફરે-હરે-વજારમાં જઈ વસ્તુઓનું તોલ વગેરે કરે-વનમાં જઈ વનપશુઓથી યુધ્ધ પળ કરે-હાથીના દંતૂશલ પળ કાઢી લાવે, इत्यादि सर्व कार्य जागृतानी पेटेज करे, वळी ए-निद्रावालो जो प्रथममंघयणी होय तो डंघमां चक्रवर्त्तिंथी चोथाभाग जेटलु वळ होय, અને શેષ જીવોને જાગૃત અવસ્થાના વલથી વધુમાં વધુ સાત આઠગણું વલ હોય). એ પાંચે નિદ્રા આત્માની દર્શનલબ્ધિને સર્વથા આવરે છે માટે પાપરૂપ ગણાય છે નહિતર આત્માને તેા મુક્તિ-રૂપે જ અનુભવાય છે. એ ૯ ભેદ દર્શનાવરણના કહ્યા.

૨૦ નીચગોત્ર—જે કર્મના ઉદયથી હીન કુલ-જાતિ-ઠકુ-રાઈ-इत्यादि प्राप्त થાય તે.

૨૧ અશાતાવેદનીય—જે કર્મના ઉદયથી જીવને દુઃખનો અનુભવ પ્રાપ્ત થાય તે

૨૨ મિથ્યાત્વ—જે કર્મના ઉદયથી જીવ સત્યમાર્ગને અસ-

त्य रूप जाणे अने असत्य ने सत्यरूप जाणे तेवी विपरीत श्रद्धा ते-

२३ थी ३२—(आगळनी थावरसुद्धमअपज्जं गाथामां
स्थावरदशकनो अर्थ कहेवाशे ते जाणवो)

३३ नरकगति—जे कर्मना उदयथी नारकीपणुं प्राप्त थाय ते

३४ नरकानुपूर्वी—जे कर्मना उदयथी वक्रगतिनरकेजता
जीवने उत्पत्तिक्षेत्र तरफ वळवुं थाय ते.

३५ नरकायुष्य—जे कर्मना उदयथी नरकनुं आयुष्य प्राप्त-
थाय ते.

३६ थी ३९ अनंतानुबंधि क्रोध-मान-माया-लोभ-जे
क्रोधादिना उदयथी अनन्त संसार बंधाय सम्यक्त्व रोकाय, अने
नरकगति प्राप्त थाय अने आखी जींदगी सुधी टके, तथा भ-
वांतरमां पण साथे आवे एवो होय ते.

४० थी ४३ अप्रत्याख्यानी क्रोध-मान-माया-लो-
भ—जे क्रोधादिकवडे स्हेज पण प्रत्याख्यान (त्याग वृत्ति) न-
थइशके, देशविरतिचा० रोकाय, अने तिर्यचगति प्राप्त थाय अने
१ वर्ष सुधी रहेनारो होय ते,

४४ थी ४७ प्रत्याख्यानी क्रो०-मा०-मा०-लो०—जे
क्रोधादिकवडे सर्व सावग्रव्यापारनो त्याग न थइ शके (पण लेश
त्याग वृत्ति होय), सर्वविरतिचारित्रने रोके, अने मनुष्यग-
ति प्राप्त थाय अने ४ मास रहेनार होय ते,

४८ थी ५१ संज्वलन क्रो०-मा०-मा०-लो०—जे क्रो-
धादिकवडे महात्यागी वैरागी महात्माओ पण शब्दादि इष्ट अ-
निष्ट विषयो पामीने कंडक रुचि अरुचिभाव धारण करनारा
थाय ते. आ कपाय चारित्रमां अतिचार-दूषण लगाडे माटे संपूर्ण
शुद्ध यथाख्यात चारित्र ने रोकनार, अने देवगति आपनार छे

५७ दुर्गच्छा—जे कर्मना उदयथी जीवने वीभत्स वस्तुओ
उपर तिरस्कारभाव उपजे ते.

५८ पुरुषवेद—जे कर्मना उदयथी जीवने स्त्रीसंगमनो अभिलाष उपजे ते.

५९ स्त्रीवेद—जे कर्मना उदयथी पुरुषसंगमनो अभिलाष थाय ते.

६० नपुंसकवेद—जे कर्मना उदयथी स्त्री अने पुरुष वस्त्रे-
ना संगमनो अभिलाष थाय ते. ए ९ नोकपाय कक्षा.

६१ तिर्य्यचगति—जे कर्मना उदयथी तिर्य्यचपणु प्राप्त थाय ते.

६२ तिर्य्यचानुपूर्वी—जे कर्मना उदयथी वक्रगति ए ति-
र्य्यचमां जता जीवने उत्पत्तिक्षेत्र तरफ वळवुं थाय ते.

अहिं तिर्य्यचजीवने तिर्य्यचपणुं इष्ट नथी माटे तिर्य्यचनी गति
अने आनुपूर्वी पापरूप गणाय, अने तिर्य्यचपणुं प्राप्त थया वाद्
तिर्य्यचजीवो आयुष्य दीर्घ—लांबु होय तो इष्ट माने छे माटे तिर्य्य
चनुं आयुष्य पुन्यरूप छे.

—(०)—

अवतरण—पूर्वगाथामां पापतत्त्वना (८२ मांथी) ६२ भे-
द गणान्या अने हवे आ गाथामां बाकी रहेला २० भेद गणावे छे.

॥ मूल गाथा १९ मी. ॥

इगवितिचउ जाईओ, कुखगइ उवघाय हुंति पावस्स ।

अपसत्थं वन्नचउ, अपढमसंघयणसंठाणा ॥१९॥

॥ संस्कृतानुवादः ॥

एकद्वित्रिचतुर्जातयः, कुखगतिरुपघातो भवन्ति पापस्य ।

अप्रशस्तं वर्णचतुष्क-सप्रथमसंहननसंस्थानानि ॥१९॥

शब्दार्थः

इग—एकेन्द्रिय
वि—द्वीन्द्रिय

ति—त्रीन्द्रिय
चउ—चतुरिन्द्रिय

જાડઓ-૯ ચાર જાતિઓ
 કુલગદ્-અશુભવિહાયોગતિ
 ઉવઘાય-ઉપઘાત નામકર્મ
 હુંતિ-છે
 પાવસ્સ-પાપતત્ત્વના (મેદ)
 અપસત્થં-અશુભ
 વન્નચડ-વર્ણચતુષ્ક (વર્ણ-ગધ-

રસ-ને સ્પર્શ)
 અપદમ-પ્હેલા સિધાયનાં પાંચ
 સંઘયણ-સંઘયણ (હાઢના સાં-
 ધાનું વંધારણ.)
 સંઠાણા-સંસ્થાન (લક્ષણવાળો
 આકાર)

માથાર્થ:-એકેન્દ્રિયજાતિ-દ્વીન્દ્રિયજાતિ-ત્રીન્દ્રિયજાતિ-અને
 ચતુરિન્દ્રિયજાતિ ૯ ચાર જાતિ-અશુભવિહાયોગતિ-ઉપઘાત-
 નામકર્મ-અશુભવર્ણાદિ ચાર-અને પ્હેલા સિધાયનાં પાંચ સંઘયણ
 અને પાંચ સંસ્થાન ૯ સર્વ (પૂર્વોક્ત સહિત ૮૨) મેદ પાપતત્ત્વના છે.

વિસ્તરાર્થ:-પાપતત્ત્વના ૮૨ મેદમાંથી ૬૨ મેદ કહેવાયા
 અને ૨૦ મેદ વાકી રહ્યા છે તે આ પ્રમાણે—

૬૩ એકેન્દ્રિય જાતિ—જે કર્મના ઉદયથી જીવને એકેન્દ્રિ-
 યપણું પ્રાપ્ત થાય તે (અહિં એકેન્દ્રિયને માત્ર સ્પર્શેન્દ્રિયજ પ્રાપ્ત થાય)

૬૪ દ્વીન્દ્રિયજાતિ—જે કર્મના ઉદયથી જીવને બે દ્વિન્દ્રિ-
 યપણું (સ્પર્શ-ને રસના) પ્રાપ્ત થાય તે.

૬૫ ત્રીન્દ્રિયજાતિ—જે કર્મના ઉદયથી જીવને ત્રીન્દ્રિય
 પણું (સ્પર્શન-રસનાને ઘ્રાણ) પ્રાપ્ત થાય તે.

૬૬ ચતુરિન્દ્રિય જાતિ—જે કર્મના ઉદયથી જીવને ચતુ-
 રિન્દ્રિય પણું (સ્પર્શન-રસના-ઘ્રાણ-ને ચક્ષુ) પ્રાપ્ત થાય તે.

૬૭ અશુભવિહાયોગતિ—જે કર્મના ઉદયથી હંટ અને ગ-
 દ્દમ સરસી અશુભ ચાલ પ્રાપ્ત થાય તે.

૬૮ ઉપઘાત—જે કર્મના ઉદયથી જીવ પોતાના રસોલી પ-

इजीभी—चोरदांत वगैरे भवयवोथी पीतेज पीडा पामे ते.

६९ अशुभवर्ण—जे कर्मना उदयथी जीवना शरीरनो ली-
लो अने कालो वर्ण होय ते (जेम मयूर-पोपट अने कागने)

७० अशुभगंध—जे कर्मना उदयथी जीवनुं शरीर दुर्गंधवा-
लं होय ते जेम के लसण हुंगली विगेरे.

७१ अशुभरस—जे कर्मना उदयथी जीवनुं शरीर तीखा
अने कढवा रसवाळु होय ते (जेमके मरचां कारेलांने.)

७२ अशुभस्पर्श—जे कर्मना उदयथी जीवनुं शरीर शीत
—कर्कश—रुक्ष—अने गुरुस्पर्शवाळु होय [जेमके जळ—सागनां पान
—रेती अने पारो वगैरे जीवने.)

७३ ऋषभनाराचसंघयण—जे कर्मना उदयथी जीवने
ऋषभनाराच संघयण प्राप्त थाय ते (आ संघयण पूर्वे कक्षा प्रमा-
णे वज्रक्र० ना० सरखुं होय पण मात्र खीली न होय. पुनः केट-
लाएक आचार्य अहिं वज्रनाराचसंघयण कहे छे के जे पाटा र-
हित पण खीली अने मर्कटबंध सहित होय छे एम श्री 'द्रव्यलो-
कप्रकाशमां' कह्युं छे.

७४ नाराच संघयण—जे कर्मना उदयथी हाडकांना सां-
धा मात्र मर्कटबंधवाळा होय ते.

७५ अर्धनाराचसंघयण—जे कर्मना उदयथी हाडकांना
सांधा एक वाजु मर्कटबंध अने बीजी वाजु खीलीवाळा होय ते.

७६ कीलिकासंघयण—जे कर्मना उदयथी हाडकांना
सांधा फक्त खीलीथीज दृढ थयेला होय ते.

७७ सेवार्त्त (छेदस्पृष्ट) संघयण—जे कर्मना उदयथी हा-
डकांना ने छेडा उखलमां रहेला मुशलनी पंठे स्पर्शसंबन्धवाळा
होय ते. अहिं एक हाडकानो छेडो खोभणवाळो (उखलवत् स्ने-

જ હંદો) હોય છે. તેમાં (જો છેદો મુશલની પેટે બેઠેલો હોય છે.) એ પાંચે સંઘયણ અશુભ પાપ રૂપ છે.

૭૯ ન્યગ્રોધ સંસ્થાન—જે કર્મના ઉદયથી જીવના શરીરનો નાભિથી ઉપરનો ભાગ લક્ષણયુક્ત હોય અને નાભિથી નીચેનો ભાગ લક્ષણ રહિત હોય તે. (ન્યગ્રોધ એટલે વડ સરસું આ સંસ્થાન છે,)

૭૯ સાદિ—જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર નાભિથી નીચેના ભાગમાં શુભ લક્ષણવાળું હોય અને નાભિથી ઉપરનું અપલક્ષણવાળું હોય તે. (આ સંસ્થાનને કેટલાક આચાર્ય સાચી-શાસ્ત્રમલી વૃક્ષ સરસું પણ કહે છે.)

૮૦ વામન—જે કર્મના ઉદયથી જીવનાં મસ્તક-ઢોક-હાથ અને પગ એ ચાર અંગ સુલક્ષણ યુક્ત હોય અને શેષ સર્વ અવયવ અપલક્ષણવાળાં હોય તે.

૮૧ કુબ્જ—જે કર્મના ઉદયથી શરીરના મસ્તક-ઢોક-હાથ અને પગ એ ચાર અવયવ અપલક્ષણ વાળા હોય અને શેષ અવયવ સુલક્ષણ હોય તે. એ પાંચ અશુભ સંસ્થાન કહ્યાં.

એ પ્રમાણે પુન્યતત્ત્વની ૪૨ પ્રકૃતિ અને પાપ કર્મની ૮૨ પ્રકૃતિમાં ૫ જ્ઞાનાવ૦ ની-૨ દર્શના૦ ની-૩ વેદનીયની-૨ ગોત્રની-૪ આયુષ્યની-મિથ્યાત્વ અને ૨૫ કપાય એ ૨૬ મોહનીયની-૫ અન્તરાયની-અને શેષ વર્ણચતુષ્ક વે વાર છે તેને એકવાર ગણતાં ૬૭ પ્રકૃતિ નામકર્મની જાણેવી.

અવતરણ—આ પાપ તત્ત્વમાં જે સ્થાવરદશક કણું તે સ્થાવર વગેરે ૧૦ મેદ કયા કયા તે ગણાવે છે

॥ મૂળ ગાથા ૨૦ મી. ॥

થાવર સુદુમ અપજ્ઞ, સાહારણ મથિરમસુભદુભગાણિ ।
દુસ્સરણાઈજ્ઞ જસં, થાવરદસગં વિવજ્જત્થં ॥ ૨૦ ॥

॥ स्थावरदशकनो अर्थः ॥

१ स्थावर—जे कर्मना उदयथी जीवने स्थावरपणुं प्राप्त था-
य,टाढ तढको इत्यादि सुखदुःख हिताहितनुं गमेतेहुं कारण पडे छते
पण जे एकथी बीजे स्थानके जइ शके नही तेवा पृथ्वी आदि पां-
च सूक्ष्म वादर एकेन्द्रियोने होय. तेउकाय अने वायुकाय 'स्वभावे
गतिस्वभाववाला होवाथी गति करे छे. पण ते 'संज्ञा पूर्वक नहि.

२ सूक्ष्म—जे कर्मना उदयथी जीवने सूक्ष्मपणुं प्राप्त थाय
असंख्य वा अनन्त जीवो मल्या छतां पण जे चर्मचक्षुगोचर
थाय नही असंख्य जीवोना असंख्य शरीरो या अनन्त जीवोना
असंख्य शरीरो एकठा थया छतां पण देखाय नही कारण चउदरा-
ज लोकमां त्रस नाडीनी अंदर अथवा बहार एवो एक पण आ-
काशप्रदेश नथी के ज्यां ते सूक्ष्म जीवो न होय सूक्ष्म कर्मना उ-
दयवाला पृथ्व्यादि पांच छे. तेमां वनस्पति ते सूक्ष्म निगोद रूप
जाणवी वादर पृथ्व्यादि पण एक वे यावत् असंख्य सूक्ष्मदृष्टि गो-
चर थता नथी छतां पण तेने सूक्ष्मनाम कर्मोदय नथी.

३ अपर्याप्त-जे कर्मना उदयथी जीव स्वयोग्य पर्याप्तिओ
पूर्ण कर्या बिनाज मरण पामे जोके आहार-शरीर इन्द्रिय ए त्रण
पर्याप्तिओ तो तमाम जीवो पूर्ण करेछे छतां पण अपर्याप्ता जीवो
(एकेन्द्रिय४द्वीन्द्रिय त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिय असंज्ञि पंचेन्द्रिय५ अने सं-
ज्ञिपंचेन्द्रिय६) पोतपोतानी पर्याप्तिने पूरी करी शक्ता नथी अप-
र्याप्ताना लब्धि करण भेदो छे.जेनो विचार पूर्वे जीवतत्त्वमां पर्या-
प्तिविचार करेल छे. परन्तु अही लब्धि अपर्याप्त लेवा.

४ साधारण—जे कर्मना उदयथी एक शरीरमां अनन्त
जीवो रहे छे. अने तेओनी उच्छ्वास निःश्वास आहार-वेदना वि-

મેરે ક્રિયા સમાનરોતે થાય છે તે કર્મનો ઉદય પ્રત્યેક વનસ્પતિ વર્જિને સાધારણવનસ્પતિજીવોને હાય તે સાધારણ સૂક્ષ્મ ? વાદર ૨૫ મઘે ભેદ છે. સાધારણ-નિગોદ-અનન્તકાય-૫ સર્વ એકાર્થક છે. સાધારણ (નિગોદ) પટલે અનન્તજીવોનું એક શરીર-તેવી અસં-ખ્ય નિગોદો એક ગોળામાં હોયછે. અને તેવા અસંખ્ય ગોળાઓ ચૌ-દરાજ લોઠામાં છે દેખાતી કન્દ જાતિ વિગેરે વાદર નિગોદો (અનન્તકાયો) છે.

૫ અસ્થિર—જે કર્મના ઉદયથી જીવોના શરીરના જીભચા-મઢી વિગેરે અવયવોમાં અસ્થિર પળું પ્રાપ્ત થાય

૬ અશુભ—જે કર્મના ઉદયથી નામિની નિષેનો શરીરનો ભાગ અશુભ કહેવાય છે કે પગ વિગેરે વોજાને અઢવાથી અપો-તિ થાય છે, શુરુ આદિના ચરણ યા ચરણની રજ જે ભક્ત જીવો પ્રેમથી સ્પર્શે છે તે શુરુ આદિ પ્રત્યેના વહુમાન વિગેરેથી છે.

૭ દુર્ભગ—જે કર્મના ઉદયથી માણસ વીજાને વહાલો લાગે નહિ તીર્થકર ભગવાન જે ભારેકર્મીજીવોને પ્રિય લાગતા નથી તે-માં તે જીવોના પાપકર્મનો ઉદય જાણવો,

૮ દુઃસ્વર—જે કર્મના ઉદયથી જીવનો સ્વર અપ્રિય કર્ણકદુ લાગે સ્વરઉદ્ગ્રાદિજેવોકઠોર હોય.

૯ અનાદેય—જે કર્મનાઉદયથી જીવહિતકારી ચોલતાંછતાં પળ કોઈને ગ્રાહ્ય થાય નહિ તીર્થકર પ્રશુનીવાણી આદેયનામવાલી છતાં અમળ્ય પાલંદીજીવોને તેઓના ભારી પાપકર્મના ઉદયથી વહાલી લાગે નહિ

૧૦ અચક્ર—જે કર્મના ઉદયથી સારું કાર્ય કરતાં છતાં પણ જસ-કીર્તિ મળે નહી.

॥ संस्कृतानुवादः ॥

स्थावरसूक्ष्मापयान्तं साधारणमस्थिरमशुभदुर्भाग्ये ।

दुःस्वरानादेयोयंशः, स्थावरदशकं विपर्ययार्थम् ॥ २० ॥

॥ शब्दार्थः ॥

थावर-स्थावर नामकर्म.

सुहुम-सूक्ष्म नामकर्म.

अपज्ज-अपयान्त नामकर्म.

साधारण-साधारण नामकर्म.

अथिर-अस्थिर नामकर्म.

अशुभ-अशुभ नामकर्म.

दुभगाणि-दुर्भाग्य नामकर्म.

दुस्सर-दुःस्वर नामकर्म-

अणोडज्ज-अनादेय नामकर्म

अजस-अपयंश नामकर्म.

थावरदसग-ए स्थावर विगेरे

१० कर्म.

विवज्जथं-विपरीत अर्थवाळंछे

गाथार्थः—स्थावर नाम०, सूक्ष्मनाम०, अपयान्तनाम०, साधारणनाम०, अस्थिरनाम०, अशुभनाम०, दुर्भाग्यनाम०, दुःस्वरनाम०, अनादेयनाम०, अने अपयंशनाम०, ए स्थावरदशक कहेवाय अने ते (त्रसदशकथी) विपरीत अर्थवाळं छे,

विस्तरार्थः—ए स्थावर विगेरे १० कर्मना समुदायने स्थावरदशक कहेवामां आवे छे, स्थावरपंचक स्थावरछक्क इत्यादि गणवुं होय तो स्थावर विगेरे (प्रथमथी) पांच अने ६ विगेरे गणाय छे, प्रकृतिओ दुंकी रीते गणवा माटे ए दशक इत्यादि संज्ञाओ छे, तेथी अनुक्रमे तेदलीज संख्यावाली प्रकृतिओ ग्रहण कराय छे, ए १० कर्मना अर्थ पूर्व गाथामां कहेवायो छे,

॥ पापतत्त्वपरिशिष्टम् ॥

चार गति अने पांच इन्द्रियवाळा जीवोमां कया जीवने केदली पाप प्रकृतिओ (नो उदय) होय ते कहेवाय छे.

त्रे श्रुतिमां ५५-५८. स्थावर-सूक्ष्म-अपयान्त-साधारण-

नरकत्रिक-नपुंसकवेद-तिर्य्यचगति-तिर्य्यचानुपूर्वी-एकेन्द्रियादि ४ जाति-५ संघयण अशुभ, ५ अशुभ संस्थान, अशुभविहायोगति दुःस्वर अने नीचगोत्र ए२७पाप प्रकृति विना शेष ५५ प्रकृति होय, अने जो स्त्यानर्धित्रिक वर्जे तो ५२ पाप प्रकृतिओ होय.

नरकगतिमां ५८—स्थावर-सूक्ष्म-अपर्याप्त-साधारण-५ अशुभसंघयण-४ अशुभसंस्थान-एकेन्द्रियादि ४ जाति-पुरुषवेद-स्त्रीवेद-तिर्य्यचगति-अने तिर्य्यचानुपूर्वी ए २१ विना शेष ६१ पाप प्रकृतिओनो उदय होय अथवा स्त्यानर्धित्रिकनो उदय न गणीए तो ५८नो उदय होय,

मनुष्यगतिमां ७०—स्थावर-सूक्ष्म-साधारण-एकेन्द्रियादि ४ जाति-तिर्य्यचगति-तिर्य्यचानुपूर्वी-अने नरकत्रिक ए १२ सि-चाय शेष ७० पाप प्रकृतिओ उदयमां होय.

तिर्य्यचगतिमां ७९-नरकत्रिक विना शेष ७९ पाप प्रकृतिओ होय. एकेन्द्रियमां ६३-दुःस्वर-नरकत्रिक-पुरुषवेद-स्त्रीवेद-श्रीन्द्रिय-श्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिय-अशुभविहायोगति-५ अशुभसंघयण-४ हुंढक-विनानां अशुभसंस्थान ए १९ विना शेष ६३ पाप प्रकृतिओ होय.

श्रीन्द्रियमां ६३—एकेन्द्रियवत्. परन्तु द्वीन्द्रियने स्थाने “ एकेन्द्रिय विना ” एम कहेवुं.

श्रीन्द्रियमां ६३—एकेन्द्रियवत्, परन्तु त्रीन्द्रियने स्थाने “ एकेन्द्रिय विना ” कहेवुं.

चतुरिन्द्रियमां ६३—एकेन्द्रियवत्. परन्तु चतुरिन्द्रियने स्थाने “ एकेन्द्रिय विना ” कहेवुं.

पंचेन्द्रियमां ७५-एकेन्द्रियादि ४ अशुभजाति, सूक्ष्म, साधारण-अने स्थावर ए ७ पापप्रकृतिओ विना शेष ७५ पापप्रकृतिओ उदयमां होय.

॥ इति पापतत्त्वपरिशिष्टम् ॥

॥ आश्रवतत्त्वम् ॥

अवतरण—आ गाथामां सामान्यथी आश्रवतत्त्वना ४२ भेद गणावे छे.

॥ मूलगाथा २१ मी. ॥

इन्द्रियकषायअव्वय-जोगा पंच चउ पंच तिल्लि कमा
किरियाओ पणवीसं-इमा उ ताओ अणुक्कमसो ॥२१॥

॥ संस्कृतानुवादः ॥

इन्द्रियकषायाव्रतयोगाः पञ्च चत्वारि पञ्च त्रीणि क्रमात् ।
क्रियाः पञ्चविंशतिः, इमास्तु ता अनुक्रमशः ॥ २१ ॥

॥ शब्दार्थः ॥

इन्द्रिय-इन्द्रियो.

कषाय-कषाय.

अव्वय-अव्रत

जोगा-योग

पंच-पांच

चउ-चार

तिल्लि-त्रण.

कमा-अनुक्रमे

किरियाओ-क्रियाओ

पणवासं-पञ्चीश

इमा-आ (आगळ कहेवाती)

उ-वळी (अथवा पादपूर्त्यर्थ)

ताओ-ते क्रियाओ

अणुक्कमसो-अनुक्रमे

गाथार्थः—अनुक्रमे ५ इन्द्रिय-४ कषाय-५ अव्रत ३ योग-अने २५ क्रिया ते क्रियाओ अनुक्रमे आ प्रमाणे छे. (ए रीते ४२ भेद आश्रवतत्त्वना सामान्यथी कथा.)

विस्तरार्थः—पूर्वे कहेला पुन्य-शुभकर्म तथा पाप-अशुभ

કર્મનું જેનાવડે આવડું થાય તે આશ્રવ કહેવાય. હવે તે શુભાશુભ કર્મનું આગમન શાથી થાય છે, તે દર્શાવાય છે.

इन्द्रियनुं वर्णन प्राणसंबन्धिगाथाना विवेचनमां करेलું છે, અને અ-
हिं तो ते इन्द्रियोयी कर्मनुं आगमन केवी रीते थाय ते कहेवाय છે.

ગીત-હ્રસ્વ-સ્નિગ્ધ-રુઘ-મૃદુ-કર્કશ-લઘુ અને ગુરુ-ए आ-
ठ स्पर्श स्पर्शेन्द्रियनो विषय છે. તેમાં જે જે સ્પર્શ પોતાને અનુકૂ-
લ હોય તે તે સ્પર્શવાળા પદાર્થોની પ્રાપ્તિથી રાજી (રાગી) થાય.
અને પ્રતિકૂલ સ્પર્શવાળા પદાર્થોની પ્રાપ્તિથી નારાજ (દ્વેષવાળો)
થાય ए प्रमाणे त्यारे स्पर्शेन्द्रियना विषयोमां राग द्वेषणे आत्मा
वर्ततो होय ત્યારે કર્મનું જે આવડું થાય તે સ્પર્શોન્દ્રિય-સંબંધિ
आश्रव गणाय

आम्ल (खाटो)-मधुर-कषायेल (तूरो)-तिक्त एटले (तीखो)-
—અને કટુ (કઢવાં) ए पांच रस रसनेन्द्रियनो विषय છે. ત્યાં અ-
નુકૂલ રસવાળા પદાર્થોપર રાગવાળા અને પ્રતિકૂલ રસવાળા પદાર્થો
પર દ્વેષવાળા થવાથી કર્મનું જે આવડું થાય તે રસનેન્દ્રિયાશ્રવ-
गणाय,

सुगंध અને दुर्गंध ए घ्राणेन्द्रियनो विषय છે, ત્યાં સુગંધી પદાર્થો
તેલ ફુલેલ અત્તર વગેરે પામીને રાગવાળો અને વિષ્ટાદિ દુર્ગંધવાળા
પદાર્થ પામીને આત્મા દ્વેષવાળો થવાથી કર્મનું જે આવડું થાય તે
घ्राणेन्द्रियाश्रव गणाय

रक्त (लाल)-पीत (पीलों)-ज्व (घोळो)-लीलो- અને
કાળો ए पांच वर्ण (रूप तथा आकार) ए चक्षु इन्द्रियनो वि-
षय છે, ત્યાં મનોહર રંગ રૂપ ને આકારવાળા પદાર્થો પર રાગભાવ અને
અમનોહર રંગ રૂપ ને આકાર વાળા પદાર્થોપર દ્વેષ ભાવ થવાથી જે
કર્મનું આવડું થાય તે चक्षुरिन्द्रियाश्रव गणाय, માટે જ નાટક-

खेल-तमासा जोवाथी कर्मबंध थाय छे;

सचित्त शब्द-अचित्त शब्द-अने मिश्र शब्द ए-त्रण प्रकारनो शब्द श्रोत्रेन्द्रियनो विषय छे त्यां जीवनु गान तान वगेरे सचित्त शब्द फोनोग्राफ वगेरेना अवाज अचित्त शब्द अने मृदंगादिजनो शब्द ते जीवप्रयत्नमिश्रित होवाथी मिश्रशब्द कहेवाय, ए-त्रण प्रकारना मनोहर शब्दो उपर राग अने-अमनोहर शब्दो उपर द्वेषभाव थवाथी कर्मनु जे आगमन थाय ते श्रोत्रेन्द्रियाश्रव गणाय

ए प्रमाणे ५ इन्द्रियोना २३ विषयो प्रशस्तभावे सेवाता होय तो पुण्य (शुभाश्रव) अने अप्रशस्तभावे सेवाता होय तो पाप (अशुभाश्रव) होय छे; जेम के देवगुरुने स्पर्श करी राजी यता देवगुरुना चरणामृतनु पान करता, भगवाननु रूप-प्रतिमा-आंगी वगेरे जोइने राजी यता अने भगवानना गुणग्राम-स्तवन स्वाध्यायादि सांभळी राजी यता अनुक्रमे पांचे इन्द्रियोद्वारा शुभाश्रव थाय ते प्रशस्त भावे कहेवाय, अने स्त्री-पुत्रादिकने प्रेमथी स्पर्श करता देहपुष्टिने माटे मनोहर रसवती (भोजन) जमता इत्यादि रीते अप्रशस्त भावे पांच इन्द्रियोना विषय सेवनथी अनुक्रमे पांचे इन्द्रियोद्वारा पाप-अशुभाश्रव-थाय.

ए-पांच इन्द्रियना अनुकूल अने प्रतिकूल विषयो प्राप्त यता विचार करे के हे आत्मा ! आ, सर्व पुद्गलनो स्वभाव छे तो तहारे एमां राजी थवाथी अथवा नाराज थवाथी शुं लाभ छे ! इत्यादि भावनापूर्वक जो-राजी-पण न थाय-अने नाराज-पण न थाय-तो ते जीवने पांच इन्द्रियो संबंधि कर्मनु आवहुं थाय नहिं पण कर्मनु रोकणज थाय.

॥ ४ कषाय ॥

क्रोध-मान-माया-ने लोभ ए चार कषाय छे, त्यां क्रोध एटले

શુક્ષ્મો-સ્વેદ-અને ર્ષા, માન ઇટલે મદ અથવા અહંકાર અથવા અ-
ભિમાન, માયા ઇટલે કપટ, અને લોભ ઇટલે તૃષ્ણા અથવા અધિકની
ઈચ્છા. ૧ ચાર કષાયમાં—ક્રોધ અને માન દ્વેષ કહેવાય છે, અને
માયા તથા લોભ રાગમાં ગણાય છે, પુનઃ કેટલાક આચાર્ય ફક્ત
ક્રોધનેજ દ્વેષમાં ગણી શેષ ત્રણને રાગમાં ગણે છે, અહિં ચાર કષાય ગ્રહણ
કર્યા છે, તો પણ અનંતાનુબંધિ-અપ્રત્યાખ્યાની-પ્રત્યાખ્યાની
અને સંજ્વલન ઇનાજ દરેકના મેદ હોવાથી ૧૬ કષાય ગણવા તથા
૧૬ અનંતાનુબંધી વગેરે મેદ પણ સ્વજાતીય ૪-૪-મેદવાળા હોવાથી
૬૪ કષાય પણ ગણાય ૧ પ્રમાણે ૧૬ પ્રકારનો ક્રોધ-૧૬ પ્રકારનું
માન-૧૬ પ્રકારની માયા-અને ૧૬ પ્રકારનો લોભ થાય છે, તેમાં
૧૬ પ્રકારનો ક્રોધ નીચે પ્રમાણે ગણવો,

૧ અનં ◦ અનં ◦ ક્રોધ	૯ અનં ◦ પ્રત્યા ◦ ક્રોધ
૨ અપ્ર ◦ અનં ◦ ક્રોધ	૧૦ અપ્ર ◦ પ્રત્યા ◦ ક્રોધ
૩ પ્રત્યા ◦ અનં ◦ ક્રોધ	૧૧ પ્રત્યા ◦ પ્રત્યા ◦ ક્રોધ
૪ સંજ્વ ◦ અનં ◦ ક્રોધ	૧૨ સંજ્વ ◦ પ્રત્યા ◦ ક્રોધ
૫ અનં ◦ અપ્ર ◦ ક્રોધ	૧૩ અનં ◦ સંજ્વ ◦ ક્રોધ
૬ અપ્ર ◦ અપ્ર ◦ ક્રોધ	૧૪ અપ્ર ◦ સંજ્વ ◦ ક્રોધ
૭ પ્રત્યા ◦ અપ્ર ◦ ક્રોધ	૧૫ પ્રત્યા ◦ સંજ્વ ◦ ક્રોધ
૮ સંજ્વ ◦ અપ્ર ◦ ક્રોધ	૧૬ સંજ્વ ◦ સંજ્વ ◦ ક્રોધ

જે અનંતાનુબંધિ ક્રોધ પોતાના સ્વરૂપવાળો (હ્રસ્વ) હોય તે
અનં ◦ અનં ◦ ક્રોધ કહેવાય. જે અનંતાનુ ◦ ક્રોધ અપ્રત્યા ◦ સરસ્વો
(કંઈક મંદ) હોય તે અપ્ર ◦ અનં ◦ ક્રોધ કહેવાય, જે અનં ◦
ક્રોધ પ્રત્યા ◦ સરસ્વો (વધારે મંદ) હોય તે પ્રત્યા ◦ અનં ◦ ક્રોધ
અને જે અનંતાનુબંધી ક્રોધ સંજ્વલન સરસ્વો (અત્યંત મંદ) હોય તે
સંજ્વ ◦ અનં ◦ ક્રોધ કહેવાય. ઇત્યાદિ શેષ મેદનો અર્થ સ્વચ્છિદ્ર

विचारवो. ए प्रमाणे जेम क्रोध १६ प्रकारनो कखो तेम मान माया अने लोभना १६-१६ प्रकार पण जाणी लेवा. ए सर्व ६४ भेद ते ४ कषायमां अंतर्गत ग्रहण करवा.

ए चारे कषाय प्रशस्त भावे वर्तता होयतो शुभाश्रव, अप्रशस्तभावे वर्तता होय तो अशुभाश्रव. अने न वर्तता होय तो संवर याय छे. जेमके देव-गुरु चतुर्विध मंघ-अने शासननो विध्वंसकरनार-पर जे क्रोध थाय अथवा उ-मार्गे चालता'शिष्यने सन्मार्गे चलाववा माटे क्रोध करवो पडे ते प्रशस्तक्रोध अने पोताना कुटुंब वगेरेने अने संसारवर्धक साधनोने विध्वंस करनार पर जे क्रोध थाय ते अप्रशस्त

१. अहिं पोताना पुत्रादिकने भविष्यमां सारो ससार निभाव-नार थाय एही इच्छाप शिक्षण आपवामां अशुभाश्रव जाणवो, अने कइक बोध थायतो आ संसारजालथी छूटे प्वा लक्षविदुथी जे धर्ममार्गनुं शिक्षण आपवामाटे ताडना तर्जनादिमां क्रोध करवो पडे ते शुभाश्रव जाणवो. तेमज ससारत्यागी गुरुमहो राज पण जो पोतानी चाकरी करावधाना हेतुथी शिष्यने संसारमांथी खटपट करी काढे तो पोताने माटे अशुभाश्रव छे, अने प्रपंच करी निकलनार आत्मार्थी भद्रक शिष्यने शुभाश्रव छे. माटे कोइपण कषाय जो स्वार्थबुद्धिप थाय तो ते अप्रशस्तकषाय गणाय अने आत्मधर्मनी उन्नतिमाटे अथवा शासननी उन्नति माटे थाय तो प्रशस्तकषाय गणाय, पण जो संसार उन्नतिनुं लक्ष्यविदु होय अथवा स्वार्थपरायणता होयतो अशुभाश्रव ज जाणवो.

पुन. आ चालु प्रकरणमां वस्तुस्थिति दर्शावी छे. माटे कोइ ए पम न जाणवुं के प्रशस्त कषायनो प्रयत्न करवो. कारणके मोक्षमार्ग तो प्रशस्त वा अप्रशस्त कषाय टाळवाथी ज छे, परन्तु संसारमां जीवोने जे अप्र० कषाय वर्ती रह्यो छे, तेमांथी दूर थवा माटे तथा अमुक गुणस्थाननी हृदे न पहुँच्यो होय त्यां-सुधी प्रशस्तनी जरूर छे, अने तयारवाद तेपण टाळवानुं लक्ष्यविदु राखवानुं होय छे.

ક્રોધ કહેવાય. હું અથવા મારું કુટુંબ શ્રેષ્ઠ છે, ઇત્યાદિ વિચાર અપ્રા-
માન અને પોતાના દેવ ગુરુ ધર્મની શ્રેષ્ઠતાનું જે માન આવે તે પ્રશ-
સ્ત માન. સંસારની વૃદ્ધિમાટે (દ્રવ્ય-કુટુંબાદિકની વૃદ્ધિમાટે) જે
પ્રપંચ રચવા તે અપ્રામાયા અને અનેક ઉપાય કરવા છતાં કુટુંબ
સંસારમાં રોકી રાખે તો તેમાંથી છૂટી સંસાર ત્યાગ કરવામાટે જે
પ્રપંચ રચવા પડે તે ઇત્યાદિ મોક્ષાભિમુખીપણે જે પ્રપંચ રચાય તે
પ્રશસ્તમાયા, તથા ધન કુટુંબ વગેરે અધિક અધિક મેલવવાની ઇચ્છા
તે અપ્રામાભ અને જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રાદિ ધર્મમાટે જે અધિક અધિક
લોભ તે પ્રશાં લોભ એ પ્રમાણે પ્રશસ્ત અથવા અપ્રશસ્ત ભાવ મોક્ષ
માર્ગ તરફ દૃષ્ટિ રાખી વિચારવા, નહિતર આ વિચારમાં શીઘ્ર સં-
સારવૃદ્ધિનો પ્રસંગ આવશે

॥ ૫ અવ્રત ॥

પ્રમાદના યોગથી જીવોના દ્રવ્ય પ્રાણનો જે વિનાશ કરવો
અર્થાત્ જીવહિંસા કરવી તે 'પ્રાણાનિપાત નામનુ પ્હેલું અવ્રત છે,
[જોકે હાલતાં ચાલતાં ઉઠતાં બેસતાં ઇત્યાદિ દરેક ક્રિયા કરતાં બા-
દર જીવોની [સૂક્ષ્મની હિંસા થતી નથી] હિંસા થાય છે, પરંતુ તે
જીવોને પ્રમાદથી પટલે પોતાની સ્વાર્થવૃત્તિ માટે મારવાની બુદ્ધિ
પૂર્વક હણવામાં આવ્યા હોય તો જરૂર જીવહિંસા કરી કહેવાય
પરંતુ આત્મામાં દયાપરિણામ વર્તતો હોય અને તે દયાપરિણામથી
જયણાદિક અનેક ઉપાયે જીવહિંસા ટાળવાનો ઉદ્યમ થતો હોય
તેમ છતાં પણ મોક્ષાભિમુખી ક્રિયાઓમાં જે પ્રાસંગિક જીવહિંસા
થાય છે તેનું હિંસારૂપ ફલ નહિં હોવાથી તે હિંસા પણ અહિંસા જ
જાણવી,

૧ પ્રાણ—દ્રવ્યપ્રાણના અનિપાત, શ્રી તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં
“ પ્રમત્તયોગાત્ પ્રાણવ્યપરોપણં હિંસા ” એમ કહેલું છે. અને
મોક્ષાભિમુખી ક્રિયા પ્રમત્તયોગ નથી માટે તે ક્રિયાઓમાં બની
પ્રાસંગિકાહિંસા સંસારવૃદ્ધિમાં હેતુરૂપ નથી.

સ્વાર્થને અંગે અથવા પરના અહિત માટે જે સત્ય અથવા અસત્ય ચોલવું તે વન્ને મૃષાવાદ નામે વીજું અવ્રત છે, (અહિં અગ્નિય અને અહિત વચન વન્ને મૃષાવાદ છે. માટે ચોરને ચોર કહેવો તથા શિકારીએ પૂછતાં દેસેલાં મૃગાદિકનું કહેવું તે પણ મૃષાવાદ જ છે) કારણકે સ્વાર્થને અંગે સંસારમાં સત્ય ચોલતાં પણ અશુભાશ્રય છે.

અદત્ત-કોઈએ નહિં આપેલી ચીજનું આદાન-ગ્રહણ કરવું તે અદત્તાદાન કહેવાય એમાં તે વસ્તુમા માલિકે નહિં આપેલી વસ્તુ સ્વામિઅદત્ત ગણાય જીવે રાજી સુશીથી નહિં આપેલી વસ્તુ જીવ-અદત્ત. ગુરુએ આજ્ઞા નહિં આપેલી વસ્તુ ગુરુઅદત્ત અને તીર્થકરે નિષેધકરેલી વસ્તુ તીર્થકર અદત્ત ગણાય એમાંની કંઈપણ વસ્તુનું ગ્રહણ કરવું તે અદત્તાદાન ગણાય નિષેધ કરેલ વસ્તુને અંગીકાર કરવી વિના પૂછ્યે લેવું, રાજ્ય વગેરેના કાયદાર્થી વિરુદ્ધ વર્તન કરવું इत्यादि सर्वं અદત્તાદાન ગણાય ,

અબ્રહ્મ-દટલે અનાચારનું ચર્મ-સેવન કરવું તે અબ્રહ્મચર્ય મા-મે ચોથું અવ્રત છે, તે ૧૮ પ્રકારનું છે, વૈક્રિય (દેવી) અને ઔદારિક (માનુષી-અને તીર્થચો) એ બે પ્રકારની સ્ત્રી સાથે મન વચન અને કાયાવહે અબ્રહ્મ કરવું-કરાવવું-અને અનુમોદવું એ ત્રણ જોગ અને કરણપૂર્વક ૨×૩×૩×૮ મેદ થાય

તથા ધન ધાન્ય સોનું રૂપું ક્ષેત્ર વાસ્તુ વાસણ દ્વિપદ (દાસ દાસી] અને ચતુષ્પદ (ગાય મેંસ વઢ્ઢ હાથી વગેરે) એ ૯ પ્રકારની વસ્તુઓનો જે સંગ્રહ તે ૯ પ્રકારનો પરિગ્રહ કહેવાય તે પરિગ્રહ ઉપર જે મમત્વભાવ તે પરિગ્રહ નામે પાંચમું અવ્રત કહેવાય એ પાંચ પ્રકારનાં અવ્રતથી શુભાશુભ કર્મનું આવવું થાય છે, એમાં પણ પ્રશસ્તાપ્રશસ્તભાવે શુભાશુભ કર્મનો આશ્રવ સ્વચ્છિદ્રિય વિચારવો, જેમ કે ધન ધાન્યાદિ સંસારવર્ધક વસ્તુઓ પર મમત્વ ભાવથી અશુભાશ્રવ

અને પાટી-પુસ્તક-વગેરે જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રનાં ઉપકરણો ઉપર ધર્મબુદ્ધી-
 ઇજ મમત્વભાવ તે શુભાશ્રવ અને અમમત્વભાવે સંવર ઇત્યાદિ શેષ
 અર્થદીપિકામાંથી જાણવો. વળી હિંસાની વાઘતમાં પણ શાસનદ્રો-
 હી- સંઘ ધર્મ વગેરેને ઉપદ્રવ કરનારનો નિરૂપાયે (વિષ્ણુકમારે ન-
 મુચીનો નાશ કર્યો તેમ) વિનાશ કરવો પડે તો શુભાશ્રવ અને પોતા-
 ને નહતર કરનાર વગેરેનો સ્વાર્થબુદ્ધિ વિનાશ કરવો પડેતે અશુભા
 શ્રવ ગણાય ઇત્યાદિ સૂક્ષ્મબુદ્ધિ વિચારવું.

॥ ૩ યોગ ॥

મનઃ પર્યાપ્તિ નામકર્મના ઉદયથી કાયયોગવડે મનોયોગ્ય વ-
 ર્ગના લઈ મનપણે 'પરિણમાવી અવલંબીને વિસર્જન કરવાનો જે વ્યા-
 પાર તે મનોયોગ, તેનાં સત્ય-અસત્ય-મિશ્ર-અને વ્યવહાર
 એ પ્રમાણે ચાર પ્રકાર છે. ત્યાં સત્ને સત્રૂપે અને અસત્ને અસત્રૂપે
 ચિંતવવું તે સત્યમનોયોગ સત્ને અસત્ અને અસત્ને સત્ ચિંતવવું તે
 અસત્યમનોયોગ તથા મિશ્રપણે ચિંતવવું તે મિશ્રમનોયોગ અને જેમાં
 સત્ય પણ નહિ અને અસત્યપણ નહિ એવું ચિંતવવું તે જેમકે હે દેવ-
 દત્ત ! ઘટ લાવ, તુ જા, ઇત્યાદિ આજ્ઞાવાચક-પ્રશ્નવાચક-સંકેતવા-
 ચક વગેરે આવોતું ચિંતવવું તે વ્યવહારમનોયોગ ૧૨ પ્રકારનો ગ્ર-
 ન્થાન્તરથી જાણવો (અહિં સત્ ને સત્રૂપે એટલે જે પદાર્થ જેવારૂપે છે,
 તેને તેવા રૂપે ચિંતવવો એમ જાણવું). એ સર્વ પ્રકારનો મનોયોગ
 જો પ્રશસ્તભાવે સરાગપણે વર્તતો હોયતો શુભાશ્રવ, અને અપ્રશસ્ત
 ભાવે વર્તતો હોયતો શુભાશ્રવ ગણાય,

૧ અહિં મનોવર્ગના પ્રહણ કરવાને સમયે કાયયોગ અને
 શેષપરિણમાવવા અને અવલંબવાના ઘણા પૂરતો મનોયોગ છે,

भाषापर्याप्तिनामकर्मणा उदयथी काययोगवहे भाषायोग्यवर्गणा ग्रहण करी भाषापणे परिणमावी अवलंबीने विसर्जन करवानो जे व्यापार ते वचनयोग पण उपर मुजब चार प्रकारनो छे, परन्तु “चिन्तवतुं” ए शब्दने बदले “बोलवुं” अथवा “कहेवुं” एटलो तफावत जाणवो. ए चारे प्रकारना प्रशस्तवचनयोगथी शुभाश्रव अने अप्रश० वचनयोगे अशुभाश्रव थाय,

औदारिकादि काययोग ७ प्रकारे छे. ते आ प्रमाणे—औदा० शरीरद्वारा जीवोनो जे व्यापार ते औदारिक काय योग शरीरपर्याप्ति समाप्त थया बाद संपूर्ण भवसुधी चालु रहे छे, पण ते संबंधि आश्रव वारंवार अन्तर्मु० सुधीज होय-छे, कारणके त्रण योगमां थी कोइपण एक योग अन्तर्मु० थी वधु वखत टकी शके नहिं पण परावृत्ति थया करे. ते आगळ कहेवासे तथा तैजसकर्मण शरीरसहित औदा० शरीरनो जे व्यापार ते औदारिकमिश्र काययोग भवान्तरे उत्पन्न थया बाद बीजा समयथी शरीरपर्याप्तो थाय त्यां सुधी होय. अने सर्वज्ञने समुद्रघात वखते बीजे छठे अने सातमे समये होय त्यां सर्वज्ञना औदा० मिश्रयोग वखते शुभाश्रव ज होय. शेष जीवोना औदा० मिश्रयोगमां शुभ अने अशुभ आश्रव होय. तथा वै० शरीरद्वारा जे आत्मानो व्यापार ते वैक्रियकाययोग पण वै० शरीरपर्याप्ति थया बाद संपूर्ण भव सुधी होय अने उत्तरवै०मां ते देह टके त्यां सुधी होय, तथा मूलवैक्रियनी अपेक्षाए तैजसकर्मण सहित वै० शरीरनो जे व्यापार अने उत्तरवैक्रियनी अपेक्षाए औदा० शरीर सहित वै० शरीरनो व्यापार ते वैक्रियमिश्र काययोग तथा आहारक शरीरनो व्यापार ते आहारककाययोग अने औदा० शरीर सहित आहा० शरीरनो जे व्यापार ते आहा० मिश्रकाययोग कहेवाय. ए वन्ने मिश्रयोग उत्तर शरीरनो प्रारंभ करती वखते अने संहार करती वखते

અન્તર્મુઁ સુધો હોય. તેમજ આહાઁ યોગ પળ આહાઁ શરીરપર્યા-
પ્તિ પૂર્ણ થયા બાદ અન્તર્મુઁ સુધીજ હોય. તથા જીવને પરમવર્મા
વક્ત્રગતિજ જતાં ૧-૨-૩ સમય સુધી અને શ્રી સર્વજ્ઞને સમુદ્-
ઘાત વચ્ચે ત્રીજે-ચોથે-ને ૬ મે સમયે તૈજસત્કાર્મણ કાયયોગ
હોય, એ સિવાયના બીજા વચ્ચેનાં સર્વથા ન હોય તેમ નહિ પણ
ગૌણભાવે હોવાથી એની મુખ્યતા ન ગણાય. એ સાતે કાયયોગથી
જીવ શુભાશુભ આશ્રવ પ્રાપ્ત કરે છે. એમાંનો કોઈપણ યોગ જઘ-
ન્યથી ૧ સમય રહ્યા બાદ બીજે સમયે બીજો યોગ પ્રવર્તે છે જેમકે
મનોયોગ બદલાઈને વચનયોગ પ્રવર્તે છે. અને વધુમાં વધુ અન્તર્મુઁ
સુધી ૧ યોગ રહી શકે છે માટે એક યોગ સંબન્ધિ આશ્રવ પળ જ-
ઘન્યથી ૧ સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુઁ સુધી હોય,

એ પ્રમાણે इन्द्रियादि ૧૭ મેંદે અસંયમ પળ ગણાય છે, હવે શેષ
૨૬ ક્રિયાઓનાં નામ આગળની ગાથાઓમાં દર્શાવાય છે.

અવતરણ—પૂર્વ ગાથામાં જે ૨૬ ક્રિયાઓ આશ્રવતત્ત્વ-
માં ગણાવી તે ક્રિયા કઈ કઈ ? તે ગણાવે છે,

॥ મૂળગાથા ૨૨ મી. ॥

કાઈચ અહિગરણિયા, પાડસિયા પરિતાવળી કિરિયા
પાળાઈવાયારંભિય, પરિગ્ગહિયા માયવત્તીયા ॥૨૨॥

॥ સંસ્કૃતાનુવાદઃ ॥

કાયિકચધિકરણિકી, પ્રાદ્વેષિકી પારિતાપનિકી ક્રિયાઃ
પ્રાણાતિપાતિકચારંભિકી, પારિગ્રહિકી માયાવત્પચિકી ॥૨૨

॥ शब्दार्थः ॥

काइअ-कायिकी क्रिया.

अहिगरणीया-अधिकरणिकी
क्रिया.

पाउसिया-प्राद्वेषिकी क्रिया.

पारितावणी-पारितापनिकी
क्रिया

किरिया-क्रिया.

पाणाइवाय-प्राणातिपातिकी
क्रिया

आरंभिय-आरंभिकी क्रिया.

परिगहिया-पारिग्रहिकी क्रिया.

मायवत्तीय-माया प्रत्ययिकी क्रिया

शाब्दार्थः—कायिकी, अधिकरणिकी, प्राद्वेषिकी, पारिताप-
निकी प्राणातिपातिकी, आरंभिकी, पारिग्रहिकी, अने मायाप्र-
त्ययिकी क्रिया (९ ८ क्रिया आ गाथाમાં कही છે.)

विस्तरार्थः—जे व्यापारवडे आत्मा शुभाशुभकर्म प्राप्त क-
रे ते व्यापार नामनुं क्रिया कहेवाय तेमां आत्मानो व्यापार क-
पाय रहित पणे होय तो असांपराधिकी क्रिया, अने सकपाय
पणे होय तो (संपराय एटले कपाय ए अर्थथी) सांपरायिकी
क्रिया कहेवाय. त्यां असांपरा० क्रिया एक ईर्ष्यापथिकी नामे
छे. अने सांपरा० क्रिया २४ प्रकारनी छे. ए प्रमाणे सर्वम-
ली २५ क्रियाओनु स्वरूप कहेवाय छे.

१ 'कायिकी क्रिया—कायाना व्यापारथी उत्पन्न थयेली ते
कायिकी क्रिया वे प्रकारनी छे, त्यां मिथ्यादृष्टि अथवा सम्यग्दृष्टि
अविरतिवन्तजीवनी उठउं-वेसवुं-मूकवुं-उपाढवुं चालवुं सवुं इत्यादि-
क कर्मबन्धना कारणवाली जे सावद्यक्रिया ते अनुपरत कायिकी
क्रिया कहेवाय. (अहि अनुपरत-अविरतिवन्त). अने अशुभ

१ अहिथी सयं क्रियाओनु स्वरूप पन्नवणाजी-ठाणांग-
जी-अने विचारसार—तथा नवतत्त्व भाष्यमांथी तारवणी क-
रीने संक्षेपथी लखेलुं छे, माटे विस्तरार्थी पन्नवणाजीथी
तेनुं स्वरूप जाणवुं, पुन पन्नवणाजीमां १० क्रियाओ प्रथमनीज
वर्णवेली छे अने नवतत्त्वभाष्यमां सर्व वर्णवेली छे,

યોગવાળા જીવોને ઇન્દ્રિયના ઇષ્ટ વિષયો પ્રાપ્ત થયે રતિ અને અ-
નિષ્ટ વિષયોની પ્રાપ્તિથી અરતિ પામવા રૂપ ઇન્દ્રિય સંવન્ધિ ક્રિ-
યા, તથા અનિન્દ્રિય સંવન્ધિ તે અશ્રુમપનના સંકલ્પદ્વારા પોષ
માર્ગ તરફ દુર્વ્યવસ્થિત એવા પ્રમત્તમુનિની કાયક્રિયા એ વસ્તુને
દુષ્પ્રયુક્ત કાયક્રિયા કહેવાય. આ કાયિકી ક્રિયા કપાયોદય-
વાળા સર્વ કાયયોગી જીવોને હોય, એમાં પ્હેલી કાયક્રિયા અવિ-
રત સુધીના જીવોને અને વીજી અનુરયોગી મુનિને પણ હોય.

૨ અધિકરણિકી ક્રિયા:—જેના વહે આત્મા નરકાદિગ-
તિનો અધિકારી થાય તે અધિક૦ ક્રિયા બે પ્રકારની છે, ત્યાં
પ્રથમ બનાવી રાखेલા, સ્વદ્ગાદિકનાં અંગને પરસ્પર જોડી તૈયાર
કરવું તે સંયોજનાધિક૦, અને શરૂથી નવાંજ સ્વદ્ગ વગેરે અ-
ધિકરણ કે જેના વહે જીવનો ઘાત થાય તેવાં બનાવવાં તે નિવ-
ર્તનાધિક૦ ક્રિયા કહેવાય. અહિં અધિકરણ એટલે જીવઘાત થા-
ય તેવું આચરણ અથવા સ્વદ્ગાદિ શસ્ત્ર જાળવવાં. આ ક્રિયા વાદર-
કપાયોદયી જીવને હોય (માટે ૧ મા ગુ. સુધી). અહિં પોનાનો
દેહ પણ અધિકરણ છે.

૩ પ્રાદેષિકી ક્રિયા:—ઉત્કૃષ્ટ ક્રોધાદિ દ્વેષ કરવાથી ઉ-
ત્પન્ન થયેલી તે પ્રાદે.૦ ક્રિયા બે પ્રકારની છે. ત્યાં જીવ ઉપર દ્વે-

૧ વિચારસાર ગ્રંથમાં ૧૦ મા ગુણ સુધી ૫ ક્રિયા ગણી
છે, પરન્તુ ઠોળાંગજી તથા પન્નવળાજીમાં ૬ઠા ગુણ સ્થાન સુધી
કહેલી છે માટે ૫ અનુસારે લેવા છે.

૨ ઔદા.૦ વગેરે પાંચે શરીરને મૂલથી બનાવવાં તે અથ-
વા સ્વદ્ગાદિ શસ્ત્રોને મૂલથી નવાં બનાવવાં તે મૂલગુણનિવર્તન
ક્રિયા, હાથપગ વગેરે અવયવો રચવા અથવા તે સ્વદ્ગાદિ શ-
સ્ત્રોને પાણી પાવું ઉજ્જ્વલ કરવું ધાર કાઢવી, અને તેનાં અંગ
બનાવવાં તે ઉત્તરગુણનિવર્તન ક્રિયા એમ પન્ન.૦ તથા નવ.૧૦
મા.૦ માં કહ્યું છે,

५-मत्सर राखवाथी जीवप्राद्वेषिकी, अने पोताने पीडा करता एवा कांटा-पत्थर वगैरे अजीव पदार्थ उपर द्वेष थाय ते अजीवप्राद्वे० क्रिया कहेवाय, आ क्रिया 'कोध कषायोदयी जीवने होय. (माटे ९ मा गु० सुधी.)

४ पारितापनिकी क्रिया—परिताप एटले ताडना तर्जनादिकयी संताप उपजाववो ते पारिता० क्रिया वे प्रकारनी छे. त्यां स्त्री पुत्रादिकना वियोगे पोताने हाथे पोतानी देहने माथुं फोडवादिके करीने अथवा बीजानी देहने परिताप-संताप उपजावनां स्वहस्त पारिता०, अने तेवी रीते बीजाने हाथे करावतां परहस्तपारिता०, *क्रिया कहेवाय आ क्रिया बादर कषायोदयी जीवने होय माटे नवमा गुण० सुधी होय.

६ प्राणातिपातिकी क्रिया—अपवर्तनीय आयुष्यवाळा जीवना प्राणनो अतिपात-विनाश करवाथी उत्पन्न थयेली ते प्रा-

१ पन्नवणाजीमां चारे कषाय रागद्वेषरूपे गणेल्ल छे ते अपेक्षाय चारे कषायोदयी जीवने पण ए क्रिया गणी शक्याय. (इति विचारसारः)

नवतत्त्वभाष्यमां आ प्रमाणे छे के—स्त्री पुत्रादिकना वियोगथी पीडा पामेल्लो जीव पोताने हाथे अथवा परने हाथे पोतानी छाती कूटे माथु कूटे तो स्वपारितापनिकी अने पुत्रशिष्यादिकने ताडना तर्जना करे ते परपारितापनिकी क्रिया कहेवाय

२ नवतत्त्वभाष्यमां आ प्रमाणे छे के—पर्वतना शिखरपरथी पडवुं, पाणी अथवा अग्निमां झपापात करवो अथवा शस्त्र मारवादिकवडे पोताने हाथे अथवा परने हाथे पोताना प्राण गुमाववा ते स्वप्राणातिपातिकी अने मोह लोभ के क्रोधना आवेशवाळाए पोताने हाथे अथवा परने हाथे बीजाना प्राण लेवा ते परप्राणातिपातिकी,

तथा पन्नवणाजीमां आ क्रिया अपवर्तनीय आयुष्यवाळा जीवपर लागु पडे. एम कह्यु छे, केमके अनपवर्तनीय आयुष्यवाळाना प्राण आपणाथी गुमावाय नहिं,

ળાતિ૦ ક્રિયા પણ પૂર્વોક્ત પ્રકારે સ્વહસ્તિકી અને પરહસ્તિકી એમ બે પ્રકારે છે. આ પ્રાણાનિ૦ ક્રિયા અસંયત (અવિરત) જીવોને હોય છે માટે ૫ મા ગુણ૦ સુધી છે. આ ક્રિયા ફળેલો જીવ મરણ પામે તો જ લાગે અન્યથા નહિ.

૬ આરંભિકો—આરંભ (કોઈક કાર્ય કરવાની પ્રવૃત્તિ) થી ઉત્પન્ન થયેલી તે આરંભિકી ક્રિયા બે પ્રકારની છે ત્યાં જીવનો ઘાત કરવારૂપ કાર્ય પ્રવૃત્તિવાળી જે ક્રિયા તે જીવ આરંભિકી, અને ચિત્ર-અથવા કોરળી વગેરેથી વનાવેલા જીવોને ઘાત કરવારૂપ પ્રવૃત્તિ તે અજીવ આરંભિકી. આ ક્રિયા મર્વ પ્રમાણ-યોગી જીવોને હોય છે માટે ૬ ઠા ગુણ૦ સુધી છે

૭ પારિગ્રહિકી ક્રિયા—પરિગ્રહ (ધનધાન્યાદિકનો સંગ્રહ વા મમત્વભાવ) થી ઉત્પન્ન થયેલી તે પારિગ્ર૦ ક્રિયા બે પ્રકારની છે. ત્યાં ધાન્ય-દોર-દાસ-દાસી વગેરે જીવના સંગ્રહથી જીવ પારિગ્ર૦, અને આભૂષણ-વસ્ત્ર ઇત્યાદિ અજીવના સંગ્રહથી અજીવપારિગ્ર૦ કહેવાય, આ ક્રિયા પરિગ્રહના અત્યાગી જીવોને હોય છે, માટે ૫ મા ગુણ૦ સુધી છે,

૮ માયાપ્રત્યયિકી ક્રિયા—માયા ઇટલે છઠ્ઠ પ્રપંચથી ઉત્પન્ન થયેલી તે માયા પ્ર૦ ક્રિયા બે પ્રકારની છે, ત્યાં અંતરંગમાં દુષ્ટ ભાવ હોય છતાં બહારથી શુદ્ધભાવ દર્શાવવો. એ પ્રમાણે પોતાનો ભાવ વિપરીત પણે દેખાડવો તે આત્મભાવવંચનમાયા પ્ર૦, અને વ્રોજાની જૂઠી સાક્ષી પૂરવી, સ્વોદો લેલ લલ્લી આપવો ઇત્યાદિ પરમાવવંચન માયાપ્ર૦ ક્રિયા કહેવાય શ્રી પન્નવળા-જીમાં પણ આ ક્રિયાને માત્ર ૭ મા ગુણ૦ સુધીજ કહી છે,

૧ માયા મોહનીયના ઉદયનો અપેક્ષાથી તો ૫ ૯ મા ગુણ૦ સુધી સંભવે. પરંતુ અહિં માયા પ્રપંચનો પ્રવૃત્તિ રૂપ ક્રિયા ન જોઈ છે નાદે. તેથી પ્રવૃત્તિ તો ૭મા ગુણ૦ સુધીજ પન્નવળાજી માં સંઘાદિકના કારણથી કહેલી છે અને ૮-૯મે ગુણસ્થાને માયા ઉદયરૂપે હોય પણ પ્રવૃત્તિ રૂપ ન હોય

અવતરણ— આ ગાથામાં મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયિકી વગેરે ૮ ક્રિયાઓ કહેવાય છે.

॥ મૂળગાથા ૨૩ મી ॥

મિચ્છાદંસણવત્તી, અપચ્ચક્ખાણી યંદિઠ્ઠિ પુઠ્ઠિ ય ।

પાહુચ્ચિય સામંતો—વણીઅ નેસંત્થિ સાહસ્તી ॥ ૨૩॥

॥ સંસ્કૃતાનુવાદઃ ॥

મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયિકી અપ્રત્યાખ્યાનિકી ચ દૃષ્ટિકી સ્પૃષ્ટિકી ચ પ્રાતિત્યકી સામંતોપનિપાતિકી નૈશસ્લિકી સ્વાહસ્તિકી ૨૩

॥ શબ્દાર્થઃ ॥

મિચ્છાદંસણવત્તી—મિથ્યાદર્શન
પ્રત્યયિકી ક્રિયા
અપચ્ચક્ખાણી -અપ્રત્યાખ્યાનિ
કી ક્રિયા

ય—અને

દિઠ્ઠી—દૃષ્ટિકી ક્રિયા

પુઠ્ઠી—સ્પૃષ્ટિકી ક્રિયા (યા પૃષ્ટિકી)

પાહુચ્ચિય—પ્રાતિત્યકી ક્રિયા

સામંતોવણીઅ—સામંતોપનિપા-

તિકી ક્રિયા

નેસંત્થિ નૈશસ્લિકી (અથવા—
નૈસૃષ્ટિકી)

સાહસ્તી—સ્વાહસ્તિકી ક્રિયા.

ગાથાર્થઃ— મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયિકી, અપ્રત્યાખ્યાનિકી, દૃષ્ટિકી, સ્પૃષ્ટિકી, પ્રાતિત્યકી, સામંતોપનિપાતિકી, નૈશસ્લિકી (અથવા નૈસૃષ્ટિકી) અને સ્વાહસ્તિકી ક્રિયા.

વિસ્તરાર્થઃ—

૧ મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયિકી ક્રિયા—જગતમાં જે પદાર્થો જે રૂપે વિદ્યમાન છે તે પદાર્થોને તેવારૂપે ન માનતાં વિપરીત રૂપે માને તે મિથ્યાદ૦ પ્ર૦ ક્રિયાં તે પ્રકારની છે, ત્યાં સત્ પદાર્થોને સત્ માને પણ તે સત્ પદાર્થના કેટલાક ગુણપર્યાયને વિપરીતપણે માને.

જેપ્રકે કેટલાએક દર્શનવાળા આત્મા દેહવ્યાપી છે તોપણ એમ માને છે કે આત્મા અંગુઠાની પર્વરેલાપ્રમાણ વ્યાપ્ત છે, અથવા એક તન્દુલ માત્ર જેટલો છે એ પ્રમાણે ન્યૂનપણે માને છે, અને કેટલાએક દર્શનવાળા આત્મા સર્વવ્યાપી છે, ૫૦૦ ધનુષ્ય જેટલો છે इत्यादि અધિકપણે માને તે ઝનાતિરિક્ત મિથ્યાદ૦ પ્ર૦ ક્રિયા. અને જેઓ આત્મા છે જ નહિં इत्यादि મૂઝથી વિચ્છેદ માને તે તદ્વ્યતિરિક્ત મિથ્યા દ૦ પ્ર૦ ક્રિયા કહેવાય. આ ક્રિયા સમ્ય૦ મોહ સિવાય દર્શન છક્કના ઉદયથી હોય માટે ત્રીજા ગુણસ્થાન સુધી છે.

૧૦ અપ્રત્યાઘ્યાનિકી ક્રિયા— જે પદાર્થના ઉપયોગના જ્યાં સુધી ત્યાગ નથી કર્યો ત્યાં સુધી જે અત્યાગવૃત્તિ સંબંધિ કર્મ પ્રાપ્ત થાય છે તે અપ્રત્યા૦ ક્રિયા બે પ્રકારની છે. ત્યાં સજીવવસ્તુઓનો ત્યાગ ન કરે તે જીવઅપ્રત્યા૦. અને અજીવ વસ્તુઓનો ત્યાગ ન હોયતો અજીવ અપ્રત્યા૦ ક્રિયા કહેવાય. પરમ્ભવમાં જે જે કલેવરો છોડ્યાં છે અને જે જે શસ્ત્રાદિ જીવોપઘાતનાં સાધનો નૈયાર કર્યાં છે તે તે કલેવરો અને શસ્ત્રાદિ નિમિત્તથી જે જે હિંસાદિ થાય છે તે તે સર્વ કર્મનો આશ્રવ જીવને આ ભવમાં પળ લાગુ પડે છે માટે ધર્મમાર્ગના જાળનાર જીવોએ પૂર્વભવોમાં કરેલાં સાધનો સંબંધિ આવતા આશ્રવનો ત્યાગ કરવો તેજ શ્રેયસ્કર છે, વળી જે જે चीजો આપણા ઉપભોગમાં સ્વપ્ને પળ આવતી નથી તેવી તેવી અપ્રાપ્ય चीजોનો પણ જ્યાં સુધી ત્યાગ નથી કર્યો ત્યાં સુધી તત્સંબંધિ કર્મબંધ આત્માને નિરન્તર વર્તી રહ્યો છે. માટે તેવી અપ્રાપ્ય चीजોનો પણ ત્યાગ કરવો શ્રેયસ્કર છે. આ ક્રિયા અવિરતિવંત જીવોનેજ હોવાથી ચોથા ગુણ૦ સુધી હોય છે.

૧૧ દૃષ્ટિકી ક્રિયા— જીવ અથવા અજીવને રાગાદિકથી દેશતાં જે ક્રિયા લાગે તે અનુક્રમે જીવદૃષ્ટિકી અને અજીવ દ૦

क्रिया एम बे प्रकारे जाणवी. आ क्रिया सकषायी चक्षुरिन्द्रियवाळा जीवोने होय छे मटे १० मा गुण० सुधी छे.

१२ स्पृष्टिकीक्रिया— जीव अथवा अजीवने रागादिके स्पर्श करवो ते जीवस्पृष्टिकी अने अजीवस्पृष्टिकी ए प्रमाणे बे प्रकारनी छे. स्त्री वगेरेने रागथी आर्लिगन करतां आ वस्तु घणीज सुंवाळी छे आ वस्तु घणीज कोमळ छे ए प्रमाणे रागभावथी स्त्री अश्व तथा बीजी कोइ अजीववस्तुने पंपाळतां— हाथ फेरवतां ऐ क्रिया संवंधि आश्रव आवेछे. अहिं स्पृष्टिकीने बदले पृष्टिकी क्रिया पण जीव अजीवने (वा जीवअजीवसंवंधि) रागद्वेषथी पूछतां बे प्रकारनी गणेली छे. आ क्रिया सरागी जीवने होवाथी १०मा गुण० सुधी छे.

१३ प्रातित्यकी क्रिया— अन्यने आश्रयि जे कर्मबंध अथवा रागद्वेष उत्पन्न थाय ते प्रातित्यकी क्रिया बे प्रकारनी छे. त्यां अन्यजीवना निमित्तथी आपणने रागद्वेष थाय तो जीवप्रातित्यकी अने (स्तंभादिकमां शीर्ष अफळातां) स्तंभादि अजीव पदार्थना निमित्ते जे रागद्वेष उपजे ते अजीवप्रातित्यकी क्रिया गणाय.

१४ सामंतोपनिपातिकी क्रिया— समंतात्—चारे बाजुथी उपनिपात एटले लोकनुं आवो वुं थाय अर्थात् जेनावडे सर्वबाजुथी लोक आवी भेगा थाय तेवी क्रिया ते सामंतोप०क्रिया बे प्रकारनी छे. त्यां कोइ सारो सांड—आखलो—वा बळद वा हस्ति इत्यादिक लावेल होयतो तेने घणा लोको जीवा आवतां सारो होय ने प्रशंसा करे तो तेनो मालीक खुश थाय, अने कोइ

१ नवतत्त्वभाष्यमां “ पूर्वता पापमां उपादान कारण रूप अधिकरणने आश्रयि उत्पन्न थयेली क्रिया ते प्रातित्यकी ” एम कहयुं छे.

સ્વોઢ સ્વાંપણ કાઢે તો દ્વેષવાળો થાય ઇત્યાદિક રીતે જીવ સંવંધિ લોકનું મલ્લું થતાં પોતાને રાગદ્વેષ થવાથી જીવસામંતોપ૦ ક્રિયા અને તેવીજ રીતે અજીવ પદાર્થને જોવા મળેલા લોકોથી રાગદ્વેષ થતાં અજીવ સામંતોપ૦ ક્રિયા લાગે. નાટક હાથ કરનાર— સ્વેચ્છ તમાશા ચનાવનાર —કૌતુક દેસાહનાર ઇત્યાદિકને મુખ્ય-ત્વે આ ક્રિયા સંવંધિ આશ્રવ ગણાય. આ ક્રિયા આરંભાદિકના અત્યાગી જીવોને હોય છે માટે પાંચમા ગુણ૦ સુધી છે.

૧૫ નૈસૃષ્ટિકી ક્રિયા— નિસર્જન કરવું પટલે કાઢવું અથવા પેંકવું અથવા ત્યાગ કરવું તેનાથી ઉત્પન્નથયેલી ક્રિયા તે બે પ્રકારની છે. ત્યાં યન્ત્રાદિવહે કુવાદિકમાંથી પાણી કાઢી સ્વા-લી કરવું તે જીવ નૈસૃષ્ટિકી. અને ઘનુષ્યમાંથી વાળનું જે પેંકવું તે ઇત્યાદિ અજીવ નૈસૃષ્ટ૦ ક્રિયા ગણાય. અથવા ગુરુ વગેરેને એ ક્રિયા આ પ્રમાણે— શિષ્ય અથવા પુત્રને (સુપાત્ર હોય છતાં) કાઢી મૂકતાં જીવ નૈસૃષ્ટ૦ અને એષગીય (નિર્દોષ) માનપાણી નો રત્ના કરતાં અજીવ નૈસૃષ્ટ૦ ક્રિયા જાગવો. આ ક્રિયા પણ પૂર્વવત્ પાંચમા ગુણ૦ સુધી કહી છે.

૧૬- સ્વાહસ્તિકી ક્રિયા— પોતાને હાથેજ જીવનો ધાનાદિ કરવો તે સ્વાહ૦ ક્રિયા બે પ્રકારે છે. ત્યાં પોતાના હા-થમાં ગ્રહણ કરેલા જીવ પદાર્થવહે જીવને હળે તે અથવા પોતાને હાથેજ જીવને હળે તે એમ બન્ને પ્રકારે જીવસ્વાહસ્તિકી, અને પોતાના હાથમાં રહેલા સ્વડ્ગાદિ અજીવ પદાર્થવહે જીવને હળે તે અથવા પોતાને હાથેજ અજીવને હળે તે એમ બન્ને પ્રકારે અજીવ-સ્વાહ૦ ક્રિયા ગણાય, આ ક્રિયા પણ પૂર્વવત્ ૬ મા ગુણ૦ સુધી છે.

૧ ઘણા કાલથી પ્રવર્તેલા પરોપદેશિત પાપ કાર્યમાં આવથી જે અનુજ્ઞા (અનુમતિ) તે નૈસૃષ્ટ૦ (ઇતિ નવતત્ત્વમાધ્યે)

अवतरण— आ गायामां बीजी आज्ञापनिकी वगेरे ९ क्रियाओ कहेवाय छे.

॥ सूळ्ळाथा २४ मी. ॥

आणवणि विआरणिया, अणभोगा अणवकंखपच्चइया
अन्नापओगसमुदा-ण पिज्ज दोसेरियावहिया ॥२४॥

॥ संस्कृतानुवादः ॥

आज्ञापनिकी वैदारणिकी, अनाभोगिक्यनवकांक्षप्रत्ययिकी
अन्य प्रायोगिकी सामुदायिकी प्रेमिकी द्वेषिकीर्यापथिकी ॥

शब्दार्थः

आणवणि-आज्ञापनिकी क्रिया
विआरणिया-वैदारणिकी क्रिया
अणभोगा-अनाभोगिकी क्रिया
अणवकंखपच्चइया-अनवकांक्षा-
प्रत्ययिकी क्रिया
अन्ना-बीजी २१ मी (वगेरे)

पओग-प्रायोगिकी क्रिया
समुदाण-सामुदायिकी क्रिया
पिज्ज-प्रेमिकी क्रिया
दोस द्वेषिकी क्रिया
इरियावहिया-इर्यापथिकी क्रिया

गाथाथः— आज्ञापनिकी, वैदारणिकी, अनाभोगिकी,
अनवकांक्षप्रत्ययिकी, चली बीजी(२१ मी वगेरे)क्रिया सामुदायिकी,
प्रेमिकी, द्वेषिकी, अने इर्यापथिकी क्रिया. (ए सर्वमल्ली २५ क्रिया-
ओथी कर्पनुं आगमन थाय छे.)

विस्तरार्थः—

१७ आज्ञापनिकी क्रिया—जीवने आज्ञा-हुकम फरमाव-
तां जीवआज्ञाप०, अने अजीवने आज्ञा फरमावतां (जाडुगर-
वगेरेने) अजीव आज्ञाप० क्रिया गणाय. अहिं आज्ञा० ने वदले
आनयनिकी क्रिया कहेवाय छे ते पण जीव वा अजीव वस्तुने

અળાવતાં— મંગાવતાં જીવાનયનિકી અને અજીવાનયનિકી એમ બે પ્રકારની છે. આ ક્રિયા પાંચમા ગુણ૦ સુધી કારણ છે. કે આ ક્રિયા જિનાજ્ઞાના ઉલ્લંઘનપૂર્વક પોતાની બુદ્ધિ જીવાદિપદાર્થોને મંગાવવાથી લાગે એમ નવતત્ત્વભાષ્યમાં કહ્યું છે, અને તે ચારિત્રી જીવોને હોતું નથી માટે.

૧૮ વૈદારણિકી ક્રિયા— જીવ અથવા અજીવને વિદારવાથી—ફોડવાથી—ભિન્નકરવાથી ઉત્પન્ન થયેલી ક્રિયા તે જીવ અને અજીવ ના મેદયી બે પ્રકારની છે. અહિં વૈદા૦ ને વદલે વૈતારણિકી ક્રિયા એટલે વિતારણ—ઠગવું તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલી ને પણ જીવાજીવ મેદે બે પ્રકારની છે. જેમકે જીવ સદ્ગુણી હોય તો પણ ઠગવાની બુદ્ધિ દુર્ગુણી કહે, અથવા દુઘાષીયો જેમ એકની કહેલી વાત ત્રીજા અજાણને કંડક અવલી રીતે સમજાવે इत्यादિક તે જીવવૈતા૦, અને અજીવપદાર્થના પણ અછતા ગુણદોષ કહે તે અજીવવૈતા૦ કહેવાય અહિં સામા જીવનું હૃદય મેદાય તેવાં મ્હેનાં મારવાં કલંક ચઢાવવું—સ્વદ્ગતી બે ભાગ કરવા—પરને ફાલ પડે તેવી સ્વોટી સ્વર આપવી इत्यादि કાર્યોથી આ ક્રિયા સંબંધિ આશ્રવ લાગે. આ ક્રિયા ચાદર કષાયોદય સુધી હોવાથી ૯ મા ગુણ૦ સુધી છે.

૧૯ અનામોગિકી ક્રિયા— અનામોગ એટલે ઉપયોગ રહિતપણે જે લેવા—મૂકવાદિકની ક્રિયા કરવી તે બે પ્રકારની છે, ત્યાં ઉપયોગરહિત—પ્રમાર્જનાદિ કર્યા વિના વસ્ત્ર પાત્રાદિ લેવા મૂકવાથી અનાયુક્તાદાન ક્રિયા. અને ઉપયોગ રહિત પ્રમાર્જનાદિ કરી લેવા મૂકવાથી અનાયુક્તપ્રમાર્જના ક્રિયા ગણાય આ ક્રિયા જ્ઞાનાવ૦ ના ઉદયથી સકાયાથી જીવને છે માટે ૧૦ મા ગુણ૦ સુધી હોય છે

૨૦ અનવકાંક્ષાપ્રત્યગ્નિકી ક્રિયા— પોતાના અથવા

परना हितनी आकांक्षा-अपेक्षा रहित जे आलोक अने परलोक विरुद्ध एवुं चोरी परस्त्रीगमनादि आचरण ते स्व अनवकांक्षा अने पर अनवकांक्षा एम बे प्रकारे छे, आ क्रिया वादरकषायो-दयप्रत्ययिक होवाथी ९मा गुण० सुधी छे.

२१ प्रायोगिकी क्रिया — मन वचन अने कायाना शुभा-शुभ व्यापाररूप जे क्रिया ते प्रायो० क्रिया, आ क्रिया शुभाशुभ सावद्य योगवाळाने होवाथी ५ मा गुण० सुधी छे.

२२ समादान क्रिया—जेनाथी विषय समादीयते-ग्रहण कराय ते समादान एटले इन्द्रिय ते संबन्धि देशघातक वा सर्वोप-धानक जे व्यापार ते समादान क्रिया, अर्थात् जेनावडे आठे कर्म स-मुदाय पणे बंधाय तेवा प्रकारनो इन्द्रियनो व्यापार ते समादानक्रिया अथवा सामुदायिकी क्रिया पण कहेवायछे आ क्रिया इन्द्रिय अ-व्रतवाळा जीवोने होवाथी ५ गुण० सुधी होय छे.

२३ प्रेमिकी क्रिया— बीजा उपर प्रेम करवाथी अथवा बी-जाने प्रेम उपजे एवां वचनादिथी जे कर्मबंध थाय ते प्रेमिकी क्रिया. आ क्रिया लोभना उदय रूप होवाथी १०मा गुण० सुधी छे.

२४ द्वेषिकी क्रिया— बीजा जीवने क्रोध अने मानरूप द्वेष उपजे तेवा आचरणथी, उत्पन्न थयेली ते, आ क्रिया वादर कषायोदय-वाळाने होवाथी ९ मा गुण० सुधी छे.

२५ ईर्ष्यापथिकी क्रिया— ईर्ष्या एटले गमनागमनादि काययोग (उपलक्षणथी वचन अने मनोयोग) एज पथ— कर्म आववानो मार्ग तत्संबन्धि जे क्रिया ते ईर्ष्यापथिकी क्रिया. अर्थात् मन वचन कायाना अकाषायिकयोगथी उत्पन्न थयेली क्रिया ते ईर्ष्याप० क्रिया आ क्रिया ११-१२-ने १३ मा गुण०वाळा अकषायी जीवने योगमात्रथीज होय छे आ योगमात्रथी बंधातुं सातावे० कर्म मनोहर वर्णगंधरसस्पर्शवाळं पण अतिरूक्ष होय छे, जेथी प्रथम समये

વંચાય અને શ્રીજે મમયે વેદાય છે અને નિર્જે છે જેથી આંદર્યાપ૦ કર્મની સ્થિતિ માત્ર વે સમયની જ છે અને અકપાયી જીવને એક જ્ઞાતા-વેદનોયન વંચાય છે શ્રીજી કોડ કર્મ વંચાય નહિ આ ક્રિયા વધ્યમાન અને વંચમાન એ વે મેદયી વેગકારનો છે. ત્યાં પ્રથમ સમયે વધ્યમાન અને શ્રીજે સમયે વેગમાન જાણવી. એ પ્રમાણે આશ્રવ તત્ત્વના કહેલા મેદ યગાત્રરા વ્ચા પળ છે કે સ્થૂલ દ્રષ્ટિ પરસ્પર એક સરસી જણાય છે જેમકે ઇન્દ્રિય આશ્રવમાં ચક્ષુઃન્દ્રિય દ્રષ્ટિકી ક્રિયામાં અને સ્પર્શનેન્દ્રિય સ્પૃષ્ટિકી ક્રિયામાં અન્તર્ગત થાય છે. ચારે કપાય પ્રેમ પ્રત્યયિક-દ્વેષપ્રત્યયિક-પ્રાદેશિકી માયાપ્રત્યયિકમાં યથા યોગ્ય અન્તર્ગત થાય છે, તથા પાંચે અત્રત સામાન્યતઃ અપ્રત્યાલ્બાનિકીક્રિયામાં અને વિરોધનઃ ક્ષેત્ર અત્રત પ્રાણાનિપા૦ ક્રિયામાં તથા પાંચમું અત્રત પરિબ્રહ્મિકી ક્રિયામાં સમાય છે, ત્રણે યોગ પ્રાયોગિકી ક્રિયામાં સમાય છે, એ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયાદિ પિંડમેદ સાથે ક્રિયાઓ તે પળ પરસ્પર સરસી જણાય છે જેમકે પ્રાયોગિકી ક્રિયામાં કાયિકી સમાય છે. પ્રાદેશિકી અને દ્વેષપ્રત્યયિકી એક સરસી જેથી છે ક્રિયાદિ રીતે આશ્રવતત્ત્વના ૪૨ મેદ સર્વે પરસ્પર મિત્ર પદ્ધતા નથી એમ સ્થૂલ દ્રષ્ટિએ થાતે છે નોપણ સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિએ વિચારતાં સર્વ મેદમાં ફેરફાર માલુમ પડે છે જેમકે ચક્ષુન્દ્રિયનો આશ્રવ ઇન્દ્રિય નિમિત્તક છે અને દ્રષ્ટિકી ક્રિયાનો આશ્રવ તે ક્રિયા નિમિત્તક છે ક્રિયાદિ પરસ્પર મેદ સૂક્ષ્મ શુભિષ્ટ વિચારવા. (ઇતિ નવતત્ત્વ ૦ બ્રા ૦)

પુનઃ પ્રજ્ઞાનઃ સૂત્રમાં કાયિકી થી અપ્રત્યા૦ ક્રિયાસુધીની ૧૦ ક્રિયાઓ વે શિખામાં (૫-૧૦) વર્ણવેલી છે, અને ટાળાંગજી માં વે વે ક્રિયાઓ જુદી જુદી વર્ણવી છે, પુનઃ ટાળાંગજીમાં એ સર્વે ક્રિયાઓને કર્મપુદ્ગલગ્રહણના કારણની મુલ્યતાએ અજીવક્રિયાઓ કહી છે. અને વિચારસારમાં જોવનાપરિણામના મુલ્યતાએ જીવક્રિયાઓ કહી છે, અને જીવની તત્ત્વશ્રદ્ધાન-મિથ્યાત્વભાવ-મિથ્યભાવ-મમ્યકૃત્ત્વભાવે પરિણતિ તે જીવક્રિયા ગણી છે.

आ प्रमाणे ठाणांगजी प्रज्ञापनाजी—नवनवभाष्य—विचारसार-
प्रकरण इत्यादि ग्रन्थोने आधारे क्रियाओनुं वर्णन कर्युं. आ वेंता-
लोश आश्रवोनुं कर्मवन्धमां हेतुपणुं जाणी जेम वने तेम आश्रवस्था-
नोधी निवर्ती कर्मवन्धनयी अलग यवुं एज शास्त्रबोधनुं फल छे.

॥ आश्रवतत्त्वपरिशिष्टम् ॥

नरकगतिमां ४१—एक ईर्यापथिकी क्रिया विना शेष आश्रवना
४१ भेद नरकगतिमां होय छे. ईर्यापथिकी क्रिया केवल
योगप्रत्ययिक छे, अने ते योग कृपायरहित ११ मा
शुणस्थानथी यथाख्यात चारित्र सद्भावे होय छे, तेवुं
यथाख्यात चारित्र नारकने होय नहिं माटे ईर्यापथिकी
क्रिया संबंधि आश्रव पण न होय जेथी ५ इन्द्रि-
य-४ कृपाय-५ अव्रत-३ योग अने २४ क्रिया ए ४१
आश्रवभेद होय.

तिर्य्यगतिमां ४१—नरकगतिवत्.

देवगतिमां ४१—नरकगतिवत्.

मनुष्यगतिमां ४२—यथाख्यात चारित्र मनुष्यगतिमां होय छे.
माटे ते चारित्रना कारणथी केवल योगप्रत्ययिक ईर्यापथि-
की क्रिया पण होय छे जेथी मनुष्यगतिमां आश्रवना सर्व
भेद ४२ होय.

એકેન્દ્રિયમાં ૩૦—દૃષ્ટિકી ક્રિયા ચક્ષુદર્શનવાળા જીવને હોય, પ્રા-
તીત્યકી, સામંતોપનિપાતિકી, આનયનિકી, અને આજ્ઞા-
પ્રયોગિકી એ ચાર ક્રિયા દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞાવાળા વચન-
યોગીને હોય, અને એકેન્દ્રિય જીવમાં ચક્ષુદર્શન અને વચ-
નયોગનો અભાવ હોવાથી એ પાંચ ક્રિયા અને છઠી રૂપા-
પથિકી ક્રિયા તો પૂર્વોક્ત કારણથી ન હોય માટે ૧૯
ક્રિયા હોય છે, ઇન્દ્રિય આશ્રવમાં ૧ સ્પર્શનેન્દ્રિય સંવંધિ
આશ્રવ છે, કપાય ૪ છે, અને યોગમાં ૧ કાયયોગાશ્રવ
છે, અત્રત ૫ છે માટે સર્વ મળી ૩૦ આશ્રવભેદ હોય છે.

દ્વીન્દ્રિયમાં ૩૨—એકેન્દ્રિયમાં જે ૩૦ આશ્રવભેદ કહ્યા તેમાં ૧ ર-
સનેન્દ્રિય અને ૧ વચનયોગ એ બે અધિક હોવાથી દ્વીન્દ્રિ-
યમાં ૩૨ આશ્રવ હોય છે.

ત્રીન્દ્રિયમાં ૩૩—દ્વીન્દ્રિયના ૩૨ આશ્રવમાં ૧ ઘ્રાણેન્દ્રિયાશ્રવ
અધિક કરતાં ત્રીન્દ્રિયમાં ૩૩ આશ્રવભેદ હોય.

ચતુરિન્દ્રિયમાં ૩૫—ત્રીન્દ્રિયના ૩૩ આશ્રવમાં ૧ ચક્ષુરિન્દ્રિયાશ્રવ,
અને દૃષ્ટિકી ક્રિયા અધિક કરતાં ૩૫ આશ્રવભેદ ચતુ-
રિન્દ્રિયમાં હોય.

પંચેન્દ્રિયમાં ૪૨—પંચેન્દ્રિયમાં ગર્ભજમનુપ્યને સર્વે આશ્રવ ભેદ હોય છે.

પૃથ્વીકાયમાં ૩૦—એકેન્દ્રિયવત્.

અપ્પકાયમાં ૩૦—એકેન્દ્રિયવત્.

તેડકાયમાં ૩૦—એકેન્દ્રિયવત્.

વાયુકાયમાં ૩૦—એકેન્દ્રિયવત્.

વનસ્પતિકાયમાં ૩૦—એકેન્દ્રિયવત્.

ત્રસકાયમાં ૪૨—મનુષ્યગતિવત્.

अथ संवरतस्व

अवतरण—आ गाथामां संवरतस्वना ५७ भेद कहेवाय छे

॥ मूळगाथा २५ मी ॥

समिईगुत्तिपरिसह—जईधम्मो भावणा चरित्ताणि
पणतिदुवीसदसवार - पंचभेएहिं सगवन्ना ॥ २५ ॥

॥ संस्कृतानुवादः ॥

समितिगुप्तिपरिषहयतिधर्माणि भावनाश्चारित्राणि
पंचत्रिंशतिदशदशपञ्चभेदैः सप्तपञ्चाशत् ॥ २५ ॥

शब्दार्थः—

समिड—समिति	ति—त्रणभेद
गुत्ति—गुप्ति	दुवीस—वावीशभेद
परिसह—परिषह	दस—दशभेद
जइधम्मो—यतिधर्म	वार—वारभेद
भावणा—भावना	पंच—पांच
चरित्ताणि—चारित्र	भेएहि—भेदवहे
पण—पांचभेद	सगवन्ना—सत्तावनभेद

गाथार्थः—पांच समिति—त्रण गुप्ति—वावीश परिषह—१० यति-
धर्म—१२ भावना ने पांच चारित्रना भेदवहे संवरतस्वना ५७ भेद छे.

विस्तरार्थः—सम—सम्यक् उपयोगपूर्वक इति—प्रवृत्ति ते
समिति, तथा परि—समन्नात्— सर्ववाजुथी अथवा सर्वप्रकारे

સહ-કષ્ટ સહનકરવું પણ સદોષ આચરણ ન કરવું તે પરિષદ્ .
 તથા યતિ-મોક્ષમાર્ગમાં જે યત્ન-પ્રયત્ન કરે તેવા મુનિઓનો જે ધર્મ-
 તે યતિધર્મ . તથા મોક્ષમાર્ગ તરફ રુચિ વધે તેવું ચિન્તવન તે ભાવના
 અને જ્ય-આઠે કર્મનો સંચય સમૂહ તેને જે રિત્ત-રિક્ત કરે-ખાલી
 કરે તે ચારિત્ર કહેવાય. એ સર્વ નવાં આવતાં કર્મને રોકનાર હોવાથી
 સંવરરૂપ કહેવાય છે . હવે આગળની ગાથાઓમાં તેના ઉત્તરભેદોનું
 સ્વરૂપ કહેવાય છે

અવતરણ-પૂર્વગાથામાં પાંચસમિતિ અને ત્રણગુપ્તિ સામાન્યથી કહી
 તેનાં નામ આ ગાથામાં કહે છે.

મૂળ ગાથા ૨૬ મી

ઈરિયા ભાસેસળાદાણે, ઉચ્ચારે સમિર્દસુ અ
 મળગુપ્તિ વયગુપ્તિ, કાયગુપ્તિ તદ્દેવ ચ ॥ ૨૬॥

॥ સંસ્કૃતાનુવાદઃ ॥

ઈર્યાભાષેષળાદાનાન્યુત્સર્ગઃ સમિતિષુ ચ
 મનોગુપ્તિર્વચ્ચોગુપ્તિઃ કાયગુપ્તિસ્તથૈવ ચ ॥ ૨૬॥

॥ શબ્દાર્થઃ ॥

ઈરિયા-ઈર્યાસમિતિ

ભાસા-ભાષાસમિતિ

પ્રસળા-પ્રપળાસમિતિ

આદાણ-આદાનસમિતિ

ઉચ્ચારે-ઉત્સર્ગસમિતિ

સમિર્દ-સમિતિ (સમ્યક્ પ્રવૃત્તિ)

અ-વળી

મળગુપ્તિ-મનોગુપ્તિ

વયગુપ્તિ-વચનગુપ્તિ

કાયગુપ્તિ-કાયગુપ્તિ

તદ્દેવ-તેમજ

ચ-વળી

ગાથાર્થ:— ઈર્યાસમિતિ-ભાષાસમિતિ-પ્પણાસમિતિ-
આદાનમંડમત્તનિલ્લેવણાસમિતિ- અને ઉત્સર્ગસમિતિ (અથવા
પારિષ્ઠાપનિકાસમિતિ) એ પાંચસમિતિ, તેમજ વઢી મનગુપ્તિ
વચનગુપ્તિ અને કાચગુપ્તિ (એ આઠ પ્રવચનમાતા) તે સંવરતપ્ત્વ છે
(અર્થાત્ એ ૮થી કર્મ રોકાય છે.)

વિસ્તરાર્થ:— સમ્યક્ ઉપયોગપૂર્વક પ્રવૃત્તિ તે સમિતિ, અને
સાવચ્ચયોગથી નિર્વૃત્તિ તે ગુપ્તિ, નવાં આવતાં કર્મોને રોકવામાં
સાધનભૂત છે. તેના ઉત્તરમેદનું સ્વરૂપ કહેવાય છે.

૫ સમિતિ

આગલ યુગમાત્ર (૨૥૥૫) ભૂમિને દૃષ્ટિથી જોતા અને ધીજ-
લીલોતરી-પાણી-તથા ત્રસજીવ વગેરેથી સજીવભૂમિને વર્જતા
માર્ગમાં ચાલવું તે ઈર્યાસામિતિ

જે વચન સત્ય હોય અને કહેવાયોગ્ય હોય, વઢી જે સત્ય અસત્યમિ-
શ્રિત ન હોય, અને જે વૃદ્ધિવડે વિચારેલું હોય, મધુર હોય અલ્પ હોય,
કાર્યપ્રસંગ વાલુજ હોય, ગર્વરહિત હોય, ટુકારાદિતુચ્છતારહિત હોય,
સ્વપરને હિતકારી હોય. મર્મવાલું ન હોય इत्यादि મોક્ષમાર્ગને અનુ-
કૂલ વચન ચોલવું તે ભાષાસામિતિ

મિદ્ધાન્તમાં કહેલી વિધિ પ્રમાણે ૪૨દૂપણરહિત આહારપાણી
અંગીકાર કરવાં તે પ્પણાસમિતિ

પ્રથમ ભૂમિને ચક્ષુવડે જોઈ પ્રમાર્જીને વસ્ત્રપાત્રાદિકને પણ જોઈ પ્ર-
માર્જીને ભૂમિપર મૂકવાં અને લેવાં તે આદાન સમિતિ (આદા-
નમંડમત્તનિલ્લેવણાસમિતિ)

પ્રથમ ભૂમિને ચક્ષુવડે જોઈ પ્રમાર્જીને (નિર્જીવ જગ્યામાં) વઢીનીતિ
(જ્ઞાડો) લઘુનીતિ (પેશાવ) શ્લેષ્મ-શુંક इत्यादि દેહનિર્ગત
અશુચિપદાર્થ તેમજ કોડકવસ્ત્રે વધેલાં આહારપાણી इत्यादि પરઠવે

(ત્યાગે-વિસર્જે) તે ડત્સર્ગસમિતિ (અથવા પારિઘાપનિકા સમિતિ) કહેવાય.

॥ ૩ ગુપ્તિ ॥

મનને સાવચ માર્ગમાંથી રોકી નિરવચ માર્ગમાં જોડવું તે મનોગુપ્તિ ૩ પ્રકારની છે. ત્યાં આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન સંબંધી મનોવ્યાપારનો ત્યાગ કરવો તે અકુશલનિર્વૃત્તિ રૂપ, ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાનમાં મનને પ્રવર્તાવવું તે કુશલપ્રવૃત્તિરૂપ, અને મનોવ્યાપારનો સર્વથા (કેવલિયણામાં યોગનિરોધ વચ્ચે) ત્યાગ કરવો તે યોગનિરોધ રૂપ મનોગુપ્તિ કહેવાય.

તથા વચનનો સાવચ વ્યાપાર રોકી નિરવચ વચન બોલવું તે વચનગુપ્તિ બે પ્રકારની છે. ત્યાં શ્રૂસંજ્ઞા-શિરકંપન-હસ્તચાલન-ઇત્યાદિ સંજ્ઞાઓનો ત્યાગ કરી મૌનપણુ અક્ષીકાર કરવું તે મૌનાવલંબિની અને વાચના-પૃચ્છના-પરિવર્તનાદિ વચ્ચે મુદ્ધપત્તિ રાખીને બોલવું તે વાચનિયમિની, કહેવાય.

શંકા—ભાષાસમિતિ અને વચનગુપ્તિમાં શું તફાવત ?

ઉત્તર—વચનગુપ્તિ તે સર્વથા વચનનિરોધ કરવારૂપ અને નિરવચવચન બોલવારૂપ બે પ્રકારની છે અને ભાષાસમિતિ તો નિરવચ વચન બોલવા રૂપ એકજ પ્રકારની છે એ પ્રમાણે તફાવત છે. (શ્રી નવતત્ત્વાત્રચૂરી.)

કાયપ્રવૃત્તિને સાવચમાર્ગમાંથી રોકી નિરવચમાર્ગમાં જોડવી તે કાયગુપ્તિ બે પ્રકારની છે. ત્યાં ઉપસર્ગાદિ હોતે છતે પળ કાર્યો-ત્સર્ગથી ચલાયમાન ન થવું, અને કેવલિને યોગનિરોધ વચ્ચે શરીર-વ્યાપારનો સર્વથા ત્યાગ થવો તે ચેષ્ઠાનિર્વૃત્તિ રૂપ, અને સિદ્ધાન્તમાં કહેલી વિધિ પ્રમાણે કાયજાનું ચલન—ગમનાગમનાદિ ધાય તે યથાસૂત્રચેષ્ઠાનિયમિની કાયગુપ્તિ કહેવાય.

अवतरण—२५ मी गाथामां परिषह सामान्यथी कहा ते
२२ परिषहनां नाम कहेवाय छे तेमां पण आ गाथामां १४ परि-
षह कहे छे

॥ मूल गाथा २७ मी. ॥

खुहा पिवासा सी उन्हं, दंसा चेलारइत्थिओ ।

चरिया निसिहिया सिज्जा, अक्रोस वह जायणा॥२७॥

॥ संस्कृतानुवादः ॥

श्रुधापिपासाशीतमुष्णं, दंशोऽचेलकोऽरतिः स्त्रियः ।

चर्या नैवेधिकी शय्या, आक्रोशो वधो याचना ॥२७॥

। शब्दार्थः ॥

खुहा—श्रुधापरिषह

पिवासा—पिपासा परिषह

सी—शीत परिषह

उन्हं—उष्ण परिषह

दंस—दंश परिषह

अचेल—अचेलक परिषह (नग्न-
परिषह)

अरड—अरति परिषह

त्थिओ—स्त्री परिषह

चरिया—चर्या परिषह

निसिहिया—नैवेधिकी परिषह

सिज्जा—शय्या परिषह

अक्रोस—आक्रोश परिषह

वह—वध परिषह

जायणा—याचना परिषह

गाथार्थः—श्रुधापरि०—तृषापरि०—शीतपरि०—उष्णपरि०
—दंशपरि०—अचलेकपरि०—अरतिपरि०—स्त्रीपरि०—चर्यापरि०—
नैवेधिकीपरि०—शय्यापरि०—आक्रोशपरि०—वधपरि०—याचनापरि०

विस्तरार्थ—पूर्वगाथामां ५ समिति धने ३ गुप्तिनुं स्वरूप
कहा बाद हवे आ गाथाथी २२ परिषहनुं स्वरूप कहेवाय छे.

શુધાને સહન કરવી પણ સદોષ આહાર ન ગ્રહણ કરવો તે શુધા પરિષદ્. શ્રી ઉત્તરાધ્યયનજીમાં કહ્યું છે કે—“ શરીર શુધાવહે વ્યાપ્ત થયે છતે તપસ્વી અને પરાક્રમી સાધુ ફલાદિક છેદે નહિ, છેદાયે નહિ, રાંધે નહિ, અને રંધાયે પણ નહિ. કાકજ-ખાવનસ્પતિ સરસાં અતિકૃષ્ણ (દુર્બલ) ગાહુ જેઠાદિક થયે છતે, અને શરીરમાં ફક્લી નસો દેખાતીહોય તેવું દુર્બલ શરીર થયેછતે પણ આહાર પાણીનું પરિમાણ જાણનાર મુનિ યનને દિલ્ગીર કર્યા વિના સંયમ માર્ગમાં વિચેરે ”

૧ વૃદ્ધાન્ત—ઉજ્જયિની નગરીમાં દસ્તિમિત્ર નામના ધર્ષિષ્ઠ પોતાની છીના મરણવિયોગથી વૈરાગ્ય પામી પોતાના પુત્ર દસ્તિમૂતિસદ્વિત્ત દીક્ષા અંગીકારકરી, ત્યારવાદ મોજકટ દેશ તરફ વિહાર કરતાં માર્ગમાં મહા અરણ્યની અંદર દસ્તિમિત્ર મુનિને પગમાં પયો કાંટો ઘાગ્યો કે પક પગલું પણ આગલ ચાલવાને અશક્ત થયા. ધીજા મૂતિઓપ ઉપાડીને નગરમાં પહોંચાડવાનું કળા છતાં પણ દસ્તિમિત્રમુનિ પગલું કે મારું મરણ નજીકમાં આવેલું હોયથી હવે હું કોહને શ્રમ આપયા દૃષ્ટતાં નથી માટે આ મર્યકર અરણ્યમાંથી તમો નર્થ કુશલતાપૂર્વક નગરમાં જાઓ અને હું તો અદિજ વેદત્યાગ કરીશ. ત્યારવાદ મુનિઓ વિહાર કરી ગયા, પરંતુ પુત્ર મુનિને પિતા પ્રત્યેનો પ્રેમ છોડી આગલ જવું અશક્ય થઈ પડ્યું, જેથી પિતામુનિ પગલું સમજાવ્યા છતાં પણ પુત્રમુનિ પિતાનો સેવામાં જ રહ્યા. ત્યારવાદ દસ્તિમિત્રમુનિ કાલધર્મે પામ્યા છતાંપણ પુત્રમુનિ મોહથી જીવતાજ જાણે છે. હવે પિતામુનિ કાલધર્મે પામી દેવ થયા ત્યાં અવધિજ્ઞાનથી અરણ્યમાં પડેલું પોતાનું કલેષર અને પુત્ર વન્નેને દેખી તે દેવે કલેષરમાં પ્રવેશ કરી પુત્રને ગોંચરી જયા માટે કહ્યું. પુત્રે કહ્યું કે આ અરણ્યમાં ગોંચરી કોણ આપે ? ત્યારે પિતાદેવે કહ્યું કે વૃક્ષોની આગલ ધર્મલાભ દેવાથી વૃક્ષોની અંદર રહેલા લોક ગોંચરી આપશે. ૫ પ્રમાણે પિતાનું ઘચન અંગીકાર કરી પુત્ર વૃક્ષોની આગલ ધર્મલાભ કહી ડાંચે રહે છે,

तृपाने सम्यक् प्रकारे सहन करवी पण सदोष पाणी न वा-
परवुं ते तृषापारिषह कहेवाय. श्री उत्तरा० मां कहुं छे के “ एका-
न्ते मार्गमां जतो, तृपाथी व्याकुल थयेलो, सुकाइ गयेला मुखवा-
ळो, पण मुनि (पाणी संवंधि शास्त्रोक्त) पर्यादानुं उल्लंघन
न करे ”

त्यारे देवमायाथी वृक्षनी अदरथी नीकलेलो मनुष्यनो अलंकृत
हाथ गोचरी व्होरावे छे. आ प्रमाणे कंइक दिवस व्यतीत थया
वाद पुनः तेज मुनिओ विहार करता आ अरण्यमां आव्या,
अने आ सर्व वनाष देखी आश्चर्य पामी पुत्रने पिता मरण पा-
म्या छे. अने निरंतर सदोष ग्वा देवपिंडनो तु आहार करे
छे प प्रमाणे घणी शिखामण आपवाथी ते पुत्रमुनि पण पुनः
दोषनी आलोचना लइ मुनिओनी साथे रघ्ना. अहिं केटलाएक
आचार्य फळादिक आहार होते छते पण गोचरीनी विधिथी
आहार पाणी लीधां माटे पुत्रे क्षुधापरिषह जीत्यो एम कहे छे
अने केटलाएक कहे छे के वृद्ध पवा पिता मुनिप अतिकष्ट
छतां फलाहारादि नहि करी मरण अंगीकार कर्युं माटे पिता-
मुनिप क्षुधापरिषह जीत्यो एम कहे छे (अपेक्षापूर्वक वन्ने
वात सत्य छे.)

१. दृष्टान्त—उज्जयिनी नगरीमां धनमित्र नामना वणिके
धनशर्मा पुत्र सहित दीक्षा लइ बीजा मुनिओ सहित एलगपुर
तरफ विहार करतां मार्गमां मध्यान्हकाले धनशर्मा बाळमुनि
ग्रीष्मऋतुना मस्त तापथी अत्यंत तृषाकुल थया. जेथी चाल-
वानी शक्ति ओछी थतां वारंवार पाछळ रही जाय छे. धनमित्र
पिता पोताना पुत्रना प्रेमथी समुदायथी पाछळ रही पुत्र
साथे चाले छे त्यारवाद रस्तामां नदी आवतां पुत्रप्रेमथी
कहुं के हे वत्स ! हुं जाणुं छुं के तने तृषा लागी छे छतां मा
री पासे निर्दोष पाणी नहि होवाथी शुं करं ? परन्तु आ नदी-
नुं पाणी पोतानोजीव वचाववाने माटे पी ! कारण के अत्यन्त आप-
दामां बुद्धिमानो पण निषेध करेलु कार्य विना उपाये अंगीकार
करे छे. नीतिशान्त्रमां कहुं छे के “ जो श्रेष्ठक्रिया रक्षण कर-

વાને સર્વથા અસમર્થ હોય તો નિષિદ્ધક્રિયા પળ આચરવી, જૈમ રાજમાર્ગ ઘણા કાવલથી સરાવ થયો હોય તો પંડિતો પળ વીજા અવળા માર્ગે થઈને જાય છે. " વહી આ નદીનું પાણી પીને પછીથી આલોચના લઈ શુદ્ધ થજે. ૫ પ્રમાણે પુત્રને ઉપદેશ દીધા છતાં પણ પુત્ર પાણી પીતો નથી તેથી વાલ્મુનિ મને દેવશે ત્યાંસુધી લજ્જાથી પાણી નહિ પીયે એમ વિચારી પિતામુનિ નદી ઉતરીને શીઘ્ર પુત્ર દેખી ન શકે તેટલે દૂર ચાલી ગયા. હવે અહિં આગલ ચાલવાને અસમર્થ વાલ્મુનિ નદીમાં રહ્યા છતાં વિચારવા લાગ્યા કે આ વચ્ચે હું જલ પીને પશ્ચાત્ ગુરુ પાસે પ્રાયશ્ચિત્ત લઈશ એમ વિચારીને પાણીની અંજલી ભરી પીવામાટે મુખ આગલ આપે છે તેટલીવારમાં અહો જૈનતત્ત્વને જાણનાર હું અપવાદ માર્ગનું આલંબન લઈ અસંખ્યજીવાત્મક એક વિન્દુવાળા પાણીમાં રહેલા અસંખ્ય જીવોને મારા એક જીવ માટે કેમ હળું? इत्यादि भावना भावी अंजलीમાં भरेलું જલ ચતનાપૂર્વક નદીમાં મૂકી દઈ મહાકષ્ટે નદી ઉતરી નદીના કિનારાપર પડ્યા, અને ધર્મેની વૃદ્ધતાપૂર્વક તૃષ્ણાના વ્યાકુલપણથી ઉત્તમ સમાધિય કાલ કરી તે વાલ્મુનિ દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયા ત્યાં અધિજ્ઞાનથી પોતાનો પૂર્વભવ દેખી અને આગલ જઈ વાલ્મુનિની રાહ જોતા ઉભા રહેલા પિતાને દેવવાથી તુર્ત પોતાના મૃતકલેષરમાં પ્રવેશ કરી પિતાની પાસે જઈ પહોંચ્યો અને વળ્ને મુનિ માર્ગમાં સમુદાય ભેગા થઈ ગયા હવે સર્વ મુનિઓ તૃષ્ણાબદે વ્યાકુલ થયેલા જોઈ દેવમુનિય રસ્તામાં ગોકુલ બનાવી દર્શિ છાશ બ્હોરાવી તૃષ્ણારહિત કર્યા ૫ પ્રમાણે માર્ગ મોટો હોવાથી વચ્ચે વચ્ચે ઘણાં ગોકુલ બનાવી મુનિઓની તૃષ્ણા શાન્ત કરી ત્યારવાદ પોતાની માયાજાલ મુનિઓને જળાવવા માટે તે દેવે આગલ જતા મુનિઓનું છેલ્લા ગોકુલને સ્થાને ઉપધિનું ઘીંટણ મુલાવી દીધું તે મુનિ દૂર જઈને પોતાની ઉપધિ સંભારી પાછા વળ્યા ત્યાં ઉપધીનું ઘીંટણ તો દેખ્યું પણ ગોકુલ ન દેખ્યું ત્યાંથી તે ઘીંટણું લઈ સમુદાયમાં આવી મળ્યા અને ઘીંટણું દેખ્યું પણ ગોકુલ નહોતું એમ કહેવાથી સર્વેય અનુમાન કર્યું કે ૫ સર્વ દેવકૃત હોવું જોઈપ તેટલામા તે દેવે પ્રગટ થઈ પિતા સિવાયના મર્થે મુનિને નમસ્કાર કર્યો પિતામુનિને નહિ નમવાનું

शीत (ठंडी) ने सम्यक् प्रकारे सहन करवी पण अग्नि वगेरे सदोषाचरणथी निवारवी नहिं ते शीतपरिसह. कहुं छे के “ रुक्ष शरीरवाळा अने गामे गाम विहार करता मुनिने कोइ वख-
त अत्यन्त शीत लागे तोपण शीतना भयथी स्वाध्यायादि अवसरनुं
उल्लंघन न करे, तथा मारे शीत निवारणकरवानुं मकान विगेरे भाधन
नथी, कांवळ वस्त्र वगेरे नथी, हुं अग्नि ए तापुं इत्यादि दीन चि-
तवन मुनिने करे ”

कारण पृष्ठवाथी देव पीतानो सर्वं घृतांत जणाव्यो, के आ-
पितामुनि ए मने नचिज जळ पीवाती आज्ञा आपवाथी हुं व-
दता करतो नथी, जो ए आज्ञा प्रमाणे घृतीं होत तो दुर्गतिमां
अनेक भव भ्रमण करत. वळी तेज पिता तेज गुरु अने तेज पूज्य
कहेवाय के जे पीताना पुत्रादिने उन्मार्गे न प्रवर्तवे, ए प्रमाणे
देवजी हकीकत नांभळी सर्व मुनिओ आश्रयसहित नगरमां
पहोंच्या अने देव पण पीताने स्थाने गयो.

१ दृष्टान्त—राजगृह्णनगरीमां चार मिश्रवणिकों ए श्रीभद्र-
वाह स्वामी पासे दीक्षा लह उत्तम योग्यता प्राप्त करी
एकाकी विहारप्रतिमा (अभिग्रह) अंगीकार करी ए प्रति-
मांमां एवो अभिग्रह होय छे के विहार अथवा भोजन व्रजे
प्रहरेज थाय अने व्रजो प्रहर पूर्ण थइ चोथा प्रहरना प्रारंभमां
जे ज्यां होय ते मुनि ए त्यांज उभा रही व्रजा ७ प्रहर सुधी
प्रतिमा ए (काउस्मगादि ध्यान विशेषमां) रहेवुं. ए प्रमाणे ते
चारे मुनिओ ए एकाकि विहारकल्प अंगीकारकरी विहार
करता त्यांज राजगृह्णनगरमां पधार्या. ए वखते भरशियाळानी
हंसत क्रतु चाले छे. अत्यंत शीत पडे छे हवे ते चारे मुनि-
ओ वैभारगिरिपर आव्या हता त्यांथी नगरमां व्रजे प्रहरे गो-
चरी करी पुनः वैभारगिरि तरफ जाय छे त्यां एक मुनिने
वैभारगिरिनी गुफाने द्वारे आवतां, व्रजा मुनिने नगरना उद्या-
नमां आवतां, व्रजा मुनिने उद्याननी पासे, अने चोथा

ગરમીને સમ્યક્ પ્રકારે સહન કરવી પણ સદોષ આચરણથી શીતલતા ન સેવવી તે ઉષ્ણપરિપદ્ધ કહેવાય. કહ્યું છે કે “ ગરમ તપીગયેલી પૃથ્વી-રેતી-અને શિલાદિકથી. તૃપાવહે ઉત્પન્ન થયેલા દાહથી, અને સૂર્યનાં કિરણોની ગરમીથી સંતાપ પામેલા મુનિ ચન્દ્ર-ચન્દન-પવન इत्यादिથી મને જ્ઞાતા ક્યારે થશે? એવી ટીનતા ન રાખે. તથા ઉષ્ણતાથી સંતાપ પામેલા મુનિ સ્નાન ન કરે, ગા-ત્ર પર જલ છંદન ન કરે, અને કપડાદિથી વાયુ પણ ને નાખે ”

મુનિને નગરના દરવાજા બહાર આવતાં ત્રીજો પ્રહર સમાપ્ત થવાથી તે મુનિ મહાત્માઓ તે તે સ્થાનેજ કાઠસ્મગ્ધ્યાને ઉભા રહ્યા. ત્યાં ગુફાદારે રહેલા મુનિ પર્વતની અત્યંત ઊંચી લાગવાથી સમાધિપૂર્વક બેઠેલા પ્રહરે કાલધર્મ પામ્યા, ઘીજા મુનિ પર્વતની નીચે ઓછી ઠંડી લાગવાથી ઘીજે પ્રહરે, ત્રીજા મુનિ ત્રીજે પ્રહરે, અને ચોથા મુનિ ચોથે પ્રહરે કાલધર્મ પામ્યા. એ પ્રમાણે જેમ એ વારે મુનિ મહાત્માય શીતપરિપદ્ધ સહન કર્યો તેમ અન્ય મુનિય પણ શીતપરિપદ્ધ સહન કરવો. તેમજ શ્રાવકે પણ યથાયોગ્ય શીતપરિપદ્ધ સહન કરવો.

૧ કુટાન્ત—તગરા નામની નગરીમાં દક્ષ નામે ઘણિક, અને તેની ભત્રા નામે છી છે. તેઓને અતિ કોમલ અંગવાળો અને ભદ્રપરિણામી અરહત્ત્વક નામે નાનો બાલક છે. અર્હેન્મિત્રાચાર્ય પાને ધર્મ-સાંભળી ઘેરાવ્ય પામી તે ઘનંતે નાના બાલક મહિત્ત દીક્ષા અગીકાર કરી. હવે દક્ષમુનિ પોતે મારાં મારાં મિટાવ્ય બહોરી લાઘી પોતાના બાલકમુનિને પોપે છે, પણ તે અરહત્ત્વકને કોઈ દિવસ સ્નેહથી ગોચરીય જણાવેતા નથી. ઘીજા મુનિઓના મનમાં મદ્દજ લાગણી થાય પણ પિતા પુત્રને પોપે તેમાં કોણ કહી શકે ? અથવા કોણ નિપેધ કરી શકે ? હવે ત્રીઘ્મશ્રુતિમાં દક્ષમુનિ કાલધર્મ પામ્યા અને અરહત્ત્વકમુનિ પિતાવિનાના થયા ત્યાં લે ગ્રણ દિવસ સુધી તો પિતાના પીડાયલા અરહત્ત્વક મુનિને ઘીજા મુનિઓય ગોચરી લાઘી આપીને પછી કહ્યું કે હવે

तो तमे पोतेज गोचरीय फरो, कारण के पितानी चेठे हरहमेश कोण गोचरी लावीने आपसे ? दाइया उपर डाम सरखां प वचनो सांभली अत्यंत दिलगिरीपूर्वक अरहन्नक मुनि बीजा मुनिओनी साथे भिक्षा लेखा माटे गया. कोइ पण वखते उपासराथी वहार नहि निकलेला अरहन्नकमुनिने आ प्रीष्मन्नतुना तापमां घेर घेर फरी गोचरी लावधाना परिश्रमथी घणो खेद थयो. पण देतीथी दाइये छे, मस्तक सूर्यथी तपी जाय छे, इत्यादि अनेक वेदनाथी व्याकुल थइ गभराइ गयेला अरहन्नक मुनि बीजा मुनिओथी पाछळ रही कोइक शेठनी हवेली नीचे विसामो लेखा बेठा. ते वखते ते म्हेलनी स्वामिनी छी के जेनो पति प्रथम मरण पाय्यो छे ते आ नवयुधान अने कोमळ अंगवाळा रुपवान मुनिने जोइ कामातुर थइ दासी मौकलीने भिक्षाना भिषथी मुनिने म्हेल उपर पोतानी पासे बोलाव्या. अने अनेक प्रकारना उपायो करी मीठुं मीठुं बोली मुनीने पोताने आधीन कर्या मुनि पण साधुपणाना कष्टी कंटाळेला होवाथी आ छी माथे गृहवास मांडी रखा हवे भिक्षाचर्याय निकलेला नव मुनिओप उपाश्रयमां आवी जूए छे तो अरहन्नक मुनिने देख्या नही तेथी मुनिओप नगरमां सर्व ठेकाणे तपाम करावतां पण अरहन्नकमुनिनो पत्तो लाग्यो नहि, त्यारे अन्ते मुनिओप तेनी माता साध्वीने खबर मौकली के तमारो अरहन्नकमुनि क्यां छे ? ते मवधि अमोष शोध करी छतां खबर मली नथी माटे तमो पण शोध कगवो आ समाचार सांभळतामांज माता साध्वी एकदम स्नेहना वशथी विलाप करती नगरमां हे अरहन्नक ! हे अरहन्नक ! एम वमो पाडती बजारे बजार गलीय गली अने घेरेघेर शोधत्रा निकळी. घणु फरी फरीने ज्यारे ते शेठाणीना म्हेल नीचे आवी त्यारे हे अरहन्नक ! हे अरहन्नक ! एम दूयो पाडती साध्वीनो अने बीजा भेगा थयेला लोकोनो कोळाहळ गवाक्षमां बेठेला अरहन्नके नीचे देख्यो, अने मारी माता मारे माटे आवी दुईशामां आवी पडी छे एम चितवी पुन. बैराग्य उत्पन्न थयो, अने करेला अघोर कर्मनो अति प

હાંસ-મચ્છર-મગતરાં વગેરે ક્ષુદ્ર જનુઓએ ઉપજાવેલી પીઢા સમ્યક્ પ્રકારે સહન કરવી પળ તે જીવોનું અશુભ ન ચિંતવવું તે દંસપરિવહ કહેવાય. કહ્યું છે કે—“ મચ્છરાદિ જનુઓ શરીરનું માંસ-રુધિર શ્વાતા હોય તોપણ ઉદ્વેગ ન કરવો, તેઓને ઉઢાઢવા નહિ, મનથી પળ તેઓના પર દ્વેષ ન લાવવો, અને તેઓને ન હ-ળવા પરન્તુ તે તરફ વેદરંકાર રહેવું ”

શ્વાતાપ કરવા લાગ્યો, અને નીચે ઉતરી માતાને પળે લાગ્યો, માતા પળ અરહન્નકને દેહી તુરત શુદ્ધિમાં આવી અને અનેક પ્રકારની શીલામળ આપી ફરીથી ચારિત્ર અંગિકાર કરાવ્યું. અરહન્નક મુનિએ પળ પુનઃ ચારિત્ર અંગિકાર કરી ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્યવદે ગુરુની આજ્ઞા માગી નગર વહાર ગ્રીષ્મઋતુના સરૂત તાપથી તપેલી ધગધગતી શિલાપર ચારે શરણ લઈ પાદપોષમન અનશન અંગિકાર કર્યું. અને પચ પરમેષ્ટિનું સ્મરણ કરતા અરહન્નકમુનિનું શરીર એક મુહૂર્તમાત્રમાં માલ્લખના પિંડની પેઠે ગલીંગયું. અને કાલ કરી દેવલોકે ગયા. એ પ્રમાણે અન્યમુનિએ પળ ઉષ્ણપરિવહ સહન કરવો

૧ દુષ્ટાન્તઃ—ચંપાનગરીમાં જિતશત્રુરાજાના પુત્ર ધ્રમણભદ્રે શ્રીધર્મઘોષસૂરિ પાસે ચારિત્ર અંગિકાર કરીને ઉત્કૃષ્ટ યોગ્યતા મેલવી ગુરુની આજ્ઞાપૂર્વક એકાકી વિહારપ્રતિમા અંગિકાર કરી. હવે ધ્રમણભદ્રમુનિ વિહાર કરતા શરદઋતુના વસંતમાં કોઈક મહા અટવીની અદર રાત્રે પ્રતિમાએ (કાઉન્ડ્યાને) રહ્યા છે, તે વસંતે સોય સરસા તીક્ષ્ણ મુલ્લવાળા હજારો હાંસ તેમની કૌમલ કાયાને લાગી રુધીર પીવા લાગ્યા, જેથી મુનીની સ્વર્ણ સરસી કાયાપળ લોલંહ સરસી કાઢી પડી ગઈ. ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્યભાવનાવદે તે હાંસને ડાઢ્યા નહિ, અને ચિંતવવા લાગ્યા કે નરકની ઉગ્ર પીઢા આગલ આ હાંસની પીઢા કઈ ગળ-ગ્રીમાં છે ? વઢી જીવ અને શરીર એ વે ભિન્ન છે તો પછી અસ્થિર શરીરમાં મમત્વ ભાવ શાથી ? વઢી જો આ અલ્પકા-

વસ્ત્રનો સર્વથા અભાવ હોતે અથવા તો જીર્ણપ્રાય અને અલ્પ વસ્ત્ર હોતે વસ્ત્ર પ્રાપ્તિનું દીન ચિંતવન ન કરવું તે અચેલક પરિષદ્ કહેવાય (અહિં વેલ પડેલે વસ્ત્ર એવો અર્થ જાણવો,) કહ્યું છે કે— “ અતિજીર્ણ વસ્ત્ર થયાં છે તે ફાટવાથી થોડા દિવસમાં હું વસ્ત્ર વિનાનો થઈશ, અથવા મારાં જીર્ણ વસ્ત્ર દેલીને કોઈ ગૃહસ્થ નવાં વસ્ત્ર આપશે એ પ્રમાણે દીન ચિંતવન ન કરે પણ આ જીર્ણ વસ્ત્ર જો ફાટી જશે તો મને જિનકલ્પી સરખું અચેલકપણું પ્રાપ્ત થશે, અને જો નવાં પ્રાપ્ત થશે તો સ્થવિરકલ્પગત સચેલકપણું પ્રાપ્ત થશે, વન્ને ધર્મને હિતકારી છે એમ જાણી મુનિ દીનતા ન કરે. ”

ઠમાં વિનાશી શરીરવડે જો આ પ્રાણીઓને તૃપ્તિ થતી હોય તો પથી બીજું શું વિશેષ છે? એ પ્રમાણે ઢાંસની અત્યંત પીડાને સહન કરતા શ્રમણભદ્રમુનિએ પ્રાણત્યાગ કર્યો એ પ્રમાણે અન્યમુનિ તથા વ્રતધારી શ્રાવકોએ દંશપરિષદ્ સહન કરવો.

૧ વૃષ્ટાન્તઃ—દશપુરનગરમાં સોમદેવ નામનો બ્રાહ્મણ અને રુદ્રસોમા નામે તેની સ્ત્રી શ્રાવિકા છે, તેમને આર્યરક્ષિત અને ફલ્ગરક્ષિત નામના બે પુત્ર થયા. ત્યાં આર્યરક્ષિત પિતાની પાસે વિદ્યા મળી અધિક અભ્યાસ માટે પાટલીપુત્ર નગરે જઈ વેદ-વેદાંગાદિ ચૌદ વિદ્યાઓ મળી દશપુરનગરે આવ્યો તે વખતે નગરના રાજા અને નગરના લોકોએ પણ ઘણા આહવરથી સામેયુ કરી નગરપ્રવેશ કરાવ્યો. પછી ઘેર આવી પોતાની માતાને નમસ્કાર કરવા ગયો ન્યારે માતા અતિ ઉદાસીન થઈને બેઠેલી છે. પુત્ર કહ્યું હે માતા હું આટલી વિદ્યાઓ મળી રાજા વગેરેનું સન્માન મેલ્લવી મેટણાંની અનર્ગલ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરી છું તારી પાસે નમસ્કાર કરવા આવ્યો છતાં તું ઉદાસી કેમ બની ગઈ છે? માતાએ કહ્યું હે પુત્ર ! તું અનેક વિદ્યાઓ મળ્યો પણ તે સર્વ સન્મારની વૃદ્ધિ કરનારી છે અને તેથી તું પરમવમાં

મહાકષ્ટ પામીશ, એ સંવંધિ વિચાર કરવાથી મને અત્યંત ઉદાસિનતા થઈ છે માટે જો તું એક પણ વિદ્યા પરમવના સુખની અને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની વિદ્યા મળ્યો હોત તો મને ઉદાસિનતા ન હોત. આર્યરક્ષિતે કહ્યું છે માતા તે કઈ વિદ્યા અને કોની પાસે મળે છે કે જેથી મોક્ષનો પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે માતાએ કહ્યું કે જો તારો મારા વચનપર વિશ્વાસ હોય અને તું ભક્તિવાળો હોય તો સ્વર્ગ અને મોક્ષ આપનાર યજ્ઞા દૃષ્ટિવાદનો અભ્યાસ શેલડીની ઘાડીમાં પધારેલા શ્રી તોસલીપુત્રાચાર્ય પાસે કર. પુત્રે વિચાર્યું કે જે શાસ્ત્રો મળવાથી માતાનું મન રીઝતું નથી તેવાં શાસ્ત્રોવહે શુ? એમ વિચારી તુર્ત આજ્ઞા લઈ તોસલીપુત્રાચાર્ય પાસે ચાલ્યો, તેટલામા પ્રભાતકાલે પ્રથમ મળવાને ઉત્સુક યજ્ઞો આર્યરક્ષિતના પિતાનો મિત્ર મેટ તરીકે ૧ સાંઠા આજ્ઞા અને એક સાંઠાનો કકડો લઈ આવી સામે મળ્યો અને મેટ કરી, તે મેટ સ્વીકારી કહ્યું કે આ શેલડી તમો મારી માતાને સોંપજો અને હું કોઈક કાર્યાર્થે બહાર જાઉં છું. તે પિતામિત્રે તે શેલડી તેની માતાને સોંપી સર્વ વિગત કહેવાથી માતાએ વિચાર્યું કે આ શેલડી શકુનમાં સામી મલી છે માટે મારો પુત્ર જરૂર ૧॥ પૂર્વ જેટલી વિદ્યા મળશે. હવે આર્યરક્ષિત તોસલીપુત્રાચાર્ય પાસે જઈ અભ્યાસ કરાવવાની ચિનતિ કરતાં આચાર્યે કહ્યું કે જો દૃષ્ટિવાદ મળવું હોય તો દીક્ષા અંગીકાર કર. ત્યારે આર્યરક્ષિતે કહ્યું કે આપ મને દીક્ષા આપો પણ અહિં નગરના રાજા-પ્રજા સર્વે મારી દીક્ષા તોડાવશે માટે અહિંથી તુર્ત વીજે સ્થાને ચાલ્યાજવું ટીક છે. તોસલીપુત્રાચાર્યે પણ તુર્ત તે આર્યરક્ષિતને સાથે લઈ અન્યત્ર વિદ્યારકરી ત્યાં દીક્ષા આપી શ્રીચીરના શાસનમાં એ પ્રથમ જ શિષ્યચોરી થઈ ત્યારવાદ આર્યરક્ષિતને અગીયારઅંગ અને ૧૨મું દૃષ્ટિવાદ પોતાના અભ્યાસ જેટલું સારી રીતે મળાવ્યું અને આગલ અભ્યાસ કરવા માટે શ્રીવજ્રસ્વામિ પાસે મોકલ્યા ત્યાં જઈ ૧॥ પૂર્વ સંપૂર્ણ અભ્યાસકર્યો આગલ તેટલી બુદ્ધિના અભાવે કંટાળો આવવાથી અને પિતાના ઉપરાડપરી સંવેગા આવવાથી અભ્યાસ ન થયો

हवे अदि आर्यरक्षितना पिताने मयं एमाचार मलता घणा मटेना मोकल्या छतां पण पुत्र नहि आवयाथी फलगुन-
क्षितने नेडया माटे मोकल्यो. श्रीधरस्वामिप शुतोपयोग मकी जाण्युंके हवे आगल अभ्यास नहि करी शके अने अदि पुनः
भावसे पण नहि जेथी मारी यथु यिथा मारी पामिज रही जशे.

हवे आर्यरक्षितने प्रथम त्रिपट मलयुं छे तंआं फलगुन-
मिथनी माथेज विहार करता पीताने नगरे आख्या त्यां आर्य-
रक्षितना उपदेशथी राजा अने नगरजनो पण अनस्य भक्तिवाला
थया. माना रुद्रमांमाप पण पुत्रआचार्यपाने घणा कुटुध नहित
दीक्षा लीथी, अने राजाण, मन्यवत्यवत अङ्गीकार कयुं. पण पुत्री
अने पुत्रयथु घगेरेनी आगल हुं नग्न सरलो (काछडी गोस्या
यिमा छटे पन्ने) केम उभो रहुं ? यथी लज्जाथी मोमदेवे दी-
क्षा लीथी नहि, पण निगन्तर उपामरेज रो छे. आर्यरक्षिता-
चार्य घणा उपदेश दीथो त्यारे मोमदेव पिताने फलु के जो
जनान-पगवगां-छप्री-पीतांवर-अने कमन्डल रागधानी आक्षा आ-
पां तां हु दीक्षा लउ आचार्य पण कोइरीते पिताने मनारथी
नारयानी शुद्धि ते मयं अनुशा आपी दीक्षा अगीकार कगथी.
अने त्यागवाह केटलांक बाळफोने युक्तिथी नमस्कार नहि करतां
मश्करीओ करे अने उपदेश आपे तेथी युक्ति शीमवाही धीरे
धीरे मयं चीजो छोडाथी आगरे पीतांवर गगु ते छोडायवाने
आचार्य युक्ति शोधे छे नेटलामां कोइक मुनि अणमण करी
काळधर्म पाम्या. ते घगते पितामुनिनु पीतांवर छोडायवाने
युक्तिः'रची कथु' के आ मुनिने कांथे धरी लइ जाय तो यणी
निजंगा थाय. ते लाम लेवाने घीजा मयं प्रथम शीमवी गगवेला
मुनिओ अत्यन्त उत्सुकता धरी उठया त्यारे सूरिप कथु के
जो ण निजजंगनो लाम तमो मयं लइ जाओ तो अमारा पिता
घगेरे बन्धुधर्म शु लाम लइ शके ? एम कहेवाथी मोमदेवमुनिप
पुत्रने पृच्छु के, आ मुनिनी देह हुं जाते उपाहीश. त्यारे सूरि-
प कथु के, देहने उचकी लइ जतां भविष्यमां घणो बाळ उपसर्ग

મહાકણ્ઠ પામીશ, ૫ સંવંધિ વિચાર કરવાથી મને અત્યંત ઉદાસિનતા થઈ છે માટે જો તું ૫૬ પળ વિદ્યા પરમવના સુખની અને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની વિદ્યા મળ્યો હોત તો મને ઉદાસિનતા ન હોત. આર્યરક્ષિતે કહ્યું હે માતા તે કહી વિદ્યા અને કોની પાસે મળે છે કે જેથી મોક્ષનો પ્રાપ્તિ થાય. ત્યારે માતાપ કહ્યું કે જો તારો મારા વચનપર વિશ્વાસ હોય અને તું ભક્તિવાળો હોય તો સ્વર્ગ અને મોક્ષ આપનાર ૫૬૫ દૃષ્ટિવાદનો અભ્યાસ શેલડીની ઘાડીમાં પધારેલા શ્રી તોસલીપુત્રાચાર્ય પાસે કર. પુત્રે વિચાર્યું કે જે શાસ્ત્રો મળવાથી માતાનું મન રીક્ષતું નથો તેવાં શાસ્ત્રોવડે શુ? ૫૬૫ વિચારી તુર્ત આજ્ઞા લઈ તોસલીપુત્રાચાર્ય પાસે ચાલ્યો, તેટલામાં પ્રભાતકાળે પ્રથમ મળવાને ઉત્સુક ૫૬૫ આર્યરક્ષિતના પિતાનો મિત્ર મેટ તરીકે ૧ સાંઠા આજ્ઞા અને ૫૬૫ સાંઠાનો કકડો લઈ આવી સામે મળ્યો અને મેટ કરી, તે મેટ સ્વીકારી કહ્યું કે આ શેલડી તમો મારી માતાને સોંપજો અને હું કોઈક કાર્યાર્થે ત્રહાર જાઉં છું. તે પિતામિત્રે તે શેલડી તેની માતાને સોંપી સર્વ વિગત કહેવાથી માતાપ વિચાર્યું કે આ શેલડી શકુનમાં સામી મળી છે માટે મારો પુત્ર જરૂર ૧॥ પૂર્વે જેટલી વિદ્યા મળશે. હવે આર્યરક્ષિત તોસલીપુત્રાચાર્ય પાસે જઈ અભ્યાસ કરાવવાની વિનંતિ કરતાં આચાર્ય કહ્યું કે જો દૃષ્ટિવાદ મળવું હોય તો દીક્ષા અંગીકાર કર. ત્યારે આર્યરક્ષિતે કહ્યું કે આપ મને દીક્ષા આપી ૫૬૫ અર્હિ નગરના રાજા--પ્રજા સર્વે મારી દીક્ષા તોડાવશે માટે અર્હિથી તુર્ત વીજે સ્થાને ચાલ્યાજવું ઠીક છે. તોસલીપુત્રાચાર્ય ૫૬૫ તુર્ત તે આર્યરક્ષિતને સાથે લઈ અન્યત્ર વિહારકરી ત્યાં દીક્ષા આપી શ્રીવીરના શાસનમાં ૫૬૫ પ્રથમ જ શિષ્યચોરી થઈ ત્યારબાદ આર્યરક્ષિતને અગીયારઅગ અને ૧૨મું દૃષ્ટિવાદ પોતાના અભ્યાસ જેટલું સારી રીતે મળાવ્યું અને આગલ અભ્યાસ કરવા માટે શ્રીવજ્રસ્વામિ પાસે મોકલ્યા ત્યાં જઈ ૧॥ પૂર્વ સંપૂર્ણ અભ્યાસકર્મો આગલ તેટલી બુદ્ધિના અભાવે કંટાળો આવવાથી અને પિતાના ઉપરાડપરી સંદેશા આવવાથી અભ્યાસ ન થયો

हवे अहिं आर्यरक्षितना पित्ताने सर्व समाचार मलता घणा संदेशा मोकल्या छतां पण पुत्र नहिं आनवाथी फलशुन-क्षितने नेडवा माटे मोकल्यो. धीषअस्वामिप श्रुतोपयोग मूको जाण्युंके हवे आगल अन्यास नहिं करी शके अने अहिं पुनः आवशे पण नहिं जेथी मारी वधु विद्या मारी पासेज रही जछी.

हवे आर्यरक्षितने प्रथम सूरिपद मलयुं छे तेओ फलशुन-मित्रनी साथेज विहार करता पीताने नगरे आव्या त्यां आर्य-रक्षितना उपदेशथी राजा अने नगरजनो पण अनन्य भक्तिवाला थया. माता रुद्रसोमाप पण पुत्रआचार्यपासे घणा कुटुंब सहित दीक्षा लीधी, अने राजाए सन्यस्तव्रत अंगीकार कयुं, पण पुत्री अने पुत्रवधू वगैरेनी आगल हुं नग्न सरखो (काछडी खोस्या घिना छूटे वस्त्रे) केम उभो रहुं ? पवी लज्जाथी सोमदेवे दीक्षा लीधी नहिं, पण निरन्तर उपासरेज रहे छे. आर्यरक्षिता-चार्ये घणो उपदेश दीधो त्यारे सोमदेव पिताए कहुं के जो जनोड-पगरखां-छत्री-पीतांबर-अने कमण्डल राखवानी आज्ञा आपो तो हु दीक्षा लउ आचार्ये पण कोइरीते पित्ताने सत्तागथी तारवानी बुद्धिप ते सर्व अनुज्ञा आपी दीक्षा अंगीकार करावो. अने त्यारवाद केटलांक वालकोने शुक्तिथी नमस्कार नहिं करतां मश्करीओ करे अने उपदेश आपे तेवी शुक्ति शीखवाडी धीरे धीरे सर्व चीजो छोडावी आखरे पीतांबर रहु ते छोडाववाने आचार्य शुक्ति शोधे छे तेटलामां कोइक मुनि अणसण करी कालधर्म पाम्या. ते वखते पितामुनिनु पीतांबर छोडाववाने शुक्तिःरची कहुं के आ मुनिने कांधे धरी लइ जाय तो घणी निर्जरा थाय. ते लाभ लेवाने बीजा सर्व प्रथम शीखवी राखेला मुनिओ अत्यन्न उत्सुकता धरी उठवा त्यारे सूरिप कहुं के जो ए निर्ज्जरानो लाभ तमो सर्व लइ जाओ तो अमारा पिता वगैरे वन्धुवर्ग शु लाभ लइ शके ? एम कहेवाथी सोमदेवमुनिप पुत्रने पृछ्युं के, आ मुनिनी देह हुं जाते उपाडीश. त्यारे सूरि-प कहुं के, देहने उचकी लइ जनां भविष्यमां घणो वाल उपसर्ग

ચારિત્ર માર્ગમાં વિચરતાં જે અરતિ-અર્થય અથવા અરુચી ઉપજે તેને નિવારવી અર્થાત્ ચારિત્રમાં ધૈર્ય રાખવું ને અરતિપરિપક્વ કરવાય. અરતિ ઉપજ્યા છતાં પણ ચારિત્ર માર્ગનો ત્યાગ ને કરવો,

થશે તે સહન કરવાની જાં શક્તિ હોય તો ઉપાદોં ત્યારે પિતા-મુનીષ ઉપસર્ગ સહનનું પણ કવૃલ કરી મુનિની ટેહ ઉપાડી ગસ્તે ચાલેછે. વીજા પણ અનેક કૃદુલ્યના મુનીઓ અને માધ્યમીઓ તથા શ્રાવક શ્રાવિકાદિ ચાલે છે. તેટલામાં પ્રથમથી શ્રીમદ્ધી-ગાવેલા ચાલકોળ આથી પ્રથમ સોમદેવમુનિનો પ્રથમ કાઠડી કાઢી નાખી, પુન આગલ ચાલનાં. પાટલી કાઢી નાખી અને આગલ ચાલતાં આજુ પીતાચર કાઢી હટ તદ્દત નવન કરી મુ-ક્યા કે પ્કદમ વીજા સાધુઓળ પ્રથમથી લાવેલો ચોલપટ્ટ પ-હેરાથી દીધો. અને ત્યાગપદ્ધો તે ચોલપટ્ટ હંમેશ માટે કાયમ રહ્યો અને તેથી સોમદેવમુનિ અનેલ પરિપક્વ સહનકર્યા લાગ્યા તેમ વીજા મુનિઓળ પણ અચેલ પરિપક્વ સહન કર્યો.

(ખા દ્વિતીય અતિ સંક્ષેપમાં ઉત્તાર્થ દે- માટે ચિન્તનાર્થીળ ઉત્તરાધ્યયનથી જ્ઞાણવું.)

૧ દ્વિતીય-અચલપુર નગરમાં જીતશત્રુ રાજાના યુવરાજ પુત્રે શ્રી ગ્યાચાર્ય પાસે દીક્ષા અગીકાર કરી તે ધવતે ઉજ્જ-યિતીમાં પ્રાર્થરાધ નામના આચાર્ય હતા તેમના કેટલાક શિ-ષ્યો તગરા નગરીમાં અધ્યાસ કર્યા ગયા હતા, હવે ગ્યાચા-ર્યે પણ યુવરાજમુનિ નહિત તગરા નગરીળ આધ્યા, ન્યાં તેઓ આર્થરાધાચાર્યના શિષ્યોને આર્થરાધાચાર્યના કુશલ સમાચાર પૂછતાં તેઓળ કથું કે ઉજ્જયિતીમાં મર્ચંગીતે કુશલતા છે પણ રાજા અને પુરોહિતના વે પુત્રો મુનિઓને વહુ કદર્યના ક-રે છે તે સાંભળી યુવરાજ મુનિષ વિચાર્યું કે, તે રાજપુત્ર મારો મત્રીજો થાય છે, તે સાધુઓને કવર્યના ઉપજાવી દુર્ગતિમાં ન જાય તો ઠીક પમ વિચારી શુરની આજ્ઞાપૂર્વક યુવરાજ મુનિ ઉજ્જયિનિમાં આવીને રાજપુત્રને વેગ ગોચરી ગયા તે ધવતે 'રા-

जपुत्र अने पुरोहितपुत्रे कष्टुं के हे साधु ! तुं नाटक करी जाणे छे के नहिं ? युवराज मुनिप कष्टुं के हुं नाटक सारी रीते करूं छुं पण तमो मृदंग ताल बजाओ, ते सांभळी ते बन्ने मृदंगादि बगाडवा लाग्या, अने युवराज मुनि नृत्य करे छे तेद-
लासां नृत्यना ठेका साथे मृदंगादिनो ताल नहिं मलवाथी युवराजपिण कष्टुं के -हे भीलडा सरखा ! मूर्खना शिरोमणि ! तमो नृत्य नाथे चार्जित्र बराबर केम बगाडता नथी ? ते सां-
भळीने फीधातुर थयेला बन्ने पुत्रो मुनिने मारवा आव्या, तेवाज मुनिप ते पुत्रोने कूटी कूटीने हाडकाना सांधा उतारी नाख्या जेथी बन्ने कुमारो अत्यन्त रडवा लाग्या अने मुनि तुरत ब-
हार निकळी पोताने स्थाने आव्या, आ घातनी राजाने खबर पडतां अनेक उपाये पण हाडसंधिओ ठेकाणे न आववाथी तेज मुनिमी पासे आधी करगरीने विनंति करतां मुनिप ब-
णो ठपको आपो कष्टुं के महा उद्धत प कुमारो जो चारित्र अगीकार करे तो बन्नेने साजा करूं अन्यथा नहिं. निरुपाये राजाण कबूल करवाथी मुनिप प्रथम लोच कर्या बाद हाडनी संधिओ ठेकाणे लावी साजा करी दीक्षा आपी, त्यां राजपुत्र तो सारी रीते चारित्र पाळे छे. अने पुरोहित पुत्र तो आ मु-
निप मने बळान्कारे दीक्षा आपी इत्यादि विचारथो अरति —उद्वेगपूर्वक अनादर पणे चारित्र पाळे छे. तेथी राजपुत्र ब-
चमां केदलाक देवादि उत्तम भव करी मोक्षे गयो अने पुरो-
हित पुत्र घणीवार दुर्गतिमां रखडी अर्हदत्तना भवमां राजपुत्र-
ना जीवे बोध आपवाथी अरतिपरिपह सहन करी चारित्र पाळ्युं जेथी सदगति पाम्यो, प बन्नेना भवनी विस्तार उत्त-
राध्ययनथी जाणवो.

સ્ત્રીય વિષયેચ્છા પૂર્ણ કરવાને માટે કરેલા ઉપસર્ગ (-ઉપદ્રવ સમ્યક્પ્રકારે સહન કરવા પળ લેશમાત્ર વિકાર થવા દેવો નહિં અને સ્ત્રીને આધીન થવું નહિં તે સ્ત્રી પરિપક્વ કહેવાય.

ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરવો પણ એક સ્થાને નિયતવાસ કરી રહેવું નહિં તે ચર્યાપરિપક્વ કહેવાય. કશું છે કે—“શૃદ્ધસ્માદિકની સાથે રાગનો પ્રતિબંધ રાખ્યા વિના મુનિ ગ્રામાનુગ્રામ જિનાત્તા પ્ર માણે વિચરે.”

૧ વૃદ્ધાન્તઃ—પાટલીપુત્ર નગરમાં નન્દરાજાના શકડાલ નામે મન્ત્રીનાં પુત્ર સ્થૂલિભદ્ર પ્રથમ ૧૨ વર્ષ સુધી કોશા નામની વેદ્યાને ત્યાં અનેક મોજ શોખ ભોગવી પોતાના પિતાનું રાજાને હાથે દુર્મૃત્યુ થયેલું જાણી વૈરાગ્ય પામી શ્રી સંમૂતિસૂરિ પાસે દીક્ષા લઈ તેજ કોશા વેદ્યાને ઘેર ગુરુની આજ્ઞા લઈ જલદરસ ભોજન કરતા ચિત્રશાલામાં ચોમાસુ રહેવા આન્યા તે વચ્ચે પહેલાંની પ્રીતિ સંભારી અનેક રીતે સ્થૂલિભદ્રમુનિને હાથ ભાવ વિકારાદિથી લોભાવ્યા છતાં પણ મહા નિર્ધિકારી મુનિએ ચોમાસાને અન્તે કાઉસ્તગ્ગ પારી કોશાને ઉપદેશ આપી શ્રાવિકા બનાવી અને રાજા મોકલે તે પુરુષ સિવાય અન્ય પુરુષને અજ્ઞીકાર ન કરવો હત્યાદિ યથા યોગ્ય વ્રત ઉચ્ચરાવ્યાં. જેથી ગુરુએ પણ સર્વ મુનિઓની આગલ દુષ્કર-કાર દુષ્કરકાર પમ વૈચાર કહી ઘોળાવ્યા એ પ્રમાણે સ્ત્રીપરિપક્વને સમ્યક્ પ્રકારે સહન કરવો.

૨ વૃદ્ધાન્તઃ—કૌલકિર નગરમાં સંગમ નામના આચાર્ય અત્યન્ત વૃદ્ધ થયા છતાં પણ એકજ ઉપાધ્યયમાં નવ ભાગ કલ્પીને નવકલ્પ વિહારની વિધિ સાચવતા હતા (હત્યાદિ અહિં મલેલા કુશિષ્યનુ વૃદ્ધાન્ત ઉત્તરાઠમાંથી જાણવું) તે પ્રમાણે અન્ય મુનિયોએ પણ વ્રતતા પ્રયન્તે નવકલ્પી વિહારની વિધિ સાચવવી

श्मशान- शून्यगृह-वृक्षनी नीचे-इत्यादि स्थाने दुष्टवेष्टा रहित वेसे छातां पोते डरे नहिं, तेम धीजाने डरावे पण नहिं ते नैवेधिकी परिपह कहेवाय

उंची-नीची एवी प्रतिकूल शय्या मळतां उद्वेग न करवो ते शय्यापरिषद् कहेवाय. कळुं छे के—“ अनुकूल शय्या (--वसति--स्थान अथवा शयन) मळतां हर्ष न करे, अने प्रतिकूल शय्या मळतां उद्वेग न करे के अहो ! हुं केतुं सुन्दर स्थान पाम्यो छुं ? अथवा मने सारी शय्या पण प्राप्त न थइ ? इत्यादि हर्ष विपाद न करे ”

१ वृष्टान्तः—गजपुर नगरना कुशवत्तपुत्र नामे शाहुकार पुत्रे दीक्षा लइ पफाकी विहारप्रतिमा अङ्गीकार करी साकेतपुरनी पासे काउस्मग्ग ध्याने उभा रखा ते दरस्यानमां केटलाक गोवाळोनां ढोर कोइ चोर लइ गया, ते गोवाळ चोरने देखता देखता मुनि पासे आधी चोर देख्या छे के नहिं ? एम पृच्छतां कांडपण उत्तर नहिं मळवाथी अन्यस्त क्रोधवाळा थइ लीली माटीथी मुनीना मस्तकपर पाळ बांधी तेमां अग्नि नाखवाथी मुनिनु मस्तक नळगी उठथुं अने गोवाळ नासी गया मुनिण समता राखी अग्निनु कण्ठ सहन कर्युं, अने थोडीघारमां मुनि फाल करी परलोक पाम्या. ए प्रमाणे अन्य मुनिओए पण नैवेधिकी परि० (स्थान परिषद्) सहन करवो.

२ वृष्टान्तः—कौशम्बी नगरीना यज्ञवत्त विप्रना सोमवत्त अने सोमदेव नामना वे पुत्रो दीक्षा अङ्गीकार करी विहार करी गया. घणे दिवसे कुटुंबीओने मळवानी इच्छाथी कौशम्बीय आवतां ते आना मातपिता अवन्तीमां जइने रखा छे पवीखवर मळतां ते वे मुनिओ पण अवन्तिमां आख्या, ते देशमां केटलापक ब्राह्मणाने पण दारु पीवानो रिवाज हतो तेथी त्यां

વચનથી અથવા કાયાથી કરેલી તાઢના તર્જના સમ્યક્ પ્રકારે સહન કરવી પણ તેનું અશુભ ન ચિંતવવું તે આક્રોશપરિ-
પદ્ધતિ કહેવાય. કહ્યું છે કે—“બીજો કોઈ મુનિને આક્રોશ કરે તો
મુનિ તેનાપર સામો આક્રોશ ન કરવો કારણ તેથી મુનિ પણ અ-
જ્ઞાની સરખો થાય છે. માટે પોતે આક્રોશ ન કરે.”

જ્યોતિષ આલેખા મુનિઓને બીજી વસ્તુમાં મદિરા મેલવીને (કો-
ઈક આચાર્ય કહે છે એકલી મદિરા જ) બ્રાહ્મણનો જીવોપ જ્યોતિષો.
અજાણપણે આ બે મુનિય તેનો આહાર કર્યા બાદ વચ્ચે વચ્ચે-
રે આવવાથી મદિરા પ્રાપ્ત થયેલી જાણી અતિપચ્ચાતાપ કરી
વિચાર્યું કે આહારના અર્થને કોઈક વસ્તુ આવી અયોગ્ય આહાર-
રપણ વાપરવી પડે માટે મૂલથી આહારનો જ ત્યાગ કરવો એમ
ધારી નદીને કાંઠે પડેલા સૂકા કાષ્ઠ ઉપર બંને મુનિય પાદો-
પગમન અણસણ અગીકાર કર્યું ત્યાં અકાલે પણ મેઘવૃષ્ટિ
થવાથી નદીમાં પુર આવતાં મુનિ મહિત તે સૂકું કાષ્ઠ પણ
નદીમાં તળાણ છતાં મુનિ ઉતર્યા નહિ. અન્તે તે કાષ્ઠ તળાણને
સમુદ્રમાં આવ્યું, ત્યાં જલચર જીવોપ કરેલી અનેક પીઢા સહન
કરી ધીરતા વાળા બંને મુનિ કાલ કરી ગયા. જેમ આ બે મુનિઓ
સૂકાકાષ્ઠ જેવી શય્યા સહન કરી તેમ અન્ય મુનિઓ પણ
શય્યાપરિપદ્ધતિ મહન કરવો.

૧ વૃષ્ટાન્તઃ—કોઈક નગરમાં મહા તપસ્વી મુનિના તપથી
આકર્ષાયેલી કોઈક દેવી તે મુનિને નિગ્નતર નમસ્કાર કરવા
આવતી અને કહેતો કે હે પૂજ્ય ! મારા સરહું કોઈ કાર્ય
હોય તો ફરમાવો પરન્તુ નિસ્પૃહો મુનિને શું કાર્ય હોય ? એક
વ્યવસ્થા કોઈક વિપ્રનું દુર્વચન માંભલીને ક્રોધવાળા થયેલા તે
મુનિ તે વિપ્રની સાથે શુદ્ધકરવા લાગ્યા પણ તપપદે દુર્વચનથી
વેદવાળા મુનિને લટપુટ પદા બ્રાહ્મણે મુઠી મારતાં જમીન
પર પાડી નાખ્યા. અને ઉપરથી પણ ઘણી તાઢના તર્જના કરી

पोतानो वध करे तो पण सम्यक् प्रकारे सहन करवो पण वध करनारजुं अशुभ लेश मात्र पण न चिंतवु ते वधपरिषद् कहवाय.

ते विप्र नासीगयो मुनि पण महाफुटे उडीने स्वस्थाने आव्या हवे रात्रीना वखतमां आवेली ते देवीप नमस्कार करी शाता पूछी, परन्तु मुनिप धर्मलाभ पण न आप्यो. त्याचे देवीप अत्यन्त करगरीने नहिं बोलवानुं कारण पूछतां मुनि उंचे शब्दे देवीने ठण्को देवा लाग्या के तारी नमस्कार अने तारी भक्ति जाणी लीधी, कारणके ब्राह्मणे मने आटलो उपसर्ग कर्या छतां पण ते फेड निवारण न कर्युं, माटे हवेथी हु तने बोलावीश पण नहिं. आ प्रमाणे मुनिनु वचन सांभळी देवीप कहुं के हे पूज्य! हुं ते वखते हाजर हती पण घन्ने जणने क्रोधाविष्ट देखवाथी तमो वेमां मुनि कोण ? अने विप्र कोण ? ते मने खबर पडी नहिं. आ जवाब सांभळी मुनि ते पापनी आलोचना करी मंयममार्गमां स्थिर थया, प प्रमाणे अन्य मुनिओप पण आक्रोशपरिषद् सहन कहवो.

१ दृष्टान्तः—आवस्तिनगरीना जितशत्रुराजाना पुत्र स्कन्दक कुमारे श्री मुनिसुव्रतस्वामीनी धर्मदेशना सांभळी वैराग्यपामी दीक्षा लीधी ते वखते कुभकार नगरमां दडकीराजानो प्रधान पालक नामे हतो ते कोड राजकार्यना कारणथी आवस्तिनगरीमां आवी राजसभामां जैनमुनिओनो निन्दा करवा लाग्यो-तेने राजसभामां स्कन्दक मुनिप निरुत्तर करवाथी अत्यन्त अपमान थयेलुं नमजी मुनिपर द्वेष राखे छे हवे अनुक्रमे स्कन्दक मुनि बहुश्रुत थयेला न योग्य जाणी स्कन्दकनी साथे दीक्षित थयेला ५०० मुनिओनो परिवार श्री सुव्रतप्रभुप स्कन्दकमुनिने सोंपी आचार्यपद आप्यु हवे ते ४९९ शिष्यो सहित स्कन्दकाचार्य पोताना वनेवी दडकी राजाना नगरे जवाने आज्ञा भागतां प्रभुप सर्वेने मरणान्त उपसर्ग दर्शव्यो ने पुनः पूछतां कहुं के तारा विना सर्व आराधक थशे अने तुं विराधक थइश तेम सांभळवा छतां पण स्कन्दकाचार्य ५०० शिष्योनुं भलु थशे तोपण श्रेयस्कर छे पम विचारी दडकी राजानो नगर बहार

ઘગીચામાં આવ્યા તે વચ્ચે અમલી પડ્યા પાલક પ્રધાને પ્રથમનું
 અપમાન સંભારી તે ઘગીચામાં હજારો છૂપાં શસ્ત્ર દટાવી રાજાને
 કહેવા લાગ્યો કે હે રાજાનું મુનિપણું દુષ્કર લાગવાથી આપનો સાલો
 સ્કંદક પાંચસે સુભદોને સાધુ વેષ પહેરાવી આપનું રાજ્ય લે-
 વા આવેલ છે, અને ડ્યારે આપ ઘનંદના કરવા જશે ત્યારે ત-
 મને હળીને તમારું રાજ્ય લેશે, આ કથનમાં જો તમારે જાત્રી
 જોઈપ તો તેઓ પોતાના નિવાસ સ્થાનમાં છૂપાં શસ્ત્ર દાટ્યાં
 છે તે દેશાંડું પછી રાજાપ તે દાટેલાં શસ્ત્ર દેખવાથી અત્યંત
 ક્રોધવાળો થઈ સર્વ મુનિઓને ઘાંધી પાલકને કહ્યું કે આ સ-
 ર્વને યોગ્ય શિક્ષા તારે હાથે કરવી. બિલાડીને મલેલા દૂધ
 સરસી આ આજ્ઞા સંભળતાં જ પાલક પ્રધાને ઘાળી તૈયાર કરાવી
 અનુક્રમે પકેક મુનિને ઘાળીમાં ઘાલી પીલવા લાગ્યો તે વચ્ચે
 આચાર્ય પણ તે મુનિને સમાધિ સંભળાવે છે જેથી દરેક મુનિ
 સમાધિ પામી અન્તકૃત કેવલી થઈ મોક્ષે જાય છે. હવે ૪૯૮
 શિષ્યો પીલાઈ રહ્યા બાદ એક બાલમુનિને પીલવા રહ્યા છે ત્યા-
 રે સ્ત્રિપ કશું કે પ્રથમ મને પીલીને પછી આ બાલમુનીને પીલજે
 કારણકે મને ક્રોધ રાગ હોવાથી આ બાલમુનિનું કષ્ટ મારી
 નજરે નહિ જોઈ શકાય. છતાં પણ પાલક પાપીપ સ્ત્રિને વધુ
 દુઃખ ઉપજાવવાના હેતુથી પ્રથમ બાલમુનિને પીલ્યો, યથો આ-
 ચાર્યને ક્રોધાગ્નિ વ્યાપ્યો અને નિયાળું કાર્યું કે જો મારા તપ-
 નું ફલ હોય તો અહીંથી કાલ કરીને હું આજ્ઞા દેશનો નાશ
 કરનાર થાઉં. એમ નિયાળું કરતા આચાર્યને પણ પાલક પા-
 પીપ ઘાળીમાં ઘાલી પીલી નાખ્યા. આચાર્ય કાલ કરીને અ-
 ગ્નિકુમાર દેવમાં ઉત્પન્ન થયા, ત્યાં અવધિજ્ઞાનવહે પોતાનો પૂ-
 ર્વભવ જાણી ઘંડકો રાજાપ આપેલી આજ્ઞા અને પાલક પાપીનું
 અઘોર કૃત્ય જોઈ અત્યંત ક્ષેપ આવવાથી આ સ્કંદક દેવે
 ઘનંડકો રાજાનો આજ્ઞો દેશ ઘાલીને ભસ્મ કર્યો. તે આજે ઘં-
 ડકારણ્ય નામે ઓળખાય છે. આ પાલકને શાસ્ત્રમાં અમલી જી-
 વ ફહેલો છે, એ પ્રમાણે જેમ ૪૯૯ શિષ્યોપ વધ પરિપદ સહન
 કર્યા તેમ અન્યમુનિઓપ પણ વધપરિપદ સહન કરવો પરન્તુ
 સ્કંદકાચાર્યવત્ તારિવનું મોક્ષફલ હારી જવું નહિ.

गृहस्थनी आगळ भीक्षा मागतां लज्जा न पामवी ते याचना परिषद्. कहुं छे के—“ गोचरीए विचरता मुनिने गृहस्थनी आगळ हाथ धरवो युक्त नथी, एथी नो गृहवास श्रेष्ठ छे, एम मुनि-न चिंतवे ” मुनिने दरेक वस्तु मागीनेज लेवानी होय छे, अने पाग्या बिना जमीन परथी एक तृणखलुं के दांत खोतरवानी सळी पण उपाढाय नहिं, एवो मुनिनो आचार होवाथी मोटा गृहस्थो-ए या राजपुत्रोए दीक्षा लीधी होय अने पळी घेरेघेर मान अप-मान सहन करतां भीक्षा मागवाने भमवुं पडे तो तेओने आ परि-ष विशेष होय छे. कारणके जे राजाओ अने धनवानो गृहस्थ-पणामां अनेक परजीवोने दान आपी उद्धार करनार हुना ते रा-जाओ अने धनवानोने दीक्षा लीधा बाद बीजानी आगळ हाथ लांवो करवो पडे अने कदाच अपमानादि करे नो ते पण सहन करवु पडे ए तेओने दुष्कर होय छे माटे उत्तम वैराग्यवाळाए एम न विचारवु के हुं बीजानी आगळ हाथ केम धर ? ए याचना परिषद् सहन कर्यो कहेवाय,

अवतरण—२२. परिषद्दर्शनां पूर्व गाथामां १४ परिषद् क-
ह्या अने हवे आ गाथामां शेष रहेला ८ परिषद् कहे छे.

१. - वृष्टान्त-कृष्णवासुदेवना भाइ बळभद्रमुनिए चाग्नि ली-
धावाइ पोताना रुपथी स्त्रीओने मोह पामनी जोइ पोते धनमा
ज रहेवा लाग्या अने नगरमां नहिं आवधानी अभिग्रह कर्यो,
त्यां धनमां आवेला सुतारनी पामेथी तेओ गोचरी ग्रहण कर-
ता हुता, परन्तु हुं व्रण खण्डनो मालिक होइ ने आ सुतारनी
आगळ भिक्षा केम मागुं ? एवो लेश पण विचार आवतो नहिं.
तेथी जेम आ बळभद्रमुनिए याचनापरिषद् सहन कर्यो तेम
अन्य मुनिओप पण याचना परिषद् सहन करवी.

॥ मूल गाथा २८ मी. ॥

अलाभरोगतृणफासा, मलसत्कारपरीसहा ।

पन्ना अन्नाण सम्मत्तं, इत्थं बावीस परीसहा २८

॥ संस्कृतानुवादः ॥

अलाभरोगतृणस्पर्शा, मलसत्कारपरिषहौ

प्रज्ञाऽज्ञानसम्यक्त्वा, न्येतानि द्वाविंशति परिषद्वाणि ॥२८॥

॥ शब्दार्थः ॥

अलाभ-अलाभ परि०

रोग-रोगपरि०

तृणफासा-तृणस्पर्श परि०

मल-मलपरि०

सत्कार सत्कार परि०

परिसहा-परिषद्

पन्ना-प्रज्ञापरि०

अन्नाण-अज्ञान परि०

सम्मत्तं-सम्यक्त्व परि०

इत्थं-ए

बावीस-बावीश

परिसहा-परिषद् छे,

शब्दार्थः—अलाभपरि०—रोगपरि०—तृणस्पर्शपरि०—मल-
परि०—सत्कारपरि०—प्रज्ञापरि०—अज्ञानपरि०—सम्यक्त्व परि० ए
२२ परिषद् (ते संवर तन्व) छे.

विस्तरार्थः—याचेली (मागेली) वस्तुनी प्राप्ति न थाय
तो उद्देग न करवो पण लाभान्तराय कर्मनो उदय विचारवो ते
अलाभपरिषद्.

१ वृष्टान्त—एक वज्रते दुःशिक्षितअश्वनी प्रेरणाथी वल्लवेव
-कृष्णदारुक अने सत्यक प चारे जण महा अटवीमां आवी
पडद्या. त्यां रात्री पडद्याथी एकेक जणने पहेरगीर नीमी वड-
नी नीचे सूता, तेडलामां कोइक पिशाचे आवी पहेरो भरता

દાઝકને કાચું કે જે વળે ઝગ મૂતા છે તેઓનું મું મક્ષણ કરોજ, અને તેું જો તેઓનું રક્ષણ કરનાર હોય તો મારી નામે યુદ્ધ કરવા તૈયાર થા. દાઝકે યુદ્ધ કરવાનું અત્તીકાર કરી પિશાચની સાથે યુદ્ધ કરવા માંડ્યું પણ પિશાચને જીતયો અશક્ય જાણી અત્યન્ત ક્રોધાયમાન થયો, હવે અહિં દાઝક જેમ જેમ કોપ કરતાં જાય છે તેમ તેમ ક્રોધમ્પ પિશાચ પણ પોતાનું શરીર ઘઘારતો જાય છે, ય પ્રમાણે ઘારંધાર શરીર ઘઘારતા પિશાચની નામે યુદ્ધ કરીને હાથ પગ પણ છોડાઈ ગયા છે તે દશમાં પદ્ય પ્રદર પૂર્ણ ઘવાથી સ્વયંકને ઉઠાડી પોતે સૂઈ ગયો. સ્વયંકને પણ તેથી રીતે યુદ્ધ કરતાં પોતાને જેમ જેમ ક્રોધ ઘઘર્તાં જાય છે તેમ તેમ પિશાચ શરીર ઘઘારતો જાય છે. ને યુદ્ધમાં જીત મળતી ગયી, ય પ્રમાણે કરતાં યીજો પ્રદર પૂર્ણ ઘવાથી ઘઘરેયને ઉઠાડી સ્વયંક મડ ગયો, ઘઘરેયે પણ ક્રોધ-સહિત તેથીરીને યુદ્ધ કરવાથી વિશય નહિ મળતાં ત્રીજો પ્રદર પૂર્ણ થયે કૃષ્ણને ઉઠાડીને પોતે મડ ગયો. કૃષ્ણની સાથે પણ પિશાચ યુદ્ધ કરે છે, તે ઘઘરે કૃષ્ણના મનમાં પયો મંતોપ ઉપડ્યો કે, મું ચામુડેયનીસાથે આવું યુદ્ધ કરનાર આ જવગે મલ્લ કોણ હશે ? કારણકે ત્રણીર પુરુષોની નામે ત્ર પુરુષ યુધ્ધ કરનાર હોય તો તેઓ ઘણા તુડી થાય છે. તેથી કૃષ્ણચામુડેય જેમ જેમ મન્તોપ પામે છે તેમ તેમ આ પિશાચનું શરીર ઘટતું જાય છે અને ય પ્રમાણે ચામુડેયના મન્તોપથી પિશાચ ઘટતો ઘટતો તદન ચારીક થઈ ગયો જેથી કૃષ્ણે તે સૂક્ષ્મરૂપ ઘાઢા પિશાચને પોતાની નાભીમાં રાખી મૂક્યો, હવે પ્રમાત થતાં કૃષ્ણે મર્ચને છોલાયલા હાથ પગવાઢા દેહ્યા અને પૂછ્યું ત્યારે રાત્રીની વનેલી સર્વ હકીકત કહી ત્યારપછી કૃષ્ણે નાભીમાંથી તે પિશાચને ઘઘાર કાઢી દેઘાઢી કણું કે રાત્રે જે આવ્યો હતો તે ક્રોધ-ક્રોધ પિશાચ હતો. ણની સાથે તમો ક્રોધ કરી યુદ્ધ કરવા લાગ્યા તેથી ય ક્રોધ પોતાની દેહ ઘઘારતો ગયો કારણકે ક્રોધઘટે ક્રોધ વૃદ્ધિ જ પામે છે, અને તેથી તમો પગમ્બ પામ્યા, અને મેં મન્તોપ અને શાન્તતાથી

શરીરે ઉત્પન્ન થયેલા રોગને સમ્યક્ પ્રકારે સહન કરવો પણ ઈદ્રેગ કરવો નહિ તે રોગપરિષદ્ કહેવાય. અહિં જિનકલ્પી મુનિ હોય તો થયેલા રોગને નિવારવાનો ઔષધાદિ ઉપાય ન કરે, અને સ્થવિરકલ્પી મુનિ કોડક અવશ્ય કારણ હોય તો ઔષધાદિ કરાવ અન્યથા સમ્યગ્ પ્રકારે સહન કરે

યુદ્ધ કર્યું માટે આ કોપ પિશાચ સૂક્ષ્મ થઈ ગયો કારણકે કોપ ક્ષમાવહે જ જીતાય છે. ૫ પ્રમાણે કૃષ્ણે પિશાચમૂર્તિવાળા કોપને જેમ શાન્તિથી જીત્યો તેમ મુનિઓએ અહામપરિષદ્ને પણ શાન્તિથી જીતવો

૧ વૃદ્ધાન્ત — સનત્કુમાર ચક્રવર્તિનું યવું અલૌકિક રૂપ હતું કે જે રૂપની પ્રશંસા સૌધર્મેન્દ્રે ઇન્દ્રસભામાં કરવાથી બે દેવ રૂપનીપરીક્ષા કરવા આવ્યા ને રૂપ દેખી અતિ આશ્ચર્ય પામ્યા, પણ તે ધસતે ચક્રવર્તિ સ્નાન કરતા હતા તેથી વિપ્રરૂપ ધારી દેવોને ગર્વથી રાજસભામાં રૂપ દેખવા આવવાનું કહ્યું દેવો ૫ રાજસભામાં આવી રૂપ દેખી મસ્તક હલાવતાં કારણ પૂછવાથી દેવો ૫ કહ્યું કે જે રૂપ સ્નાન કરવાની તૈયારી થયેલું તે રૂપ હવે રહ્યું નથી ને શરીરમાં અનેક રોગ ઉત્પન્ન થયા છે તેની જાત્રી માટે રાજાએ પાન લાગેલું શુંકતાં ઉપર લેટેલી માછી મરણ પામી જોડ રાજ્ય અને દેહની અસારતા ચિંતવતાં વૈરાગ્ય વૃદ્ધિ પામ્યાથી ચારિત્ર અહીંકાર કરી અનેક પ્રકારના તપથી મોટી લઘ્વિઓ ઉપાર્જન કરી પણ શરીર કુણાદિ અનેક રોગવહે વ્યાપ્ત થઈ ગયું. સનત્કુમાર રાજર્ષિએ અભિગ્રહ કર્યો કે ચક્રુ વર્જીને કોઈ પણ અજ્ઞાત રોગની ચિકિત્સા ન કરવી. આ વૃદ્ધ અભિગ્રહની પ્રશંસા સૌધર્મેન્દ્રે ઇન્દ્રસભામાં કરવાથી પુનઃ અશ્રદ્ધાવાળા બે દેવ વૈદ્યનું રૂપ લઈ સનત્કુમાર મુનિ પાસે આવી રોગની ચિકિત્સા કરવા કહ્યું ત્યારે મુનીશ્વરે વધુ કે હે વૈદ્યો ? તમો જો ભાવરોગની (=કર્મની) ચિકિત્સા કરી જાણતા હો તો મારે કરાવવી છે. નહિતર આ દ્રવ્યરોગની ચિકિત્સા તો હું પણ કરી જાણું છું એમ કહી પો

दर्भादि घास वगेरेना संथारापर शयन करनार मुनिने घास नी अणीओ वगेरे वागे तेने सम्यक् प्रकारे सहन करवी ते तृण-स्पर्श परिषद्व कहवाय. कहं छे के वस्त्ररहित (-अति अल्प अने जीर्णवस्त्रवाळा) ऋक्ष देहवाळा एवा तपस्वीमुनिने घासना संथारा पर सूतां देहपीडा थाय, अने ते उपर पुनः तडको पदवाथी घणी वेदना थाय छतां घासना बागवावडे पीडा पामेला मुनि वस्त्रनी इच्छा न करे (आ जिनकल्पनी अपेक्षा छे, अने स्थविर कल्पनी नो वस्त्र राखे पण खरा.)

ताहुं थुक पोतानी आंगळीए लगाडतां ज ते आंगळी सुवर्णसरखी कान्तिवाळी थइ ते वेद्योने दर्शावी. इत्यादि अनेक रीते वैद्योए प्रपंच कर्या छतां पण मुनिए रोगनी चिकित्सा नहिं कराववा-थी वन्ने देवी तुष्ट थइ प्रत्यक्ष स्वरूपे प्रगट थया, अने सौध-र्म सभामां थयेली प्रशंसानी अश्रद्धाथी असो परीक्षा करवा आव्या छे, एम जणावी अत्यन्त खुशी थइ स्वस्थाने गया.

ए प्रमाणे श्री सनत्कुमार चक्रवर्तिमुनिए जेम रोगपरिषद सहन कर्यो तेम अन्य मुनिओए पण रोगपरिषद सहन करवो. (अहिं उत्तराध्ययनमां कालवैशिक मुनिनी कथा कहीछे. परन्तु तेने बदले मे अहिं सनत्कुमार चक्रवर्तिमुनीनी कथा कही छे)

१ दृष्टान्तः—श्रावस्ति नगरीना जितशशुराजाना पुत्र भद्र-कुमारे दीक्षा अङ्गोकार करी बहुश्रुत थइ पकाकी विहारप्रतिमा अङ्गीकार करी कोइक बीजा राज्यमां गया त्यां राजपुरुषोए कोइक चोर वा बातमीदार जाणी तुं कोण छे इत्यादि पूछतां जवाब नहिं मळवाथी तीक्ष्ण शस्त्री बडे मुनिनु शरीर छोली ते पर खार छांटवो छतां पण भद्रमुनि जेम समाधिध्यानमां रत्ना तेम अन्य मुनिओए पण भद्रमुनिवत् तृणस्पर्श परिषद सहन करवो.

शरीरे मल वगेरे उत्पन्न थाय तो तेनी दुगंछा न करतां सम्यक् प्रकारे सहन करवो ते मल परिपह. मुनिने स्नान दातण वगेरे अंगविभूषा करवानो अधिकार नहिं होवाथी दांत अने शरीरे मेल-प्रस्वेद वगेरेनी उत्पत्ति थाय छे, परन्तु तेनो तिरस्कार करी मेल साफ करवाने स्नान के दातण वगेरे न आचरे पण सम्यक् प्रकारे सहन करे ते मलपरिपह कहेवाय.

वीजो माणस मुनिने अत्यंत मान सत्कार आपे तो पण गर्व न आणे ते संस्कारपरिषह.

१ दृष्टान्त—चम्पानगरीमां सुगन्ध नामनो घणिक दरेक मुनिओने विना मूल्ये औपध आपेछे. एकवार मुनिना शरीरनो मल देखीने विचार कयों के आ मुनिओनो आचार सर्व रीते ठीक छे पण स्नानादि न करवुं ते ठीक नथी इत्यादि अति अशुभ चिंतयन कर्तुं ने ते कालक्षये मरण पामी कौशम्बी नगरीमां श्रेष्ठपुत्र थयो त्यां दीक्षा अंगीकार करी, ते खखते मुनिपणामां पूर्वकर्मनो उदय थवाथी शरीर महादुर्गन्धमय यन्तु ने ते मुनिना शरीरनो वायु पण कोइ सहन करी शक नहिं. मुनिओ पण तेने नगरमां फरवाथी शासननी निंदा धारी नगरमां भिक्षा लेवा मोकलता नथी. आखरे ते मुनिप कटाळी शासनदेवीने आराधो पोतानुं शरीर एवुं सुगन्धोदार करावुं के वीजाओ ते देहनो सुगन्धी लइने कस्तूरीनो पण परधा करता नथी. परन्तु नगरमां एषी अपधा फेलाइ के आ मुनि निरन्तर सुगन्धी द्रव्योथी पोतानुं शरीर वासित करे छे. एषो अपधाइ सांभळी पुनः शासनदेवी आराधी पोतानुं शरीर प्रथमवत् दुर्गन्धमय करावुं जेम आ मुनिप मलपरि० सहन न कयों तेम अन्य मुनिप न करवुं.

२ ए परिषहनुं द्रष्टान्त उत्तराध्य०मांछे, पण कारणसर अत्रे दर्शावुं नथी.

अतिशय ज्ञाननो गर्व न करवो ते प्रज्ञापरिपह.

अज्ञानता होवाथी अज्ञाननानो खेद न करवो पण ज्ञाना-
वरणकर्मनो उदय विचारो वनता प्रयत्ने ज्ञानमां उद्यम करवो ते
अज्ञानपरिपह.

२ दृष्टान्त.—पूर्वधर श्री कालिकाचार्य शिष्योना अधिनयथी
कंटाळीने सागराचार्य पासे आठ्या पण सागराचार्य नहिं ओ-
ळखवाथी उभा न थया अने तमो आ भण्या छो ? आनो अर्थ
न जाणता होय तो सांभळो इत्यादि बुद्धिना गर्वथी पोते बु-
द्धिशाळी छे पम जणाववाने शिष्यो आगळ विशेष अर्थ वि-
स्तार कालिकसूरि सांभळे तेवी रीते करे छे. केदलेक दिवसे
कालिकाचार्यना शिष्यो गुरुने शोधता त्यां आठ्या जेथी साग-
राचार्यने खबर पडवाथी थो कालिकसूरी पासे अवज्ञानी क्षमा
मागो, ते वसते बुद्धिनो मद उतारवा माटे श्री कालिकसूरी
ए नदीमांथी. एक प्यालों रेंती लावी एक स्थाने ढगळीघाळी
ए प्रमाणे घणीयार करतां रेंती ओछी आछी थतां अनि अ-
ल्प रेंती रह्यो त्यारे कठुं के हे सागर ! सर्वज्ञनुं ज्ञान नदीनी
रेंती जेटलुं छे तेमांथी प्याला रेंती जेटलुं ज्ञान गणधरोए ग्रह-
ण करुं ने तयारवाद शिष्यपरंपराए घटतुं घटतुं ज्ञान आवतां
आ काळमां आटलुं ज ज्ञान राहुं छे तो बुद्धिनी मद शुं करवो
इत्यादि उपदेश आपी सागराचार्यनी बुद्धिमद टाल्यो. अहिं
जेम कालिकाचार्य पूर्वधर छतां पण ज्ञानना गर्वरहित होवाथी
प्रज्ञापरिपहने जीतनार हता तेम अन्यमुनीए पण प्रज्ञापरिपह
जीतथो पण सागराचार्यवत् प्रज्ञापरिपहने तावे न थवुं.

२ पूर्वे धांधेल ज्ञानावरण कर्मनो उदय थवाथी कोइक
मुनिने मा रूप—मातुप पटला शब्दो पण शुद्ध नहिं आवडवाथी
मासतुष शब्द गाखवा लाग्या जेथी तेमनुं नाम पण मासतुष
मुनि प्रसिद्ध थथु तेओए पण १२ वर्ष सुधी एज शब्द विना
खेदे गाखी ज्ञानाव० कर्मनो उदय विचारो आत्मचिंता करतां

તથા અનેક ઉપસર્ગ-કષ્ટ પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ સર્વજ્ઞોક્ત
ધર્મ ઉપરની શ્રદ્ધા ન ફેરવવી અને મિથ્યા આચરણ ન આચરવું
ત સંમ્યક્તત્ત્વપરિપક્વ,

૧૨ વર્ષે કેવલજ્ઞાન ઉપાજન કર્યું તેમ અન્યમુનિષ્ઠ પણ અજ્ઞા-
નપરિપક્વ સહન કરવો

૧ કુદ્યાન્તઃ--આર્ય આષાઢાચાર્યે દ્વરેક શિષ્યોને સમાધિમ-
રણ કરાવી કબ્બું હતું કે તમો દેવપણે ઉત્પન્ન થાઓ તો મને
પ્રકાર મલ્લવા આશ્રજો પરન્તુ કોઈપણ શિષ્ય દેવપણે ઉત્પન્ન
થયા શાદ મલ્લવા આવ્યો નહિં જેથી આચાર્યને શંકા થઈ કે
કોણ જાણે દેવલોક છે કે નહિં. અને જો ન હોય તો આટલી
કટ ક્રિયાઓ વ્યર્થ શામાટે કરવી ? ઘણો વિચાર આશ્રવાથી
ધીરે ધીરે આચાર્ય ચારિત્રમાં મન્દ થયા અને આરંભસમારંભ-
માં પણ પ્રવર્તવા લાગ્યા. પછી છેલ્લી વખતે મરણપામેલા શિષ્યે
દેવપણામાં પોતાના ગુરુને પતિત પરિણામી જોઈ ઉદ્ધાર કર-
વાના વિચારથી અનેક માયાઓ રચી ઉપદેશ આપી ચારિત્રમાંને
શ્રદ્ધામાં સ્થિર કર્યા પ સત્સ્વન્ધિ અધિક ધર્મન ઉત્તરાંથી આ-
ણવું પ પ્રમાણે આષાઢાચાર્યની માફક અન્યમુનિષ્ઠ ન વર્તવું પણ
અનેક ઉપસર્ગ આવતાં પણ શ્રદ્ધામાં અડગ રહેવું.

२२ परिपहर्मा कर्मोदय अने गुणस्थान,

परिपहर्मा नाम,	कया कर्मना उदयथी	कये गुणस्थाने
क्षुधा-पिपासा-शीत- उष्ण-दंश-चर्या-शय्या मल-वध-रोग-तृणस्पर्श (११)	वेदनीय	१ थी १३ सुधी.
प्रज्ञा	ज्ञानाव०ना क्षयोपशमथी	१ थी १२
अज्ञान	ज्ञानाव०	"
सम्यक्त्व	दर्शन मोहनोय	१
अलोभ	लाभान्तराय	१ थी १२
आक्रोश-अरति-छी नैवेधिकी--अचेल-- याचना-सत्कार	चारित्र मोहनीय	१ थी १९ सुधी.

अहिं शीत-उष्ण. अने चर्या-नैवेधिकी ए वे द्विकर्मां शीत होय तो उष्ण न होय; चर्यां होय तो नै० न होय एम कोइपण विरोधी एकेक परिपहना अभावथी एक जीवने चर्यां होय तो नै० न होय २० परिपह १ थी ९ गुण० सुधी. १०थी १२ सुधीनने १२ परिपह अने स-समकाले २० परिपह १ थी ९ गुण० सुधी. १०-१४-११ योगिकेवल्लिने ९ परिपहनो उदय समकाले होय अने सामान्यतः अनुक्रमे २०-१४-११ परिपहनो उदय होय.

અવત્તરણ—આ ગાયામાં સંવરતત્ત્વમાં કહેલા ૧૦ યતિ ધર્મ (સાધુ ધર્મ) કહેવાય છે.

॥ મૂળ ગાથા ૨૯ મી, ॥

સ્વંતી મદ્ધવ અજ્જવ, મુત્તી તવ સંજમે અ ધોધઠ્ઠવે ।
સત્ત્વં સોઝં શ્ચાકિંચનં ચ વંભં ચ જહ્મમ્મો ॥૨૯॥

સંસ્કૃતાનુવાદઃ

ક્ષાન્તિર્માદિવ આર્યવો, મુક્તિઃ તપઃ સંયમશ્ચ ધોદ્ધવ્યઃ ।
સત્યં શૌચમાકિંચનં ચ વ્રજ્ય ચ યતિધર્મઃ ॥ ૨૯ ॥

શબ્દાર્થઃ

સ્વંતી—ક્ષમા ધર્મ	ધોધઠ્ઠવે -જાળવો
મદ્ધવ-માદૈવ ધર્મ(નિરભિમાનતા)	સત્ત્વં--સત્યધર્મ
અજ્જવ- આર્યવધર્મ (સરલતા)	સોઝં--શૌચધર્મ
મુત્તી--નિર્લોભતા	અકિંચન- અપરિગ્રહધર્મ
તવ--તપ	વંભં—વ્રજ્યચર્ય
સંજમે--સંયમ	જહ્મમ્મો--સાધુનો ધર્મ
અ--વહી	

ગાથાર્થઃ—ક્ષમા—નિરભિમાનતા—સરલતા—નિર્લોભતા તપ—સંયમ--સત્ય--શૌચ--અપરિગ્રહ--અને વ્રજ્યચર્ય ૫ ૧૦ પ્રકારનો સાધુધર્મ (તે સંવરતત્ત્વ) છે.

વિસ્તરાર્થઃ— ૧૦ યતિધર્મથી આપતા કર્મોનું રોકાણ થાય છે તે. ૧૦ યતિધર્મ આ પ્રમાણે—

૧ સ્વંતિ—ક્ષમા પદ્ધતિ છતિશક્તિ પળ કાઢ સહન કર-

वानो स्वभाव ते क्षमा अर्थात् सहनशीलता कहेवाय. त्यां क्षमा ५ प्रकारनो छे ते आ प्रमाणे—कोइए आपणुं कांइ वगाडया छतां आ मारो उपकारी छे माटे एनापर क्रोध करवो युक्त नहिं एम विचारीने जे सहनशीलता धारणकरवी तै उपकारक्षमा, जो एनी साथे हुं क्रोध करीश तो ए मारुं कांइ वगाडये एवा अभिप्राययी अने पोतानामां सामे यवानी शक्ति नथी तेथी निर्बलताने अंगे सहनशीलता धारण करवी ते अपकारक्षमा, कर्मादिक-ना भयथी सहनशीलता राखे ते विपाकक्षमा, कोइना वचनथी दुभाय नहिं, अने कोइने आकल वचन कहे नही ते वचनक्षमा,

अने आत्मानो धर्मज क्षमा छे एम शिक्षा करवानी शक्ति छतां पण विचारी सहनशीलता राखे ते धर्मक्षमा एज सर्वथी श्रेष्ठ छे ने एवोज क्षमा राखवी जोइए. कदाच आ क्षमा न आवे तो पण पूर्वोक्त चार क्षमाओमांनी पण कोइएक क्षमा राखवीज जोइए.

२ अहंत्व—आजंत्व एटले सरळता अर्थात् कषट्तरहितपण्ण ए पण संवरमार्ग छे. ज्यांसुधी मनुष्यना मनमां झोडपण वातनो दंभ—कषट रहेल होय त्यांसुधी आत्ममार्ग शुद्ध थाय नहिं माटे दंभनो त्याग करी सरळता राखवी ते आजंत्वधर्म कहेवाय.

३ मद्द्व—मार्द्व एटले अभिमाननो त्याग करवो. ज्यां सुधी अभिमान होय छे त्यां सुधी कपायनी प्रवळता रहे छे तेथी मोक्ष मार्ग साथी शक्याय नहिं माटे मुमुक्षुए निरभिमानता राखवी.

४ मुक्ति—मुक्ति एटले निर्लोभता अर्थात् कोइपण इष्ट पदार्थमां के विषयमां तृष्णा—आसक्ति न राखवी तैमुक्तिधर्म कहेवाय.

५ तव—तप एटले इच्छानिरोध करवो ते. आ धर्म निर्जरा तत्त्वमां आवे छे छतां संवरतत्त्वमां केम कस्यो ? तेजुं कारण ए छे के सर्व क्रियाओमां एवो तप उत्तम छे के जेमाथीसंव

ર અને નિર્જ્જરા બન્ને થાય છે. તેમાં પળ મુખ્યત્વે નિર્જ્જરા વિશેષ થતી હોવાથી નિર્જ્જરા તત્ત્વમાં તપનેજ મુખ્ય ગણ્યો અને અહિં તપથી સંવર પળ થાય છે એમ સિદ્ધ કરવા તપ ધર્મ પળ કલ્પો એ તપધર્મ ૧૨ પ્રકારનો છે તે આગલ કહેવાશે:

સંજમે—સંયમ એટલે પંચમહાવ્રત—પાંચ અણુવ્રત—હત્યાદિ અહ્નીકાર કરવું તે સંયમધર્મ કહેવાય. એ સંયમ ધર્મ ૫ વ્રત—૫ ઈન્દ્રિયનો નિગ્રહ—૪ કષાયનો જય—અને ૩ દંઢ (—મન—વચન—કાયાના અશુભ વ્યાપાર) ની નિવૃત્તિ એમ ૧૭ પ્રકારનો છે.

૭ સત્ત્વ—સત્ય અર્થાત્ પ્રિય—હિતકારી—અને સાચું એ વ્રણ વિશેષણવાળું જે વચન બોલવું તે સત્યવચન કહેવાય અથવા લીધે-લી શુભપ્રતિજ્ઞા પાલવી તે પળ સત્યવચન કહેવાય.

૮ સોઅં—શૌચ એટલે પવિત્રતા રાખવી. ત્યાં દાતળ—સ્નાન—મજ્જન હત્યાદિ દ્રવ્યશૌચ. અને અધ્યવસાયની પરિણતિ શુભરાખવી તે ભાવશૌચ કહેવાય. તેમાં ગ્રહસ્થને બન્ને પ્રકારનાં શૌચ હોય છે, અને મોક્ષમાર્ગાભિમુખી મુનિને મુખ્યત્વે ભાવશૌચ હોય છે, કારણકે દાતળ—સ્નાન—મજ્જનાદિ દેહની પવિત્રતા ને ટાપટીપ તે સર્વ શૃંગારિક વિષય હોવાથી સર્વ બ્રહ્મચારી એવા મુનિમાર્ગમાં તે દેહની ટાપટીપનો અવકાશજ ન હોય ને જો તેમ થવા પામે તો મુનિ પળ શૃંગારી વિષયમાં રક્ત થઈ સંસારી જેવાજ થઈ જાય. માટે મુનિઓને દાતળ સ્નાનાદિ અંગસંસ્કાર વર્જ્ય છે,

૯ અકિંચણં—એટલે આકિંચન ધર્મ. એમાં અ—નહિ અને કિંચણ—કંઈપણ, અર્થાત્ કંઈપણ જાતનો પરિગ્રહ નહિ તે અકિંચન (અને તદ્વિતમાં આકિંચન) કહેવાય અર્થાત્ કોઈપણ જાતનો પરિગ્રહ સંવન્ધી સર્વ ઉપાધીઓ દૂર થવાથી મોક્ષમાર્ગ સુલ્ભ

साधी शकायछे, माटे अकिंचन धर्म ते संवर रूप छे, (परिग्रहना नवप्रकार प्रथम दर्शान्या छे.)

१९ बंभं—ब्रह्म अर्थात् ब्रह्मचर्य. एटले विषय वासनानो सर्वथा त्याग करवो ते संवररूप छे, एना १८ भेद प्रथम दर्शान्याछे.

ए १० प्रकारना यतिधर्म—साधुधर्म कक्षा, परन्तु यथायोग्य-पणे ए दशे धर्म अमुक अमुक अंशे गृहस्थने पण अङ्गीकार करवा योग्य छे. एमां प्रथमना चार धर्म ते चार कषायना विजयरूप छे, कारणके क्रोधनो जय ते क्षमा, माननो जय ते मार्दव, मायानो जय ते आर्जव, अने लोभनो जय ते मुक्ति धर्म कहेवाय, अहिं मार्दवशब्द मृदु (—कोमलता) ना भाववालो अने आर्जव शब्द ऋजु (—सरलता) ना भाववालो छे. अर्थात् एमां मूळ शब्द मृदु अने ऋजु परथी मार्दव ने आर्जव शब्द थया छे,

अवतरण—आ गाथामे विषे संवरतत्त्वमां आवेली १२ भावनाओमांनी ९ भावनाओ कही छे.

॥ मूळ गाथा ३० मी, ॥

पढममणिच्चमसरणं, संसारो एगया य अन्नत्तं ।

असुइत्तं आसव संवरो य तह निज्जरा नवमी ॥३०॥

॥ संस्कृतानुवादः ॥

प्रथममनित्यमशरणं, संसार एकता चान्यत्वं ।

अशुचित्वमाश्रयः संवरश्च तथा निर्जरा नवमी ॥३०॥

॥ શબ્દાર્થઃ ॥

પદ્યમ-પ્રથમ
અણિચ્ચં-અનિત્યભાવના
અસરણ-અશરણભાવના
સંસારો-સંસારભાવના
એકયા એકત્વભાવના
અક્ષત્તં-અન્યત્વભાવના

અમુદિત્તં-અશ્ચિત્ત્વભાવના
આસવ-આશ્રવભાવના
સંવરો સંવરભાવના
ય તહ-તથા વલ્લી
નિજ્જરા-નિર્જરાભાવના
નવમી-નવમી

ગાથાર્થઃ—ફેલી અનિત્ય ભાવના, વીજી અશરણભાવના
ત્રીજી સંસારભાવના, વલ્લી ચોથી એકત્વભાવના, પાંચમી અ-
ન્યત્વભાવના, છઠ્ઠી અશ્ચિત્ત્વભાવના, સાતમી આશ્રવભાવના, ત-
થા આઠમી સંવરભાવના, અને નવમી નિર્જરાભાવના

વિસ્તરાર્થઃ—લક્ષ્મી-કુદુષ-પૌવન-શરીર-દ્રવ્યપદાર્થો -મુલ્હ
ઇત્યાદિ મર્વભાવો ક્ષણમાં ઉત્પન્ન થઈ ક્ષણમાં વિનાશ પામનારા છે ઇ-
ત્યાદિ અસ્થિરતા-અનિત્યતાનું ચિંતવન કરવું તે ફેલી અનિત્ય ભાવના.

દુઃખ વચ્ચે અને મરણ વચ્ચે રાજા-ચક્રવર્તિ કે પોતાનાં
સર્ગાં વહાલાં-તેમનાં કોઈપણ શરણ થાય તેમ નથી દુઃખ પણ પો-
તાને ભોગવવાનું છે, અને આવેલા મરણને પણ રોકવા કોઈ સમર્થ
નથી ઇત્યાદિ ચિંતવું તે વીજી અશરણ ભાવના

માતા હોય તે સ્ત્રી થાય, પુત્ર પિતા થાય, પિતા હોય તે પુત્ર
થાય ઇત્યાદિ પ્રત્યેક જીવ આ સંસારભ્રમણમાં પ્રત્યેક સંબંધવાળો
અનન્ત વચ્ચે થાય છે. ઇત્યાદિ ચિંતવું તે સંસાર ભાવના,

આ જીવ સંસારમાં એકલો આવ્યો છે, એકલો જવાનો છે,
અને મુલ્હદુઃખાદિ પણ એકલો જ ભોગવનાર છે, પરન્તુ કોઈ સહાય-
ક કે સાથે થવાનું નથી ઇત્યાદિ રૂપે ચિંતવું તે એકત્વ ભાવના.

શરીર-ધન-કુટુંબ ઇત્યાદિ અન્ય છે, અને આત્મા અન્ય પદાર્થ છે, પણ શરીરાદિ તે હું આત્મા નથી ઇત્યાદિ ચિંતવવું તે અન્યત્વભાવના,

આ શરીર રસ-રુધિર-માંસ-મેદ અસ્થિ-મજ્જા-ને શુક્ર એ સાત અશુચિમય ધાતુઓનું બનેલું છે પુરુષના શરીરમાં ૯ દ્વાર (૨ ચક્ષુ-૨ કાન-૨ નાક-૧ મુખ-૧ ગુદા-૧ લિંગ) સદાકાલ અશુચિ થી વહ્યા કરે છે, અને સ્ત્રીનાં ૧૨ દ્વાર (૨ સ્તન ને ૧ યોનિ અધિક કારણકે યોનિ બે હોય છે,) નિરન્તર અશુચીથી વહ્યા કરેછે, વહી અત્તરાદિસરસા મુગંધી અને શુચીપદાર્થો પણ આ અશુચી દેહના સંગે અશુચી રૂપ થાય છે, એવી ઉપરથી સુંદર દેખાતી પણ અવલો કરીને દેસે તો ત્રાસ ઉપજાવતી આ દેહ ઉપર મમત્વ ભાવ યું ! ઇત્યાદિ ચિંતવવું તે છટ્ટી અશુચીભાવના.

મિથ્યાત્વ-અધિરતિ-કષાય-ને યોગ એ ચાર હેતુઓમાંના કોઈપણ એક અથવા અનેક હેતુએ કર્મનો આશ્રવ (આગમન) થાય છે. અને જ્યાં સુધી કર્મનો આશ્રવ ચાલુ છે, ત્યાં સુધી આ આત્મા મર્વથા સ્વસ્વરૂપ પ્રગટાવવા સમર્થ નથી ઇત્યાદિ ચિંતવન કરવું તે ૭ મી આશ્રવભાવના. છે

સમિતિ-ગુપ્તિ-પરિષદ-યતિધર્મ-ભાવના-ને ચારિત્રવહે નવા આવતા કર્મનું રોકાણ થાય છે. ઇત્યાદિ સ્વરૂપ ચિંતવવું તે આઠમી સંવરભાવના:

છ પ્રકારના વાહ્ય તપથી અને ૬ પ્રકારના અભ્યન્તર તપથી કર્મની નિર્જરા (ધીરે ધીરે ક્ષય) થાય છે. ઇત્યાદિ ચિંતવવું તે નવમી નિર્જરાભાવના છે,

અવતરણ—આ ગાયમાં પાકી રહેલો ૩ ભાવનાઓ કહે-
વાય છે.

॥ મૂળ ગાથા ૩૧ મી. ॥

લોગસહાવો બોહી, દુલ્લહા ધમ્મસ્સ સાહગા અરિહા ।
પચ્ચાઓ ભાવણાઓ, ભાવેઅન્વા પયત્તેણ ॥ ૩૧ ॥

॥ સંસ્કૃતાનુવાદઃ ॥

લોકસ્વભાવો બોધિ, દુર્લભા ધર્મસ્ય સાધકા અરિહતઃ ।
પતા ભાવના, ભાવ્યાઃ પ્રયત્નેન ॥ ૩૧ ॥

॥ શબ્દાર્થઃ ॥

લોગસહાવો--લોકસ્વભાવભાવના	અરિહા- અરિહંત
બોહી--સમ્યક્ત્વભાવના	પઓઓ--પ સર્વ
દુલ્લહા--દુર્લભ	ભાવણાઓ- ભાવનાઓ
ધમ્મસ્સ--ધર્મના	ભાવેઅન્વા--ભાવવી
સાહગા--સાધનારા	પયત્તેણ- પ્રયત્નવડે

ગાથાર્થઃ—૧૦ મી લોકસ્વભાવભાવના. ૧૧ મી બોધિદુર્લભ-
ભાવના અને ૧૨ મી ધર્મના સાધક અરિહન્ત ભગવન્ત પણ દુર્લભ
છે એવી ભાવના (અર્થાત્ ધર્મભાવના અથવા અરિહન્ત દુર્લભ ભા-
વના) પ ૧૨ ભાવનાઓ પ્રયત્ન પૂર્વક ભાવવી (તે સંવર કર્મને
રોકનાર છે,

વિસ્તરાર્થઃ—આ લોક ૬ દ્રવ્યથી ભરેલો છે, તેનો આકાર
કેદે હાથ દર્શને રમેલા જામાવાળા પુરુષ સરસો છે. અધોલોકમાં
સાત નરક-૧૦ મુલનપતિ-ને ૮ વ્યન્તર દેવોની વસ્તી છે, ને તે

उंश बाळेला कोडीआ सरखा आकारनो छे, मध्यलोक गोळ था-
ळी सरखो १८०० जोजन जाडो ने १ राज लांबो प्होळो छे ने
तेमां मनुष्य तिर्येचनी तथा ८ त्राणव्यन्तर पांच ज्योतिषीनी वस्ती
तथा असंख्य द्वीप समुद्रवाळो छे ऊर्ध्वलोक उभी करेली मृदं-
गना आकारवाळो छे. ने तेमां २६ वैमानिक देवोनी व-
स्ति छे, लोकाग्रे सिध्द शिलापर शिख परमात्माओ रहे छे, सर्व
लोक १४ रज्जु प्रमाण उंचो ने लंबाई प्होळाइमां नीचे सात राज
ने ब्रह्मलोकने स्थाने पांच राज प्रमाण छे, लोकना मध्यमां १४
राज उंची ने १ राज लांबो प्होळी भुंगळी सरखी त्रस नाडीमांज
त्रस जीवोनी वस्ती छे, शेष सर्वत्रः पांच स्थावर जीवोनी वस्ति
छे, लोकने कोइए वनाव्यो नथी के कोइए घरी राख्यो नथी प-
रन्तु स्वभावनः छे. इत्यादि १४ राजलोकनुं स्वरूप चिंतववुं ते
लोकस्वभावभावना छे,

जीवने संसागमां भमतां अनन्त काल थयो ते दरम्यानमां अ-
नन्तवार राजऋद्धि वगेरे सर्व वस्तु पाम्यो, परन्तु सम्यक्त्व (—शु-
द्धदेव—गुरु धर्मनो श्रद्धा) प्राप्ति थइ नहि, कारणके सम्यक्त्व प्रा-
प्ति थवी आ जीवने महा दुर्लभ छे, वळी जीवने वैराग्यादि कार-
णथी द्रव्य चारित्र पण प्राप्त थाय छे, अनेक प्रकारनी कष्टक्रिया-
ओ पण सुलभ थाय छे, परन्तु शुद्ध श्रद्धा थवी महा दुर्लभ थाय
छे, इत्यादि स्वरूप चिंतववुं ते बोधिदुर्लभभावना,

हवे कदाच महा कष्टे शुद्ध श्रद्धा थाय छे तो ते शुद्ध श्रद्धा-
पूर्वक अरिहन्तनो कहेळो हेय ने उपादेयरूप भावकधर्म आचरवो
महा मुश्केल छे, कथुं छे के कथनो कथे सब कोय--रहणी अ-
ति दुर्लभ होय, इत्यादि स्वरूप चिंतववुं ते धर्मदुर्लभभावना
ए उपर कहेली १२ भावनाओ प्रयत्नपूर्वक भाववी (चिंत-

વધી) કે જેથી નવાં આવનાં કર્મોત્તું મોકાણ થાય.

અવત્તરણ—આ ગાથામાં સંવગ્નસ્ત્રમાં આવેલાં પાંચ ચારિ-
ત્રોમાંનાં ચાર ચારિત્ર કહે છે.

॥ મૃલ ગાથા ૩૨ મી. ॥

સામાદ્યત્થપદમં, ઇંદ્રોપદ્ધાવણં ભવે ત્રીઞ્ચ ।

પરિહારવિમુહ્નીઞ્ચ, મુદ્દુમં તદ્દ સંપરાયં ચ ॥ ૩૨ ॥

॥ મંસ્કૃતાનુવાદઃ ।

સામાયિકમથ પ્રથમં, ઇંદ્રોપસ્થાપનં ભવેદ્ દ્વિતીયં ।

પરિહારવિમુહ્નિકં, મુદ્દમં તથા સાંપરાયિકં ચ ॥ ૩૨ ॥

ત્રાયઃ ॥

સામાદ્ય—સામાયિક ચારિત્ર	પરિહારવિમુહ્નીઞ્ચ—પરિહાર
અન્ય—અય--દ્વે	વિમુહ્નિ ચારિત્ર
પદમં- પ્દમં	મુદ્દુમં--મુદ્દમ
ઇંદ્રોપદ્ધાવણં--ઇંદ્રોપસ્થાપનચારિત્ર	તદ્--તથા
યવે--એ	સંપરાયં--સંપરાય
ત્રીઞ્ચ--ત્રીજું	ચ--ચલી

ગાથાર્થઃ—દ્વે ? ત્વં સામાયિક ચારિત્ર, અને ત્રીજું ઇંદ્રોપ-
સ્થાપન ચારિત્ર છે. તથા ત્રીજું પરિહારવિમુહ્ની, અને ૪ થું મુદ્દમ-
સંપરાય ચારિત્ર છે.

વિસ્તરગર્થઃ—દ્વે આ ગાથામાં પાંચ પ્રકારનાં ચારિત્ર કહે છે
મમ-પદમે જ્ઞાન-વજન--ચારિત્રનો આય-ભાવ તે સ્પષ્ટાય અને

તેનો તદ્વિત પ્રત્યય લાગતાં સામાયિક એટલે જેનાવડે અથવા જે જ્ઞાન-દર્શન—ચારિત્રનો લાભ તે, અર્થાત્ સામાયિક એટલે સર્વ સાવચવ્યાપારના ત્યાગરૂપ સર્વવિરત્તિચારિત્ર કહેવાય, અર્થે જોકે પાંચે પ્રકારનાં ચારિત્ર પરમાર્થથી સામાયિકરૂપ છે. તોપણ કંઈક જાતના ફેરફારવડે પાંચ જુદા જુદા નામ પાડેલા છે. ત્યાં પ્રથમ દીક્ષા અંગીકાર કરવી તે અહીં સામાયિક ચારિત્ર કહેવાય છે આ સામાયિક ચારિત્ર બે પ્રકારનું છે તેમાં ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરના શાસનમાં જ્યાં સુધી શિષ્યને મહાવ્રતનો આરોપ ન કરાય ત્યાં સુધી લઘુ દીક્ષારૂપ અલ્પકાલનુ (વિશેષતઃ ૬ માસનું) જે ચારિત્ર તે ઇત્વર સામાં ચાં કહેવાય, અને ભરત ઐરવત ક્ષેત્રમાં મધ્યના ૨૨ તીર્થંકરના શાસનમાં અને મહાવિદેહમાં સર્વ મુનીઓ-ને પ્રથમથીજ મહાવ્રતનો આરોપ છે. ને તે યાવજ્જીવ સુધીનો હોવાથી તેઓનું તે ચારિત્ર યાવત્કથિક સામાં ચાં કહેવાય છે

હવે વીજુ છેદોપસ્થાપના ચારિત્ર ત્યાં છેદ એટલે પ્રથમ જેટલી મુદતની લઘુ દીક્ષા પાઠી હોય તે કાલ દીક્ષાનો નહિ ગણવો તે પૂર્વપર્યાયનો છેદ કહેવાય, અને ઉપસ્થાપના એટલે પુનઃ મહાવ્રતની સ્થાપના કરવી ને ત્યાંથી દીક્ષાપર્યાય (દીક્ષાકાલ) ની ગણતરી થાય એવી રીતનું જે પુનઃ ચારિત્ર ગ્રહણ તે છેદોપસ્થાપના ચારિત્ર કહેવાય, આ ચારિત્ર ભરત ઐરવતમાં પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરના શાસનમાં હોય છે, એ ચારિત્રને લોકમાં ઘડીદીક્ષા લીધી કહે છે. એ ચારિત્ર બે પ્રકારનું છે. ત્યાં શિષ્યને જ્યારે ઇત્વર સામાયિક ચારિત્રનું આરોપણ થાય (—ઘડીદીક્ષા અપાય) ત્યારે અને એક જિનેશ્વરના શાસનના મુનિને ધીજા જિનેશ્વરનું શાસન (તું ચારિત્ર) અંગીકાર કરવું હોય (જેમકે પાર્શ્વનાથના શિષ્યને મહા-વીરશ્વામિનું શાસન અંગીકાર કરવું હોય) તે વચ્ચે જે ચાર કે પંચમહાવ્રત રૂપ ચારિત્ર ધર્મ અંગીકાર કરે તે નિરતિચાર છેદો-

૫૦ ચારિત્ર કહેવાય. અને ચારિત્રના મૂળગુણનો (મહાવ્રતનો) ઘાત કરનારને જે પુનઃ ચારિત્ર આપવું પડે તે સાતિચાર ચારિત્ર કહેવાય,

હવે ત્રીજી પરિહારવિશુદ્ધિ નામનું ચારિત્ર છે. ત્યાં પરિહાર પટલે તપ વિશેષવડે વિશુદ્ધિ પટલે ચારિત્રને જે વિશુદ્ધ કરવું તે પરિહાર વિશુદ્ધિ ચારિત્ર બે પ્રકારનું છે, તેમાં પ્રથમ ૯ મુનિનો સમુદાય હોય છે, તેમાં એક વાચનાચાર્ય હોય છે, ચાર મુનિ તપ કરનાર હોય, અને ચાર મુનિ તે તપસ્વીઓની વૈયાવન્ધ (સારવાર) કરનાર હોય. એમાં જેઓ તપ ક્રિયામાં પ્રવર્તે છે તે વ્રતે તેઓ નિર્વિશમાનક ચારિત્રી અને તપ સંપૂર્ણ કર્યાં વાદ તેજ મુનિઓ નિર્વિષ્ટકાયિક ચારિત્રી કહેવાય છે, એઓનો તપ ગ્રીષ્મઋતુમાં જઘન્ય ઉપવાસ, મધ્યમ છદ્ધ અને ઉત્કૃષ્ટ અદ્ધમ, શિશિરઋતુમાં જઘ૦ છદ્ધ, મધ્યમ અદ્ધમ ને ઉ૦ દશમ, વર્ષાકાલમાં જ૦ અદ્ધમ મ૦ દશમ ને ઉ૦ દ્વાદશભક્ત હોય છે, દરેક પારણે આચંવિલ, મિસ્રામાં પાંચનું ગ્રહણ ને બે (વસ્તુનો) અભિગ્રહ હોય, એ પ્રમાણે ૬ માસ સુધી તપ કર્યાં વાદ સારવાર કરનાર મુનિઓ એજ વિધિએ ૬ માસ તપ કરે, તે વ્રતે નિર્વિષ્ટકાયિક મુનિઓ નિર્વિશમાનકની સારવાર કરે, તેઓનો પણ ૬ માસ તપ પૂર્ણ થયા વાદ વાચનાચાર્ય ૬ માસ સુધી તપ કરે અને આઠે નિર્વિષ્ટકાયિક મુનિઓ નિર્વિશમાનક વાચનાચાર્યની સારવારમાં રહે એ પ્રમાણે એ તપ ૧૮ માસે પૂર્ણ થયા વાદ ઇચ્છા હોય તો જિનકલ્પી માર્ગ અંગીકાર કરે અથવા તો પુનઃ ગન્ધર્વમાં પ્રવેશ કરે, આ પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર કેવલી ભગવાન પાસે અંગીકાર થાય છે; અથવા તીર્થંકર પાસે રહેલાગણધરાદિકની પાસે અંગીકાર કરાય છે. પણ બીજાની પાસે નહિં એ પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રનાં ૨૦ દ્વાર આ પ્રમાણે—

१ क्षेत्र—परि० वि० चारित्र अंगीकार करनार मुनिओनुं जन्मक्षेत्र ५ भरतअने ५ औरव्रत, पण महाविदेह नहिं, अने परिहार-कल्प अंगीकार करवानुं क्षेत्र पण एज. वळी जिनकल्पीनु संहरण यवाधी जेम सर्व क्षेत्रोमां जिनकल्पीनी प्राप्ति छे तेम एओनुं संहरण पण नथी.

२ काल—अवसर्पिणीना त्रीजे अने चोथे आरे तेओनो जन्मकाल होय छे, अने सद्भाव (इयाती) तो अव०ना ३-४-५ अने उत्स० न ३-४ आरामां,

३ चारित्र—सामायिकचारित्र अने छेदोप० चारित्रनां संयमस्थान (-अध्यव० स्थान) थी उपरनां जे असं० लोकप्रदेश प्रमाण परि० वि० नां संयमस्थानो छे तेमां वर्तता जीवनेज परि० वि० चारित्रनी प्राप्ति होय.

४ तीर्थ—जिनेश्वरनुं शासन विच्छेद पाय्युं होय अथवा उत्पन्न पण न थयु होय तेवा अवसरमां परि० वि० चारित्रीया न होय पण शासन प्रवर्तमान समयेज होय.

५ पर्याय—जेनो गृहस्थपर्याय जघ० २९ वर्षनो अने ७० देशोनपू० क्रोड वर्षनो होय अने यतिपर्याय जघ० २० वर्ष अने ने ७० देशोन पू० क्रो० वर्षनो होय तेवो मुनि परि० पि० चारित्र अंगीकार करे,

६ आगम—नवुं सिद्धान्त न भगे पण प्रथमनुं भगेलुं स्मरण करे.

७ वेद—नपुंवंदी वा पुरुषवेदो होय पण स्त्रीवेदी नहि.

८ कल्प—स्थित कल्पमांज होय. (त्यां अचेलकादि १० कल्पवाळा मुनि स्थितकल्पी, अने शय्यातरादि चारमां वर्तवावाळा अने शेषकल्पमां नहि वर्तवावाळा मुनिओ अस्थितकल्पी कहेवाय

१ शय्यातरपिण्ड-चतुर्धाम-पुरुषज्येष्ठ अने कृतिकर्मकरण
॥ ४ अचान्धितकल्प छे, ने शेष ६ अनचान्धितकल्प छे.

૯ લિંગ—દ્રવ્યલિંગ (—મુનિવેપ) અને ભાવલિંગ વન્ને હોય

૧૦ લેહ્યા—કલ્પ અંગીકાર કરતી વચ્ચે ૩ શુભ લેહ્યા અને ત્યારવાદ છપ લેહ્યા હોય. (કર્મપરિણતિ વિચિત્ર હોવાથી અશુભલેહ્યાઓનો ઉદય થાય પણ તે અત્યંતસંકિલ્પ ન હોય અને તેમાં પણ થોડો કાલજ રહે છે પછી શુભલેહ્યામાંજ આવે છે.)

૧૧ ધ્યાન—અંગીકાર કાલે ધર્મધ્યાન અને ત્યાર વાદ આર્ત-રૌદ્ર-ને ધર્મધ્યાન પણ હોય. તીવ્રકર્મ પરિણામથી અશુભ-યોગોની ઉત્કૃષ્ટદશામાં અર્તરૌદ્ર પળું આવે પણ તે નિરનુબન્ધ હોયછે

૧૨ ગણ—જયન્યથી ૩ ગણ અને ઉત્કૃષ્ટ શત સંખ્યાવાળા (સયસ હકોસા एवો પાઠ હોવાથી સોકરતાં વધારે સમજાય છે)ગણ અંગીકાર કાલે (સર્વ ક્ષેત્રમાં મઝીને) હોય, અને અંગીકાર કર્યા-વાદ જય૦ વા હ૦ સમકાલે વર્તતા સેંકડો (ઘણા ૧૦૦) ગણ હોય તેમાં પુરુષસંખ્યા જય૦ થી ૨૭ ઉત્કૃષ્ટથી ૧૦૦૦ અંગીકારકાલે હોય અને ત્યાર વાદ પરિ૦ વિ૦ માં વર્તતા જય૦ થી સેંકડો પુરુષ અને ઉત્કૃષ્ટથી હજારો હોય અને પ્રવેશ કરનાર તથા નિકલનાર વન્ને સમકાલે જય૦ થી એક ને હ૦ થી પૃથક્ત્વ હોય

૧૩ અભિગ્રહ—દ્રવ્યાદિ કોઈપણ અભિગ્રહ ન હોય કારણ એ કલ્પજ અભિગ્રહરૂપ છે.

૧૪ પ્રવ્રજ્યા—કોઈને પણ દીક્ષા ન આપે (એજ કલ્પસ્થિતિ છે) પરન્તુ યથાશક્તિ ઉપદેશ આપે.

૧૫ મુંઢાપન—આ મુનિ કોઈને મુંઢે નહિં (પ્રવ્રજ્યાનંતર મુંઢન અવશ્ય હોય એવો નિયમ નથી કારણકે અયોગ્યને દીક્ષા દીધી હોય તોપણ પાછલ્લથી અયોગ્યતા માલૂમ પડતાં મુંઢન ન કરે માટે અર્હિં મુંઢનદ્વાર ભિન્ન કહ્યું.)

૧૬ પ્રાયશ્ચિત્તવિધિ—મનવહે સૂક્ષ્મ અનિચાર લાગતાં પણ નિશ્ચય ચતુર્ગુરુક પ્રાયશ્ચિત્ત આવે.

૧૭ કારણ આ કલ્પની યથાવિધિ પાલના એજ કર્મક્ષયનું નિ-

मित्त होवाथी तेओने वीजुं ज्ञानादिक शुद्ध आलंवन पण न होय (अर्थात् ए कल्प पतितदशावाळो नयी के जेथी ज्ञानादि आलम्बने पण स्थिर रहे.) अथवा जेनावढे तत्संबंधि अपवाद स्थान सेववा पणुं होय तेवुं ज्ञानादि आलम्बन न होय.

१८ निष्प्रतिकर्मता—शरीरसंस्कार न करे, आंखमां पडेळुं तृण पण वहार न काढे, प्राणांतकष्टे पण अपवाद मार्ग सेवे नही

१९ भिक्षा व्रीजे ग्रहरे गोचरो तथा विहार करे, शेष वखते काउस्स-ग्ग करे—निद्रा अति अल्प करे. कदाच जंघावलनी क्षोणताये विहार न करी शके तोपण अपवाद स्थान न सेवतां कल्पमर्यादाप्रमाणे संपूर्ण पाले,

२० बन्ध-परिहारकल्पी कल्प समाप्त यया वाद पुनः ते कल्पमां अथवा गच्छमां प्रवेश करे एटले स्थविरकल्पी थाय नहिंतर जिन-कल्प अङ्गीकार करे, तेमां पुनः ते कल्पमां अगर स्थविरकल्पमां रहेनारा इत्तरपरिहारी, अने जिनकल्प अंगीकार करनारा यावत्कथिक परिहारी कहेवाय,

अर्थात् आ चारित्र वे प्रकारनुं छे, त्यां कल्पविधि संपूर्ण यया वाद तुर्तज वीजीवार कल्पने अथवा गच्छने अंगीकार करे ते इत्तर परि० वि० चारित्र, अने कल्पसमाप्ति वाद तुर्त जिन-कल्प अङ्गीकार करे तो यावत्कथिक परि० वि० कहेवाय.

हवे सूक्ष्मसंपराय चारित्रनुं स्वरूप कहेवाय छे, त्यां उपश्रम श्रेणिगत वा क्षपकश्रेणिगत मनुष्य नवमे गुणस्थाने लोभकषायने सूक्ष्म करे (—कषायांशनी वर्गणाओनो अनुक्रम तोडी दरेक वर्ग णा घणा अन्तर—व्यवधानवाळी करे) अने तयारवाद दशमे गुणस्थाने ते सूक्ष्मकषायने उदयमां आणी भोगवं ते सूक्ष्म संपराय चारित्र १० मे गु० स्थाने जाणवुं अहिं सूक्ष्म संपराय—कषाय एवो अर्थ जाणवो,

અવતરણ—આ ગાથામાં વાંકી રહેલ એક યથાહ્યાત ચારિત્રનું સ્વરૂપ કહે છે,

॥ મૂળ ગાથા ૩૩ મી. ॥

તત્તો અહૃક્ષાયં, શાયં સઽવંમિ જીવલોગમ્મિ ।
જં ચરિઙ્ગણ સુવિહિયા, વચ્ચંતિ અયરામરં ઠાણં ॥૩૩

॥ સંસ્કૃતાનુવાદઃ ।

તતશ્ચ યથાહ્યાતં, હ્યાતં સર્વસ્મિન્ જીવલોકે ।
યક્ત્ ચરિત્વા સુવિહિતાઃ, ગચ્છન્ત્યજરામરં સ્થાનં ॥૩૩॥

॥ શબ્દાર્થઃ ॥

તત્તો—ત્યાર પછી

અ—બલી

અહૃક્ષાયં—યથાહ્યાતચારિત્ર

શાયં—પ્રસિદ્ધ

સઽવંમિ—સર્વ (ને વિષે)

જીવલોગમ્મિ—જગતમાં

જં—જે ચારિત્રને

ચરિઙ્ગણ—આચરીને

સુવિહિયા—સુવિહિત (—સારી
વિધિ પ્રમાણે પાલનારા)

મનુષ્યો,

વચ્ચંતિ—જાય છે—પામે છે,

અયરામરં—મોક્ષ

ઠાણં—સ્થાનને

ગાથાર્થઃ—બલી ત્યાર પછી સર્વ જગતમાં પ્રસિદ્ધ એવું યથાહ્યાત નામનું પાંચમું ચારિત્ર છે. કે જે ચારિત્રને અંગીકાર કરીને શ્રેષ્ઠ વિધિ પાલનાર સુવિહિત મનુષ્યો મોક્ષ પામે છે.

વિસ્તરાર્થઃ—પૂર્વે ચારિત્રના ચાર મેદ કહ્યા વાદ હવે પાંચમું યથાહ્યાત ચારિત્ર કહેવાય છે. ત્યાં યથા એટલે જેવી રીતે હ્યાત એટલે સિધ્ધાન્તમાં કહેછું છે તેવી રીતનું સર્વ વિરતિ ચારિત્ર (કપાયવિનાનું) ને યથાહ્યાત ચા. કહેવાય એના બે મેદ છે. તેમાં ઉપશમપ્રેણિવાલા જીવને ૧૧ મે ઉપશાંત મોહ ગુણસ્થાને મોહની ઉપશાંતિ રૂપજ ચારિત્ર છે, તે ઉપશમ યથાહ્યાત ચા., અને ક્ષયકપ્રેણિવાલા જીવને ૧૨ મે ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાને મોહના ક્ષયરૂ-

॥ संवरतत्त्वपरिशिष्टम् ॥

नरकगतिमां १२—नरकगतिमां १२ भावनारूप १२ संवर भेद होय छे, पण समिति गुप्ति परिपह अने यतिधर्म ए सव विरतिवतने होवाथी अने सर्व विरतिनो नरकमां अभाव होवाथी समिति विगेरे ४५ संवरभेद न होय अने १२ संवरभेद होय.

निर्यचगतिमां १२—नरकगतिवत्.

देवगतिमां १२—नरकगतिवत्.

मनुष्यगतिमां ५७—मनुष्यगतिमां सर्वविरतिनो सद्भाव होवाथी संवरतत्त्वना सर्वे ५७ भेद होय.

एकेन्द्रियमां ०—एकेन्द्रियमां संवरनो कोइपण भेद न होय, कारण के सर्वविरतिना अभावं समिति विगेरे ४५ संवर न होय, अने मनयोगना अभावे १२ भावना पण न होय.

द्वीन्द्रियमां ०—एकेन्द्रियवत्.

त्रीन्द्रियमां ०—एकेन्द्रियवत्.

चतुरिन्द्रियमां ०—एकेन्द्रियवत्.

पंचेन्द्रियमां ५७—पंचेन्द्रियमां गर्भजमनुष्यने सर्वविरति अने मनयोगना सद्भावं सर्वे ५७ संवरभेद होय छे.

पृथ्वीकायमां ०—कारण एकेन्द्रियवत्

अपकायमां ० ”

तेजकायमां ० ”

वायुकायमां ० ”

वनस्पतिमां ० ”

असकायमां ५७—असकायमां गर्भजमनुष्यने ५७ संवरभेद होय.

॥ નિર્જરાતત્ત્વપરિશિષ્ટમ ॥

નરકગતિમાં ?—સમ્યગ્દષ્ટિ નારકો જે કાયપીડા સમ્યક્ પ્રકારે સહન કરે છે, પરન્તુ કોઈને દુઃખ વપજાવતા નથી તેવા નારકોને સકામ કાયક્લેશરૂપ ? નિર્જરાભેદ હોય છે. અને શેષ મિથ્યાદષ્ટિનારકોને અકામકાયક્લેશરૂપ ? નિર્જરાભેદ છે

તિર્યચગતિમાં ?—ગર્ભજ તિર્યચો દેશવિરતિવંત હોવાથી ૬ વા-
ણતપ અને ૬ અભ્યંતર તપરૂપ સર્વે ૧૨ સકામ નિર્જરા-
ભેદ હોય છે અને મિથ્યાદષ્ટિ તિર્યચોને ૧ અકામ કાય-
ક્લેશરૂપ ? નિર્જરાભેદ હોય છે.

દેવગતિમાં ૪—વિનય-વૈયાઘ્રત્ય-અને સ્વાધ્યાય ૫ ૩ અભ્યંતર
તપ અને ૧ સકામ કાયક્લેશ મળી ચાર નિર્જરાભેદ હોય
છે. દેવો સંઘાદિકનો વિષય વૈયાઘ્રત્ય કરે છે, અને જિન
વચન શ્રવણાદિ પ્રસંગે પૃન્છનાદિ સ્વાધ્યાય પળ છે. પર-
ન્તુ સદ્ધ્યાન-ધર્મધ્યાનાદિનો અભાવ છે.

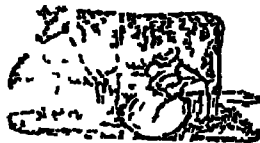
મનુષ્યગતિમાં ૧૨—મુનિને ઘાર પ્રકારના તપરૂપ સકામ નિર્જરા
હોય છે માટે મનુષ્યગતિમાં ૧૨ નિર્જરાભેદ છે.

॥ બન્ધતત્ત્વપરિશિષ્ટમ ॥

ચારે ગતિના જીવોને ચારે પ્રકારના બન્ધો હોય છે. માત્ર
મનુષ્યગતિમાં અગીઆરમા ગુણઠાણાથી રિયતિ અને રસવન્ધ હો-
તા નથીવાકાબન્ધ વિચાર નવનપ્તસાહિત્ય વિગેરેથી જાણવો.

પ જે ચારિત્ર છે તે ક્ષાધિક યથાખ્યાત ચા૦ છે. એ વન્ને યથા-
 રૂપાત ચા૦ માં કપાયના (મોહના) ઉદયનો સર્વથા અભાવ છે
 તેમાં જેલું યથાખ્યા૦ ચા૦ અન્તર્મુ૦ કાલ ટકે છે અને વીજું યથા-
 રૂપા૦ ચા૦ ૧૨ માથી ૧૪ મા સુધી હોવાથી ભવસ્થ કેવલીને દે-
 શોન પૂર્વક્રોડ વર્ષ પર્યંતનું હોય છે. એ ચારિત્ર સર્વથા અતિચાર
 રહિત છે, અને વીજાં ચારિત્રો સંજ્વલનના ઉદયથી અતિચારવાળાં
 હોય છે. એ ચારિત્રજ સર્વેશ્વર સર્વવિરતિ (વા સામાયિક)
 કહેવાય છે, એવા પ્રકારનું એ ચારિત્ર સર્વોત્તમ હોવાથી સર્વ જીવલો
 કર્મા (—૧૪ રાજલોકમાં) પ્રસિદ્ધ છે. વળી એ ચારિત્ર પ્રાજ્ઞ થ-
 યા વિના મોક્ષ હોય નહિં માટેજ ગ્રંથકારે એ ચારિત્રથી મોક્ષ
 પ્રાપ્તિ કહી છે.

એ પ્રમાણે સંવરતસ્વના ૫૭ મેદ સચિસ્તર પળે કહ્યા તે વાંચી-
 ને કર્મનો સંવર થાય તેવી રીતે પ્રયત્ન કરવો, આ મ ઘણ-
 સ્વરા મેદ મુનિને અજ્ઞે દર્શાવ્યા છે, તો પણ જેટલે અંશે જેટલા મેદો
 શ્રાવકને ઉપયોગી હોય તેટલા મેદો તેટલે અંશે શ્રાવકોએ પણ અ-
 વગ્ય આદરવા ઉદ્યમ કરવો.

॥ નિર્જરાતત્ત્વ ॥

અવતરણ—પૂર્વ ગાથાઓમાં સંવરતત્ત્વનું સ્વરૂપ કહીને હવે નિર્જરા અને વન્ધતત્ત્વનું સ્વરૂપ કહે છે. ત્યાં પ્રથમ આ ગાથા-માં સામાન્યથી નિર્જરાના ૧૨ અને વન્ધતત્ત્વના ૪ મેદ કહે છે,

॥ મૂળ ગાથા ૩૪ મી, ॥

વારસવિહં તવો નિ-જ્જરા ય વન્ધો ચડવિગપ્પો અ ।
પયઙ્ ઠિઙ્ અણુભાગ-પણ્ણમેણ્ણિં નાયવ્વો ॥૩૪॥

॥ સંસ્કૃતાનુવાદઃ ॥

ઢાદશવિધં તપો, નિર્જરા ચ વન્ધશ્ચતુર્વિકલ્પશ્ચ ।
પ્રકૃતિસ્થિત્યનુભાગ-પ્રદેશભેદૈર્જાતવ્યઃ ॥ ૩૪ ॥

॥ શબ્દાર્થઃ ॥

વારસવિહં-૧૨ પ્રકારનો
તવો-તપ
નિર્જરા નિર્જરાતત્ત્વ
વન્ધો-વન્ધતત્ત્વ
ચડવિગપ્પો-ચાર પ્રકારનું
પયઙ્-પ્રકૃતિ (-સ્વભાવ)

ઠિઙ્-સ્થિતિ (-કાલનિયમ)
અનુભાગ-અનુભાગ (-રસ)
પણ્ણમેણ્ણિં (કર્મના અણુ)
મેણ્ણિં- (૫ ચાર ; મેદોવડે.
નાયવ્વો-જાણવો,

ગાથાર્થઃ—૧૨ પ્રકારનો તપ તે નિર્જરાતત્ત્વ છે, અને પ્રકૃતિ-સ્થિતિ-રસ-અને પ્રદેશ-૫ ચાર મેદવડે વન્ધ (તત્ત્વ) ચાર પ્રકારનો જાણવો.

विस्तरार्थ—१२ प्रकारનો तप आगळनी गाथाओमां दर्शा-
वाशे, ने चारप्रकारना बन्धजुं-किंचित् स्वरूप कहेवाय छे. अहिं
कर्मना चार प्रकारना बन्धमां शास्त्रप्रसिद्ध मोदकजुं दृष्टान्त आ-
प्रमाणे छे—

जेम सुंठ वगेरे पदार्थना-लाडुमां. कोइ लाडुनो स्वाभाव वायु
दूर करवानो, कोइनो कफ दूर करवानो, अने कोइनो पित्त दूर
करवानो एम जुदा .जुदा स्वभाव होय छे. तेम आठप्रकारना
कर्मना पण जुदा जुदा स्वभाव होय छे, जेम ज्ञानाव० कर्मनो
स्वभाव आत्माना ज्ञानगुणने आवरवानो, दर्शनाव० कर्मनो स्व-
भाव दर्शनगुणने आवरवानो, इत्यादि जे कर्मनो जे स्वभाव ते स्व
भाव सहितज ते कर्म बन्धाय छे, माटे प्रकृतिबन्ध कहेवाय.

तथा जेम कांइ मोदक १० दिवस सुधी सारो रहे ने त्यार-
वाद तेनो गुण विनाश पामे, कोइ १५ दिवस अने कोइ १ मास
सुधी सारो रहे तेम कोइ कर्म आत्माना साथे २० कोडाकोडी सा-
गगोपम रहे कोइ कर्म ३० को० को० सा० अने कोइ कर्म वधुमां वधु७०
को० को० सागरोपम आत्माना संबन्ध ते स्वभावे रहे छे अने त्या-
रवाद ते आत्माथी अलग थइ ते ते स्वभाव रहिन थइ जाय छे. ए
प्रमाणे कर्मने कर्मपणे रहेवानो काल पण बन्धमां समयेज नियमित
थाय छे माटे कर्मना कालनो नियम ते स्थितिबन्ध कहेवाय,

तथा जेम कोइक मोदक मधुर-मीठो होय छे. ने कोइक कडवो
होय छे, ने कोइक तीखो इत्यादि शुभाशुभ रसवाळो होय छे, तेम
कोइ कर्म शुभ रसवाळुं (—एटले उदय आवतां जीवने हर्ष-सुख
आपनारु) अने कोइ कर्म अशुभ रसवाळुं (एटले उदय आवतां

१— कर्मनां नाम तथा ते ते कर्मना स्वभाव अने स्थि-
ति आगळ गाथाथीज कहेवाशे

જીવને દુઃખ-શોક આપનારું) હોય છે. વલી તે શુભ વા અશુભ રસ પળ કોઈમાં તીવ્ર ને કોઈમાં મન્દ હોય છે, એ પ્રમાણે તીવ્રતા અને મન્દતા યુક્ત જે શુભાશુભ વિપાકનો નિયમ પણ કર્મબંધ વચ્ચે જ થાય છે તે રસબંધ કહેવાય.

વલી જેમ કોઈક મોઢક ઓછા હોટનો અને કોઈક મોઢક વધારે હોટનો (એટલે કોઈક પાણીયો ને કોઈક શેરીયો) વાંધે-હો હોય છે, તેમ કોઈ કર્મ વીજાં કર્મથી ઓછા વા અધિક પ્રદેશ (અણુઓ) વાલુ વંધાય તે પ્રદેશાબંધ કહેવાય.

અવતરણ—પૂર્વ ગાથામાં ૧૨ પ્રકારના તપને નિર્જરાતસ્વ કહ્યું ત્યાં ૬ પ્રકારનો વાહ્ય તપ અને ૬ પ્રકારનો અભ્યન્તર તપ મ-હીને ૧૨ પ્રકારનો તપ થાય છે, તે આ ગાથામાં પ્રથમ ૬ પ્રકારનો વાહ્ય તપ દર્શાવે છે,

॥ મૂળ ગાથા ૩૫ મી ॥

અણસળમૂળોઅરિયા-વિત્તીસંઘેવણં રસચ્ચાચ્ચો ।

કાયકિલેસો સંલી-ણ્યા ય વજ્જો તવો હોઈ ॥૩૫ ॥

૧ આ ચારે વન્ધ માત્ર મોઢકના દૃષ્ટાન્તેજ હોય પમ નહિ. પરન્તુ ઘોળા દુગ્ધ-દૂતાદિ પદાર્થોના દૃષ્ટાન્તે પણ હોઈ શકે-- જેમકે અમુક અમુક દૂધના જેમ દેહ પુષ્ટશાદિ ભિન્ન-ભિન્ન ગુણ છે, તેમ કર્મેના પણ ભિન્નભિન્ન સ્વભાવ છે, અમુક દૂધ જેમ અમુક વચ્ચે સુધી સારું રહી શકે છે, તેમ અમુક કર્મે પણ અમુક વચ્ચે સુધી કર્મે પળે રહી શકે છે, અમુક દૂધ જેમ અમુક તીવ્રાદિ રસવાલું છે તેમ અમુક કર્મે પણ અમુક તીવ્રાદિ રસવાલું છે. ને અમુક દૂધ જેમ હીનાધિક પ્રદેશો-વાલું છે તેમ કર્મે પણ હીનાધિક પ્રદેશોવાલું છે इत्यादि રીતે અનેક પદાર્થોદ્ધારા આઠકર્મનાં દૃષ્ટાંત યથાયોગ્ય વિચારવાં

॥ संस्कृतानुवादः ॥

अनशनमुनोदरिका-वृत्तिसंक्षेपणं रसत्यागः ।

कायक्लेशः संलीनता च बाह्यस्तपो भवति ॥ ३५ ॥

॥ शब्दार्थः ॥

अणसणं-अनशन (उपवासादि

तप

ऊणोयरिया-उनोदरिका (वे-

चार कवल उणा रहेवुं

वित्ती-वृत्तिनो (आजीवकानो)

संखेवणं--संक्षेप करवो,

रसच्चाओ-रसत्याग (विगय

त्याग)

कायक्लेशो-कायक्लेश (लो-

च वगेरे करवो)

संलीणया संलीनता (-अंगो-

पांगादिनो संकोच करवो)

वज्झो-बाह्य

तवो-तप

होइ-छे.

गाथार्थः—उपवासादि करवो ते अनशनतप-वे चार कवल उणा रहेवुं ते उनोदरिकातप-आ जीविकानो संक्षेप करवो ते वृत्तिसंक्षेपतप-विगयादिनो त्याग करवो ते रसत्यागतप-लो-चादि कष्ट सहन करवां ते कायक्लेशतप अंगोपांगादिनो संकोच करवो ते संलीनतातप-ए प्रमाणे ६ प्रकारनो बाह्य तप (थी कर्मनो लय-निजरा थाय) छे,

विस्तरार्थः—चाळु गाथामां ६ प्रकारनो बाह्य तप कब्बो छे त्यां मोक्षप्राप्तिमां बाह्य कारणरूप जे तप ते बाह्यतप कहेवाय तेना ६ प्रकार आ प्रमाणे—

अनशन-अहिं अन् एटले नहिं अशन एटले चारप्रकारनो आहार,

१ भात वगेरे रांधेलो आहार अशन, सर्व जातनां तृषा मढोढनारां पाणी पान, धाणी-चणा इत्यादि काचुं कोरु फराळ ते खादिम अने सोपारी-पलायची आदि मुखवास ते खादिम प चार प्रकारना आहार गणाय छे,

અર્થાત્ આહાર ન કરવો તે અનશનતપ વે પ્રકારનો છે, ત્યાં ઉપ-
વાસ-આયંબિલ-एकाशन-पोरिसि-नषकारशी-छट्ट-अट्टम इत्या-
दि तप अष्टक नियमित कालना होवाची इत्वर अनशन कहेवाय
अने मरण पर्यंत आहार पाणीनो त्याग करवो ते यावत्कथिक अ-
नशन कहेवाय. प्रसिद्धिमां एनेज अनशन अंगीकार कर्तुं कहेछे

उनोदरिका—क्षुधा लागी होय त्यारेज जमवुं ते पण पेट
भरीने अकळामण थाय तेम नहिं जमतां १-२-३ ४ इत्यादि
कवल उणा रहेवुं के जेथी आरोग्यता पूर्वक एक कवल आहार जे-
टलो पण अनशन तप गणाय છે, कारणકે તેટલે અંશે ભોજનની
આશક્તિ-લોહપતા ટલી હોય તોજ વે ચાર કવલ ઉણા રહેવાનું
વની શકે છે, અર્હિ, ડન પટલે ન્યૂન ઉદર—પેટ રાખવું અર્થાત્
પેટ કંડક ડળું રાખવું તે ડળોદર પરથી ડનોદરિકા શબ્દ
વન્યો છે,

૧ પ યાવત્કથિક અનશનના પળ પાદોપગમન અને
भक्तप्रत्याख्यान प वे भेद છે, તે ઘરેકના પુનઃ નિહારીમ અને
अनिहारिम प वे भेद છે, ત્યાં પડી ગયેલા વૃક્ષમાફક નિષ્કે-
ष्ट कायाराखवी ते पादोप० અને કાયચેષ્ટા પ્રવર્તે પળ માત્ર
आहारनोज त्याग होय તે भक्तप्रत्या० જાણવું તથા નિયમિત
स्यानथी शरीर घहार काढवु ते निहारिम, અને શરીરને ગુફા
दि एकज स्थानमां राखवुं ते अनिहारिम जाणवु.

૨ ઘશુ છે કે

वतीमं किर कवला—आहारो कुच्छिपूरओ भणिओ ।

पुरिस्सुस महिलियाप, अठ्ठावीसं मुणेयन्वा ॥ १ ॥

અર્થઃ—“ પુરુષને નિશ્ચય ૩૨ કવલ જેટલો આહાર ઉદર પૂ-
રનારો (તૃપ્તિ કરનાર) કહ્યો છે. અને સ્ત્રીને ૨૮ કવલ જે-
ટલો આહાર જાણવો ” પમાંથી જેટલી કવલ ઉણા રહેવાય
તેટલો ડનોદરી તપ જાણવો અર્હિ કવલનુ નામાન્ય પ્રમાણ મુ-

વૃત્તિસંક્ષેપ—અહિં જે જે આહાર-વસ્તુ ઇત્યાદિ દ્રવ્યોષ્ઠે વૃત્તિ પટલે આજીવિકા (—જીવનનિર્વાહ) ચાલતી હોય તે તે દ્રવ્યોમાં વૃત્તિ પટલે મનોવૃત્તિયોના સંક્ષેપ-સંકોચ કરવાના અભ્યાસ રૂપે અનેક પ્રકારના અભિગ્રહો ધારણ કરવા તે વૃત્તિસંક્ષેપ કહેવાય તે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ને ભાવથી ચાર પ્રકારે છે, ત્યાં દ્રવ્યથી અમુક પદાર્થ—ક્ષેત્રથી અમુકસ્થળે-કાલથી અમુકવસ્તુ તે અને ભાવથી અમુક અમુક રીતે મલે તોજ તે વસ્તુ ગ્રહણ કરવી, જેમ શ્રી મહાવીરસ્વામિજી કરેલો અભિગ્રહ ચન્દનવાળાથી પૂરાયો તેમ અભિગ્રહ ધારણ કરવા તે પદાર્થ ઉપરથી લોહુપતા ટલી હોય તોજ વની શકે અન્યથા નહિં, માટે તે વૃત્તિસંક્ષેપ પણ તપરૂપ છે,

રસત્યાગ—રસ પટલે દૂધ-દહિં-ધી-ગોઝ-તેલ ને સાકર ૫ ૬ રસિક પદાર્થો આત્માને વિકાર ઉપજાવનારા હોવાથી વિકૃતિ કહેવાય છે તે ૬ વિકૃતિયોમાંથી યથાશક્તિ એક બે યાવત્ સર્વ નો ત્યાગ કરવો તે રસત્યાગ તપ કહેવાય,

કાયક્લેશ—લોચ કરવો-આતાપના લેવી ઇત્યાદિ કષ્ટ મોક્ષની ઇચ્છાએ સહન કરવાં તે કાયક્લેશ તપ કહેવાય,

રઘીના ઇંડા જેટલું શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે—અથવા અર્થાન્તરથી ચિન્તારીયે તો એક પ્રક્ષેપથી સુખ પૂર્વક જેટલો આહાર મુશ્કમાં રાખી શકાય તેટલા પ્રમાણનો એક કવલ જાણવો ને તેવા ૩૨ કે ૨૮ કવલ સંપૂર્ણ વૃત્તિ કરનાર ગણાય છે યથી અધિક આહાર કરનાર અપશ્ય આહારી જાણવો

૧ અથવા વૃત્તિ પટલે “ મિત્રા ” નો સંક્ષેપ આ પ્રમાણે—હાથથી વા કડહીથી ઉપાડીને આહાર આપે તોજ લેવો તે મિત્રાનિયમ અને એક ધારાએ અથવા બે ઇત્યાદિ ધારાએ અર્ધંડીત પણે જેટલી વસ્તુ પડે તેટલીજ લેવી પવો નિયમ તે વૃત્તિનિયમ

સંલીનતા—અર્હિ સંલીનતા એટલે સંકોચ એટલે અશુભ વ્યાપારની નિવૃત્તિ જાણવી, તે સંલીનતા ચાર પ્રકારની છે, ત્યાં અશુભ માર્ગે પ્રવર્તતી इन्द्रियोને સંકોચી કબજામાં રાખવી તે इन्द्रिय સંલીનતા, કપાયથી નિવૃત્ત થવું તે કપાયસંલીનતા, અશુભ યોગથી નિવૃત્ત થવું તે યોગસંલીનતા, અને સ્ત્રી-પશુ--નપુંસક-ઇત્યાદિ વિકારોત્પાદક જીવોના સંસર્ગવાળાં સ્થાન ત્યાગ કરીને સારા સ્થાનમાં રહેવું તે વિવિત્તચર્યા સંલીનતા કહેવાય એ ચારે પ્રકારનો સંલીનતા તપ કર્મની નિર્જરા કરનાર છે,

એ ૬ પ્રકારના તપ વાહ્યતપ કહેવાય. અને તે કર્મની નિર્જરા કરનાર છે.

અવતરણ—આ ગાથામાં ૬ પ્રકારનો અભ્યન્તર તપ કહે છે,

॥ મૂળ ગાથા ૩૬ મી. ॥

પાયચ્છિત્તં વિણઓ, વેયાવચ્ચં તહેવ સજ્ઞાઓ ।

જ્ઞાણં ઉસ્સગ્ગો વિ અ, અન્નિમંતરઓ તવો હોઇ ॥૩૬॥

॥ સંસ્કૃતાનુવાદઃ ॥

પાયચ્છિત્તં વિનયો, વૈયાવૃત્યં તથૈવ સ્વાધ્યાયઃ ।

ધ્યાનં કાયોત્સર્ગો પિ ચા-ભ્યન્તરસ્તપો ભવતિ ॥ ૩૬ ॥

॥ શબ્દાર્થઃ ॥

પાયચ્છિત્તં—પાયચ્છિત્ત

વિણઓ—વિનય

વેયાવચ્ચં—વૈયાવૃત્ય (સારવાર)

તહેવ—તેમજ

સજ્ઞાઓ—સ્વાધ્યાય

જ્ઞાણં—ધ્યાન

ઉસ્સગ્ગો.—કાઉસ્સગ્ગ

વિ અ—વહ્ની પળ

અન્નિમંતરઓ—અભ્યન્તર

તવો—તપ

હોઇ—છે.

गाथार्थः—१० प्रकारनुं प्रायश्चित्त—७ प्रकारनो विनय—१० प्रकारनी वैयावच्च— ५ प्रकारनो स्वाध्याय— २ प्रकारनुं शुभध्यान— अने २ प्रकारनो काउसग्ग ए ६ प्रकारनो अभ्यन्तर तप (थी कर्मनो क्षय थाय) छे,

विस्तरार्थः—मोक्षप्राप्तिमां जे तप अन्तरंग कारणरूप छे ते अभ्यन्तर तप नीचे प्रमाणे ६ प्रकारनो छे,

प्रायश्चित्त—प्रायः एटले बाहुबल्यताए (पापनो विच्छेद करनार—इति अध्या०), अने चित्त एटले मननी विशुद्धि करनार ते प्रायश्चित्त १० प्रकारे छे, त्यां गुर्वादि समक्ष करेला पापनो प्रकाश करवो ते आलोचना प्राय०, पुनः ते पापने नहिं आचरवाना संस्कारथी जे मिच्छामि दुक्कहं आपवु (-मिथ्यादुष्कृत एटले मारुं पाप मिथ्या थाओ ए प्रमाणे माफी मागवी) ते प्रतिक्रमणप्राय०, गुरु समक्ष पापनो प्रकाश करवो अने मिथ्यादुष्कृत पण आपवुं ते मिश्रप्राय०, अकल्पनीय अनपानादिनो त्याग करवो ते विचेकप्राय०, काउरसग्ग करवो(कायचेष्टानो त्याग करी अमुक लोगस्स गणवा अथवा अमुक ध्यान करवु) ते कायोत्सर्गप्राय०. नीवी प्रमुख तपरूप दंड आचारवो ते तपप्राय० दीक्षापर्याय घटाढवारूप दंड ते छेदप्राय०, कोइ मोटो अपराध यवाथी पुनः महाव्रत उचरवारूप दंड ते मूलप्राय०. करेला अपराधनो जे तपरूप दंड आप्यो छे ते ज्यां सुधी न करे त्यांसुधी महाव्रतमां न स्थापवो ते अनवस्थाप्यप्राय०, तेवा प्रकारना अपराधथी १२ वर्ष सुधी गच्छनो अने वेषनो त्याग करी अमुम प्रकारनी मोटी शासन प्रभावना करीने पुनः महाव्रतोच्चार करी गच्छमां प्रवेश करी शके एवो दंड ते पारांचिकप्राय०, कहवाय, ए १० प्रकारना प्रायश्चित्तथी कर्मनी निर्जेरा थाय छे.

વિનય—વિ ઇટલે વિશેષે કરીને આઠપ્રકારનું કર્મ જેનાવહે નય (તિ) દૂર થાય તે વિનય, અથવા ગુણવન્તની ભક્તિ તે વિનય કહેવાય તે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-ને ઉપચાર વિનય એ પ્રમાણે ૪ પ્રકારનો છે, ત્યાં પાંચ જ્ઞાનનું વિશેષે કરી વહુમાન કરવું, અને તે-નું શ્રદ્ધાન કરવું તે જ્ઞાનવિનય, અને શ્રુતજ્ઞાનમાં તો કાલે વિળ-એ વહુમાણે ઇત્યાદિ ગાથામાં કહેલો આઠ પ્રકારનો જ્ઞાનાચાર તે પળ જ્ઞાનવિનય કહેવાય, તથા પ્રશમ (—કપાયમન્દતા)—સંવેગ (—વૈરાગ્ય)—નિર્વેદ (—સંસારથી ઉદાસીનતા)—અનુકમ્પા (—દયા-કૃપા) ને આસ્તિક્ય [ધર્મ-અધર્મ દેવલોક-નારક ઇત્યાદિ પદાર્થો છે એવી પ્રતીતિ, એ ૫ સમ્યક્ત્વલક્ષણને ધારણ કરવાં, તથા નિસ્સંકિય નિવ્વકંસ્થિય ઇત્યાદિ ગાથામાં કહેલા આઠ દર્શના-

૧ ૧ જે કાલે જે મળવા યોગ્ય હોય તે કાલે તે મળવું તે કાલ આચાર.

૨ જ્ઞાનનો અને જ્ઞાનીનો વિનય કરવો તે વિનયાચાર

૩ જ્ઞાનની અને જ્ઞાનીની અન્તરંગ પ્રીતિ રાખવી તે વહુમાનાચાર

૪ જે અધ્યયનને માટે જે સપ કળો હોય તે સપ વગેરે ક્રિયા કરી અધ્યયન કરવું તે ઉપજ્ઞાન આચાર

૫ જેની પાસે મળ્યા હોય તેનુજ નામ લેવું તે અનિન્હવાચાર

૬ અક્ષરો શુદ્ધ બોલવા તે વ્યંજનાચાર

૭ અર્થ શુદ્ધ વિચારવો તે અર્થાચાર

૮ સૂત તથા અર્થ બંને શુદ્ધ બોલવાં તે તદુભયાચાર

૨ ૧ સર્વજ્ઞોત્તમ તત્ત્વમાં શંકા ન રાખવી તે નિઃશંકિત દર્શનાચાર

૨ સર્વજ્ઞમતસિવાય અન્યમતની ઇચ્છા ન કરવી તે નિઃકાંક્ષા દર્શનાચાર

૩ મુનિનાં મલિન ગાત્રાદિકથી દુઃખછા ન કરવી તે નિર્વિવિધિકિ-ત્સક દર્શનાચાર

૪ સર્વજ્ઞોત્તમતત્ત્વમાં મુક્ષાણું નહિ તે અમૂલદષ્ટિ દર્શનાચાર

૫ સમ્યક્ત્વ અને સમ્યગ્દૃષ્ટિજીવોના ગુણોની તે ઉપદંહ દર્શનાચાર

चारतुं पालन करवुं ते दर्शनविनय कहेवाय. तथा पूर्वे कहेलां सामायिकादि ५ प्रकारनां चारित्रिनी श्रद्धा--तेनुं विधिपूर्वक पालन करवुं-- अने तेनी सत्यप्ररूपणा करवी तें चारित्रविनय कहेवाय, तथा सम्यग्दर्शन ज्ञान चारित्रादि उत्तम गुणयुक्त मुनिवगेरे-ने देखी उभा थवुं--सामे जवु--हाथ जोडवा--खमासमणादि वन्दन आपवां, मिष्ट संभाषण करवुं, इत्यादि शुद्धक्रियांना व्यवहाररूप जे विनय ते उपचारविनय. वळी बीजा ग्रन्थोमां तो मैनविनय--वचनविनय--अने कायविनय सहित गणतां ७ प्रकारनो विनय पण गणेल छे, ए प्रमाणे चार अथवा ७ प्रकारनो विनय कर्मनी निर्जरा करवामां अन्तरंग कारणरूप होवाथी एने अभ्यन्तर तपरूपे कहेल छे,

वैयावृत्य—आचार्यादिकनी सेवा करवी--औषध--वस्त्र--अन्न पानादि आपवुं ते वैयावृत्य कहेवाय ते आचार्य--उपाध्याय--तपस्वी--शिष्य--ग्लान--कुल--गण--संघ--साधु--ने समनोज्ञ ए १०तुं वैयावृत्य करवुं ते वैयावृत्यना १० भेद छे, (त्यां नव दीक्षित शिष्यने चारित्राचार शिखववो इत्यादि शिष्यवैयावृत्य गणाय, ग्लान--रोगीनी सेवा करवी ते ग्लान विनय, चांद्रकुल इत्यादि एक आचार्यनी सन्तति ते कुल कहेवाय, कुलनो समुदाय गण, अने साधु साध्वी-श्रावक-ने श्राविका रूप चतुर्विध संघ कहेवाय, ने समनोज्ञ एटले स्वधर्मी वन्धुओ जाणवा. शेष सुगमछे)

६ धर्मथी पडताने स्थिर करवो ते स्थिरिकरण दर्शना०

७ स्वधर्मीनी भक्ति कवी तें वात्सल्य दर्शना०

८ शासननी शोभावृद्धि थाय तेम करवुं ते प्रभावना दर्शना०

१ विनयना ४ भेद गणवा होयतो ए त्रण भेदने उपचार विनयमां अन्तर्गत जाणवा,

२ वस्तुतः सघः पटले [ज्ञान दर्शनगुणास्ते परमार्थतः

સ્વાધ્યાય—(સુ-શોભનિક-પ્રશસ્ત અધ્યાય-ઘણવું વગે-
રે તે સ્વાધ્યાય) અર્થાત્ પ્રશસ્ત અધ્યયનરૂપ સ્વાધ્યાય પાંચ પ્ર-
કારનો તે આ પ્રમાણે—

- ૧ શિષ્યાદિકને સૂત્ર તથા અર્થ પાઠ આપવો તે વાચના
- ૨ સંદેહ પહે ત્યાં પૂછવું તે પૂછના,
- ૩ પ્રથમનું ધણેલું સંભારી જહું તે પરિ(રા)વર્તના
- ૪ પ્રથમ ધણેલા સૂત્રાર્થનો અર્થ (રહસ્ય) વિચારવો તે
અનુપ્રેક્ષા,
- ૫ ધર્મની દેશના (ઉપદેશ) આપવી તે ધર્મકથા.

ए पांचे प्रकारनो स्वाध्याय अभ्यन्तर तपरूप होवाथी क-
र्मेनी निर्जेरा करनार छे,

ધ્યાન-ચિત્તની એકાગ્રતા-અથવા યોગનો નિરોધ તે ધ્યાન
કહેવાય છે. એમાં ચિત્તની એકાગ્રતારૂપ ધ્યાન ૧૩ મા ગુણસ્થાન
સુધી અને યોગ નિરોધરૂપ ધ્યાન ૧૪ મે ગુણસ્થાને છે, ત્યાં પ્રથમ
ચિત્તની એકાગ્રતારૂપ ધ્યાનના આર્ત્તધ્યાન-રૌદ્રધ્યાન-ધર્મધ્યાન
અને શુક્લધ્યાન એ ચાર પ્રકાર છે તેમાં પળ દરેક ધ્યાન ચાર ચાર
પ્રકારનું તે આ પ્રમાણે—

॥ આર્ત્તધ્યાનના ૪ પ્રકાર ॥

૧ સ્વજન કુટુંબાદિ ઇષ્ટ (પ્રિય) પદાર્થનો વિયોગ થવાથી જે
ચિંતા-શોક-વિલાપ વગેરે થાય તે ઇષ્ટવિયોગાર્ત્તધ્યાન.

૨ અપ્રિય પદાર્થોના સંગમથી (—પ્રતિકૂળ પરિવાર મલ્લવો
સઘઃ ઇતિ વચનાત્) જ્ઞાનાદિ ગુણની સમુદાય અને તે સમુદા-
યનો આધાર સાધુ વગેરે તે પળ આધારાધેય ભાવે સંઘ કહેવાય.

इत्यादिकथी जे चिंता-विलाप वगेरे थाय ते अनिष्टसंयोगार्त्त ध्यान.

३ शरीरे रोगादिक यवाथी जे चिंता विलापादि थाय ते रोगचिंतात्तध्यान

४ भविष्य काल्पां सुख मेळववा संवंधी जे चिंता-नियाणु इत्यादि करवुं ते अग्रशोच्चात्तध्यान ए चारे त्याग करवा योग्य छे

॥ रौद्रध्यानना ४ प्रकार ॥

१ द्वेषवडे प्राणीने वांधवा-हणवादिकनी चिंता ते हिंसानु-वन्धिरौद्रध्यान.

२ छळ प्रपंचादि करवाना परिणामथी असत्य बोलवानी ने तेने सत्य तरीके स्थावानी जे चिंता ते मृपानुवन्धिरौद्रध्यान.

३ क्रोधादिकपायना वशथी परनुं द्रव्यादि हरण करवानी इच्छा ते स्तेयानुवन्धिरौद्रध्यान.

४ विषयना साधन-धन-परिवारादिकनुं रक्षण करवानी जे चिंता ते संरक्षणानुवन्धिरौद्रध्यान.

॥ धर्मध्यानना ४ भेद ॥

१ वीतरागनी जे आज्ञातेज धर्म छे एवी भावना पूर्वक वीत-रागनी आज्ञाओ विचारवी ते आज्ञाविचय धर्मध्यान.

२ राग-द्वेष-कपाय-इत्यादि संसार बन्धननां निमित्त सर्व अपाय-कष्टरूप छे, इत्यादि विचारवुं ते अपायविचय धर्मध्यान

३ सर्व जातनां सुख वा दुःख ते पूर्वकृत कर्मनुंज (विपाक-) फळ छे इत्यादि विचारवुं ते विपाकविचय धर्मध्यान,

४ (छ द्रव्यरूप) लोकांनी आकृति तथा ६ द्रव्यनुं स्वरूप चितववुं ते संस्थानविचय धर्मध्यान.

॥ શુક્લધ્યાનના ૪ મેદ ॥

૧ પૃથક્ત્વચિત્તર્ક સવિચાર--૨ એકત્વચિત્તર્ક અવિચાર
૩ સૂક્ષ્માક્રિયા અપ્રતિપાતિ—૪ વ્યુપરતક્રિયા અનિવૃત્તિ,

૧ ૪ મેદ છે, તેમાં પૃથક્ત્વ એટલે ભિન્નભિન્ન, ચિત્તર્ક એટલે શ્રુતજ્ઞાન, અને વિચાર એટલે અર્થ-વ્યંજન-ને યોગ, એ ત્રણનું સંક્રમણ અર્થાત્ એક ધ્યેય (- અર્થ) થી અન્ય ધ્યેયપર જવું તે અર્થ સંક્રાન્તિ, એક વ્યંજન (વિચારાતી અક્ષર શ્રેણિપર) થી વીજા વ્યંજનમાં જવું તે વ્યંજનસંક્રાન્તિ અને એક યોગ પરાવર્તી અન્ય-યોગમાં જવું તે યોગસંક્રાન્તિ કહેવાય, એ પ્રમાણે આ શુક્લધ્યાનના પ્રથમ મેદમાં શ્રુતજ્ઞાનને અનુસારે ત્રણે જાતનાં ભિન્નભિન્ન સંક્રમણ હોય છે, પરંતુ એકજ પદાર્થ ઉપરનું સ્થિર ધ્યાન નથી પણ દ્રવ્ય-થી શુભમાં શુભથી પર્યાયમાં પર્યાયથી દ્રવ્યમાં ઇત્યાદિ પરાવૃત્તિ વાલુ ધ્યાન તે માટે એનું નામ પૃથક્ત્વચિત્તર્ક સવિચાર છે,

તથા જે દ્રવ્ય વા પર્યાયનું ધ્યાન છે તેજ દ્રવ્ય વા પર્યાયમાં સ્થિત રહે, અને ધ્યેયની-વ્યંજનની કે યોગની સંક્રાન્તિ હોય નહિં (-મનયોગે વા કાયયોગે વા વચનયોગે કોઈપણ એકજ યોગમાં સ્થિતપણે ધ્યાન હોય) ને તે શ્રુતજ્ઞાનને અનુસારે (વા ચતુર્દશપૂર્વધર શ્રુતજ્ઞાનીને) એ ધ્યાન હોય છે માટે એ વીજા મેદનું નામ એકત્વચિત્તર્ક અવિચાર છે,

તથા જે વચ્ચે સૂક્ષ્મ યોગપ્રવૃત્તિ (યોગ નિરોધ ક્રિયાકાળે) હોય છે ને વચ્ચે જે આત્મરમણતારૂપ ધ્યાન વર્તે છે ને તે (સૂક્ષ્મ ક્રિયા યોગનિરોધ થતાં પુનઃ વિનાશ પામનાર હોવાથી પ્રતિપાતિ છે માટે એ ત્રીજા ધ્યાનનું નામ સૂક્ષ્માક્રિયાપ્રતિપાતિ છે,

તથા જે વચ્ચે ક્રિયા (વ્યુપરત એટલે) વિરામ પામી છે, ને

તેથી થયેલું અક્રિયપણુ હવે (અપ્રતિપાતિ પટલે) સદાકાલ રહેવાનું છે માટે એ ચોથા ભેદનું નામ વ્યુપરતક્રિયાપ્રતિપાતિ છે,

અમાં આર્ત ને રૌદ્રધ્યાન અશુભ છે માટે અહિં નિર્જરા પ્રકર-
ણમાં તેનો ઉપયોગ નથી તોપણ પ્રસંગથી દર્શાવેલ છે ને તે વન્ને
અશુભધ્યાન ૫ મા ગુણસ્થાન સુધી (મતાન્નરે ૬ દ્વા સુધી) કહે-
લ છે અને ધર્મધ્યાન અપ્રમત્ત મુનિને કહેલ છે, અને વધુમાં વધુ
૧૨ માં ગુણસ્થાન સુધી પણ (તત્ત્વાર્થમાં) કહેલ છે, પુનઃતત્ત્વાર્થ-
માં પ્રથમનાં બે શુક્લધ્યાન પણ ૧૧-૧૨ એ બે ગુણસ્થાને કહેલ છે
બીજી એ બે ધ્યાન પૂર્વધરનેજ હોય છે, છતાં પણ મરુદેવાદિવત્ત્વ કો
ઈ જીવને પૂર્વ વિના પણ હોય. તથા ત્રીજું શુક્લ ધ્યાન માત્ર સૂ૦
કાયયોગે વર્તતા સયોગીકેવલિને યોગનિરોધકાલે હોય, અને ચો-
થું શુ૦ ધ્યાન અયોગિગુણસ્થાનેજ (-શૈલેશી અવસ્થામાંજ હોય,)

ઉત્સર્ગ—શરીરાદિનો ઉત્સર્ગ—ત્યાગ તે કાયોત્સર્ગ કહેવાય
તે દ્રવ્યથી અને ભાવથી એમ બે પ્રકારનો છે, તેમાં પણ દ્રવ્યો-
ત્સર્ગ ચાર પ્રકારનો અને ભાવોત્સર્ગ ૩ પ્રકારનો છે તે આ પ્રમાણે

૧ ગચ્છનો ત્યાગ કરી જિનકલ્પાદિ કલ્પ અંગીકાર કરવો તે
ગણોત્સર્ગ

૨ અણસણાદિ વ્રત લઈ શરીરચૈષ્ઠાનો—કાયક્રિયાનો ત્યા-
ગ કરવો તે કાયોત્સર્ગ

૩ કલ્પવિશેષ વહે (અન્યકલ્પ અંગીકાર કરતાં સર્વજ્ઞની આ

૧ ઘણા ગ્રન્થોમાં ઉપશાન્ત ક્ષીણકપાયયોઃ વાક્ય છે પ-
ણ તેનો અર્થ “ઉપશમ શ્રેણિધંત અને ક્ષપક શ્રેણિવન્તને” પઘો
કરવો. એમ વિચારસારમાં કહ્યું છે.

૨ ૧૩ મે ગુણસ્થાને પણ શુક્લધ્યાનનો બીજો ભેદ નિર્વિ-
કલ્પદશાપ સંભવે છે.

ज्ञानानुसारे] उपविनो त्याग करवो ते उपधीउत्सर्ग.

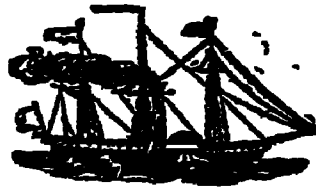
४ अशुद्ध आहार ग्रहण करवानो त्याग करवो ते अशुद्धाह
हारोत्सर्ग. (ए ४ द्रव्योत्सर्ग कहा.)

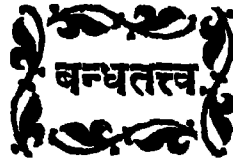
१ क्रोधादिकषायनो त्याग करवो ते कषायोत्सर्ग.

२ मिथ्यात्वादि भववन्धनना कारणनो त्याग करवो ते
भवोत्सर्ग

३ कर्मवन्धना कारणनो त्याग ते कर्मोत्सर्ग. ए ३ भावो-
त्सर्ग कहा.

ए प्रमाणे १२ प्रकारनो तप कर्मनी निर्जरा करनार छे.

अवतरण—पूर्वे ३४ मी गाथामां बन्धतत्त्वना जे ४ भेद क-
ह्या हता ते चार भेदनो अर्थ आ गाथामां कहे छे,

॥ मूल गाथा ३७ मी. ॥

पयइसहावो वुत्तो, छिई कालावहारणं ।

अणुभागो रसो ज्ञेयो. पणसो दलसंचओ ॥३७॥

॥ संस्कृतानुवादः ॥

प्रकृतिः स्वभाव उक्तः, स्थितिः कालावधारणं ।

अनुभागो रसो ज्ञेयः, प्रदेशो दलसंचयः ॥३७॥

॥ शब्दार्थः ॥

पयइ—प्रकृति

सहाव—स्वभाव

वुत्तो—कह्यो छे

छिई—स्थिति

काल—कालनो

अवहारणं—अवधारण (—नियम)

अणुभागो—अनुभाग

रसो—रस

ज्ञेयो—जाणवो

पणसो—प्रदेश

दल—(कर्मना) अणुओनो

संचओ—संचय (—समूह)

गाथार्थः—प्रकृति एटले कर्मनो स्वभाव, स्थिति एटले कर्म-
ना कालनो नियम, अनुभाग एटले कर्मनो रस, अने प्रदेश एटले
कर्मना दलिकनो (अणुओनो) समूह कह्यो छे, ए चार बन्ध-
(तत्त्व) ना भेद छे, अथवा ए चार प्रकारे कर्मबन्ध होय छे,

विस्तरार्थः—प्रकृति एटले जे कर्म आत्मानो साथे बन्धायुं
छे, ते कर्मनो स्वभाव केवो छे ? अर्थात् ते कर्म आत्माने शुं फल

આપશે ? તે પ્રકૃતિબન્ધ કહેવાય. જેમકે જ્ઞાનાવરણ કર્મ આત્માના જ્ઞાનગુણનું આછાદન કરે, વેદનીયકર્મ આત્માને સુખદુઃખ ઉપજાવે, મોહનીયકર્મ આત્માને વિવેકથી ભૂલાવે इत्यादि જે કર્મનો જે સ્વભાવ તે પ્રકૃતિબન્ધ ઇટલે કર્મનો સ્વભાવ કહેલો છે. તે દરેક કર્મના સ્વભાવ આગલ ગાથાથીજ કહેવાશે,

તથા સ્થિતિ ઇટલે કાલનું અવધારણ-ઇટલે નિશ્ચય કહેલ છે અર્થાત્ કયું કર્મ આત્માની સાથે કેટલો કાલ રહી શકે ? ઇવા પ્રકારનો જે નિયમ તે કાલનું અવધારણ કહેવાય. તે પળ આગલ ગાથાથીજ કહેવાશે,

તથા અનુભાગ ઇટલે કર્મના શુભાશુભ ફલની તીવ્રતા અથવા મન્દતા તે રસ કહેવાય છે, જેમકે કોઈને કોઈ કર્મ સુખરૂપે વેદાય છે, અને કોઈ કર્મ દુઃખરૂપે વેદાય છે, અને તે પળ કોઈને અત્યન્ત તીવ્ર સુખ કે દુઃખરૂપે વેદાય છે, અને કોઈને અતિમન્દ સુખ કે દુઃખરૂપે વેદાય છે, જેમ કોઈક જીવે પૂર્વે જ્વરસંવન્ધિ અશાન્તા વેદનીય કર્મ ઇવા પ્રકારનું વાંધ્યું છે કે જે આ ભવે તાવરૂપે હૃદય આવતાં ત્રણ દિવસના તાવમાં શરીર ઇકદમ નહિં ઊઠી શકાય તેવું અશક્ત બનાવી દેછે, અને કોઈકને મહિનાના મહિના સુધી તાવ શરીરમાં રહે છે તોપણ તેને સ્વર સરસી પળ પહોંતી નથી તેનું કારણ ઇ છે કે પ્હેલા જીવે અશાન્તા વેદનીયકર્મ તથા પ્રકારના તીવ્ર પરિણામ વહે તીવ્ર રસવાલુ વાંધેલું છે, અને બીજા જીવે તેવા પ્રકારના રસવાલુ નહિં વાંધતાં મન્દ રસવાલુ વાંધેલું છે, ઇવા પ્રકારની કર્મવન્ધમાં શુભાશુભ હૃદય આવવાના નિયમ પૂર્વક હૃદય કાલે જે તીવ્ર અનુભવ અથવા મન્દ અનુભવનો નિયમ કર્મ વન્ધાતી વચ્ચે નિર્ણય થયેલો હોય છે તે અનુભાગ અથવા રસ કહેવાય,

तथा प्रदेश एतले दल-परमाणुओंना संचय-समुदाय. अर्थात् कर्म ते कर्मणवर्गणा नामना पुद्गल परमाणुओंना समुदायरूप छे, माटे कर्म अवश्य परमाणुओंना समुदायनुं बनेलुं छे, ते परमाणुओ सर्व कर्मना सरखी संख्याए होता नथी पण हीनाधिक होय छे.

ए प्रमाणे कर्मबंध चार प्रकारनो छे तैमां पण कर्म बंधना मुख्य ४ हेतु छे. १ अज्ञान (-मिथ्यात्व) - २ अव्रत (-त्याज्यनो अत्याग) - ३ कपाय-ने ४ योग ए चार कारणमांथी पण प्रकृतिबंध अने प्रदेशबंधनुं कारण योग छे, अने स्थितिबंध तथा अनुभागबंधनुं कारण कपाय (मिथ्यात्वने अव्रत ते कपायमां अंतर्गत जागवा) छे ए प्रमाणे बंधतत्त्वना ४ भेद कथा.

१ शास्त्रीमां कर्मना अनुभागनो अर्थ घणा खरा ग्रन्थोमां अनुभव करेलो छे, केटलापक ग्रन्थोमां शुभाशुभफल, केटलापक ग्रन्थोमां तीव्रमन्दता, अने कोइक ठेकाणे स्वभाव पबो पण अर्थ करेलो छे, अपेक्षापूर्वक विचारतां सर्वे अर्थ बन्ध बैसता छे अने ते अपेक्षाविचारनुं वर्णन अत्रे ग्रन्थ वृद्धिकारक यथाना भयथी नहिं दर्शावतां मने जे तात्पर्य समजायुं छे ते लखुं लुं ते संक्षेपमां आ प्रमाणे -

उदय काले तीव्र अथवा मंद पबो शुभ (आलहादकारी) वा अशुभ (अनालहादकारी) अनुभव आपवामां जे कारणभूत होय ते अनुभाग वा रस कहैवाय,

अर्थात् अनुभागबन्ध ३ प्रकारना नियममां कारणरूप छे ते आ प्रमाणे—१ उदयनुं नियमितपणु करबुं, २ जीवने अनुकूलपणु वा प्रतिकूल पणु उपजावबुं, ने ३ जुं अमुक प्रमाणेमां उदय आवबुं, ए त्रण कार्यमा अनुभागबन्ध कारणरूपे छे.

१ चालु ग्रन्थमां कया कर्मना केटला परमाणु छे ते ग्रन्थकारे दर्शाविला नहिं होवाथो संक्षेपमां अत्रे दर्शावाय छे,—त्यां

અવતરણ—હવે આ ગાથામાં આઠ પ્રકારના કર્મનાં નામ અને તેના ઉત્તરમેદ કેટલા ? તે દર્શાવે છે.

॥ મૂળ ગાથા ૩૮ મી ॥

इह नाणदंसणावर-णवेयमोहाउनामगोयाणि ।

विग्धं च पण नव दुअ-द्वीस चउतिसयदुपणविहं ॥

સસ્કૃતાનુવાદઃ

अत्र ज्ञानदर्शनावरण-वेदनीयमोहायुर्नामगोत्राणि ।

विघ्नं च पंचनवद्वयष्टाविंशच्चतुस्त्रिंशत्तद्विपंचविधं ॥ ૩૮ ॥

શબ્દાર્થઃ—

इह—अहिं

नाण—ज्ञानावरण कर्म

दंसणावरण—दर्शनावरण कर्म

वेय—वेदनीय कर्म

मोह—मोहनीय कर्म

आउ—आयुष्य कर्म

नाम—नामकर्म

गोयाणि—गोत्रकर्म

विग्धं—अन्तराय कर्म

पण—पांचप्रकारनुं

नव—नव प्रकारनुं

दु—द्वे प्रकारनुं

अद्वीस—अष्टावीश प्रकारनुं

चउ—चार प्रकारनुं

तिसय—एकमो त्रण प्रकारनुं

दु—द्वे प्रकारनुं

पणविहं—पांच प्रकारनुं

जे કર્મની અધિક સ્થિતિ તે કર્મના પરમાણુ અધિક જાણવા પરન્તુ વેદનીયના સર્વથી અધિક પરમાણુ જાણવા તે આ પ્રમાણે આયુષ્યના—સર્વથી અલ્પ (પણ અનન્ત)

નામ-ગોત્રના—આયુષ્યથી વિશેષાધિક (વમણાથી ઓછા) ને

જ્ઞાનાવૃ—દર્શ—

ને અન્ત ના

{ નામ૦ ગો૦ થી વિશેષા૦ ને પરસ્પરતુલ્ય

મોહનીયના—જ્ઞાનાવરણાદિ ૩ થી વિશેષા૦

વેદનીયના—મોહ૦ થી પણ વિશેષા૦

गाथार्थः—अहि ज्ञानावरण कर्म ९ प्रकारतुं—दर्शनावरणकर्म ९ प्रकारतुं—वेदनोय कर्म २ प्रकारतुं—मोहनोय कर्म २८ प्रकारतुं—आयुष्यकर्म ४ प्रकारतुं—नाम कर्म १०३ प्रकारतुं—गोत्र कर्म २ प्रकारतुं—न अन्तराय कर्म ५ प्रकारतुं छे. (ए प्रमाणे ८ मूल कर्मना १५८ उत्तर भेद छे.)

विस्तरार्थ—ह्व पूरे गाथामां जे प्रकृतिबंध एटले कर्मनो स्वभाव कशी त कर्मना नाम अने तेना भेद दर्शवि छे. अथवा प्रकृतिबंध व प्रकारना १ मूलप्रकृतिबंध ने २ उत्तरप्रकृतिबंध तेमां मूलप्रकृतिबंध ८ प्रकार न उत्तरप्रकृतिबंध १५८ प्रकार छे. ते आ प्रमाण—

आत्माना ज्ञान गुणने आवरे (आच्छादन करे—रोके) ते ज्ञानावरण कर्मना ९ भेद—१ मातज्ञानाव०—२ श्रुतज्ञाना०—३ अवधिज्ञानाव०—४ मनःपर्यवज्ञानाव०—न ५ भुं केवलज्ञानावरण. (ए पाच उत्तर प्रकृतिबंध कहवाय.)

आत्माना दर्शने गुणने आवरे ते दर्शनावरण कर्म ९ प्रकारतुं प्रथम पाप तत्त्वना भदमां कक्षा प्रमाणे जाणवुं.

आत्मान सुख दुःखरूप वदाय ते वेदनीय कर्म वे प्रकारतुं. १० शता—ने २ अशता वदनाय.

आत्माने मोहयात—माह प्रमाडे एटले विवेकथी भुंक्षावे ते मोहनोय कर्म पापतत्त्वमां कक्षा प्रमाणे २८ प्रकारतुं जाणवुं.

आत्माने परगतिमां एति—लइ जाय ते आयुष्य कर्म देवायु, नरकायु, तिर्यगायु, ने मनुष्यायु ए प्रमाणे ४ प्रकारतुं छे.

आत्मान नामर्यात—अनकरूप प्रत्ये नमावे—प्रमाडे ते नाम

१ आ गाथा भामसी माणक चंगरे तरथी प्रसिद्ध थयेळ पुस्तकोमा ३९ मा छे, पण अहेक्रमना मुख्यताये आ पुस्तकमां ३८ मा दाखा छे.

કર્મ પુન્ય અને પાપ તત્ત્વમાં કહ્યા પ્રમાણે ૧૦૩ પ્રકારે છે, તો પળ સંક્ષેપમાં તે ભેદા આ પ્રમાણે છે—૪ ગતિ—૧ જાતિ—૫ શરીર-૩૭ પાંચ—૧૫ બંધન—૫ સંઘાતન—૬ સઘયણ ૬—સંસ્થાન—૫ વર્ણ—૨ ગંધ—૫ રસ—૮ સ્પર્શ—૪ આનુપૂર્વી—૨ વિહાયોગતિ—૧૦ ત્રસદશક—૧૦ સ્થાવર દશક—ને ૮ પ્રત્યેક પ્રકૃતિ. અને અર્થવિસ્તાર પુન્ય અને પાપ તત્ત્વમાં આવી ગયો છે, ને જે વાકી રહ્યો હોય તે પ્રથમ કર્મ ગ્રંથથી જાણવો.

આત્માને ઉચ્ચ અથવા નીચ શબ્દોવડે ગૂચતે—બોલાવાય તે ગોત્ર કર્મ ઉચ્ચગોત્ર ને નીચ ગોત્ર એ ૨ પ્રકારનું છે.

આત્માને જેનાથી દાનાદિકનો વિદ્ય—અન્તરાય પડે તે અન્તરાય અથવા વિદ્ય કર્મ પાપતત્ત્વમાં કહ્યા પ્રમાણે પાંચ પ્રકારનું છે. એ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણાદિ મૂળપ્રકૃતિયો ૮ છે, અને મતિજ્ઞાનાવરણાદિ ઉત્તરપ્રકૃતિયો ૧૫૮ છે.

અવતરણ—પૂર્વ ગાથામાં આઠ કર્મ અને તેના વિશેષ ભેદ કહીને હવે આ ગાથામાં તે આઠ કર્મોના સ્વભાવ (પ્રકૃતિ બંધ) કયા કયા પ્રકારના છે તે દર્શાવે છે.

॥ મૂળગાથા ૩૯ ત્રી ॥

પટપટિહારસિમજ્જ, હડચિત્તકુલ્લભંડગારીણં ।

જહ ઇણં ભાવા, કમ્માણ વિ જાણ તહ ભાવા ॥

સંસ્કૃતાનુવાદઃ

પટપટિહારાસિમંજ-હૃદિચિત્રકુલ્લભાંડાગારીણામ્ ।

યથૈતેષાં ભાવાઃ-કર્મણામાપ જાનાથ તથા ભાવાઃ ॥૩૯॥

शब्दार्थः—

पढ-पाटो
पढिहार-द्वारपाल
ऽसि-तरवार (खड्ग)
मज्ज-मदिरा
हुढ-बेढो
चित्त-चितारो
कुलाल-कुंभार,
भंडगारीणं-भंडारी (ना)

जह-जेम (जेवा)
एएसि-एओना (पाटावगेरेना)
भावा-स्वभाव छे
कर्मणां वि-कर्मोनां पण
जाण-जाणवा
तह-तेम (तेवा)
भावा-स्वभाव

गाथार्थः—वस्त्र वगेरेनो पाटो—द्वारपाल—खड्ग—मदि-
रा—बेढी—चितारो—कुंभार—अने भंडारी एओना (एटना)
जेवा स्वभाव छे तेवा स्वभाव आठ कर्मना पण जाणवा. (अर्थात्
ज्ञानाव० नो स्वभाव आंखे बांधेला वस्त्रना पाटा सरखो छे इत्या-
दि अनुक्रमे ८ कर्मना ८ स्वभाव जाणवा.)

विस्तरार्थः—हवे आठ मूल कर्मोना जुदा जुदा स्वभाव इ-
ष्टान्तपूर्वक कहेवाय छे ते आ प्रमाणे—

ज्ञानावरणीय कर्म आंखना पाटा सरखुं छे, एटल आंखे पा-
टो बांधवांथी जेम कोइ पण वस्तु देखी-जाणी शकाती नथी तेम
आत्मानि ज्ञानरूप चक्षुने ज्ञानावरण कर्मरूप पाटो—पढदो आची
जवाथी आत्मा कंइ पण जाणी शकतो नथी.

दर्शनावरणीय कर्म द्वारपाल सरखुं छे, एटल राजा जेम द्वार-
पाले राजसभामां आवतां रोकेला मनुष्योने देखी शकें नहि, अ-
थेवा राजाने देखवा इच्छता मनुष्यो द्वारपाले रोकाण करवायी

१ राजा प्रजाने न देखे अने प्रजा राजाने न देखे यम व-
न्ते पक्षमां दर्शनाव० कर्मना वृष्टान्तनी साफल्यता प्राचीन क-
र्मग्रन्थे कही छे,

રાજાને દેસી શકે નહિ તેમ આત્માનો દેખવાનો સ્વભાવ છે છતાં પણ દર્શનાવરણ કર્મના ઉદયવા પદાયે યા વિષયોને દેસી શકે નાહ.

વેદનીય કર્મ મધવઢે લેપાયલી તરવાર અથવા લૂગા સરસું છે, એટલે મધવઢ લેપાયલા તરવારન ચાટના પ્રથમ સ્વાદ લાગે પણ જામ કપાવાથી વરિણામ અત્યંત પાઠા કરનાર વાય તમ શાતાવેદ-નોયને અનુભવતા પારણામ અત્યંત અશાતાના અનુભવ કરવા પદ તેમ વેદનીય કર્મ જાવન પાદ્ગાલક સુખ અન દુઃખ વન્ન આપ છે.

મોહનીય કર્મ મદિરા સરસું છે, એટલે માદરા પોવાથી મનુ-ષ્ય જેમ પરવશ અને તિવ્વક રાહત થવાથી હતાહત જાણા શકતા નથી, તેમ જાવ પણ માહનાય કર્મના વશથી તિવ્વકનુષ્ય વતાં આ-ત્માને હિતકર અન આહવકર.યું છે ? ,ત જાણા શકતા નથી. અ-ર્થાત્ મદિરાનમ્ત જાવ જેન માન મા કહ ન વહુ, પણ કહ હાથીને હાથી કહે અન પાઠાં પણ કહે અથવા જ્ઞાન જ્ઞા કહે ને મા પણ કહે અને પાઠાન પાઠા કહ અન હાથા પણ કહ એમ ગમ તમ મન-માં આવે તેમ સાચા જૂઠાં વકવાદ કર્યા કરે તમ મોહનીય કર્મથી ઉન્મત્ત થયેલો જાવ પણ યમેને ધમે કહ ને અધર્મ પણ કહે, અધ-ર્મને અધર્મ કહે ને ધમે પણ કહ, એમ સાચા જૂઠાં મનઃ કાલ્પત અર્થ બોલ્યાં કરે માટે મોહનીય કર્મ તે ચરેચર માદરા સરસુંજ છે.

આયુષ્ય કર્મ વેઢો (જેલ) સરસું છે, એટલે જેમ જેલમાં પૂરા-યલો મનુષ્ય જેલમાંથી છૂટવા ઇચ્છે તો પણ છૂટી શકે નહિ પર-

૧ અહિં ૬ નિદ્રા તે આત્માનો ઉત્પન્ન થયેલી દર્શનલ-લ્લિધને ઉપઘાત કરનાર [—રાકનાર) છે. ને ચક્ષુદર્શનાવરણાદિ ચાર તો આત્માની દર્શનલલ્લિધને મૂલથોજ હણનાર છે [દર્શ-ન લલ્લિધને ઉત્પન્નજ થવા દે નહિ.]—इति कर्मप्रकृतमाद्यौ

न्तु, न्यायाधीशे ज्यां सुधीनी टीप मारी છે ત્યાંસુધી જેલમાં રહેવું જ પહે તેમ કુદ્રતના ન્યાયાધીશે આત્મપરિણામરૂપ ગુન્હાને અનુસારે જે ગતિમાં જેટલો કાલ રહેવા ફરમાવ્યું છે તેટલો કાલ તે ગતિમાં રહેવુંજ પહે પણ જીવ તે ગતિમાંથી છૂટી વીજી ગતિમાં જવાની ઇચ્છા કરે તો પણ નિર્ણિત થયેલા કાલરૂપ આયુષ્યને પૂર્ણ કર્યા વિના વીજી ગતિમાં જઈ શકે નહિં. માટે આયુષ્ય કર્મ જેલ (અથવા પીંજરા) સરખું છે. ચાર ગતિમાંથી નરક ગતિના જીવો અત્યંત દુઃખ પડવાથી નરકગતિમાંથી છૂટવા ઇચ્છે છે, પણ છૂટી શકતા નથી, ને અનુત્તર દેવો અનંત પૌદ્ગલિક સુખને વૈરાગ્યવહે અસાર જાણવાથી મનુષ્યગતિમાં આવી ચારિત્ર અંગીકાર કરવા ઇચ્છે છે પણ દેવગતિમાંથી (આયુષ્ય પૂર્ણ થયા વિના સ્વયં) છૂટી શકતા નથી અને વીજા જીવા તો પ્રાયઃ પાનાનો ભવ છોડવા ઇચ્છતા નથી, અને કદાચ ડંચ ગતિમાં જવાની આશા છોડવા ઇચ્છે તો પણ છોડી શકે નહિં માટે આયુષ્ય કર્મ તે વેડી સરખુંજ છે.

નામ કર્મ ચિતારા સરખું છે, ઇટલે ચિતારો જેમ જીવની છવીઓ ચિતર્યાં તેના હાથ પગ ગરીર વગેરે ભિન્ન ભિન્ન જાતના આકોર ચિતરીને એક છવી વનાવે, તેમ નામકર્મ પણ જીવનાં દેવત્વ-નારકનાતિ તથા હાથ-પગ-ગરીર-સંઘયણ-આકૃતિ-ઇત્યાદિ જુદા જુદા પ્રકારનાં (જીવનાં) રૂપ ઘડે (વનાવે) છે. માટે નામકર્મ ચિતારા સરખું છે.

ગોત્રકર્મ કુંભાર સરખું છે, ઇટલે કુંભાર જેમ એક ઘડો મદિરાનો વનાવે તે દુગંછનીય થાય, અને વીજો ઘડો મંગલ કુંભનો નો વનાવે તે પૂજનીક થાય તેમ ગોત્રકર્મ પણ કોઈ આત્માને અંત્યજાદિ (હેલ-ચમાર-ભગી-વાયરી ઇત્યાદિ) હીનકુલનો વનાવે

તે જગતમાં હીન મનાય, અને કોઈ આત્માને ક્ષત્રિયાદિ રૂપ કુલ-
વાળો બનાવે તે જગતમાં પૂજ્ય મનાય માટે ગોત્રકર્મ કુંભાર સરતું છે

૧ વર્તમાન સમયમાં અનાર્ય પ્રજાના શિક્ષણની—રાજ્ય-
કુશલતાની હુન્નરકલાની—અને આવાદી વગેરે કારણોની અસર-
થી અર્થાત્ તે શિક્ષણથી આર્યસંસ્કારો પલટાવાથી કેટલાયક
ભાવાક્ષાત્રીઓ ઇષી કલ્પના કરે છે કે—મનુષ્યત્વ સર્વને સરતું
છે, માટે સર્વનો હક્ક એક સરસો હોયો જોઈએ માટે અમુક
માણસ ડુંગરનો, અને અમુક માણસ હીનકુળનો એ કલ્પના
સાક્ષર વર્ગને અયોગ્ય છે, કારણકે મહાત્માઓને તો ‘વસુધૈવ
કુટુંબકમ્ આસી પૃથ્વી પોતાના કુટુંબ તુલ્ય’ છે.
તો આવી ઉચ્ચભાવનામાં અમુક ઉચ્ચ અને અમુક નીચ
એમ માનવાનો અવકાશજ ક્યાંથી હોય ? इत्यादि અ-
નેક કલ્પનાઓ કરી સર્વને એક સરસો વ્યવહાર કરવાનું શી-
લેખવા પ્રયત્ન કરે છે, પણ તે સર્વ આર્યધર્મની પીલોસોપીનું
(તત્ત્વજ્ઞાનનું) અનભિજ્ઞપણું (અજ્ઞાન] જ જાહેર કરે છે,
કારણકે ઉચ્ચ નીચ પણાનો વ્યવહાર આર્યધર્મમાં માત્ર કર્મ
(કાર્ય) ને અંગે જ નહિ પરન્તુ તેવા તેવા પ્રકારના કર્મથી
ઉત્પન્ન થતા ગુણોવડે પણ મનાયલો છે. ઘણી ઉચ્ચ નીચપ-
ણાનો વ્યવહાર સુખમાત્રથી ભલે ન માનવામાં આવે પણ કુદ્રતથી
રાજાદિક સદ્ગુણીને ને જે ઉચ્ચત્વનું માન અપાય છે, અને
દુર્ગુણીને જે હીનપણાનું માન અપાય છે તે કોનાથી નિવારણ
થઈ શકે તેમ છે ? જો કહો કે ઉચ્ચ ગુણોને અંગે ઉચ્ચતા અ-
ને દુર્ગુણોને અંગે હીનતા તો માનવા યોગ્યજ છે, તો પછી આ-
ર્ય ધર્મ પણ તેમજ કહે છે, તો સર્વમનુષ્યને એક સરસા માન-
વાની કલ્પના કઈ રીતે થઈ શકે ? અહિં સર્વ વાતનો સાર એ-
જ છે કે દુનિયામાં ઉચ્ચપણું અને હીનપણું આજ કાલથી
નહિ પણ અનાદિ કાલથી ચાલતું આવ્યું છે. ને ચાલશે. ઘણી
અનાર્ય પ્રજામાં ઉચ્ચકુળ હીનકુળ માનવાનો વ્યવહાર નથી એ-
મ કહેવું પણ અસત્ય છે, કારણકે તે પ્રજામાં પણ લૅર્ડ-અમી

अन्तरायकर्म भंडारी सरखું છે; एटले राजाने दान देवું हो-
य छतां पण जो भंडारी प्रतिकूल होय तो राजाथी दान आपी
शकाय नहिं, ने दान लेनारथी लइ शकाय पण नहिं अने अनु-
कूल होय तो राजा दानादि करी शके तेम अहिं आत्मा (रूप-
राजा) अन्तराय कर्म (रूप भंडारी) नी (क्षयोपशयरूप)
अनुकूलताए दानादि करी शके, अने [उदयरूप] प्रतिकूलताए
दानादिक न करी शके, माटे अन्तरायकर्म भंडारी तुल्य છે.

ए प्रमाणे पाटा विगेरे आठवस्तुओना जेवा जेवा स्वभाव कक्षा
तेवा प्रकारे आठकर्पोना पण जुदा जुदा स्वभाव जाणवा.

अवतरण—हवे आ अने आगळनी गाथामां कया मूल क-
र्मनी केटली स्थिति वन्धाय છે ? ते (—स्थितिबन्ध) दर्शावे છે.

॥ मूल गाथा ३७ मी. ॥

नाणै य दंसणावरणे, वेयणिण चेव अन्तराए अ ।
तीसं कोडाकोडी, अयरणां ठिइ अ उक्कोसा ॥४०॥

॥ संस्कृतानुवादः ॥

ज्ञाने च दर्शनावरणे—वेदनीये चैवान्तराये च ।
त्रिंशत्कोटाकोटि—रतराणां स्थितिश्चोत्कृष्टा ॥ ४० ॥

र इत्यादि ज्ञानदान कुटुंबघाळा उच्च मनाय छें. अने धीजा
ते अपेक्षाए हीन मनाय છે, માટે રૂપાન્તરથી અનાર્થ પ્રજામાં
પણ ઉંચકુલ નીચકુલ માનવાનો વ્યવહાર છે ને તે કુપ્રતના
ઘરનો હોવાથી કોઈ નિવારવા સમર્થ પણ નથી સારાંશ કે-ઉ-
ચ્ચત્વ નીચત્વ માનવાનો વ્યવહાર યોગ્યજ છે. અને કર્મશાસ્ત્ર-
ના નિયમ પૂર્વજ છે,

॥ शब्दार्थः ॥

सित्तरि-सित्तेर (७०)

कोडाकाढी-क्रोडक्रोड

मोहणिण-मोहनीय कर्मनी

वीस-वीश २० (को० को०)

नाम-नाम कर्मनो

गोणसु-गोत्रकर्मनी

तित्तीसं-तेत्रीश (३३)

अयराई-सागरोपम

आड-आयुष्य कर्मनो

ठिइबंध-स्थितिवंध

उकोसा-उत्कृष्टी

गाथार्थः—मोहनीय कर्मनो स्थितिवन्ध ७० को० को०
साग०, नाम अने गोत्रकर्मनो स्थितिवन्ध २० को० को० साग०
अने आयुष्यनो उ० स्थि० बन्ध ३३ सागरोपम छे.

विस्तरार्थः—सुगम छे,

अवतरण—हवे आ गाथामां आठ मूळकर्मनो जघन्य स्थि-
तिबन्ध दक्षवि छे.

॥ मूळ गाथा ४२ ॥

वारसमुहुत्त जहन्ना, वेयणिण अट्ट नामगोणसु ।

सेसाणंतमुहुत्तं, एयं बन्धट्टिई माणं ॥ ४२ ॥

॥ संस्कृतानुवादः ॥

द्वादशमुहुत्तानि जघन्या, वेदनीयेऽष्टौ नामगोत्रयोः ।

शेषाणामन्तर्मुहुत्तं-मेतद्बन्धस्थितिमानं ॥ ४२ ॥

॥ शब्दार्थः ॥

वारस-वार (१२)

मुहुत्त-मुहूर्त

जहन्ना-जघन्य (अल्प)

वेयणिण-वेदनीय कर्मनी

अट्ट-आठ (८)

नाम-नामकर्मनी

ગોણ-ગોત્રકર્મની
સેસાણ-વાકીનાં પાંચ કર્મની
અન્તમુદ્ધર્ત-અન્તર્મુદ્ધર્ત

અર્થ-૫ (પ્રમાણે)
વંધદ્વિર્-કર્મના સ્થિતિવંધનું
માન-પ્રમાણ છે

ગાથાર્થ—વંદનીયકર્મની જઘ૦ સ્થિતિ ૧૨ મુદ્ધર્તની નામ-
કર્મ અને ગોત્રકર્મની જઘ૦ સ્થિ૦ ૮ મુદ્ધર્તનો, અને શેષ (-વાકી-
નાં) ૫ કર્મની જઘ૦ સ્થિ૦ અન્તર્મુ૦ છે. ૫ પ્રમાણે (આઠે કર્મના
જઘ૦ સ્થિતિવંધનું પ્રમાણ કહ્યું,

વિસ્તરાર્થ:—સુગમ છે.

૧ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં ૧ અન્તર્મુ૦ ની પણ કહી છે, અને
અકપાયી જીવને ૨ સમયની પણ હોય છે. વીજી સર્વ સ્થિતિ-
ઓ સકપાયી હાંધાયી અન્તર્મુ૦ થી ઓછી ન હોય.

॥ ८ मूलकर्मनी स्थिति अने ❀अबाधा ॥

कर्म	उत्कृष्ट स्थिति	जघन्य स्थिति	उत्कृष्ट अबाधा	जघन्य अबाधा
ज्ञानाव०	३० को० को० सा०	१ अन्तर्मु०	३००० वर्ष	अन्तर्मु०
दर्शना०	,	"	"	"
वेदनीय	"	१२ सुहृत्	"	"
मोहनीय	७० को० को० सा०	१ अन्तर्मु०	७००० वर्ष	"
आयुष्य	३३ सा०	अन्तर्मु०	साधिकपूर्व क्रोडवर्षनो त्रीजो भाग	"
ज्ञान	२० को० को० सा०	८ सुहृत्	२००० वर्ष	"
गोत्र	"	"	"	"
अन्तराय	३० को० को०	१ अन्तर्मु०	३००० वर्ष	"

* कर्म बन्धाया बाद जेटला काल सुधी जीवने कंइपण फल न आपे तेटलो काल अबाधा काल कहेवाय छे, अर्थात् दरेक कर्म पीतपोतानो अबाधा काल वीत्या बाद उदय आवे.

अवतरणः—हवे नवमा मोक्षतत्त्वनो प्रारंभ थाय छे, त्यां प्रथम आ गाथायां मोक्षना ९ भेद एटले नव द्वार कहेवाय छे.

संतपयपरूपणया, द्रव्यप्रमाणं च खित्तफुसणा य ।

कालो अ अंतर भागो, भावे अप्पाबहु चैव ॥ ४३ ॥

संस्कृतानुवादः

सत्पदप्ररूपणा, द्रव्य-प्रमाणं च क्षेत्रं स्पर्शना च ।

कालश्चान्तरं भागो, भावोऽल्पबहुत्वं चैव ॥ ४३ ॥

शब्दार्थः—

संत-छता (विद्यमान)

पय--पदनी

प्ररूपणया-प्ररूपणाद्वार

द्रव्यप्रमाणं-संख्या प्रमाणद्वार

च-अने

खित्त-क्षेत्रद्वार

फुसणा-स्पर्शनाद्वार

कालो-कालद्वार

अन्तर-अन्तर (विरह) द्वार

भाग-भागद्वार

भावे-भावद्वार

अप्पाबहुं-अल्पबहुत्वद्वार

चैव--निश्चे

गाथार्थः—१ सत् (विद्यमान) पदनी प्ररूपणानुं द्वार—२

द्रव्य. (-संख्या) प्रमाणद्वार—३ क्षेत्रद्वार—४ स्पर्शनाद्वार—५

कालद्वार--६ अन्तरद्वार--७ भागद्वार--८ भावद्वार ने ९ मुं

निश्चय अल्पबहुत्वद्वार (ए ९ द्वार अथवा ९ भेद मोक्ष-
तत्त्वना छे.)

विस्तरार्थः—हवे मोक्षतत्त्वना जे नव भेद छे ते ९ अनुयोगद्वार कहेवाय छे. ए ९ द्वार फक्त मोक्षने अंगे छे, एम नहि पण दरेक पदार्थने अंगे ए ९ द्वार अवतारी शकाय छे. ते ९ द्वारहुं स्वरूप आ प्रमाणे—

१ सत्पदप्ररूपणाद्वार—कोइ पण पद (-शब्द) वालो पदार्थ (भाव) सत् (विद्यमान) छे के असत् छे ? अर्थात् ते पदार्थ जगतमां छे के नहि ? तेनी जे सावित्री आपवी ते सत्पदप्ररूपणा.

२ द्रव्यप्रमाणद्वार—ते पदार्थ जगत्मां केटला छे ? तेनी संख्या दर्शाववी ते द्रव्यप्रमाणद्वार.

३ क्षेत्रद्वार—ते पदार्थ (तेमांनो एक वा अनेक पदार्थ) दुनियामां केटली जग्या रोकनी रह्यो छे ? एम जे दर्शावहुं ते क्षेत्रद्वार अर्थात् अवगाहनाद्वार.

४ स्पर्शनाद्वार—पुनः ते पदार्थ जे क्षेत्रमां (जग्यामां) रह्यो ते क्षेत्रमां जेटला आकाश प्रदेशो छे तेटलाज स्पर्शनि रहेल छे के तेथी अधिक ? एम दर्शावहुं ते स्पर्शनाद्वार. अहि एक अणु (परमाणु) कमीमां कमी ७ आकाश प्रदेशने (१ पोतानामां अवगाहेलो, ने बीजा ६ दिशिना ६ प्रदेशने) स्पर्श छे. परन्तु अवगाहना एकज आकाश प्रदेशनी छे, ए प्रमाणे अवगाहना अने स्पर्शनामां तफावत छे, अर्थात् अवगाहनाथी (क्षेत्रद्वारथी) स्पर्शना अधिकज होय छे.

५ कालद्वार—ते पदार्थनी स्थिति (टकाव) केटलाक कालपर्यन्तनी छे ? एम दर्शावहुं ते कालद्वार.

६ अन्तरद्वार—जे पदार्थ जे रूपे छे ते पदार्थ मटीने बीजारूपे थइ पुनः ते (असलना) रूपे थाय के नहि ? अने

જો તેમ થાય તા તે અન્યરૂપે કેટલો કાલ રહીને પુનઃ વિવક્ષિત રૂપમાં આવે ? એમ જે દર્શાવવું તે અન્તર (એટલે વ્યવધાન-આંતરો) કહેવાય.

૭ ભાગદ્વાર-તે પદાર્થની સંખ્યા સ્વજાતીય ગ્રેષ (વા પર-જાતીય) પદાર્થોના કેટલામે ભાગે (વા કેટલા ગુણી ?) છે ? એમ દર્શાવવું તે ભાગદ્વાર.

૮ ભાવદ્વાર-ઔપશમિક-ઔદયિક-શાયિક-શાયોપશમિક-ને પારિણામિક એ ભાવમાંથી તે પદાર્થ કયા ભાવમાં અંતર્ગત થાય છે ? એમ દર્શાવવું તે ભાવદ્વાર. અહિં જગતના દરેક પદાર્થો ૯ ભાવમાંના કોઈપણ એકાદિક ભાવમાં અંતર્ગત હોય છે. ત્યાં મોહનીય કર્મના ઉપશમયી ઉત્પન્ન થયેલો જે ભાવ (કષાયાદિકની શાન્તિ) તે ઔપશમિકભાવ, (ઉપશમ સમ્યક્ત્વ ને ઉપશમ ચારિત્ર એ બે પ્રકારનો ને આ ભાવ માત્ર સકર્મક જીવનેજ હોય છે.) તથા કર્મના ક્ષયોપશમયી ઉત્પન્ન થયેલો જે ભાવ તે ક્ષાયોપશમિક ભાવ, (દાન-હામ-ભોગ-ઉપભોગ-વીર્ય-ક્ષયોપ૦ સમ્યક્ત્વ-દેગવિરતિ-સર્વવિરતિ-મતિજ્ઞાન-શ્રુતજ્ઞાન-અવધિજ્ઞાન-મનઃપર્યવ-જ્ઞાન-ચક્ષુર્દર્શન-અચક્ષુર્દર્શન-અવધિદર્શન-મતિઅજ્ઞાન-શ્રુતઅજ્ઞાન-ને વિભંગ-જ્ઞાન એ પ્રમાણે ૧૮ પ્રકારનો છે ને તે સકર્મક જીવને હોય છે). તથા કર્મના ક્ષયયી ઉત્પન્ન થયેલો જે ભાવ તે ક્ષાયિકભાવ, (કેવલજ્ઞાન-કેવલ્દર્શન-દાનાદિપલઙ્ગિ-યથાસ્થિત ચારિત્ર-ને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ એમ ૯ પ્રકારે છે ને તે જીવનેજ હોય છે.) તથા કર્મના ઉદયયી ઉત્પન્ન થયેલો જે ભાવ તે ઔદયિક ભાવ, (અજ્ઞાન-અસિદ્ધત્વ-અવિરતિ-દ્ લેક્ષ્યા-૪ કષાય-૫ ગતિ-૩ વેદ-મિથ્યાત્વ-એમ ૨૧ પ્રકારનો છે ને તે સકર્મક જીવને છે) તથા જીવ અને અજીવને અનાદિસ્વભાવ પરિણમનરૂપ જે ભાવ તે પારિ-

णामिक भाव. (जीवने भव्यत्व-अभव्यत्व-ने जीवत्त्व एम ३ प्रकारनो, अने अजीवने पोतपोताना स्वभावरूप अनेक प्रकारनो छे). ए ५ भावमांथी कयो पदार्थ कया भावमां अंतर्गत थइ शकै छे ? एम विचारवुं ते भावद्वार.

९ अल्पबहुत्वद्वार—ते पदार्थना भेदोमां परस्पर संख्यानी हीनाधिकता दर्शविवी ते अल्पबहुत्वद्वार,

ए प्रमाणे ए नव द्वारो प्रत्येक पदार्थने अथवा पदार्थना गुणने पण लगाडी शकाय. ने ते पद्धति गुरुगमथी विचारवा योग्य छे, अहिं ग्रंथकर्त्ता ए नवे द्वार मोक्षतत्त्वमां (सिद्ध जीवोने अंगे) उतारनार छे,

अवतरण—आ गाथायां मोक्षना (९ भेदमांथी) पहिला भेदनो अर्थ दर्शावे छे.

संतं सुद्धपयत्ता, विज्जंतं खकुसुमव्व न असंतं ।

मुक्खत्ति पयं तस उ, परूवणा मग्गणार्हहिं ॥४४ ॥

संस्कृतानुवादः

सत् शुद्धपदत्वाद्विद्यमानं खकुसुमवत् न असत् ।

मोक्ष इति पदं तस्य तु प्ररूपणा मार्गणाभिः ॥ ४४ ॥

शब्दार्थः—

संतं—सत् (विद्यमान]

सुद्ध—शुद्ध—एक

पयत्ता—पदपणु होवाथी

विज्जंतं—विद्यमान

ख—आकाशना

कुसुम—पुष्प—फुलनी

व्व—पेठे

न—नथी

असंतं—असत् (—अविद्यमान)

मुक्ख—मोक्ष

ત્તિ-૯ (હતિ)

પય—પદ છે

તસ્ય—તેની (મોક્ષની)

ઉ—વલી

પરુવણા—પ્રરુપણા (કથન)

મર્ગણાઈર્હિ—માર્ગણાઓવહે

કરાય છે,

ગાથાર્થઃ—(મોક્ષ ૯) એક પદ હોવાથી સત્ એટલે વિદ્યમાન છે, પરન્તુ આકાશના ફુલની પેઠે અસત્ (-અવિદ્યમાન) નથી, અને મોક્ષ ૯ એક પદ છે, અને તે મોક્ષપદની પ્રરુપણા હવે ૧૪ માર્ગણાદ્વારે થાય છે.

વિસ્તરાર્થઃ---હવે આ ગાથામાં મોક્ષતત્ત્વનો પ્રથમ ભેદ સત્પદ્મપ્રરુપણાદ્વાર કહે છે, અર્થાત્ મોક્ષ ૯ વસ્તુ જગત્માં છે કે નહિ ? તે સાબિત કરે છે. તે આ પ્રમાણે---

દુનિયામાં જેટલી એક પદ એટલે શબ્દવાળી વસ્તુઓ તે સત્-વિદ્યમાન જ છે, જેમકે આકાશ-પુષ્પ વન્ધ્યા-પુત્ર સુવર્ણ-આભૂષણ રત્ન-તેજ इत्यादि सर्व एकेक पदवाली वस्तुઓ વિદ્યમાન છે, અને બે ત્રણ ચાર इत्यादि अधिक पदवाली वस्तु વિદ્યમાન હોય અથવા ન પણ હોય, જેમકે સુવર્ણાભરણ (--સોનાનું આભરણ) ૯ બે પદવાળી વસ્તુ વિદ્યમાન છે, રત્નતેજ (--રત્નોનું તેજ] ૯ પણ બે પદવાળી વસ્તુ વિદ્યમાન છે, અને આકાશપુષ્પ [--આકાશનું ફુલ તથા વન્ધ્યાપુત્ર [--વાંદ્વળીનો પુત્ર) इत्यादि બે બે પદવાળી વસ્તુઓ અવિદ્યમાન છે, ૯ ઉપરથી તાત્પર્ય ૯ આવ્યું કે એકેક પદવાળી વસ્તુઓ સર્વે વિદ્યમાન જ છે, અને એકથી અધિક--બે વગેરે પદવાળી વસ્તુઓ વિદ્યમાન હોય એવો નિયમ નથી, તો હવે મોક્ષ ૯ એક પદવાળી વસ્તુ હોવાથી અવશ્ય વિદ્યમાન છે, પરન્તુ આકાશપુષ્પવત્ (બે પદવાળી વસ્તુની માફક] અવિદ્યમાન નથી,

तर्क—जो एम कहो के एकेक पदवाली वस्तुओ सर्व विद्यमानज छे तो डित्थ--कक्कु--दिस्क इत्यादि पण एकेक पदनी कल्पना करीए तो तेवी वस्तु शुं कोइ छे ! अर्थात् नथी, ज तेम मोक्ष ए पण एक पद कल्पनावाळुं होय तो ते विद्यमान ज छे, एम केम कही शकाय ? अने ते साथे एकेक पदवाली वस्तुओ सर्व विद्यमान ज होय एम पण बनी शके नहि,

उत्तर---हे तार्किक ! अमो एम कहीए छीए के “ एकेक पद वाली वस्तु सर्व विद्यमानज छे ” तो तमारी कहेली डित्थ--कक्कु--दिस्क इत्यादि पदवाली वस्तु छे ? के अवस्तु छे ! जो वस्तु छे तो वस्तुनी अविद्यमानता केम कहो छो ? अने जो अवस्तु छे तो अवस्तुनुं डित्थ कक्कु दिस्क इत्यादि नाम शी रीते ? कही शका छो ? अर्थात् अवस्तुनुं पद--नाम होय ज नहि, कारणके वस्तुनुं नाम होय पण अवस्तुनुं नाम दुनियामां होतुंज नथी, अने पद पण तेज कहेवायके जे ते पदवाली वस्तु होइ शके, माटे तमारि डित्थ इत्यादि एक पदवाली वस्तु पण नथी ए तो “ एक पदवाली वस्तुओ ” कहीने पुनः “ नथी ” एम कहेवाथी बदतो व्याघात जेवुंथयुं, माटे मानवुं जोइए के एक पदवाली वस्तुओ विद्यमान ज छे, अने मोक्ष ए एक पद छे माटे मोक्ष ए विद्यमान ज छे. अने ते मोक्ष कइ कइ मार्गणामां छे तेनी प्ररूपणा कराय छे,

अवतरण---हवे आ गाथामां (मोक्षपदनी प्ररूपणा मार्गणा धारे करवा माटे) १४ मूळ मार्गणाओनुं नाम दर्शावे छे,

॥ मूळ गाथा ४५ मी. ॥

ગઙ્ગાદિયે અ કાણ, જોણ વેણ કસાયનાળે ય ।
સંજમદંસણલેસા, ભવસમ્મે સન્નિ આહારે ॥ ૪૫ ॥

॥ સંસ્કૃતનાનુવાદઃ ॥

ગતિરિન્દ્રિયં ચ કાયઃ, યોગો વેદઃ કષાયો જ્ઞાનં ચ ।
સંયમો દર્શનં લેહ્યા, ભવ્ય-સમ્યક્ત્વેસંજ્ઞિરાહારઃ ॥ ૪૬ ॥

॥ શબ્દાર્થઃ ॥

ગઙ્ગા-ગતિ માર્ગના
ઇન્દ્રિય-ઇન્દ્રિયમાર્ગના
કાણ-કાયમાર્ગના
જોણ-યોગ માર્ગના
વેણ-વેદ માર્ગના
કસાય-કષાય માર્ગના
નાળે-જ્ઞાનમાર્ગના

સંજમ-ચારિત્રમાર્ગના
દંસણ-દર્શનમાર્ગના
લેસા-લેહ્યામાર્ગના
ભવ-ભવ્યમાર્ગના
સમ્મે-સમ્યક્ત્વ માર્ગના
સન્નિ-સંજ્ઞિમાર્ગના
આહારે-આહારકમાર્ગના

ગાથાર્થઃ—ગતિ ૪-ઇન્દ્રિય ૫-કાય ૬-યોગ ૭-કષાય ૮-જ્ઞાન ૯-ચારિત્ર ૧૦-દર્શન ૧૧-લેહ્યા ૧૨-ભવ્ય ૧૩-સમ્યક્ત્વ ૧૪-સંજ્ઞા ૧૫-ને આહારક ૧૬-પ્રમાણે ૧૭ મૂળ માર્ગના અને ૬૨ ઉત્તર માર્ગના (—માર્ગનાના મેદ] છે,

વિસ્તરાર્થ—માર્ગના એટલે વિવક્ષિત ભાવનું અન્વેષણ-શોધન જે દ્વારાય થાય તે માર્ગના કહેવાય, અર્હિં વિવક્ષિત મોક્ષ ભાવનું અન્વેષણ-શોધન ગત્યાદિદ્વારાય કરવાનું છે, અને વીજા પણ અમેક ભાવોનું અન્વેષણ શાસ્ત્રોમાં ગત્યાદિદ્વારા કરેલું હોવાથી ગત્યાદિ ૧૪ મૂળમેદ અને ૬૨ ઉત્તર મેદને માર્ગના પૃથી સંજ્ઞા આપેલી છે, તે ૧૪ મૂળ માર્ગનાના ૬૨ ઉત્તર મેદ [ઉત્તરમાર્ગના] આ પ્રમાણે---

(१) गति ४

- १ नरकगति
- २ मनुष्यगति
- ३ देवगति
- ४ तिर्य्यचगति

इन्द्रियजाति ५

- १ एकेन्द्रिय
- २ द्वीन्द्रिय
- ३ त्रीन्द्रिय
- ४ चतुरिन्द्रिय
- ५ पचेन्द्रिय

(३) काय ६

- १ पृथ्विकाय
- २ अण्काय
- ३ तैजसकाय
- ४ वायुकाय
- ५ वनस्पतिकाय
- ६ त्रसकाय

(४) योग ३

- १ मनोयोग
- २ वचनयोग
- ३ काययोग

(५) वेद ३

- १ स्त्रीवेद
- २ पुरुषवेद
- ३ नपुंसकवेद

(६) कषाय ४

- १ क्रोध
- २ मान

- ३ माया
- ४ लोभ

(८) चारित्र ७

- १ सामायिक चा०
- २ छेदोपस्थापनिक
- ३ परिहारविशुद्धि
- ४ सूक्ष्मसंपराय
- ५ यथाख्यात
- ६ देशविरति
- ७ अविरात

(७) ज्ञान ८

- १ मतिज्ञान
- २ श्रुतज्ञान
- ३ अवभिज्ञान
- ४ मनःपर्यवज्ञान
- ५ केवलज्ञान

१ मति अज्ञान

२ श्रुत अज्ञान

३ विभंगज्ञान

(९) दर्शन ४

१ चक्षुदर्शन

२ अचक्षुदर्शन

३ अवधिदर्शन

४ केवलदर्शन

(१०) लेश्या ६

१ कृष्ण

२ नील

३ कापोत

४ तेजो

५ पद्म

६ शुक्ल

(११) भव्य २

१ भव्य

२ अभव्य

(१२) सम्यक्त्व ६

१ औपशमिक

२ क्षायोपशमिक

३ क्षायिक

४ मिश्र

५ सास्वादन

६ मिथ्यात्व

(१३) संज्ञि २

१ संज्ञि

२ असंज्ञि

(१४) आहारक २

१ आहारक

२ अनाहारक

ए दरेक मूळ मार्गणामां सर्व संसारी जीवोनो समावेश यइ जाय छे, अर्थात् बीजी रीते कहीए तो सर्व संसारी जीवो गति-नी अपेक्षाए ४ प्रकारना, इन्द्रियनी अपेक्षाए ५ प्रकारना कायनी अपेक्षाए ६ प्रकारना इत्यादि रीते संसारी जीवोलुं १४ रीते मार्गण-

અન્યેપણ-- ઓઠલાણ થાય છે, અહિં કહ માર્ગનાના કયા મેદ-
માં મોક્ષ તત્ત્વની પ્રાપ્તિ છે તે દર્શાવવાને માટે આ માર્ગનાઓનાં
નામ તથા ઉત્તર મેદ પળ દર્શાવ્યા છે, (માર્ગનાઓનો વિશેષાર્થ
ચાલુ નવતત્ત્વ પ્રકરણમાં પ્રસંગે પ્રસંગે પ્રથમ આવી ગયેલ છે, છ-
તાં વિશેષ જિજ્ઞાસુષુષુ ચતુર્થકર્મગ્રન્થથી જાણવા યોગ્ય છે,)

અવતરણ—પૂર્વ ગાથામાં માર્ગનાઓ કહીને હવે આ ગાથા-
માં કહ કહ માર્ગનામાં મોક્ષ હોય છે? તે દર્શાવે છે.

॥ મૂલ ગાથા ૪૬ મી. ॥

નરગદ્વિપણિદિતસમ્ભવ, સન્નિઅહક્રવાયલ્લહઅસમ્મત્તે
મુક્કલોઽનાહાર કેવલ, દંસણ નાણે ન સેસેસુ ॥ ૪૬ ॥

॥ સંસ્કૃતાનુવાદઃ ॥

નરગતિપંચેન્દ્રિયત્રસમ્ભવ્ય-સંજ્ઞિયથારુયાતક્ષાધિકસમ્યક્ત્ત્વે ।
મોક્ષોઽનાહારકેવલદ્—દર્શનજ્ઞાને ન શેષેષુ ॥ ૪૬ ॥

॥ શબ્દાર્થઃ ॥

નરગદ્-- મનુષ્યગતિ

વિપણિદિ--પંચેન્દ્રિય

તસ--ત્રસ

ભવ--ભવ્ય

સન્નિ--સંજ્ઞિ

અહક્રવાય--યથારુયાત ચારિત્ર

લ્લહ--ક્ષાધિક

સમ્મત્તે--સમ્યક્ત્ત્વમાં

મુક્કલો--મોક્ષ છે

અનાહાર--અનાહારક

કેવલદંસણ--કેવલદર્શન

(કેવલ) નાણે--કેવલજ્ઞાનમાં

ન--નહિ

સેસેસુ- વાકીની (૪ મૂલ અને

૫૨ ઉત્તર) માર્ગનાઓમાં

ગાથાર્થઃ—મનુષ્યગતિમાર્ગ૦-પંચેન્દ્રિય મા૦-ત્રસકાય મા૦-
-ભવ્યમા૦-સંજ્ઞિ મા૦-યથાસ્થિત ચારિત્રમા૦ ભાયિકસમ્યક્ત્વ
મા૦-અનાહારક મા૦-કેવલદર્શન મા૦-કેવલજ્ઞાન માર્ગ૦ એ ૧૦
માર્ગનામાં મોક્ષ થાય છે, પણ વાકીની (૪ મૂલ અથવા ૫૨ ઉત્તર)
માર્ગનામાં મોક્ષ હોય નહિ.

વિસ્તરાર્થઃ પૂર્વ ગાથામાં માર્ગનાઓનાં મૂલ નામ તથા તે-
ના ઉત્તરમેદની સંખ્યા દર્શાવીને હવે આ ગાથામાં તે માર્ગનાઓ-
માંથી [-જીવમેદોમાંથી કડ કડ માર્ગનામાં [-કયા કયા જીવમેદ-
માં) મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે તે દર્શાવે છે.

ગતિમાર્ગનામાંથી નરગદ્-મનુષ્યગતિમાં મોક્ષપ્રાપ્તિ હોય છે,
પણ શેષ ૩ ગતિઓમાં મોક્ષ હોય નહિ. કારણકે સર્વવિરતિ ચા-
રિત્ર વિના મોક્ષની પ્રાપ્તિ હોય નહિ, અને નારક દેવને સમ્ય-
ક્ત્વ હોય પણ ચારિત્ર ન હોય અને ગ૦ તિ૦ પંચે૦ ને વધુમાં વધુ
દેશવિરતિ ચારિત્ર જ હોય માટે એ ત્રણે ગતિમાં મોક્ષની પ્રાપ્તિ ન-
થી (માટે જ મનુ૦ ગતિ સર્વોત્તમ છે,)

ઇન્દ્રિય માર્ગનામાંથી પાણિદિ—પંચેન્દ્રિયને મોક્ષપ્રાપ્તિ
હોય, પણ શેષ એકેન્દ્રિયાદિકને મોક્ષપ્રાપ્તિ ન હોય, કારણકે પ્રય-
મ કથા પ્રમાણે મોક્ષપ્રાપ્તિ મનુષ્યગતિમાં જ હોય છે ને મનુષ્યગતિ
તે પંચેન્દ્રિય માર્ગનામાં જ અન્તર્ગત છે માટે,

કાયમાર્ગનામાંથી તત્સ-ત્રસકાયમાં જ મોક્ષપ્રાપ્તિ છે, પણ મ-
નુષ્યત્વના અભાવથી સ્થાવરજીવોને મોક્ષ પ્રાપ્તિ નથી.

ભવ્યમાર્ગનામાંથી ભવ્યજીવને જ મોક્ષપ્રાપ્તિ છે, પરન્તુ અમ-
વ્યને નહિ, કારણકે ભવ્ય એ નામજ મોક્ષગમનની યોગ્યતાને અં-
ગે પહેલું છે(અર્થાત્ ભવ્ય એટલે મોક્ષગમનની યોગ્યતા વાળો જીવ)
માટે મોક્ષ પામ્યા વાદ તે જીવ ભવ્ય ન કહેવાય, કારણકે મોક્ષે

ગયા વાદ “ મોક્ષે જવાની યોગ્યતા ” એ અર્થ લાગુ પડતો નથી માટે સિદ્ધ પરમાત્મા નોભવ્ય નોઅભવ્ય-ભવ્ય પણ નહિ, અને અભવ્ય પણ નહિ એમ કહેવાય છે, પુનઃ જેટલા ભવ્ય જીવો જગતમાં છે તે સર્વ નહિ પણ તેનો અનન્તમો ભાગજ મોક્ષપ્રાપ્તિ વાલો છે. છતાં પણ શેષ રહેલા (મોક્ષે જવાની યોગ્યતાવાળા છતાં મોક્ષે નહિ જનારા) જીવો યોગ્યતાવાળા હોવાથી ભવ્ય તો કહેવાય જ. પુનઃ તે ભવ્યો પણ એવા છે કે જેઓ કોઈ પણ કાલે મૃ. નિગોદમાંથી નિકળવાનાજ નથી તો મોક્ષપ્રાપ્તિની તો વાતજ શી ? છતાં પણ જેમ ગર્ભ ધારણ કરવાની શક્તિવાળી સ્ત્રી પવિસંયોગના અભાવે પુત્રવાળી ન હોઈ શકે પરંતુ તે વંધ્યા ન કહેવાય, તેમ સામગ્રીના અભાવે કદીપણ મોક્ષ નહિ પામનારા ભવ્ય જીવો અભવ્ય તો ન જ કહેવાય. (કોઈ કોઈ સ્થાને એવા જીવોને ભવ્યાભવ્ય કહ્યા છે,) इत्यादि विशेष वर्णन लोकप्रकाशादि ग्रंथोक्तौ जाणवुं.

સંજ્ઞિ માર્ગનામાંથી સંજ્ઞિ-સંજ્ઞિ-મનવાળા જીવોનેજ મોક્ષપ્રાપ્તિ છે, પણ અસંજ્ઞિ જીવોને નહિ, કારણકે વિશિષ્ટ મનોવિજ્ઞાન વિના ચારિત્રનો અભાવ છે, અને ચારિત્રના અભાવે મોક્ષનો પણ અભાવજ છે. અહિં સંજ્ઞિ પટલે વિશિષ્ટ મનોવિજ્ઞાનવાળા એવો અર્થ જાણવો, પરંતુ વિશિષ્ટ મનોવિજ્ઞાનમાં વર્તતા પટલે મનોયોગવાળા એવો અર્થ ન કરવો, કારણ કે ત્રણ યોગમાંથી કોઈ પણ યોગમાં વર્તતા જીવને મોક્ષ હોય નહિ, પરંતુ અયોગપણું પ્રાપ્ત થાય ત્યારેજ મોક્ષ હોઈ શકે.

૧ સિદ્ધ પરમાત્મા નોસન્નિ નોઅસન્નિ પટલે સન્નિ નહિ તેમ જ અસંજ્ઞિ પણ નહીં એવા કહ્યા છે, તેમ અયોગિ અવસ્થામાં મોક્ષ હોય છે, છતાં અહિં સન્નિને જે મોક્ષ કહ્યો છે, તે અયોગિ ભગવન્ દ્રવ્યમનયુક્ત છે, એ અપેક્ષાથી અયો-

ચારિત્ર માર્ગનામાંથી અહઃસ્વાય-યથાસ્થિત ચારિત્રીને : મોક્ષપ્રાપ્તિ હોય, પણ શેષ ૬ ચારિત્રમાં નહિ, કારણ કે મોક્ષપ્રાપ્તિ સર્વોત્કૃષ્ટ અથવા સર્વાંશે શુદ્ધ એવા ચારિત્રથી હોય છે, ને તેવું સર્વાંશે શુદ્ધ ક્ષાયિક યથાસ્થિત ચારિત્રજ છે.

સમ્યક્ત્વ માર્ગનામાંથી ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વી જીવને મોક્ષ પ્રાપ્તિ હોય, કારણ કે મોક્ષ ક્ષાયિક યથાસ્થિતચારિત્રથી હોય છે, ને ક્ષા૦ યથાસ્થિત૦ ચારિત્ર ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ વિના હોય નહિ માટે મોક્ષપ્રાપ્તિ ક્ષા૦ સમ્ય૦ માં છે.

આહાર માર્ગનામાંથી અનાહારી જીવને મોક્ષપ્રાપ્તિ છે, પરંતુ આહારી જીવને નહિ. કારણ કે આહાર તે સયોગી (મન વચન કાયાના યોગવાળા) જીવને હોય છે, ને સયોગી જીવને મોક્ષપ્રાપ્તિ થતી નથી માટે આહારી જીવને પણ મોક્ષ પ્રાપ્તિ હોય નહિ, પરંતુ અનાહારી જીવનેજ મોક્ષપ્રાપ્તિ હોય છે.

જ્ઞાનમાર્ગનામાં કેવલજ્ઞાનીને મોક્ષપ્રાપ્તિ હોય છે, પરંતુ શેષ ચારજ્ઞાનવાળા જીવોને નહિ. કારણ કે શેષ ૪ જ્ઞાન ક્ષયોપશમ-ભાવનાં છે, ને ક્ષયોપશમ ભાવે મોક્ષપ્રાપ્તિ હોય નહિ પણ ક્ષાયિક ભાવે જ મોક્ષપ્રાપ્તિ હોય માટે શેષ ૪ જ્ઞાનીને મોક્ષ પ્રાપ્તિ હોય નહિ. પણ ક્ષાયિકભાવવાળા કેવલજ્ઞાનમાંજ મોક્ષપ્રાપ્તિ હોય.

દર્શન માર્ગનામાં કેવલ દર્શનીને મોક્ષ હોય, પરંતુ શેષ ચાર

ગિભગધાન સંક્ષિ કહેવાય છે માટે સંક્ષિને મોક્ષ કહ્યો છે, અન્ય-થા અયોગિ ભગધાન સજ્ઞામાં વર્તવાવાળા નહિ હોવાથીભાવપ્રવૃત્તિની અપેક્ષા સંક્ષિપણમાં મોક્ષ હોઈ શકે નહિ,

૧ ૧૧ મે ગુણસ્થાને ઉપશમ યથાસ્થિત૦, ને ૧૨—૧૩—૧૪ ગુણસ્થાને ક્ષાયિક યથાસ્થિત૦ ચારિત્ર ૫ પ્રમાણે યથાસ્થિત૦વા૦એ પ્રકારનાં છે. પુનઃ સિદ્ધને ૭માંનું એક પણ ચારિત્ર નહિ તેથી શાસ્ત્રમાં સિદ્ધ પરમાત્માને નોચારિત્રી નો અચારિત્રીવિશેષણથી કહ્યા છે.

दर्शन क्षयोपशमभाववाळां होवाची तेंमां मोक्ष न होय.

ए प्रमाणे १४ मूल मार्गणांमांथी गति-इन्द्रिय-काय-ज्ञान-चारित्र-दर्शन-भव्य-संज्ञि-सम्यक्त्व ने आहारक ए १० मूल मार्गणांमां तथा मनुष्यगति त्रिगेरे १० उत्तरमार्गणांमां मोक्षप्राप्ति होय छे. पण जेप योगवेद-कपाय-लेझ्या ए ४ मूल मार्गणांमां तथा नरकगति आदि ५० उत्तरमार्गणांमां मोक्षप्राप्ति होय नही. त्यां चार मूल मार्गणाए मोक्षप्राप्ति नहिं होवा-
तुं कारण नीचे प्रमाणे—मोक्ष ए स्थिर परिणामे—स्थिर-
ध्याने होय छे, ने योग तथा लेझ्या वन्ने चळाचळ (अस्थिर)
परिणामरूप छे, एटले जीवनी चळ अवस्थानुं निमित्त छे माटे
योग तथा लेझ्या सद्भावे मोक्षनेा अभाव छे, पुनः योग अने छे
झ्याने अन्वयव्यतिरेक संबंध छे, माटे लेझ्या होने याग अवश्य
होय, ने लेझ्या न होय तो योग पण न होय. अथवा ज्यांमुधी
योग छे, त्यां मुधी लेझ्या छे. ने योग नथी तो लेझ्या पण नथी.
एवो योग-लेझ्याने परस्पर संबंध छे.

तथा ज्यांमुधी वेद-तथा कपायनो उदय होय त्यां मुधी उप-
शम यथाख्यात चारित्र पण प्राप्त न थाय तो मोक्षप्राप्तिना का-
रणरूप क्षायिक यथाख्या० चारित्रनी तो वातज श्री ? अने क्षा०
यथा० पाम्या विना मोक्षपण होड शके नहिं, माटे सवेदी तथा स-
कपायी जीवने मोक्षप्राप्ति नथी.

ए प्रमाणे मोक्षना सत्पद नी प्ररूपणा मार्गणाद्वारे करी.

अचत्तरणः—पूर्वनी ३ गाथाओमां मोक्षनो पहेळो भेद
(सत्पदप्ररूपणाद्वार) वर्णव्युं, अने हवे आ गाथांमां मोक्षनो

બીજો મેદ દ્રવ્યપ્રમાણદ્વાર અને ત્રીજો મેદ ક્ષેત્રદ્વારનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે.

॥મૂળ ગાથા ૪૨ ॥

દઢ્વપમાણે સિદ્ધાણં, જીવદઢ્વાણિ હુંતિઽણંતાણિ ।
લોગસ્સ અસંખિજ્જે, ભાગે ઇક્કો ય સઢ્ધે વિ ॥૪૭॥

॥ સંસ્કૃતાનુવાદઃ ॥

દ્રવ્યપ્રમાણે સિદ્ધાનાં જીવદ્રવ્યાણિ ભવન્ત્યનંતાનિ ।
લોકસ્યાસંખ્યેયભાગે એકશ્ચ સર્વેઽપિ ॥ ૪૭ ॥

॥ શબ્દાર્થઃ ॥

દઢ્વપમાણે—દ્રવ્યપ્રમાણ	લોગસ્સ—લોકના
દ્વારમાં	અસંખિજ્જે—અસંખ્યાતમે
સિદ્ધાણં—સિદ્ધ પરમાત્માનાં	ભાગે—ભાગે
જીવદઢ્વાણિ—જીવદ્રવ્યો (જીવ	ઇક્કો—એક સિદ્ધ પરમાત્મા
મહ્યા)	ય—અને
હુંતિ—છે	સઢ્ધે—સર્વે સિદ્ધ પરમાત્મા
અણંતાણિ—અનન્ત	અવિ—પણ

ગાથાર્થઃ—(બીજા) દ્રવ્યપ્રમાણદ્વારમાં સિદ્ધ પરમાત્માનાં જીવ દ્રવ્યો (સિદ્ધ જીવોની સંખ્યા) અનંત છે, અને (ત્રીજા ક્ષેત્રદ્વારમાં) એક સિદ્ધ પરમાત્મા અને સર્વે પણ સિદ્ધપરમાત્મા લોકાકાશના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા ક્ષેત્રમાં રહેલા છે.

વિસ્તરાર્થઃ—હવે આ ગાથામાં મોક્ષ તત્ત્વનો બીજો મેદ દ્રવ્ય પ્રમાણદ્વાર, અને ત્રીજો મેદ ક્ષેત્રદ્વાર કહેવામાં આવે છે. ત્યાં દ્રવ્ય ઇટલે પદાર્થ અથવા વસ્તુ એવો અર્થ થાયછે પરન્તુ આ સ્થાને

સિદ્ધરૂપ જીવદ્રવ્યનું એટલે સિદ્ધજીવોની સંખ્યાનું એવો અર્થ સુગમ થાય છે, અને તે સિદ્ધજીવોની સંખ્યાનું પ્રમાણ કેટલું છે ? તે દર્શાવે છે—કે સિદ્ધાણં જીવદ્વાણિ હંતિ પંતાણિ—સિદ્ધ પરમાત્માનાં જીવદ્રવ્યો અનંત છે, અર્થાત્ સિદ્ધપરમાત્મા એક બે નથી પણ અનંત છે. અહિં ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે કે જીવ પોતેજ સિદ્ધરૂપ છે, પરંતુ જ્યાંસુધી કર્મસહિત છે, ત્યાંસુધી સંસારી છે, અને કર્મ રહિત થતાં સિદ્ધ થાય છે, તો તે સંસારી જીવો અનંત છે ને તે સંસારી જીવોજ સિદ્ધ થતા હોવાથી સિદ્ધ જીવો પણ અનંત છે.

હવે તે સિદ્ધ જીવો કેટલા ક્ષેત્રમાં રહે છે તે ક્ષેત્રપ્રમાણદ્વાર દર્શાવે છે કે—લોગરસ અસંખિજ્જે ભાગે દુક્કો ય સઘ્વેવિ—લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં એક સિદ્ધ રહે છે, ને સર્વ સિદ્ધપરમાત્માઓ પણ તેટલા એટલે અસંખ્યાતમા ભાગના ક્ષેત્રમાં રહેલા છે, અહિં ભાવાર્થ એ છે કે—સિદ્ધપરમાત્મા ૧૪ રાજલોકના અગ્ર ભાગે

૧ આ અર્થ ઉપરથી સાર પ લેવાનો છે કે દુનિયાના ઘણો ભાગ કે જે ईश्वर એકજ છે એમ માને છે, તે અસત્ય છે, કારણકે સિદ્ધપરમાત્મા સિવાય વીજો કોઈ ईश्वર નથી અને તે સિદ્ધપરમાત્મા અનંત છે, વળી જા એકજ ईश्वર માનીયે તો જગતમાં ईश्वરની ભક્તિ ઉપાસના કરનાર કોઈપણ જીવ ईश्वર રૂપ થતાજ નથી એમ માનવું પડે, કારણકે તેમ થવાથી તો ईश्वર અનેક થઈ જાય તે અન્યદર્શનોને માન્ય નથી, તો વિચારવાની વાત છે કે જ્યારે ईश्वરની ભક્તિ ઉપાસનાથી પણ ईश्वર રૂપ થવાનું નથી તો અનેક કપો વેઠી ईश्वરની ભક્તિ ઉપાસના કરવી વ્યર્થ છે, માટે જૈનદર્શનની એજ માન્યતા છે કે એક જીવે જે માર્ગે ચાલી સિદ્ધપણું ईश्वરપણું પ્રાપ્ત કર્યું છે તે માર્ગે ચાલનારા વીજા સંસારી જીવો પણ સિદ્ધ—ईश्वરરૂપ બના શકે છે, ને તે કારણથી સિદ્ધ અથવા ईश्वર એક નથી પણ અનંત છે.

૩૩૩ ધનુષ્ય ૧ હાથ ને ૮ આંગલ જેટલી જાડી ને ૪૬ લાખ જોજન લાંબી પહોળી ગોળાકાર જગ્યામાં સર્વ સિદ્ધો રહેલા છે, માટે પટલા પ્રમાણવાળી જગ્યા ૧૪ રાજલોક ક્ષેત્રની અપેક્ષા અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલીજ છે, તથા એક સિદ્ધ કમીમાં કમી ૧ હાથ ૮ આંગલ જેટલી જગ્યામાં સમાય છે, ને વધુમાં વધુ ૩૩૩ ધનુષ્ય-૧ હાથ-ને ૮ આંગલ જેટલી જગ્યામાં સમાય છે, તો એ જગ્યા પણ ૧૪ રાજલોકની અપેક્ષા અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલીજ છે, માટે ગાથામાં કહ્યું છે કે “લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં એક સિદ્ધ અને સર્વ સિદ્ધ પણ રહે છે” એ વાત યોગ્યજ છે, માત્ર તપાવત એજ છે કે એક સિદ્ધને માટે જે અસંખ્યાતમો ભાગ કહ્યો છે તે કરતાં સર્વસિદ્ધના ક્ષેત્રનો અસંખ્યાતમો ભાગ સંખ્યાતગુણો મોટો જાણવો.

અવતરણ:—આ ગાથામાં મોક્ષના જીવોને સ્પર્શના-કાલ્—
અને અન્તર એ ૩ દ્વાર દર્શાવે છે.

૧-૨ કારણકે કમીમાં કમી ૨ હાથની કાયાવાલો ચા-
મન જીવ મોક્ષે જઈ શકે, અને વધુમાં વધુ ૫૦૦ ધનુષ્ય જેટ-
લી કાયાવાલો જીવ મોક્ષે જઈ શકે છે, ને અહિંના શરીરના
ત્રે તૃતીયાંસમા ભાગ જેટલો આત્મા મોક્ષે જતાં સકોચાયલી
હોય છે, માટે એ પ્રમાણ આવે છે,

૩ આ ગાથાના અર્થના સાર એ છે કે જગતમાં જેઓ એમ
કહે છે કે “ઈશ્વર સર્વ જગતમાં વ્યાપ્ત છે” તેઓનું કથન
જૈન દર્શનની અપેક્ષા અયોગ્ય છે, કારણકે જૈનદર્શનમાં ઈશ્વર
દેશવ્યાપી છે પણ સર્વવ્યાપી નથી એમ આ ગાથાના ભાવા-
ર્થમાં કહ્યું છે,

॥ मूल गाथा ३७ मी. ॥

फुसणा अहिया कालो, इगसिद्ध पडुच्च साइओणंतो ।
पडिवायाऽभावाओ, सिद्धाणं अंत नत्थि ॥ ४८ ॥

॥ संस्कृतानुवादः ॥

स्पर्शना अधिका कालः, एकसिद्धं प्रतीत्य साधनंतः ।
प्रतिपाताभावतः, सिद्धानामन्तरं नास्ति ॥ ४८ ॥

॥ शब्दार्थः ॥

फुसणा—स्पर्शना
अहिया—अधिक छे
काल—काल
इगसिद्ध—एक सिद्धने
पडुच्च—आश्रयि
साइओ—सादि
णंतो—अनन्त

पडिवाय—पडवाना
अभावाओ—अभावथी
सिद्धाणं—सिद्धोने
अंतरं—अन्तर (वच्चे असिद्ध-
पणु)
नत्थि—नथी

गाथार्थः—(स्पर्शना द्वारमां) सिद्धना जीवने स्पर्शना
(पोताना अवगाह करतां) अधिक छे, (अने काल द्वारमां)
एक सिद्धने आश्रयि (—एक सिद्धनी अपेक्षाए) सादि—अनंत
काल छे, अने (अन्तर द्वारमां) पडवाना (सिद्धपणुं मदीने
संसारपणुं प्राप्त थवाना) अभावथी सिद्धना जीवोने अन्तर
(—वच्चे असिद्धपणुं) नथी.

विस्तरार्थः—अहिं स्पर्शनाद्वारमां सिद्धने स्पर्शना अ-
धिक छे, एटले एक सिद्ध जीव जेटला आकाशप्रदेशमां अवगा-
हेल छे, तेटला आकाश प्रदेशो तो अवगाहना रूपे स्पर्शेलाज छे,
परन्तु ते सिवाय बीजा पण आकाश प्रदेशो आजुवाजूथी अधिक

સ્પર્શલા છે, એ અધિક સ્પર્શના માત્ર એક આકાશપ્રદેશ જેટલા જાડા અને સિદ્ધની અવગાહના જેટલા વિશાળ એવા પ્રતરવાળી છે, અથવા સિદ્ધના એક જીવે એક પ્રદેશ જાહું વચ્ચે સર્વાંગે પહોંચી જાય તેવી છે, અહિં અધિકતા તે અવગાહિત આકાશ પ્રદેશોની અપેક્ષા જાણવી. ને આ સ્પર્શનાદ્વાર એક સિદ્ધની અપેક્ષા જ સર્વત્ર કહેલ છે, પુનઃ એક આકાશ પ્રદેશ જેટલા જાડા તે અધિક સ્પર્શનાના પ્રતરમાં વીજા જીવ તથા પુદ્ગલ વગેરેના અનન્તાનન્ત પ્રદેશો અવગાહેલા હોય તે પણ સિદ્ધને અધિક સ્પર્શનામાં ગણવા, કારણકે લોકમાં જ્યાં આકાશનો એક પ્રદેશ છે, ત્યાં ધર્માસ્તિ ૦ નો ? અધર્માસ્તિ કાયનો અને જીવ તથા પુદ્ગલના અનન્ત અનન્ત પ્રદેશો અવશ્ય રહેલા છે, માટે તે પણ અધિક સ્પર્શનામાં ગણવા. અહિં સ્પર્શના અને અવગાહનામાં તફાવત એ છે કે પરસ્પર પ્રવેશરૂપે સર્વાંશે સંક્રાન્તથયેલા પ્રદેશો તે અવગાહિત અને ઉપરથી દેશાંશે અહીં રહેલા પ્રદેશો તે સ્પર્શિત કહેવાય, એ પ્રમાણે અધિકસ્પર્શનાનું સ્વરૂપ કહું.

હવે સિદ્ધને કાલઢ્વારનું સ્વરૂપ કહે છે, ત્યાં પ્રથમ એકસિદ્ધ આશ્રયિ અને અનેક (સર્વ) સિદ્ધ આશ્રયિ એમ કાલઢ્વાર બે પ્રકારનું છે, ત્યાં અમુક એક સિદ્ધ જ્યારે મોક્ષમાં ગયો ત્યારે તે સિદ્ધનો અપેક્ષા મોક્ષની સાદિ (સ-આદિ-આદિ સાહિત-પ્રારંભ થયો,) ને હવે તે મોક્ષનો કોઈપણ કાલે અન્ત નહિં હોવાથી અનન્ત (અન્ નહિ અન્ત-વિનાશ) કાલ પ્રમાણનો જાણવો, એ પ્રમાણે એક સિદ્ધ પરમાત્માની અપેક્ષા મોક્ષ સાદિ-અનન્ત છે, તથા સર્વ સિદ્ધ પરમાત્માની અપેક્ષાએ વિચારીએ તો સર્વે સિદ્ધમાં પ્રથમ કોણ મોક્ષે ગયા ? અથવા મોક્ષની શરૂઆત ક્યારથી થઈ ? એના ઉત્તરમાં સર્વજ્ઞો એમજ કહે છે કે મોક્ષ પ્રવાહ

अनादिकालनो होवाथी अमुक काले मोक्षनो प्रारंभ थयो तेम नथी माटे अनादि अने मोक्षनो कोइ काले अन्तं नहिं होवाथी अनन्त छे, ए प्रमाणे सर्व सिद्ध परमात्माओनी अपेक्षाए—मोक्षतत्त्व अनादि—अनन्त काल प्रमाण छे

हवे सिद्धने अन्तरद्वार कहे छे ते आ प्रमाणे—पडिवायाऽभावाओ एटले सिद्धपणामांथी प्रतिपातना—पडवाना अभावथी सिद्धना एक जीवने पण अन्तरं—आंतरं नथी. कारणके वळी गयेला बीजनो जेम पुनः अंकुरो फुटतो नथी तेम सर्वथा क्षय पामेलां कर्म जीवने पुनः लागी शकतां नथी ने कर्म बिना संसारीपणुं होतुं नथी. ने ए प्रमाणे जीवने बे त्रण के चारवार मोक्ष होइ शकतो नथी, पण मोक्ष एकज वार होय छे, तो मोक्षने अन्तर—आंतरं केवी रीते होय ? कारणके प्रथम एक जीव मोक्षे गयो, त्यां केटलोककाल रही पुनः संसारमां आवे, ने संसारमां पण केटलोक काल रही पुनः मोक्षमां जाय आ प्रमाणे जो वनतुं होय तो बे (वार) मोक्षनी वच्चे एक (संसारीपणारूप) अन्तर पडयुं कहेवाय, पण तेम तो वनतुं नथी माटे मोक्षने अन्तर पण न होय, ! (तेम-क्षेत्रनी अपेक्षाए पण एक सिद्धथी बीजा सिद्धनी वच्चे अन्तर (—स्वास्तीक्षेत्र) नथी

१ सादि सान्त, सादि अनन्त, अनादि सान्त. अने अनादि अनन्त, ए ४ प्रकारना कालमां अहिं मोक्षतत्त्वमां २ प्रकारनोज काल लागु पडे छे- ने सिद्ध थइ पुनः संसारी थवाना अभावथी सादि सान्त, तथा अनादि सान्त ए बे प्रकार मोक्षने अंग लागुपडता नथी.

१ प्रथम कहेला कालद्वार अने अहिं कहेला अन्तरद्वार थी ए पण भावार्थ आवे छे के लौकिकशास्त्रोमां “ ईश्वर परमात्मा मोक्षमांथी संसारमां आवी पुनः भक्तजनोना उद्धार माटे अवतार धारण करे छे. ” एम कथु छे ते जैनदर्शनथी

અવતરણ—આ ગાથામાં સિદ્ધના જીવોને ભાગદ્વાર
અને ભાવદ્વાર દર્શાવે છે,

॥ સૂલ ગાથા ૪૯ મી.

સઠ્ઠજિયાણમણંતે, ભાગે તે તેસિં દંસણં નાણં ।

खइए भावे परिणामिए अ पुण होइ जीवत्तं ॥४९॥

સંસ્કૃતાનુવાદઃ

सर्वजीवानामनंते भागे ते तेषां दर्शनं ज्ञानं ।

क्षાયिके भावे पारिणामिके च पुनर्भवति जीवत्वं ॥४९॥

વિપરીત છે, કારણ કે સર્વે કર્મનો બહેલા વીજની પેટે ક્ષય
કર્યાથી મોક્ષમાં ગયેલા જીવને પુનઃ કર્મ કેવી રીતે લાગ્યાં ?
અને કર્મ વિના સસારમાં અવતરવું કેમ બની શકે ? તથા નિ-
રંજન નિરાકાર રાગદ્વેષ રહિત વીતરાગ યથા નિઃકર્મ શિવરને
કર્મવિના ભક્તજન ઉપર રાગ અને અમક્ત ઉપર દ્વેષ કેવી રીતે
હોય ? માટે જ જૈનદર્શન સ્પષ્ટરીતે જણાવે છે કે—કર્મવિના
રાગદ્વેષ હોય નહિ, કર્મવિના સસારમાં અવતાર લેવાનું બને
નહિ, એકવાર કર્મનો સર્વથા ક્ષય કર્યા બાદ પુનઃ કર્મ લાગે
નહિ, ને નિરંજન નિરાકાર વીતરાગ યથા શિવર પરમાત્માને
ભક્તિ કરનારપર રાગ કે ક્રોધ કરનારપર દ્વેષ પણ ન હોય.
અને તે કારણથી મોક્ષમાં ગયેલા સિદ્ધ-શિવર પરમાત્માઓ પુન
મસારમાં અવતરતા નથીજ

૨ અર્થાત્ એ અન્તર કાલની અપેક્ષાએ કશું તેમ ક્ષેત્રની અ-
પેક્ષાએ પણ અન્તર નથી, કારણ કે ૪૨ લાખ યોજન વ્યાસ
અને ૩૩૩ ધ ૧ હાથ ૮ આંગળ સ્થૂલ પ્રમાણ સિદ્ધક્ષેત્રમાં
અનતસિદ્ધી પરસ્પર દેશાંશે ને સર્વાંશે સંક્રમીને સ્ત્રીચોક્ષીચ
રહ્યા છે, જેથી ૪૨ લાખ યોજનમાં એવી કોઈ એક આકાશ
પ્રદેશ જેટલી પણ છાલી જગ્યા નથી કે જ્યાં સિદ્ધ ન હોય.
માટે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પણ એક સિદ્ધથી બીજા સિદ્ધની વચ્ચે
અન્તર જાણી ક્ષેત્ર નથી

॥ શબ્દાર્થઃ ॥

સર્વ--સર્વ,
જિવાણં--જીવોના
અણંતે--અનન્તમા
ભાગે--ભાગે
તે--તે સિદ્ધજીવો
દંસણં--દર્શન
નાણં--જ્ઞાન

સ્વરૂપ--સ્વાયિક
ભાવે--ભાવે છે,
પારિણામિણ--પારિણામિકભાવે
ય--બલી
પુણ--પુનઃ
હોઈ--છે
જીવત્તં--જીવત્ત્વ

ગાથાર્થઃ—તે સિદ્ધજીવો (ની સંખ્યા) સર્વજીવોના અનન્તમે ભાગે છે, તેઓનું (કેવળ) દર્શન અને જ્ઞાન સ્વાયિકભાવે છે; અને પારિણામિક ભાવે જીવપણુ છે.

વિસ્તરાર્થઃ—તે સિદ્ધ પરમાત્માઓ સર્વ જીવના અનન્તમા ભાગ જેટલા અતિ અલ્પ છે કારણકે જગતમાં અસંખ્યાતા (નિગોદના) ગોળા છે, ને એકેક ગોળામાં અસંખ્યાત નિગોદ છે, ને એકેક નિગોદમાં અનન્ત અનન્ત વનસ્પતિ જીવો છે, તે પણ એટલા અનન્ત જીવો છે કે પ્રતિ સમય એકેક જીવ મોક્ષે જાય તોપણ ત્રણે કાળમાં એક નિગોદ પણ खाली થાય નહિં, અને તેથીજ આજ સુધીમાં જેટલા સિદ્ધ થયા છે, ને હજી ભવિષ્યકાળમાં જેટલા સિદ્ધ થવાના છે, તે સર્વ સિદ્ધની સંખ્યા મેલવતાં પણ એક નિગોદના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી જ થાય એ પ્રમાણે માત્ર સાધારણ વનસ્પતિ જીવોની અપેક્ષાએ પણ સર્વ સિદ્ધ પરમાત્માઓની સંખ્યા અનન્તમા ભાગ જેટલી છે તો સર્વ સંસારી જીવોની અપેક્ષાએ સિદ્ધની સંખ્યા અનન્તમા ભાગે હોય તેમાં શું આશ્ચર્ય ? એ પ્રમાણે ભાગદ્વાર કહ્યું.

હવે આદ્યદ્વારમાં પ્રથમ પાંચ ભાવોનાં નામ તથા અર્થ કહેલા છે

તેમાંથી સિદ્ધ પરમાત્માને ક્ષાયિક અને પારિણામિક એ બે ભાવજ હોય, કારણકે સિદ્ધપણુ કર્મના ક્ષયથી પ્રાપ્ત થયું છે, માટે સિદ્ધ પરમાત્મા ક્ષાયિક ભાવે છે, જે દુનિયાના સર્વ પદાર્થો સ્વસ્વ-ભાવે પરિણત હોવાથી પારિણામિક ભાવ વાળા છે, તો સિદ્ધ પરમાત્મા પ-ણ પરિણામિક ભાવવાળા હોઈ શકે છે. પરન્તુ ઔદયિક-ઔપશ્ચમિક-ને ક્ષાયોપ- એ ત્રણ ભાવ કર્મજન્ય હોવાથી સિદ્ધ પરમાત્માને હોઈ શકે નહિં, હવે સિદ્ધ પરમાત્માને જે ક્ષાયિક અને પારિણા- એ બે ભાવ છે, તેમાં ક્ષાયિકભાવના ૯ ભેદ, અને પારિ-ણા- ભાવના ૩ ભેદ છે, તો સિદ્ધ પરમાત્માને તેમાંના કયા કયા ભેદ હોઈ શકે ? તે સંબન્ધમાં ગ્રન્થકાર પોતેજ કહે છે કે સ્વદ્દે-ભાવે તેસિં દંસણં નાણં--ક્ષાયિકભાવે સિદ્ધ પરમાત્માને કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન છે, અને પરિણામિ એ પુણ હોઈ જીવત્ત-વળી પારિણામિક ભાવે સિદ્ધ પરમાત્માને જીવત્ છે, પરન્તુ મર્ય-ત્વ તથા અમર્યત્વ નથી (તે વાત પ્રથમ ફુટ નોટમાંજ દર્શાવી છે કે સિદ્ધ પરમાત્મા નોમદ્વા નોઅમદ્વા-મર્ય નહિં તેમ અમર્ય પણ નહિં.) અહિં જો કેન્દ્રિયાદિ ૧૦ પ્રાણરૂપ દ્રવ્ય જીવત્વ સિદ્ધને નથી પરન્તુ જ્ઞાનદર્શનાદિ ભાવ પ્રાણોવદે ભાવજીવત્વ છે. એ પ્રમાણે ભાવદ્વાર કહ્યું.

૧ સિદ્ધજીવો અમર્યથી અનંતગુણ છે, પણ સર્વજીવથી અનંતમા ભાગે છે

૧ શેષ ૫ લઙ્ઘિ—ક્ષા- સમ્યક્ત્વ, ને ક્ષા- ચારિત્ર સિદ્ધને કહેલું નથી ત્યાં અપેક્ષા છે કે દાનાદિ ક્રિયાની પ્રવૃત્તિ અપેક્ષા ૫ લઙ્ઘિ નથી અન્યથા અનન્તદાતાદિને અનન્તવીર્ય લઙ્ઘિ વાસ્તવિક રીતે સંભવે છે, કારણ કે અનન્તલઙ્ઘિમાં

અન્તર્ગતજ ગણાય. તથા ક્ષા- સમ્યક્ત્વ છે પણ

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં મોક્ષના જીવોનું અલ્પબહુત્વ દ્વાર દર્શાવે છે.

॥ મૂળ ગાથા ૫૦ મી ॥

થોવા નપુંસસિદ્ધા, થીનરસિદ્ધા કમેણ સંસ્થગુણા ।
ઇથ મુક્ષતત્તમેઅં, નવતત્તા લેસઓ ભણિયા ॥૫૦॥

॥ સંસ્કૃતાનુવાદ: ॥

સ્તોકા નપુંસકસિદ્ધાઃ, સ્ત્રીનરસિદ્ધાઃ ક્રમેણ સંખ્યગુણાઃ ।
ઇદં મોક્ષતત્ત્વમેતન્નવતત્ત્વાનિ લેશતો ભણિતાનિ ॥ ૫૦ ॥

શબ્દાર્થ:—

થોવા—થોડા	સંસ્થગુણા—સંખ્યાતગુણા
નપુંસ—નપુંસકલિંગે	ઇઅ—અ
સિદ્ધા—સિદ્ધથયેલા	મુક્ષતત્ત્વ—મોક્ષતત્ત્વ (કહું)
થી—સ્ત્રી લિંગે	અં —અ પ્રમાણે
નર—પુરુષલિંગે	નવતત્તા—નવતત્ત્વો
સિદ્ધા—સિદ્ધ થયેલા	લેસઓ—સંક્ષેપથી
કમેણ—અનુક્રમે	ભણિયા—કહ્યા

ગાથાર્થ:—નપુંસકલિંગે સિદ્ધ થયેલા સર્વથી થોડા છે, તેથી સ્ત્રીલિંગે અને પુરુષલિંગે સિદ્ધ થયેલા અનુક્રમે સંખ્યાતગુણા છે, અ મોક્ષ તત્ત્વ કહું, અ પ્રમાણે નવે તત્ત્વો (તું સ્વરૂપ) સંક્ષેપથી કહું

તે ઉપલક્ષણથી ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે તેમજ સિદ્ધને નાચારિત્રી નો અચારિત્રી વિશેષણવાળા સિદ્ધાન્તમાંકહેલા દો-વાથી ક્ષાયિક ચારિત્ર પણ પ્રવૃત્તિ અપેક્ષાવાળું નથી, પણ વાસ્તવિક રીતે અનંત ચારિત્ર ગુણ છે.

વિસ્તરાર્થઃ—હવે આ ગાથામાં કયા સિદ્ધજીવો અલ્પ છે ? ને કયા સિદ્ધ જીવો ઘણા છે તેનો પરસ્પર તફાવત દર્શાવતાં ગ્રંથ-કાર કહે છે કે નપુંસક લિંગે સિદ્ધ થયેલા જીવો સર્વથી અલ્પ છે કારણ કે તેવા જીવો ૧ સમયમાં ૧૦ જ મોક્ષે જાય છે. અર્થાત્ જે મનુષ્ય ભવમાંથી નિર્વાણ પામી સિદ્ધ થાય છે તે મનુષ્ય ભવમાંથી નપુંસક લિંગવાળા ૧૦ મનુષ્યો મોક્ષે જઈ શકે છે, પણ વધુ નહિ, થોવા નપુંસસિદ્ધા-નપું૦ લિંગે સિદ્ધ થયેલા સર્વથી અલ્પ છે. તેથી સ્ત્રી લિંગે સિદ્ધ થયેલા જીવો સંખ્યાતગુણ છે, કારણ કે મનુષ્યભવમાંથી ૧ સમયે (—સમકાલે) ૨૦ સ્ત્રીઓ મોક્ષે જાય છે, ને ૨૦ તે ૧૦ થી વધુના હોવાથી (જઘન્ય) સંખ્યાત ગુણ થાય છે તથા પુરુષ લિંગે સિદ્ધ થયેલા તે (સ્ત્રીલિંગ સિદ્ધ) થી પણ સંખ્યાતગુણ છે, કારણ કે મનુષ્યભવમાંથી સમકાલે ૧૦૮ પુરુષો મોક્ષે જઈ શકે છે ને ૧૦૮ તે ૨૦ થી આઠ અધિક પાંચગુણી સંખ્યા હોવાથી (મધ્યમ) સંખ્યાત ગુણજ કહેવાય છે. ૬ પ્રમાણે પૂર્વભવના લિંગ આશ્રયિ સિદ્ધ પરમાત્માનું અલ્પવહુત્વ દર્શાવ્યું, કારણ કે સિદ્ધપણામાં લિંગાદિ ભેદનો અભાવ હોવાથી અને સર્વ સિદ્ધ પરમાત્માઓ સર્વ રીતે એક સરખા હોવાથી પરસ્પર (ભેદના

૧ અહિં કયા નપુંસકો મોક્ષે જઈ શકે છે, અને કયા નથી જઈ શકતા તે દર્શાવાય છે

નપુંસક ૧૬ પ્રકારના જાતિ નપુંસક દીક્ષાને અયોગ્ય હોવાથી મોક્ષે જઈ શકતા નથી, તે ૧૦ નપુંસકનાં નામ—

૧ પેઢક—સ્વભાવ સ્ત્રી સરખો અને આકાર પુરુષ સરખો પટલે ભદ્રગતિય ચાલે-શંકા સહિત પછવાડે જોતો ચાલે-શરીર શીતલ ને કોમલ હોય-હાથના તાવોટા પાડે-હાથના ચાલા કરે-આંખો નચાવે-કેડે હાથ દઈ ચાલે-સેંથા પાડે-અંગાર કરવો વહુ ગમે-સ્નાનાદિ ગુપ્ત કરે-પુરુષ સભામાં શંકા પામે-સ્ત્રી સમુદાયનાં નિરૂપણે વેત્તે-ઇત્યાદિ સ્ત્રી મરચા સ્વ-

भाववाली होय. ५ पंडकना पण ६ प्रकार छे ते धर्मविदुटीका वगैरेयी जाणवा.

२ वातिज—पुरुष चिन्ह स्तब्ध यतां स्त्रीसंगम कर्था बिना न रही शके ते.

३ क्लीव—स्त्रीने 'नग्न देखी शुक्र स्खलनादि क्षोभ पामे ते द्रष्टि क्लीव, स्त्रीनो शब्द सांभळी विकार जागे ते शब्द स्त्रीने स्पर्श मात्र यतां क्षोभ पामे [शुक्र स्खलनादि थाय] ते स्पर्शक्लीव, अने स्त्रीना निमंत्रणमात्रयी क्षोभ पामे ते निमंत्रणक्लीव, ५ प्रमाणे ४ प्रकारना क्लीवनपुंसक छे.

४ कुंभी—जेनु पुरुषचिन्ह वारंवार स्तब्ध थाय अथवा वृषण (-अंडगोलक) स्तब्ध (-कठीन) रहे ते, अथवा ग्रथान्तरे कुंभ (-घडा) सरग्वा मोटा स्तनवाळाने पण कुंभि नपुं० कह्यो छे.

५ ईर्ष्यालु—पोतानामां स्त्रीसंगमनी शक्ति न होय तेयी वीजा पुरुषे सेवेली स्त्रीने जोड ईर्ष्या-अदेखाइ करे ते.

६ शकुनि - एकज दिवसमां कवृतगादि पक्षिनी माफक) अनेकवार स्त्रीसंगम करनार.

७ तत्कर्मसेवी—स्त्रीसंगम करीने पण अवाच्य अंग चाट-वादि कर्म करे ते.

८ पाक्षिकापाक्षिक—शुक्रपक्षमां वधु अने कृष्णपक्षमां अल्प वेद उदयवाळो.

९ सौगंधिक—अवाच्य प्रदेशने सुंघ्या करनार.

१० आसक्त—शुक्रपात थया पछी पण आर्लिंगन करी पडी रहेनार.

५ १० जाति नपुंसको तीव्र मोहना उदयवाळा होवायी दीक्षाने पण अयोग्य छे तो मोक्षे जवानी चातज शी ? हवे दीक्षाने योग्य होवायी मोक्षे जवा योग्य ६ प्रकारना कृत्रिम नपुंसक आ प्रमाणे—

१ वर्धितक—जेओनी इन्द्रियनो छेद कर्था होय तेचा नाजर अने पावइया विगरे.

२ चिप्पित—जन्मतांज आंगळीओना मर्दनथी जेनां वृषण (-अंडगोलक) गळावेळ होय-

३ मंत्रोपहृत—मंत्रवलयी पुरुषवेद नाश पाम्यो होय तेवा.
 ४ औषध्युपहृत—औषधियी (दवायी के वनस्पतियी)
 जेनो पुरुषवेद हणाइ गयो होय तेवा.

५ ऋषिशत—मुनिना आपयी पुरुषवेद हणायो हाय तेवा
 ६ देवशत—कोई देवना शापयी पु० वेद हणायो होय तेवा.
 प ६ प्रकारना कृत्रिम नपुंसको मोक्षे जवा योग्य छे ते
 संबंधि विशेष स्वरूप श्रीनिश्चितसूत्रयी जाणवुं. पुनः प ६
 जातिवडे पुरुष छे, परन्तु ते ते कारणीयी पुरुषवेद हणायो
 वाद तेओने नपुंसक वेदनो उदय होय छे, आ ६ नपुंसकोने
 पूर्वे कहेला १० नपुंसकोषत् वेदनो उदय नगरदाहसरखो उ-
 त्कृष्ट होतो नथी, पण पुरुषवेद हणावायी पुरुषवेदना अभाव-
 रूपे नपुंसक वेद (न—नहि पुंसक—पुरुषपणुं अथात् पुरुषपणुं
 नहि ते नपुंसक) होय छे तेथी वेदनो उदय पुरुषवेद करतां
 पण मंद होय छे,

पुनः पुरुषाकृति नपुं०—स्त्री आकृति नपुं०—ने नपुं० आ-
 कृतिवाला नपुंसक एम त्रण प्रकारना नपुंसक आकृति भेदे छे
 ते पण त्रणे मोक्षगमन योग्य छे.

२ पुरुष—स्त्री—अने नपुंसक प त्रणे वेद—लिंगने—पश्यना
 भेदयी त्रण त्रण प्रकारना होवायी ९ प्रकारनाछे ते आ प्रमाणे

१ स्त्रीसंगमना अभिलाषवाला जीव वेदपुरुष कहेवाय.

२ पुरुषचिन्ह—दाढी—मूछ—इत्यादि लक्षणोवडे लिंगपुरुष.

३ पुरुषनो वेष पहरेली स्त्रीआदि नेपथ्यपुरुष,

४ पुरुषनी इच्छावालो जीव वेदस्त्री कहेवाय

५ योनी—स्तन—दाढी मूछनो अभाव इत्यादि चिन्होवालो
 जीव लिंग स्त्री कहेवाय.

६ स्त्रीनो वेष पहरेला एवा पुरुषादि नेपथ्यस्त्री कहेवाय

७ स्त्री अने पुरुष प वन्नेपर अभिलाषवालो तीव्र वेदोद-
 यी जीव वेदनपुंसक.

८ स्त्रीपणानां केटलांक चिन्ह स्तनादि होय ने केटलांक
 चिन्ह योनिवगेरे न होय, तेमज पुरुषपणानां केटलांक चिन्ह
 पुरुष चिन्ह वगेरे होय. ने केटलाक चिन्ह दाढी. मूछ वगेरेने
 होय एवा प्रकारना (स्त्री पुरुष लक्षणोना सद्भावने अभाव-

અભાવે) અલ્પવહુત્વ (સિદ્ધતાવસ્થા આશ્રયિ) સંભવતુંજ નથી,
અર્હિ લિંગ આશ્રયિ જેમ અલ્પવહુત્વ કહ્યું તેમ પ્રસંગોપાત શ્લેષ
ભેદ આશ્રયિ પણ અલ્પવહુત્વ (—સમકાલે કયા જીવો અલ્પ ને ક-
યા જીવો ઘણા સિદ્ધ થાય છે તે) કહેવાય છે,

વાઝા) જીવ લિંગનપુન્નક કહેવાય છે,

૧ કંઠક સ્ત્રીસરસ્વો અને કંઠક પુરુષસરસ્વો વિલક્ષણ વેષ
પહેરનાર (—પાયડયા—હીશ્નડા વગેરેના સરસ્વા વેષવાઝા)
પયા પુરુષાદિ નેપથ્ય નપુંસક ગણાય,

પ ૧ પ્રકારમાંથી નેપથ્ય અને લિંગ પુરુષાદિ ૬ ભેદ મો-
ક્ષગમન યોગ્ય છે ને ત્રણ ભેદ મોક્ષને અયોગ્ય છે.

પ્રથમ કહેલા ૧૬ નપુંસક સંવંધિ ગાથાઓ આ પ્રમાણે છે.

પંડક વાઙ્મ કીવે, કુંભી ઇસાલુ ચત્તિય ।

સડળી તદ્દમ્મસેવી ચ, પવિસ્યાપવિસ્રપ્ત ઇય ॥ ૧ ॥

મોગંધિય અ આસત્તે, યપ્પ ઢસ નપુંસગા ।

સંકિલિટ્ઠત્તિ સાઙ્ગે, પઘ્વાવેડં અકપ્પિયા ॥ ૨ ॥

અર્થ:—પંડક—વાતિક—ક્લીય—કુંભી—ઇન્ડ્યાલુ—વઝી પ
પ્રમાણે શકુનિ—તત્કર્મસેવી—અને પાક્ષિકાપાક્ષિક પ ૬ તથા
સૌગંધિક—આસક્ત પ ૧૦ પ્રકારના નપુસકો અતિનિષ્ક્રિય પરિ-
ણામી છે માટે મુનિઓપ દીક્ષા આપવામાં અકલ્પનીય છે. ત્યાં
પંડકનાં લક્ષણની ગાથા—

મહિલામહાવો મરચન્નમેઓ મોદં મહંતં મડરા ચ વાણી ।

સમદયંમુત્તમફેણયં ચ, પમાણિ છપ્પંડગલ્લક્ષણાણિ ॥ ૧ ॥

અર્થ:—સ્ત્રી સરસ્વો સ્વભાવ—સ્વર વિલક્ષણ—અને વર્ણાદિ
વિલક્ષણ—લિંગ મોદું—વાણી કોમલ-મૃદુ શબ્દ સહિત, ને ફીણ
વિનાનુ—પ ૬ પંડકનાં લક્ષણો છે इत्यादि.

॥ समकाले सिद्धि गमनयोग्य जीवोनी संख्या ॥

मनु० नी स्त्रीमांथी आवेला २०	धूमादि ३ मांथी आवेळ ०
वैमानिक देवांगनामांथी	वनस्प० थी आवेला ६
आवेला २०	अग्नि-वायु--विकले०
ज्योतिषी देवांगनाथी आवेला २०	थी आवेला ०
भुवनपत्यादि (पाताल वासी	
देवोनी देवांगनामांथी आवेला ५	
तिर्यंच स्त्रीमांथी आवेला १०	पुरुंथी पुरुष थयेला १०८
मनुष्य पुरुषमांथी मनुष्य थयेला १०	पुरुषथी स्त्री थयेला १०
	पुरुषथी नपुं० थयेला १०
ज्योति० देवथी मनु० थयेला १०	स्त्रीथी पुरुष थयेला १०
भव० देवथी मनु० थयेला १०	स्त्रीथी स्त्री थयेला १०
व्यंतर देवथी मनु० थयेला १०	स्त्रीथी नपुं थयेला १०
तिर्यंच पुरुषथी मनु० थयेला १०	नपुं० थी पुरुष थयेला १०
कल्प देवथी आवेला १०८	नपुं० थी स्त्री थयेला १०
पृथ्विकाय-अपकाय-ने पंकप्र-	नपुं० थी नपुं० थयेला १०
भाथी [प्रत्येकथी) आवेला ४	
रत्नप्रभाथी आवेला १०	
शर्कराप्रभाथी आवेला १०	नन्दन वनथी ४
वाल्मुकाप्रभाथी आवेला १०	प्रत्येक विजयमांथी २०

१ अर्थात् मोक्ष गमनथी उपान्त्य भवमां जीव मनु० स्त्री ना अवतारमां होय ते मनु० स्त्री पजामांथी मरण पामी अनन्तरभवे (अन्त्य भवे) मनुष्य थई केटला जीव मोक्षे जाय ?

२ उपान्त्य भवमां पुरुष होई मरण पामी अन्त्य भवमां पुरुष थइने

अर्कर्म भूमिमांथी	१०	अन्यलिङ्गे	१०
कर्म भूमिमां जन्मेला (अथवा		गृहस्थवेवे	४
कर्म भूमिमांथी	१०८	जैन साधुना वेषवाळा	१०८
पंडकवर्नथी	२	स्त्री लिङ्गे	२०
उर्ध्व लोकोथी	४	पुरुषलिङ्गे	१०८
अधोलोकेथी	२०-२२-४०	नपुं० लिङ्ग	१०
तिच्छालोकोथी	१०८	अवस० ना ३-४ था	१०८
समुद्रमांथी	२	उत्स० ना आरामां	१०८
नदी वगेरेना जैळ्थी	३	अवस० ना ५ मा आरामां	२०
*५०० धनु० कायावाळा	२	' १-२-६ आरामां	१०+
२ हस्त कायावाळा	४	उत्स० ना १-२-५-६ आरामां	१०+
मर्ध्यम कायावाळा	१०८		

१-२ कोइ वैरी देवे कर्मभूमिमांथी संहरण करी आणेला केवलिओ ए वे स्थाने मोक्षे जाय अन्यथा नहिं.

३ पंडकवनथी

४ १००० योजन उंडी नलिनावती ने वप्रा नामनी वे कुब्ज विजयोमांथी प्रत्येकमांथी. अहिं ऋण मत [२०-२२-४०)छे,

५-६ कोइ वैरी देवे संहरी समुद्र नद्यादिमां फेंकी दीधे-ला अथवा कारणवशे त्यां गयेलाने भावनाथी अन्तकृत जेवलि थइ मोक्षे गयेला.

७ २ हाथथी उपर ने ५०० धनु० थी कमी

८ तापसादि जैनेतरमुनिना वेषवाळा

* मतांतरे ५२५ धनु० कायावाळा पण

+ ए काळमां संहरण करेला सिद्ध थाय.

અવતરણ—આ ગાથામાં નવતત્ત્વને જાણવાથી શું લાભ થાય તે કહે છે—

॥ સૂક્ત ગાથા ૫૧ મી ॥

જીવાદિનવ પયત્યે, જો જાણઈ તસ્સ હોઈ સમ્મત્તં ।
ભાવેણ સદ્દહંતો, અયાણમાણેઽવિ સમ્મત્તં ॥૫૧॥

સંસ્કૃતાનુવાદઃ—

જીવાદિનવપદાર્થાન્ યો જાનાતિ તસ્ય ભવતિ સમ્યક્ત્વં ।
ભાવેન શ્રદ્ધવતો, અજ્ઞાનવત્યપિ સમ્યક્ત્વં ॥ ૫૧ ॥

શબ્દાર્થઃ

જીવાઈ—જીવ વગેરે
નવ—નવ (૯)
પયત્યે—પદાર્થોને (તત્ત્વોને)
જો—જે જીવ
જાણઈ—જાણે
તસ્સ—તેને
હોઈ—હોય—થાય

સમ્મત્તં—સમ્યક્ત્વ
ભાવેણ—ભાવવદે—ભાવથી
સદ્દહંતો—શ્રદ્ધા કરના
અયાણમાણે—અજ્ઞાનીને
અવિ—પણ
સમ્મત્તં—સમ્યક્ત્વ

ગાથાર્થઃ—જે જીવ જીવાદિ નવ પદાર્થ (—તત્ત્વ) ને જાણે તેને સમ્યક્ત્વ હોય છે, અથવા ભાવથી (નવતત્ત્વની) શ્રદ્ધા કરનાર (નવતત્ત્વને સત્ય માનનાર) એવા અજ્ઞાની જીવને (—નવતત્ત્વ નહિ જાણનારને) પણ સમ્યક્ત્વ હોય છે.

વિસ્તરાર્થઃ—જીવ—અજીવ—પુન્ય—પાપ—આશ્રવ—સંવર—નિર્જર—અને મોક્ષ એ જીવાદી નવ પદાર્થને જે કોઈ જાણે તેને સમક્ષિત હોય છે.

प्रश्नः—देवने नारकने मनुष्यने अने मत्स्य वगेरे जळचरादि तिर्यंच पंचेन्द्रिय जीवोने पण सम्यक्त्व होय छे, त्यां मनुष्य अने देवने तो गुर्वादिना उपदेशथी नवतत्त्व जाणवानुं वनी शके परन्तु नारक जीवोने नरकमां अने मत्स्य वगेरेने समुद्रादि स्थाने नव-तत्त्व जाणवानुं केवी रीते वनी शके? अने जो नवतत्त्व ज न जा-णे तो चाछु पाठमां कह्या प्रमाणे तेने सम्यक्त्व केवी रीते होय ? तथा मन्द बुद्धिवाळा के जेओ नवतत्त्वनुं स्वरूप जाणी शके नहि वा जीवोने सम्यक्त्व केवी रीते होय ?

उत्तर—हे जिज्ञासु ! ए सर्व प्रश्ननो उत्तर गाथामांज कह्यो छे भावेण सद्वहन्तो अद्याणमाणे वि सम्मत्तं एटले पूर्वोक्त ता ना स्वरूपने जाणतो न होय छतां पण जो भावथी श्रद्धा-करनार हाय (—सर्वज्ञो ए नवतत्त्वनुं जे स्वरूप कहुं छे ते सत्य ज छे, एव दृढ मान्यतावालो होय) तो तेवा अज्ञान जीवने पण सम्यक्त्व होय छे,

ए प्रमाणे होवाथी जे जीव नवतत्त्वनो ज्ञानी होय तेने ज सम्यक्त्व होय एवो एकान्त नियम नहिं, पण बाहुल्यताए नवत-त्वनु ज्ञान ते सम्यक्त्व उत्पन्न करवामां प्रबळ साधनरूप होवाथी नवतत्त्वना ज्ञानीने सम्यक्त्व होइ शके ए बात बहुधा निर्विवाद छे,

हवे नवतत्त्वनुं स्वरूप जाणवाथी सम्यक्त्व (शुद्ध श्रद्धा) शी रीते उत्पन्न थाय ? ते कहेवाय छे—नवतत्त्वना स्वरूपने संक्षेपथी जाणनारा जीवने एवी हृदयभावना प्रगट थाय के सर्वज्ञे जे आ न-वतत्त्वरूप पदार्थो कह्या छे ते जगतमां कोइ साक्षात् तो कोइ अनु-मानादि प्रमाणथी पण अवश्य संभवे छे, वळी सर्वज्ञोए ज्ञानमां जे देख्युं छे तेज कह्युं छे, माटे ते ते पदार्थो दुनियामां विद्यमान छे ज, इत्यादि संक्षेप ज्ञानीने पदार्थोनी अस्तित्वादिभावना द्वारा सम्य-

ત્ત્વ પ્રગટ થાય છે, અને વિસ્તાર જ્ઞાનીને વિશેષ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થતાં તે તે સ્વરૂપનું અસ્તિત્વ અને કથનનો પરસ્પર અવિરોધ इत्यादि જોડેને પણ સમ્યક્ત્વ પ્રગટ થાય છે,

પ્રશ્ન—સમ્યક્ત્વ તે પદાર્થ છે કે કોઈ ગુણ છે ?

ઉત્તર—સમ્યક્ત્વ એ પદાર્થ નથી પણ આત્માનો શ્રદ્ધારૂપ ગુણ છે, અર્થાત્ જે વસ્તુ જેવારૂપે છે તે વસ્તુને તેવારૂપે જાણવી તે સમ્યક્ત્વ, અથવા દેવને વિષે દેવબુદ્ધિ, ગુરુને વિષે ગુરુબુદ્ધિ, અને ધર્મને વિષે ધર્મબુદ્ધિ, તે સમ્યક્ત્વ કહેવાય, (અર્હિ સમ્યક્ પટલે સારુ-અને સાત્ત્વ-ત્વ પટલે પણ અર્થાત્ સારાપણુ કે સાચાપણુ તે સમ્યક્ત્વ કહેવાય,] અથવા સર્વજ્ઞે જે કહ્યું તેજ સત્ય તે, એવા પ્રકારની દૃઢ માન્યતા તેપણ સમ્યક્ત્વ કહેવાય इत्यादि સમ્યક્ત્વના અનેક અર્થ જાણવા.

પ્રશ્ન—આપણે સમ્યક્ત્વ છે કે નહિ ! તે જાણી શકાય કે નહિ ?

ઉત્તર:—આપણે સર્વજ્ઞે કહેલા ધર્મ ઉપર તેમજ સર્વજ્ઞે કહેલી દરેક વાત ઉપર ઘણો દૃઢ રાગ અને વિશ્વાસ છે, એમ આપણું મન સ્વાત્રી આપતું હોય અને આસ્તિક્ય-અનુકંપા इत्यादि સમ્યક્ત્વનાં ૬૭ લક્ષણોમાંનાં લક્ષણો વર્તેલાં હોય તો વ્યવહારથી એમ માની શકીએ કે આપણે વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ છે, પરંતુ નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ (વસ્તુતઃ સમ્યક્ત્વ) છે કે નહિ? તે વાત તો સર્વજ્ઞ જ જાણે પરંતુ આપણે હ્રદયસ્થ જાણી શકીએ નહિ

પ્રશ્ન—શુદ્ધ ધર્મ ઉપર રાગ હોય છતાં આપણે સમ્યક્ત્વ છે એમ નિશ્ચય પૂર્વક કેમ ન જાણી શકાય ? પોતાના આત્માનાં ગુણની સ્વાત્રી પોતાનો આત્મા પણ ન કરી શકે એ કેવું આશ્ચર્ય ?

ઉત્તર—હે જિજ્ઞાસુ? શુદ્ધ ધર્મ ઉપર રાગ માત્રથી નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ હોઈ શકતું નથી. પણ સર્વજ્ઞે કહેલા પદાર્થના અનન્ત ભા-

वोमांथी एक भाव उपर पण अविश्वास आवतो होय ने शेष सर्व अनन्त भाव उपर विश्वास बेसतो होय तोपण सम्यक्त्व होतुं नथी, वली सर्व वात उपर विश्वास होय ते पण दर्शन मोहनीय कर्मनुं आवरण खसवाथी थयेल होय तोज निश्चयथी सम्यक्त्व होइ शके, अन्यथा ते कर्मनुं आवरण खस्या विना वाप दादानी रुढी इत्यादिक कारणथी थयेलो जे राग ते निश्चय सम्यक्त्वरूप नथी, अने ते दर्शन मोहनीय कर्मनुं आवरण खस्युं छे के नहिं ते सर्वज्ञ जाणी शके छे, पण आपणा सरखा अल्पज्ञानी जीवो जाणी शके नहिं, मात्र धर्म उपर राग छे एटलुं स्थूल बुद्धिप जाणी शकाय तेथी निश्चय पूर्वक सम्यक्त्व उत्पन्न थयुं छे के नहिं ते आपणे जाणी शकीए नहिं; जेम के आपणने ज्वर आवयो छे, एम सामान्यथी जाणी शकाय पण ते साध्य छे के असाध्य! अने ते केटली डीग्रीनो छे ? ते यथार्थ अनुभवी वैद्यज जाणी शके तेम धर्म उपर राग , छे एम सामान्यतः जाणी शकाय पण ते राग सम्यक्त्वोत्पत्ति जेटली हदनो छे ? के कमी छे ? ते यथार्थ अनुभवी सर्वज्ञ विना कोण जाणी शके ?

अवतरण—आ गाथामां सम्यक्त्व एटले शुं ? अथवा केवी बुद्धिवालाने सम्यक्त्व होइ शके ? ते कहे छे,

मूल गाथा ५२ मी,

सव्वाइ जिणेसरभासियाइं, वयणाइ नन्नहा हुंति ।

इअ बुद्धी जस्स मणे, सम्मत्तं निच्चलं तस्स ॥५२॥

સંસ્કૃતાનુવાદઃ

सर्वाणि जिनेश्वरभाषितानि, वचनानि नान्यथा भवन्ति ।
एतद्वुद्धीर्यस्य मनसि, सम्यक्त्वं निश्चलं तस्य ॥ ५२ ॥

शब्दार्थः—

सन्वाइ--सर्वे	इअ--(इह--इइ] एवी (अहि-एवी)
जिणेशर--जिनेश्वरनां	बुद्धी--बुद्धि
भासियाइ--कहेलां	जस्स--जेना
वयणाइ--वचनो	मणे--मनमां
न--नहि	सम्पत्तं--सम्यक्त्व
अन्नहा--अन्यथा -असत्य	निच्चलं--निश्चल--दृढ
हुंति--होय--छे	तस्स--तेनु

ગાથાર્થઃ—શ્રી જિનેશ્વરનાં કહેલાં સર્વે વચનો અસત્ય ન હોય (—એક પણ વચન અસત્ય ન હોય] એવી બુદ્ધિ જેના મનમાં હોય તેને નિશ્ચલ--દૃઢ સમ્યક્ત્વ છે,

વિસ્તરાર્થઃ—જિનેશ્વરે કહેલાં સર્વ વચનો અન્યથા--અસત્ય ન હોય, કારણકે અસત્ય ભાષણ ૭ કારણથી હોય છે, તે આ પ્રમાણે જીવ જ્યારે ક્રોધના આવેશમાં આવી જાય છે ત્યારે જેમ મર-જીમાં આવે તેમ સત્યાસત્યનો વિચાર કર્યા વિના બોલે છે, માટે અ-સત્ય ભાષણમાં ક્રોધ એ કારણ છે-

જીવને જ્યારે અમિમાન થાય છે, ત્યારે પોતાની ઐગ્નતા દર્શા-

૧. એ શબ્દસ્થાને શ્રી નવતત્ત્વ વૃત્તિમાં મૂળપાઠમાં ૬૪ છે. ને વૃત્તિમાં इति શબ્દ હોવાથી મૂળપાઠમાં ૬૬ જોડાયે પદ અ-નુમાન થાય છે, ને વિશેષતઃ ૬૪ વા ૬૬ નોજા પાઠ સાર્થક સમજાય છે,

૧. શાસ્ત્રમાં ક્રોધ-લોભ-મય-ને હાસ્ય પદ ૪ કારણ દર્શાવ્યાં છે પરન્તુ અહિં વિશેષ બોધને માટે એ ૮ કારણ દર્શાવ્યાં છે, માટે ધાંચકવર્ગે શાસ્ત્રમર્યાદાનો લોપ કર્યો એમ ન વિચારવું.

વવાને અથવા તો સત્ય વોલતાં આ વચ્ચે મારું અપમાન તિરસ્કાર વગેરે થશે, એ કારણથી પણ તે વચ્ચે અસત્ય વોલે છે. માટે અસત્ય ભાષણમાં માન એ કારણ છે.

એ પ્રમાણે માયાથી ને લોભથી પણ અસત્ય વોલે છે, તેમજ કોઈ ભયથી અસત્ય વોલે છે, ને કેટલાએક હાંસી--મશ્કરી--હુતૂહલ ઇત્યાદિ માટે અસત્ય વોલે છે તેથી ભય અને હાસ્ય એ પણ અસત્ય ભાષણમાં કારણ છે એ રીતે ક્રોધ--માન-માયા--લોભ-ભય હાસ્ય—એ ૬ અસત્યનાં કારણ છે તેમજ કેટલાએક જીવો ને એ ૬ માંનું કોઈપણ કારણ હોતું નથી અને મનમાં સત્ય વોલવાનો જ વિચાર હોય છતાં તે વાતમાં અજાણપણું હોય છે, તેથી અસત્ય વોલે છે અને કોઈવાર જ્ઞાત પદાર્થના સંબંધમાં પણ અનાભોગે (અપયોગ રહિત પળે) અસત્ય વોલી જવાય છે. માટે અસત્ય ભાષણમાં અજ્ઞાન અને અનાભોગ કારણ છે,

એ પ્રમાણે અસત્ય ભાષણનાં ૮ કારણોમાંનું એક પણ કારણ ભગવાનને છે નહિં કારણકે ભગવાન કષાય રહિત છે માટે ક્રોધાદિ ૬ કારણ ન હોય, અને ભગવાન સર્વજ્ઞ છે માટે અજ્ઞાન અને અનાભોગ પણ કારણ ન હોય, તો હવે એવું કયું કારણ હોઈ શકે ? કે જેથી ભગવાનને અસત્ય વોલવાની જરૂર પડે ! માટે સર્વજ્ઞ અને કષાય રહિત એવા જિનેશ્વરોએ જે જે વચનો કહ્યાં છે તેમાંનું એક પણ વચન અસત્ય નથી પણ સત્યજ છે, એવા પ્રકારની દૃઢબુદ્ધિ જેના મનમાં હોય તે નિશ્ચલ સમ્યક્ત્વ--દૃઢ સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે, અને જેઓ સર્વ વચનો સત્ય માને પણ એકજ વચન અસત્ય માને તો તેવા જીવોને પણ સમ્યક્ત્વ હોય નહિં. જેમ શ્રીવીર ભગવાનનો જમાઈ જમાલિ ભગવાનનાં સર્વ વચન સત્ય માનતો હતો પણ કર્યાં કામનેજ કર્યું કહેવાય, પણ કરવા માંડેલું કાર્ય તે કર્યું કહેવાય એમ જે મહાવીર સ્વામિ કહે છે તે યુક્તિવાલું નથી એમ એકજ વચન અસત્ય માનવાથી જ-

માલિ નિન્હવ (સત્ય વચનને ઓલવનાર] અથવા મિથ્યાદ્રષ્ટિ ગણાયો છે.

તથા ગોષ્ઠામાહિલ્લ આચાર્ય સર્વ પદાર્થોને યથાર્થ પ્રરૂપતા પ-
ણ “જીવપ્રદેશને કર્મ સર્પની કાંચલીવત્ સ્પર્શેલું છે, પણ આ-
ત્મપ્રદેશની અંદર પ્રવેશીને રહ્યું નથી” એ એકજ વિપરીત અર્થ ક-
હેવાથી મિથ્યાદ્રષ્ટિ ગણાયા, એવા આ જ્ઞાસનમાં ૭ નિન્હવો એકેક
વચનને અસત્ય માનવાથી મિથ્યાદ્રષ્ટિ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા છે, માટે
જે પ્રમાણિક પુરુષનું અનેક વચન સત્ય માનીએ ને એક વચન અ-
સત્ય માનીએ તો તે પુરુષને આપણે સર્વાંશે પ્રમાણિક માનીએ છીએ
એમ કહી શકાય નહિં, માટે સર્વજ્ઞ સરસ્વા પ્રમાણિક પુરુષોનાં સ-
ર્વ વચનો સત્યજ માની શકાય.

અથવા જેમ ન્યાયી રાજાની સર્વ આજ્ઞાઓને પ્રમાણ કરનાર
પ્રજા કે સેવક રાજનિષ્ઠ કહી શકાય પણ કેટલીક આજ્ઞાઓ માને
ને કેટલીક આજ્ઞાઓ ન માને તો તે પ્રજા યા સેવક દ્રોહી ગણાય
તેમ સર્વજ્ઞરૂપ ધર્મરાજાની સર્વ વચનોને સત્ય માનનાર ધર્મનિષ્ઠ
અથવા સમ્યક્ત્વી ગણાય પણ કેટલાંક વચનોનો અનાદર કરે તો
તે ધર્મદ્રોહી અથવા મિથ્યાદ્રષ્ટિજ ગણાય માટે શ્રી જિનેશ્વરનાં ક-
હેલાં સર્વ વચનો સત્ય માનનારા જીવનેજ નિશ્ચલ સમ્યક્ત્વ
હોઈ શકે.

અવતરણ:—પૂર્વગાથામાં સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ કહ્યું અને
હવે આ ગાથામાં તે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિથી શું લાભ થાય ? તે કહે છે.

॥મૂલ ગાથા ૫૩ ॥

અંતોમુદુત્તમિત્તં--પિ ફાસિયં હુજ્જ જેહિં સમ્મત્તં ।

તેસિં અવહુપુગ્ગલ--પરિયદ્ધો ચેવ સંસારો ॥ ૫૩ ॥

॥ સંસ્કૃતાનુવાદઃ ॥

અન્તર્મુહૂર્તમાત્રમપિ, સ્પર્શિતં ભવેત્ ચૈઃ સમ્યક્ત્વં ।
તેપામપાર્દ્ધપુદ્ગલપરાવર્ત્તશ્ચૈવ સંસારઃ ॥ ૫૩ ॥

॥ શબ્દાર્થઃ ॥

અંતોમુહુત્ત—અન્તર્મુહૂર્ત
મિત્ત—માત્ર
ઽપિ—પણ
ફાસિયં—સ્પર્શ્યું
હુજ્જ—હોય
જેહિં—જેઓ
સમ્મત્ત—સમ્યક્ત્વ

તેસિં—તેઓને
અવદ્—અપાર્ધ (હેલ્લો અર્ધો)
પુગલપરિયટ્ટો—પુદ્ગલપરાવ-
ર્ત્તકોઢ
ચેવ—નિશ્ચય
સંસારો—સંસાર

ગાથાર્થઃ—જે જીવોએ અન્તર્મુહૂર્ત માત્ર પણ સમ્યક્ત્વ સ્પર્શ્યું
હોય તે જીવોને નિશ્ચય હેલ્લો અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્ત્ત સંસાર (વાકી
રહે છે, ને ત્યારવાદ અવશ્ય મોક્ષે જાય છે.)

વિસ્તરાર્થઃ—હવે સમ્યક્ત્વ પામવાથી શું લાભ થાય ? તે
દર્શાવે છે કે—એક અન્તર્મુહૂર્ત માત્ર પણ જે જીવોને સમ્યક્ત્વ સ્પર્શ્યું
હોય એટલે જે જીવોને એક અન્તર્મુહૂર્ત જેટલું અલ્પકાળનું સમ્યક્ત્વ
પ્રાપ્ત થયું હોય તો તે જીવોને અર્ધપુદ્ગલપરાવર્ત્ત જેટલોજ સંસાર
વાકી રહે છે, અર્થાત્ તે જીવો અર્ધપુદ્ગલપરાવર્ત્ત જેટલા અલ્પ
(પણ અનંત) કાલમાં મોક્ષે અવશ્ય જાય છે.

અહિં અન્તર્મુહૂર્ત નો કાળ તે આંખ મીચીને ડઘાડે તેટલા કા-
લના પણ અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલો અતિ અલ્પ હોય છે, અથવા
વીજળીના એક તીવ્ર ફ્લવકારાને જેટલો વચ્ચત લાગે તેથી પણ અ-
તિ અલ્પ (—અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા) વચ્ચતને અહિં અન્તર્મુહૂર્ત

કહેવાય છે, તે પ્રથમ સમયાવલિસુદ્ધતા એ ગાથામાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે જો કે ૧ સમયથી ૨ ઘડીમાં ૧ સમય કમી (અર્થાત્ ૪૮ મિનિટમાં ૧ સમય કમી જેટલા) કાલ સુધીનાં પણ અન્તર્મુહૂર્તોજ કહેવાય છે, પરન્તુ અહિં અસંખ્ય સમયાત્મક મધ્યમ અન્તર્મુહૂર્તો જાણવું, એટલા અલ્પકાલનું સમ્યવત્ત્વ પણ જો પ્રાપ્ત થાય તો જીવ અવશ્ય મોક્ષે જશે એમ નિર્ણય થઈ ચુક્યો જાણવો.

૧૦ કો. કો. સાગરોપમની ૧ અવસર્પિણી અને એટલાજ કાલનો ૧ ઉત્સર્પિણી થાય, અને એ એ મલીને ૧ કાલચક્ર થાય, અથવા અસંખ્યાત વર્ષનો ૧ પલ્યોપમ, ૧૦ કો ઢાકોહિ (-૧૦,૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦) પલ્યોપમનો ૧ સાગરોપમ, ૨૦ કોઢાકોહિ (-૨૦,૦૦૦૦૦૦૦,૦૦૦૦૦૦૦ સાગરોપમનું ૧ કાલચક્ર, અને એવાં અનંતકાલચક્રનો અથવા અનંત અવસર-ઉત્સર નો ૧ પુદ્ગલપરાવર્તન કાલ થાય છે, આ જીવે સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતાં એવાં અનંતાનંત પુદ્ગલપરાવર્તન અનાદિકાલથી માંડીને આજસુધીમાં વ્યતીત કર્યાં છે, પરન્તુ કોઈ પણ સમ્યક્ત્વાદિ લાભ પ્રાપ્ત કર્યો નથી, અને જો હજી પણ સમ્યક્ત્વાદિ લાભ ન પ્રાપ્ત કરે તો જેટલાં પૂર્વે વ્યતીત કર્યાં તેટલાં અર્થવા તેથી અનંતગુણાં પુદ્ગલપરાવર્તન વ્યતીત કરવાં પડે, અને જો અન્તર્મુહૂર્ત જેટલોવાર પણ સમ્યક્ત્વ માત્ર પામે તો તેટલાં

૧ એ વાતના વન્ને મત શોભમાં પ્રસિદ્ધ છે, કોઈ કહે છે કે જેટલો કાલ પૂર્વે વ્યતીત થયો તેટલો ભવિષ્યમાં વ્યતીત કરવાનો છે, ને કોઈ કહે છે કે તેથી અનન્ત ગુણો કાલ વ્યતીત કરવાનો છે, અથવા વીજી રોતે જેટલો મૃતકાલ છે. તેટલો ભવિષ્ય કાલ છે, એમ કેટલાએક આચાર્યો કહે છે, ને કેટલાએક તો 'અણાગયદ્વા અણંતગુણા' ભવિષ્યકાલ(મૃતકાલથી) અનન્તગુણો છે એમ કહે છે, વન્ને મત યુક્તિવાળા છે

अनंत पुद्गलपरावर्त्त व्यतीत न करतां मात्र वधुमां वधु ०॥ पुद्गलपरावर्त्तज व्यतीत करवो पडे अने तयारवाद अवश्य मोक्षप्राप्ति थाय ए आ गाथानो भावार्थ छे. (अहिं अपार्द्ध शब्दनो अर्थ अप-अपगत अर्थात् व्यतीत थयेल छे अर्ध-अर्ध विभाग जेमांथी ते अपार्ध, अर्थात् जेमांथी प्रथमनो अर्ध भाग व्यतीत थया बाद जे छेल्लो अर्ध भाग रहे ते छेछा अर्धनुं नाम अपार्ध कहेवाय.)

अवतरणः—पूर्व गाथामां अन्तर्मु० मात्र पण सम्यक्त्व पामनारने ०॥ पुद्गलपरा० संसार वाकी रहे एम कहुं तो पुद्गलपरावर्त्त एटले शुं ? ते (आ गाथामां) दर्शवि छे.

॥ मूळ गाथा ५४ ॥

उत्सर्पिणी अणंता, पुग्गलपरिअट्टओ मुणेयव्वो ।
तेणंताऽतीअद्धा, अणागद्धा अणंतगुणा ॥५४॥

॥ संस्कृतानुवादः ॥

उत्सर्पिण्योऽनंताः , पुद्गलपरावर्त्तको ज्ञातव्यः ।
तेऽनंता अतीताद्धा, अनागताद्धा अनंतगुणा. ॥ ५४ ॥

॥ शब्दार्थः ॥

उत्सर्पिणी—उत्सर्पिणीओ
अणंता—अनंत
पुग्गलपरिअट्टओ—पुद्गलपरा-
वर्त्त (काळ)
मुणेयव्वो—जाणवो
ते—ते पुद्गलपरावर्त्तो

अणंता—अनन्त
ऽती—अतीत—भूत
अद्धा—काळ
अणागय—अनागत भविष्य
अणंतगुणा—अनंतगुणा

ગાથાર્થઃ—અનંત ઉત્તર્પિણીઓ (મઝીને) ૧ પુદ્ગલ પરાવર્ત્ત કાલ જાણવો, તે (-તેવા) અનંત પુદ્ગલપરાવર્ત્ત પ્રમાણ (જેટલો) અતીત કાલ (-ભૂતકાલ) છે, અને (તેથી ભૂતકાલ-થી) અનંતગુણ (પુ૦ પરા૦ જેટલો) અનાગત કાલ (-ભવિષ્ય કાલ) છે.

વિસ્તરાર્થઃ—પૂર્વ ગાથાના વિસ્તરાર્થમાં કહ્યા પ્રમાણે ૧૦ કો૦ કો૦ પલ્યોપમનો ૧ સાગરોપમ, અને ૧૦ કો૦ કો૦ સાગરોપમની ૧ અવસર્પિણી અથવા ૧ ઉત્તર્પિણી (કાલ વિશેષ) થાય છે, એવી અવસર્પિણીઓ વા ઉત્તર્પિણીઓ અનંત થાય ત્યારે એક પુદ્ગલપરાવર્ત્ત થાય, અને તે અનંત પુદ્ગલ પરાવર્ત્તનો એક અતીત અઢા (-ભૂતકાલ) થાય, અને તેથી અનંતગુણ પુદ્ગલ-પરાવર્ત્તનો એક અનાગત અઢા (-ભવિષ્યકાલ) થાય. આ સ્થાને કેટલાએક એમ પણ કહે છે કે જેટલા પુ૦ પરા૦ નો ભૂતકાલ છે. તેટલા પુ૦ પરા૦ નો ભવિષ્યકાલ છે.)

૧ પુદ્ગલપરાવર્ત્ત આઠ પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—

૧—ચૌદ રાજમાં જેટલા પુદ્ગલો છે તે સર્વ પુદ્ગલોના સર્વ અણુઓને કોઈ એક જીવ ઔદારિક દેહપણે પરિણમાવી પરિણમાવીને મૂકે=વિસર્જે તેમાં જેટલો કાલ વ્યતીત થાય તેટલો કાલ ઔદા૦ વાદર દ્રવ્યપુદ્ગલપરાવર્ત્ત, તેવીજ રીતે વૈક્રિય વા૦ દ્ર૦ પુ૦ પરા૦ इत्यादि (આહારક સિવાય] ૭ પ્રકારના વા૦ પુદ્ગલ પરા૦ જાણવા,

૨—ચૌદરાજમાં જેટલા પુદ્ગલો છે તે સર્વ પુદ્ગલના પરમાણુઓને ઔદા૦ દેહપણે અનુક્રમે પરિણમાવી પરિણમાવી વિસર્જે તેમાં જેટલો કાલ વ્યતીત થાય તેટલો કાલ ઔદા૦ સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય પુદ્ગલપરાવર્ત્ત, ૫ પ્રમાણે વૈક્રિયાદિ સાત પ્રકારના૦ સૂ૦ દ્રવ્ય પુદ્ગલપરાવર્ત્ત જાણવા. [અહિં પુદ્ગલ પરિણમનની ગણતરીમાં એક નમયે યજ્ઞ નવા (-પ્રથમ નહિ ગ્રહણ કરેલા)

अवतरणः—आ गाथायां सिद्ध जीवोना १५ भेदं दशविंशे.

॥ मूल गाथा ५५ ॥

जिण अजिण तित्थऽतित्था, गिहि अन्न सलिंग थी
नर नपुंसा ।

पत्तेय सयंबुद्धा, बुद्धबोहिय सिद्धणिक्का य ॥ ५५ ॥

॥ संस्कृतानुवादः ॥

जिनाजिनतीर्थातीर्था, गृह्यन्यस्वलिंगस्त्रीनरनपुंसः
प्रत्येकस्वयंबुद्धा; बुद्धबोधितसिद्धा अनेकाश्च ॥ ५५ ॥

परमाणु ग्रहण थया छतां पण तेमांनो विवक्षित पकज नथो
(प्रथम अग्रहित)ग्रहण कर्यो गणवो. अने प्रथमना वादर पु० परा०
मां तो एक समयमां जेटलो परमाणु नवा ग्रहण थाय ते सर्व
ग्रहण कर्यानी गणत्रीमां आवता हता, प वा० पु० परा० मां उत्क्रम
म (क्रम विनानी गणत्री)हती तेनी सू० पु० परा० मां अनुक्रम पूर्वक
गणत्री गणवी. अने ते अनुसार आगळ पण सू० अने वा० पु०
परा० मां क्रमोत्क्रमनी पडति स्वयं विचारवी

३-४ सर्व लोकाफाशना प्रदेशोमां विना अनुक्रमे मरण पा-
मतां जेटलो काळ लागे तेडलो काळ वा० क्षेत्र पु० परा० अने
अनुक्रमे मरण पामतां जेटलो काळ लागे तेडलो काळ सू० क्षेत्र
पु० परा०.

५-६ एक काळ चक्रना सर्व समयोने उत्क्रमे मरण पामतां जेट
लो काळ लागे तेडलो काळ वा० काळ पुद्गल परा०, ने अनुक्रमे म-
रण पामतां जेटलो काळ लागे तेडलो काळ सू० काळ पु० परा०

७-८ कर्मना रस बन्धमां कारणरूप सर्व अध्यवसाय स्था-
नोमां विना अनुक्रमे मरण पामवामां जे काळ लागे तेडलो का
ळ वा० भाव पु० परा०, ने अनुक्रमे मरण पामवामां जे काळ
लागे ते सू० भाव पु० परा० कहेवाय

॥ शब्दार्थः ॥

जिण-जिनसिद्ध
अजिण-अजिनसिद्ध
तित्थ-तीर्थसिद्ध
अतित्थ-अतीर्थसिद्ध
गिहि-गृहस्थलिंग सिद्ध
अन्न-अन्यलिंग सिद्ध
सलिंग-स्वलिंग सिद्ध
थी-स्त्रीलिंग सिद्ध

नर-पुरुषलिंग सिद्ध
नपुंसा-नपुंसक लिंग सिद्ध
पत्तेय-प्रत्येक बुद्धसिद्ध
सयबुद्धा स्वयंबुद्धसिद्ध
बुद्धबोधिय-बुद्धबोधितसिद्ध
सिद्ध एक सिद्ध
ऽणिक-अनेक सिद्ध
य-बळी-अने

गाथार्थः—जिनसिद्ध, अजिनसिद्ध, तीर्थसिद्ध, अतीर्थसिद्ध, गृहस्थलिंगसिद्ध, अन्यलिंगसिद्ध, स्वलिंगसिद्ध, स्त्रीलिंगसिद्ध, पुरुषलिंगसिद्ध, नपुंसकलिंगसिद्ध, प्रत्येकबुद्धसिद्ध, स्वयंबुद्धसिद्ध, बुद्धबोधितसिद्ध, एकसिद्ध, ने अनेकसिद्ध (ए प्रमाणे सिद्धना १५ भेद छे.)

विस्तारार्थः—हवे १५ भेदे सिद्ध थाय ते १५ भेदनुं स्वरूप दर्शावाय छे.

१ जिन—तीर्थकर पदवी प्राप्त करीने जे जीवो मोक्षे गया ते जिनसिद्ध.

२ तीर्थकर पदवी प्राप्त कर्या विना जे जीवो मोक्षे गया ते अजिनसिद्ध.

३ तीर्थ—संघनी स्थापना थया वाद जे जीवो मोक्षे गया ते तीर्थसिद्ध

१ कहेवाता सर्व भेद सिद्ध अवस्थाना समयने आश्रयि नहि पण पूर्वभाववस्थाअयी जाणवा

४ तीर्थनी स्थायना थया पहेलांजेओ मोक्षे गया ते अतीर्थसिद्ध.

५ गृहस्थना वेषमां जेओ मोक्षे गया ते गृहस्थलिंगसिद्ध.

६ तापस विगेरे अन्यदर्शनी साधुना वेषमां जेओ मोक्षे गया ते अन्यलिंगसिद्ध.

७ सर्वज्ञोक्त रजोहरण (-ओघो)-गृहपत्ति-चोलपट्ट (-इत्यादि मुनि योग्य वेष) ते स्वलिंग कहेवाय, एवा प्रकारना मुनिना) वेषमां रह्यो छतो जे जीव मोक्षे जाय ते स्वलिंगसिद्ध.

१ अहिं मोक्षे जतां वेष भले गृहस्थनो होय के तापसा-दि अन्य साधुनो होय परन्तु आचार विचार तो श्री सर्वज्ञो-क्त सिद्धान्तने अनुसारे ज होषा जोइए, नहितर पोतपोताना मानेला धर्मने अनुसारे क्रियाकांड करनारनो मोक्ष होइ शके ज नहिं अने जो दुनियामा वर्तता सर्व धर्मो मोक्षने आपनोर होय तो धर्म के अधर्मनो भेदज न रहे.

अहिं सर्वज्ञोक्त संयमना नियमो पाळवानी अरुचिवाळा जीवो एम कहे छे के “ गृहस्थ वेषमां पण मोक्ष थाय छे, प-ण संनार त्यागीने साधु बनी जवाथी ज मोक्ष थाय छे एम न-थी ” ए प्रमाणे कहेनाराओए ख्यालमां राखवुं जोइए के एवा विचारथी साधुपणुं नहिं अङ्गीकार करी गृहस्थधर्म पाळवामां के गृहस्थना वेषमां कोइ काळे पण मोक्ष प्राप्ति छे ज नहिं, परन्तु अहिं गृहस्थना वेषमां जे मोक्ष कह्यो ते जे जीवने सं-सार त्याग करी साधुपणुं अङ्गीकार करवानी उग्र भावना प्र-गटी होय, ते गृहस्थपणाने काळा केदखाना तुल्य मानतो होय तेवा जीवने भावनानी प्रवळताथी शीघ्र केवलज्ञान उत्पन्न थइ जा-य ने आयुष्य अन्तर्मुं०मात्र अल्प होय तो तेवाने तेवा गृहस्थ वेष पण मोक्ष चाल्यो जाय, ने जो आयुष्य अधिक होय तो गृह-स्थनो वेष त्याग करी अवश्य साधुपणानो वेष अङ्गीकार करे एवो नियम छे (कूर्मापुत्र केवलि थया छतां पण ६ मास गृ-

हृत्स्थवेचे रक्षा ए अपवाद रूप होवाथी अहिं ग्रहण करवा योग्य नथी.) पुनः तापसादिना वेषमां मोक्ष कछो ते पण ए रीते ज जाणवो, अने ते तापसादि पण केवलज्ञान पाम्या बाद अधिक आयुष्य जाणे तो अवश्य साधुवेष अंगीकार करे तेनो पाठ आ प्रमाणे—

“ यद्वा अन्यलिङ्गिनां भावतः सम्यक्त्वादि प्रतिपन्नानां केवलज्ञानं प्रतिपद्यन्ते तदा अन्यलिङ्गत्वं द्रष्टव्यं, अन्यथा यदि दीर्घमायुष्कमात्मनः पश्यन्ति ज्ञानेन ततः साधुलिङ्गमेव प्रतिपद्यन्ते” [नवतत्त्ववचूरी]

अर्थः—भावथी सम्यक्त्वादि पामेला अन्यलिङ्गिओने ज्यारे केवलज्ञान अंगीकार कराय (—अन्यलिङ्गीयो ज्यारे केवलज्ञान अंगीकार करे) त्यारे अन्यलिङ्गीपणुं जाणवुं, नहिंतर ज्ञानवडे जो पोतानुं दीर्घ आयुष्य जाणे तो साधुनो वेषज अंगीकार करे) ए पाठ जो के तापसादि वेषवाळाने अगे छे तोपण तत्त्व एक होवाथी गृहस्थलिङ्गना संबंधमां पण उपयोगी छे.

मोटे सार पज छे के गृहस्थने पण मोक्ष छे एवा विचारथी गृहजंजाळ नहिं छोडी साधुपणु नहिं स्वीकारनार गृहस्थने मोक्ष होइ शके नहिं.

२ अहिं तापसादिना वेषमां मोक्ष कछो ते संबन्ध १ न-
वरनी स्फुटनोटमां आपेला शास्त्रपाठथी यथायोग्य विचारवो.
अर्थात् सार पज छे के तापसादिना वेष मोक्ष होवाथी ताप-
सादिनो धर्म पण मोक्ष आपनार छे एम न जाणवुं.

पुनः आ उपरथी एम पण समजवुं जोइए के जैन धर्ममां मात्र (जातिथी) जैनने ज मोक्ष होय एवो आग्रह नथी पण जैन सिंवायना बीजा तापस वगेरे अन्य धर्माओने पण (=अन्यजा-
तिवाळाओने पण) मोक्ष होय एम मानेलुं छे मोटे ए बात प-
रथी जनधर्मनुं निष्पक्षपातपणुं स्पष्टरीते जाहेर थायछे. कछुछे के

सेयंवरो य आसंवरो य बुद्धो य अहव अन्नो वा ।

समभावभाविअप्पा, लहइ मुक्खं न संदेहो ॥ १ ॥

(संबोधसततिका)

८ स्त्रीपणाना चिन्हवाळी देहाकृतिए जे मोक्षे जाय ते स्त्री-
लिंगसिद्ध (अर्थात् स्त्रीओ मोक्षे जाय ते स्त्रीलिंग सिद्ध.)

९ पुरुषपणाना चिन्हवाळी देहाकृतिए जे मोक्षे जाय ते
पुरुषलिंग सिद्ध (अर्थात् पुरुषो मोक्षे जाय ते पु० लि० सिद्ध)

१० नपुंसकपणाना चिन्हवाळी देहाकृतिए जे मोक्षे जाय ते
नपुंसकलिंगसिद्ध (अर्थात् कृत्रिम नपुंसको जे मोक्षे जाय ते न-
नपु० लिंग सिद्ध.)

११ संध्या समयना वादळना रंगो वदलावाथी. संसारमां
तेवा तेवा प्रकारनी चीजोनां तेवां तेवां स्वरूप देखीने इत्यादि
निमित्त पामीने वैराग्य भावना प्रकटतां केवळज्ञान पामी मोक्षे जाय
ते प्रत्येकबुद्धसिद्ध. (अहिं गुरुना उपदेशनो अभाव छे)

१२ गुरुना उपदेश विना तथाप्रकारे कर्म पातळां पडवाथी कंइपण
निमित्तविना पोतानेज संसार स्वरूप असार लागवाथी वैराग्यभावना
प्रकटतां केवळ ज्ञान पामी मोक्षे जाय ते स्वयंबुद्धसिद्ध कहेवाय.

अर्थः— श्वेताम्बर होय के दिगम्बर होय बौद्ध होय के
बीजा कोइपण धमवाळो होय तोपण जो समभाववडे
(—सर्वज्ञोक्तरीते समताभाववडे) चासित आत्मावाळो होयतो
मोक्ष पामे एमां संदेह नथी.

१-२-३ स्त्री त्रण प्रकारनी छे -१ वेदस्त्री-२ लिंगस्त्री-ने
पथ्यस्त्री. त्यां जे वखते पुरुषसंगमनो अभिलाष वर्ततो होय ते
वखते वेदस्त्री कहेवाय. तथा योनिस्तन वगेरे चिन्हो
युक्त ते लिंगस्त्री, अने स्त्रीनो वेष पहरेला पुरुषादि ते नेपथ्य-
स्त्री कहेवाय, ए त्रण भेदमांथी नेपथ्यस्त्री अने लिंगस्त्री मोक्षे जाय
(परन्तु वेष अप्रमाण मानवाथी शास्त्रमां लिंगस्त्रीरूप एक ज
भेदमां मोक्ष कछो छे) पण वेदना उदयवाळी वेदस्त्रीने मोक्ष
होय नहिं, ए प्रमाणे पुरुष तथा नपुंसकना संबधमां पण विचारवुं.
४-५ प्रत्येकबुद्ध अने स्वयंबुद्धमां विशेष तफावत बोधि-उप-
धि-ज्ञान-ने वेष मबन्धि छे ते आ प्रमाणे—

બોધિમેદઃ—સ્વયંબુદ્ધ યાદ્યનિમિત્ત વિનાજ જ્ઞાતિસ્મરણાદિકપદે ઘોષ પામે છે તે તીર્થકરને અતીર્થકર યમ વે પ્રકારના છે, પરંતુ અહિં ચાલુ અધિકાગ્માં અતિર્થકર સ્વયંબુદ્ધ સ્વયંબુદ્ધ સિદ્ધ તરીકે ગણવા. તથા પ્રત્યેકબુદ્ધ વૃષભાદિ યાદ્યનિમિત્તથી ઘોષ (ચૈરાગ્યાદિ) પામે છે, ને પ્રત્યેક પટલે પકલા વિહાર કરે છે પણ પ્રત્યેકબુદ્ધ પ્રત્યેકબુદ્ધની માથે વા અન્યમાથે ગચ્છવત્ પકટામઝી વિહાર કરના નથી.

ઉપધિમેદઃ—સ્વયંબુદ્ધને પાત્રાદિક ઉપધિ ૧૨ પ્રકારની જ હોય છે, ને પ્રત્યેકબુદ્ધને જયન્યથી વે પ્રકારની ને ઉત્કૃષ્ટથી પ્રાવરણ સિવાય ૯ પ્રકારની ઉપધિ હોય છે.

શ્રુતમેદઃ—સ્વયંબુદ્ધને શ્રુતજ્ઞાન હોયતો પૂર્વાધીન (પૂર્વ-ભવમાં મળેલું) શ્રુતજ્ઞાન (જ્ઞાતિસ્મૃતી) હોય અન્યથા ન હોય. ચઢી જો પૂર્વાધીત શ્રુતજ્ઞાન હોયતો સાધુવેષ દેવ આપે અથવા ગુરુપાસે જઈને પાંતે ગ્રહણ કરે. અને પકલવિહાર કરવ, ને સમર્થ હોય અથવા તેથી ઇચ્છા હોય તો પકલવિહાર કરે નહિ. નર ગચ્છવાસમાં રહે. અને જો પૂર્વાધીતશ્રુત ન હોય તો નિશ્ચય ગુરુપાસે જઈનેજ સાધુવેષ અંગીકાર કરે અને ગચ્છમાં જ રહે. તથા પ્રત્યેકબુદ્ધને તો જયન્યથી ૧૧ અંગ ને ઉત્કૃષ્ટથી કિંચિત ન્યૂન ૧૦ પૂર્વ જટલું પૂર્વાધીતશ્રુત હોય.

વેપમેદઃ—સ્વયંબુદ્ધને વેષ દેવ આપે અથવા ગુરુપાસે જઈને ગ્રહણ કરે, અને પ્રત્યેકબુદ્ધને દેવ જ વેષ આપે અન્યથા વેષ રહિત પણ હોય [ઇન્યાદિ વર્ણન શ્રી નન્દીમૂવ્રતી, ચૂર્ણી તથા શ્રી પ્રજાપતિ વૃત્તિમાં છે.)

પુનઃ શ્રીયાને પ્રત્યેકબુદ્ધપણુ હોતુ નથી. શ્રી નવતત્ત્વાવચૂરીમાં કથું છે કે - તસ્મિન્ સ્ત્રીઙ્ગિને વર્તમાનાઃ સંતો યે સિદ્ધ્યાઃ પ્રત્યેકબુદ્ધવર્જિતા. કેચિત્ સ્ત્રીલિંગનિધ્યાઃ (-તે સ્ત્રીલિંગમાં વર્તતા છતા પ્રત્યેકબુદ્ધ નિધાયના જે કોઈ મોક્ષે ગયા ને સ્ત્રીલિંગનિધ્ય કહેવાય છે)

१३ बुद्ध एटले गुरु वगेरेना बोद्धिय-बोध पामेला अर्थात् जेभोने गुरु आदिकना उपदेशथी संसारजुं स्वरूप असार लागतां वैराग्यभावना प्रकट यवाथी केवलज्ञान प्राप्त करी मोक्षे गया होय तेओ बुद्धबोधितसिद्ध.

१४ जेओ १ समयमां एकज मोक्षे गया होय परन्तु ते समये अढी छीपान्मक मनुष्यक्षेत्रमांथी बीजो कोइ पण जीव मोक्षे न गयो होय तेवा जीवो एकसिद्ध.

१५ तथा १ समयमां जे अनेक जीवो समकाले मोक्षे गया होय ते सर्व जीवो अनेकसिद्ध कहवाय.

१-२ एक समयमां जघन्यथी १ ने उत्कृष्टथी १०८ जीवो मोक्षे जाय छे. तेमां पण पयो नियम छे के १ थी ३२ सुधीनी संख्यावाळा जीवो लागलागट आठ समय सुधी मोक्षे जाय ने नवमे समये अवश्य अन्तर पड़े अर्थात् विवक्षित समये १ जीव मोक्षे गयो. पुनः बीजे समये १ जीव मोक्षे गयो, पुन बीजे समये १ जीव मोक्षे गयो, प रीते यावत् आठमा समय सुधी एकैक जीव मोक्षे जाय त्याख्याद नवमे समये कोइपण न जाय प प्रमाणे वे वे-त्रण व्रण-यावत् वग्रीस वग्रीस जीव लागलागट आठ समयसुधी मोक्षे जाय ने नवमे समये कोइपण मोक्षे न जाय. पुनः ३३ थी ४८ सुधीनी संख्यावाळा जीवो लागलागट ७ समय सुधी मोक्षे जाय ने आठमे समये कोइपण न जाय, तथा ४४ थी ६० सुधीनी संख्या ६ समयसुधी, ६१ थी ७२ सुधीनी संख्या ५ समयसुधी, ७३ थी ८४ सुधीनी संख्या ४ समयसुधी, ८५ थी ९६ सुधीनी संख्या ३ समयसुधी ९७ थी १०२ सुधीनी संख्या २ समय सुधी ने १०३ थी १०८ सुधीनी संख्या १ समय सुधी मोक्षे जाय ने त्याख्याद अवश्य कोइ पण मोक्षे न जाय.

३ पुन निध्दना जे १५ भेद कथा ते कया कया जीवो मोक्ष पामी शके ते विशेष स्पष्ट समजी शकाय ते कारणथी छे पम श्री प्रज्ञाप०जीमां कथुं छे अन्यथा परस्पर अन्तर्गतपणुं

अवतरणः—पूर्व गाथामां जे १५ प्रकारना सिद्ध कइया तेमां जिनसिद्ध वगेरे कोण कहेवाय ? ते दर्शावे छे. त्यां प्रथम आ गाथामां जिनसिद्ध-अजिनसिद्ध-तीर्थसिद्ध-ने अतीर्थसिद्ध ते कोण ? ते कहे छे.

॥ मूळ गाथा ५६ ॥

जिनसिद्धा अरिहंता, अजिनसिद्धाय पुंडरियपमुहा ।
गणहारि तित्थसिद्धा, अतित्थसिद्धा य मरुदेवी ॥५६॥

होवाथी सिद्धना १५ भेद थइ शके नहि पण वास्तवीकरीते नीचे प्रमाणे सिद्धपरमात्माना बे अने व्रण भेद पढी शके ते आ प्रमाणे —

सिद्धना २ भेद— जिनसिद्ध-अजिनसिद्ध अथवा तीर्थसिद्ध-अतीर्थसिद्ध, अथवा एकसिद्ध-अनेकसिद्ध एम व्रण रीते बे बे भेद थइ शके छे.

सिद्धना ३ भेद—गृहलिंगसिद्ध-अन्यलिंगसिद्ध-स्वलिंगसिद्ध, अथवा स्त्रीलिंगसिद्ध-पुरुषलिंगसिद्ध ने नपुंसकलिंगसिद्ध अथवा स्वयंबुद्धसिद्ध प्रत्येकबुद्धसिद्ध-ने बुद्धबोधितसिद्ध.

ए प्रमाणे प्रत्येक सिद्धने ६-६ भेद होइ शके छे-जेम के श्री महावीरस्वामि मोक्षे गया तो तेओ जिनसिद्ध छे. तीर्थसिद्ध छे, स्वलिंगसिद्ध छे, पुरुषलिंगसिद्ध छे. स्वयंबुद्धसिद्ध छे, ने पोते एकला मोक्षे गया छे माटे एकसिद्ध पणछे ए रीते मरुदेवामाता अजिनसिद्ध-अतीर्थसिद्ध-गृहलिंगसिद्ध स्त्रीलिंगसिद्ध-स्वयंबुद्धसिद्ध—ने प्रायः अनेक सिद्ध छे. इत्यादि रीते एकसिद्धमां सिद्धना १५ भेदमांनो एकज भेद होय तेम नहि पण बहुमां बहु ६ भेद होय.

॥ संस्कृतानुवादः ॥

जिनसिद्धा अरिहंता, अजिनसिद्धाश्च पुंडरीकप्रमुखाः।
गणधारिणस्तीर्थसिद्धा, अतीर्थसिद्धा च मरुदेवी ॥५६॥

॥ शब्दार्थः ॥

जिनसिद्धा--जिनसिद्ध
अरिहंता--तीर्थकरो
अजिनसिद्धा--अजिनसिद्ध
पुंडरिय--पुंडरिक गणधर
प्रमुखा--वगेरे

गणधारि--गणधरो
तित्थसिद्धा--तीर्थसिद्ध
अतित्थसिद्धा--अतीर्थसिद्ध
मरुदेवी--मरुदेवा माता

गाथार्थः—श्री तीर्थकरो (मोक्षे जाय ते) जिनसिद्ध,
अने पुंडरिक गणधर वगेरे अजिनसिद्ध, सर्वं गणधरो तीर्थसिद्ध,
अने मरुदेवा माता अतीर्थसिद्ध कहेवाय.

विस्तरार्थः—अरि एटले रागद्वेषादिरूप शत्रुने हंत एटले
इगनार ते अरिहंत सर्वं केवलभगवान् कहेवाय छे, परन्तु अ-
हि अधिकारना वशयी सर्वं केवल भगवान् नहिं पण श्रीतीर्थकर
भगवान् अरि त गणाय छे, तेवा तीर्थकर परमात्माओ जे मोक्षे
जाय ते जिनसिद्ध (जिन तीर्थकर ए अर्थ होवायी) कहेवाय.

तथा श्री आदीश्वर भगवान् मुख्य गणधर श्री पुंडरीक
गणधर इत्यादि जेओ तीर्थकर पदवीने नहिं पामेला मोक्षे गया
होय ते सर्वं अजिनसिद्ध.

तथा श्री गणधर वगेरे जेओ तीर्थनी (चतुर्विध संघनी)
स्थापना थयावाद मोक्षे गया होय ते सर्वं तीर्थसिद्ध कहेवाय.
अहि श्री गणधर महात्माओ अवश्य तीर्थ स्थापना बादज मोक्षे
जाय एवो नियम होवायी बीजा जीवोने तीर्थ सिद्धपणे नहिं
दर्शावनां मात्र श्री गणधरोनेज तीर्थसिद्ध कहा छे. परंतु एही
मात्र गणधरोज तीर्थसिद्ध होय ने बीजा न होय एवो

નિયમ નથી, પરન્તુ જે કોઈ જીવ તીર્થસ્થપાયા બાદ મોક્ષે જાય તે તીર્થસિદ્ધ કહી શકાય.

તથા શ્રી આદીશ્વર ભગવાનની માતા શ્રીમરુદેવા વગેરે જેઓ તીર્થ સ્થપાયા પેલાં મોક્ષે ગયેલ હોય તે અતીર્થસિદ્ધ કહેવાય.

૧ શ્રીઋષભદેવ ભગવાનને કેવલ જ્ઞાન થયું તે વખતે સર્વેન્દ્રિયાદિ દેવો કેવલ જ્ઞાનનો મહોત્સવ કરવા તથા શ્રીભગવંતની દેશના સાંભળવાને આવ્યા તે વખતે દેવો સમવસરણ યગેરેનો ઘણો આદંબર કરી ઉપદેશ શ્રવણ કરતા હતાં. તે દરમ્યાનમાં ભરતચક્રવર્તીને સ્વર્ગ મળતાં તુરત જ પુત્રના વિરહથી રાત્રી દિવસ રુદન કરી અન્ધ થયેલાં મરુદેવા માતાને શાન્તિ ઉપજાવવા કહ્યું કે હે માતૃશ્રી ! આપ તો રાત્રિદિવસ શોક કરોછો કે મારો પુત્ર ઋષભ ક્યાં હશે ? શું જાતો હશે ! શું પીતો હશે ! કેવું કષ્ટ વેઠતો હશે, પરન્તુ હવે ચાલો કે આપના પુત્રની કેત્રી ઋદ્ધિ છે તે દર્શાવું. આ સ્વર્ગ મળતાં તુરત જ મરુદેવા માતા હર્ષવાન થઈ ભરતે શળગારેલા હાથી પર બેસી ઋષભપુત્રને મળવા પરિવાર સહિત જાયછે, ને મવસરણમાં તો હજી દેશના દેવાયછે, તે વખતે ઇન્દ્રો વાંસળી આદિથી પ્રભુનો સ્વર પૂરેછે, દેવો દુન્દુભિ વગાડેછે ઇત્યાદિ મહામહોત્સવ સાંભળી મરુદેવા માતા માર્ગમાં જ વિચાર કરે છે કે અહો ? હું પુત્ર પર આટલો વધો પ્રેમ રાખુ છું છતાં પુત્રતો આટલા વધા સુખમાં મગ્ન થઈ મારી સ્વર્ગ પળ નથી લેતો ! અને સંદેશો પણ નથી કહાવતો ! સ્વર્ગ આ મારો મોહ વધુ દુઃખદાયી છે, સંસારમાં કોઈ કોઈનું સંતુષ્ટ નથી ઇત્યાદિ ભાવના ભાવતાં માર્ગમાં જ શ્રીમરુદેવા માતાને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું ને આયુષ્ય પણ અન્તમું માત્ર વાકો રહ્યું હતું તેટલું અલ્પ આયુષ્ય પૂર્ણ કરી માર્ગમાં હાથી ઉપર બેઠાં બેઠાં મોક્ષે ગયા

અર્હિ સંઘની (-તીર્થનો) સ્થાપના તે હજી દેશના સમાપ્ત થયા બાદ કરવાની છે. પરન્તુ તે પહેલાં જ મરુદેવા માતા મોક્ષમાં ગયાં માટે અતીર્થસિદ્ધ છે-

अवतरण—आ गायामां गृहस्थलिंगसिद्ध आदि दृष्टान्त
दर्शयि छे,

॥ मूल गाथा ५७ मी, ॥

हिगलिंगसिद्ध भरहो, वल्कलचीरी य अन्नलिंगम्भि
सहू सलिंगसिद्धा, थीसिद्धा चंदणापमुहा ॥ ५७ ॥

॥ संस्कृतानुवादः ॥

गृहालंगसिद्धो भरतो, वल्कलचीरी चान्यलिंगे ।

साधवः स्वलिंगसिद्धाः, स्त्रीसिद्धाश्चंदनाप्रमुखाः ॥५७ ॥

शब्दार्थः

गिहिलिंगसिद्ध-गृहस्थलिंग-	साहू-मर्व साधुओ
सिद्ध	सलिंगसिद्धा-स्वलिंगसिद्ध
भरहो-भरतचक्रवर्ती	थीसिद्धा-स्त्रीलिंगे सिद्ध
वल्कलचीरी-वल्कलचीरी	चंदणा-चन्दनवाळा
अन्नलिंगम्भि-अन्यलिंगे सिद्ध	पमुहा-वगेरे

गाथार्थः—भरत चक्रवर्ति गृहस्थलिंगे सिद्ध, वल्कलचीरी

प्रश्नः—अर्ही अतीर्थपणुं वे प्रकारनुं होय छे, १ अवस-
र्पिणी अथवा उत्सर्पिणीकालमां प्रथम तीर्थकर प्रभुनुं तीर्थ
स्थपायुं न होय त्यां सुधी २ तीर्थकर भगवाननुं तीर्थ स्थपाया
बाद विच्छेद पाम्युं होय अने नवुं तीर्थ स्थपायुं न होय त्यांसुधी
तेमां अहिं मरुदेवा माता तो प्रथमभेदे अतीर्थसिद्ध छे त्यारे
बीजा कोइ जीवो बीजे भेदे अतीर्थसिद्ध होय के नहि ?

उत्तर—पूर्व भगवाननुं तीर्थ विच्छेद पाम्या बाद ने आ-
गळना भगवान नवुं तीर्थ स्थापे ते प्हेलां पण अनेक जीवो
जातिस्मरणादि ज्ञानथी वैराग्य पामी मोक्षे जाय छे तेओ प-
ण अतीर्थमिद्ध ज कहवाय एम श्री प्रज्ञापनावृत्तिमां कष्ट छे

(तापस) अन्यलिंगे सिद्ध, सर्व साधुओ [जैन मुनिओ) स्व-
लिंगसिद्ध, अने चन्दनवाळा वगेरे स्त्रीलिंगे सिद्ध कहेवाय,

विस्तरार्थः—गृहस्थवेवे सिध्य ते श्रीऋषभदेवना पुत्र भ-
रतचक्रवर्ति वगेरे जाणवा, कारणकं श्रीभरतचक्रवर्ति सर्वं जण-
गार सहित यद् आरिसा भुवनमां वेढा हता ते वखते आंगळीमां-
थी वींटी पडी जतां ते आंगळी आरिसानी अंदर बीजा अंगनी
अपेसाए शोभा रहित वेढोळ देखावा लागी, त्यारे लघुकर्मीपणाने
लडने एवी भावना प्रगटी कं अहो आ अंग परवस्तुबडे करीनेज
शोभीतुं छे इत्यादि भावना वृद्धि पामतां केवलज्ञान प्राप्त थयुं, ने
त्यारवाद कंडक मुदत मुधी विहार करी मोक्षे गया,

तथा प्रसन्नचंद्र राजर्षिना भाइ वल्कलचीरी पोताना ताप-
मपितानी पासे वनमां रहेता हता ने वल्कल एटले आदनी छाल-
तुं चीर एटले वस्त्र पहेरता, माटे वल्कलचीरी नाम पडयुं इतुं, ते
वल्कलचीरी एक दिवस पोताना तापस पितानी तुंबडी वगेरे उ-
पकरण देखीने चितववा लाग्या वे—आहुं पात्र में कोड वखत पहे-
लां पण देखुं छे, एम चितवतां चितवतां जातिस्मरण ज्ञान उ-
त्पन्न थयुं ने तेथी पोते पूर्वभवमां जैन मुनिवेषे चारित्र पाल्यानु
वृत्तान्त विचारतां भावना भावनां केवलज्ञान पाम्या ने त्यारवाद
मोक्षे गया,

तैमज श्री गौतमस्वामिए अष्टापद पर १५०० तापसोने अ-
शीममहानसी लब्धिथी क्षीर जमाडी उपदेज आपतां ते सर्वे केव-
लज्ञान पाम्या हता तैओ पण अन्यलिंगसिद्ध ज कहेवाय.

तथा सर्वे सर्वज्ञोक्त साधुं जने अङ्गीकार करी जेओ मोक्षे ग-
या ते स्वर्लिंगसिद्ध कहेवाय.

तथा चंपा नगरीना दधिवाहन राजानी पुत्री वसुमती के जे शतानीक राजानी चढाइथी चंपा नगरी भागतां केद पकडाइ अने आखरे कौशाम्बी नगरीमां घनावह श्रेष्ठिए ते राजपुत्रीने वेचाती लइ तेनुं चन्दना नाम राखुं अने त्यांते शेठनी मूला नामनी स्त्रीए शोक्य थवाना भयथी माथु मुंडावी बेडीमां नांखी हती, छेवटे श्रीम-हावीर स्वामिभगवाननो अहदना वारुळानु अति उत्सुकता पूर्वक दानआपी अभिग्रह पुर्यो हतो ते चन्दनवाळा श्रीमहावीर स्वामिनी मु-ख्य साध्वी हती, ते पोतानी शिष्या(बेली)मृगावती सहित श्री महा-वीरप्रभुनी देशना सांभलवा आवेल हती ते अवसरे चन्द्र-सूर्य मूळ-त्रिमाने बंदना करवा आवेल होवाथी संध्या समय थइ जवा छतां प-ण मृगावतीजीने खबर पढी नहिने चन्दनवाला तो प्रवीण होवाथी उपासरे गयां, तयारवाद चन्द्र सूर्य जवाथी अंधकार व्याप्त थतां मृगावतीजी पण भय पाम्या छतां शीघ्र उपाश्रये आंव्या, त्यां गुरु चंदनवाळाए सहज ठपको आप्यो के आटळुं अ-सुर थतां सुधी त्यां बेसी रहेवुं तमारा सरखा कुलीन साध्वीने उचित नथी ए उपालंभने शीखामणरूप गणी गुरुश्री पासे पोतानो अपराध वारंवार खमावे छे ते दरम्यांनमां च-न्दनवाळा साध्वी निद्रावश थयेल छे, अहिं मृगावतीजीने पोता-ना अपराधनो पश्चात्ताप करतां केवलज्ञान उत्पन्न थयु. जेथी गुरु-नी हाथ नजीकथी सर्प जतो देखी गुरुनो हाथ खसेडयो, जेथी चंदनवाला जागी उठयाने कारण पूछवाथी सर्पनी बात कही तयारे चंदनवालाए कहुंके तने अंधकारमां सर्पनी केम खबर पढी?मृगा-वतीए कहुंके “गुरु प्रसादथी,” तयारे चन्दनवालाए कहुंके थुं तमने केवलज्ञान थयुंछे?तोपण मृगावतीए एज जवाब आप्यो तयारे मृगा-वतीजीने खमावतां चन्दनवालाने पण केवलज्ञान उत्पन्न थयुं, ए प्रमाणे चन्दनवाळा वगेरे जे मोक्षे गयां ते स्त्रोर्लिङ्गसिद्ध कहवाय,

१ अहिं दिगम्बर संप्रदाय एम कहे छे के स्त्रीने मोक्ष

અવતરણ—આ ગાથામાં પુરુષલિંગ સિદ્ધ વગેરેના દૃષ્ટાંત કહેછે.

॥ મૂળ ગાથા ૬૮ મી, ॥

પુંસિધ્ધા ગોયમાઈ, ગાંગેયાઈ નપુંસયા સિધ્ધા ।
પત્તેયસયંબુધ્ધા, મળિયા કરકંડુ કવિલાઈ ॥૫૮॥

॥ સંસ્કૃતાનુવાદઃ ॥

પુરુષસિધ્ધા ગૌતમાદયો, ગાંગેયાદયો નપુંસકાઃ સિધ્ધાઃ ।
પ્રત્યેકસ્વયંબુધ્ધા, મળિતાઃ કરકંડુકપિલાદયઃ ॥૬૮॥

॥ શબ્દાર્થઃ ॥

પુંસિધ્ધા—પુરુષલિંગે સિધ્ધ	પત્તેય--પ્રત્યેકબુદ્ધપ્રસિધ્ધ
ગોયમાઈ--શ્રીગૌતમસ્વામિ વગેરે	સયંબુધ્ધા--સ્વયંબુદ્ધસિધ્ધ
ગાંગેયાઈ--ગાંગેય (મુનિ)વગેરે	મળિયા—કહ્યા છે,
નપુંસયા--નપુંસકલિંગે	કરકંડુ—કરકંડુ મુનિ
સિધ્ધા--સિધ્ધ થયા	કવિલાઈ--કપિલમુનિ વગેરે

ગાથાર્થઃ—શ્રીગૌતમસ્વામિ વગેરે પુરુષલિંગે સિદ્ધ (કહેવાય)
ગાંગેય વિગેરે નપુંસકલિંગે સિધ્ધ થયા કહેવાય તથા કરકંડુમુનિ
વગેરે પ્રત્યેયબુદ્ધસિદ્ધ, અને કપિલ કેવલી વગેરે સ્વયંબુદ્ધ
સિદ્ધ કહેવાય,

વિસ્તરાર્થઃ—શ્રી ગૌતમ ગણધર શ્રીમહાવીર ભગવાનના શિષ્યહતા

હોય નહિ, કારણકે સ્ત્રીને વસ્ત્રપરિગ્રહ અવશ્ય હોય છે ને પ-
રિગ્રહીને મુક્તિ હોય નહિ. પણ તે તદ્દન અયુક્ત છે, કારણ સંય-
મના સાધન મૂત્ત ઉપકરણ તે પરિગ્રહ કહી શકાય નહી
પરન્તુ ' મુચ્છા પરિગ્રહો બુદ્ધો '— મુચ્છા પણ પરિગ્રહ જ્ઞે. માટે
વસ્ત્રાદિ ઉપર અમમત્ત્વ માધવાલી સ્ત્રીને મોક્ષ થવામાં કોઈ
રે હક્કત નથી इत्यादि ઘણો વાદ શાસ્ત્રાન્તરથી જાણવો

ते अने बीजा अनेक गणधरो तथा जीवो पुरुषलिंगे सिद्ध थयाछे.

गंगेय विगेरे नपुंसकलिंगे सिद्ध थया छे. अहीं नपुंसक ते कृत्रिम नपुंसक समजाय छे कारण जाति नपुंसकने मुक्ति होय न-ही तेम घणे स्थले देखाय छे,

तथा करकंडु वगेरे जेओ वृषभादिक बाह्य निमित्तवडे वैराग्य पायी मोक्षे गया ते प्रत्येकबुद्धसिद्ध. अहिं करकंडुनुं संक्षिप्त स्वरूप आ प्रमाणे—चंपा नगरीना दधिवाहन राजाने चेढा राजानी पुत्री पद्मावती नामनी स्त्री हती तेना गर्भनो दोहद पूगवाने राजा स्त्रीसहित हस्ती पर बेसी वनमां गयो ते वस्वते प्रथम वृष्टि थवाथी पृथ्वीमांथी गंध ऊछळवाने लइने मदमां आवेला हस्तिना नाशवाथी राजा बडवृक्षनी बडवाइए लटकी त्यांथी पोताने नगरे आव्यो अने राणी बडवाइने पकडी शकी नही, हाथी तृषातुर थवाथी चालतां चालतां घणे दूर एक मोटा अरण्यना तलावमां पेठो राणी अवसर जोइ हाथी उपरथी उतरिने तलावने कांठे आवी अने सागारिक अणसण करी वनमां चालतां पोताना पिताना भाइ तापसे नगरमां पहुँचाडी अने कामभोगथी निर्वंद पामेली राणीए साध्वीनी पासे जइ दीक्षा लेवानी इच्छाथी गर्भ विनानो बधो पोतानो वृत्तान्त कही दीक्षा अंगीकार करी. तयारवाद प्रसव समय नजीक आव्याथी गुरुणीने छुपी रीते पोतानी वान जणावी, अने

१ अहीं गंगेय नामथी भिष्मपितामहनी प्रसिद्धिछे, पण तेतो “ पांडवचरित्र ” विगेरेमां बारमे देवलोके गया छे, वली श्री भगवतीजीना नवमा शतकमां भंगजालादि प्रश्नो पूछनार गंगेयमुनि छे, परन्तु तेमने नपुंसकसिद्ध तरीके जणाव्या नथी माटे बीजा कोइ गंगेय होवा जोइए अथवा गंगेय (भिष्मपितामह) नी माफक कृत्रिम नपुंसक थया छतां जे मोक्षे गया ते नपुंसक सिद्ध जाणवा, आ प्रमाणे समजायछे तत्त्व केवलिंगम्य,

છૂપી રીતે તે પશાવતી સાધ્વીએ પુત્રને જન્મ આપ્યો તે પુત્રને તેના પિતાના નામ વાલી મુદ્રિકા પહેરાવી રત્નકંબલમાં બીંટી સ્મશાનમાં મૂકી કોણ ઉપાડી જાય છે તે જોવા છૂપી રહી, તેવામાં સ્મશાનના માલીકે તે પુત્રને ઉપાડી પોતાની સ્ત્રીને સોંપ્યો તે ચાંદાલની પાછળ પાછળ જઇને તે ચાંદાલનું ઘર જોઈ ઉપાશ્રયે સાધ્વી આવ્યા અને ગુરુણીજીને કહ્યું કે મને તો મરેલું બાલક જન્મ્યું હતું, ત્યારબાદ કંઈક બહાનું કાઢી નિરન્તર સાધ્વી તે બાલકને રમાડી આવે છે. એ બાલકનું નામ અવકર્ણક રાखेल છે, પણ મોટો થયા બાદ બાલકોની સાથે રાજક્રીડા કરતાં બાલકો પાસે કર માગે છે, ત્યારે બાલકો કહે છે કે કરમાં અમે શું આપીએ ! ત્યારે અવકર્ણકે કહ્યું કે મને કંઠૂ (-ચઠ) ઘળી થાય છે માટે તમારા કરવડે સંજવાલો તો બીજો કર નહિ માશું એ પ્રમાણે કરના વડલામાં સંજવાલતા બાલકોએ તેનું નામ કરકંઠૂ પાડ્યું. તે બાલક અનુક્રમે એક દંડના પ્રભાવે રાજ્ય પામ્યો ને આજ્ઞા નહિ માનનાર દધિવાહન (પોતાના પિતા) પર ચઢાઈ કરી ચમ્પાનગરી ઘેરી તે વચ્ચે પરસ્પર મહા યુદ્ધ થયું પશાવતી સાધ્વીએ લઢાઈ બન્ધ પાડી પુત્ર પિતાની અને પોતાની ઓઝલાણ કરાવી જેથી દધિવાહને પોતાનું રાજ્ય પણ કરકંઠૂને સોંપી અને દીક્ષા લીધી હવે કરકંઠૂ રાજાએ ગવલીના વાઢામાં એક સારો લક્ષણવાળો નાનો વાછરડો દેસીને ગવલીને હુકમ આપ્યો કે આ વાછરડાને પોતાની માનુ બધું દૂધ પીવા દેવું પણ દોહવી નહિ, તેમજ બીજી ગાયોનું દૂધ પણ પીવડાવવું; આ પ્રમાણે ગવલીએ કરવાથી તે વાછરડો મહા તેજસ્વી સ્વરૂપવાળો મદોન્મત્ત બઢ્ઢ થયો. રાજા તેને જોઈ બહુ આનન્દ પામે છે. હવે કેટલેક દિવસે તે બઢ્ઢ ઘટ્ટાવસ્થાથી જીર્ણ દેહવાળો કઢૂંપો અને હાડમાત્ર કાયાવાળો થઈ ગયો તે વચ્ચે રાજાએ

तेने देखतां गवलीने दूध नहिं आपतो होय एम धारी ठपको आप्यो त्यारे गवलीए तेनी वृद्धावस्था जणावी, करकंडु राजाने एकदम भावना प्रगटी के श्रुं आटला उपायोथी पुष्ट करेली कायानी अन्ते आज दशा ! इत्यादि भावनाथी वैराग्य पामी स्वतः लोच करी देवे आपेलो मुनिवेष ग्रहण करी प्रत्येकबुद्ध एवा करकंडुराजर्षि पृथ्वीपर विहार करवा लाग्या अने अनुक्रमे मोक्षे गया ए प्रमाणे द्विमुख राजर्षिने इन्द्रध्वजनी कफोडी स्थिति देखवाथी, अने श्रीनमि राजर्षिने पोतानी स्त्रीओनां घणां कंकणोनो खडखडाट (ग्लान अवस्थामां) सहन नहिं थतां स्त्रीओए बहु कंकणो उतारी एकेक कंकण राखतां अवाज नहिं थवाथी पोताना आत्माने मुख उपजतां वैराग्य पामी दीक्षा अंगीकार करी मोक्षे गया. ए सर्व प्रत्येकबुद्धनां चरित्र विस्तरार्थीए श्री उत्तराध्ययनथी जाणवां,

तथा कंइपण बाह्य निमित्तनी अपेक्षाविना वैराग्य पामी कपिलादिवत् मोक्षे गया ते स्वयंबुद्धसिद्ध. त्यां कपिलकेवलिनं संक्षिप्त दृष्टान्त आ प्रमाणे—कौशम्बी नगरीमां जीतशत्रु राजाना काश्यप नामनो पुरोहितनो पुत्र कपिल नामे अभय होवाथी राजाए पुरोहितना मरणवाद काश्यपना पुत्रने पुरोहित पदवी नहिं आपतां बीजाने आपी तेथी कपिलनी माताए कपिलने घणो ठपको आपी श्रावस्ति नगरीमां काश्यपना मित्र इन्द्रदत्त ब्राह्मणने त्यां अभ्यास करवा मोकल्यो त्यां. कपिल एक श्रेष्ठिने घेर निरन्तर जमी इन्द्रदत्त पासे अभ्यास करे छे, केटलेक दिवसे शेठने घेरहेली दासीसाथे कपिले प्रीति वांधी, परन्तु निर्धनपणाने लइने ते दासी दासीमहोत्सवना दिवसोमां शोकातुर थवाथी कपिले शोकनुं कारण पूछवाथी दासीए निर्धनपणानुं कारण दर्शावी धन

प्राप्तिनो उपायदर्शिन्यो के आ नगरमां धन नापनो शेठ सवारमां
 जे प्रथम जगाडे तेने बे मासा (-५ वाल अधिक) सुवर्ण आपे छे,
 कपिल बीजो कोइ न जह पहाँचे ते प्हेलां धनश्रेष्ठिने त्यां
 जवाने उतावळथी मध्यरात्रीए उठीनेज उतावळथी जवा
 लाग्यो तेथी पोलीसे पकडी राजाने सोंप्यो, त्यां प्रभाते
 पोतानी सत्य हकीकत जाहेर करवाथी राजाए राजी थइ “ त्हारे
 जे जोइए ते माग” एम कहेवाथी कपिले कहयुं के हुं विचार करी-
 ने मागीश एम कही राजाए तेने विचारकरवा माटे अशोक वागमां
 मोकल्यो, त्यां एकान्तमां बेसी विचारे छे के बे मासा सोनुं तो ए-
 क बे दिवस चाले माटे १०० सोनैया मागुं, पण एटलेथी घर
 गाढी वगेरे नहिं थाय माटे १००० सोनैया मागुं, पण तेटलेथी
 छोकरांना विवाह वगेरे मोटा खर्च नहिं थाय माटे लाख सोनैया
 मागुं, परन्तु तेटलेथी दीननो उद्धार इत्यादि नहिं थाय ए प्रमाणे
 आगळ क्रोध-अवज अने आखुं राज्य मागवानी इच्छा यतां तुर्त-
 ज लघुकर्मीपणाना प्रभावथी विचार पलटायो के अहो ? बे मासा
 सोनुं मागवाने बदले मारो लोभ क्यां सुधी पडोची गयो ? ख-
 रेखर लोभनो पार नथी इत्यादि वैराग्य भावना प्रगटतां तुर्त
 जातिस्मरण प्राप्त यतां स्वतः लोच करो देवीए आपेलो मुनि बेप
 अंगीकार करी राजानी आगळ जइ धर्मलाभ आप्यो, राजाए
 कहयुं के थुं विचार कर्यो? त्यारे कळुंकेकरोडोनी मागणीनो विचार
 थयो हतो परंतु लोभ अनि दुःखद लागवाथी में आ निर्लोभ व्रत
 अंगीकार कर्तुं इत्यादि कही विहार करतां अनुक्रमे केवलज्ञान
 पामी राजगृह नगरीना मार्गमां एक अटवीनी अंदर वृळमद्गादि ५००
 चोरोने प्रतिबोध आपवा गया त्यां चोरोइ कळुं के तमने नाचतां
 आवडे छे ? केवलीए हा कही पण मृदंगादि वगाडवानुं ५००चो-

रोए कबुल करवाथी कपिल केवली 'अधुंवे असासयंमि' इत्यादि उपदेशक ध्रुवपदो गावापूर्वक नाच करवा लाग्या, त्यां दरेक ध्रुवपदे थोडा थोडा प्रतिबोध पामतां अनुक्रमे ५०० चोरोने दीक्षा आपी. एप्रमाणे कपिलकेवलि जातिस्मरणथी स्वयंबुद्ध सिद्ध कहेवाय.

अवतरण— आगाथामां बुद्धबोधितसिद्ध वगेरेनां दृष्टान्त दर्शविछे.

॥ मूल गाथा ५९ मी; ॥

तह बुद्धबोहि गुरुवो--हिया इगसमय इगसिद्धा य
इगसमएऽवि अणेगा, सिद्धा तेऽणेग सिद्धा य ॥५॥

॥ संस्कृतानुवादः ॥

तथा बुद्धबोधिता गुरुबोधिता एकसमये एकसिद्धाश्च ॥
एकसमयेऽप्यनेकाः सिद्धास्तेऽनेकसिद्धाश्च ॥ ५९ ॥

॥ शब्दार्थः ॥

तह—तथा	इगसमए—एक समयमां
बुद्धबोहिय—बुद्धबोधितसिद्ध	अवि—पण
गुरुबोहिया—गुरुपासे बोधपामेला	अणेगा—अनेक
इगसमय—एक समयमां	सिद्धा—सिद्ध थया
एगसिद्धा—एक सिद्ध थया ते	ते—ते
(एक सिद्ध)	अणेगसिद्धा—अनेक सिद्धा

गाथार्थः—तथा (जेओ) गुरुपासे बोध पामेला (मोक्ष ग-
या होय) ते बुद्धबोधितसिद्ध, एक समयमां एक सिद्ध थया ते

એકસિદ્ધ, અને એક સમયમાં પણ અનેક સિદ્ધ થયા તે અનેક સિદ્ધ કહેવાય.

વિસ્તરાર્થઃ—શુરુપ વપદેશ આપ્યાથી બોધ પામેલા તે શ્રી જંબૂસ્વામિ વગેરે અનેક જીવો બુદ્ધબોધિત સિદ્ધ (—બુદ્ધ ઇટલે શુરુ આદિકથી બોધિત ઇટલે બોધ પામેલ) કહેવાય.

તથા એક સમયમાં એકલાજમોક્ષે ગયા હોય તે શ્રીમહાવીરસ્વામિ વગેરે એકસિદ્ધ કહેવાય કારણકે શ્રીમહાવીરસ્વામિ જે સમયે મોક્ષે ગયા તે સમયે તેમની સાથે કોઈપણ કેવલિ મોક્ષે ગયા નથી. તથા એક સમયમાં અનેક સિદ્ધ થયા હોય તેવા શ્રીકૃષ્ણભદ્રે વગેરે અનેકસિદ્ધ કહેવાય, કારણકે શ્રીકૃષ્ણભદ્રે જે સમયે મોક્ષે ગયા છે તે સમયે પોતાના ૯૯ પુત્ર અને ૮ ભરતચક્રિના પુત્ર મળી ૧૦૮ જીવો મોક્ષે ગયા છે,

આ પ્રમાણે પંદરમેદે મોક્ષ પામનારાના દૃષ્ટાન્તે બતાવ્યા આ નવતત્ત્વની યથાર્થ સદ્ગુણા કરનાર જીવ સમ્યક્ત્વ પામી પરમ્પરાય સિદ્ધિપદ સંપાદન કરે છે,

॥ ઇતિ શ્રીમોક્ષત્ત્વવિસ્તરાર્થઃ ॥

॥ તત્ત્વમાતૈઃ ચ ॥

॥ શ્રીનવતત્ત્વવિસ્તરાર્થઃ સંપૂર્ણઃ ॥

❀❀❀❀❀❀❀❀
❀ ॥ મોક્ષતત્ત્વપરિશિષ્ટમ્ ॥ ❀
❀❀❀❀❀❀❀❀

શ્રી નવતત્ત્વભાષ્યાદિ ગ્રન્થોમાં સિધ્ધ પરમાત્માઓને ૧૨
અનુયોગદ્વારે વર્ણવેલા છે, તે આ પ્રમાણે—

૧ ક્ષેત્રદ્વારં—૪૫ લાખ યોજન પ્રમાણ મનુષ્યક્ષેત્રમાં જ
સિધ્ધ થાય, તેમાં પળ સંહરણથી સંપૂર્ણ મનુષ્યક્ષેત્રમાં, અને જ-
ન્મથી ૧૫ કર્મભૂમિઓમાં સિધ્ધ થાય, ત્યાં સંહરણમુવિત ત્રણે
લોકમાં દ્વીપોમાં ને સમુદ્રોમાં પળ છે, અને અસંહરણ (-જન્મ)
મોક્ષ તિર્યગ્ને અધોલોકમાં જ હોય છે.

૨ કાલદ્વારં—ધરત અને ઐરવન ક્ષેત્રમાં ઉત્સર્પિણી કાઢના
ત્રીજા અને ચોથા આરાના જન્મેલાં ત્રીજા ચોથા આરામાં મોક્ષે
જાય, અને અવસર્પિણી કાઢના ત્રીજા ચોથા ને પાંચમા આરામાં
મોક્ષે જાય પળ તેમાં પાંચમા આરાનો જન્મેલ જીવ પાંચમા આ-
રામાં મોક્ષે ન જાય પળ ચોથા આરાનો જન્મેલ પાંચમે આરે મો-
ક્ષે જાય પુનઃ ઉત્સર્પિણીના ૧ લા વીજા પાંચમાને છઠ્ઠા આરામાં
તથા અવ૦ ના પ્હેલા-ત્રીજા-ને છઠ્ઠા આરામાં સંહરાયલાજ મોક્ષે
જાય. અને મહાવિદેહમાં સદાકાલ મોક્ષે જાય.

૩ ગતિદ્વારં—ચાર ગતિમાંથી મનુષ્યગતિવાળા જ મોક્ષેજાય.

૪ લિંગ—ત્રણે લિંગે મોક્ષે જાય. અને દ્રવ્યથી સ્વલિંગે-
અન્યલિંગે—ને ગૃહસ્થલિંગમાં પળ મોક્ષે જાય (પરન્તુ ભાવલિંગ જે
સાધિક સમ્યક્ત્વાદિ તે તો છપતું એક સરતું જ જાણવું,)

૫ તીર્થદ્વારં—તીર્થ પ્રવર્ત્યા પ્હેલાં, તીર્થ પ્રવર્તતાં, ને તીર્થ-નો વિચ્છેદ થયે આંતરાઓમાં, એ ત્રણે રીતે મોક્ષે જાય,

૬ ચારિત્રદ્વારં—યથાશ્રયાત ચારિત્રવાળા (પૂર્વભાવિનયની અપેક્ષાએ) મોક્ષે જાય, (પણ વર્તમાનનયની અપેક્ષાએ સિધ્ધને ચારિત્ર ન હોય,)

૭ વુઢ્ઢદ્વાર—તીર્થકર અને અતીર્થકર એ બન્ને પ્રકારના સ્વયંવુઢ્ઢ. તથા વાહ્ય નિમિત્તમાત્રથી ચૈરાગ્ય પામેલા પ્રત્યેકવુઢ્ઢ, તથા શુરુ આદિકના ઉપદેશથી વોધ પામેલા એ ત્રણે મોક્ષે જાય,

૮ જ્ઞાનદ્વાર—કેવલજ્ઞાની મોક્ષે જાય શેષ ચાર જ્ઞાની નહિં.

૯ અવગાહનાદ્વાર—તીર્થકર ૭૦ થી ૫૦૦ ધનુષ્યકાયા-વાળા ને જઘ૦ થી ૭ હાથકાયાવાળા મોક્ષે જાય, અને સામાન્ય-કેવલિ ૩૦ થી ધનુષ્યપૃથક્ત્વ અધિક ૫૦૦ ધનુષ્ય કાયાવાળા, અને જઘ૦ થી વામન એવા કુર્માપુત્રાદિવત્ત્વે હાથની કાયાવાળા મોક્ષે જાય.

૧૦ અન્તર—સિધ્ધપણે ઉત્પન્ન થવાનો વિરહ કાલ જઘ૦ થી ? સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ૬ માસ (સુધા કોઈ મોક્ષે જ ન જાય.) તથા અનન્તર પણે (લાગલાગટ) મોક્ષે જાય તો જઘ૦થી ૨સમય સુધી અને ૩૦ થી ૮ સમય સુધી (મોક્ષ ચાલુ રહે તદનન્તર અ-વશ્ય ૧ સમય પણ અન્તર પડે.)

૧૧ સંસ્થાદ્વારં—૧ સમયમાં જઘ૦ થી ? અને ઉત્કૃ૦ થી ૧૦૮ જીવ મોક્ષે જાય.

૧૨ અલ્પબહુત્વં—શ્રીસિધ્ધપરમાત્માઓનું અલ્પબહુત્વ ક્ષેત્રા-દિ અનેક મેદે છે તે આ પ્રમાણે—

સંહરણથી સિધ્ધ થયેલા અલ્પ, તેથી જન્મક્ષેત્રે સિધ્ધ થયે-

૧ સંહરણ જે પ્રકારે છે. ત્યાં ચિદાચીરણ-અંધાચોરણ અ-

ला असंख्यगुणा छे. (अहिंसी दरेक अल्पबहुत्व सिध्ध थयेला जी-
वो आश्रयि जाणवुं, पण सिध्ध थता जीवो आश्रयि नहिं.]

ऊर्ध्व लोकमां सिध्ध थयेला अल्प, तेथी अधोलोके असंख्य
गुण, ने तेथी पण तिर्यं लोके असंख्यगुण.

समुद्रमां अल्प, द्वीपोमां असंख्यगुण,

उत्सर्पिणीमां अल्प, तेथी अवस० मां विशेषाधिक, तेथी पण
उत्स० अवस० रहित काळमां (महावि० मां)-असंख्यगुण.

तिर्यचगतिथी आवीने सिध्ध थयेला अल्प, तेथी मनुष्यगति
मांथी नारक गतिमांथी-अने देवगतिमांथी आवीने सिध्ध थयेला
अनुक्रमे संख्यगुण.

नपुं० लिंगे अल्प, तेथी स्त्रीलिंगे संख्यातगुण, ने तेथी पण
पुरुषलिंगे सिध्ध थयेला संख्यातगुणा,

गृहस्थसिध्ध अल्प, तेथी अन्यलिंग सिध्ध संख्यातगुणा, अ-
ने तेथी स्वलिंगसिध्ध संख्यातगुणा,

अतीर्थसिद्ध अल्प, तेथी तीर्थसिध्ध असंख्यगुणा,
पांच चारित्र स्पर्शी सिध्ध अल्प, सामायिक वर्जचारचारित्र स्पर्शी सि-
ध्ध संख्यातगुणा, तेथी परिहा० वर्जचारचारित्रस्पर्शीसिद्ध संख्यात

ने विद्याधरो जे पोतानी इच्छाप अन्यस्थाने जाय छे ते स्व
कृत संहरण अने चारण वा विद्याधर वा कोइ देव अनुकम्पा
बुद्धिबडे अथवा वैरभाव बडे उपाडीने बीजे स्थानके मूके ते
परकृत संहरण. आ परकृतसंहरण सर्वेनु होतुं नथी कहु छेके—

समग्नि अवगयवेयं. परिहारपुलागमप्पमतं च ।

चोइसपुंवि आहारगं च नवि कोवि सहरइ ॥ १ ॥

अर्थः—साध्वीने, अवेदीने, परिहारविशुद्धि चारित्रिने, पु-
लाक लब्धिवालाने, अप्रमत्तने, चौदपूर्वीने, अने आहारकल-
ब्धिवालाने कोइपण संहरतुं नथी. बीजाओतुं संहरण थाय छे,

૫ તીર્થદ્વારં—તીર્થ પ્રવર્ત્યા પ્દેલાં, તીર્થ પ્રવર્તતાં, ને તીર્થ-
નો વિચ્છેદ થયે આંતરાઓમાં, એ ત્રણે રીતે મોક્ષે જાય,

૬ ચારિત્રદ્વારં—યથાશ્રયાત ચારિત્રવાળા (પૂર્વભાવિનયની
અપેક્ષાએ) મોક્ષે જાય, (પણ વર્તમાનનયની અપેક્ષાએ સિધ્ધને
ચારિત્ર ન હોય,)

૭ બુદ્ધદ્વાર—તીર્થીકર અને અતીર્થીકર એ વન્ને પ્રકારના
સ્વયંબુદ્ધ. તથા વાહ્ય નિમિત્તમાત્રથી ચૈરાગ્ય પામેલા પ્રત્યેકબુદ્ધ,
તથા ગુરુ આદિકના ઉપદેશથી વૌધ પામેલા એ ત્રણે મોક્ષે જાય,

૮ જ્ઞાનદ્વાર—કેવલજ્ઞાની મોક્ષે જાય શેષ ચાર જ્ઞાની નહિં.

૯ અવગાહનાદ્વાર—તીર્થીકર ૭ થી ૫૦૦ ધનુષ્યકાયા-
વાળા ને જઘં થી ૭ હાથકાયાવાળા મોક્ષે જાય, અને સામાન્ય-
કેવલિ ૭ થી ધનુષ્યપૃથક્ત્વ અધિક ૫૦૦ ધનુષ્ય કાયાવાળા,
અને જઘં થી વામન એવા કુર્માપુત્રાદિવત્ત્વે હાથની કાયાવાળા
મોક્ષે જાય.

૧૦ અન્તર—સિધ્ધપણે ઉત્પન્ન થવાનો વિરહ કાલ જઘં
થી ૧ સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ૬ માસ (સુધા કોઈ મોક્ષે જ ન જાય.)
તથા અનન્તર પણે (લાગલાગટ) મોક્ષે જાય તો જઘંથી ૨સમય
સુધી અને ૭ થી ૮ સમય સુધી (મોક્ષ ચાલુ રહે તદનન્તર અ-
વશ્ય ૧ સમય પણ અન્તર પડે.)

૧૧ સંખ્યાદ્વારં—૧ સમયમાં જઘં થી ૧ અને ઉત્કૃં થી
૧૦૮ જીવ મોક્ષે જાય.

૧૨ અલ્પબહુત્વં—શ્રીસિધ્ધપરમાત્માઓનું અલ્પબહુત્વ ક્ષેત્રા-
દિ અનેક મેદે છે તે આ પ્રમાણે—

સંહરણથી સિધ્ધ થયેલા અલ્પ, તેથી જન્મક્ષેત્રે સિધ્ધ થયે-

૧ સંહરણ બે પ્રકારે છે. ત્યાં વિધાચારણ-અંધાચારણ અ-

ला असंख्यगुणा छे. (अहिंसी दरेक अल्पवहुत्त्व सिध्ध थयेला जी-
वो आश्रयि जाणवुं, पण सिध्ध थता जीवो आश्रयि नहिं.]

ऊर्ध्व लोकमां सिध्ध थयेला अल्प, तेथी अधोलोके असंख्य
गुण, ने तेथी पण तिर्यं लोके असंख्यगुण.

समुद्रमां अल्प, द्वीपोमां असंख्यगुण,

उत्सर्पिणीमां अल्प, तेथी अवस० मां विशेषाधिक, तेथी पण
उत्स० अवस० रहित काळमां (महावि० मां)-असंख्यगुण.

तिर्यंचगतिथी आवीने सिध्ध थयेला अल्प, तेथी मनुष्यगति
मांथी नारक गतिमांथी—अने देवगतिमांथी आवीने सिध्ध थयेला
अनुक्रमे संख्यगुण.

नपुं० लिंगे अल्प, तेथी स्त्रीलिंगे संख्यातगुण, ने तेथी पण
पुरुषलिंगे सिध्ध थयेला संख्यातगुणा,

गृहस्थसिध्ध अल्प, तेथी अन्यलिंग सिध्ध संख्यातगुणा, अ-
ने तेथी रचलिंगसिध्ध संख्यातगुणा,

अतीर्थसिद्ध अल्प, तेथी तीर्थसिध्ध असंख्यगुणा,
पांच चारित्र स्पर्शी सिध्ध अल्प, सामायिक वर्जचारचारित्र स्पर्शी सि-
ध्ध संख्यातगुणा, तेथी परिहा० वर्जचारचारित्रस्पर्शीसिद्ध संख्यात

ने विद्याधरो जे पोतानी इच्छाप अन्यस्थाने जाय छे ते स्व
कृत संहरण अने चारण वा विद्याधर वा कोइ देव अनुकम्पा
बुद्धिवडे अथवा वैरभाष षडे उपाडीने बीजे स्थानके मूके ते
परकृत संहरण. आ परकृतसंहरण सर्वेनु दोतुं नथी कह्य छेके—

समर्णि अवगयवेयं परिहारपुलागमप्यमत्तं च ।

चौदसपुर्व्वि आहारगं च नधि कीचि संहरइ ॥ १ ॥

अर्थ:—साध्वीने, अवेदीने, परिहारविशुद्धि चारित्रिने, पु-
लाक लब्धिवालाने, अग्रमत्तने, चौदपूर्वीने, अने आहारकल-
ब्धिवालाने कोइपण संहरतुं नथी. बीजाओनुं संहरण थाय छे,

गुणा, तेयी सामा० परिहा० वर्जत्रणचारित्र स्पर्शी : सिद्ध संख्यात
गुणा, तेयी छेदो० परिहा० वर्जत्रण चारित्र स्पर्शी सिद्धसंख्यातगुणा

प्रत्येकबुद्धसिद्ध अल्प, तेणी बुद्धबोधित असं० गुणा, (ग-
धहस्तिदीकामां संख्यगुण कक्षा छे,)-(अहिं स्वयंबुधनु' अ-
ल्पबहुत्व दर्शाव्युं नथी तेनुं कारण श्रीबहुश्रुत जाणे.)

मतिश्रुतज्ञाने सिद्ध थयेला अल्प, तेयी चारज्ञाने सिद्ध थयेला
संख्यगुण, तेयी प्रथमना त्रण ज्ञाने सिद्ध थयेला संख्यगुणा (अहिं
त्रणज्ञान मति-श्रुत-अव०, अने मति-श्रुत-मनःप० एम वे प्रकारे
छे तेनुं अल्पबहुत्व कछुं नथी पण श्रीसिद्धप्राभृतमां आ प्रमाणे छे
के—द्विज्ञान पश्चात्कृतसिद्ध अल्प, तेयी चातुर्ज्ञान पश्चात्कृत अ-
सं० गुणा, तेयी त्रिज्ञानपश्चात्कृतसिद्ध संख्यगुणा, एमां मति-श्रु-
त-अवधि पश्चात्कृत अल्प, मतिश्रुत पश्चात्कृतसिद्ध तेयी संख्य-
गुण. मनः प० चतुष्कपर्यन्त पश्चात्कृतसिद्ध असं० गुणा, अहिं
अल्पबहुत्वना विसंवादनु तत्त्व श्रीबहुश्रुतगम्य.)

जघन्य अवगाहनाए सिद्ध अल्प, उत्कृ० अवगा० सिद्ध
असं० गुणा, तेयी मध्यम अवगाहना सिद्ध असं० गुणा,

निरन्तर आठ समय सुधी सिद्ध थयेला अल्प, ने तेयी ७
न्यून न्यून समयो सुधी निरन्तर सिद्ध थयेला अनुक्रमे संख्यातगुणा
उत्कृष्ट अन्तरे सिद्ध थयेला अल्प, तेयी जघ० अन्तरे सिद्ध
थयेला संख्यातगुणा. तेयी मध्यम अन्तरे सिद्ध थयेला असंख्यगु-
णा (अहिं अन्तर ज० १ समय ने ७० ६ मासरूप)

१ अर्थात् मतिश्रुतज्ञान पास्या वाद अवधि मनःपर्यव
पास्या विनाज केवलज्ञान पाामीने सिद्ध थयेला.

२ अर्थात् जेने केवलज्ञान उत्पन्न थया पहेलां मतिश्रुत
ज्ञान ज हतां (पण अव० मनःप० न होतां) एवां.

एक समये १०८ सिद्ध थयेला अल्प, तेथी पश्चानुपूर्वीं ५० सुधी सिद्ध थयेला अनन्तगुणा, त्यांथी पुनः पश्चानुपूर्वीं २५ सुधी सिद्ध थयेला असंख्यगुणा, त्यांथी पुनः पश्चानुपूर्वीं १ सुधी सिद्ध थयेला संख्यातगुणा (अनुक्रमे एकेक हीन संख्यामां) जाणवा.

मोक्षतत्त्वना भेदो गति-इन्द्रिय-कायमार्गणामां क्यां क्यां लाभे ते स्वरूप.

नरकगतिमां०—पूर्व प्रज्ञापनीय भावे (चरमशरीरनी अपेक्षायै) नरकगतिमां मोक्षतत्त्वना एक पण भेद न होय कारणके नरकगतिमांथी कोइ जीव मोक्ष पामे नहि.

तिर्य्यचगतिमां०—नरकगतिवत्

देवगतिमां०—नरकगतिवत्

मनुष्यगतिमां ९—पूर्वप्रज्ञापनीय भावे मनुष्यगतिमां मोक्षना भेद होय; कारणके मनुष्यगतिमांथीज जीवो मोक्ष पामी शकळे.

एकेन्द्रियथी चतुरि० मां०—नरकगतिवत्

पंचेन्द्रियमां ९—मनुष्यगतिवत्

पृथ्व्यादि ५ कायमां—नरकगतिवत्

त्रसकायमां ९—मनुष्यगतिवत्

(३५२)

॥ श्रीनवतत्त्वविस्तरार्थः ॥

॥ समयसिद्धसंख्यायन्त्रकम् ॥

ऊर्ध्वलोके	४	उत्स० तृतीयारे	१०८
अधोलोके	२०-२२ -४०	,, १-२-४-५-६ ,,	१०
तिर्यग्लोके	१०८	अव० त्र्यारे	१०८
समुद्रे	२	,, पञ्चमाने	२०
अन्यजलाशये	३	,, १-२-३-६	१०
प्रतिविजयं	२०	नरलिङ्गजातनरलिङ्गे	१०८
नन्दनवने	४	शेषाष्टभङ्गेषु	१०
पंडकवने	२	स्त्रलिङ्गे	१०८
प्रतिकर्मभूमि	१०८	अन्यलिङ्गे	१०
प्रत्यकर्मभूमि	१०	गृहिलिङ्गे	४
५०० धनुरवगाहे	२	पुरुषलिङ्गे	१०८
द्विहस्तावगाहे	४	स्त्री लिङ्गे	२०
मध्यमावगाहे	१०८	नपुंसकलिङ्गे	१०

॥ इति श्री मोक्षतत्त्वपरिशिष्टम् ॥

॥ श्रीनवतत्त्वविस्तरार्थः

परिशिष्टयन्त्रादिपरिवृतः परिपूर्णः ॥

॥ ओं अहं नमः ॥

नमः श्रीतपोगच्छाधिराजेभ्यः सूरिचक्र-
सोर्वभौमेभ्यः श्रीविजयनेमिसूरिभ्यः ॥

॥ प्रक्षिप्तगाथापरिकरितं ॥

॥ श्रीनवतत्त्वप्रकरणम् ॥

॥ मूलमात्रम् ॥

जीवाऽजीवा पुन्र, पावासवसंवरो अ निज्जरणा ॥
बंधो मुखो अ तथा, नव तत्ता हुंति नायव्वा ॥१॥

चउदस चउदस वाया-लीसा बासीय हुंति बायाला
सत्तावन्नं वारस, चउ नव भेया कमेणेसिं ॥ २ ॥

(एगविह् दुविह् तिविहा, चउविहा पंचछविहा जीवा ।
चेयण तस इपरेहि, वेय गड करण काएहिं ? ॥) ॥ ३ ॥

एगिंदिअसहुमिअरा, संनिअरपणिंदिया य सवित्तिचउ
अपज्जत्ता पज्जत्ता, कमेण चउदस जिअट्ठाणा ॥३॥४॥

(नाणं च दंसणं चेव, चरित्तं च तवो तहा ।

वीरियं उवओगो य, एयं जीवस्स लक्खणं ॥२॥) ॥५॥

(आहारसरीरइंदिय, पज्जत्ती आणपाणभासमणे ।

चउ पंच पंच छप्पिय, इगविगलासन्निसन्नीणं ॥३॥) ६ ॥

(पर्णिदियत्तिवलूसा-साउदसपाण चऊ छ सग अट्ट ।

इगदुत्ति चउरिदीणं, असन्निसन्नीण नव दस य ॥४॥) ७ ॥

धम्माऽधम्मागासा, तियतियभेया तहेव अध्धा य ।

खंधा देसपएसा, परमाणु अजीव चउदसहा ॥४॥८॥

धम्माधम्मा पुगगल, नह कालो पंच हुंति अजीवा ।

चलणसहावो धम्मो, थिरसंठाणो अहम्मो य ॥५॥९॥

अवगाहो आगासं, पुगगलजीवाण पुगगला चउहा ।

खंधा देसपएसा, परमाणू चेव नायढ्वा ॥६॥ १० ॥

(सहंधयार उज्जोय, पभाछायातवेइय ।

वन्नगंधरसाफासा, पुगगलाणं तु लक्खणं ॥ ५ ॥) ११ ॥

समयावली मुहुत्ता, दीहा पक्खा य मासवरिसा य ।

भणिओ पलिया सागर, उस्सप्पिणी सप्पिणीकालो ७।१२

(एगाकोडी सत्तसट्ठिलक्खा, सत्तहत्तरी सहस्सा य ।

दोयसया सोलहिया, आवलिआ इगमुहुत्तंमि ॥६॥) ॥१३॥

(निन्निसहस्सा सत्तय सयाणि, तिहुत्तरं च उस्सासा ।

एग(स)मुहुत्तो भणिओ, सवेहि अणंतनाणीहि ॥७॥ १४॥

(परिणामि जीवमुत्तं, सपएसा एग खित्तकिरियाय ।
 णिच्चं कारणकत्ता, सव्वगयमियरेहि अप्पवेसे । ८॥) १५ ॥
 (दुण्णि य एगं एगं, पंचत्ति य एग दुण्णि चचरो य ।
 पंच य एगं एगं, एएसि एय विण्णेयं ॥ ९ ॥) ॥ १६ ॥
 सा उच्चगोअमणुदुग-सुरदुगपच्चिदिजाइपणदेहा ।
 आइतितणूणुवंगा, आइमसंघयणसंठाणा ॥ ८ ॥ १७ ॥
 वन्नचउक्कागुरुलहु, परघाऊसास आयवुज्जोअं ।
 सुभखगइनिमिणतसदस, सुरनरतिरिआऊतित्थयरं १॥ १८
 (तस वायर पज्जत्तं, पत्तेयथिर सुभं च सुभगं च ।
 खसरं आएज्जजसं, तसाइदसगं हमं होइ ॥ १० ॥) १९ ॥
 नाणंतरायदसगं, नव बीए नीअसायमिच्छत्तं ।
 थावरदस नरयतिगं, कसायपणवीस तिरिअदुगं १०।२०
 इगवित्तिचउजाईओ, कुखगइउवघाय हुंति पावस्स ।
 अपसत्थं वन्नचउ, अपढमसंघयणसंठाणा ॥ ११ ॥ २१ ॥
 (चक्खुदिट्ठि अचक्खु, सेसिदिअ ओहिकेवलेहिं च ।
 दंसणमिह सामन्नं, तस्सावरणं तयं चउहा ॥ ११ ॥) २२ ॥
 (सुहपडिबोहा निहा, निहानिहा य दुक्खपडिबोहा ।
 पयला ठिओवविट्ठस्स, पयलपयला य चंकमओ ॥ १२ ॥) २३ ॥
 (दिणचिंतिअत्थकरणी, थोणद्धी अद्धचक्किअद्धवला ।
 एवं जिणेहि भणियं, वित्तिसमं दंसणावरणं ॥ १३ ॥) २४ ॥
 [जावजीववरिसचउमास-पख्खगा निरयतिरियनर अमरा
 सम्माणुसव्वविरइ-अइक्खाय चरित्तघायकरा ॥ १४ ॥] २५

(जलरेणुपुढवीपवय-राईसरिसो चउविहो कोहो ।
 तिणिसलयाकद्धिअ-सेलत्थंभोवमो माणो ॥१५॥) २६ ॥
 (मायावलेहि गोमुत्ति, मिढसिंग घणवंसमूलसमा ।
 लोहो हलिद्वखंजण-कहमकिमिरागसारिन्छो ॥१६॥) २७
 (जस्सुदया होइ जिए, हास रइ अरई सोग भय कुन्हा ।
 सनिमित्तमन्नहा वा तं इह हासाई मोहणिअं ॥१७॥) २८॥
 (पुरिसिस्थीतदुभयं पइ अहिलासो जवसा हवइ सो उ ।
 थीनरनपुंवेउदओ, फु फुमतणनगरदाहसमो ॥ १८) ॥२९॥
 (संघयणमद्विनिचओ, तं छन्हा वज्जरिसहनारायं ।
 तह रिसहनारायं, नारायं अह्ननारायं ॥ १९ ॥) ३० ॥
 (कीलिअ छेवट्टं इह रिसहो पट्टो अ कीलिआ वज्जं ।
 उभओ मक्कडबंधो, नारायं इमसुरालंगे ॥२०) ॥ ३१ ॥
 (समचउरसं१ निग्गोहर, साइ३ वामण४ खुज्ज५ हुंढे अ६ ।
 जीवाण छ संठाणा, सबत्थ सुलख्खणं पढमं २१) ॥३२॥
 नाहिइ उवरि बीअं, तइअमहोपिट्ठिउअरउरवज्जं ।
 सिरगीवपाणिपाए, सुलख्खणं तं चउत्थं तु ॥२२) ॥ ३३ ॥
 (विचरीयं पचमगं, सव्वत्थालख्खणं भवे छट्ठं ।
 संठाणविहा भणिघा, जिणिंदवरवोयरागेहि ॥२३॥) ३४ ॥
 (थावर सुहुम अपज्जं साहारणअथिरअसुभदुभगाणि ।
 दूसरणाइज्जजसं, थावरदसगं विवज्जत्थं ॥ २४ ॥) ३५ ॥
 इंदियकसायअवय-जोगा पंच चउ पंच तिल्लि कमा
 किरियाओ पणवीसं,इमा उ ताओ अणुक्कमसो१२।३६

काइय अहिगरणिया, पाउसिआ पारितावणीकिरिआ
पाणाइवायारंभिअ, परिग्गहिआ माचवत्ती अ १३॥३७
मिच्छादंसणवत्ती,अपच्चक्खाणा य दिट्ठि पुट्ठी अ ।

पाडुच्चिअसामंतो-वणीअ नेसत्थिसाहत्थी ॥१४॥३८॥

आणवणि विआरणिआ, अणभोगा अणवकंखपच्चइआ
अन्नापओगसमुदाण-पिज्जदोसेरियावहिया ॥१५॥ ३९

समिइ गुत्ती परिसह, जइधम्मो भावणा चरित्ताणि ।
पणतिगटुवीसदसवार-पंचमेएहिं सगवन्ना ॥१६॥४०॥

(टरियाभासेसणादाणे, उच्चारं समिईसु य ।

मणगुत्ती वयगुत्ती कायगुत्ती तद्देव य ॥ २५ ॥) ४१

(खुट्ठा पिचामा सीउण्हं, दंसाचेलारइत्थीओ ।

चरिया निमीदिया मिज्जा, अक्कोसवहजायणा ॥२६॥ ४२

(अलाभरोगतणफासा, मलसक्कारपरीसहा ।

पन्ना अन्नाण सम्मत्तं, इय वावीस परीसहा ॥२७॥) ४३॥

(खन्तीमद्वयअज्जव, सुत्ती तवमंजमे अ बोद्धवे ।

मच्चं सोयं आकिं-चणं च वंभ च जइधम्मो ॥२८॥ ४४॥

(पढममणिचमसरणं, संसारो एगया य अन्नत्तं ।

असुदुत्तं आसव, संवरो य तह निजरा नवमी ॥२९॥४५॥

(लोगसहावो बोही, दुल्लहा धम्मस्स साहगा अरिहा ।

एयाओ भावणाओ, भावेयत्वा पयत्तेणं ॥ ३० ॥)४६॥

(सामाटयत्थ पढमं, छेओवट्ठावणं भवे वीयं ।

परिहारविमुट्ठीयं, मुट्ठमं तह संपरायं च ॥ ३१ ॥)४७ ॥

(ततो अ अक्खायं, खायं सव्वंभि जीवलोगंमि ।
 जं चरिऊण सुविहिया, वव्वंति अयरामरंठाणं ॥३२॥) ४८॥
 (अणसणसूणोयरिया, वित्तिसंखेवणं रसचाओ ।
 कायफिलसोसंलीण—पाययज्झोतव होइ ॥३३॥) ४९ ।
 (पायच्छित्तं विणओ, वेयावच्चं तहेव सज्झाओ ।
 ज्ञाणं वस्सग्गोवि अ, अप्पिभतरओ तवो होइ ॥३४॥) ५०॥
 [आलोयण १ पडिक्कमणो २—भय ३ विवेग ४ मुसग्गो ५
 तवदच्छेयमूलअणव—द्वया य ९ पारंचिए १० चेव
 ॥३५॥] ॥५१॥

(भत्ती? बहुमाणो २ वन्न—जणणं ३ भासणमवन्नवायस्स ४ ।
 आसायणपरिहाणी ५, विणओ संखेवओ एसो ॥३६॥) ५२
 (नाणस्स दंसणस्स य, चरणस्स य तह ति विहजोगस्स
 विणओ लोणुवयारो, सत्तविहो विसयभेएणं ॥३७॥) ५३ ।
 (भत्ती तह बहुमाणो, तद्धित्थाण सम्मभावणं ।
 विहिगहणव्भासो वि अ, एसो विणओ जिणुद्धिओ ३८) ५४
 सुस्सूमणा अणासा—यणा य विणओ अ दंसणे दुविहो ।
 दंसणगुणाहिएसु, कज्जई सुस्ससणा विणओ ॥३९॥) ५५॥
 [सक्कारब्भुट्ठाणे, सम्माणासणपरिगहे तह य ।
 आसण अणुप्पयाणं, किइक्कम्मं अंजलीगहो अ ॥४०॥] ५६ ।
 इन्तस्स हिगच्छणया, ठिअस्स तह पज्जवासणा भणिआ
 गच्छंताणुव्वयणं, एसो सुस्ससणाविणओ ॥४१॥) ५७ ॥
 (तित्थयरधम्मआयरिय—वायगे थेरकुलगणे संवे
 मंभोडअ किरिपाए, मइनाणार्हण य तहेव ॥४२॥) ५८॥

(आसायणवज्जणया, एएसिं तह य भत्तिवट्टुमाणो
 वण्णस्स य संजलणं, होइ अणासायणा विणओ ॥४४) ६०
 (सामाइआइचरणस्स, सहहाणं तहेव काएणं ।
 संफासणा पस्सवण—मह पुरओ भव्वसत्ताणं ॥४५) ॥६१॥
 (मणवयकाइअविणओ, आयरिआईण सव्वकालंपि ।
 अकुसलमणाईरोहो, कुसलाण उदीरणं तह य ॥४६) ६२॥
 (अम्भासत्थण छंदोणु—वत्तणं कयमुपडिकई ।
 तह य कारिअमित्तकरणं, दुक्खत्तगवेसणा तह य ॥४७) ६३
 (तह देसकालजाणण, सव्वत्थेसु तहाणुकूलत्त ।
 लोगोवयारविणओ, सत्तविट्ठो होइ विण्णेओ ॥४८) ६४॥
 (आयरिय उवज्झाण, थेरतवस्सीगिलाणसेहाण ।
 साहम्मिअ कुलगणसं—घवेआवच्चं हवइ दसहा ॥४९) ६५॥
 (आयरियउवज्झाये, तवस्सिसेहे गिलाणसाइसु ।
 ममणुन्नसंघकुलगण—वेयावच्चं हवइ दसहा ॥५०॥) ६६॥
 (वायणा पुच्छणा चेव, तहा य परिअट्ठणा ।
 अणुप्पेहा धम्मकहा, सज्जाओ होइ पंचहा ॥ ५१॥) ६७ ॥
 (ज्ञाणं चउट्ठिहं खलु, अट्ठं रुहं तहेव धम्मं च ।
 मुक्कं पुण पत्तेयं, चउट्ठिहं चेव नायव्वं ॥ ५२ ॥) ६८ ॥
 (पढमं अट्ठज्जाणं, वीअं रुहं इमे भवक्कलाइं ।
 तइअं धम्मं तुरिअं, सुक्कं दो मुक्खहेऊइ ॥ ५३ ॥) ६९॥
 (दव्वे गणदेहोवहि, अइरित्ता सुद्धभत्तपाणाणं ॥
 उस्सगो भावे अह, कासायभवक्कम्म उस्सगो ॥५४॥) ७०॥
 वारसविहं तवो नि—ज्जरा य वंधो अ चउविगप्पो य ।
 पयइ ठिइअणुभाग—प्पएसभेएहिं नायवो ॥१७॥७१॥

(पयइठिइरसपएसा, तं चउहा मोयगस्स दिट्ठंता ।

मूलपगइठ उत्तर—पगई अडवन्नसयमेयं ॥५४) ॥ ७२ ॥

(इहनाणदंसणावरण-वेय मोहाउनामगोयाणि ।

विग्घं च पण नव दु अ-द्वीस चउ तिसय दुपणविहं५५)७३

(पड१पडिहार२सि३मज्ज४-हड५चित्त६कुलाल७भंडगा·

रीणं ८ ।

जह एएसिं भावा, कम्माण वि जाण तह भावा ५६)७४

(सरउग्गयससिनिम्मल-यरस्स जीवस्स छायाणं जमिह ।

नाणावरणं कम्मं, पडोवमं होइ एवं तु ॥ ५७ ॥) ७५ ॥

(दंसणसीले जीवे, दंसणघायं करेइ जं कम्मं ।

तं पडिहारसमाणं, दंसणावरणं भवे जीव ॥ ५८) ७६ ॥

(महुलित्तनिसिअकरवाल-धार जीहाई जारिसं लिहणं ।

तारिसयं वेयणिअं, सुहदुहउप्पायसमुयाणं ॥५९॥) ७७॥

(जह मज्जपाणमूढो, लोए पुरिसो परवसो होइ ।

तह मोहेण विमूढो, जीवो अ परवसो होइ ॥६०) ७८ ॥

(दुक्खं न देइ आऊ, नवि अ सुहं देइ चऊसु वि गइसु ।

दुक्खसुहाणाहारं, धरेइ देहद्विअं जीवं ॥६१॥) ७९ ॥

(जह चित्तगरो निउणो, अणेगरूवाइं कुणइ रूवाइं ।

सोहणमसोहणाइं, लु.चु)क्खमलु(चु)क्खेहिक्खणेहि६२)८०

(तह नामं पि हू कम्मं, अणेगरूवाइ कुणइ जीयस्स ।

सोहणमसोहणाइ, इट्ठाणिट्ठाइ लोअस्स ॥६३॥) ८१॥

(जह कुंभारो भंडाइ, कुणइ पुज्जेअराइ लोअस्स ।

इअ गोत्त कुणइ जीअं, लोए पुज्जेअरावत्थं ॥६४) ८२ ॥

(जह राया दाणाइ, न कुणइ भंडारिए विकूलंमि ।
एवं जेणं जीवो, कम्मं तं अंतरायंति ॥६५॥) ॥ ८३ ॥

(इति प्रकृतिबन्धः)

(नाणे अ दंसणावरणे, वेअणिए चेव अंतराय य ।
तीसं कोडाकोडी, अयरारं ठिइ य उक्कोसा ॥६७॥) ॥८४॥
(सत्तरि कोडाकोडी, मोहणीए बीस नामगोएसु ।
तिचीसं अयरारं, आउट्टिहबंध उक्कोसा ॥ ६८ ॥) ॥८५॥
(चारस सुहुत्त जहना, वेयणिए अठ नामगोएसु ।
सेसाणंतसुहुत्तं, लहुट्टिई स नायवा ॥ ६९ ॥) ॥८६॥

(इति स्थितिबन्धः)

(तिब्बो अमुहसुहाण, संकेसविसोहिओ विवज्जयओ ।
मंदरसो गिरिमहिरय-जलरेहासरिसकसाएहि ॥७०॥) ८७॥
(चउठाणाई अमुहो, सुहनहा विग्घदेस आवरणा ।
पुमसंजलणिगदुति चउ-ठाणरसा सेस दुगमाई ॥७१॥ ८८
(निगुहच्छुरसो सहजो, दुति चऊभागकदि इक्कभागंतो ।
इगठाणाई अमुहो, अमुहाण मुहो सुहाणं तु ॥७२॥) ८९॥

(इति रसबन्धः)

(अंतिमचउफासदुगंध—पंचवन्नरसकम्मखंधदलं ।
सवज्जिअणंतगुणरस—मणुजुत्तमणंतयपएसं ॥ ७३ ॥) ९० ॥
[एगपएसोगाढं, निअसव्वपएसओ गहेइ जीवो ।
थोवो आउतदंसो, नामे गोए समो अहिओ ॥ ७४ ॥) ९१ ॥
(विग्घावरणे मोहे, सव्वोवरि वेअणीइ जेणप्पे ।
तस्स फुडत्तं न हवइ, ठिईविसेसेण सेसाणं ॥ ७५ ॥) ९२

(निभजाइलद्धदलिआ, — णंतसो होइ सव्वघाईणं ।
 बज्झंतीण विभज्झइ, सेसं सेसाण पइसमयं ॥७६॥] ९३ ।
 (इति प्रदेशबन्धः)

संतपयपरूवणया, दव्वपमाणं च खित्त फुसणा य ।
 कालो य अंतर भाग, भावे अप्पाबहुं चेव ॥१८॥९४
 संतं सुद्धपयत्ता, विज्जंतं खकुसुमं व न असंतं ।
 मुखत्ति पयं तस्स उ, परूवणा मग्गणाईहिं १९॥९५
 गइ१ इंदिय२ काये३, जोए४ वेए५ कसाए६ नाणे अ७
 संजम८ दंसण९, वेसा१०, भव११ सम्मे१२ सन्नि १३
 आहारे १४ ॥२०॥९६॥

नरगइपणिंदि तस भव, सन्निअहक्खाय खइयसम्मत्ते
 मुखोणाहार केवल—दंसणनाणे न सेसेसु ॥२१॥९७॥
 दव्वपमाणे सिद्धाण जीवदव्वाणि हुंतणंताणि ।
 लोगस्स असंखिज्जे, भागे एगो अ सव्वे वि २२॥९८
 फुसणा अहिआ कालो, इगसिद्धपडुच्च साइओणंतो
 पडिवायाभावाआ, सिद्धाणं अंतरं नत्थि ॥ २३॥९९॥
 सव्वजिआणमणंते, भागे ते तेसिं दंसणं नाणं ।
 खइए भावे परिणा—मिए अ पुण होइ जीवत्तं २४॥१००
 थोवा नपुंससिद्धा, थीनरसिद्धा कमेण संखगुणा ।
 इअ मुखतत्तमेअं, नवतत्ता वेसओ भणिआ (बुत्ता)

जीवाइनवपयत्थे, जो जाणइ तस्स होइ सम्मत्तं ।
 भावेण सद्वहंते, अयाणमाणे वि सम्मत्तं ॥२६॥१०२
 सव्वाइ जिण्णेसरभा--सियाइं वयणाइं नन्नहा हुंति ।
 इअ बुद्धी जस्स मणे, सम्मत्तं निच्चलं तस्स २७॥१०३
 अंतो मुहुत्तमित्तं पि, फासियं जेहिं हुज्ज सम्मत्तं ।
 तेसिं अवड्ढपुग्गल—परिअट्ठो चेव संसारो २८॥१०४

(इति श्रीनवतत्त्वप्रकरणम्)

(दब्बे१ खित्ते२ काले३, भावे४ चउह दुह बायरो सुहुमो ॥
 होइ अणंतुस्सप्पिणी—परिमाणो पुग्गलपरियट्ठो ॥७७॥१०५॥
 [पुग्गलपरिअट्ठो इह, दब्बाइचउव्विहो सुणेअव्वो ।
 थूलेअरभेएहिं, जह होइ तह निसामेह ७८ ॥] १०६ ॥
 (उरालविउव्वातेअ—कम्मभासाणुपाणमणएहिं ।
 फासेति सव्वपुग्गल, मुक्का दव्ववायरपरट्ठो ॥७९॥१०७ ॥
 (उरलाइ सत्तगेणं, एग जिओ सुअइ फुसिअ सव्वअणू ।
 जत्तिअकालि स थूलो, दब्बे सुहुमो सगन्नयरा ॥८०॥१०८
 (दब्बे सुहुमपरट्ठो, जाहे एगेण अह सरीरेण ।
 फासेति सव्वपुग्गल—अणुक्कमेणं नणु गणिज्जा ॥८१॥१०९
 (लोगागासपएस, जया मरंतेण इत्थ जीवेण ।
 पुट्ठा कमुक्कमेणं, खित्तपरट्ठो भवे थूलो ॥ ८२ ॥) ११० ॥
 (जीवो जइआ एगे, खित्तपएसम्मि संठिओ मरइ ।
 पुणरवि तस्साणंतर—वीअपएसम्मि जइ मरइ ॥८३॥) १११
 (एवमणंतरमरणेण, सव्वखित्तंमि जइ मओ होइ ।
 सुहुमो खित्तपरट्ठो अणुक्कमेणं नणु गणिज्जा ॥८४॥) ११२

(उस्सप्पिणीइ समया, जावइथा ते अ निअयमरणेणं ।
 पुट्ठा कम्मुक्कमेणं कालपरट्ठो भवे थूलो ॥ ८५ ॥) ११३ ॥
 (सुहुमो पुण उस्सप्पिणि- -पढमे समयंमि जइ मओ होइ
 पुणरवि तस्साणंतर-—वीए समयंमि जइ मरइ ॥ ८६ ॥) ११४
 (एवमंतरमरणेण, सच्चसमएसु चेव एएमु ।
 जइ कुणइ पाणचार्य, अणुक्कमेणं नणु गणिज्जा ॥ ८७ ॥) ११५
 [एगसमयम्मि लोए, सुहुमगणिजीएसु जे उ पविसंति ।
 ते हुंतसखलोग-प्पएसतुल्ला असंखिज्जा ॥ ८८ ॥) ११६ ॥
 (तत्तो असंखगुणिआ, अगणिकायाओ तेसि कायठिई ।
 तत्तो संजमअणुभाग-बंधठाणाणसंखाणि ॥ ८९ ॥) ११७ ॥
 (ताणि मरंतेण जया, पुट्ठाणि कम्मुक्कमेणं सखाणि ।
 भावेण बायरो सो, सुहुमो जं कमेण बोद्धवो ॥ ९० ॥) ११८ ॥
 (लोगपएसोसप्पिणि-समया अणुभागबंधठाणे य ।
 जह तह कममरणेणं, पुट्ठा खित्ताइ थूलियरा ॥ ९१ ॥) ११९ ॥
 (उस्सप्पिणी अणंता, पुगलपरिअट्ठओ सुणेयव्वो ।
 तेणंता तीअट्ठा, अणागयट्ठा अणंतगुणा ॥ ९२ ॥) १२० ॥
 (जिगअजिणतित्थतित्था, गिहिअन्नसलिंगथीनरनपुंसा ।
 पत्तेय सयंबुद्धा, बुद्धबोहिककणिककाय ॥ ९३ ॥) ॥ १२१ ॥
 (जिणसिद्धा अरिहंता, अजिणसिद्धा य पुंडरियपमुहा ।
 गणहारितित्थसिद्धा, अतित्थसिद्धा य मरुदेवी ॥ ९४ ॥) १२२
 (गिहिलिंगसिद्धभरहो, वक्कलचीरी य अन्नलिंगम्मि
 साहू ललिंगसिद्धा, थीसिद्धा चंदणापमुहां ॥ ९५ ॥) १२३ ॥
 (पुंसिद्धा गोयमाई, गांगेयाई नपुंसया सिद्धा ।
 पत्तेयसयंबुद्धा, भणिया करकंडुकविलाई ॥ ९६ ॥) ॥ १२४ ॥

(तह बुद्धबोहिगुरुबो-हिया इगसमय एगसिद्धा य ।
 इगसमए वि अणेगा, सिद्धा तेणेगसिद्धा य ॥९७॥ ॥१२५॥
 (जइआइ होइ पुच्छा, जिणाण मग्गंमि उत्तरं तइया ।
 इक्कस्स निगोयस्स, अणंतभागो य सिद्धिगओ ॥९८॥ ॥१२६॥
 (लोए असंखजोयण-माणे पइजोयणमंगुलसंमखा ।
 पइ तं असंखअंसा, पइ असमसंखया गोला ॥९९॥ ॥१२७॥
 (गोलो असंखनिगोओ, सोणंतजिओ जिअं पइ पएसा ।
 असंखे पइपएसे. कम्माणं वग्गणाणंता ॥१००॥ ॥१२८॥
 (पइवग्गणमणंता, अणू पइअणु अणंतपज्जाया ।
 एवं लोगसरुवं, भाविज्जइ तहत्ति जिणवुसं ॥१०१॥ ॥१२९॥
 (पुढवाइया सत्ता, सन्वे रुक्खा हवंति भूआवि ।
 पाणा वितिचउरिंदी, चउहा पंचिदिया जीवा ॥१०२॥ ॥१३०॥
 (सत्तविराहणपावं, अणंतगुणियं च एगभूअस्स ।
 भूअस्स असंखगुणं, एवं एगस्स पाणस्स ॥१०३॥ ॥१३१॥
 (वेइदियतेइंदिय—चउरिदिय तहेव पंचिदी ।
 लक्खं सहस्सं तह सय—गुणं च पावं मुणेयव्वं ॥१०४॥ ॥१३२॥
 (जीवो१संवर२निज्जर३मुक्खो४चत्तारि हुंति अरुवी ।
 रुवी बंधासवपुत्त—पावा मिस्सो अजीवो य ॥१०४॥ ॥१३३॥
 (धम्माधम्मागासा, तियतिय अद्धा अजीवदसगा य ।
 सत्तावन्नं संवर-निज्जरदुदस मुत्ति नवगा य ॥१०६॥ ॥१३४॥
 (अट्ठासी य अरुवी, संपइ उ भणामि जे य रुवीणं ।
 परमाणुदेसपएसा, खंधा चउ अजीवरुवीणं ॥१०७॥ ॥१३५॥
 (जीवे दस चउ दु चउ, बासी बायाल हुंति चत्तारि ।
 सय अट्ठासी य रुवी, दुत्तय छसत्त नवतत्ते ॥ १०८ ॥ ॥१३६॥

(हेया बंधासवपुण्णपावा, जीवाऽजीवा य हुंति विन्नेया
 संवरनिज्जरमुखो, हवंति एए उवाएया ॥१०९॥) ॥१३७॥
 (अबियाणओ पयत्थे, सदहणं तेसु केरिसं होइ ? ।
 तम्हा वित्थरनाणे, सम्मत्तमणुत्तरं होइ ? ॥ ११० ॥) १३८
 (वित्थरनाणावेक्खं, अन्नाणं एत्थ होइ दट्ठव्वं ।
 तेणेह सदहंते, अयाणमाणेवि सम्मत्तं ॥१११॥) १३९ ॥
 (एत्तोच्चिय निदिट्ठा, मासतुसप्पभिईओ सुदिट्ठित्ति ।
 एत्तो चिय चारित्ती, एत्तेच्चिय सिद्धिगामित्ति ॥११२॥] १४०॥
 (सम्मं च मोख्खवीयं, तं पुण भूयत्थसदहणख्वं ।
 पसमाइलिंगम्मं, सुहायपरिणामख्वंतु ॥११३॥) ॥१४१॥

॥ श्रीचिरन्तनाचार्यविरचितं प्रक्षिप्त-
 गाथापरिकरितं
 श्रीनवतत्त्वप्रकरणं संपूर्णम् ॥

५ अद्यावधि मुद्रिता ग्रन्थाः ५

एते ग्रन्थास्तदभ्यासिसाधुसाध्वीनामध्ययनेषूनामर्हाणामन्येषा-
मपि उपदीक्रियन्ते.

- १ तत्त्वार्थसूत्र—(पञ्चाध्यायीमयः प्रथमो विभागः) अनूना-
पूर्वदशपूर्वधरवाचकावर्तस उमास्वातिपादप्रणीतः, स-
र्वतन्त्रमन्थतन्त्रनिद्रसेनगणिप्रणीतविवृतिसमलङ्कृतः
- २ अनेकान्तजयपताका—अपूर्वोऽयं न्यायग्रन्थश्चतुश्चत्वारिंशद-
धिक चतुर्दशशतग्रन्थसूत्रणसूत्रधारश्रीमद्भरिभद्रसूरिपा-
दयिनिर्मितः।
- ३ अष्टकप्रकरणं सटीकम्—श्रीमद्भरिभद्रसूरिपादप्रणीतं श्रीम-
ज्जिनेश्वरसूरिप्रणीतवृत्तिविभूषितम्
- ४ प्रमान्दक्ष्यालक्षणं सटीकम्—नवाह्वीवृत्तिकार श्रीमदभयदेव-
सूरि पृथ्वीकालवृत्तिश्रीयुद्धिसागरसूरिविनिर्मितम्.
- ५ प्रमाणनयतत्त्वालोकालङ्कारः (स्याद्वादगन्ताकराभिधवृहद्वृ-
त्तिविभूषितः—यादिद्वयसूरिविनिर्मितः
- ६ सिद्धहेमशब्दानुशासनं—कलिकालसर्वज्ञश्रीहेमचन्द्राचार्यकृ-
तस्योपज्ञवृहद्वृत्तिविभूषितं, पं० कनकप्रभप्रणीतन्यास
मारोद्धागालङ्कृतञ्च.
- ७ प्रमाणमीमांसा सटीका—श्रीहेमचन्द्राचार्यप्रणीता
- ८ अध्यात्मकल्पद्रुमः सटीकः—श्रीमन्मुनिसुन्दरसूरिप्रणीत,
पं० धनविजयगणिविनिर्मितवृत्तिविभूषितः,
- ९ न्यायवर्णद्वयाद्यम्—अपूर्वोऽयं न्यायग्रन्थो नव्यन्यायशैली
सम्बद्धः न्यायविशारद-न्यायाचार्य वाचकावर्तस
श्रीयशोविजयगणिविनिर्मितम् ,

- १० न्यायालोकः- महोपाध्यायश्रीयशोविजयगणीविरचिनः.
- ११ भाषारहस्यं सटीकम्, ”
- १२ उपदेशरहस्यम् ”
- १३ बृहद्धेमप्रभाष्याकरणम्—तपोगच्छाचार्य भट्टारक आचार्यश्री
विजयनेमिसूरिप्रणीतम्.
- १४ लघुहेमप्रभाष्याकरणम् ”
- १५ नवतत्त्वसाहित्यसंग्रहः—(संस्कृत प्राकृतगुर्जरभाषारूपः
सानुवादः) श्रीउमास्वातिवाचकायनेकचिरन्तनाचार्य
सन्दूकधः,
- १६ षडशीतिप्रकाश (चतुर्थकर्मग्रन्थवृत्तिः)
- १७ जैनमुक्तावलिः
- १८ पञ्चकल्याणकपूजादिसङ्ग्रह.
- १९ स्तोत्रमाला,
- २० दण्डकविस्तरार्थः

पुस्तकप्राप्तिस्थानम्

शेठ. माणेकलालभाई मनसुखभाई,
शाहपुर बंगलो—अमदावाद.

